

د افغانستان لنډه تاريخ

ليکوال

ارواښاد پوهاند عبدالحي حبيبي

ژباړن

الحاج عبدالودود کرزی

۱۳۷۸ لمريز

Ketabton.com

کتاب پښتانه

د افغانستان لنډ تاريخ	:	د کتاب نوم
پوهاند عبدالحی حبيبي	:	ليکوال
الحاج عبدالودود کرزی	:	ژباړن
محمد داود وفا	:	سموونکی او کتونکی
حفيظ الله	:	کمپوز او طرح د
اېشياسافت، پېښور	:	نمپوزېنگ
۱۰۰۰ ټوکه	:	د چاپ شمېر
غبرگولی ۱۳۷۸ هـ	:	د چاپ نېټه
سپنډرپرنټرز (پرائيوټ) ليټډ کومپنۍ	:	د چاپ ځای

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د دې کتاب د چاپ ټول حقوق په ژباړونکي پورې اړه لري

ارواڻباد پوهاند عبدالحي حبيبي

لړ ليك

- ۱- د كتاب د ليكوال لنډ ژوند ليك (د)
- ۲- د ژباړونكي لنډ ژوند ليك (ي)
- ۳- خپلې خبرې (ل)
- ۴- د ليكوال سريزه (ت)
- ۵- **لومړۍ برخه**
- ۱- د افغانستان تر تاريخ دمخه دورې ته يوه كتنه
- ۲- تر اسلام دمخه تاريخي افغانستان
- ۳- د پرديو هخامنشيانو واكمني ۵۰
- ۴- د سكندر يرغلونه ۶۲
- ۵- په آريانا كښې، مور يا لنډمهالې واكمني او بودايي لويه اغيزه ۷۱
- ۶- يونان باختري خپلواك سلطنت ۸۳
- ۷- ساكان، پارتيان او پهلويان ۹۱
- ۸- كوشانيان ۹۹
- ۹- د كوشانيانو پايڅوړ او د هپتاليانو منخته راتگ ۱۱۴
- ۱۰- هپتاليان ۱۱۸
- ۱۱- افغانستان د اسلام د پيداېښت په وخت كښې ۱۲۷
- ۱۲- د افغاني فرهنگ تاريخي بنسټونه ۱۳۴

(الف)

۳۸	خلورمه برخه
۲۷۳	د خوارزم شاه وروستنی ماتي او د چنگيز منخته راتگ
۳۹	د چنگيزيانو په وخت کښې د کرت اولاده او افغاني اميران
۴۰	پينځمه برخه
۲۹۶	د هرات تيموريان
۳۰۶	د کونړ حکمرانان او يوسفزيان
۳۱۰	د هند تيموريان
۴۳	شپږمه برخه
۳۴۴	روښانيان
۳۶۵	توخيان
۳۷۸	ابداليان
۳۷۸	هوتکيان
۳۹۰	سدوزيان
۴۰۵	احمد شاه بابا
۴۲۸	تر احمد شاه وروسته
۵۰	اوومه برخه
۴۴۰	محمد زايان
۴۷۵	ټولنيزه او فکري اوضاع
۴۹۲	اخځليکونه

۱۷	دويمه برخه
۱۴۱	افغانستان ته د اسلام راتگ او د خلفاوو دوره
۱۴۲	د حضرت عثمان ؓ خلافت
۱۴۶	د علي ؓ خلافت
۱۴۸	اموي دوره
۱۵۸	د عباسيانو واکمني
۲۲	په اموي او عباسي دوره کښې د افغانستان ټولنيز او مدني احوال
۱۶۵	د دريمه برخه
۲۳	د خپلواکه اسلامي دوره
۱۸۱	صفاريان
۱۸۶	سامانيان
۱۹۶	پښتانه واکمنان
۲۰۲	فريغونيان
۲۰۴	د ملتان لوديان
۲۰۸	د تخارستان د باينجور کورنۍ
۲۱۲	د غرستان شاران
۲۱۴	د اندراب اميران
۲۱۶	چغانيان اميران - آل محتاج
۲۱۷	سيمجوريان
۲۲۰	غزنويان
۲۲۳	د سلجوقيانو او خوارزم شاهيانو واکمني
۲۴۰	غوريان
۲۴۴	خوارزمشاهيان
۲۶۶	

رییس و تاکل شو. په ۱۳۲۵ هـ ل کال د کندهار ولایت د پوهنې رییس او بیا په ۱۳۲۶ هـ ل کال په (چمن) کښې افغاني وکیل التجار مقرر شو، په ۱۳۲۷ هـ ل کال چې د ملي شورا وکیلان تاکل کېدل حبیبی صاحب په ملي شورا کښې د کندهار ښار د خلکو له خوا وکیل انتخاب شو، خو د وکالت دوره یې لا پوره نه وه چې په ۱۳۳۰ هـ ل له خپلې کډې سره پاکستان ته لاړ. او په ۱۳۴۰ هـ ل کال (لس کاله وروسته) بیرته هېواد ته راستون شو. په ۱۳۴۴ هـ ل کال په کابل پوهنتون کښې د پوهاند په علمي رتبه د ادبیاتو پوهنځي استاد وټاکل شو.

په ۱۳۴۵ هـ ل (۱۹۶۶) کال د پوهنتون پراستادۍ سرپرېد د تاریخ ټولنې رییس هم شو. په ۱۳۵۱ هـ ل (۱۹۷۲) کال د عظمې صدارت د فرهنګی چارو مشاور وټاکل شو. په ۱۳۵۲ هـ ل کال بیا د ادبیاتو پوهنځي استاد شو، په ۱۳۵۶ هـ ل کال د ادبیاتو په پوهنځي کښې د ماسترۍ د دورې استاد شو.

په ۱۳۵۷ هـ ل کال د افغانستان د علومو اکاډمۍ علمي مشاور، او په ۱۳۵۹ هـ ل ۱۹۸۰ کال د افغانستان د اطلاعاتو او کلتور وزارت علمي مشاور شو.

سرپرېه پر دې "استاد" تر هېواد دننه او بهر په (۳۶) نړیوالو علمي او ادبي سیمینارونو کښې برخه اخیستې ده.

لوی استاد علامه عبدالحی حبیبی څه کم شپيته کاله د افغانستان د فرهنګ د خدمت له پاره شپه او ورځ پر ځان یوه کړې وه او داسې اثار یې افغاني فرهنګ ته وړاندې کړل چې له ستاینې نه یې قلم عاجز دی، استاد حبیبی په پای کښې د ۱۳۳۳ ل کال د ثور پر ۱۹ په کابل کې مړ او همهلته ښخ کړای شو. مور نه غواړو چې داستاد د ژوندانه پر ټولو اړخونو، علمي هڅو او د هغه پر ګڼو علمي خدمتونو رڼا واچوو، ځکه په دې اړه یوې لیکنې نه لیکنو، کتاب نه کتابونو، سیمینارنه سیمینارونو ته اړتیا ده دلته، د "استاد" یوازې خوچاپ شوي آثار په لنډ ډول در پیژنو:

۱- د خوشال خټک ملغلرې (د خوشال خټک کلیات) سمون، مقابله، تعلیقات او مقدمه، کندهار ۱۳۱۶ هـ ل کال

۲- د عبدالقادر خټک دیوان سمون، مقابله، تعلیقات او مقدمه، کندهار ۱۳۱۷ هـ ل کال

ل کال

۳- پښتو او پښتونواله، کندهار ۱۳۱۷ هـ ل کال

۴- پسرلنۍ سندرې پښتو منظومه ۱۳۱۷ هـ ل

۵- د احمدشاه بابا دیوان، سمون، مقابله او مقدمه کابل ۱۳۱۹ هـ ل کال

(هـ)

د کتاب د لیکوال لنډ ژوند لیک

ارواښاد پوهاند عبدالحی حبیبی د ۱۳۲۸ هـ قمری کال د ربیع الثاني پر ۱۷ مه (۱۲۸۷ هـ ل) د پنجشنبې په ورځ د کندهار ښار د بامیزو په کوڅه کښې زیږېدلی او په خټه کاکړ دی.

ده خپلې لومړنۍ زده کړې د کندهار په لومړنیو ښوونځیو کښې تر پېنځم ټولګي پورې سرته رسولې دي. تر پېنځم ټولګي وروسته په ۱۳۵۶ هـ ل کال همهلته د لومړني ښوونځي ښوونکی وټاکل شو.

په ۱۳۰۷ هـ ل د کندهار د "طلوع افغان" اخبار مرستیال وټاکل شو، چې بیا په ۱۳۱۰ هـ ل کال د "طلوع افغان" اخبار بشپړه چلوونه ده ته وسپارل شوه، لس کاله پرله پسې یې د هغه اخبار د چلوونکي په توګه کار وکړ او هغه اخبار یې په ښه عالمانه توګه وچلاوه. په تېره بیا یې د پښتو ژبې او ادب له پاره روښانه خدمتونه وکړل.

هلته یې د پښتو څو قلمي آثار، لکه د خوشال خان خټک کلیات او د عبدالقادر خان خټک دیوان تدوین، تصحیح، مقابله او له اوږدو سريزو سره چاپ کړل او هم یې د پښتو یو قاموس د "سپېڅلې پښتو" په نامه چې لس زره لغتونه لري له دري ژباړې سره ترتیب او خپور کړ. سرپرېه پر هغه یې د (تاریخچه پښتو) تر سرلیک لاندې د پښتو ادب مفصله تاریخچه او تذکره په دري ژبه و نیکله چې د طلوع افغان په اخبار کښې په پرله پسې ډول خپره شوه او د هغه اخبار له لارې یې د پښتو ژبې د ډېرو پخو لیکوالانو او شاعرانو همکاري جلب او هم یې نوي لیکوالان او شاعران وهڅول.

په ۱۳۱۹ هـ ل کابل ته راوغوښتل شو او د پښتو ټولنې مشر وټاکل شو چې د مطبوعاتو د مستقل ریاست د مرستیال په توګه یې هم کار کاوه. د پښتو ټولنې تر مشرتابه وروسته په ۱۳۲۰ هـ ل کال د پوهنې وزارت مشاور وټاکل شو. تر دې وروسته د ده په هاندو هڅه په ۱۳۲۳ کال په کابل پوهنتون کښې د ادبیاتو پوهنځي پراښستل شو چې همدې یې

- ۳۰- تاریخ افغانستان در عصر تیموریان هند، کابل ۱۳۴۲ هـ ل کال
- ۳۱- جوانمردان و عیاران- کابل ۱۳۲۱ هـ ل کال
- ۳۲- سردار مهر دل خان مشرقی شاعر کندهاری کابل ۱۳۱۲ هـ ل کال
- ۳۳- طبقات ناصری (په دوو توکو کښې) سریزه، مقابله، سمونه او نښلونې، ۱۳۴۳ هـ ل کال
- ۳۴- مورخان گمنام افغانستان، کابل ۱۳۲۳ هـ ل کال
- ۳۵- زرنج و احوال تاریخی آن، کابل ۱۳۱۳ هـ ل کال
- ۳۶- تحقیقات راجع به ترجمان البلاغه، کابل ۱۳۳۰ هـ ل کال
- ۳۷- تحقیقات راجع به پتیه خزانه، کابل ۱۳۲۴ هـ ل کال
- ۳۸- محقق کندهاری، کابل ۱۳۱۴ هـ ل کال
- ۳۹- تاریخ افغانستان بعد از اسلام، کابل ۱۳۴۵ و ۱۳۵۷ هـ ل کال
- ۴۰- خلیلی نامه، دری ۱۳۳۴ هـ ل کال
- ۴۱- پښتو و لویکان غزنه، کابل ۱۳۴۲ هـ ل کال
- ۴۲- طبقات الصوفیه امالی شیخ الاسلام خواجه عبد الله انصاری، سمون، مقابله، نښلونې او حاشیې، ۱۳۴۲ کابل
- ۴۳- کتابهای گمشده تاریخ غزنویان، کراچی ۱۳۳۸ هـ ل کال
- ۴۴- نوای معارک- مقابله، سمون او نښلونې کراچی ۱۳۳۷ هـ ل کال
- ۴۵- روابط ادبی سند با افغانستان، کراچی ۱۳۳۷ هـ ل کال
- ۴۶- شاعر هیر مند هارون خان افغان، کراچی ۱۳۳۸ هـ ل کال
- ۴۷- جغرافیایی تاریخی افغانستان، کابل، ۱۳۶۲ هـ ل کال
- ۴۸- مادر زبان دری- کابل ۱۳۴۳ هـ ل کال
- ۴۹- صد میدان خواجه عبد الله انصاری ترتیب او سمون، کابل ۱۳۴۲ هـ ل کال
- ۵۰- زین الاخبار گردیزی، ترتیب مقابله، سمون او نښلونې، تهران ۱۳۶۳ هـ ل کال
- ۵۱- رهنمای تاریخ افغانستان کابل ۱۳۴۸ هـ ل کال
- ۵۲- نگاهی به سلامان و ابسال جامی کابل ۱۳۴۳ هـ ل کال
- ۵۳- رساله سه رشته طریقت خواجه گان از جامی، کابل ۱۳۴۳ هـ ل کال
- ۵۴- تاریخ المختصر الادبیات البشتو (په عربي ژبه)، کابل ۱۳۵۷ هـ ل کال
- ۵۵- تاریخ مختصر افغانستان (۲) توکه - کابل ۱۳۴۶، ۱۳۴۹ هـ ل کال
- ۵۶- متون ادبی- کابل پوهنتون، ۱۳۴۶ هـ ل کال
- ۵۷- لغته البشتو، قاهره ۱۹۶۵ م

- ۶- پتیه خزانه، تصحیح، تعلیق او دري ژباړه کابل ۱۳۲۳، تهران ۱۳۳۵، کابل ۱۳۵۴ هـ ل کال
- ۷- د پښتو ادبیاتو تاریخ (۲) توکه کابل ۱۳۲۵-۱۳۵۳ (لومړي توک) ۱۳۳۸-۱۳۴۲ هـ ل کال دوهم توک
- ۸- پښتانه شعرا (۱) توک کابل ۱۳۲۰ هـ ل کال
- ۹- ملتان کا لودي خاندان (په اردو ژبه) لاهور ۱۹۴۹ م کال
- ۱۰- د پښتو ادبیاتو تاریخ، د ادبیاتو پوهنځي د دریم ټولگي له پاره کابل ۱۳۴۷ هـ ل کال
- ۱۱- د پښتو ادبیاتو تاریخ د ادبیاتو پوهنځي د څلورم ټولگي له پاره ۱۳۴۸ هـ ل کال
- ۱۲- د افغانستان پېښلیک- کابل- ۱۳۵۳ هـ ل کال
- ۱۳- د البيروني کتابښود، کابل ۱۳۵۲ هـ ل کال
- ۱۴- په اوسني پښتو شعر کښې د ژوند څپې، کابل ۱۳۶۰ هـ ل کال
- ۱۵- د پير روښان د خير البيان مقدمه، کابل ۱۳۵۳ هـ ل کال
- ۱۶- د پښتو ادب په تاریخ کښې قصیده کابل ۱۳۵۷ هـ ل کال
- ۱۷- پښتو تاریخ او لغت په رڼا کښې- کابل ۱۳۴۷ هـ ل کال
- ۱۸- د پښتو ژبې او ادب موقف د مرکزي آښیا د خلکو په تمدنونو کښې (انگلیسي) ۱۳۵۴ هـ ل کال
- ۱۹- د شیخ الاسلام عبد الله انصاري سیرت او شخصیت ۱۳۵۵ هـ ل کال
- ۲۰- د خوشال سوات نامه سریزه او نښلونې، کابل ۱۳۵۸ هـ ل کال
- ۲۱- دامیر علي شیر فکري اوسياسي شخصیت، کابل ۱۳۶۰ هـ ل کال
- ۲۲- پښتو نثر ته کره کتنې کابل ۱۳۶۰ هـ ل کال
- ۲۳- آسماني نغمې او لاهوتي سرودونه- کابل ۱۳۶۰ هـ ل کال
- ۲۴- د سلیمان ماکو تذکره الاولیاء سریزه، کابل- ۱۳۶۲ هـ ل کال
- ۲۵- وضع اصطلاحات پښتو، کندهار ۱۳۱۷ هـ ل کال
- ۲۶- تاریخچه سبکهای شعر پښتو، کندهار ۱۳۱۹ هـ ل کال
- ۲۷- تاریخچه شعر پښتو- کندهار ۱۳۱۴ هـ ل کال
- ۲۸- مشاهیر ابدالیان (تر احمد شاه ببا د مخه)- کابل ۱۳۱۹ هـ ل کال
- ۲۹- غزنه، کابل ۱۳۱۵ هـ ل کال

- ۸۶- اشعار و دیوان تیمور شاه افغان، کابل ۱۲۱۳ هـ ل کال.
- ۸۷- درد دل (دري مشنوي)، کابل ۱۳۶۱ هـ ل کال.
- ۸۸- جنبش مشروطيت در افغانستان، کابل ۱۳۶۴ هـ ل کال.
- ۸۹- ادبيات جهان، د طلوع افغان اداره.
- ۹۰- افغان در تاريخ.
- ۹۱- امير کروړ او د هغه کورنۍ، کابل، ۱۳۶۱ هـ ل.
- ۹۲- بلاد قديم و تاريخي خراسان.
- ۹۳- په شلمه پېړۍ کې د افغانستان هنر، کابل، ۱۳۶۰ هـ ل کال.
- ۹۴- تاريخ تجزيه شهنشاهي افغان.
- ۹۵- تاريخ افغانستان از آغاز دوره اسلامي، لاهور.
- ۹۶- تاريخ سياسي افغانستان.
- ۹۷- د کوشانيانو دين، کابل، ۱۳۵۸ هـ ل کال (انگليسي).
- ۹۸- فضاي بلخ، ايران، ۱۳۴۹ هـ ل کال.
- ۹۹- کشف شاهنامه قبل از دوره مغل، کابل، ۱۳۶۲ هـ ل کال.
- ۱۰۰- کلید شاهنامه.
- ۱۰۱- نسب و زادگاه سيد جمالدين افغاني، کابل ۱۳۵۵ هـ ل کال.
- ۱۰۲- نومورکي مؤرخين کابل ۱۳۵۹ هـ ل کال.
- ۱۰۳- افغان و افغانستان، دح ر ژباړه، د ساپي د موقوفاتو اداره، ۱۳۷۶ ل، پېښور.

- ۵۸- تصوف- کابل پوهنتون، ۱۳۴۶ هـ ل کال.
- ۵۹- تاج کابل شاه در کعبه، کابل ۱۳۴۸ ل کال.
- ۶۰- تاريخچه خط و نوشته های کهن در افغانستان، کابل ۱۳۵۰ هـ ل.
- ۶۱- هفت کتيبه قديم، کابل- ۱۳۵۰ هـ ل کال.
- ۶۲- فضاي بلخ، مقابله، سمون او نينلونې- تهران ۱۳۴۹ هـ ل کال.
- ۶۳- سواد اعظم، مقابله، سمون او نينلونې- تهران ۱۳۴۸ هـ ل کال.
- ۶۴- ظهير الدين محمد بابر، کابل ۱۳۵۱ هـ ل کال.
- ۶۵- اصل خلجيان افغان، تهران ۱۳۴۹ هـ ل کال.
- ۶۶- شرح بيتين مشنوي از مهر دل خان مشرقی، ترتيب او سريره- کابل ۱۳۵۲ هـ ل کال.
- ۶۷- کتاب شناسي البيروني (ترجمه و تکمله) کابل ۱۳۵۲، تهران ۱۳۵۲ هـ ل کال.
- ۶۸- هنر عصر تیموريان، تهران، ۱۳۵۵ هـ ل کال.
- ۶۹- روضة الفریقين، سمون او نينلونې، تهران ۱۳۵۹ هـ ل کال.
- ۷۰- فردوسي و شاهنامه، (ژباړه) ډيلي، ۱۹۴۲ - ع کال.
- ۷۱- انتخابی از حدیقه حکيم سنایی (انتقادي متن) کابل ۱۳۵۶ هـ ل کال.
- ۷۲- تعليقات بر تاريخ تلفظ پشتو، کابل ۱۳۵۶ هـ ل کال.
- ۷۳- تاريخ بيداری سياسي افغانستان، پېښور ۱۳۲۹ هـ ل کال.
- ۷۴- تاريخ گويي به تعميمه در اشعار دري، کابل ۱۳۶۰ هـ ل کال.
- ۷۵- منازل السائرين در دايره وجود، کابل ۱۳۵۵ هـ ل کال.
- ۷۶- تحقيق بر تاريخ وفات سنایی، ۱۳۵۶ هـ ل کال.
- ۷۷- خودی و بی خودی در اندیشه اقبال، کابل ۱۳۵۶ هـ ل کال.
- ۷۸- مدرسه شاه شهيد و غرjestان و... کابل ۱۳۵۵ هـ ل کال.
- ۷۹- شاعر اندیشه مولانا جلال الدين بلخي، ۱۳۵۳ هـ ل کال.
- ۸۰- نامهای برخی از ايزدان کوشاني، کابل ۱۳۵۹ هـ ل کابل.
- ۸۱- ادیان عصر کوشاني (انگليسي) کابل ۱۳۵۹ هـ ل کال.
- ۸۲- زنده گی نامه ابن سینا، کابل ۱۳۵۹ هـ ل کال.
- ۸۳- شناختنامه میافقير الله جلال آبادی، کابل ۱۳۵۹ هـ ل کال.
- ۸۴- بابر در افغانستان (انگليسي) مرنسه، ۱۹۸۰ م.
- ۸۵- امير کروړ و دودمان او، کابل ۱۳۶۰ هـ ل کال.

پر غاړه وه. چې په دغه وظيفه كېنې تر يونيم كال خدمت كولو وروسته په ۱۳۵۵ هـ ش كال كېنې د ښوونې او روزنې وزارت له خوا د غور ولايت د ښوونې او روزنې د لوی مدير په حيث مؤظف شو چې د ۱۳۵۷ هـ ش د ثور تر كودتا پورې په همدغه دنده پاتې شو، وروسته يې د زابل ولايت د ښوونې او روزنې په لوی مديريت كېنې د مامور په صفت په كار شروع وكړه چې دغه دنده يې د زابل او كندهار په ولايت كېنې د ښوونې او روزنې په مديريتونو كېنې تر ۱۳۶۲ هـ ش كال پورې تر سره كړه خو چې په ۱۳۶۲ هـ ش چې د ۱۹۸۳ كال سره برابر دی له خپلې كورنۍ سره د پاکستان د كراچۍ وښار ته را مهاجر شو او تر دوه نيم كالو تيروولو وروسته امريكې ته ولاړ.

الحاج عبدالودود كرزى د ښوونې او روزنې وزارت په مربوطاتو كېنې ۲۲ كاله خپله سپېڅلې دنده په ښه توگه سرته رسولې او د خپل ماموريت په وخت كېنې يې د كندهار ولايت د ښوونې او روزنې د مديريت، د كندهار ولايت او ښوونې او روزنې د وزارت د مقام له خوا د تشكر او تحسين افتخارات تر لاسه كړي دي.

نوموړي په ۱۹۹۵ م كال كېنې د حج مباركه فريضه هم ادا كړېده. ښاغلی الحاج عبدالودود كرزى، د افغاني فرهنگ د لوړتيا او پياوړتيا له پاره تل هڅې كړي دي او له گران هېواده يې خپلې هيڅ ډول مرستې نه دي سېمولي افغانستان يې په زړه كېنې هم، دی او په خوله كېنې هم چې دده دا اثر ددغه ادعا يوه غوره ثبوت دی. زه په داسې حال كېنې چې نوموړي ته د دغه درانه اثر مباركي وایم د نور ښكلي او دراته خدمت كولو هيله ورته لرم.

په پای كېنې دده او له ټولو محترمو ليكوالو څخه چې دافغانستان د نجيب ولس سره يې خپلې قلمي همكارۍ نه دي سېمولي د زړه له كومې مننه كوم اود لوی خدای ﷻ له دربار څخه ورته زيات برياليتوبونه غواړم.

په پښتني مينه

عبدالرحيم كرزى

د زراعت ليسانس

د الحاج عبدالودود كرزى زوى

د ژباړونكي لنډ ژوند ليك

الحاج عبدالودود كرزى د الحاج جرنيل امير مامد خان كرزى زوى د كندهار ولايت د كرز سفلى كلي اوسېدونكى دی، لومړنۍ زده كړې يې د كندهار د حاجي جمال كرز په لومړني ښوونځي كېنې تر سره كړي او د ثانوي زده كړو د "تر" سره كولو له پاره د كندهار ښار د احمد شاه بابا په لېسه كېنې شامل شو. په ۱۳۴۱ كال كېنې يې د بېكلوريا د سند له تر لاسه كولو وروسته د ښوونكي سپېڅلې دنده پر غاړه واخيسته.

په ۱۳۴۲ كال كېنې د ښوونې او روزنې د لوی مديريت له خوا د سردار پاننده خان ډاكر شريف د لومړني ښوونځي د سر ښوونكي په حيث وټاكل شو. دغه دنده يې پوره څلور كاله تر سره كړه.

بيا د ښوونې او روزنې د لوی مديريت له خوا د كندهار ښار د تيمور شاهي لومړني ښوونځي د سر ښوونكي په توگه وټاكل شو، تر يوه كال خدمت كولو وروسته د ښوونې او روزنې د لوی مديريت په وړاندیز د كندهار ولايت د اساسي دارالمعلمين د اداري مرستيال په توگه وټاكل شو چې سر بېره د دارالمعلمين پر اداري مرستيالتوب يې د عالي دار المعلمين د اداري مرستيال دنده هم سرته رسوله. نوموړي ددغه ماموريت په وخت كېنې عالي دارالمعلمين د څوارلسم ټولگي د اجتماعياتو څانگې د فراغت سند هم تر لاسه كړ.

تر څلور كاله خدمت كولو وروسته يې د ښوونې او روزنې د لوی مديريت په وړاندیز د غذايي مرستو د مدير په توگه په كار پيل وكړ. چې تر دوو كالو خدمت كولو وروسته مركز ته تبديل شو. بيا له بې سوادۍ سره د مبارزې په رياست كېنې د زراعتي جوزې د مدير په توگه وټاكل شو چې د لوگر، پروان، سمنگان او ځينو نورو ولاياتو د لويانو د كورس درنه وظيفه دده

ارواښاد استاد عبدالروف بېنوا په لمريز هجري ۱۳۵۶ کال کښې په پښتو ژبه اړولې او خپور کړې دي.

له يوې خوانه په هغه ژباړه کښې يو لوی څپرکی نه و ژباړل شوی او له بله پلوه يې چاپ شوې نسخې د ډېرو کمو خلکو لاس ته رسيدلې وې د همدې اړتيا له مخې ما ددغه کتاب د بيا پښتو کونې او خپرونې چارو ته اوږه ورکړه او څو مياشتو په اوږدو کښې مې د کتاب ژباړه پای ته ورسوله. څرنگه چې هر چاپ شوی اثر يو څه کمي او غلطې لري، له همدې امله به گران لوستونکي په دې هکله ما وبخښي او د بيا چاپ له پاره به رانه خپلې گټورې لارښوونې او مشورې نه سپموي.

په پای کښې د کندهار ولايت د ښوونې او روزنې د پخواني لوی مدير فاضل استاد الحاج عبدالعلي خان د هغه مرستو ډېر ممنون يم چې هغوی له ما سره د کتاب د ژباړې پر وخت گاللي دي، د لوی خدای له درباره ورته د اجر غوښتونکی يم. تاسې درانه لوستونکي د کتاب لوستو ته رابولم.

په ټوله مينه

الحاج عبدالودود کرزی

د امريکې متحده ايالت

جنوبي کلفورنيا

د ۱۳۷۶ / ۱ / ۱۰ مه

خپلې خبرې

تاريخ د اولسونو د پيژندگلوی غوره سند دی، ملتونه په تاريخ پيژندل کېږي او تاريخ دی چې موږ ته د تير مهال تجربې او پيښې روښانوي او تردې خايه يې رارسوي. که تاريخ نه وای نو اوس به ډېر حقايق او واقعيتونه تر خاورو لاندې وو او موږ به نه يوازې دا چې د هغوی له تېرو تجربو او کارنامو خبر شوي نه وای، بلکې د اوس مهال د ژوندانه په پيښو کې به مو دا ډول بدلونونه، نه وو رامنځته شوي.

افغانستان هم يو له هغو سيمو څخه دی چې تاريخي پيښې او تجربې يې د نړۍ په تاريخ کې ځلنده باب گڼل کېږي په دغه سيمه کې له "تر تاريخ وړاندې" دور څخه زيات شمير اثار او اسناد راپاتې دي، دغه سيمه د نړۍ په تاريخي دوره کې له غوره ارزښتونو څخه برخمنه گڼل کېږي.

همدا وجه ده چې د دغه سيمې د يو لنډ خو مستند تاريخ ليکلو زياته اړتيا رامنځته شوې ده، د دغه سيمې د تاريخ د روښانولو او ليکلو دنده د هر افغان ستره تاريخي وظيفه گڼل کېږي چې د نه ليکلو پر مهال به يې د خپل افغاني او ملي فرهنگ او کلتور درناوی نه وي کړي.

د نړۍ د دغه سترې تاريخي او ارزښتناکې سيمې يو لنډ او مستند تاريخ ښاغلي او پوه استاد ارواښاد پوهاند عبدالحی حبيبي څه د پاسه ديرش کاله د مخه په افغانستان کې ليکلی دی او هغه مهال د افغانستان تاريخ ټولني په دوو ټوکو کې خپور کړی دی؛ دا کتاب له هغه غوره ارزښتونو څخه برخمن کتاب گڼل کېږي چې څه ډول ددغه تاريخي سيمې د تاريخ ليکلو اړتيا ليدل کېږي.

دغه کتاب چې په دري ژبه خپور شوی په بشپړ ډول سره په تاريخي اسنادو او شواهدو بنا دی، هېڅ ډول بې سندو او افواهي خبرې په کې نه شته او بايد چې د افغانستان تر ټولو غوره کتاب و گڼل شي. دغه کتاب د هغه ارزښت له امله چې لري يې د دويم ځل لپاره په پېښور کې د افغانستان د مهاجرينو د سازمان له خوا هم خپور شوی دی. څرنگه چې کتاب په تاريخي شواهدو او اسنادو بنا و له همدې امله زياته اړتيا ليدل کېده چې بايد دغه کتاب په نورو افغاني او نړيوالو ژبو هم اړول شي، چې د همدغه ضرورت له امله

په دغه یادونه کښې زما مطلب دا دی چې ددې کتاب ټول مطالب مستند دي او موثق منابع لري. پر دې کتاب مې له خارجي او داخلي موثوقو کتابونو څخه یو شمیر تصویرونه او رسمونه او توضیحي جدولونه هم زیات کړل. هیله من یم گرانو هېوادوالو او هغو کسانو ته گټور شي چې غواړي د افغانستان تاریخ په لنډ ډول ولولي.

لومړی ټوک تر اسلام وړاندې د لرغونې زمانې د چنگیز (۶۰۰ هـ) تر وتلو پورې او دویم ټوک د نورو اوو سوو کالو د خپلواکۍ د تر لاسه کولو پورې را اخلی.

ددغه کتاب د مطالبو په برابرولو کښې زیار ایستل شوی دی چې پوره وي، خو لنډ او گټور چې په راتلونکي وخت کښې د مفصل تاریخ لیکلو لار برابره شي او نمونه یې د "افغانستان بعد از اسلام" په لومړي ټوک کښې چې تېر کال خپور شوی دی لیدل کېږي په هغه کښې مې د افغانستان د اسلامي دورې د لومړي دوو سوو کالو مفصل تاریخ په زر صفحو کښې لیکلی دی. هیله من یم چې د ظاهرشاهي روښانه عصر د پوه پالنې په رڼا کښې ژر تر ژره دا هیلې تر سره شي.

پوهاند عبدالحی حبیبي

کابل جمال مېنه

د سنبلې لومړۍ ۱۳۴۶

مر

۱- اوس دواړه ټوکه په یو ټوک کښې ناسو ته وړاندې کېږي.
(ژباړونکي)

د لوی خدای په نامه

سریزه

زمونږ گران هېواد افغانستان هغه سیمه ده چې تر تاریخ د مخه له لرغونیو دورو څخه بیا تر اوسه د مدنیتونو چینه، د فرهنگونو د تېریدو لاره او د انساني فکر او تهذیب زانگو وه او د تاریخ په اوږدو کښې له دې فرهنگ زېږوونکي خاورې څخه ښه غښتلي دولتونه را پراخیدلي دي او هم ددې خاورې خلکو په تاریخي کشمکشونو کښې تل خپله آزادي او ملي بڼه ساتلي ده. له څه مودې راهیسې زموږ په چاپیریال کښې، چې زموږ د لوی او ترقي غوښتونکي پاچا اعلیحضرت محمد ظاهر شاه په حکیمانه لارښوونو له نویو پرمختیاوو او رڼاگانو نه برخمن دی، کلکه اړه لیدله کیده چې د افغانستان د تاریخ لنډیز په یوه دوو ټوکو کښې له لرغونې زمانې څخه بیا تر اوسني عصره په داسې توگه ولیکل شي، چې هم بشپړ وي او هم لنډ او هم په تاریخي پېښو سربیره لازم تاریخي تصویرونه، نقشی، جدولونه او رسمونه ولري چې زموږ د ښوونځیو زده کوونکي او عام خلک په آسانی سره وکړای شي چې په هغه کښې د خپل هېواد تېرې تاریخي پېښې ولولي.

تېر کال چې زه د افغانستان د تاریخ ټولني په ریاست وگمارل شوم د هغه وخت د اطلاعاتو او کلتور وزیر ښاغلي محمد عثمان صدقي زموږ د چاپیریال دغه ښکاره ضرورت څرگند کړ او ما هم په بېره په دغه کار لاس پورې کړ او د افغانستان لنډ تاریخ مې ولیکئ. د دغه کتاب په لیکلو کښې مې په لویدیزو او ختیځو ژبو څو سوه ټوکه لیکل شوي کتابونه وکتل او د ټولو مطالبو حواله مې د کتاب په پای کښې ورکړه، خو د چاپ په وخت یو مشکل را پېښ شو چې ناچاره شوم هغه لمن لیکونه مې ایسته کړل او د څو بابونو په پای کښې مې د لازمو مراجعو نومونه ولیکل او هم د دغه ټوک په پای کښې به د ټولو مراجعو نومونه راوړل شي.

تاريخ دمخه د ډبرو د دورې اثار تر لاسه شوي چې د ډبرې د کارونې په دريمې دورې يعنې توپل شوې ډبرې او د خاورينو لوښو او فلزو د استعمال په دورې پورې اړه لري چې هغې ته د کلکولي تيك دوره وايي.

له دې علمي پلټنو څخه دا نتيجه تر لاسه کېږي چې دافغانستان او د افغانستان د گاونډيو هېوادو په خاوره کېنې د (۶۰۰۰) کلونو په شاوخوا کېنې انسانانو مدنيت درلود، ځکه چې هم هغه مهال مرو ته نژدې د "انو" په سيمه کېنې د مس کارونې اثار موندل شوي دي او تر تاريخي دورو دمخه اثار يې د افغانستان په گاونډه کېنې په دغو ځايو کېنې موندلي دي.

۱ - د پنجاب په هريه کېنې:

يعنې د افغانستان د غرو په لمر ختيزو ډاگو کېنې چې هلته د ودانۍ اوښار اثار ليدل کېږي.

۲ - موهن جوډيرو:

د افغانستان ختيزې جنوبي خواته په سند کېنې د ښار کوڅې او د بازار نخښې او حتی د اوبو پاخه لښتيان او په هره کوڅه کېنې د فضله موادو له پاره د پخو خښتو کوچني خاکدانونه هم ليدل کېږي.

په دغه لرغوني ښار کېنې د مورد رب النوع مجسمې، پاخه خاورين لوښي، د سرو او سپينو زرو ډول ډول گڼې او د هغو عصرونو د فلزاتو صنعتي نمونې او فلزي بتان تر لاسه شوي دي چې د هغه لرغوني ښار په اړوند موزيم کېنې خوندي پراته دي. او په هغو ښکليو اثارو کېنې له عاجو څخه د پيل کوچنۍ مجسمې او د غټو او غښتليو غويو انځورونه شته چې پر ځينو انځورونو ليکنې هم ليدل کېږي. خو لا تر اوسه يې څوک په لوستلو بريالي شوي نه دي.

لومړۍ برخه

د افغانستان تر تاريخ د مخه دورې ته يوه کتنه

د مورخانو په اصطلاح هغه دوره چې انسان د ليک په موندلو نه و بريالی شوی، تر تاريخ دمخه دوره PRE HISTORIC بلل کېږي او تر هغې وروسته چې ليکدود را پيدا شوی تاريخي عصر دی، خو شرط دا دی چې د لرغونيو قومونو پاتې ليکل شوي اثار لوستل شوي وي. څرنگه چې تر اوسه ځينې ليکونه شته چې لوستل شوي نه دي نو له دې امله هغه په قبل التاريخ دورې پورې اړه لري او که کوم وخت ولوستل شول نو تاريخي مرحلې ته به ننوځي.

د شرقي هېوادونو تاريخي دورې يې عموماً تر ميلاد دمخه د (۲۵۰۰) کال په شاوخوا کېنې گڼلي دي. دا ځکه چې د مصر او بين النهرين لوستل شوې ليکنې هم دومره عمر لري، خو په سند او هريه کېنې د موهن جوډيرو موندل شوې ليکنې لاتر اوسه نه دي لوستل شوي او په تاريخي مرحله کېنې شاملې نه دي.

په افغانستان کېنې د "تر تاريخ دمخه اثار و" پلټنې له ۱۹۳۶ م کال څخه د اروپايي علمي هيئتونو له خوا پيل شوي او په نتيجه کېنې يې تر

نظم او ترتيب درلود بيخي گهږه شوي دي. پوهانو له دې څخه دا ډول نتيجه ترلاسه كړې ده:

۱- د دې ودانيو پر خلكو د غربي اريايانو يرغلونه پيل شوي او د دوی مدنيت يې را ټيټه كړی و.

كه څه هم د هرپه د ليكنو الفبا لوستل شوې نه ده، خو دا ثابتې ده چې دا ليكدود تر آريايي مهاجرت دمخه دورې پورې اړه لري.

هغه ارابې چې اسانو كښولې په هغو خلكو پورې يې اړه درلوده چې په هندو اروپايي ژبو يې خبرې كولې خو د موهن جوديرو او هرپه د خلكو گاهې غښتليو او قوي غويو كښولې چې پلن او اوږده ښكرونه يې لرل او د دغو ښكليو او غټو غوايانو انځورونه پر موندل شويو مهر، آثارو انځور شوي دي.

(لومړی او دويمه نومره عكس وگورئ)

۲- دغه مدنيت ته ورته دا لړۍ د افغانستان په جنوب كښې د بلوچستان په نال او جاله وان لور لايي او همدا راز د سيستان په نادعلي او د ايران په ځينو جنوبي برخو كښې ليدل كېږي چې ځينې كړې يې تر بين النهرين پورې هم رسېدلي او پر هغو خلكو اړه لري چې د اريايانو تر هجرت دمخه، په هغو سيمو كښې ميشت وو، څرنگه چې د دوی په لرغونو آثارو كښې د مورد رب النوع په څېر مجسمې موندل كېږي، نو ځكه كېدای شي چې دين، عقايد او فرهنگ يې هم سره ورته وي.

هغه آثار چې د بلوچستان د كوتې د شمال لويديځ په څو ميلۍ

كښې يې د گل محمد په كلا كښې موندل شوي دي پر دې دلالت كوي چې د هغې سيمې پخواني اوسېدونكي لا تر هغه وخته د خاورينو لويښو په جوړولو نه پوهېدل او د ډبرو له چرو او د هډوكيو له ستنو او تېرو څوكو

د سند د وادې تر تاريخ دمخه مدنيت چې د افغانستان په ختيزه خوا كښې د هرپه او موهن جوديرو تر منځ يوزر ميله (د بابل د تمدن د ساحې څلور برابره او د مصر د تمدن د پراختيا دوه برابره) په يو شكل او ډول خپور شوی و، د ودانيو د جوړونې شكل او د خاورينو لويښو او د كار د سامان او وسايلو په جوړښت كښې بيخي سره ورته دي او پوهانو ترې دا نتيجه اخيستي ده چې:

دا مدنيت د افغانستان د خاورې په ختيزه خوا كښې د سند وادې له سره بيا تر پايه خپور شوی، شمالي او جنوبي پايتختونه يې "هرپه" او "موهن جوديرو" دوه ښارونونه وو او تر بابل پورې يې د لويديزو خاورو له تمدن سره اړيكي درلودې او حتی تر ميلاد (۲۰۰۰) شاوخوا د مخه په بابل كښې د هندي تاجرانو يوه محله موجوده وه. له هغو آثارو څخه چې د بين النهرين په كيندلو كښې موندل شوي دي، څرگندېږي چې د سند وادې خلكو اعشاري، ارقام وزنونه او پيمانې پېژندلې. د هغه ښار له آثارو څخه چې په هرپه كښې ښكاره شوي دي څرگندېږي چې معتبرو خلكو په دوو پوريزو ودانيو كښې ژوند كاوه او د استوگنې زياتو ځايونو د اوبو څاه گانې، حمامونه او تر څمكې لاندې گودامونه درلودل، حال دا چې عامه طبقه كارگران او كسبگران په کوچنيو دوو كوتو لرونكيو كورونو كښې استوگنه كوله، هر كور د يوه کوچني غولي په واسطه له بله كوره بېلېده او د دغو تر تاريخ دمخه خلكو ښارونوته نژدې ځينې كلاوې وې چې غالباً د غلې گودامونه وو.

هغه كندوالې چې د هرپه د تمدن له وروستيو مرحلو څخه نماينده گي كوي د هغه ځای د اوسېدونكيو بې وزلي او انحطاط رابښي چې زياتر و كورونو د سمڅو بڼه پيدا كړې وه او د ښارو جوړښت چې پخوا يې

لرونکیو تېرو په خېبر الاتو څخه یې کار اخیست او د ودانیو او کورونو جوړول هم دود نه و، خلک څاروي روزونکي کوچیان وو چې په را وروسته وختونو کې یې خاورین لوبښي او ودانۍ جوړې کړې دي، چې لرغون پوهان یې د "زوب د ناوې لوبښي" بولي او پر هغو، باندې ځینې توري او هندسي انځورونه او د هوسۍ او بوک لرونکي غوايي تصویرونه انځور شوي، په کورو کې یې د وزو ډېر هډوکي لیدل کېږي، چې د دوی پر ډېرو غوښو خوړلو دلالت کوي. د غلې د میډه کولو له پاره یې ډبرین او نگونه درلودل، په داسې حال کې چې د هغه مهال په موندل شویو آثارو کې د اوسپنې اوزارونه لیدل کېږي، پر ځینو خاورینو لوبښو (T.A.W.V) ته ورته شکلونه شته چې د هغو په خېر بل ځای نه دي لیدل شوي. ځکه نو لرغونپوهان د هغو پر پېژندنه پټه خوله دي، د دغه لرغوني مدنیت عمر د شپږو زرو کالو په شاوخوا کې اټکل شوی دی.

همدارنگه د هرپه د سیمې دا تر تاریخ وړاندې مدنیت د هندوستان د کچه تر جزیره نما پورې غځېدلی دی او پر ۱۹۵۴-۱۹۴۰م د هغه ځای له زیاتو غونډیو څخه داسې اثار تر لاسه شوي دي چې د هرپه د مدنیت اثارو ته بیخي ورته دي، د کشفیاتو دا ساحه د راجکوټ ښار جنوبی خوا ته پرته ده.

خو د افغانستان په خاوره کې تر اوسه "تر تاریخ وړاندې" څو مهم او غوره ځایونه شته:

۱- پر ۱۹۳۶م کال سراورل ستین او موسیوگیر شمن او هاکن د سیستان د نادعلي او زرنج د سروتار او کنګ په کلا کې کیندنې وکړې، چې په هغه کې ډبرین لوبښي او ډول ډول وسلې او غشي او رنگه ښایسته شوي کودرې او د سپینو زرو غوږوالۍ او له هډوکيو څخه جوړ شوي شيان

کشف شوي چې پوهانو هغه په مرو کې د "انو" او په لویدیځ کې د کاشان او په جنوب ختیځ کې د سند موندل شویو آثارو ته ورته گڼلي دي، له هغو څخه دا نتیجه اخلي چې د انساني مدنیت د دې دورې لویه صحنه د سند له وادې څخه نیولې بیا د نیل تر سیمې پورې د افغانستان په گډون پراخوالی درلود.

موسیوگیر شمن د "سرخ داغ" غونډۍ چې دېرش متره لوړ ده (۱۲) متره ژوره وکیندله او تر میلاد یوزر کاله د مخه د مدنیت آثار یې وموندل. دی وايي:

که یوویشتمه متره نوره هم وکیندل شي کېدای شي چې تر میلاد څلور زره کاله دمخه خواوشا آثار وموندل شي. چې د سند د بین النهرین او مصر پخوانیو مدنیتونو ته نژدې دي، په دې خاوره کې داسې پخوانۍ غونډۍ ډېرې دي.

۲- تر تاریخ د مخه آثار چې تر دا مهاله په افغانستان کې لټول شوي دي د کندهار لویدیځې خوا ته د پنجوايي او ارغنداو په وادې کې د بدوان د غره له سمخو او د یمراسۍ له غونډۍ څخه هم، تر لاسه شوي دي چې د سند، پنجاب او د بلوڅو د خاورې تر تاریخ دمخه مدنیتونو پورې اړه لري او د مورد رب النوع مجسمې موندل شوي دي.

په ۱۳۴۴ ش کال د کندهار شمال لویدیځې خوا ته ۶۶ کیلومتره نیرې د موندیګک په غونډۍ کې علمي پلټنې وشوې، چې دارغنداو په ودانۍ کې تر تاریخ دمخه د پېنځو زرو کالو پخوا د مدنیت د آثارو نماینده گي کوي پوهان وايي چې د کندهار لویدیځې خوا ته د کشکنخود له وده چې اوس وچ شوی دی اوبه کېدلې او سر سبزې وې. دا غونډۍ چې درې زره کاله پخوا د وروستي ځل له پاره د استوګنې ځای و، اوس د جوي پېښو

له امله یو مخروط شکل لري، د هغې لارې پر سر پرته وه چې د رخد (ارغنداو)، پښین او سند د وادی، خواته د هرات، فراه او هلمند د شاخوا خلکو د تېرېدو لاره وه او همداراز دا لار د ترنک اوغزني او د هندوکوش جنوبي سیموته رسېدله، مطلب دا چې د هلمند وادي يې د ارغنداو او ترنک له واديو سره نښلولي.

د موندلېگک غونډۍ تر میلاد وړاندې د څلورزم کال له پای څخه د لومړي زرم ق، م کال تر پیله پورې د ودانۍ پښخلس مرحلې تېرې کړي دي په آخره او پورتنۍ مرحله کېنې يې د غلې گودامونه وو چې پخسه يې دیوالونه يې درلودل، د غلې د گودامونو ځایونه د یوه اوږده غولي په ډول وو چې د هرپه د موندل شویو آثارو گودامونو ته بیخي ورته وو، خو د هرپه تر گودامونو کوچني وو، په کېنسته پور کېنې يې د څارویو د ساتنې له پاره خونې وې. څرنګه چې د گودامونو ودانۍ د نوموړې غونډۍ له دريو مختلفو طبقو څخه راوتلي دي، ځکه نو وايي چې دا گودامونه د هغه مهال د انسانانو د استعمال له پاره په مختلفو زمانو کېنې جوړشوي وو.

په لوړ پور کېنې د گودامونو د ساتندوی له پاره یوه کوچنۍ کوټه لیدل کېږي، چې په هغې کېنې یو څه خاورین لوښي، ډبرین او د مفرغ بري (پیکانونه) او مچلوغزې او د هغوی د ختو گولۍ موندل شوي دي او دا ورڅخه څرګندېږي چې د گودامونو ساتونکیو دا وسایل د گودامونو د ساتنې له پاره کارول چې د دغو دفاعي څیزونو عمر له اوس څخه تر دریو زرو کالو (شاوخوا) اټکل شوی دی.

د غلې د گودامونو تر ودانیو پخوا له مکعبو ډبرو څخه چت لرونکې خونې جوړې شوې وې چې د ودانیو په شمالي برخه کېنې د خښتو ودانۍ هم شته. د ودانیو مخ ته یو ارت غولی دی چې خواشایې یو څه

کوچنۍ خونې شته او د لویې ماڼۍ نخښې هم ښکاري چې له اومو خښتو څخه په نیم مخروطي ډول ودانه شوې ده او د خښتو لویې ستنې لري چې په سپین رنگ انځور شوي او اوس هم د دې ستنو بهرنۍ منظره له برمه ډکه په نظر راځي. په دې ستره ودانۍ کېنې یو د مفرغ چاقو او د هډوکي لاستی او د ښکلیو کودرو توتې او د ادبتا (ادې - مور) د خیر او برکت د رب النوع یوه ماته مجسمه چې د بلوچستان او سند موندل شویو مجسمو ته بیخي ورته دي له ډول ډول وسلو سره تر لاسه شوي دي.

په نورو غونډیو کېنې د هغو خلکو د استوګنې د ځایونو نخښې شته چې پورتنۍ غونډۍ يې عبادت ځای و، په دې ودانیو کېنې د نغري نخښې د هغه له اسبابو سره او یو څو اونګونه او د هغوی دستې لاس ته راغلې دي، چې په غالب گومان د دوا پلورلو دوکان ګڼل کېدای شي. په نورو خونو کېنې د پخو خښتو تنور او نیم کاره توبري (پیکانونه) لیدل کېږي. د زیاتو خونو بامونه شپوه ګي لري او په د باندنیو دیوالو کېنې مستعمل توبري پیکانونه او مسي سرنېزې ایښودل شوي دي. په هغه هدیره کېنې چې په دې ودانیو پورې اړه لري اووه کالبوتونه (اسکلیتونه) پیدا شوي دي. د موندلېگک د غونډۍ له کېنسته څخه لوړې خواته مختلفې طبقې داسې دي:

له ځمکې څخه پورته خوا ته تر نهم پور پورې د نیم کوچیتوب ژوندانه نخښې لیدل کېږي، چې د هغو له مخې ویل کېدای شي چې د هغه ځای لومړني اوسېدونکي تر څه وخته نیم کوچي مالداران وو او د کورونو ودانۍ يې هم پخسه يې وې، تر هغو وروسته تر دریو پورې وړاندې له اومو خښتو څخه بشپړې شوې وې، چې خاورین لوښي يې په کېنسته طبقو کېنې ساده او ابتدایي دي تر هغې وروسته د لوښیو کودرې ښکلي کېږي. تر هغې چې د ختو انځور شوي لوښي رامنځته کېږي، پر هغو کتورویو (جامونو)

چې پر پایو ولاړ دي د څارویو، مرغانو، گلانو او د جگو بنکرو لرونکي پسونه، تنخري (زرينې زرکې) پيل مرغ او د (عشق پيچان) د پانو شکلونه ليدل کېږي. د خټو دا انځور شوي لوبني له اتم پور څخه وروسته زيات دي چې د "کوټې" خواوشا موندل شويو لوبنو ته ورته دي مفرغي فلزات او مس له شپږم پور څخه پيل کېږي او هغه وخت چې د پينځم پور سکاره يې د کاربن "۱۴" له لارې وازمويل نو د دې پور نېټه يې ۲۶۲۵ ق.م په شاوخوا کېښي وټاکله. د موسيکوکزال د تاريخ وړاندې دورو د متخصص په وينا دا غونډۍ تر پينځو زرو کالو ډېر عمر لري نو ځکه د سند تر موهن جوديرو پخوانۍ او لرغونې ده. (وگورئ ۴۳ نومره عکسونه).

۳. د افغانستان په شمالي برخو کې هم د تر تاريخ دمخه مدنيت آثار کشف شوي دي په دې مانا چې په شمال لويديځ گوټ کېښي د مرو په انو کېښي تر تاريخ وړاندې مدنيت نخښې تر لاسه شوي دي، همدا ډول د افغانستان په شمال ختيځ لور کېښي د تاريخي آثارو بقايا شته چې د ۱۹۶۲م کال پر اکتوبر د ايتالوي لرغونپوهانو له خوا وموندل شول.

د هزار سم دښته د هندوکوش په شمالي لمنو کېښي د "۳۳۰۰" فوټو په لوړوالي او د "۱۶" کيلو مترو په اوږدوالي د سمنگان شمال لويديځ لور ته پرته ده چې په لرغونې زمانه کېښي هم د هند، کابل، بغلان، کندوز، بدخشان او چين لاره له همدې وادۍ څخه تېرېدلې او همدلته د غره په ډبرو کېښي هغه طبيعي سمڅې شته چې پخواني انسانان پکښي اوسېدل او هلته د ډبرين اورټک سامان او ډبرې تورل شوي ډبرې کشف شوي دي. چې ځينې ودانۍ يې هم په هماغې زمانې پورې اړه لري، چې انسان تر سمڅو او گارو بهر استوگنه کوله او بې ډوله ابتدايي ديوالونه يې "۱/۲۰" مترو لوړ جوړ کړي دي چې د هغو په منځ کېښي له "۲۰" څخه تر "۳۷" مترو پورې د

ودانۍ بلاکونه ليدل کېږي، دغو ټولو ودانيو ۳۳۵ هکتاره ځمکه نيولې ده، د هزار سم له سينده د اوبو د کانال د غاړې له (۱۲۵) متره ديوال سره د اوبو رسولو نخښې هم څرگندې دي.

د دغه ځای د گارو په سمڅو کېښي مثلث ډوله خونې ليدل کېږي چې لويې تاخچې لري او له ډبرو څخه دننه درې کنجه چوکۍ تورل شوي دي، د ديوالونو په جوړولو کېښي يې د ډبرو له تختو څخه کار اخيستی دی چې د نغريو نخښې هم په کېښي څرگندې دي.

د هزارسم په سمڅو کېښي کيندل شوي شکلونه او رسمونه ليدل کېږي چې د ايتالوي لرغونپوه هيټ د راپور ليکونکي په وينا داسې شکلونه د لويديزې اروپا په تر تاريخ وړاندې آثارو کېښي هم ليدل شوي، خو د هزارسم د آثارو انځورونه څلور ډوله دي، لومړی انساني شکلونه، دويم رسم شوي لاسونه، دريم د څارویو شکلونه څلورم د راز راز شکلونو گڼون، چې ماناوې يې هم نه دي څرگندې. "وگورئ ۶۰۵ مه نومره عکسونه".

د تر تاريخ وړاندې زمانو پوهان د هزارسم د سمڅو دا شکلونه هغو شکلونو ته ورته او نژدې گڼي چې په هسپانيا، ايتاليا، سويس او ايرلنډ کېښي يې موندلي دي او داسې نتيجه اخلي چې تر تاريخ وړاندې. دا ډول شکلونه رسمول دود وو، د بېلگې په ډول:

د هزارسم د سمڅو له شکلونو څخه د پوڅکۍ يو شکل دی چې نيمه دايره يې تشکيل کړې او هغه دايره بيا يو عمودي خط پرې کړې ده او له هغې څخه د انسان بدن مراد دی، چې بازوگان او شمزی يې ښوولي شوي دي او هغو شکلونو ته ورته دي چې تر تاريخ وړاندې د هسپانيا، ايتاليا او ايرلنډ په آثارو کېښي هم ليدل شوي دي. (وگورئ ۷ مه نومره عکس).

د هزارسم په آثارو کېښي دا ډول مشابه شکلونه ډېر دي چې د اروپا

له - تر تاریخ وړاندې لرغونيو آثارو څخه په پاتې شکلونو کېنې ښوول کېدای شي.

تر تاریخ وړاندې په کلکولي تیک او تورلیو ډبرو د استعمال په دوره کېنې د بدخشان لاجورد هم د یادولو وړ دي، ځکه چې د کاشان د سیالک په غونډۍ، د سومر او بین النهرین په ځمکو د مصر د فرعون توتن خامن په هدیره او هم په عیلام کېنې د لاجورد د ډبرې راز راز نمونې موندل شوې دي او دا څرگندوي چې د بدخشان د لاجوردو ډبرو شپږ زره کاله پخوا شهرت درلود او استعمال یې تر مصر پورې هم رسېدلی، د دغه هېواد خلکو له نورو ختیزو او لویدیزو هېوادو سره لرغونې مدني اړیکې درلودل (وگورئ اتمه نومره جدول).

تر اسلام دمخه تاریخي افغانستان

هغه مهال چې د تاریخي افغانستان په باب غږېږو موږ هغه ټولې سیمې په نظر کېنې نیسو چې له افغانستان سره یې په تاریخي پېښو او د سیاسي، مدني او فرهنگي حوادثو په جریان کېنې گډون درلود او دگډو تاریخي عواملو تر اغیز لاندې یې اوضاع یو بل ته سره ورته وه.

په دې جغرافیایي سیمه کېنې د ایران د فلات ختیزه برخه د سند له سینده بیا د خراسان تر پایه (د امغان) پورې ختیځ او لویدیځ شامله ده او په شمال کېنې هم د آمو شمالي برخې تر سمرقند او پامیره د غرو لمنې په کېنې راځي او په جنوب کېنې پر بحیره عرب تمامېږي دا سیمې عموماً گډ تاریخ لري.

آریایان:

د "۲۵۰۰ ق.م" په شاوخوا کېنې د آریایي سپین پوټکیو لوی ټولی په آریانا وچه نومي هېواد او د امو په شمالي غاړو کېنې د کوچیتوب او مالدارۍ ژوند تېراوه او چې شمېر یې ډېر شو نو د امو جنوبي سیمو او د باختر ورشو ته راوختل او د هندوکوش په شمالي او جنوبي لمنو کېنې میشت شول. دغو خلکو د نفوسو او قبیلو د زیاتوالي له امله ختیزې خوا ته هجرت وکړ او د سند له سینده د هند شمالي ارتو سیمو ته تېر شول او په

هغه ځمکه کښې يې يو مدنيت جوړ کړ چې د "ويدا" په پخوانيو څلورو کتابو کښې يې انعکاس ليدل کېږي له همدې امله يې "ويدي مدنيت" بولو چې د (۱۴۰۰م.ق) په شاوخوا کښې موجود و او په همدغو کتابو کښې د افغاني لويو قبيلو يوه برخه نومونه لکه پکت (پښتون) الينا (د لغمان او نورستان شمالي خلك) (۱) او نور راغلي دي او موږ له دغو کتابو څخه د لرغوني افغانستان د خلکو ژوند، ژبه، مدني او فرهنگي وضع معلومولای شو.

څلور ويده دادي ريگک ويد، سام ويد، اتهرواويد، يجورويد، چې تر ټولو پخوانی ويد "ريگک ويد" دی او په هغه کښې د افغاني قبيلو، پاچاهانو، نومياليو خلکو، غرونو او جغرافيايي ځايونو ډېر نومونه، راغلي دي.

ارينه ويجه:

ارينه ويجه چې په پښتو کښې تر اوسه "اويجه" د ټاټوبي او د استوگنې د سيمې په مانا کارول کېږي، د تاريخ پوهانو په وينا د پامير سيمې او يا د خوارزم شاوخوا او د خزر د "دريا چې" څنډو ته ويل کېده، چې له هغې جغرافيايي سيمې سره نښتې ده چې موږ اوس څيړنه په کښې کوو. څرنگه چې د آرين خلکو (آرين د نجيب، کښتگر او کرونگي په مانا) د ژوندانه د دې دورې آثار لا تر اوسه نه دي تر لاسه شوي او تر تاريخ وړاندې زمانې برخه ده، ځکه نو د دوی د ژبې، د ژوندانه د ډول او د دين و هنر په اړه معلومات نه شته، ډاکټر گوستاولوبون هغه آريايي لرغونې ژبه چې په ارينه ويجه کښې ويل کېدله د "آريک" په نامه ياده کړې ده.

۱. دا نوم د ايشنک او الينگار د درو په نومونو کښې ښکاره دی.

ويدي مدنيت:

د آرين خلکو تاريخي دوره له ويدي سرودوسره پيل کېږي او له همدې تاريخي سرچينې څخه موږ د آرين د خلکو افکار، عقايد د ژوندانه ډول او له افغانستان خاورې څخه د دوی مهاجرت څرگندوو. د ژبپوهنې له پرتلې څخه دا ښکاري چې د افغانستان د ژبو او د ويدي او سنسکريت ژبو تر منځ ډېر ژبنی يووالی شته.

ويدي سرودونه په مختلفو زمانو کښې ترتيب شوي دي او په شفاهي توگه له يوې خولې بلې ته او له يوه نسله بل ته را نقل شوي دي او لکه چې اوسني ويد پېژندونکي پوهان وايي: د لوړو يادو شويو کتابو پر سرودو سر بهره يوه برخه نور لرغوني سرودونه ورك شوي دي چې د ويد په خپل تعبير "پخوانيو زيشيانو" يعنې پخوا نيو پوهانو به ويل او يادا چې ځينې لرغوني سرودونه چې نوې بڼه ورکړل شوې ده هم موجود وو چې غالباً يې د افغانستان په ورشو او د آرين خلکو په هغه ژبه پورې اړه درلوده چې دوی لا د هند شمال د اوو سيندونو شاوخوا ته مهاجرت نه و کړی.

څرنگه چې ويدي کتابونه، ويدي ژبه او مضامين اوستايي سرودو ته چې د سند په لوديزه ارته ورشو کښې پيدا شوي، بيخې ورته دي او بشپړ نژدېوالی ورسره لري، ځکه نو ويل کېدای شي چې د ويدي د لرغونيو ورکو شويو سرودو زانگو همدا د افغانستان او باختر ورشود چې اوسنيو موجودو سرودونو يوه برخه به د هغو ورکو شويو سرودونو نوی ډول وي.

د لرغوني افغانستان له خاورې سره د ويدي مدنيت ډېره ټينگه اړيکه له دې څخه ښکاري چې د ويدي او سنسکريت پخوانی ډېرې کلېمې په پښتو او دري ژبو کښې ريښې لري او ښايي چې دا ژبني ميراثونه له لرغونيو اريايي نيکونو څخه دغو اريايي ژبو ته پاتې شوي وي.

د بېلگې په ډول د "اریا" کلمه دوې علمي ماناوې لري:

د دې کلمې مانا ځینو په "اصیل" او "نجیب" کړې او ځینو بیا په "زارع" او کرونده گر. څرنگه چې په پښتو کې د "آرد" کلمه د "اصل" په مانا راغلې ده او هم کله کله د "کرني" او "بزگری" مانا لري نو ځکه ویل کېدای شي چې د نسبتي نون په زیاتېدو "آرین" (لکه پلن = پساده، تورن = شمشیری او نور) د کروندگر په مانا وي او څرنگه چې کرنه د خلکو په منځ کې یو شریف کار او کسب و، نو بنایي چې تر هغه وروسته د "نجیب" او "شریف" مفهوم مجازاً ورکړل شوی وي.

آرین خلک چې هند ته ولاړل هغې ورشوته یې "اریه ورته" یا "آریه ورشه" وویل او دا کلمه تر اوسه په پښتو کې د "ورشو" په ډول د ټاټوبي او د استوګنې د ځمکې او مرتع په مانا شته.

په پښتو کې تر اوسه "سند" ته سیند وايي او دا کلمه په ویدي ژبه کې "سندهو" ده.

د ریګوید په سرودو کې د افغاني سیمې د ډېرو سیندونو یادونه شوې ده لکه سنددهو (سند) کوبها (کابل)، گوماني (گومل)، کرومو (کورم)، سویتی (سوات) ورکه (کونړ) رودونه او گندهاره (کابل مجرا) او هره ویتی = سره سوتي (ارغنداو یا اراکوزی، چې اوس یې د پخواني نامه ریښه په دهرات کې ساتل شوې ده او بهالانه (د بولان دره).

په اتهرواويد کې د بلخ نوم د "بلهیکه، په شکل یاد شوی دی، چې وروسته د مهاپهارته په کتاب او د سنسکریټ په ادبیاتو کې "بهلیکه" شو او ریښه یې له بهلي - بخدي څخه راوتلې ده.

همدارنگه په اتهرواويد کې د گنداریس (د گندهارا اوسېدونکي) تر څنګه د منجوان غره ذکر شوی دی، چې همدا اوسنی منجان غر دی چې

د نورستان او بدخشان تر مینځ پروت دی.

په ویدي سرودو کې د لسو اریایي قبیلو جګړه یادې شوې ده، چې د ویدا د کتاب تر لیکلو (۱۴۰۰ ق.م) دمخه دراوی (پنجاب پر غاړه شوې ده او په دې قبیلو کې د افغانستان د خواوشا خلکو هم ډېر نومونه شته لکه الینا (د الیشنگ او الینګار خلک) او بهالانه (د بولان د درې خلک) او شېوا (د سند د غاړې خلک) او پورو (د گندهارا د شاوخوا خلک) او پکتیه (پښتون).

له دې جملې څخه د "ریګ وید" په دویم ټوک کې د پکتیه د قبیلو او د هغوی د نومیالیو کسانو او پاچاهانو څو وارده یادونه شوې ده، چې یو له هغو ځنې پکتیه نامتو پاچا (توروینه) (توروهونی = شمشیر باز) نومېده او د ارغنداو د هراوت (هره ویتی) په وادی کې د پنی، ډسه، پراوته او بریسه په یادښت راغلی دی، چې اوس په افغاني قبیلو کې بریخ او پنی د کندهار په جنوب او د سیوري په وادی کې شته او همداراز پخوانیو نومو ته د ډاسو (سلیمانخېل) او پروت (الکوزی) د قبیلو بنسټ لپاتې دی.

هغه اریایي نژاده خلک چې له اریانه وچه څخه د هندوکوش شمالي او جنوبي سیمو ته راغلل، کوچیان وو او د چوپانی ژوند یې درلود. پر (۱۹۳۹م) سمرقند ته نژدې په "تل برزو" کې پر خاورین لوښي یو تصویر موندلی شوی دی، چې هغه د گیومرث (گومرد - یا گویت شاه) د یو پخواني اریایي پاچا تصویر بولي، چې نیم یې سړی او نیم یې تر غوی دی او گویش د اوبستا په یوه برخه کې هم شپون پاچا بللی دی له هغه څخه څرګندېږي چې دغو خلکو د کوچیتوب په وخت کې هم پاچاهان لرل، کولا (کھوله) او کورنی. د دوی د ژوند اساس و، چې له هغوی څخه بیا ډلې پیدا کېدلې او د "پتی" په نامه یې مشر لاره، بیا چې څو کوله (کھوله) سره

يوځای کېدل "گرامه" يا "ويسه" ځنې جوړېده شاهي ټاټوبي ته يې "پور" وايه او دا درې سره کلمې تر اوسه د سړيو او ځايو په نومونو کېنې شته لکه: باگرام، ميرويس، شپريور.

لومړنيو آريايانو مخکېنې تر هغې چې هند ته هجرت وکړي کاست (ټولنيزه ډلبندي) يې نه پېژندله، خو هغه وخت چې په هند کېنې د هغه هېواد له پخوانيو تور پوټکيو سره مخ شول، نو پر څلورو طبقو، برهمن (روحاني) کشرتريه (جگړن) ويسيه (بناريان او کسبه) او سودرا (ناملموس) ووېشل شول چې دې اجتماعي طبقه بندي د دوی په وروستنيو تاريخي او ټولنيزو اوضاعو کېنې څرگنده اغېزه درلوده.

په ويدي کتابونو او داريایي نژاد په نورو آثارو کېنې داسې ليدل کېږي چې:

پاچاهي د مهاجرت له لومړنيو وختو څخه د دوی تر منځ موجوده وه او د ډول ډول ارباب انواعو پرستش يې کاوه او د "سبها" او "سمتي" په نومونو يې جرگې او د (سامانه) په نامه يې مېلې لرلې، پېغلو له زلميانو او بنڅو له نارينه و سره مينه کوله او د واده دودونه يې هم درلودل. د کورنيو افرادو د ډېرېست له پاره يې تل دعاوې کولې، د بنڅو په ډلو کېنې شاعرانې هم وې، چې ځينې سرودونه يې د ريگ وید په لومړي کتاب کېنې ساتل شوي دي. دغو خلکو ورزشي لوبې، د اس سپرليو اتنې، نڅا او موزيک هم درلود او پر کرڼه او مالدارۍ بوخت وو او د وړيو او څارويو له پوټکيو يې کالي جوړول، د پسونو او وزو رمې او دغو يو گلې يې درلودې او د کورنيو شتمني يې د څارويو رمې او په تېره بيا د پيوړو غواو درلودل وو. کله به چې د افغانستان غرو ته د "سوما" د بوټي د رانيولو (اخيستلو) له پاره راتلل خپل غوايي به يې د خريدارۍ د واحد په توگه راوستل چې هغه ته به يې

پاسو (PASU) ويل چې د پيسې (پولی واحد) کلمه له هغه څخه راوتلې ده. له صنايعو څخه يې د لرگيو تراشنه، فلز کاري، د ټوکراو او پوزيو (بوریا) اوبدل، د خاورينو لوبنيو جوړونه، فلزي تزئينات او د اربو جوړول زده وو.

خوراک او څښاک يې د غلو دانې، شيدې او نور لېنيات، د بڼکار غوښې او د سوما او سوريا شيره وه.

د طبعي عناصرو عبادت يې کاوه لکه ارونا (د اسمان رب النوع) اندرا (د جگړې رب النوع) سوريا (لمر) اگني (اور) سوما (غرنی و اښه چې له هغو څخه يې مشروبات تيارول) ماروت (باد) او نور اود هر يو په نامه يې قربانۍ درلودلې، خپلو پوهانو ته يې "رشي" ويل چې په پښتو کېنې اوس ددې کلمې له ريښې څخه د رشه کلمه د خوی، خلق او پوهې په مانا لرو.

اوبستايي مدنيت:

د افغانستان د اريايي خلکو دويم مدنيت په بخدي (بلخ)، د هندوکوش په شمالي او جنوبي سيمو او د هلمند په وادي کېنې و چې د (۱۲۰۰ ق.م) په شاوخوا کېنې پيل شوی او له هغې دورې نه يو کتاب د اوبستا په نامه پاتې دی چې پښځه باب له لري.

څرنگه چې په دې اړه زموږ د معلوماتو سرچينه د اوبستا د کتاب پاتې برخه ده نو ځکه دغه مدنيت او فرهنگ ته "اوبستايي مدنيت" وايو څرنگه چې دا فرهنگ په بخدي او افغانستان کېنې زېږېدلی او را منځته شوی دی ځکه نو د دغه هېواد په تاريخ کېنې ډېر زيات ارزښت لري. د اوبستا کتاب د افغانستان د لرغونو خلکو مدني، فکري، او فرهنگي اوضاع په ښه ډول څرگندوي.

د اوپستا له كتابه څرگندېږي چې آريايي خلك د كوچيتوب، مالدارۍ او كډه پر شا ژونده مدنيت ته رسېدلي او په كليو او ښارو كښې مېشت شوي دي او د اقتصادي او ټولنيز ژوند په مراحلو كښې يې يوه نوې دوره پيل كړې ده.

په دې دوره كښې لومړی ځل په بلخ كښې پاچاهي را منځته شوه او د "يمه" (جم) په نامه يو پاچا د بلخ ښار ودان كړ او هم په دغو خلكو كښې يو ټاكلی ايمن د مزد سينه = مزد يسنا (د خدای ستاينه) په نامه منځته راغی چې مدني او روحي قوانين او هدايتونه يې لرل، موسس يې زره توشتره = زردشت و چې د كورنۍ په نامه "سپتمه" يا "سپيتمان" يادېده (چې دا نوم په پښتو كښې دوی كلمې "سپين" او "تمه" يا "تمان" د تژاد په مانا دی).

د زردشت د تبليغ د رامنځته كېدو ځای بخدی (بلخ) او سيستان دی. (وگورئ نهمه نومره عكس).

د زردشت پلار پورو شاسپه (د زاره آس خاوند) او مور يې "دوغدو" او د پلار له خوا نيکه يې پتير گتراسپه نومېده د څلورو وروڼو نومونه يې داوو:

رتوشتر، رنگوشتر، نوتريکا، نی وتيش.

د ده لومړنۍ ښځه چې نوم يې څرگند نه دی (د ايست واستره) مور وه او درې لونی يې لرلې د زردشت دويمه ښځه د دوو زامنو "هوره، چيتره اورات نره" مور وه، دريمه ښځه يې چې په لمر ختيزه ورشو او د بخدي په سيمو كښې كړې وه د جاماسپ (د گشتاسپ وزير) د ورور (فره شه وشتره) لور وه او "هووی" نومېدله، د ده له زامنو څخه "ايسيت واتسره" د روحانيونو مشر و.

او "اوروتت نره" د بزگرانو لارښود او "هوره چيتره" د جنگياليو

افسر بلل كېده د ده د پيروانو درې گونې ډلې، د زردشت د دغو دريو زامنو له خوا رامنځته شوې دي، درې لونی يې هم درلودې چې فريني، ثريتي، پيورو او چيستي نومېدلي.

د زردشت د ژوندانه زمانه په يقيني توگه معلومه نه ده، خو د زردشتي كتابونو د روايتو له مخې د (۶۶۰ ق.م) په شاوخوا كښې زېږېدلی او پر شل كلنی يعنې پر (۶۴۰ ق.م) كښې منزوي شوي، پر ديرش كلنی يعنې پر ۶۳۰ ق.م يې د لارښوونې ادعا كړې ده، پر ۴۲ كلنی يعنې پر ۶۱۸ ق.م كښې "گشتاسپ" پر ده وگروهېد او د ده په عقیده شو او پر (۵۸۳ ق.م) په اووه اويا كلنی د تورانی "ارجاسپ" د يرغل پر وخت د بلخ په دوهه (آتشكده) كښې د تورانی "براتر كرش" په لاس ووژل شو، خو څېړونكي پوهان دا كلونه سم نه بولي، او د ده زوكړه يې د ۵۸۸ ق.م په شاوخوا كښې گڼلې ده.

زردشت له هغو لرغونيو كسانو څخه دی چې په لرغوني افغانستان كښې يې پر نوي اقتصادي بنسټ د يو اساسی او ژور رفرم بنسټ ايښی دی او د "ژ، دو مزيل" په وينا:

"ده خپل اقتصادي سيستم په داسې وخت كښې منځته راوړی دی، چې د اريايانو يوه ډله د كوچيتوب له حاله راوتل او كليوالي ژوند يې غوره كاوه."

په دې توگه چې د څارويو د څې نامعلوم ځايونه يې د هر تېر او قوم له پاره د څې په ټاكلو ځايو ايش كړل او په همدغه دليل يې غويي او غوا ته چې د خوراك او كرهني يوازنی وسيله وه په درنه سترگه كتل او حيواني سرې په كليوالی تشكيلاتو او كرهنه كښې خاص اهميت موندلی و.

زردشت د يوه خدای (اهوره مزده - يوبادار) په يووالي او بې ساري

عظمت قایل شو او له پخوانیو خدایانو څخه یې چې آریایانو ورته عقیده درلوده مخ وگرځاوه، دی وایي چې:

"تر یوه خدای وروسته د نړۍ له پیله څخه دوه روحه شته، چې یو پر ښه لار او بل پر بده لار ځي او ټول ژوند یوه باطني جگړه ده چې د شر د قوتو پر ضد ادامه لري او په دې دایمي جگړه کېږي رڼا او تیاره عقل او اهریمن یو له بل سره مقابل دی".

زردشت په خپل ایین کېږي د څارویو قرباني او د سوما نشه راوستونکي شراب چې لرغونیو آریایانو درلودل، له منځه وړي دي.

دی وایي: "د (سوما) کثیف نشه کوونکي شراب څنگه له نېکۍ سره مرسته کولای شي. د بزگر سپري غویي تر دې چې قرباني شي، ښه او گټوره دا ده، چې د خپل خاوند په لاس کېږي وي"

د زردشت په ایین کېږي د آخرت پر ورځ، د اعمالو پر محاسبې، د رښتیا پر بري، د درواغو پر ماته او د جنت، دوزخ، چنوات (صراط) د پله او د ملائکو پر وجود عقیده شته او آذر (اور) یې هم مقدس گڼلی دی، چې د ټولو موجوداتو په کمون او د طبیعت په موالیدو کېږي په ودیعت ایښود شوی او د ژویو (جانورانو) د ژوندانه جوهر او د باطني غریزې تودښت نغري دي، نو ځکه د زردشت پیروانو د آذر د نمانځنې له پاره دوهمې (آتشکدې) درلودې.

د زردشت په ایین کېږي د نیکی قوتونه دا میشه سپینه (همیشه سپین او مقدس) او ایزدان (دستایني وړ) په نامه شته، چې له هغې جملې څخه شپږ عامل قوتونه (موکلې ملکې دي، چې هر یو قوت د خپل صلاحیت په دایره کېږي د نړۍ د چارو د ادارې لپاره له بل قوت سره همکاري کوي، هر یو قوت د اهوره مزده (هرمزد) د یوه صفت مظهر او تلپاتې بلل شوی دی.

۱- وهومنه = بهمن (ښه انگیرنه - نېکه مننه) یا د گلو او رمو او نورو ژویو (ژوندیو موجوداتو) ساتندویه پرېښته.

۲- اشه و همیشه = اردي بهشت (ښه نظم) د اور پرېښته.

۳- خستره ویریه = شهرپور (تسلط د فلزاتو او ښکلیو ډبرو ساتندویه پرېښته).

۴- سپینته ارميتي = سپیدار مذ (د روح سپیڅلتوب او تواضع) د خمکې ساتندویه پرېښته.

۵- هیوروات = خرداد (روغتیا) د غښتلتوب، کورو او اوبو، موکله پرېښته.

۶- امیریتات = امر داد (ابدی ژوند او بقا) د کرهڼو واښو او د څړځایو پرېښته.

د مزده یستا د پیدایښت په سر کېږي ددی شپږو ملایکو پر سر یوه ملکه د سپینته مینیو (سپین عقل) په نامه ولاړه وه، چې تر هغې وروسته یې پر ځای "اهوره مزده" او کله هم "سره اوشه" (سروش = د خیر هاتف) دریدله. د خیر، نیکی او رڼا د قوتو په مقابل کېږي د شر، بدۍ او تیاري قوتونه هم موجود وو، چې د ټولو مفسدو او شرارتو مشر "انگره مینیو" (اهریمن) و، او په اوبستا کېږي یې د شر او تیاري دا ټول قوتونه د "دیوه" په نامه یاد کړي او د خیر د ملائکو په مقابل کېږي یې د شر او بدۍ شپږ موکلان د کماریکان په نامه داسې تصور کړي دي.

۱- اکه منه: د هومنه په مقابل کېږي د ناپاکی انگیرنې (یا مننې)

په مانا د شرارت او نفاق او بدۍ ښکار ندوی.

۲- ایندره: د اردی بهشت په مقابل کېږي د بدعت دوره او د خلکو

گمراه کوونکی روح

۳- سيوروه: د شهريور په مقابل كښې د بې نظمۍ ښكارندوی او د گڼو ډيو.

۴- نا او نك هبي تيا: د سپيند ارمذ په مقابل كښې د تور او نافرمانۍ ښكارندوی.

۵- تيوروی: د خرداد په مقابل كښې د وړانۍ فساد، لوږې او تندي ډيو.

۶- زبى ريش: دامر داد په مقابل كښې چې د تيو دوى شريك دي. كله هم ايشمه د (خشم) ډيو د سروش په مقابل كښې د هغو ديوانو اووم عدد بشپړوي، چې د ناشكرى او عصيان ښكارندوی دي. زردشت خپل ايین پر دريو اخلاقي او حياتي بنسټو بنا كړى دى او هغه دادي:

هو مته (ښه منل) هو خته (ښه ويل) هو ورشته (ښه كول) او په دې ډول د زردشت پيروانو ښه منل، ښه ويل او ښه كول د خپل عمل اساس گرځاوه، او خپله انگير نه، خپله ژبه او خپل عمل يې په يو شان له ماناوي او مادي ككړتيا څخه خوندي ساتل، د بدني او روحي پاكوالي، د رښتيا، سموالي، مېړانې، سخاوت او ټولو ښو اخلاقو مراعات يې كاوه، درواغ او تور منع و او د مزديسنا هر پير و په دې مامور گڼل كېده، چې اور و اوبه او ځمكه د ناپاكيو له ككړتيا څخه و ساتي، ځكه نو دوى ځمكه د مړو د جسدو له ككړتيا څخه ساتله او خپل مړي يې نه ښخول بلكې په ازاده هوا كښې يې په لوړو ځايو باندې اېښودل چې د هوا مرغان يې و خوري او له منځه ولاړ شي.

د زردشت ايین چې د پيدا كېدو او روزني ځاى يې د دنيا ډېر لرغونى پايتخت بخدي = بلخ و، د اوپستا د كتاب په وسيله تبليغ شو، چې

تفسير يې په پهلوى (زند) ژبه راغلى دى او هغه ژبه چې اوپستا پرې ليكل شوې، له ويدي ژبې سره ډېر نژديوالى لري، د اوپستا كتاب د اسكندر تر يرغل دمخه (۸۱۵) فصله او (۲۱) نسكه يا كتابه لرل خو سكندر د غوايي (۱۲۰۰) پوستونه چې پر هغو اوپستا كتاب ليكلې و، وسپړل او تر سكندر وروسته چې يې بيا هغه كتاب راټول كړ (۳۴۸) فصله لاس ته ورغلل، چې پر همهغو (۲۱) نسكو وويشل شو او دويسټ نومې انگريزي عالم په حساب دې ټولو (۲۱) نسكو (۳،۴۵۷،۰۰۰) كلمې درلودلې، چې اوس له هغو څخه يوازې (۸۲،۰۰۰) كلمې شته، له هغې شرح څخه چې انگريزي ختيځپوه براون كړي ده، داسې څرگندېږي چې د اوپستا باخترى اصل له منځه تللى او هغه څه چې اوس پاته دي، يوازې څلورمه برخه يې ده په دې تفصيل:

۱- يسنا (پرسته او جشن): چې ديني سرودونه دي او (۷۲) فصله

لري.

۲- ويسپريد (سروران): د دعا او اورادو مجموعه ده، چې له (۲۳)

څخه تر (۲۷) پورې فصلونه لري.

۳- ونديداد (د شيطانانو دفع كوونكى): د اوداسه، استغفار، توبې

او نور ديني احكام لري او (۲۲) فرگرد (بابونه) دي.

۴- يشت (نمونځ اوستاينه): د خداى او ملايكو ستاينه ده او (۲۱)

بابه لري.

۵- خورده اوپستا (كوچنۍ اوپستا): چې د (۳۵۰ م) په شاوخوا

كښې آذربيد مهر اسپند تاليف كړې ده او دعاوې، نمونځونه او مناجاتونه په

كښې دي.

د اوپستايي مدنيت په دوره كښې چې له (۱۲۰۰ ق م) څخه پيل

شوې ده، لومړى وار په بخدي كښې شاهي نظام منځته راغى او اوپستا وايي

چې: "يمه" دا هوره مزده په امر يوه "واره" ودانه كړه، چې اوږده او سور يې د يوه اسپريس (اس خُغلولو د ميدان) په اندازه و او په هغه كښې يې راز راز ځناوران لكه پسونه، غوايان، سپي، مرغان او نورو ساتل او هم يې د يو هاتره (ميل) په اوږدوالي د اوبو ځای وکښی او په هغه واره كښې په مخصوص ترتيب بازارونه، كوڅې او كورونه جوړ كړل، خو په هغه ښار كښې يې ناروغانو، درواغ جنو، بدخويو، پيسانو او ليونيانو ته ځای ورنه كړ".

په دې ترتيب د بخدي په "واره" كښې د آريايي مدنيت لومړی ښار ودان او لومړی مركز تاسيس شو. او همدا د "واره" اوښتايي كلمه ده، چې په سنسكريت كښې "وهاره" شوی ده، او په دري كښې "بهار" څنې جوړ شوی دی، چې پر هغه ځای تر اسلامي لومړی پيری پورې "د بلخ نوبهار" ودان و.

د اوښتايي مدنيت په زمانه كښې چې آريايي خلكو د هندوكوش په شمالي لمنو كښې كليوالي ژوند ته لاس ورته كړ، كلي او ښارونه يې ودان كړل او د كوچيتوب له دورې څخه په كورو كښې د اوسېدو حال ته راواوښتل. دا هغه گام و، چې د مدني مراحلو د لوړتيا او اقتصادي تحول په لار كښې واخيستل شو، همدا مهال و، چې شاهي نظام هم منځته راغی او د بخدي پاچهانو چې د اوښتا په يشتو كښې د "پره ذاته" په نامه ياد شوي دي يعنې پيشداديانو په خپل سلطنتي نظام كښې نظم، داد او نياو (عدل) منځته راوستل، د اوښتا په تعبير د بخدي دغو پاچهانو د رب النوعی مقام هم درلود او څنگه چې په ويدي سرودو كښې هم د دغو پاچهانو يادونه شوې ده، ځكه نو د دې شاهي كورنيو زمانه تر تاريخ دمخه عصرته چې آرين خلكو د هندوكوش له شمالي سيمو هجرت نه وکړ - رسيدای شي.

خو په اوښتا كښې يو لوی پهلوان (د گيومرث له اولاد څخه) چې

هيوشينگه نوميد، په "پره ذاته" = پيشداد" ملقب و، يعنې لومړی قانون گذار او دا د دري ادبياتو همغه هوشنگ دی، چې د البرز په غره كښې يې د ناهيد (ناهيता) د رب النوع له پاره قربانۍ كولې او له دييانو سره جنگېده، او پر اوو هېوادو يې پاچهي كوله.

د د ينكرد په دريم كتاب كښې داسې راغلي دي چې: "د کرهڼې او د هكانيه = دهقانی دود او د مالکیت اصل همدغو پيشداد يانو منځته راوړي دی او بيا وروسته هوشنگ د يهویتیة (دالبیروني په وينا د هوفذیه) يعنې د حكومت او پاچهۍ او د خلكو د ساتنې اصل ايجاد كړی دی" له دغه روايت څخه پوهېدای شو، چې د اوښتايي دورې مدنيت د ويدي د اوښتايي او كوچيتوب سره توپير درلود - په دې مانا چې دا وخت د ښكلي بخدي خلكو په کرهڼه او آبادۍ، د كليو او ښارو په ودانۍ لاس پورې كړی و، د كوچيتوب او بدويت د ژوند له اقتصادي مرحلې څخه، د هكانيه او د مخكې مالکیت ته او حتی تر هغه يوې لوړې مرتبې "د هيویتیة" (د حكومت او سلطنت ايجاد) ته رسېدلي و او هوشنگ پر يوې خورا ارتې ورشو او ځمكې حكم كاوه او د دييانو او كوډگرو او بد ذاتو سره چې د مدنيت وړانوونكي او د كليوالو كروندگرو دښمنان وو جنگېده.

تر هوشنگ وروسته بل پيشدادي پاچا "تهمورث" دی چې په اوښتا كښې د "تخمه او روپه" په نامه ياد شوی او په ازينه ونت (وسله وال) ملقب و، دی يې د اوو هيوادو پاچا د "ويونگهان" زوي د "اينگهت" لمسی او د هوشنگ كړوسی گنلي دی، چې ديرش كاله يې د خپل وزير "شيدسپ" په كومك په نياو (عدل) او انصاف حكومت وكړ ده ته "ديوبند" هم وايي، دا ځكه چې دييان او هرېمن يې بند كړي وو او هم يې ځينې داسې مدني كارونه وكړل، چې په نوې اقتصادي مرحله كښې ورته اړتياوه، لكه د وړيو وريشل،

د کالیو سکېنت او گنډل، د څارويو اهلي کول او له اس، غاتري، اوښ غوايي او خره څخه گټه اخيستل، ليک او لوست منځته راوړل.

د کريستن سين په وينا: "تر تهمورث وروسته يې ورور جمشيد پاچاشو او لومړي ځل يې د نورو جشن جوړکړ، ادوي د اوپستا په تعبير "د بنو گلوخاوند" و، چې د القب په اوپستا کښې هوښه (په پهلوي کښې هورمنگ) راغلی دي.

ده دري خویندې د "يمگ" او "اری نوک" او "سنگهوک" په نومو درلودلي (په شهنامه کښې: ارنواز - او شهرناز).

د اوپستا يې مدنيت دوري او د آريايي نژادو شاهي کورنيو او نومياليو کسانو او پهلوانانو په اړه تر اسلام دمخه او وروسته د پخوانيو کتابونو روايتو د زمانو په تېرېدو يوه داستاني بڼه پيدا کړې ده او په دغو کتابو کښې دا اساطير په مختلفو ډولو راوړل شوي دي، خو موږ دلته زيار باسو، چې ترخپله وسه د نوموړيو داستانو تاريخي اړخونه ولټوو.

په ويدا کښې د پيشداداي ستر پاچانوم (يمه) Yama په اوپستا کښې "يمه" Yima په پهلوي کښې "يم" Yam او په دري کښې "جم" ذی، چې صفت يې په اوپستا کښې خشيته Xshaeta په پهلوي کښې شيت Shet او په دري کښې "شيد" راغلی او "جمشيد" يې بولی، يعنی ځلیدونکی جم. د جم پلار په اوپستا کښې ويوهونت Vivahvant دی، چې وروسته بيا ويونگهونت = ويونگهان په ويونجهان معرب شو، زوی يې يم = جم دا هوره مزده له خوا د خلکو ساتندوی او پاچاو ټاکل شو چې د خلکو د ودانۍ او هوسايۍ له پاره زيار وباسي، ده ته يوه لکړه، يو غمی، يوه توره، يوکتوري (جام) او د يوې زرین تېش (غابنور) ورکړ شو، چې د ده د شاهۍ لومړی نښان وی او له تيش څخه د ځمکې په کرلو او کرهڼه کښې کارواخلي، د خلکو او څارويو د نسل

په ډېر ولو کښې زيار وباسي، د بخدي "واره" ودانه کړي او هغه ځای چې په اوپستا کښې د لوړ و بيرغو لرونکی (بنکلی بخدي) بلل شوی د خپل ځان او نورو ښاري خلکو ټاټوبی وټاکي.

د بخدي پاچا "يمه" لومړی پاچا دی چې د مدنيت او ښاريتوب بنسټ يې ايښی او ټولنيز ژوند يې ترتيب کړی دی.

کرنه، څاروي روزنه، کار، د اوسپنې ويلول، د کالیو او بدل، د وسلو او جواهر کارونه، د لښکري طبقي ټاکل، خټگري او د فلزاتو او درملو کارول يې دود کړل او په خپل لومړي شاهي پايتخت بنکلي بخدي کښې يې مدنيت جوړ او خپور کړ. د فرانسوي څېړونکي بنونسيت په وينا: دی هغه آريايي شخصيت دی چې د اسلام تر منلو دمخه د نورستان د خلکو په منځ کښې د "اميرا" Imra په نامه تر ټولو ارباب انواعو لوړ او ستر رب النوع گڼل کېده او د هغې سيمې په مرکزي معبد کښې چې هلته يې د قربانيو دودونه پر ځای کول د ده مجسمې درولې وې.

په ۹ يسنا کښې له دريمې تریپنځمې فقرې پورې وايي: "د جم د پاچاهۍ پر مهال تودوالی، سوروالی، زوروالی، مړينه او رخه (رشک) په دنيا کښې نه وو" او د ۱۹ يشت په ۳۱ - ۳۸ فقرو کښې داسې راغلي دي چې: "د جم په پاچاهۍ کښې د نړۍ ژوندون په خوښۍ او خوشالۍ تېرېده د رنځ او ناوړين نخښې نه وې" په اوپستا او د عرب او عجم په نورو تاريخي کتابو کښې، د جم او پيشداداي پاچاهانو کيسه د ډېر لرغونتابه له امله افسانوي بڼه غوره کړې ده او څرنگه چې يې د جم پاچاهي د هر راز هوسايۍ او ارامۍ، نياو "داد" او ښېگڼې سر چينه بللې ده ځکه يې نو هغه څوک چې د خير، خوښۍ او ښېگڼې ددې سر چينې دورانولو وسيله شوی اژۍ دهاکه (اژدها - ښامار) بللی دی. او دا سرې "بيوراسپ" د "ارونداسپ" زوی (گيو

مرث دگر شاه = غرشاه) له اولادې څخه و، چې مور یې او ذاک (ودک) د جم خور وه او بیو راسپ دلسوز رواسونو د خاوند په مانا دی او څنگه یې چې گړندی اسان درلودل، نو ځکه یې ورته "تازی" ویلی دي، چې په همدې سبب ځینو مؤرخینو دی تازی او له عربي ژاده گڼلی دی.

وايي چې دی د (بورې) پر ځمکه راپورته شوی دی او په دغه نامه تر اوسه یو ځای د افغانستان جنوب ختیځ ته په روب کښې شته.

څرنگه چې عربو دا نوم معرب کړی او ضحاک یې ورته ویلی دی، ځکه یې نو نوموړی عربي ژاد بللی دی او هم څرنگه چې سامي ژادو له آریایانو سره سیالي درلوده، ځکه نو هر عنصر چې د نوي تشکیل شوي مدنیت او د بخدي پاچاهۍ ته خطر پېښاوه هغه له پردې ژاده باله او لکه آریایي ژاده تورانیان، ضحاک بیوراسپ یې عربي ژاده گڼلی دی.

د طبري او البیروني په څېر ځینې دقیق مؤرخان وايي: عربانو ضحاک عربي ژاده او عجمیانو عجمي انگیرلی دی.

څرنگه چې د افغاني تاریخي ښار و، ځایونو او سړیو په نومونو کښې (لکه د غوري شاهانو د کورنۍ ستر نیکه ضحاک او په بامیان کښې د ضحاک ښار) د دغه نامه رېښه شته او مورخان هم د ده نسبت لري اریایي ژاده گیومرث ته رسوي اودی د جم خوری بولي، نو دا خبره چې عربي ژاده و، له منلو څخه لیرې ښکاري.

په هر حال د اوبستا د اشارو له مخې بیور اسپ اژي دهاکه د ښکلي بخدي پر مدنیت یرغل وکړ او څرنگه چې ایزدي فر (د سلطنت پر تم یا خلا) د بریالیتوب د مارغه په څېر له جم څخه جلا شوی و، اژي دهاکه پرده بری وموند او د ده هېواد یې ونيو او دی یې په اړه دوې ټوټې کړې.

دې تازي (تازنده) ضحاک د رام میشت د ۱۹ فقرې له مخې د کوی

رینتا په نامه یوه ټینگه ماڼۍ او شاهي تخت او زرینه چتری درلوده او د اسلامي دورې په دري ادبیاتو کښې ده ته "ضحاک ماران" مار دوش اژدها) ویلی شوي دي.

د اوبستا له مخې تر جم وروسته ایزدي فر (د سلطنت خلا) پر "تراتینه" (په پهلوي کښې فریتون - فریدون) د پورتورا "پورگاو" پر زوی چې د جم له اولادې څخه و وخلیده چې پلار یې د اثویه (اثفیان - ابتین) په نامه هم یاد شوی دی، د دې کورنۍ خلك کروندگر وو چې د زیاترو له نومونو سره د گاو کلمه (په اوبستا کښې گټو) راغلې ده.

فریدون د اوبو د رب النوع اناهیتا له پاره بیل اسان، زر غویی او لس زره پسونه قرباني کړل. څو چې پر شریازي دها که بریالی شو او هغه یې وواژه او د جمشید دوې خویندې "اري نوك" او شنگهوک چې ضحاک بندیانې کړې وې لاس ته راوستلې.

د اژي دهاکه په مقابل کښې د خلکو د خوځښت داستان چې د فردوسي په شاهنامه کښې د هغو خدای نامو له روایتو څخه را اخیسته شوی چې تر اسلامي دورې د مخه وې، داسې دي چې: یوه پښ (آهنگر) چې کاوک "کاوه" نومیده، د خپلې اهنگرۍ څرمن د نهزې پر څوکه د بیرغ په څیر وتړله او خلك یې په ځان راټول کړل او د اژي دهاکه په مقابل کښې وپارېدل او د هغه د تېریو پر ضد پورته شول او دا هم هغه د کاویان بیرغ دی چې تر ډیر وخت وروسته پورې د اریایي خلکو د بري سمبول و.

فریدون په دې هڅه او خوز ښت کښې د پارېدلو خلکو مشر و او ده پر ضحاک باندې د خپل بری په یاد د نور روز د جشن په څېر "د مهرگان د جشن" بنسټ کښېښود دیان یې پر سرو ټکول او جهان یې ونيو.

د آریایي اولسو په داستانو کښې یو بل ته ورته روایات شته چې

وايي:

فريدون د ايرينه - تويرينه او سيثريم مينه هېوادونه پر خپلو درو زامنو ارج (ايرج) او توج (تور) او سرم (سلم) ووبشل، خو سلم او تور د ايرج سره څه (رشك) درلوده او دى يې په ناخوانه ډول وواژه تر هغې چې د منوش چيتره (منوچهر) په نامه د ايرج زوى پيدا نشو او د ايرج كسات يې وكيش. د دې استان په څېر د درو زامنو كيسې نورې هم شته لكه د زردشت د درو زامنو او د تارژي تائوس سكاينې د درو زامنو او د درو پينتنې ورونو (غرغبت - بيتنى - سپن) كيسې چې د كلژ دوفرانس د استاد ژرژردومزيل په وينا پخوانۍ اريايي ټولنه له دريو ډلو:

روحانيونو، جگړنو او ثروت موندونكو څخه جوړېده او د پخواني هند اساسي كاستونه هم بر همنان - جگړن نجيبان او څاروي پالونكى كروندگر و، د زردشت له دريو زامنو څخه هم مشر زوى روحاني، دويم زوى جگړن "او دريم چوپان و او د اگردد كيسې پر پخواني اريايي قومونو كښې سره ورته دى.

په هر حال منوچهر د ايرج كسات واخيست، سرم او تور يې ووژل او د آريايي نژادو صحرا نشينو توراني ير غلگرو خلكو مخه يې ونيوله، د ده په وخت كښې لوى پهلوانان لكه قارن كاوه زوى او نريمان اوزال ورستم رامتخته شول چې د آرينه ځمكه يې د دښمنانو له شړه ساتله.

تر ده وروسته د اوپستا په وينا نو تره (نوذر) د ده زوى پاچا شو چې توراني افراسياب تر دريو جگړو وروسته هغه ونيو او وېې واژه خو له هغه څخه د نوتريان = نوذريان په نامه لوى كهول پاتې شو، چې داستانونه يې په اوپستا كښې راغلي دي.

د نوذر تر وژنې وروسته "اوزوه" د توماسپه زوى (زو = زاب = د

توماسپ زوى = تهماسپ) د فريدون له اولادې څخه تر پېنځو كالو پورې حكومت وكړ چې هونسيار او عادل سړى و، د دې نامه ريښه په "زابل" او زوب كښې شته، ده د پهلوانانو په مرسته له تورانيانو سره جنگونه وكړل څو په پاى كښې يې د آمو سيند تر خپل مينځ ويش (بريد) وټاكړ.

د زاب تر مړينې وروسته د هغه زوى كرشاپه Kereshaspa (يعنې د ډنگراس څښتن) پر تخت كښيناست، چې لسم پيشدادي پاچا و، نهه كاله يې حكومت وكړ د ده تر مړينې وروسته افراسياب د توراني شنك په فرمان د هغه پر هېواد يرغل وكړ او د كرشاسپه د داستان له ختمه سره د پيشداديانو داستاني تاريخ هم پاى ته ورسېد، خو دلته بايد دا وويل شي چې دا كرشاسپه د زاب زوى له اوپستايي نامتو پهلوان، كرشاسپه نريمان څخه جلا وي، ځكه چې كرشاسپه نريمان د ثريشه (ثريت = اثرط) زوى د سيستاني سام له كهول څخه و چې د فريدون د پاچاهۍ په پاى او د منوچهر د كار په پيل كښې زړور او بوډا و هم اصلاً يو له پهلوانانو څخه دى، نه له پيشدادي شاهانو څخه.

د كاوي = كيان كهول:

"كوي" يا كاوي په ويدي ژبه او اوپستا كښې د (پوه، پاچا، امير) په مانا دى، چې د اوپستا له مخې "كوي" د پهلوي (كي) د بلخ او د اوسني افغانستان شاوخوا د پخوانيو پاچاهانو له لقب سره يو ځاى و، خو د دې هېواد لويديزې خواته نه استعمالېده.

د كوي = كي كلمه د بلخ د هغو پاچهانو د نومو په سر كښې گورو چې د پيشداديانو تر كمال وروسته پاچهۍ ته رسېدلي دي او د دې ځمكې شاهي پرتم (شاهي فر) د كوئيم خورنو Kavaenem-xvreno په نامه په دوى اړه

لرلې ده.

په دري ژبه كښې يې "كي" په "كيان" جمع كړې دي او دا كهول يې په شاهنامه او نورو كتابونو كښې "كيان - كيانيان او كياني" ياد كړې دي. د اوپستا له مخې د دې كورنۍ لومړۍ پاچا كواته Kavata نومېده، او ده ته يې كوي، كواته (كي قباد) وايه، چې د سيستاني پهلوان رستم د پلار په غوښتنه د البرز په غره كښې (د بلخ سهيل ته) پر تخت كښيناست او دې د خلكو د هوسايۍ، آرامۍ او نيكمرغۍ سبب شو، عادل پاچا و، پېنځلس كاله يې پاچاهي وكړه، فردوسي دې د فریدون له توكم څخه گڼلی دی. تر كيقباد وروسته په اوپستا كښې د كي ايبوه - كي - ارشن - كي بيرشن - كي پشين نومونه هم راغلي دي، چې د ده اولاد دي، خو د هغه په باره كښې راغلي افسانې كمزورې دي او پخوانيو كتابو كې هم زيات شهرت نه لري.

تر كيقباد وروسته يې زوی "كوی اوسن Kavi - Usan" (كيكاوس) د بخدي پر تخت كښيناست، چې د اوسن مانا هيله يا خوښي ده. ده له غير وادريايي پرديو عناصرو سره چې د حماسي رواياتو له مخې د اوسني ايران په شمال كښې د مازندران په ځنگلو كښې اوسېدل جنگونه وكړل او پر هغوی يې بری تر لاسه كړ. په اوپستا كښې هغه خلكو ته (ديبان) ويل شوي دي. اوپستا وايي چې غښتلی او زورور كوي اوسن (كيكاوس) د ارزيفيه Erezifya د غره پر سر (اناهيتا، د اوبو رب النوع) لپاره سل اسان او زر غوايي او لس زره پسونه ددې لپاره خيرات كړل چې د پاچاهانو ستر پاچا شي.

خرنگه چې نوموړې غر د پوهانو د څېړنې له مخې د خراسان شمال ختيځ خواته په بلخ كښې و او كيكائوس پر هغه اووه هسكې ماني جوړې

كړې وې، ځكه نو د ده داستان هم سر تر پايه (د افغانستان په تاريخ او خاورې پورې اړه لري).

دی له لویو پاچاهانو څخه شو چې (د هغه مهال د كشف شوې نړۍ) پر اوو هيوادو يې حكومت كاوه او د اوشنر oshnar په نامه يې يو پوه وزير درلود چې په اوپستا كښې يې د پورو جيره Pura-Jira په صفت ياد كړې دي يعنې ډېر پوه او هونسيار (په پښتو كښې: پوره = خير = كامل دقيق). په اوپستا كښې كيكائوس ته ځينې غلطۍ او خطاوې هم منسوبې دي، لكه د همدې پوه وزير وژل او د ځمكې د ساتندوی غوايي له منځه وړل او اسمان ته د ختلو هڅه. له همدې امله كياني پرتم (كياني فر) له ده څخه وگرځيدئ او توراني افراسياب ورباندې غالب شو او دده هيواد يې ويجاړ كړ، خو چې روت ستخمك Rot - Staxmak "رستم" سيستاني پهلوان لښكر جوړ كړ او افراسياب يې وشاړه.

د بلخ له كياني پاچاهانو څخه يو بل "كوی سیاورشن" Syavarshan (سياه نر) و، چې تر كيكائوس وروسته پاچا شو او د بلخ واكمن پاچا و، چې د آمو تر ها خوا (توران) كښې له آريايي يرغلگرو قبيلو سره په يوه جگړه كښې وژل شوی دی او دی د كيكائوس زوی گڼل شوی، چې په پهلوي او دري ادبياتو كښې د سیاوخش = سیاوش په نامه شهرت لري.

سیاوش ایرینه وچه ته نژدې، یوه لویه کلا د کنگک دژ (KANGHA) د = اوپستا) په نامه ودانه کړه چې د جمکر د واره په څیر دویم آریایی مرکز و او ده په توران كښې د توراني پاچا افراسياب لور چې فرنگيس نومیدله ماندینه کړه او له هغې څخه هئو سره وه "Hausravah" = کيخسرو" وزیرېد. چې تر پلار وروسته يې د پاچاهۍ تخت ونيو او د پلار د خون اخیستو په غرض له تورانيانو سره د خپل ننگيالي سپه سالار هئومه Haoma په ملگرتيا يې

افراسياب او د هغه ورور کيريسه وزده (چې په شاهنامه کښې: کرسيزو راغلی) په ځنځيرو کښې وپيچل او وپې وژل.

اوپستا وايي: کله چې کياني پرتم (کياني فر) په خسرو پورې اړه پيدا کړه نو دهغه په مرسته يې لوی کارونه وکړل، زور او قوت، مينه او ښکلا، برم او پرتم دده په برخه وو او د کياني شاهنشاهی هیوادونه يې بيرته سره وښلول، چې له همدې امله په اوستا کښې د خشتري هن کریمو Xshathrai - Hankeremo يعني د هېوادونو ښلولونکې او يو ځای کوونکې، د شاهنشاهی د رامنځته کوونکې په صفت ياد شوي دي.

تر کيخسرو وروسته په بخدي کښې يوه ډله پاچاهان رامنځته شوي دي، چې د نومونو په پای کښې يې د "اسپه" کلمه راځي او دا بيخي باختري نسبت دی، ځکه چې د بلخ ورشو د آس پخوانی روزنځای و او ددې مخکې آريايي نژادو سپرو، په جنگونو، يرغلونو او د دښمنانو په مخنيوي کښې تل له دې اهلي څاروي څنې کار اخيست، ددې سيمې د خلکو تر منځ له پخوا زمانو بيا تر اوسه، د اسانو د گلو روزنه او د سپرلی وريز دود لري تر دې چې ځينو پوهو مؤرخانو لکه دينکر، په خپل پخواني تاريخ کښې، د بلخ د پاچاهانو يو کهول د "اسپه پاچاهانو" په نامه ياد کړی دی، خو په حقيقت کښې دا پاچاهان د هم هغو کيانيانو پايڅور دي.

له همدې ډلې پاچاهانو نه هغه څوک چې تر کيخسرو وروسته د بلخ د پاچاهی پر تخت کښيناستلی، په اوستا کښې ائوروت اسپه Aurvāt Aspa (= کي لهراسپ) ياد شوی دی چې د گړندي اس په مانا دی او نسب يې کيقباد اومنو چهرته رسيږي، د فردوسي په وينا د مهر د مياشتې د مهر پر ورځ (د ميزان په ۱۶ مه) يې د پاچاهی خول پر سر کښيښوو او په بلخ کښې يې د "آذر برزين" په نامه يوه دوهه (آتشکده) جوړه کړه، د ساساني وختو

په نورو روايتو کښې وايي چې: ده د خپل يو سپه سالار بوخت نرسيه (معرب يې: بخت النصر) په ملتيا پر اورشليم يرغل وکړ او هغه يې وران کړ، او جهودان يې تيت کړل، د ژوند په پای کښې يې پاچاهي خپل زوی ويشتاسپه Vishtaspa (= گشتاسپ، د توریدلي آس په مانا) ته پرېښوو او پخپله د بلخ په نوبهار ننوت، ويښتان يې پرېښوول، د خدای په ستاينه بوخت شو او د زردشت دين يې ومانه، چې په پای کښې د توراني ارجاسپ په يوه حمله کښې ووژل شو.

ويشتاسپه (گشتاسپ) لوړ همته پاچا، د گړنديو آسانو خاوند د زردشت مريد او پيرو او مزدا پرست او کياني فر لرونکی، رښتيا کوونکی او پاک تومنه سړی و، پر خپلو توراني دښمنانو يې بری وموند او هم يې وزير جاماسپه داوستا له مخې شريف بډای، هیوادوال او پوه بريالی او د زردشت د لور ميره و، چې د زردشتي آئين تر منلو وروسته يې د هغه په خپرولو زيار ايستلی و او دده زوی سپينتوداته Spento - Data اسفنديار چې تخمه Taxma "تهم = زپور" يې صفت و او د ويشتاسپه ورور چې زئيري وئيري Vairi - Zairi "زير" نومېده هم هغه کسان دي چې د زردشتي قانون په خپرولو کښې يې زيار ايستلی دی، د اوستا په هغه نسخه کښې چې په اتمه ميلادي پېړۍ کښې په پهلوی ژبه کښل شوې او په سمر قند کښې ترلاسه شوې ده، داسې وايي چې:

زردشت د گشتاسپ په امر د خپل کتاب دوولس زره نسخې د سرورزو په څپر کو وليکلې او د "ورهران" په اتشکده کښې يې کښيښودلی، چې دا معبد، اسفنديار د بلخ باميك په نوازه کښې ودان کړی و، همدارنگه په آذر فريغ (د مويدانو اتشکده) او آذر برزين مهر (د کرونده گرو اتشکده) هم گشتاسپه ته منسوبې دي، چې دا دوهمه اتشکده يې د ده په وخت کښې

له خوارزم څخه د کابلستان دروشن Roshn غره ته راوړه او د عربو تر فتوحاتو (۱۷۱ هـ) پورې لا هم پاتې وده.

د زرير زوی بستوئيری Bastawairi د بست ښار ودان کړ او هلته يې ډېر ژر خيراتونه وکړل او هم يې د سلطنت مخالفان چې هلته وو له منځه يوړل.

تر اسفنديار وروسته له دې کورنۍ څخه د ځينو نورو پاچاهانو نومونه اخستی شوي دي لکه "و هومن سپينداتان" (بهمن اسفندياری) او لور يې "همای" او "د ارباب" د هما زوی. دا پاچاهان له سيستان او هلمند په وادی کې داستانونه لري، ځينو مؤرخانو دا پاچاهان له هخامنشي پاچاهانو سره ګډ کړي دي.

اوستايي پهلوانان:

د اوستايي فرهنگ په دوره کې سر بهره پر دغو شاهي کورنيو چې مخکې يادې شوې د ځينو لويو پهلوانانو کورنۍ هم په دې تاريخي زمانه کې راغلي دي چې ددوی په نامه اريايي حماسي روايتونو کې ځانګړي کتابونه وو، دا کورنۍ زياتره په اوسني افغانستان او د خراسان په سيمې پورې اړه لري. خو د زمانو او نسلونو په تېرېدو د دوی تاريخي پېښو داستاني بڼه موندلې او په دې پهلوانانو پورې يې ځانګړي کارونه تړلي دي. چې ددې افسانوي روايتونو له منځه يوه برخه تاريخي واقعيتونه لکه د پاچاهانو د کورنيو تاريخي پېښې لاس ته راتلای شي.

ډېر نامتو او لوی پهلوانان د سيستان له خاورې څخه پورته شوي دي، چې د اوستا له روايتونو او د نورو پهلوي کتابونو له مخې د دوی نژاد

د بخدي هم هغه "يمه جم - جمشيد" پاچاته رسېده او ده د زابلستان د پاچا کورنګ لور ماندينه کړه چې له همدې نژاد نه سام نريمان پيدا شو، چې زوی يې د وينتو د سپينوالي په سبب د "زال زر" په نامه ياد شو او د پلار له پلوه د سيستان پاچاهي ورکړای شوه، دی د کابل د مهرب شاه پر لور "رودابه" چې د ضحاک له نسله وه مين شو او هغه يې خپله ښځه کړه. چې له هغې ځنې رستم وزېږېد، چې د خپل وخت تر ټولو پهلوانانو غښتلی، زورور و؛ کک، کوهزاد (غزوی - غلجی)، يې چې له زال څخه يې خراج اخيست وواژه، خو په پای کې د بهمېن په وختو کې د خپل ورور شغاد په دوره او چل څاه ته ولويد او د خپل آس رخس سره په هم هغه څاه کې مړ شو.

زال سر بهره پر رستم او شغاد يو بل زوی د " زواره" په نامه هم درلود چې لوی پهلوان و، د هغه دوه زامن فرهاد او تخار (تخوار) مشهور دي. له رستم څخه فرامرز ته، سهراب، جهانګير او گشسپ بانو او زر بانو پيدا شول او له سهراب څخه چې د پلار له لاسه وژل شوی و د "برزو" په نامه يوزوی پاتې شو، تر برزو وروسته شهريار وزېږېد، چې ددې پهلوانانو په نامه بېل بېل کتابونه شته، لکه فرامرز نامه، برزونامه، شهريار نامه، بانوگشسپ نامه، جهانګير نامه او سام نامه. همدا راز د فردوسي په شاهنامه کې هم د دوی داستانونه راغلي دي.

د رستم زال او تخوار داستان په افغانستان کې تر اسلام وړاندې له پخوا زمانونه شهرت لاره او تر اوسه يو څو ځايونه، د تخت رستم په نامه (په سمنګان کې) د رستم غونډۍ د زال کلا، (تخارستان) د کک کهزاد کلا د رستم آخور (په فراه کې) شته چې ځينې دانومونه له اسلامي فتوحاتو وروسته د عربو په تاريخونو کې هم راغلي دي او حتی د نورو ملتونو په تاريخونو کې لکه د موسی خورنی ارمني په تاريخ کې له (۵ - ۸ مې

ددوی تاریخي وجود پیژندل کېدای شي، هریو د بخدي او خراسان په لرغونيو تاريخي داستانو کېني نوم او نښان لري.

افغانستان او اوبستايي سيمې:

د اوبستا په دريم کتاب ونديداد کېني د هغه مهال د معلومې ځمکې شپاړس سيمې يادې شوي دې ځينې يې په اوسني افغانستان يا پخواني خراسان کېني دي، همدارنگه د اوبستا په ريشتو کېني د هغو غرونو او سيندونو نومونه راغلي چې ټول په دې هېواد کېني دي. د بېلگې په ډول:

۱- ايرينه ويجو (هغه سيمه چې په پامير يا امو ته نژدې په خوارزم

کېني ده).

۲ - سغده (د آمو په شمال کېني سغد)

۳ - مورو (د مرغاب مجرامرو)

۴ - بخدي (بلخ)

۵ - نيسايا (په شمالي خراسان کېني نسا)

۶ - هراي وه (هرات)

۷ - وايکرته (کابل)

۸ - اوروه (روه د پختيا ولايت او سليمان غر)

۹ - هري وپتي (ارغنداو او ده هراوت)

۱۰ - اي تومنه (هلمند)

۱۱ - ره گه (د بدخشان راغ = د پښتو: رغه)

۱۲ - هپته هندو (سند).

پېړۍ پورې) هم درستم نوم راوړل شوی دی.

د دې دورې بله کورنۍ چې په زپورتيا او پهلوانۍ کېني يې شهرت درلود "کاوه" کورنۍ ده چې دمخه يې يادونه راغلي ده او د ضحاک د ظلمونو او ستمونو په مقابل کېني يې د خلکو يو ډليز غورځنگ رامنځته کړی و، له هغه نه يو زوی د "قارن کاوگان" په نامه پاتې شو چې د فريدون او ايرج او منو چهر په وختونو کېني يې له افراسياب سره د کيقباد په جنگونو کېني ډېره مېړانه او زپورتيا ښودلې وه.

دا کورنۍ د اشکانيانو او ساسانيانو تر دورې پورې د کارن په نامه پاتې و او حتی تر دريمې هجري پېړۍ پورې يې خپل برم او قوت ساتلی و. د پهلوانانو بله کورنۍ د نو ذريانو کورنۍ ده چې نوذريان د منو چهر د زوی "نوتر" له اولادې څخه وو. دې کورنۍ ته په اوستا کېني شو تئير يانه Naotairyana ويل شوې ده او توسه (طوس) د نوتر زوی چې نوم يې خراسان د طوس د ښار په نامه کېني پاتې دی د کيانی وخت له لويو پهلوانانو څخه و چې د وایسه که Vasesaka پيرامنو يې بری وموند، د نوتر بل زوی "ويسه" چې په اوستا کېني دويسته يوړو Vistauru (او په پهلوی کېني ويستخم = په درې کېني گسته) ياد شوی دی چې مزديسنا د آئين ډېر دښمنان يې وژلي دي او زر اسپ هم د طوس د زوی له دې کور څخه گڼل شوی دی.

همدا ډول د کاوس زوی فريبرز (په پهلوی کېني برزی فره) او د لهراسپ زوی زريز او د زريز زوی بستور (په اوستا کېني بسته وئيره) او د گشتاسپ زوی اسفنديار او د وزير جاماسپ زوی گرامي (په پهلوی کېني گراميك کرت) ددې پير هغه شهزادگان او نجيب زادگان دي چې په داستانو کېني د پهلوانانو په څېر ياد شوي دي او د روايتي کيسو له اړخه

چې دا ټولې سيمې په افغانستان او يا د افغانستان په ګاونډ کېږي پرتې دي. همدارنگه په اوستا کېږي سيامگه (سياد ګود = تور غر) يو پارې سينه (د ګوربت تر الوتنې هسک غر - هندوکش) سپيته ګونه ګيري (سپين غر) او نور غرونه او سېندونه ياد شوي دي چې له دې هېواد سره د اوستا کتاب د ترتيبوونکيو آشنایي رابښيي.

ايزدان او ارباب انواع:

سره له دې چې زردشت يو نوی سم شوی قانون رامنځته کړ او لکه چې د مخه وويل شول د شريرو قوتونو د مقابلې لپاره يې د خير او بښګڼې شپږ ملکې وټاکلې، خو بيا هم د هغو ارباب انواعو اغيزه چې د ویدي د وخت لرغونو اريايانو لرله بيخي له منځه نه وه تللې، يوازې د ویدي د لوی رب النوع "وارونه" پر ځای "اهوره مزده" ودرېد چې مانايې پوه بادار (سرور) و او دا نوم زردشت "د يو خدای" لپاره وټاکه او هغه آريايي خدايان (د هوان) چې تر هغه وخته يې لا په هندوستان کېږي د خدایي مقام درلود د زردشت په آئين و قانون کېږي متروک او پرېښوول شول. ځکه نو د "ديو" کلمه چې تر زردشت د مخه د خدای په مانا وه د "بلا، غول او ګمراه کوونکي" مانا پيدا کړه او له هغه وخته خدای پرست ته "مزدیسنا" او مشرک او د باطل دين پيرو ته "ديويسنا" وويل شو، خو سره له هغه هم د "ديو" کلمې په ټولو اريايي اولسونو کېږي (له زردشتيانو پرته) خپله اصلي مانا ساتلې ده او د هندوانو په نزد تر اوسه هم "ديوه" د خدای په مانا دی.

"زيوس" د يوناني لوی پروردگار نوم و، چې لاتيني "ديوس" او فرانسوي "ديو" او د پښتو "ديوه" (د څراغ او رڼا په مانا) له دې ريښې څخه

دي.

د ویدي دورې په آريايانو کېږي "اګني" د اور رب النوع او خدایي څری (قاصد) و، چې په اوستا کېږي "اوترو" او "اترش" او په پهلوي "اتور = اتر" او په دري کېږي "اذر = آتش" او په پښتو کېږي اور دی او په زردشتي آيين کېږي يو عنصری ايزد او د هوره مزده زوی ګڼل کېږي. چې لمبه يې د خدایي رڼا ښکارندويه (نماينده) ګڼلې کيده او د پرستني په ځايو کېږي يې د محراب پر ځای ځلانده اورغالي (اتش دانونه) جوړ کړي وو.

اوپستايي بله رب النوع اوبه دي چې په ویدي دوره کېږي هم "اپام نپات" (د اوبو زوی) ياد شوی دی او څرنگه چې د بخدي اريايي نژادو د خپل هېواد په زړه کېږي له لوی سيند څخه ډيرې ګټې اخيستې وې نو ځکه د اوبو له پاره يې د "اناھيتا" په نامه رب النوع پيژندله او په خپله دغه سيند ته يې اردوی - سوره Ardivi - Sura ويل، چې د اوپستا اېان يشت د همدغه رب النوع ستاينه ده او څېړونکي دا رب النوع د مور - ادیتا په رب النوع پورې تړي، چې د هغې مجسمې مو تر تاريخ دمخه آثارو کېږي وليدلې، په راورستيو زمانو کېږي د دغه نامه وروستی برخه اناھيته = ناهيد په مجرد ډول پاتې شوی چې د اوپستا په اېان يشت کېږي د يوې ښکلې نجلۍ په بڼه راغلې ده، چې طلايي خول او زرین کميس لري او په باختر نومي کتاب کېږي د راولنسن په وينا د باختر په ښار کېږي د اناھيتا مشهور عبادت ځای و چې د اوپستا په پېنځم يشت کېږي د اېنکلې ښځينه رب النوع د نارينه و د نطفې او د ښځو د رحمو د تصفيه کوونکې او د زيږېدنې د روزونکې او ميندو ته د ښو شيدو د بڅبونکې په صفت ستايل شوې ده. (وګورئ لسمه نومره عکس).

د اوپستا يو بل عنصری ايزد "واته" په غښتلي او ګړندي متخلص

و او دا کلمه په دري او پښتو کښې "باد" او په ويدي دوره کښې "وايو" Vayu وه چې د دښمن له سپاهيانو سره د جگړې په اړو دورو کښې او يا پر تهذيب او دين باندې د پرديو خونې ستمگرانو او يرغلگرو د تيري په وخت کښې او يا د يوه سړي د نيولو پر مهال چې په دروغو او خيانت د دښمن په لاس نيول شوی، له دغه عنصرې رب النوع څخه مرسته غوښتله کيده، دی غښتلی، جگړن، ټينگ پر ځای ولاړ، د ارت ټټر خاوند او د سم او رسا نظر څښتن و. دا رب النوع د کنشیکا تر عصره (د ۱۲۵ م پر شاه و خوا) ددغه کوشاني پاچا پر سيکو د ځغاستې په حال کښې د يوه ږيرور سړي په بڼه کيندل کيده، چې هغه يې په کوشاني دري ژبه "واد" بللی دی.

المانې څېړونکي "گيگر" يوه ډله اوبستايي ارباب انواع د ستور ود يزتو په نامه ياد کړي دي، چې له هغو څخه يو "ميتره" Mithra د نور او رڼا ښکارندوی و چې د "وارونه" رب النوع د سترگې حيثيت يې درلود او په اتفاق يې د نړۍ نظام او د رښتينولۍ قانون ساته، د دومزېل په وينا: "اين ميشره مهر = مير (په پخوانۍ دري او پښتو کښې) د ترون (عهد) خدای او دخږ دارتو ورشو گانو څښتن او درښتينولۍ ساتندوی بلل شوی دی. چې پر شيرانو او ترون ماتونکيو بهرحمه او پرستايونکيو مهربان دی. د څارويو او د کرنې دمحصول او د باران اوبرکت زياتوالی له ده دی."

مهر چې رڼا راپيدا کوي، د اهريمانانو سخت رقيب، د آسمان ډيوه او د اهوره مزده سترگه ده، چې داوبستاله مخې: "اهوره مزده د هره برزتي (البرزياپامير) غره پرڅوکه هغه ته ټاټوبی جوړ کړي، چې هره ورځ پرځلانده او روښانه بگی. چې څلور سپين جنتي اسان يې کشوي له ختيزه راخيژی او دمهر رب النوع دا اوبستايي تصوير له سپينو اسانو او بگی سره کټ مټ د باميان د پښخه ديرش متري بت د طاق پرچت انځور شوی او تر اوسه شته،

د دغو لرغونو آريايي عقيدو اغيزې په راوړوسته زمانو کښې د لويديزې اسيا تر پايه خپرې شوې او دلمر (مهر) ناهيد او نورو پرستنه د اوبستايي ثقافت له مرکز د (بخدي) له سيمو څخه هر لورته خپره شوې ده.

پر مهر (هور) سر بيره سپوږمۍ (ماوگه) هم د شپې ډيوه او واښوته وده ورکونکې گڼله کيده، چې هغې ته يې د څارويو د روزنې له امله گڼو چيتره Gao Chitra ويل.

په دغو عنصرې يزتو او ستوريو کښې د تيشتریه (تېر) ستوری د باران شيندونکی او داسماني چينو پرانستونکی، چې د چينو، ويالو او سيندو او به يې زياتولې، وو.

په اوبستايي قانون کښې يې له شپږو، روحاني امشاسپندانو چې دمخه مو ياد کړل، د نورو مو کلو پرېښتو نومونه هم ياد شوي دي چې څو يې دا دي:

ارشتات = رشن (د عدل او نياو پرېښته) ورتره غنه (بهرام) = د بري پرېښته) سره اوشه (Sraosha) سروش = د اطاعت اوقانون پرېښته) اشهي وگهروي (د اخلاقي نظم او پرهبزگاری ساتندويه)

ژبې، ادبيات او له افغاني ژبو سره د هغو اړيکي:

په تېرو دورو کښې مو د افغانستان د لرغوني مدنيت پردريو دورو، (تر تاريخ دمخه، ويدي دوره، او اوبستايي دوره) باندې ډيره لنډه توضيح وليکله او مو ويل، چې دتاريخي دورې له سره يوازې، دوه ليکل شوي آثار: "ويدا، اوبستا" پاتې دي.

د مقاييسوي ژبپوهنې له مخې د دې دواړو ژبو اثرونه په افغاني ژبو

اره د افغانستان په ځايونو او نومونو كښې څرگند دي او زياتره لرغونې كلمې اوس هم په هم هغه خپلو تاريخې ماناو كارېږي او ژوندي دي. په تېره بيا پښتو ژبې او د افغانستان د شمال ختيځ د غرو ځينو لهجو داسې تاريخي مواد زياتره ساتلي دي، د بېلگې په ډول يوازې د څو كلمو شرح راوړو:

ارين: د "ار" له ريښې څخه چې د اصيل او نجيب ياكروندگر په ماناو په پښتو ادب كښې "اره" د اصل اوينست يا كرنې په مانا راغلي چې په پاى كښې د نسبتي (ن) په نښلولو "ارين" ترې جوړ شوى او د اصيل يا شريف كروندگر مانا يې پيدا كړې ده.

ايرينه ويجه: د هندوكوش د شمال سيمو ته تر هجرت دمخه د ارين لرغونى ټاټوبى چې مانايې د شريفانو ټاټوبى او ځمكه ويل كېده او دا ويجه كلمه د كندهار په پښتو كښې تر اوسه د ځمكې او ټاټوبي په مانا كارېږي.

آريه ورشه: هند ته مهاجرو اريايانو خپلې پخوانۍ ځمكې ته اريه ورشه (ورته) ويلې او په كندهار كښې تر اوسه د څر ارتې ځمكې ته "ورشو" وايي، چې د لرغونيو اريايانو د څاروي پالنې او كوچيتوب له ژوند سره بيخې زيات پيوستون لري.

واټه: په اوپستا كښې د باد رب النوع و، چې شرحه يې مخكښې ولوستل شوه دا تورې په يغنوبى لهجه "وات" او په پښتو او دري "باد = واد" دى حال دا چې د ايران په نائينى او سيوندي لهجه كښې خپل ويدي شكل ته نيژدې (وا = باد) او په سنمانى كښې "ويه" او په زازا كښې: "وايه" دى.

ريشي: ويدي كلمه د ستايونكي، ژبور او وياند په مانا ده، په پښتو كښې د "وراشه" خبره او "رشه" اخلاق ريښه لري.

سيندهو: ويدي كلمه ده، چې په پښتو كښې تراوسه دسيندكلمه شته. سومه هومه: مشهور واښه چې په پښتو د "اومه" په بڼه شته.

چهند او اشلوك: د نظم په مانا چې د پښتو په پخواني ادب كښې كټ مت په خپله ويدي مانا راغلى دى.

برهمن: په پښتو برمن (د برم = جلال، څښتن).

كشوري: په پښتو (كښ + توري) د شمشير باز په مانا چې د پير روښان په خير البيان كښې (تور + كښ) راغلى دى.

ويسيه: په پښتو "ويسا" د اعتماد او باور په مانا راغلى دى.

شو دره: په پښتو "سودر" د بى تهذيب او وحشي ناپوه په مانا دى. او داسې نورې ډېرې ويدي كلمې په پښتو ژبه كښې ژوندى دي او كارېږي، همدا ډول تاسې دا داوېستايي دورې په مباحثو كښې ولوستل چې دا ژبه له پښتو سره ټينگه او غښتلې اړيکه لري.

نو ځكه موږ پښتو ژبه د سنسكريت او اوپستاخور بولو، چې په غږو قواعدو او تورو كښې له دواړو ژبو سره گډه ده، مگر لرغونې دري ژبه بنيابي چې په خپله دافغانستان په خاوره كښې له او ستاخڅه راپيدا شوي وي چې موږ به دا موضوع په راتلونكيو بحثونو كښې مفصله وڅېړو.

په ويدي سرودونو كښې چې د هغه عصر يوازينى لرغونى ادبي اثر دى د هغه عصر د پوهو ريشيانو او ژبورو خبرې او سرودونه رانقل شوي، چې په هغو كښې يوه ډله آريايي ژبورې شاعرانې ښځې هم شته. د بېلگې په ډول د ريگويدا دلومري كتاب په ۱۱۷ سرود او د شپږم كتاب ۳۹-۴۰ سرود كښې د شهزادگۍ گهوچه Ghocha سرودونه را نقل شوي دي او هم د لوپا

مودره، Lopamudra، ماماته Mamata، اپاله، انداني، ساسي او ويشو وره سرودونه په ريگويدا کښې ليدل کېږي چې دهغه وخت شاعرانې وې او موږ دلته د هغه وخت د تخيل، بيان او خبرو د طرز د څرگندولو له پاره د ريگويد د لومړي کتاب ۱۱۷ سرود د گريفت ترجمه راوړو (۱) چې شهزادگۍ گهوچې ويلې ده:

يه د سهار ستوريو! ستاسي بگۍ چې تر خيال گړندی ده او زپورتيز اسان يې کشوي د خلکو لورته رازغلي چې د پاکانو ټاټوبي ولتوي. چېرې څي؟ اي زړه ورو پهلوانانو، دلته زموږ ټاټوبي ته راشي، تاسې اي د عجيبو کارنامو څښتنانو وندنه مو راويوست چې د بري او برم څښتن لکه خالص زر چې بنځ وي، لکه هغه څوک چې د تباهي او فنا په غير کښې پروت وي، لکه هغه لمر چې په تورتم کښې پټ وي.

يه د سهار ستوريو! تاسې د خپلو زياتو قوتونو په مرسته هغه لرغونۍ مېړه شيه وانه مو د زلميتوب غيږې ته وسپاره! تاسې يه ناستيانو! خپلې بگۍ وگمارئ چې دلمر لور له ټول هغه برم سره چې لږي پورته کړئ، تاسې يه هغو کسانو چې تل زلميان ياست، له خپل لرغونې دود سره سم مو "تورگا" راياد کړ او په خپلو غنم رنگو اسانو چې په گړنديو وزر والوزي (بهوجيو) مو د سيند د څپو له منځه راوويوست.

يه د عجبو کارنامو خاوندانو! ځمکه مو يوې کره او وربشې مو وکرلې، انهان ته مو دغذا شيره ورکړه او دښمنان مو په خپله برغو (کرنا) له منځه يووړه اوليري مو وغورځول او اريه ته موزيا ته رڼا او خلا ورکړه،

۱- دا سرود گران پوه ښاغلي عبدالرحمن پژواک پر ۱۳۲۲ هـ ل کال په انگرېزي ژباړلي او د اريانا مجلې په ۶ مه گڼه کښې خپور شوی دی.

چې د اسمان پرڅنډو خپره شوه.

يه ستوريو! زه له تاسې نه مرسته غواړم، يه د سهار ستوريو، زما نيازونو ته د مهرباني په سترگو وگورئ، يه ناستيه يانو! ماته له اولاده سره زياته بډاينه او ثروت راکړئ.

ستاسې د زپورتيا سترې کارنامې چې په لرغونيو وختونو کښې مو تر سره کړې دي خلکو ته ښکاره دي هيله کوم، يه د سيک او قوت خاوندانو! زما دعاوې به هغه وخت تاسې ته وويلی شي چې زپور او قوی زامن مې خو او شاته ولاړوي.

زه سو ماته خطاب کوم، چې تر ټولو ماته نژدې دی، دهغه ځای زموږ په اروا کښې دی له هغه څنې غواړم چې زما ټول گناهونه وبخښي."

د اور درب النوع اگني په ستاينه کښې يو سرود چې مدو چندس دوشوه مېړه زوی د گايټري په بحر کښې په (۹) بيتونو کښې ويلی دی، شته چې څو بيته يې دا دي:

زه اگني چې روحاني ښکارندوی دی ستايم، دی د نمانځنې په وخت کښې روڼ دی، اود نمانځنې په بدل کښې بډايي بخښي.

اگني د لرغونيو او اوسنيو پوهانو داستاينې وړ دی ځکه چې ده دېوان ځای ته راوستل.

يه اگني! يوازې هغه ستاينه چې په هغو کښې مانع پيښ نه شي او ته يې له هرې خوا خوندي وساتي، داسې ستاينه نو خدای مني.

يه اگني په اسانه رسيږه لکه پلار زوی ته او زموږ د ښېگڼې له پاره له موږ سره اوسه!

اوس د ویدې د دغه سرود ترڅنګ د اوپستا څو سروده چې د زردشت له خبرو څخې دي راوړو، په (۳۰) یسنا کېنې وايي:

"سترو خبرو ته غوږ ونیسئ! په روڼه اندیښنه ورته وگورئ د "درواغ اورښتیا" د دوو ائینو تر منځ توپیر وکړئ! تر هغه دمخه چې د آخرت ورځ راشي، هر څوک دې په خپله خپل دین غوره کړي، ودې شي چې په پای کې به مراد ته ورسېږو، هغه دوی همزولي توکې چې په پیل کې دخیال په عالم کې څرګندی شوې یوه یې په اندیښنه ویلو او کولو کېنې د نیکی توکه وه او بله یې د بدۍ اوپه دې دوو کېنې باید پوه سړی نیکی غوره کړي نه بدې، هغه وخت چې همدا دوه توکه سره یوځای شي نو ژوند او مړینه ترې پیدا شوه همدا لامل دی چې په پای کېنې د درواغجنو ډیر بدځای (دوزخ) او د رښتینو ډیر ښه ځای جنت په برخه کېږي."

په ۵۳ یسنا کېنې وايي:

"یه مېړه کونکیو نجونو! او یه زومانو! دادی د رښیم او خبروم مو، نصیحت مې په زړه ومنئ!

د سپېڅلتوب او پاکۍ په ژوندانه پسې د غیرت ملاوتړئ او ورپسې زیار وباسئ تاسې هر یو باید په ښه کار کېنې یو تر بل دمخه شئ او په همدې ډول خپل ژوند خوښ تېر کړئ.

د پردیو هخامنشیانو واکمني

هغه څه چې مو تر اوسه ولیکل زموږ د هېواد د تاریخ ټولې هغه پېښې دي چې د وخت په تېرېدو له کیسو سره یوځای شوي دي، خو د دې سیمې د کلتور یوه برخه ده او په هغو زمانو پورې اړه لري چې تر ځمکې لاندې لټونې لا د هغو په ترلاسه کولو نه دي بریالی شوي. خو په دیني کتابو کېنې لکه ویدا، اوپستا او نورو خدای نامو او په ملي روایتونو کېنې پرله پسې رانقل شوي دي.

د آریایي نژادو ملتو تر منځ چې له باختره یې ختیځ او لویدیځ خواو ته هجرت کړی دی او د آریانا (لرغوني افغانستان) له خاورې بهر یې مدنیتونه او حکومتونه جوړ کړي. د دوی له یوې برخې سره د تاریخ او سیاست له مخې اړه لري، په دې مانا چې د دوی سیاسي او فرهنګي نفوذ دومره غوړیدلی و چې اثر یې دافغانستان تر خاورې پورې رارسیدلی و.

د بېلګې په ډول د ایلام آریایي نژاده خلک چې مدنیت یې تر تاریخ وړاندې په لویدیځې اسیا پورې اړه لري اوپه پای کېنې له سامي نژاد سره ګډ شوي دي، زموږ په لرغوني فرهنګ کېنې مخامخ اغیزه نه لري. اوهم میتاني تېرونو چې د مدنیت آثار یې د کوچنۍ اسیا په بوغاز کوي د هیتي (پتريوم) په پای تخت کېنې پیدا شوي او د (۱۴۰۰ ق.م) په لویدیځو آریایانو پورې اړه لري، دوی د افغانستان پر اوسېدونکیو آریایانو مستقیماً اغېزه نه

ویل چې دا کلمه په اوسني پښتو "سپي" ده چې له تانيث تصغير سره ورته "سپیکو" ویل کېدای شي، همدارنگه یوه ډله خپرونکي پوهان وايي چې زردشت له ماد څخه باختر ته تللی و، څرنگه چې د مغ ډلې (روحاني ماديانو) د لمر پرستي مذهب په کوډو او جادوگرۍ لرلې و، زردشت وغوښتل چې اصلاحات راولي نو باختر ته لاړ او دلته یې بريالیتوب په برخه شو.

ښايي وویل شي چې هخامنشي پاچايانو له ماد څخه ډیر څه زده کړل او د هخامنشي دورې زیات ترتیبات مادي دورې ته ورته او د هغې دورې بشپړیده و، چې د ماد دولت له منځه ولاړ په سیاست او ژوند کېني کوم بنسټيز بدلون رامنځته نه شو.

حتی په ځینو مواردو کېني په صراحت ویل کېدای شي چې د هخامنشي پارسیانو اقتباس د ماد له خلکو و. د مثال په توگه هیروودوت او سترابو لیکلي دي، چې پارسه خلکو د کالیو ډول د "ماد" له خلکو څخه زده کړی دی.

کراستي خولۍ، لستوني لرونکي چوڅه، تیز ارغواني، تک تور، سره کالي او تنگ لستوني، ترزنگنو پورې د څرمنې کوټ (تنزیب)، د څرمنې لوړ پروتوگ، تنی لرونکي کوښې چې جگې څوکې یې درلودې، د کراستي گردۍ خولۍ، ترزنگانه پورې خت، ملاستوني (کمر بند) خنجر له تیکي سره، د لیندی پوښ، خول، ږیره او راز راز وسلې هغه شیان دي چې د (ماد) له خلکو څخه اقتباس شوي دي.

په هر حال د "ماد" دولت د "هو و خستر" په وخت کېني خپل اوج ته رسېدلی و او له عربي دولتوسره یې اړیکي درلودل د لیدي پاچا "الیات" لور د "ماد" ملکه وه او همدارنگه د اژدهاک خور د بابل ملکه گنله کېده. د "ماد" په عصر کېني د اریایي خلکو یوتېر چې "پارسوا" نومید

درلوده، خو په اوومه قبل المیلاد پېړۍ کېني د "ماد" قوم چې اریایي نژاده اوریایي ژبې تېرو اوپه اسوري ډبر لیکونو کېني د دوی هېواد د "امادای" په نامه یاد شوی د اوسني ایران د سیمې په شمال کېني پیدا شو، چې د دوی شاهي مرکز هگمتان "د هیروودت: اگماتان = همدان" و، د هیروودوت په وینا له (۷۰۱ ق. م) کال څخه تر (۵۵۰ ق. م) پورې څلورو مادي پاچاهانو حکومت کړی دی:

۱. دیوکس Deiocas = دهیاکو = دهکان د فرورتس زوی (۷۰۸

۶۵۵ ق. م) د (۵۰) کالو په شاوخوا کېني.

۲. فره اورتس د دیوکس زوی (۶۳۳-۶۵۵ ق. م) ۲۲ کاله (د

داریوش ډبرلیک: فرورتیش).

۳. هووخ شتر (= کواکزار = سیاکزار یوناني (۶۳۳=۵۸۵ ق. م) ۴۸

کاله

۴. استیاگس Asteyages (اژدهاک) د هووختشر زوی (۵۸۵-۵۵۰

ق. م) چې تر ۳۵ کاله پاچاهی وروسته دده په وخت کېني د "ماد" دولت پای ته ورسېد او ځای یې هخامنشیانو ونيو.

د افغانستان په تاریخ کېني د مادي شاهانو دوره او د دوی مدنیت،

څکه د اهمیت وړ دی چې د هیروودت په وینا فرور تیش د ماددویم پاچا، د

ارین استوگنو ټولې ختیځې ځمکې د باختر او جیحون تر غاړو پورې نیولې

وې، له همدې امله د دوی د تمدن آثارو، تشکیلاتو، معمارۍ، ژبې،

حجاری، مجسمه جوړولو، مهر او رنپرستي، څرنگه چې یې د هخامنشي

ددورې په تمدن باندې اغیزه کړې وه، د اریانا په دې ختیځه برخه کېني به

یې هم اثر پراېښی وي. حتی دارمستتر د فرانس ستر پوهاند پښتو ژبه هم

مادي ژبې ته نژدې گڼي او هیروودت وايي چې د ماد خلکو سپي ته "سپاکو"

له شمال څخه جنوب ته ولاړ او پر هغه ځمکه میشت شو، چې وروسته د همدغه تېر د نامه له امله "پارس" وبلل شو، له آسوري کتیبو څخه څرگندېږي چې له (۷۰۰ تر ۶۰۰ ق، م) پورې د پارسوا امیران د آسور تابع وو او د مادي پاچهانو له کهاله څخه فرورتیش (۶۵۵ - ۶۳۳ ق، م) پارس د ماد تابع کړ.

د پارسي شپږو قبیلو په منځ کښې چې په بنار کښې اوسېدل، یوه هم "پارساگاد" وه چې مشرېې هخامنش (۷۰۰ - ۶۷۵ ق، م) نومید او د ده له نسله د هخامنشیانو په نامه دغه پاچهان وزېږېدل:

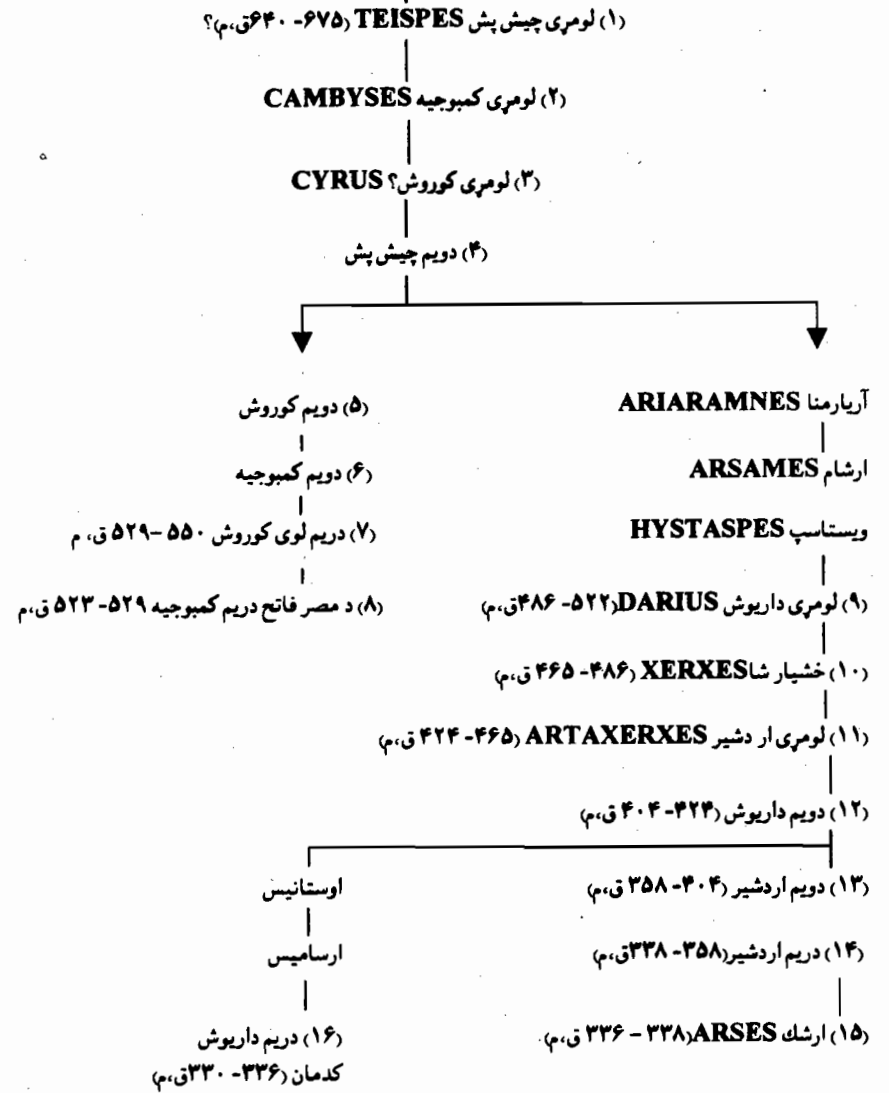
(شجره په مخامخ پاڼه کښې وگورئ)

مورخان د دې تابلو پر جوړښت اختلاف لري ځینو یې یو څو نومونه نه دي راوړي، خو هغه څه چې د "ایران باستان" ترتیب کړي، تر نورو معقول ښکاري، چې دلته یې له ځینو زیاتو تشریحاتو سره راوړل شوه.

هخامنشی پاچهانو له (۷۰۰ ق، م) څخه د ایالتي امیرانو په توگه د مادي پاچهانو تر ادارې لاندې په ایلام کښې حکومت کاوه، او د "ماد" وروستنی پاچا ستیاگس چې یو ناپوه سړی و، خپله لور "ماندانه Mandane" یې دویم هخامنشي کمبوجیه ته ورکړې وه، چې د هغې له نسله لوی کوروش (سیروس) وزېږېد او هغه د ستیاگس پرضد پاڅېد او له منځه یې وړک کړ پر (۵۵۹ ق، م) کال یې د یوې لویې شاهنشاهی بنسټ کښېښوو چې د ایران د فلات ټولې ځمکې په کښې راتلې.

که څه هم کوروش د هخامنشي کورنۍ اووم پاچا گڼل کېږي، خو د دغه، کهاله لومړنی لوی بریمن (فاتح) دی او وروسته تر هغه چې لویدیځ خواته یې د مدیترانې تر غاړو پورې هېوادونه ونيول، د پارس ختیځ خوا ته یې مخه وکړه، ورنه کانه (گرگان)، پرثوه (پارت)، اریا(هیرو- هرات) چې پایتخت یې ارته کنه (Artacana) و، زرنکه (=درنگه درنگیانه = اوسنی

هخامنش ACHAKMENES

سیستان) د ا تیماندروس (= هیتومنت = هلمند) د سیند پر غاړه، هاور و تیش (- هرووتی = اراکوزی = ارغنداو)، د کوفن (کوبهه = کابل) د سیند ناو، داوییری سینه (= پارو پامیزاد = هندوکوش) غرونه، دوگز که (غزنه)، د گندهاره ولایتونه (له ننگرهاره د سند تر غاړې پورې)، باختراش (بکتریه = بلخ) د سکا هومه ورگا (پامیر) تر غرو پورې او همدارنگه یې د آمو هاخواته سوگودو (سغد) تر (اور کسارتس) (سیر دریا)، د خيوه او هوارزمه (خوارزم) او مرگیانا (مرو) ډاگونه او د بنټو نه له هخامنشي هېواد سره وتړل.

د گندهارا په ناوه کښې د خیبر درې ختیځې خواته د سیروس له آثارو څخه د یوې آتشکدې پاتې برخه ده، چې د پېښور د گزیتیر (د ۱۹۳۱ چاپ) له مخې د آتشکدې دا پاتې برخه په سوابی کښې د مردان د ضلع "شهباز گری" شمال ختیځ ته ۱۲ میله لیرې په "اسوته" کلي کښې د یو لسو فټو په لوړوالی په یوه دایره کښې چې شپيته فټه پیروالی (قطر) لري پرته ده، او بنسټ یې پر شنو ډبرینو پایو ایښوول شوی دی، چې د هرو دوو پایو ترمنځ یو تش ځای شته، پوهان وایي چې د اور پرستو دغه معبد دیرش دروازې درلودې او په یوه میاشت کښې هره ورځ له یوې دروازې څخه ورننوتل چې ټولې دیرش دروازې کېدې هره دروازه د دوو ډبرینو پایو ترمنځ وه.

سیروس (کوروش) پر (۵۲۹ ق، م) کال په یوه جگړه کښې وژل شوی او یا په طبیعي مړینه مړ دی او دریم کمبوجیه چې د ده پر ځای کښیناست د ده فتوحات یې پسي تعقیب کړل، چې د مړینې پروخت یې هېواد له خورالویو او ارتو هېوادو څخه و تر هغه وروسته لومړی داریوش د دغه کهاله نهم پاچا پر (۵۲۲ ق، م) پر تخت کښیناست، چې په یوه کال کښې یې د کمبوجیه پر ټول هېواد بری وموند او له یونان څخه تر هغه پورې یې پردې لویه

ځمکه حکومت کاوه، او د مدنیت په خپرولو، لوړو مانیو ودانولو، د هېواد والی (مملکت داری) د اصولو په وضع کولو، د لارو په جوړولو او د لښکر په سمبالولو کښې یې زیار ویوست او پر ۴۸۶ ق - م کال مړ شو. د هخامنشي سلطنت د مدنیت او فرهنگ اثار په افغانستان کښې هم خپاره شول. په پارس، شوش، مصر او د الوند په غره او نورو ځایو کښې د داریوش ځیني لیکنې او کتیبي پاتې دي، چې په میخي لیکدود په پخواني فرس، ایلامی، آسوري، مصري، بابلي او شوشي ژبو لیکل شوي دي. "د پخوانی فرس میخي خط {۴۲} نڅښې درلودې."

د دغو لرغونو اثارو ډیرې مهمې لیکنې هغه دي چې د پارس په نقش رستم او بیستون کښې له داریوش څخه پاتې دي، په هغو کښې داریوش د هغو هېوادو نومونه لیکلي دي چې دده تر واکمنۍ لاندې وو، هغه څه چې زموږ د هېواد په تاریخ پورې اړه لري دادی:

- ۱- پرتوه Parthava (خراسان او گرگان)
- ۲- باختراش Baxtrish (بلخ) چې شمال ته یې آمو او لویدیځ ته یې مرگویه (مرو) او ختیځ ته یې د سیتی له قومو څخه یو قوم د ماساژت په نامه و او پایتخت یې زری اسپه بنایي چې اوسنی بلخ و.
- ۳- سوغوده Sughuda (سغد) د اوسني سمرقند سیمې.
- ۴- کرمانیه Karmania (کرمان = د پارسه او گذرزي او پرثوه تر منځ).
- ۵- گذرزي Gedrosie (د افغانستان جنوبي سیمې تر سمندر پورې).
- ۶- زرنکه Zaranka (زرنج = سیستان).
- ۷- هره یوه Haraiva هرات.
- ۸- او ارزامیه Uvarazmiy (خوارزم).
- ۹- گداره Gadara (د کابل رود او پېښور).
- ۱۰- هیندوش Hindush (سند).

"د اريوش، درياب ته د سند رود د گډيدود ځای كشفولو له پاره يو يوناني امير البحر چې سكيلاكس Skylox نومېد او د {كارياندار} د ملك و، له څو باوري كسانو سره په بېړۍ كښې كيناوه، او د هغه كار له پاره يې واستاوه د اډله د كسپاتورس له ځمكې (بناړه) او د پكتويك Paktuik له ځمكې و خوځېده او درياب ته ورسېده".

همدارنگه دغه لرغوني مؤلف په ۳ - ۱۰۲ كتاب كښې د كسپاتورس بناړ د پكتويك په هېواد كښې بللی او وايي چې دا خلك د ژوند دود او دستور له پلوه باكتريانو ته ورته او ډېر جگړن دي.

ډېرو څېړنكيو پوهانو د هيرودوت "كسپاتورس" او پكتويك له اوسني پېښور او پښتون سره تطبيق كړی دی، دا ځكه چې تر هيرودوت د مخه هم مشهور جغرافيا پيژندونكي هيكاتايوس Hecataus د (۵۰۰ ق، م) په شاوخوا كښې كسپاتورس په گندهاره كښې بللی و، چې همدا پېښور او گندهارا دی.

هيرودوت د اووم كتاب په ۶۶ - ۶۷ - ۸۵ - كښې د "خشيارشا" د جگړنو فهرست راوړي او په هغه كښې يې گنداريوی Gandarioi او داديكاي Dadikai چې د باكتري وسلې يې درلودې، دپكتويس (د پوستين اغستونكيو ليندۍ وپشتونكيو او خنجر لرونكيو) په نامه ياد كړي دي، او هم يې د ساگارتيوې Sagartioi د كورچي قبيلو يادونه كړې ده، چې ژبه يې پارسي او كالي يې نيم پارسي او نيم پكتوان Paktuan وو او اته زره سپاره يې لښكر ته وركول مؤرخانو گنداريوي د گندهارا خلك او د ادريكا تاجيك او پكتويس او پكتوان پښتون بللي دي، زه د هيرودوت ساگار تيوې همغه د داريوش د بهستون ساگارتې بولم، چې (د غور له جنوبي) ساخر - ساغر - سره تطبيقېږي، او ځينو بيا په سپك احتمال هغه شرخبون = "خرښبون = د مطلع السعدين خرشوانی = د قندهار د پښتنو يوه قبيله" بللي ده.

۱۱- ته ته گوش Thattagush (د هرو دوت سته گيد = شيتك د كوهات، بنو او ختيكو سيمې).

۱۲- سكه هومه وركه Saka-Homa-Varka (د هومه راكښته كوونكي ساكه يان- غالباً د پامير په شاوخوا كښې).

۱۳- سكه تيگر خنوده (د تيره خول خاوندان ساكه يان).

۱۴- سكه تيه تر دريا (د سيندها خوا ته ساكه يان).

۱۵- مكه (مكران).

۱۶- هراووتيش Harauvatish (اراكوزی = ارغنداب).

د داريوش ارت هېواد ټول "۳۱" ساتراپي (ولایتونه) لرل، چې په هغو كښې د ټول اوسني افغانستان پورتنی ولایتونه او څيرمه ځمكې شاملې دي او د گندهارا ولایت ته په بابلي او ايلامي ليكنو (كتيبو) كښې (پاره او پره ازانه) يعنې تر غرو ها خوا ايالت ويلي شوی دی، خو د هغو وختو د وضعیت جزیات تر اوسه په تفصيل سره څرگند نه دی يوازی همدومره ويل كېدای شي، چې له ۵۵۰ ق.م يعنې د داريوش له راتلو څخه بيا تر (۳۳۱ ق.م) پورې چې هخامنشي شاهنشهی د سکندر په لاس له منځه تله، د افغانستان خاوره د هخامنشي لويې شاهنشهی برخه وه او حتی د سند د هاخوا پنجاب يوه برخه هم ورپورې نښتې وه، نو ځكه د هخامنشي او هندي مدنيت په يو ځای كېدو سره د هخامنشيانو له رسمي آرامی ليك څخه خروشتی ليكدود د ناوې د خلكو په ژبه كښې د فاتح او مفتوح كلتور له گډون څخه منځته راغی او د هند د موريه كهاله پاچهانو (۳۲۳ - ۱۹۰ ق.م) د هخامنشي صنعت او معمارۍ د سبك پيروي كړې وه.

هيرودت (۴۲۵ ق.م شاوخوا م) د افغانستان په ختيزه ځمكه د اريونس د پاچاهۍ د دورې په اړه ښه اطلاعات راكړي دي، چې له هغې جملې څخه په ۴۴۴ كتاب كښې ليكي:

د داریوش د بهستون له لیکنې (کتیبه) څخه د ده په عصر کښې د دغه هېواد د اوضاعو په اړه ډېر ښه معلومات لاس ته راځي، او له دې څخه چې د بهستون په کتیبه کښې د ولایتو شمیر ۲۳ او په نورو کتیبه کښې ۳۱ دی معلومیږي، چې کله کله به د هخامنشي ترلاس لاندې ځینو هېوادو بلوا کوله او له نورو ترلاس لاندې هېوادو سره به نه گډیدل، لکه چې د ساگارتیوي د ولایت نوم یوازې د پارس د بهستون په کتیبه کښې راغلی او په نورو کتیبه کښې نه شته.

د بهستون د کتیبه په (۲ ستون - ۲ بند) کښې وايي:

"هغه وخت چې داریوش په بابل کښې و. پارت (خراسان) مرو، تته گوش او سکاتیبه بلوا کړې وه، د پارت بلوا د داریوش پلار ویشتاسپ غلې کړه، دی له فروتیش سره په "ویش پاوزات" نومي ځای کښې وجنگید او هغه یې مات کړ. په ساگارتی کښې (که یې ځای د خراسان خواته وټاکل شي) هم د چیتره تخم Chitrataxm. په مشرۍ بلوا شوې وه، چې داریوش د تخمسپاده Texmaspada په مشرۍ یو لښکر ورواستاوه او چیتره تخم یې ونیو، چې داریوش ته یې راووست، د هغه غوږ او پزه یې پریکړه، سترگې یې ور وویستلې او غرغره یې کړ (۲ ستون ۱۴ بند) د خراسان په مرو کښې هم فراده Frada نومي سړي بلوا وکړه، چې داریوش د باختر والي "د ادرشیش" د هغه دفع ته وگماره، دادرشیش مرویان رعیت او ټول باختر غلی شو (۳ ستون ۳ بند).

هغه وخت چې په پارس کښې "وهی یزدات" یاغی شوی و نو ده یو لښکر د رنج هره خواتیش ته = د ارغنداو ناوې ته واستاوه او د رنج والي ویوانه Vivana یې وشاره، خو دا والي په کندهار کښې د داریوش له لښکر سره یو ځای او د "وهی یزدات" د لښکر مقابله ته ووت او په هغه جگړه کښې چې دانا مکه د میاشتي پر ۱۳ ورځ د کاپیش (کاپیشکانه) په کورټ

(کلا) کښې وشوه، د یاغیانو لښکر مات او ترهغه وروسته یې د (کندهار) د گندوم Gandum په سیمه کښې د ویخن د میاشتي پر "۷مه" ورځ بیا همدغه یاغی شوي لښکر ته ماتې ورکړه، د یاغیانو مشر له لږ شمېر سپرو سره و تښتېد، دی د (کندهار) د ارشاده په کلا کښې د ویوانه په لاس کښیوت او ووژل شو او په دې ډول درنج ایالت د داریوش د هېواد برخه شوه. (۳ ستون ۱۳ بند).

دا پېښې د ۵۲۲ ق،م د سپتامبر له ۲۹مې څخه د ۵۲۰ ق،م د

مارچ تر لسمې پورې منځته راغلې دي.

د هند د نیولو لپاره د داریوش د جنګي سفر بیان داسې لیکل شوی

دی:

دی د سند له سینده پورې ووت؛ سند او پنجاب یې ونیول او یوناني سکيلاکس یې د عمان سیند ته واستاوه، چې هر کال به ډیر سره زر له هنده پارس ته رسیدل په دې توګه د هند او غربي هېوادو ترمنځ تجارتي روابط ټینګ شول، او له همدې شلم ایالت څخه هر کال ۳۶۰ تالانه سره زر (تخمیناً ۲۵ ملیونه افغانۍ) د باج په توګه هخامنشي دربار ته رسیدل.

د پارس د تخت جمشید د داریوش په هدیره کښې د هخامنشي دولت د تابع شویو خلکو تصویرونه کښل شوي دي، چې د نورو دیرشو ملتو په جمله کښې دا نومونه هم شته: پارتي (خراساني) هراتي، باخترتي، سغدي، خوارزمي، زرنګي (سیستاني) رنجی (قندهاري) ته ته گوشي (پختیا د سند ترغارې پورې) گنداري، هندي، او ساگارتی. دا خبره هم ځنې ښکاري چې د اوسني افغانستان خلکو د پېنځمې ق،م پېړۍ په شاوخوا کښې د خپلو ځایو او ولایتو په نومو شهرت درلود. (وګورئ ۱۲ مه نومره عکس).

داریوش په خپل پایتخت شوش کښې یوه ماڼۍ جوړه کړې وه، چې

کتیبه یې په درو ژبو "پارسي، ایلامی او بابلي" کشف شوې او په هغې کښې

هم د افغانستان د ولایاتو د خلکو یادونه شوې ده.

دی وایي: ددې مانې چندن لرگی له گندهاره طلايي له باختره، د لاجورد ډبري يې له سغده، فیروزه يې له خوارزمه او پیلغانین (عاج) يې له هند او روجه او د خیرې (بلوط) لرگی يې له گندهاره څخه راوړل شوي دي، چې داټول ځایونه په افغانستان او د هغه په شاوخواکښې دي.

داریوش خپل ارت هېواد چې په هغه کښې له راز راز نژادو څخه ۴۸ ډوله خلک د راز راز ژبو، ادیانو او اخلاقو سره اوسېدل په دېرشو سترابې (ولایتو) ویشلی و، چې هلته محلي حکمرانانو هم د خپلو عقایدو له آزادی سره ژوند کاوه او هر ولایت د خسترپاون (د ولایت د ساتندوی) په نامه یو اعلی حاکم درلوده، چې له هخامنشي درباره مقررېده او ولایت یې د یوه دبیر او یو لښکري مشر په مرسته اداره کاوه.

سردبیر به تل مستقیماً مرکز ته اطلاع ورکوله، د امنیت مسوول ارگ پت و. څری تونونه (چاپارخاني) لارې او میلستونونه (مهمانخاني) یې درلودل. په هر ولایت کښې خسترپاون ماليې ټولولې، پلي او سپاره لښکر یې درلودل، اوولس زره تنه دولتي غښتلي لښکر د "جاویدان" په نامه و. هیروودوت د هر ولایت د ماليې اندازه هم لیکلې ده، چې له هغې جملې څخه د افغاني او گاونډیو ولایتو مالیه داسې وه:

۱ - د هخامنشي اووم ایالت: چې ستاگیدی، گندهاره، دادیک، اپریدی پکښې وو ۱۷۰ تالان (د لسو ملیونو افغانیو په شاوخواکښې)

۲ - دوولسم ایالت باختر او نور اړوند ځایونه ۳۰۰ تالان (۱۸ ملیونو افغانیو شاوخوا پورې).

۳ - څوار لسم ایالت چې ساگارتی زرنګي (سیستانی) پکښې اوسیدل د عمان د جزایرو د غاړو تر خلکو پورې ۶۰۰ تالان (د دیرشو ملیونو افغانیو په شاوخوا کښې)

اوس د افغاني سیستان ویش ته نژدې: یو لرغونی ښار کشف شوی دی، چې د هخامنشي دورې په مدنیت پورې اړه لري او له ده څخه هم څرگندېږي، چې سیستان په هخامنشي هېواد کښې داخل و. (وګورئ ۱۳ مه نومره عکس).

۴ - پارت - خوارزم - سغد - هرات ۳۰۰ تالان (د ۱۸ ملیونو افغانیو په شاوخوا کښې)

۵ - هند او سند - ۴۶۸۰ تالان (د یوسل او شپېتو ملیونو افغانیو په شاوخوا کښې) دا د ختیزو ولایتو د مالیو اندازه وه، خو د داریوش د وخت د دولت ټوله مالیه یې "۵۶۰، ۱۴" تالان - نوي ملیونه طلايي فرنکه = ۴۵۰ ملیونه افغانی) بللې ده.

د اولف کرو په وینا: د هخامنشي کهاله کوروش، لومړی داریوش، خشیارشا، او دویم داریوش په گندهارا کښې مستقیماً حکم چلولی دی، چې د ختیزو ایالتو پایتخت کسپاتورس (پینسور) او پیوکیلاوتس (چارسده) و، او لکه سرد او یدهوگرث چې د سکندر په کتاب کښې وایي: "د گوگمل په جگړه کښې چې د دریم داریوش او سکندر تر منځ پېښه شوه، د یوناني مؤرخ اریان له فهرست سره سم پښتانه او د هندوکوش د غرو خلک د داریوش په لښکرو کښې شامل وو "چې له دې څخه هم له دغه هېواد سره د هخامنشیانو اړیکې څرگندېږي.

دا مهال د هخامنشي کهاله تخت دريم داريوش "کدمان" ته رسېدلی و، چې د هېواد چارې د ده د يوه گوتو هوني وزير "باگواس" په لاس کېښي وې په خپله کدمان لټ، بېکاره او ناراسته سړی و ځکه نو سکندر ته - چې د جهان نيولو اراده يې درلوده - د هخامنشي د ارت هېواد نيول اسانه کار ښکارېده، او له ٨٠ زريز لښکر او جنگي بېړيو سره د دار دائل تر آښا راپورېوت او پر "اسيا" يې يرغل وکړ.

دريم داريوش هم ٨٠ زره عسکر لرل، چې يو څه يې يوناني اجير سپايان وو او د دوی قوماندان هم يوناني (ميمنين) نومی و، خو د گرانیک، ايسوس او گوگمل په دريو جگړو کې يې کلکه ماتې وخوړه، سکندر هخامنشي ښکلي پایتخت "تخت جمشيد" ته اور واچاوه، داريوش پارت (خراسان) ته وتښتېد او د (٣٣٠ ق م) کال په جولای کې د پنخوسو کالو په عمر دامغان ته نژدې د باختر دوالي "بسوس" او درخج او در نگیانا (کندهار او سيستان) د حکمران (برسينتس) له خوا ووژل شو.

سکندر د داريوش د نيولو له پاره پر خراسان يرغل وکړ همدا چې هغه يې وژلی وموند د هغه وژونکي يې غرغره کړل او د ختيزو سيمو نيولو ته يې مخه وکړه.

دا وخت بسوس باختر ته ورسيد، هلته يې د پاچهي اعلان وکړ او د سکندر د مقابلې له پاره يې په هڅو لاس پورې کړ بر سنتس هم خان سيستان ته ورساوه او ساتی بارزانس له اريا (هراته) په دغه دفاعي تړون کېښي گډون وکړ، خو چې سکندر سوزيان (طوس) ته ورسېد، د هرات حکمران هغه ته ښه راغلاست وويل، بيانو د بسوس د ترټلو او نيولو له پاره باختر ته وخوځېد، چې د ده په غياپ کېښي د هرات خلک د همغه بارزنس په مشرۍ پاڅېدل او د يوناني لښکرو مشر اناکسيب يې په هرات کېښي

د سکندر يرغلونه

د هغو لويو تاريخي جريانو په سلسله کې چې ترويدي او اوپستايي فرهنگ او د هخامنشي مدنيت تر اغېزو وروسته يې د افغاني فرهنگ په جوړولو او زموږ په هنر او پخواني فکري جوړښت کېښي ډېر زيات او څرگند اثر کړی، يو هم د افغانستان پر خاوره د سکندر مقدوني لښکرکشی دي، چې د دغه هېواد د فرهنگ، ژوندانه، فکر او مدنيت لرغوني جريان ته يې څرگنده اوښتنه او نوې بڼه ورکړې ده او د افغانستان په تاريخ کې دا پېښه خاص اهميت او ډېرې ژورې اغېزې لري، ځکه چې زموږ پر سياست، د ژوندانه پېښه، فکر، ادب، هنر او زموږ د فرهنگ پر ټولو خواوو يې دومره ژور او تغير ورکونکی اغېز کړی، چې پخوانی لاره يې بيخي پرې اېښې ده.

سکندر د يونان په شمال کې د مقدوني پاچا دويم فليپ زوی و، چې پر ٣٥٦ ق م کال د پلا په ښار کې زيږېدلی دی، پلار يې فليپ د دريم امين تاس زوی او مور يې المپياس د مولوس د پاچا، "تی اوپ تولم" لور وه، د يوناني اساطيرو له مخې سکندر د پلار له خوا هرکولس او د مور له خوا "اشيل" د يونان افسانوي پهلوانانو ته رسېږي. همدا چې پلار يې پر (٣٣٦ ق م) په يوه مېله (جشن) کېښي د يوه يوناني له خوا ووژل شو، نو پر هم هغه کال پر شل کلن عمر د يونان پر شاهي تخت کېښاست.

وواژه، سکندر چې د هراتيانو له دغه ملي پاڅون نه خبر شو، ژراتاوکوانا ښار ته ستون شو او د ساتي بارزانس او هغه د فدا کار لښکر مقاومت يې "چې په يوه ځنگله کښې يې مورچه نيولې وه" ځنگله ته د اور اچولو له امله مات کړه د يوناني لښکرو د ساتلو او استوگنې له پاره د اريا سکندريه ښار ودان کړ چې همدا اوسني هرات دی او د هغه حکمراني يې ارزاسس (ارشک) ته وسپارله.

هرات چې د سکندر لاس ته ورغی، نو د فراه له لارې يې پرزرنګ (سيستان) يرغل وکړ او د ۳۳۰ ق، م کال د اکتوبر پر مياشت يې په سيستان کښې د خپل لښکر ستر قوماندان فيلوتاس د پارمن يو زوی او هم د خپل ګارډ سردار ديمتريوس يې چې ځنې ويريده ووژل او له هغه ځايه ختيځ خواته، دايتي ماندر (هلمند) د غاړې د اورگيتي "ګرمسير" د نيولو له پاره چې تيرې داس يې حکمران و، هغه هېواد يې له ګډه روزيه (بلوچستان) سره ونيو او د هغه ځای پايټخت يې چې ارياسپ نومېده ونيو.

سکندر د هلمند له ناوې څخه د اراکوزی (ارغنداو) ناوې ته ولاړ او د ۳۲۹ ق، م پر دوېي يې اوسني کندهار ته نژدې د اراکوزي سکندريه ښارودان کړ او دغه عسکري کوټ يې د يوناني سپايانو قرارگاه کړ او هم يې د هغه ځای له خلکو عسکر واخيستل او (ممنن) يې د هغه ولايت والي وټاکه.

دا وخت که څه هم سکندر درې لوی ولايتونه لکه آريا (هرات)، د رنگيانه (سيستان) او اراکوزی (کندهار) نيولي وو، خو د هراتيانو ملي مشر ساتي بارزانس د باختر له پاچا "بسوس" څخه دوه زره عسکر کومک واخيستل او په اريا (هرات) کښې يې د خپلواکۍ بيرغ پورته کړ؛ سکندر خپله يوه لويه پوځي قوه دار ته بازيوس، ايری ژيوس او کارانوس په مشرۍ

د هرات د مليون د مقابلې له پاره واستوله او د پارت والي چې فراتافرون نومېد، له دغو مشرانو سره يو ځای شو او د هرات ملي قواوې يې له هرې خوا محاصره کړې، چې په يوه سخته جگړه کښې ساتي بارزانس د ايری ژيوس له لاسه ووژل شو او د هرات مقاومت هم پای ته ورسېد.

تر هغه وروسته سکندر د کابل او د پاروپاميزاد د غرو د نيولو خوا ته مخه کړه او د ۳۲۹ ق، م د نوامبر پر مياشت د ژمي په سر کښې کابل ته راغی، بيا د کابل د شمال خوا "کاپيسا" ته وخوځېد او چاريکار ته نژدې يې په هوييان کښې د قفقاز سکندريه ښار ودان کړ.

د ۳۲۹ ق، م د پسرلي په پای کښې سکندر له خپل لښکر سره د قفقاز له سکندريې څخه وخوځېد او د اندراب له لارې د هندوکوش تر غرو (د يوناني قفقاز تر غرو) تېر شو او د باختر د حکمران بسوس پر لښکر يې چې اته زره باختری وسله وال وو يرغل وکړ، خو بسوس په لښکر کښې د مقاومت متره و نه لیده، د باختر سيمې يې ورانې او خوراكي شيان يې له منځه يووړل، د آمو له سينده د سغد خوا ته تېر شو او باختر د سکندر لاس ته ورغی چې ارته بازيوس يې د هغه حکمران وټاکه، ازچيلاس يې له ساتندويو عسکرو سره هلته پرېښوو او په خپله کيليف ته نژدې د آمو تر سينده پورېوت، د قرشي يا اوسني شهر سبز په شاوخوا کښې بسوس لاس ته ورغی، ماراکنده (سمرقند) يې ونيو او هلته يې د تانائيس سکندريه ښار ودان کړ چې اوسنی خجند دی.

په سغد يانه کښې هم د سکندر پر لښکرو سختې حملې وشوې، نو ځکه سکندر مقدوني پر کولائوس له دريو زرو سپايانو سره هلته پرېښوو، باختر ته راوگرځېد، او چې دلته را ورسېد د هرات والي ستازانور يې دربار ته راغی او د هرات پخواني والي ارزامس او د پارت والي برانس يې چې د

بسوس له خوا مقرر شوي وو، د اوسپنې په څنځيرو کښې تړلي راوستل، بسوس يې په غونډه کښې محاکمه کړ او ويې واژه (٣٢٨ ق.م).

دا مهال نولس زره هوسا او نوي عکسر له يونانه د سکندر له لښکر سره يو ځای شول او ده دمرگيان (مرغاب) په ناوه کښې يې د هغه ځای وطني حکمران اريميازيس په دار وځړاوه. د مرو په سيمو کښې يې د سرخس او مروچاق کلاوې ودانې کړې او بلخ ته راوگرځېد، د لارې پر سر يې په ميمنه، اندخوی، شبرغان، او سرپل کښې څلور پوځي کوټونه (حصارونه) جوړ کړل، بيا تر امر پورې ووت او په مراکنده (سمرقند) کښې له خپلو لښکرو سره يو ځای شو.

د سپيامنش د باختر يو جنگيالي او زړور مېړه چې په هغو سيمو کښې يې له سکندر سره جگړې کړې وې او د څه وخت له پاره له ميدانه وتلی و، بيا په باختر کښې ډگرته راووت او د يونان په عسکرې مرکز زرياسپه کښې يې د سکندر د لښکر مشر پيتون Petton ونيو، خو د سکندر له خوا کراتيروس له سپيامنش سره ونښت او هغه يې له هغه ځايه وويست، خو لږ وخت وروسته چې سکندر له سغدiane څخه را وگرځېد، همدغه سپيامنش له دريو زرو سغدي او باخترې سپرو سره د ده مخ ته ودرېد، سکندر د دغه توريالي له مېړانې څخه په عذاب شو او د باختر والي ارته بازيوس يې چې د سپيامنش په ملگرۍ تورن و گوښه کړ او د هغه پر ځای يې مقدوني امينتاس Amyntas وټاکه چې د عسکرې جنرال کوانس په ملاتړ باختر وساتي خو بيا هم د باختر سپيامنش ورباندې يرغل وکړ، چې د خپلو ملگريو د خيانت له کبله ووژل شو (٣٢٧ ق.م) په دې ترتيب د وطنپالو باخترانو مقاومت پای ته ورسېد او زيات ملي مشران د سکندر له لاسه نيست او نابود شول. يو له هغو مشرانو څخه هوخيارتس Oxyates نومېد، چې

له خپلې کورنۍ سره غره ته ختلی و خو مقدوني لښکرو ورباندې يرغل وکړ او دی يې د خپلې خورا پيمخې لور رويسانې Roxana سره چې يونانيانو په خپل گړدود رکسانه بللې ده، سکندر ته راووست او ده دا ښکلې باخترې پېغله د ٣٢٧ ق.م په پسرلي کښې ماندينه کړه، خو د يوناني لښکرو مشران له باخترې پېغلې سره د يونان پاچا په واده خوښ نه وو. يو له هغو ناخوښيو څخه ستر پوځي مشر "کليتوس" و، چې د ٣٢٧ ق.م پر پسرلي د مستۍ په يوه مجلس کښې چې په باختر کښې جوړ شوی و، د سکندر له لاسه ووژل شو.

همدا چې د باختر او سغدiane په سيمو کښې د سکندر دوې کلني جگړې پای ته ورسېدې، نو هند ته د تگ فکر ورپيدا شو، ديرش زره باخترې زلميان يې په خپل لښکر کښې راغونډ او د ٣٢٧ ق.م په پسرلي کښې له خپلو (١٢٠) زرو پليو او "١٥" زرو سپرو سره چې (٧٠) زره يې اسيایي خلک وو، د هندوکوش له لارې د هند خواته مخه وکړه او امينتاس يې له لسو زرو پليو او دريو زرو او پېنځه سوو سپرو سره په باختر کښې پرېښوو.

سکندر د پارو پاميزاد د خاواک درې له لارې کاپيسا ته واوښت، نيکاتور يې د هغه ځای حکمران وټاکه او د کابل د ناوې حکمراني يې تيرياسپ Tyriaspes ته وسپارله، دی د درونتهې له لارې د کونړ ناوې ته ورغی او له هغه ځايه اسمار، باجوړ او جندول ته لاړ، خو د لارې په هره برخه کښې خلکو جگړې ورسره وکړې.

په هغه جگړه کښې چې د کونړ له اسپيزو (غالباً اوسنيو يوسفزيو) سره يې وکړه څلويښت زره بنديان او دوه سوه او دېرش زره غوايي يې په چور او چپاو ونيول او هغو لښکرو چې د هفستيون او پر دیکاس په مشرۍ د

Omphis يې چې له سکندر سره يې روغه وکړه بېرته په هغه ښار کښې د خپل ستراب (والي) په توگه وټاکه، له هغه څخه يې پېنځه زره جگړن واخيستل او د ٣٢٦ ق، م د می تر مياشتې د جيلم غاړې ته ورسيد، د همدغه کال پر جولای د هند د پاچا پوروس (فور) سره ونښت، خو هغه غاړه کېښوده، ده هم بېرته پر خپل ځای پرېښوو او په خپله ديباس تر غاړې پر مخ ولاړ خو لښکرو يې بلوا وکړه، د هند په توده خاوره کښې يې له نور پر مختگ څخه غاړه وپېچله او سکندر يې بېرته را گرځېدو ته اړ ويست، ده هم خپلې لښکرې پر دريو برخو ووېشلې: لومړۍ برخه يې د کراتيوس له لښکر ناروغانو سره د بولان، کندهار او سيستان له لارې واستوله. دويمه برخه چې ١٢ زره سپايان او دوه زره مازوگان وو د نيारکس په مشرۍ له سلو کښتيو سره د درياب له لارې واستول شوه، او دريمه برخه چې په خپله سکندر ورسره و، د سند پر لويديزه غاړه ملتان ته ورسېده خو دهغه ځای خلکو خورا سخته دفاع وکړه، ان تر دې چې په يوه جگړه کښې سکندر ټپي شو، له همدې امله يې ټول ووژل همدا راز د سند دناوې په پای کښې د اتيازرو په شاوخوا کښې خلك ووژل شول، د ٣٢٥ ق، م جولای مياشت وه چې سکندر له خپلو ملگريو سره د اوسنۍ کراچۍ شاوخوا (د اسلامي دورې ديبل) ته ورسېد، د يوې سمندريزې سکندريې بنسټ يې هلته کېښوو او له هغه ځايه د گدروز يا (بلوچستان د افغانستان د جنوب) له لارې پارس ته ولاړ او چې بابل ته ورسېد ٣٢٣ ق، م د جون پر ١٣ مه شپه پر ٣٢ کلنۍ د ملاريا په ناروغۍ مړ شو، د اريانه پر خاوره دده يرغلونه او د دغه ځای د خلکو د مقاومت وخت له ٣٣٠ تر ٣٢٦ ق، م پورې ټول څلور کاله و "وگورۍ ١٤ مه نومره عکس".

د اريانا په ختيزه برخه کښې (د انډوس لويديځ ته) تر نيکاتور

کابل سيند له لارې د ټکسيلا د پاچا "امپهي" په لارښوونه د پېښور او چارسدې او ويهند د سيمو د نيولو له پاره استول شوې وې، هغه سيمې يې ترسنده ونيولې.

سکندر د کونړ په سيمو کښې تر باجوړ پورې د پښتنو له خورا کلك مقاومت سره مخامخ شو، د هغو سيمو په جگړو کښې دوه ځله ټپي شو او ده هم تر بري وروسته ښارونه وران او بنديان يې تر تبغ تېر کړل. خو څرنگه چې دا سپيزي امير د سواست (سوات) د ناوې په يوه ښار کښې مقاومت کاوه. نو تر سرکانيو، چمر کنډ او ناوگۍ تير شو او د گوري (پنجگوره) له لارې چکدرې او د سوات ناوې ته ورسيد، خو ښاره يې ونيول او ډېری قبيلې يې ايل کړې، د يوناني مورخ آريان په وينا (د ١٧٥ م شاوخوا) په وينا، دلته د اساکي نوس Assakenos په نامه خلك اوسېدل او مرکزي ښار يې مساگه Massaga نوميد، چې اوس يې د کتگل د درې او وچ خوږ تر منځ کنډوالې ليدل کېږي، همدا چې دلته ٧٥ زريز نوی ملي لښکر د مدافعينو ملاتړ ته راوړسېد، خورا سخته جگړه ونښته او سکندر دوی د مراگه په ښار کښې څلور ورځې کلابند او ټول يې له منځه يو وړل، تر هغه وروسته يې داور، او بازي را (اوسنی بريكوت) ښارونه هم ونيول د مهابن، (اورنوس) دغره لمنو ته وخوت چې د اټک د شمال په دېرش ميلۍ کښې پرتې دي، اوسي کوستوس يې د هغې سيمې والي وټاکه او مقدوني نيکاتور د انډوس د لويديزې ناوې حکمران شو.

د (٣٢٦ ق، م) پر فرورۍ، سکندر پر هغه پله تېر شو، چې کېدای شي د اټک په شاوخوا کښې يې پر سند تړلی و او د ټکسيلا تر ښاره چې د دغه هېواد لوی دارالعلم و او دراوېښې د شمال لويديځ په لس ميلۍ کښې د مرگله د کوتل په لمنه کښې پروت و، پر مخ ولاړ، د ټکسيلا پاچا امپهي

وروسته يو سړی د فيليپس په نامه والي شو، همدا چي هغه پر ۳۲۴ ق، م کال د يوناني عسکرو له لاسه ووژل شو، تر هغه وروسته وايودموس د ټکسيلا د خلکو په ملاتړ د انډوس له لوبديخ څخه د خپل تړون رسي وشلوله او چې سکندر مړ شو، د هند پاچا پوروس (فور) د انډوس برنی ناوه ونيوله خو پر ۳۱۷ ق. م د ايو داموس له خوا ووژل شو او په خپله ايو د اموس هم هند پرېښوو او د ده له تگ سره په ختيز هند کښي يونان واکمني پای ته ورسېده.

په آريانا کښي، موريا لنډ مهالي واکمني او بودايي لويه اغېزه

د سکندر له مړينې سره سمه د ده پراخه امپراتوري هم ړنگه شوه، د ده لويو افسرانو د شام په طرابلس کښي يوه غونډه وکړه او په هغې کښي يې د سکندر هېواد په خپلو منځو کښي سره ووېشه. د اريانه جنوبي ولايتونه يعنې ارا کوزي (د ارغنداو ناوه) او گدروزي (مکران) سيپير تياس Sibirias ته وسپارل شول، په اريا (د هريرود په ناوه) او په درنگيانه (د هلمند په ناوه) کښي قبرسي ستساندار Stasandar واکمن شو، بکتريانه (باختر) او سغديانه (سغد) ستاسانور Stasanor ته ورکړ شول او هو خيارتس Oxyartes د سکندر د ماندينې روښاني پلار د آريانه د مرکزي سيمي (پارو پاميزاد او د کابل ولايت) حکمران شو.

خو د آريانه ختيز ولايتونه چې بریدونه يې تر ټکسيلا پورې رسېدل د هندي شهزادگانو او يوناني جنرالانو تر منځ د کشمکش په حال کښي پاتې شول او همدا چې دغه هېواد ته د يوناني لښکرو راتگ او په باختر کښي د هغو د پاتيو کسانو پاچهی دوام وکړ، دلته يوناني فرهنگ، هنر، فکر او عقايدو اغېزه پريښي وه، دا اغېزه چې د دغه هېواد د خلکو له فرهنگي بقاياو سره گډه شوې وه، د ختيځ له خوا له يوې بلې ډېرې مهمې پېښې سره مخامخ شوه او هغه په هند کښي د موريا د لوی سلطنت جوړېدل و.

که څه هم د آريانا په ختيز و برخو کېنې د موریا واکمنۍ له سياسي پلوه ډېر دوام نه درلود او دلته د يونانو باختري خپلواک سلطنت منځته راغی، خو په دې لنډه موده کېنې د موریا پاچهانو او د بودا د دين مبلغانو د ادیان د آريانه په ختيځ کېنې خپور کړ، چې دلته بيا په يوه فرهنگي آيد و گلاس او د ثقافت او عقيدې د يو ځای کېدو په ځای کېنې، درې مهم عنصره سره گډ شول او د دغه هېواد د فرهنگ په تاريخ کېنې يې يو مهم باب چې د "گريکو بوديک" په نامه يادېږي پرانيست. دا ديانت او هنر په افغانستان کېنې زرکاله نور د اسلام تر راتگ پورې پاتې شو، چې مهم عناصر يې دا وو:

۱- باختري يا د دغه هېواد خپل کورني فرهنگي، هنري او عقيدوي

عناصر.

۲- يوناني صنعت، عقیده او فکر چې د ۳۳۰ ق، م په شاوخوا

کېنې له سکندر سره پيل شوی وو.

۳- بودايي هنر، فرهنگ او دين له خپلو هندي آثارو سره چې د

موریا له واکمنۍ سره يو ځای راغلل.

په هند کېنې د موریا د سلطنت مؤسس چندراگو پتا (يوناني:

سندروکتس) دی، چې د نندا که شاهي کهاله يوې شهزادگۍ ته چې ميوره

(طاوس) نوميدله منسوب و، او دی د کشر يانوله طبقي او د راجپوت

(شهزادگانو) له تېر څخه و، چې پر ۳۲۴ ق، م پاچا او تر ۲۴ کاله پاچهي

وروسته پر ۳۰۰ ق، م مې شو او زوی يې بيندو ساره Bindusara چې د "دور

دهرا" ملکې له نسه و، د ده پر ځای کېنيناست د موريانو پایتخت د هند د

پتالی پترا (پټنه) ښار و.

چندراگو پتا د "نندا" سپه سالارو، ده د ټکسيلا د بهرمنانو يو

مشر چانه کيه Chanakya (په سياست، ټولنيزو علومو او اقتصاد کېنې د ارتهه شاستره کتاب ليکوال) چې وروسته د ده وزير شو، له ځانه سره يې ملگري کړ او دمگده پاچا او پاچهي يې له منځه يو وړه او د گنگا او سند تر منځ يې د يوه لوی سلطنت بنسټ کېښوو چې اداري او مدني منظم تشکيلات يې لرل ځکه نو دی يوازې يو، بريالی سپاهي نه، بلکې يو هونيار او څيرک سياست مدار هم بلل کېږي.

چندراگوپتا د خپل هېواد لويديز بريدونه د سند تر غاړو وغځول.

د سکندر ځای ناستو يونانيانو غوښتل چې سکندر نيولې ځمکې بېرته لاس ته راوړي، نو هغه وخت چې سيليو کوس ملقب په نيکاتور (بريالی)، د بابل واکمن شو، پارس او پارت يې ونيول او پر (۳۱۱ ق، م) يې آريا بکتريا هم فتح کړه او پر ۳۰۵ ق، م د کابل له لارې ختيځ خواته ولاړ او د سند تر رود پورېوت نو د هغه سيند پر ختيزو غاړو د چندراگو پتا له لښکرو سره مخامخ شو، خو چې نيکاتور خپل بډه (حريف) ډېر غښتلی وليد نوروغه يې ورسره وکړه، خپله لور يې ورکړه او د ۵۰۰ پيلانو په بدل کېنې يې گندهاره، اراکوزيسکدروز يه - اوپارو پاميزاد، چندراگو پتا ته پريښوول، او په باختري کېنې يې هم د يودوتس حکمران وټاکه.

د چندراگوپتا او سيليوکوس تر روغې وروسته د هند او باختري

اړيکې پراخ شول او د هند تجارتي مالونه تر پخوا ډېر د کابل او بلخ له لارې

د خزر بحيرې بندرو ته يووړل شول. سيليو کوس خپل يو پوه جنرال

ميگاستينيس Megasthenes د موریا دربارته د سفير په توگه واستاوه او هغه

يو کتاب د هند د حالاتو او د موریا د پاچهي په اړه ليکلی و، چې اوس نه

شته، خو ستر ابو او د يونان نورو مورخانو په خپلو کتابو کېنې د هغه کتاب

ځينې مطالب راوړي او ساتلي دي. د دغه سفير په وينا چندرا گوپتا شپږ سوه

زره پلي، دېرش زره سپاره او نهه زره پيلان لرل. د ده په شاهي کمپ کښې خلور سوه زره تنه وو، په دې توگه د اريانه د خاورې نيمې برخې د هندوکوش تر جنوبي لمنو پورې په ده پورې اړه درلوده او دا لومړی ځل دی چې د هندي اريايانو فرهنگي او سياسي اغېزه له ختيځ څخه د انډوس لويديزې خاورې ته د هندوکوش تر غره پورې رسېدلې ده.

چند راگويتا چې پر ۳۰۰ ق، م کال مې شو، د ده زوی بيندوساره، د اميتره گهاټه Amitraghata (دبمن وژونکي) په لقب د پلار پر تخت کښېناست، ده له يوناني اميرانو سره دوستانه سياست غوره کړ او د گندهاره، پارو پاميزاد او اراکوزي له لارو يې د سيليو کيدانو له هېواد سره تجارتي اړيکې ټينگ کړل او کله چې سيليو کوس نیکاتور پر (۲۸۰ ق، م) د ۷۸ کلنۍ پر عمر مې شو، دده زوی انتيا کوس سوتر Antiachos-Soter د ده پر ځای کښېناست نو ده د ۳۰۱ ق، م پر شاوخوا (دی ماکوس) پټې ته د بيندوساره دربار ته د سفير په توگه واستاوه.

د موريا پاچهۍ او يونانيانو تر منځ فرهنگي اړيکې له همدغه وخته پراخ شوي وو او دا هڅه د هند او يونان د گډ مدنيت د تاسيس پيل وگرځېده، سربېره پردې له هند سره د سمندر له لارې هم تگ، راتگ کېده لکه چې پتروکليس Patrokles د سيليو کوس افسر او د هغه زوی د هند سمندر له لارې سفر وکړ او ښه جغرافيايي معلومات يې راغونډ کړل چې وروسته پليني او استرابو گټه ترې اخيستي وه.

د موريا پاچهانو له يوناني سيليو کيديانو سره دومره خپلوي درلوده چې د هند د پخواني سياسي تاريخ مولف ليکي: "بيندوساره انتيا کوس ته وليکل چې ماته يو حکيم، خواږه شراب او وچ اينځر رانيسه او راوې لېږه، انتياکوس په ځواب کښې ورته وليکل: زه به اينځر او شراب درولېږم، خو د

يونان په قانون کښې د پوهانو پلورل ممنوع دي. (!)"

د اموريایي پاچا د يونان علومو او ادب ته ډېر سراښ و او د ده پر وخت هنديانو د يوناني هومر اشعار په خپله ژبه ژباړلي او ويل به يې. وراهه ميهرا Varahamihara په خپل کتاب بريهت سمهيهته Samhita - Brihat کښې د يوناني آسمان پېژندنې معلوماتو ته په درنه سترگه گوري او څنگه چې دا اوضاع د گريکو-بوديک مدنيت پر پيل رڼا اچوي، مور يې دلته په لنډه توگه راوړو، چې د افغانستان گريکو-بوديک مدنيت ښه وپېژندل شي.

د هند دا يوناني دوسته پاچا "بيندوساره" پر ۲۷۳ ق، م تر ۲۷ کاله پاچهۍ وروسته مې شو او زوی يې چې اشوکا نومېد، د خپل وزير رادها کويټاپه مرسته پر خپلو وروڼو بريالی شو او د موريا پاچهۍ پر تخت کښېناست، دی بې شکه د هند ستر پاچا و، چې پر ټوله سرتړه وچه او د افغانستان د خاورې پر يوه برخه يې د ارغنداو تر غاړو پورې سلطنت کړی دی.

اشوکا په پيل کښې يو جگړن او وينې بهوونکی سړی و: د بنگال خليج پر غاړه د کالنگه په جگړه کښې يې يو لک تنه ووژل او ۱۵۰ زره يې بنديان ونيول، خو هغو زره لږوونکيو فجايعو چې ده په دې خونړۍ جگړه کښې د سر په سترگو وليدې چې تر سلو زرو پورې انسانان له لوږې مړه شول، د ده پر روحیه او شخصيت باندي يې سخته اغېزه وکړه او دی يې د بودا دين د روغې او سلامتۍ د فلسفې پر خوا واړاوه. پر ۲۶۰ ق، م کال يې د بودا دين رسماً ومانه او د هغه تبليغ او خپرولو ته يې ملا وتړله، تر هغه تاريخ وروسته د ده د پاچهۍ دوره دروغې، امن، د ديني ودانيو، د خيريه چارو د پراخوالي، د بودايي بودتونو (معابدو)، لارو او مسافر خانو ودانولو

او د مذهبي دساتیرو د خپرولو دوره وه او دی چې دخپل ارت هېواد هر ځای ته ورسېد، هلته یې پر ډبرو په مختلفو ژبو د بشر پالنې او حتی د ځناورانو او ژویو دغه آزارولو نصیحتونه وکیندل، چې تر اوسني وخته هم پاتې دي. دا ډبرین فرمانونه د هغې دورې پر اوضاعو ښه ډبره رڼا اچوي.

په گندهارا او د افغانستان په ختیځه برخه کې چې جنوباً تر کندهاره رسېږي، د بودايي ستوپو زیات آثار شته، چې دهغو تاریخي ودانیو یوه برخه تر اوسه پیژندلې شوې ده او د ټولو شمېرل مشکل دي.

وايي چې اشوکا د خپل هېواد په شمال کې خپل لور لویې ستوپې ودانې کړې چې یوه یې د پېښور د بالا حصار پر غونډۍ پرته او تر (۹ هـ کال) د هیون تسنگ تر عصره پورې هم په همغه خپل برم پاتې وه. د هیون تسنگ په وینا دا ودانۍ یې له ښکلیو ډبرو او انځور شویو لرگیو څخه ودانه کړې وه، چې د فاهیان په وینا په سپینو او سرورزو ښکلې شوې وه موسیو فوشه وایي چې دا هغه ستوپه ده چې "د سترگې سوغات" نومیدله او بودایانو عقیده درلوده چې دلته بودا خپله سترگه قرباني کړې وه.

همداراز د اوسني چارسدې ختیځې خواته د "کنیز که" پر غونډۍ داشوکاودانه کړې ستوپه وه چې د هیون تسنگ تر وخته هم په همدغه نامه مشهوره وه او دی وایي چې د استوپه په پرله پسې عصرو کې د څلورو بوداگانو د قوانینو د تبلیغ ځای و.

د بودا دین او په افغانستان کې د هغه خپریدل:

سره له دې چې د افغانستان خلکو ته د ویدي او برهمني پخوانیو او زرو عقیدو بايڅور چې د هېواد په ختیځو سیمو کې یې رواج درلود وریاتې و، د هېواد په شمال اولویدیزو سیمو کې د زردشت آیین او

اوپستایي مزد یسنا هم رواج درلود، خو هغه وخت چې پر ۲۶۰ ق،م اشوکا بودا د دین تبلیغ او خپرولو ته ملا وتړله دغو عقیدو او آیین آن زر کاله وروسته هم د هېواد په ختیځو او شمالي سیمو کې پوره دود وموند او هېواد د دغه دیانت دودې زانگو شوه چې د فکر، هنر او فرهنگ له پلوه یې ددې خاورې د خلکو په ژوندانه کې ژورې اغېزې وکړې.

«بوده» دغه دین موسس دساکیا تېر د کشتريه او جگرې طبقې یو شهزاده و، چې د ساکيا مونی (دسا کياد د تېر پوه) په نامه معروف شو او پر ۵۶۳ ق،م کال د نیپال د کپی لاواستو په ښار کې زیږېدلی و او پر ۲۹ کلنۍ یې خپله کورنۍ او د شهزادتوب ژوند پرېښو و.

تر ۵-۶ کالو گوښه کېښستلو (انزوا) وروسته یوه شپه چې ډبره روڼه وه (بده) یعنې روڼ او ویش وبلل شو د خپل دین په تبلیغ کې یې زیار ویوست؛ د هند پاچهان یې خپل دین ته راوبلل او وروسته تر هغه چې د هند زیات خلک یې بودايي کړي وو پر ۴۸۳ ق،م د اتیا کالو په عمر په کوچي نگره کې مړ شو. (وگورئ ۱۵ مه نومره عکس).

څنگه چې د بودا دین یوه تیاره فلسفه نه درلودله، نو د ده د مړینې پر کال په باجا گره کې د بودا د پیروانو یوه مذهبي غونډه وشوه، د ده دریوتنو نامتو ملگريو اتانده، یو پالی، او کاسیایه دده خبرې او وینا وې راټولې کړې او له هغو څخه یې د تری پیتکه Tripitaka (دری ټوکری گلان) په نامه د بودايي قوانینو مجموعه جوړه کړه.

بودايي دیانت داشوکا د سلطې د نفوذ له امله د هندوکوش له جنوبه تر کندهاره خپور شو او د بودايي دین دریمه لویه جرگه د اشوکا په قیادت او د لوی عالم "موگالی پوتاتیسا" په مشر تابه جوړه شوه، چې په هغې کې د مذهبي احکامو پر ترتیب او تدوین سر بیره داسې پریکړه وشوه چې یوه

بودايي ډله مبلغان لرې هېوادوته ولېږل شي د دغو هېوادو اولېږل شويو مبلغانو نو مونه، اشوكا د خپل جلوس پر ۱۴ كال (۲۵۶ ق.م) په ۱۳ لمبر ډبرين فرمان كښې كيندلي دي، له هغه څخه څرگندېږي، چې څو تنه بودايي مبلغان چې مجهان تيكه، مدهيان تيكه، دهه مراكهييه ته، او مهار كهپسته نومېدل، گندهاره او د آريانه ختيزو سيمو ته را استول شوي دي، دا مبلغان چې د دوتا Dوتا په نامه بلل كيده، د (۲۵۸ ق.م) په شاوخوا كښې د بودايي دين په تبليغ بوخت وو او په همدغو وختو كښې انتيا كوس د سيليو كوس زوی د باختر پاچا و، چې د ده نوم يې د اشوكا په ډبرينو فرمانو كښې "انتيا كه" ليكلي دي.

د موريا وروستى حكمران چې په دغه وخت كښې يې پر كابل حكومت كاوه، سوفانگازنس دى، چې د باختر د پاچا ايوتيديموس د واكمنۍ تر پيله يې هم په گندهاره او د كابل په لويديزه سيمه كښې نفوذ درلود، ايوتيديموس چې په باختر كښې خپلواك پاچا شو ده د هندوكوش جنوبي خوا ته لښكرويوست او په كابل كښې يې د موريا نفوذ ته خاتمه وركړه او تر هغه وروسته د هندوكوش جنوب سيمې هم د باختر يونانيانو د خپلواك سلطنت برخې شوې.

د افغانستان په خاوره كښې د موريا سياسي نفوذ ډېر لنډو، اشوكا پر (۲۳۲ ق.م) كال تر څلوېښتو كالو پاچهۍ وروسته په تكميلا كښې مړ شو د ده په كهاله كښې يو مقتدر پاچا نه و، چې د ده پر ځاى كښيني او د ده ارت سلطنت وساتي، نو ځكه د افغانستان په خاوره كښې د دوى د نفوذ څنځير هم وشلېد، خو هغه دين چې اشوكا له خان سره روارى و، د هغه له فكري، هنري او فرهنگي آثارو سره تر زرو كالو پورې پاتې شو. و موويل چې بودا خان په فلسفي مسايلو كښې نه و پېچلى، خو

پيروانو يې د ده ويناوته د الهيواتو بڼه وركړه چې د زمانې په تېرېدو سره دا دوه لوى مذهبونه ځنې جوړ شول:

لومړى، مهايانه: يعنې لوى مذهب (يون = يانه = په پښتو كښې د تگك رفتار او مذهب مانا لري) چې د هند په شمال، تبت او چين كښې تر ژاپون = جاپانه خپور شو او د ځاى د پراخوالي او د قومو د ډېروالي په سبب ډير تاويل پكښې پېښ شو، د دغه مذهب پيروانو تبليغ مهم باله او ويل به يې: هر فرد د كل جزو دى چې هغه انسان نومېږي او بيا دغه انسان د هغه لوى كل جزو دى چې د دهرمه (كېش) او عمل تر قانون لاندې راغلى دى، نو ځوك چې غواړي د شر له لومي وژغورل شي، له نورو دې نه بېلېږي زيار ايستل بايد مجموعي وي نه انفرادي او دا ډول زيار انسان بودى ستوه Bodhisattva ته رسوي او د دې كلمې مانا د ژوندانه هغه دانشمندانه حالت دى، چې د نورو په خدمت كښې تېر شي. نو انسان دوه مقصده لري، يو د پوهې زده كړه او بل يې له خپل ځانه پر بل مهرباني او د بل خدمت.

دويم، هينه يانه Hina-Yana: (كوچنى مذهب) نومېږي، چې تابعان يې په جنوبي هند كښې دي. دوى پر فردي زيار تكيه كوي او كتابونه يې زياتره په پالي ژبه دي، حال دا چې د لوى مذهب كتابونه په سنسكريت ژبه ليكل شوي او لكه چې چيني زايرانو د مسيحي عصر تر پيل وروسته په افغانستان كښې ليدلي دي، د دغه ځاى په بودايي معبدو او بناو كښې د بودايي دواړو مذهبو تابعان وو.

بودا خپل دين پراوو اصولو: سپېڅلې عقیده، سپېڅلې اراده، سپېڅلې وينا، سپېڅلې رفتار، سپېڅلې روزي، سپېڅلې زيار او سپېڅلې پاملرنه بنا كړى و او ويل يې:

هر چا چې پردغو اوو اصلو عمل وكړ له قيودو پاكيږي او خپل فكر

په يوه مخصوص ټکي کښې چې د خواهشو له څنځيره بشپړه آزادي ده متمرکز وي، هغه وخت نو تر څلورو نورو مقامو تيرېږي:

- ۱ - درشتيا پيژندنې په لار کښې څېړنه.
- ۲ - د حقايقو په پوهېدلو کښې تفکر.
- ۳ - ژور تفکر او سکون.
- ۴ - بشپړ سکون او توازن چې "تروانه" (فنا) نومېږي.

د فرانس نامتو محقق فوشه د بودا دين د خپرېدو د سببونو په اړه وايي: د آريانا د ختيزو سيمو خلکو چې تل د بهرحمو يرغلگروتر پښو لاندې ژوبلېدل (د هخامنشي اسکندر او چندراگوپتا د يرغلو تر ليدو وروسته) دا دين چې له وينو تويولو بيزار و او د خود گذرۍ او ښه نيت توصيه يې کوله له خپلې سليقې سره سم وموند او کروند گرويا کښېگرو خلکو هغه په آساني ومانه.

د بودا د ديانت پراختيا د اشوکا په توجه دې درجې ته رسېدلې وه چې دغه پاچا (۸۴۰۰۰) مذهبي ودانۍ يعنې ستوپې (توپ افغاني مقامي کلمه) جوړې کړې وې، چې د دغو ستوپو شکل په کابل او کاپيسا کښې توپير پيدا کړی او لوړې شوې دي، يعنې د ستوپې تنگاچه (سکو) څلور کنبه شکل موندلی او لوي والی يې زيات شوی؛ د کنبې او تنگاچې تر منځ يوه استوانه يې برخه اضافه شوې ده او د گنبدې لوړه څوکه د شيروانی په شکل ليدل کېږي. خو د اشوکا د عصر ستوپو چې هندي خصوصيات يې درلودل، د آريانه خاورو ته لږ سرایت کړی دی.

د اشوکا د وختو پاتې ليکنې چې د بودايي نصيحتو له مجموعې څخه دي د ټکسيلا تر ډبرليکونو وروسته پر دوو ډبرو ليکلې پاتې دي، چې يوه له مانسهرې څخه لس ميله لرې داييت اباد شمال ته د پکهلی د ناوې په

مدخل کښې او بله يې د سوابی پر لويه لار د هوتي مردان ختيز خواته اته ميله لرې په شهبازگره کښې پرته ده، چې دواړې ليکنې په پراگريټ ژبه او خروشتهی ليکدود دی، حال داچې د اشوکانوزې ټولې ليکنې په هند کښې په براهمو ليکدود دي چې د لرغوني هند د نورو سيمه ييزو ليکدودو پيل دی. د اشوکا د همدغو اخلاقي فرمانو يوه بله ليکنه د لغمان او ننگرهار ترمنځ د درونټې په تنگي کښې وه چې پر درې کونجه غونډې ډبره په ارامي ژبه ليکل شوې او اوس په کابل موزيم کښې ده خو ډېر تاوان ورپېښ شوی چې څولیکې يې چې د څارويو د نه وژلو په اړه دي - اوس هم ښکاري.

د همدغه پاچا يوه بله مهمه ليکنه پر ۱۳۳۷ ل کال له خاورې څخه راووتله، دا ليکنه د کندهار په زاړه ښار کښې چهل زينې ته نژدې د غره پر يوه کاني په يوناني او آرامي دوو ژبو او دوو ليکدودونو موندل شوې ده، چې پورتنۍ برخه يې په يوناني ژبه ۱۳ نيمې کرښې او کښته برخه يې په آرامي ژبه ۷ نيمې کرښې دي، چې د ټولې کتيبې اوږدوالی ۵۵ سانتی او سور يې له ۴۵ څخه تر ۵۰ سانتيو پورې دی پر هغې هم د ځينو نورو کتيبو په څير د اشوکانوم پيوداسس ليکلی شوی دی (وگورئ ۱۶ مه نومره عکس). د دغه ډبرليک له کتنې څخه پوهېږو، چې د اشوکا د بودايي کېدلو پر لسم کال يعنې پر ۲۵۰ ق، م ليکل شوی دی او په دغه وخت کښې د موريا نفوذ او بودايي ديانت تر کندهاره خپورو او د ده زياتره اخلاقي بنسټونه تطبيق شوي وو. حال دا چې په نورو ډبرليکونو کښې د همدغو بنسټونو د عملي کولو توصيه کوي. د کندهار ډبرليک د يوناني ليکنې ژباړه دا ده:

"پيوداسس پاچا د لسوکالو زيار ايستلو په پای کښې انسان ته اخلاقي اصول ورزده کړل او له هغه وخته يې د ټولې ځمکې خلک لارښه دیندار

او لابنه نېکمرغه کړل، پاچا د څارويو له وژلو څخه ځان وژغوره، نورو بنکاريانو او کب نيوونکيو خلکو له بنکار او کب نيولو څخه لاس واخيست او د مور او پلار په نمانځنه يې لاس پورې کړ، نو تر دې وروسته به په دغه ډول ډېر بڼه ژوند ولري.

له دې ډبرليک څخه څرگندېږي چې تر ميلاد دمخه د دريمې پېړۍ په منځ کښې په افغانستان کښې يوناني او آرامي دواړه ژبې او ليکدودونه وو، د يوناني ثقافت اغيزه دومره غښتلې وه، چې په کتیبو کښې يې لومړۍ ځای يوناني ژبې او ليکدود ته ورکړی و، دا هغه عصر ته نژدی و چې په باختر کښې يونان باختري خپلواک دولت جوړېده، حال دا چې د بودا د دين اغېزه او يوناني فرهنگ د اراکوزی تر سکندر يې (زړه کندهار) پورې رسېدلې وه خو کټ مټ په همدغو وختو کښې د هخامنشيانو له بقاياو څخه آرامي ليکدود هم په دغه سيمه کښې و.

يونان، باختري خپلواک سلطنت

هغه وخت چې سکندر باختر ونيو نو "پارسي ارته باز يوس" يې پر خپل ژوندانه د دغه ځای حکمران وټاکه، دی تر لنډې مودې وروسته مړ شو او د ده ځای امين تاس "د نيکو لاوس" زوی ونيو. د آريان په وينا د سکندر تر مړينې وروسته قبرسي "ستاسا نور" د باختر او سفد حکمران و او چې "سيليو کوس" په هند کښې له "چند راگوپته" سره روغه وکړه (۳۰۲ ق، م) د باختر حکمران هم ده ته غاړه کښېښووه، هغه وخت چې "سيليو کوس" بابل ته ستون شو، باختر تر پنځوسو کالو پورې د ده د کهاله تر لاس لاندې پاتې شو چې په باختر او بخارا کښې يې ډېرې سيکې موندل شوي دي، ده د باختر ځايي خلک په خپل لښکر کښې اخيستي وو.

د سيليدوکی کورنۍ د دريم پاچا په وخت کښې چې دويم "انتیو کوس" نومېد، د شاوخوا حکمرانانو په مصر کښې د هغه له جگړه بيزې بوختيا نه په گټې اخيستلو سره، د ده له اطاعته سر وغړاوه او له هغې جملې څخه د باختر خلکو له هغو يونانيانو سره لاس يو کړ چې په دغه هېواد کښې له باخترې ادابو او فرهنگ سره اشنا شوي وو، نو د خپلواکۍ اعلان يې وکړ. دا وخت په باختر کښې ديودو توس = تهيوودوتوس Diodotos حکمران و، ده د ۲۵۶ ق، م په شاوخوا کښې د آزادۍ غوښتونکيو باختريانو په ملاتړ په باختر کښې د خپلواکې پاچهۍ اعلان وکړ چې حدود يې تر سند، مرو او

هندوکوش غره تر لمنو پورې رسېدل او دا چې ده باختريان د نورو له تسلط څخه ژغورلي او کورنی آزاد حکومت يې جوړ کړی و، نو ځکه "منجی" لقب ورکړ شو.

د ديو دوتوس يوه سکه شته چې پر يوې خوا يې د دويم انتيوکوس څېره او پر بل مخ يې د ده د کهاله ساتندوی رب النوع "زیوس" له دوو، وازرو سره ليدل کېږي. له دې څخه څرگندېږي چې ده د باختر د خپلواکۍ تر اعلان د مخه د "انتيو کوس سيليوکي" په نامه د سپينو زرو سکه خپره کړې او بيا يې تر خپلواکۍ وروسته د باختر په دارالضرب کېنې خپله سکه د پاچا په توگه پر سرو زرو وهلې ده. دا د سرو زرو سکه چې په پاریس کېنې ده پر يوه مخ يې د ديو دوتوس څېره او پر بل مخ يې د جويستر (داسمان، تالندې او برېښنا درومی رب النوع) لوڅ لغړ شکل دی، چې په پښو کېنې يې يوه گريته (عقاب) هم کېنل شوې او د سکې پر څنډه "بازيليوزد يو دوتوس" ليکلی شوی دی يعنې ديو دوتوس پاچا (وگورئ ۱۷ مه نومره عکس). د لومړي "د يودوتوس" له کهاله يوازې د ده يوه زوی چې "دویم ديو دو توس" نومېد د پلار تر مړينې وروسته (له ۲۵۰ تر ۲۳۰ ق،م شاوخوا) په باختر کېنې حکومت کړی دی، چې ده د شاهي سيليو کيانو د اقتدار پر خلاف د پارت له دولت سره ښه اړيکي او هم آهنکي درلوده او څنگه چې د پارت د دولت موسس "ارساس" هم د باختر له خلکو څخه و، نو "دویم ديو دو توس" له ده سره د دوستۍ تړون او ښه روابط لرل او د ده د پاچهۍ په وخت کېنې د هريرود او د هرات ښار هم د باختر په قلمرو کېنې شامل شو او سفديانی ته هم له باختره حکمران استول کېده.

د لومړي ديو دو توس د کهاله پاچهي ډېره پاتې نه شوه او د دويم ديوتوس يو امير چې ايو تيديموس Euthydemus نومېد او د سفديانی حکمران

ياغي شو، د باختر پاچايي وواژه او دی په خپله د باختر خپلواک پاچا شو (د ۲۲۰ ق،م شاوخوا) (وگورئ ۱۷ مه نومره عکس).

د باختر ايوتيد يموس په وخت کېنې د شام يوناني پاچا "دریم انتيو کوس" د لوېديځ له خوا د پارت پر دولت يرغل او پارتي پاچا "تيری داد" يې مغلوب کړ او د ۲۰۸ ق،م په شاوخوا کېنې يې د باختر خواته مخه وکړه، له دې خوا ايوتيديموس له لسو زرو باختري سپرو سره د اريوس (هريرود) پر غاړه له انتيو کوس سره ونښت، خو چې مقاومت يې ونه کړای شو نو بيرته باختر ته راغی، او د باختر په پایتخت "زرياسپ" کېنې تر دوو کالو پورې کلانېد پاتې شو (د دغه ښار موقع د مرو او اندخوی تر منځ گڼل شوې ده) په دې موده کېنې "دریم انتيو کوس" درنگيانه او اراکوزيه هم ونيول، خو چې زرياسپ يې ونه نيولای شو، او دواړی خواوې ستړې شوې وې، نو هغه وخت چې د باختر شهزاده "ديمتر يوس" دروغې د خبرو له پاره ده ته راغی، ده خپل لور ورکړه، او تر روغې وروسته د کابل او اراکوزيه لوېديځ خوا، د خپل سلطنت د قلمرو لوري ته وخوځېد (۲۰۵ ق،م).

ايوتيد يموس تر هغه وروسته د هېواد د ادارې په يووالي کېنې زيار ويوست، او د کابل د ناوې حکمران "سوفازتوس" يې د خان تابع کړ او شمال ته تر پامير ها خوا تر چيني ترکستان او ختن پورې پر مخ ولاړ او لوېديځ ته يې مرورود، هرات او طوس ونيول، او خپل زوی "انتي ماکوس" يې د هغو سيمو حکمران وټاکه، د جنوب له خوا تر اراکوزيه او درنگيانه پورې يعنې د آريانه ټوله خاوره د ده د پاچهۍ د قلمرو برخه شوه، بل زوی يې "ديمتر يوس" ددغه ولايت حکمران و، چې دغه ټول ارت هېواد د يوناني جغرافيونو په اصطلاح زر ښاره درلودل دا مهال د باختري يونانيانو د دولت فرهنگي او تجارتي روابط له هند او غربي چين سره ټينگ وو، "وايو

تیدیموس" لومړی پاچا دی چې د ده په عصر کښې باختري هنر مندانو او صنعت کارانو ددغه ځای هنر او صنعت هند ته سوغات یووړ، درا ولنسن په وینا: له یوې خروشتهې کتیبې څخه څرگندېږي چې یوناني باختري هنر مندان په دغه عصر کښې هند ته تللي او د هند په هنري آثارو کښې یې خپله هنري اغېزه پرېښې ده. د باختري "ایوتیدیموس" د پاچهۍ دوره له ۲۲۰ څخه تر ۱۹۰ ق،م پورې گڼل شوې ده. چې د ده تر مړینې وروسته یې زوی "دیمیتريوس Demetrius" پاچا شو (وگورئ ۱۸ مه نومره عکس) او دی د هند په خاوره کښې د ټکسیلا تر نیولو وروسته د گجرات تر کڅو او کاتیا وار او د موریا تر پایتخت پتنه پورې پر مخ ولاړ چې دا پر مختگک د ده د دوو لویو جنرالانو "اپلودوتوس" او "منامندر" د زیار نتیجه وه، "منامندر" د کابل په شمال او پیان کښې زیږېدلی و او اولادو یې د ۱۰۰ ق،م تر شاوخوا پورې په هند کښې پاچهي کوله.

"دیمتر یوس" د ۱۷۵ ق،م په شاوخوا کښې له هند څخه باختر ته راوگرځېد، خپل دریم زوی "پانتالئون Pantaleon" یې دارا کوزي او سیستان حکمران وټاکه او بل دویم زوی یې د باختر حکمران و.

هغه وخت چې د اراکوزی حکمران پانتالیون مړ شو، ځای یې دده څلورم ورور "اگاتو کلیس Agathoicles" ونيو (وگورئ ۱۹ مه نومره عکس).

دیمتریوس او د ده پر ځای ناستو حکمرانانو په خپل قلمرو کښې ډېرې سکې وهلي دي او همدغه پاچا داراکوزی "دیمتر ماس" (کلات) او ایو تیدمیا (سیالکوټ) او د سند دیمتریاس (پتیاله) او ته او فیلیا (د سند په دلتا کښې) ښارونه ودان کړل، چې دویم ښار د ده د پلار په نامه او څلورم ښار یې د مور په نامه نو مول شوی دی.

دیمتریوس د خپل ژوندانه په پای کښې له خپلو لښکرو سره په هند

کښې بوخت پاتې شو، نو ځکه پر ۱۸۱ ق،م کال د باختر له یونانیانو څخه یو سړی چې ایو کراتیدیس Eukratides نومېد په باختر کښې پورته شو، د پاچهۍ اعلان یې وکړ او سکه یې ووهله، چې په هغې کښې یې ځان باز یلو زمیگا لیوس (لوی پاچا=هندي مهاراجه) وباله (وگورئ ۲۰ مه نومره عکس) او چې دیمتریوس د خپل تاج او تخت د بیرته موندلو له پاره زیار ویوست، ځای یې ونه نیو او مړ شو. ایوکراتیدیس په باختر کښې دیو نانی پاچهانو د درېیمې سلسلې بنسټ کښېښوو تر ۱۸۶ ق،م پورې د آریانه د ختیځې سیمې له حکمران "مناندر" سره وجنگید، چې د آریانه ټوله خاوره یې ونيوله، خو له لوېدیځې خوا د پارت پاچا د ده د هېواد لوېدیځ ایالتونه ونيول او هغه اختلاف چې د "دیمتر یوس" او "ایو کراتیدیس" د کورنیو تر منځ پیدا شوی و، د باختر سلطنت یې کمزوری کړ او د ۱۳۵ ق،م په شاوخوا کښې د هغه سلطنت مرکز د هندو کوش له شماله کاپیسا ته یووړل شو. هیلپوکلیس Heliokles د ایو کراتیدیس زوی چې د ۱۴۷ ق،م په شاوخوا کښې پاچا شوی و، د باختر وروستنی یوناني پاچا گڼل کېږي، چې د هندوکوش د شمال سیمو تر پرېښولو وروسته یې خپله پاچهي د گند هارا د ولایت تر پایه (تر ټکسیلا او جیلیم پورې) غځولې وه. (وگورئ ۲۱ مه نومره عکس).

تر "هیلپو کلیس" وروسته یې نورو لسوتنو ځای ناستو حکمرانانو پر کابل، گندهارا او پنجاب حکمراني کړې ده، چې د ۳۰ ق،م په شاوخوا کښې د کابل له وروستنیو یوناني پاچهانو څخه "انتیال کیداس" "امین تاس" - "هرما یوس" - زیات شهرت لری (وگورئ ۲۲ مه - ۲۳ مه - ۲۴ مه نومره عکسونه). د باختر یوناني پاچهانو د سقوط علت د ساکا او سیتی قبیلو منځته راتگ دی، چې دا پاچهي یې د ق،م د لومړۍ پېړۍ پر لومړۍ نیمایي پای ته ورسوله، او په دې ترتیب د دوی واکمني تر دوه نیمو سوو کالو

وروسته ختمه شوه. په دې موده كښې د "ديو دوتوس" له وخته د ۱۰۰ ق، م تر شاوخوا پورې د دوی ۳۶ پاچهانو او يوې ملكې په افغانستان او هند كښې واكمني كړې ده، يوناني فرهنگ او هنر يې په آريانه او هند كښې خپور كړی دی، چې په دې موده كښې د ارباب انواعو پرستنه، يوناني صنعت، افكار، فلسفه، ژبه ليكدود او نور فرهنگي مظاهر د آريانه په ټوله خاوره كښې له محلي او بودايي فرهنگي عناصر سره گډ شول، او د يونانو باختري او گريكو بوديك خاص فرهنگ منخته راغی، چې د اسلام تر راتلو پورې يې اغېزه درلوده.

د دانيل شلوم برژه (په افغانستان كښې د لرغون پيژندنې فرانسوي مشر) په وينا: د هيلنسم نفوذ په افغانستان كښې تر اوومې پيړۍ پورې دوام درلود چې نښې يې په دوه ډوله ليدل كېدای شي: لومړی د هنر له لارې او دويم د ليكدود له لارې. د اسلام تر راتلو دمخه په اوومه پيړۍ كښې د دغه هېواد هنر لادگريكو بوديك د مشهور هنر يوه وروستنۍ څانگه وه، خو د ليكدود په اړه ښايي وويل شي، هغه وخت چې د چين نامتو زاير "هيون تسنگ" پر ۶۳۰ م كال يعنې په عربو كښې د اسلام د لمر راختمو پروخت له باختره تيرېده، دلته د الفبا ۲۵ توري وو چې ۲۴ توري يې بې شكه يوناني وو او يو د (ښ) غږ يې چې په پخوانۍ دري كښې و، خو په يوناني كښې نه و، پر زيات كړی و او هغه د PX توري يعنې د ش + خ مجموعه توری = ښ دی.

هغه دوه يوناني ډبرليكونه چې پر ۱۹۵۸ او ۱۹۶۳ كلو په كندهار كښې موندل شوي داشوكا هغه اخلاقي موعظې دي چې په ټول هند كښې په هندي ژبو كيندل شوې دي، خو د دغو ډبرليكونو اهميت په دې كښې دی، چې د ارغنداو په ناوه كښې آرامي ژبه او ليكدود د اشو كاتر وختو (۲۵۰

ق، م شاوخوا) پورې ثابتوي او لكه چې يونان پيژندونكي پوهان وايي د دغو دوو ډبرليكونو يوناني متنونه د يوناني فيلسوفانو او خطيبانو لكه اپلاتون او ارستو د ژبې سارې گڼل كېږي او وينو چې د ق، م پر دريمې پيړۍ په كندهار كښې د فكر او ليكنې ژبه همغه ده چې په آتن ياد ميليت په نورو كښې رواج وه او حتی د كتیبو د كيندنو ډول هم د يوناني كلتور يوالی نښي او څرگندېږي چې دا ځای د يوه يوناني مورخ په وينا د مسيحي عصر په پيل كې ديونانيانو ټاټوبی و، (د كندهار ډبرليک (۱۶) لمبر عكس دې وكتل شي). سربېره پردې تر ۱۹۶۱ م كال وروسته فرانسوي لرغون پيژندونكيو د يوه يوناني ښار (آی خانم = سپوږمۍ مخې مېرمن) په كندهوالو كښې د همدغه يونان باختري مدنيت ډبر ښه آثار موندلي دي. دا ښار د افغانستان او شوروي اتحاد پروېش د افغانستان د خاورې په هغه برخه كې پروت دی چې هلته آمو او كوكنجه سيندونه سره گډېږي او ډېرې كندهوالي لري چې دا كندهوالي د دواړو سيندو پر غاړه پر دوو ټاكليو برخو وېشل شوې دي: يوې خوا ته يې يوه لوړه غونډۍ ده چې د جنوب له پلوه د كوكنجه پر سيند حاكمه ده او ددې شل مترۍ غونډۍ بلې خواته آمو سيند بهېږي او هم ددې غونډۍ پر سر لوی استحکامات شته چې د دغه ښار بالاحصار دی او يو حصار يې د برج او خندك سره د ليندۍ په شكل درلود او د ښار په منځ كښې يې له شمالي دروازې څخه جنوبي دروازې، خواته ۱۶۰۰ متره واټ ايستل شوی و، چې كوڅې يې هم ليدل كېږي (وگورئ ۲۵مه نومره عكس - د ښار نقشه).

په دغه لرغوني ښار كښې يې د مدنيت نښې موندلې دي، چې هغه بايد "دگريكو باختر" خاص مدنيت په نامه ياد كړی شي، چې د منځنۍ آسيا د صحرا نشينو د يرغل له امله له منځه تللی دی. خو كندهوالي يې د

لوړې معمارۍ طرز رابښي، چې په پخو خښتو او ډبرينو ستونو د مرکزي لويې ماڼۍ ودانۍ جوړې شوي دي، دامانۍ يو اوږد غولۍ لري او هم په ماڼۍ کښې د شنې، ژيرې، سرې او تورې رنگ اميزۍ نخښې شته. هغه خښتې چې په دې ماڼۍ کښې کارول شويدي هره ضلع يې ۴۵ سانتي او پنډوالی يې له ۱۲ څخه تر ۱۵ سانتيو پورې دی، د دغه ښار اوبه د ويالې له لارې د کوڅو لوړو برخو او حتی بالا حصار ته رسېدلې، چې د کوکچې سيند له ۲۰ کيلو متره واټن څخه را بهيدلې. ښار درې برخې درلودې، چې يوه برخه بالا حصار، بله برخه تر حصار را کښته او درېيمه برخه ارگ دی. په جنوب لوېديزو برخو کښې د خلکو د اوسېدو ځای، د ورزش ودانۍ او بازارو نه وو، له دې ورزشگاه څخه د هرمس (پهلوانۍ رب النوع) مجسمه لاس ته راغلې ده، چې د کشف شوي ډبرليک له مخې هغه يوه يوناني "ترياه کوس" د استراستون نومي هرمس او هرکول وقف کړې وه.

بله ليکنه چې د دغه ښار د خلکو د فکر او فلسفې ښکارندويه ده، هغه د يوه يوناني "کي نه آس" د قبر د اوږدو سندوخ کتيبه ده چې "کلا ارك" د ايې فراد يوس" زوی په آي خانم کښې پر هغه سندوخ کينلی او پر هغه قبر يې ايښې ده چې مطلب يې دا دی:

"په کوچينوالی کښې ښه روزنه واخله! په زلميتوب کښې خپلې غوښتنې (خواهشات) اداره کړه! په پاڅه سن کښې سم کارۍ اوسه! پر زور والي ښه ناصح شه! او د ژوندانه په وروستيو ورځو کښې پوه شه چې څنگه بې افسوسه مړ شې!"

دا قيمت بها وجيزه د هغه وخت د خلکو د فکر او اخلاقو د بهير

ښه ښکارندويي کوي.

ساکن، پارتیان او پهلویان

د هخامنشي پاچهانو په ډبرليکونو کښې وليدل شو، چې د ساکه قبيلې د آموها غاړې ته د پامير په شاوخوا کښې د هومه راوړونکيو يا د گرنديو ساکانو په نومو د هغو پاچهانو تر ادارې لاندې اوسېدلې او د پارت (خراسان) له لارې د زرنګه - د رنگيانه ځمکې ته راتېرې شوې خپل نوم يې سکستان - سيستان ته ورکړی و او هم يې د هندوکوش په شمالي سيمو او باختر کښې ژوند کاوه، چې بيا له دې ځايه لوېديځ او ختيځ خواو ته خپرې شوې او د دوی پېښې د آريانه د تاريخ برخه گڼل کېږي.

موسيوهاکن په خپل کتاب کښې چې "په افغانستان کښې د فرانسې د لس کلنو کيندنو نتيجه" نومېږي وايي: "صحرانشين ساکان تر عمومي مهاجرت دمخه په باختر کښې يونانيانو ته راتلل او د سرتېرو په ډول نوکران کېدل. د دوی ځينې مشران لوړو ملکي او عسکري رتبو ته رسېدلي وو چې د هغوی له جملې څخه هرا يوس (Heraius) د يونانو باخترې د وروستيو پاچهانو په تقليد سکه وهلې، او داسکه يې "هاکن" په تاشقرغان کښې موندلې وه. دا قبيلې له باختر څخه د هريرود ناوې او له هغه ځايه د هلمند او ارغنداو ناوو ته راشپوه شولې او د پاچهي په جوړولو يې لاس پورې کړ چې د دوی د هېواد وېش ختيځ پلو ته د بولان شاوخوا ته د سند تر ناوې پورې هم رسېدلې و او هغه يې "کي - پن - Ki - Pin" بللی دی او د ساکه له

دې قبیلو څخه چې د ارغنداو او کښته سند په ناوو کښې اوسېدل یوه سړي چې مایوس - (Mayos) نومید د ۷۲ ق، م په شاوخوا کښې د "بازیلیو زباز یلیون میگا لیوس مایوس" په عنوان یعنی "لوی شاهنشاه مایوس" سکه وهلې ده او د خپل هېواد وېش یې تر ټکسیلا پورې رسولی دی، چې یوه ډبرلیک یې په ټکسیلا کښې پر مسي غاب کشف شوی چې نېټه یې (۷۸ ق، م) ده، له دې څخه معلومېږي چې د ختیز پنجاب د یوناني پاچهانو نفوذ د مایوس په لاس له منځه تللی دی او اووه زره سکې یې په یوناني او خروشتي لیکنو موندل شوي دي.

تر مایوس نومي وروسته د ده له پاتې کسانو څخه دوه نور هم د سکو له مخې پېژندل شوي چې یو یې ازیس (AZES) (د ۵۰ ق، م په شاوخوا کښې) او بل ازیلیسیس - AZILISES دی. دوی په یوه عصر کښې اوسېدل او د دواړو پر سکو باندې په یوناني خط "لوی شاهنشاه" لیکل شوي دي. داسې سکې هم لیدل شوي دي چې د دواړو پاچهانو نومونه یو په یوناني خط او بل په خروشتي لیکل شوي دي (وگورئ ۲۶ مه نومره عکس).

هغه وخت چې دغې گرځندويې کوچې قبیلې د آمو د بهیدو جنوب ته د باختر په سیمو کښې له پکټت - پښت او پښتنو سره گډې شوې د ساکه نوم یې په دغو پښتنو کښې پریښوو، چې په زابل او کابل کښې د پښتنو د سهاک قبیلو او په هلمند کښې ساکزي (سکزی) تر اوسه د دغه نامه ریښه لري، د دوی نورې قبیلې په خراسان کښې د هریرود له ناوې څخه د خزر بحیرې تر کڅو پورې د پارت په نامه میشته شوې او ځمکه یې هم د دوی په نامه یاده شوه، څنگه چې له خپل اصلي ټاټوبي باختر څخه د هریرود ناوې ته تر دامغان (د خراسان یوه برخه) پورې تللې وې نو د ژوستن په وینا د پارت په نامه مشهورې شوې چې پارت په سکایي ژبه تبعید شوي ته وایي او دوی

هم له باختره هجرت کړی و.

"سر او لف کرو" انگریز افغان پیژندونکی د گندهاره د ساکانو حکمرانانو په نومو کښې له پښتو سره ډیر شباهتونه موندلي او لیکي چې د ساکي حکمرانانو دا نومونه پښتو ته نژدې دي: سپاله که دمه Dama-Spalag (سپاله = سپاه) + (گه - د تجلیلی تصغیر نخښه) + (دمه = جلال - برم) چې ټوله جمله د "مجلل سپاهی" په مانا ده.

بل نوم سپاله هوره Spala-Hura دی: (سپاله = سپا + هوره = اور یا هور) د اور سپاهی یا لمر سپاهی او بادریا سپاهی په مانا ده. همدارنگه د چستنه Chastana نوم همدا د پښتو "څښتن" د مالک او خاوند په مانا دی.

او که مور پارت - پارتوه د ژوستن په وینا "تبعید شوی" او "مهجور" وبلو، نو په پښتو کښې یې اوسنی شکل "پردی Pradia" یعنی بیگانه او مهاجر دی. یا به د پښتو (پرته) PRATA وی (د دریم حرف په زور کښې) چې دغه هم دلیری مانا لري لکه چې وایي: له منځه مې پرته شه یعنی لېرې شه. یا پلانی پرتې وایي یعنی له عقلم لېرې خبرې کوي.

داسې ښکاري چې سیستان ته د ساکه قبیلو لومړني مهاجرتونه تردې وختو ډېر پخوا پېښ شوي دي: د موسیو فوشه په وینا لوی کوروش (۴۵۰ ق، م) د سیستان د نیولو په وخت کښې دا "ساکان" د دوی د ښو خدمتو په سبب "ښه کړونی - نیکو کردار" (په یوناني کښې ایو یرگت (Evergetes) بلل همدا خلک د (۳۳۰ ق، م) په شاوخوا کښې پر همدې ځمکه اوسېدل، چې سکندر هم دوی نازولي وو او ښه نرمه رویه یې ورسره درلوده (وگورئ تمدن ایرانی کتاب).

د (۲۵۰ ق، م) په شاوخوا کښې بلخی ارساس - ارشک - اشک د "فري

یاپت" زوی له خپل ورور "تیرداد" سره لوېدیځ خواته لاړ، د پارت یونانی حکمران فریکلیس یې وواژه او داشکاني سلطنت بنسټ یې کښیښوو، په یوناني او خروشتی دواړو ژبو یې سکه ووهله، او خپل ځان یې بازیلیوزبازیلیون (شهنشاه) وباله، چې منځته راتګ یې د ۲۴۹ ق،م په شاوخوا کښې او پایتخت یې اوسني دامغان ته څیرمه و، داشکاني پاچهانو سلسله ده ته منسوب ده، د سترا بویه وینا دی تر دوو داخلی جنگو وروسته د خپل نیزه وال له لاسه ټپي شو او د هغه ټپ له امله پر ۲۴۷ ق،م کال مړ شو. پر ۲۴۸ ق،م کال دده زوی تیرداد د دویم اشک په نامه پر تخت کښیښاست ښه غښتلی مدبر پاچا و، تر بابل پورې یې فتح وکړه او ختیځ خوا د باختر شاوخوا ته ورسېد، خو له باختر یوناني پاچا دویم "د یودوتوس" سره یې د سیلیوکي دولت په مقابل کښې روغه وکړه او د یووالی لاس یې ورکړ، دی چې زور شو مړ شو، او پاچهي یې له ۲۴۸ څخه تر ۲۱۴ ق،م پورې وه.

نور اشکاني نامتو پاچهان دادی:

- ۳ - ارتبان: اردوان (۲۱۴ تر ۱۹۶ ق،م) د تیر داد زوی چې د ده په وختو کښې "دریم انتیو کوس" پر پارت حمله وکړه او باختر ته راتیر شو.
- ۴ - فري یاپت د اردوان زوی (له ۱۹۶ تر ۱۸۱ ق،م).
- ۵ - لومړی فرهاد د فري یاپت زوی (له ۱۸۱ تر ۱۷۴ ق،م) د باختر د یمتریوس معاصر.

۶ - مهر داد د لومړي فرهاد ورور (۱۷۴ - ۱۳۶ ق،م) لوی او هوښیار پاچا و، چې د باختر یونانیانو غربي ولایتونه او مرو یې ونيول، اراکوزی، کابل او سند یې لاس ته راوستل او د پارت د هېواد وېش یې د سند تر سینده ورساوه. خو سره له دې هم د ده حکومت مشروطه و، د شورا دوه

مجلسونه یې لرل چې د دوی په غوښتنه یې کار کاوه.

- ۷ - دویم فرهاد د مهر داد زوی (۳۱۶ - ۱۲۷ ق،م) ده ساکه قبیلې خپلې مرستې ته وبللې چې له انتیو کوس یونانی دولت سره په جنگ کښې له ده سره مرسته وکړي خو ساکا نو په چور او چپا ولاس پورې کړ، او فرهاد له دوی سره وجنگید، څو چې فرهاد ووژل شو، او پارتیانو ماته وکړه.
 - ۸ - ارتبان (دویم اردوان) (۱۲۷ - ۱۲۴ ق،م) دی د دویم فرهاد تره او د فري یاپت زوی و، چې د دویم فرهاد تر مړینې وروسته د پارت پر تخت کښیښاست دی د تخار له خلکو سره چې د باختر یوه برخه وه ونښت، په یوه جنگ کښې د لاس پرموت ټپي او له همدې امله مړ شو، پارتیان پرشاشول، همدا وخت و چې ساکانو درنګیانه (سیستان) ونيو، او هغه یې په خپل نامه سګستان (د معرب یې سجستان) وباله او ان د کابل تر نیولو وروسته د هند خواته هم تیر شو او هلته یې د هندوساکه یا هندو سیتھین دولت جوړ کړ. همدارنگه گرځنده صحرايي سپین پوټکیو آریایي قبیلو (هون) د شمال له خوا یرغل وکړ او د ۱۲۷ ق،م په شاوخوا کښې یې باختر او تخار ونيو او د هغه ځای یونانیان یې جنوب ختیز خوا د کابل او سند لوري ته وشړل، او دا ټولې صحرايي قبیلې (ساکه، تخار، هون) شمالي آریایي خلک وو، چې د ژیر پوستو له توکم (نژاد) څخه نه وې، بلکه د دوی ژبه - څیرې - ښې بیخي آریایي دي د تورن فان کشف شوي آثار دا مطلب ښه څرګندوي.
 - ۹ - دویم مهر داد د ارتبان زوی (۱۲۴ - ۷۶ ق،م) لوی پاچا و، چې په خپل ۴۸ کلني سلطنت کښې پر ساکانو او سرکښو قبیلو بریالی شو او د باختر او سیستان یوه برخه یې ونيوله او د خپل سلطنت وېش یې هماليا غروته ورساوه.
- خو لوی مهرداد د پارت د دولت پایتخت له خراسانه د دجلې غاړې

ته يووړ او دار منستان اوروم له دولتو سره په جنگو بوخت پاتې شو، نو ځکه تر هغه وروسته دپارت د دولت پېښې په آريانه پورې اړه نه لري، او زموږ د تاريخ برخه نه ده. داشکانيانو له سلسلې څخه تر پېنځمې ميلادي پېړۍ پورې په ايران، ارمنستان او د لوېديزې اسيا په مختلفو برخو کېښې ډير پاچهان پاچهۍ ته رسېدلي دي، خو زموږ له هېواد او زموږ له خلکو سره يې اړه نه لرله خو څلورم اشک (څلورم فرهاد) پر ۳۳ ق، م کال ظلم او تيری وکړ او خلکو پر هغه بلوا وکړه، دی ختيځ خوا ته وتښتېد او هغو ساکانو ته ورغی چې په باختر، سيسات رنج او نور وځايو کېښې اوسېدل او له دې ځايه بېرته خپل هېواد ته لاړ.

د ساکانو او پارتیانو له گډو څانگو څخه چې په جنوبي افغانستان او غربي هند کېښې يې پاچهي کړې ده، يوه، څانگه هم د پرتھوا - پهلوا ده چې د دې څانگې د سياسي تشکيلاتو او ادارې لومړی ځای سگستان او اراکوزي (د هلمند او ارغنداو ناوه) ده، ددې څانگې د خلکو واکمني د ميلاد په لومړۍ پېړۍ کېښې تر تکسيلا پورې رسېده او هغه وخت چې اپولو نيوس APOLLONIOS پر ۴۳ - ۴۴ م کال د تکسيلا د ليدو له پاره راغی، هلته له دې خلکو څخه يوه يوويشت کلن پاچا د فراوتيس Phraotes (فرهاد) په نامه پاچهي کوله.

د سيستان او اراکوزي د پهلوا د خپلو اکو پاچهانو د لړۍ مؤسس ونونيس Vonones نومیده، په سکو کېښې د لوی شهنشاه په عنوان ياد شوی او د ۱۲۰ ق، م په شاوخوا کېښې يې پاچهي جوړه کړې ده، سکې يې په يوناني او خروستهي ليک دي او پر ځينو سکو يې د خپلوانو او تابعانو نومونه هم ليکل شوي لکه "سپه له هوره" ورور يې Spalahora او سپه له گادمه Spalagama وراره يې، سپه لی ريزا Spalirisa بل ورور يې نو ځکه ويل

کېدای شي چې د سا که پهلوا د کورنيو افرادو په دې خاوره کېښې يو بل ته نژدې په يوه عصر کېښې په گډه حکمراني کوله، د دونونيس دا خپلوان د هېواد په مختلفو ځايو کېښې د ده نایب السلطنه گان وو (د ۱۱۰ ق، م په شاوخوا کېښې) (وگورئ ۲۷ مه نومره عکس) د دې سلسلې بل لوی پاچا گندو فاریس Gandophares يا اندوفیريس دی (۱۹ - ۴۸ م) چې په سکو کېښې شهنشاه - ژغورونکی نه ماتیدونکی او دیندار معرفي شوی دی او هم د پېښور شمال ختيز ته د تخت بایي په ډبرليکونو کېښې (۱۰۳ م) گودو هره Guduvhara هم دا پاچا گڼلی شوی چې له سيستانه يې تر سند و پنجاب پورې واک درلود، ځينو مورخانو د اوسني کندهار نوم پخوانی گندوفارو ده ته منسوب بللی دی چې په دی نامه کېښې د "فر" تاريخي کلمه د برم او جلال په مانا شته او مانا يې "برم گټونکی" دی، که موږ دا نوم په پښتو واړوونو" گونده فر" د اساسي جلال او برم مانا ورکوري او موږ وينو چې د آريانه د کوشاني پاچهانو پر سکو يې هم د "فر" توری ليکلی دی.

د لرغوني هند د سياسي تاريخ ليکونکی د تخت بایي د ډبرليک له مخې د گندو فاریس د پاچهۍ وخت ۴۷ م کال ټاکلی او وايي چې دا کال له مسيحي رواياتو سره هم سم دی په دغه اساس نو دغه پاچامزدي (زردشتي) دين لاره، خو د حضرت مسيح شاگرد او په هند کېښې د هغه د دين "مبلغ سنت توماس" د ده دربارته واستول شو او پاچا د مسيح دين ومانه چې په مسيحي روايتو کېښې د گندو فوروس په نامه ياد شوی دی، له همدې سببه ده په ځينو سکو کېښې له خپل نامه سره ددپوه ورته Deva-Varta صفت يعنی دين دارهم ليکلی دی.

د لرغوني هند په سياسي تاريخ کېښې ليکی چې: له گندو فاریس سره هم دده ځينې خپلوانو په حکمراني کېښې گډون لاره، چې يو له هغو څخه

د ده ورا ره ابدآگاسیس Abdageses د افغانستان په جنوب کښې، اوله جنرالانو څخه یې اسپاورمن Hspavarman اوسسه (چچ) او له حکمرانانو څخه یې سپیدنه Spedana اوسته وستړه Satavastra په ټکسیلا کښې وو.

د گندو فارس تر مړینې وروسته د ده ارت هېواد د ده د ځای ناستو تر منځ پر کوچنیو برخو وویشل شو(د ۵۰م شاوخوا) چې د هغو له جملې څخه سڼه باریس Sanabares په سیستان کښې، پاکوریس Pakores او سسه په گندهاره او لودیږ پنجاب کښې حکمرانان وو، د دوی سکې په یوناني او خروشتي لیکدودونو له ټکسیلا څخه لاس ته راغلې دي، د پهلوا له همدغو شاهزادگانو څخه اورتاگنس هم دسکو له مخې پېژندل شوی دی، چې دی یې همهغه گودا. گاد د گندو فارس ورور بللی دی، چې د میلاد د لومړۍ پېړۍ په دویم نیمايي کښې یې حکمراني کوله، د چارسدې په خروشتي ډبرلیکونو کښې یې نوم "گادسا" دی چې ځینو دا نوم د گندو فارس د قبیلې نوم هم گڼلی دی، په دغه صورت کښې نو د مهابن د لمنو د پښتنو د "گدون" د قبیلې نوم هم راپه یادوي چې د چچ (همهغه سسه) د ځمکې په شمال کښې پرته ده، عربي مؤرخانو دانوم په "صصه" معرب کړی

و.

(وگورئ ۲۸ مه نومره عکس).

کوشانیان

هغه قبیلې چې د (۱۶۵ق.م) پر شاوخوا یې له اریایي ساکانو او سیتانو سره د وینې او توکم (نژاد) گډون لاره، د بڼې، څېرې جگو پوزو او نور څرگندو ژبنيو ځانگړتیاوو له مخې د ختیز شمال له اریایي نژاد څخه گڼل کېږي او چینیانو دوی یوچی yuach-chi بللي دي چې له خپل پخواني ټاټوبي څخه چې د ختیز چین خوا ته و، راووتلې او د آمو سیند شمالي سیمو ته راغلې. دوی د هغه ځای ساکان په باختر کښې د آریانه ختیزو سیمو او د هندوکوش جنوب ته وشړل چې تر ۱۲۷ ق،م وروسته تر هنده پورې هم پر شا شول او ځای یې یو چیانو ونیو.

پر ۱۳۸ ق،م چې د چین امپراتور وو-تی Wou-ti (۱۴۰ - ۸۷ق،م) د هیوانگک نو د قبیلو له یرغلو او حملو څخه ورپرېد، نو خپل یو سفیر یې د چانگک-کین Tchang-kien په نامه یوچیانو ته واستاوه چې له ده سره مرسته وکړي، خو هغوی مرسته ورنه کړه، د دغه سفیر په وینا د آمو په جنوبی سیمو (باختر او بدخشان) کښې د تاهیا (تخار) خلك اوسېدل او د یوه بل چيني مورخ سېو. ماتسین Seu-Matsien (د ۹۰ ق،م شاوخوا) له لیکنې څخه هم څرگندېږي چې یو چیانوتر (۱۲۵ ق،م) پورې لا د آمو په شمالي سیمو کښې ژوند کاوه، او د آمو جنوبی خواته را شیوه شوي نه وو.

ویمه. کد فیزیس Wema-Kadphises د ۱۱۰م تر شاوخوا پورې حکمراني وکړه او پر ۸۰ کلنۍ وفات شو. (وگورئ ۳۰ مه نومره عکس). دی لومړی کوشانی شهنشاہ دی چې د خپل هېواد وېش یې ختیز خواته د گنگا تر غاړو پورې رسولی و. خو چې د چین د پاچا در بارته یې خپل استازی (سفیر) واستاوه او د هغه لور یې ځانته وغوښتله او دا غوښتنه یې رد شوه، نو پر ۹۰ م کال یې اويا زره سپاره د خپل نایب (سی Si) په مشرۍ د پامیر له لارې ختیز چین ته د یرغل له پاره ولېږل او د چینی جنرال پان - چاو په لاس یې ماتې وخوړه، د چین امپراتور Ho-Ti هو - تی ته یې کلنگ (باج) ورکړ، خو تر هغه وروسته یې درومن له امپراتورۍ سره خپل اړیکې ټینګ کړل او پر ۹۹ م کال یې خپل استازی د روما امپراتور "تراجان" دربارته استولی و، او له هغه هېواد سره یې تجارتی او فرهنگي روابط درلودل، چې دده، د عصر په سکو کښې درومن د سکو جوړولو د هنر پېښې (تقلید) څرګندې دي او پر هغو باندې دستر کوشانشاه د یوه پوتره Deva-putra (خداوند زاده) القاب لیدل کېږي چې دفع پور (فغفور) د لقب مانا ده، دده مړینه د ۱۱۰ م کال په شاوخوا کښې ګڼلې شوې ده. تر ده وروسته په تاریخ کښې ۲۰ کاله خلا شته چې په دې موده کښې له لرغونیو آثارو او سکو څخه تر اوسه د یو پاچا وجود نه دی څرګند شوی ځینی د سوتر میگاس (لوي ژغورونکی) سکې په دې خلا کښې ځایوي، خو غالب اټکل دادی چې دا سپرۍ په هند کښې دویمه نایب السلطنه و.

په هر صورت د لویو کوشانیانو شهنشاہي د ۱۲۵ م یا د ۱۴۴ م په شاوخوا کښې یو چاته ورسیدله چې کنیشکه Kanishka نومېد، او ښایي چې د کد فیزیس له کورنۍ سره یې د خپلوی روابط هم درلودل، خو دی دیوه لوی کهاله موسس دی چې د میلاد د دریمې پېړۍ تر منځ پورې یې زموږ په

یوچي خلك د (۷۰ ق.م) په شاوخوا کښې تر آمو را پوريوتل، او د تخاریانو (تاهیا) په مرسته یې باختړ ونيو، تر هغه وروسته د یوچي او تخار تر منځ ګډون راغی، او یو غښتلی او ممتازکم (عرق) یې منځته راوست چې د کوشي Kushi کوی شانګ - کوشان نامتو قبيله د دغو خلکو له پېنځگونو قبیلو څخه وه. د "کوچي" اوسنۍ کلمه په پښتو او دري دواړو ژبو کښې ددې ریښې نمایندګي کوي. د چین د یوه مورخ د یادونې په اساس د کوشیانو مشر چې کیو - تسیو - کیو - kieu-Tsiu-Kieu نومېد د نورو څلورو قبیلو مشران یې د خان تابع کړل او په خپله دی "د کوی شانګ پاچا" په نامه وپېژندل شو، له همدې وخته په تاریخ کښې د کوشان کلمې د یوچي ځای ونيو، د دغه تېر لومړی نامتو پاچا د چین د لیکونکیو په وینا همدا کیو - تسیو - کیو (کوجوله کره کد فیزیس) Kujula-kara-kadphises (د ۴۰م شاوخوا) و، چې پارتیا (خراسان)، کابل او کاپیسا یې ونيول او د غزني په شاوخوا کښې یې د پوتا Pauta خلك هم د خان تابع کړل چې د فرانسوي "واله د ویوسن" په وینا دا خلك پښتانه وو.

کوشان شاه د خپلې پاچهي په اوږده موده کښې وکړای شول چې د یوناني او پارتی پاچهانو پایڅوږ (بقایا) له منځه یوسي؛ د آریانا په ټوله خاوره کښې خپل نفوذ ټینګ کړی او دافغانستان د خورا سترې امپراتورۍ بنسټ کېښود. دی د ۷۸ م په شاوخوا کښې پر ۸۰ کلنۍ تر ۳۸ کالو پاچهي وروسته مړ شوی دی، تر اوسه پورې یوازې د ده راز، راز مسي سکې پیدا شوي دي، چې یوناني او خروشتي لیکنې لري، دده نوم په یوناني کښې "کوزولا کده فیس" دی چې دده القاب یې "دیندار، د آسمان زوی، شاهنشاہ" لیکلی دی. (وگورئ ۲۹ مه نومره عکس).

د ستر کوشانشاه لومړي کد فیزیس تر مړینې وروسته یې زوی دویم

هېواد کښې پاچهي کړې او خپله واکمني يې په هند کښې هم پراخه کړې ده. د کنيشکه د شهنشاهي مرکز په ژمي کښې پوروشاپوره (پېښور) او په دوبي کښې د کاپيسه بگرام و، چې د هېواد ختيز ویش يې د هند تر بنارس رسیده او د لوېديځ خواته په پارت پورې نښتی و، د شمال لوري ته يې کاشغر، يار کنډ او ختن هم ونيول د چين له امپراتوره يې يرغمل واخيستل؛ بودايي دين يې ومانه؛ د اشوکا غوندې يې د هغه دين تبليغ او خپرولو ته ملاوتله؛ د بودايانو څلورمه لويه ديني جرگه يې چې پينځو سوو پوهانو برخه په کښې اخيستي وه د کشمير په سرينگر کښې د هغو اختلافاتو د ليرې کولو له پاره جوړه کړه چې د هغه دين د روحاني طبقو تر منځ پيدا شوي و، په بودايي دين کښې بدعتونه او پساتونه پېښ شوي وو، او پر خپل اصالت پاتې نه وو، هر پلوته بېلې بېلې ډلې منځ ته راغلې وې نو په دې جرگه کښې چې د کنيشکه د دربار پوهان او د گندهاره علما هم په کښې و، د اووم بودايي پيشوا د گندهاره د لوی عالم واسو ميتره Vasumitra په مشر تابه جوړه شوې وه داسې فيصله وشوه چې دهينه يا نه Hina - Yana د کوچني بگي - کوچني مذهب لرغونی مذهب چې د بودا تر مړينې راپه دې خوا يې پېنځه پېړۍ رواج موندلی و تعديل او اصلاح شي، او دا مذهب چې د سپيڅلي تقوا او نفس د تهذيب سپار بښتنه يې کوله د مهايانه Maha-yana په لوی مذهب تعديل شو، چې د ناگار جونه Nagarjuna نومې عالم له خوا ترتيب شوی و. په بودايي لوی مذهب کښې چې ورسته يې په ختيزه آريانه کښې هم رواج وموند، د کوچني مذهب د اخلاقي سپېڅليو د ساتيرو پر ځای داسې ښوول کېده چې يو سړی بايد د بود يستوه Bodhisattva روښانه شوي راتلونکي بودا مقام ته لوړ شي، او هم د بودا د پينې يا نورو نخبو ښوولو پر ځای بايد د ده ټوله او بشپړه مجسمه لکه د آريانه نور ارباب انواع چې

د يونانو باختري په صنعت کښې يې رواج و، ولمانځل شي. د هند د جنوبي ژبې "پالي" پر ځای دې د سنسکريت ژبه مذهبي ژبه شي، په همدې سبب پخواني کوچني مذهب جنوبي مذهب، او مهايانه د شمال مذهب گنل کېږي. هغه وخت چې لوی کوشانشاه بودايي دين ومانه، نو پر خپلو سکو يې چې پخوا د آريانه نور ارباب انواع کښل د بودا بشپړ صورت وکښ، په دې توگه نو د لوی مذهب طرفدارانو وکړای شول چې خپل ځانونه له کوچني مذهب څخه بيل او په ماوراء الطبيعه مسالو کښې خپل عقايد او د بودايت په عالم کښې د ژوندانه دساتير خپاره او د خپلو نويو گروهو تفسيرونه بشپړ کړي، په هغه زمانه کښې د کنيشکه تر دربار پرته بل داسې دربار چې په متبحرو پوهانو عالمانو ډک وای نه شو ليدل کيدای چې په هغه کښې د لوی مذهب پر موسس "ناگار جونه" سريره نور پوهان هم وو، لکه: ((اسوه گهوشا Asvaghosha د حماسياتو او هسکو ډرامو ليکونکی د بوده چريته مؤلف او ساري پوتره پره کره نه، د طبي علومو ستر ليکونکی چره که، د دربار ديني مشاور پارسوا، سنگهه رکشه، او سدره سنه (هغه مبلغ چې کنيشکه يې بودايي دين ته وارا وه)).

د کنيشکه په وختو کښې د ده په ټول ارت هېواد کښې خورا ډېر بودايي معبدونه او سنگارامې ودانې شوې چې له هغې جملې څخه دهيون تسنگ په وينا يو د "شا- لو- کيا" معبدو، چې چيني يرغملانو ودان کړې و، په هغه کښې يې د مها کاله د لوی بت په پښو کښې خزانه هم ښخه کړې وه چې که دا سنگهارا مه ورانه شي بيرته يې په هغو پيسو ودانه کړي. اوس د دغه لوی بودايي معبد نښې بگرام ته دوه کيلو متره ورڅيرمه د شترک پر غونډۍ (پوزه شترک) کښې ښکاره شوي او هلته انځور شوې ودانۍ او ښکلې مجسمې له ځمکې راوتلي دي.

د دويم لوی معبد آثار چې کنيشکه خپل ژمني تاتويي پېښور ته نژدې ودان کړی و، د شهرشاهي جنوب ختيز ته د ۱۵۰ فته جگ معبد کنډوالې دي، هغه يې په خوارا عظمت د بودا د کچکول Patra-Chity د ساتې له پاره ودان کړی و، د دغه معبد په اړندو ودانيو کې د اووسو په شاوخوا کې بودايې راهبان اوسېدل. د هيون تسنگ په وينا دا کچکول وروسته کندهار ته وړل شوی و (چې پر ۱۳۰۴ ش کال د کابل موزيم ته راوړل شو) وايي چې د بودا دا کچکول په شپږ مې ميلادي پيړۍ کې هغه وخته چې شاه کيپين (کابل) گندهاره ونيو کندهار ته يووړل شو.

دغه معبد ته نژدې سل فته جگه د پيپل ونه ولاړه وه چې د هغه وخت د خلکو په عقیده بودا د هغې تر سيوري لاندې کښيښتلی و، او همدلته يې د بودايي دين روزونکي شهنشا، کنيشکه د زيږيدو پيشگوياي کړې و. همدارنگه کنيشکه، د دې مقدسې ونې جنوب ته يوه لويه سټوپه جوړه کړه چې د فاهيان په وينا د ۴۷۰ فته په شاوخوا کې لوړه، او په قيمتي جواهرو ښکلې شوې وه؛ چې اوس يې آثار د پېښور جنوب ته نيم ميل ليرې د "شاه چې ډهيري" په شپږ گزه غولي کې پيدا شوي دي؛ او ډاکټر سپونر پر ۱۹۰۹ کال د هغې سټوپې له کنډوالې څخه يوه فلزي انځور شوې سندوڅچه کشف کړه، چې پر هغې د کنيشکه ولاړ تصوير کښلی شوی و، او په سندوڅچه کې د بودا مقدس آثار وو، چې دلارډ کرزن له خوا د برما بودايانو ته ورکړل شوه د هغې سندوڅچې يوه مهمه ليکنه داسې ژباړل شوې ده:

"داگيسله Agisala خدمتگار مهاسينه په سنگهارامه کې د کنيشکه د ويهاري د کار څارندوی" په هر صورت کنيشکه د افغانستان د کوشانيانو له سترو پاچهانو څخه دی (وگورنی ۳۱ مه نومره عکس). چې د

ده له راتلو سره په دې خاوره کې د ادارې يو مرکزي واک او د مدنيت او فکر پيدا کيده منځته راغله او څنگه چې دده شهنشاهي ۲۲ کاله گڼل شوي ده، نو ځکه دده مړينه د ۱۵۱ م په شاوخوا کې اټکلیدای شي چې په دغه وخت کې به دی د ختن په سيمو او د چين او سغد ترمنځ په غرو کې مړوي.

د کنيشکه تر مړينې وروسته د ده هېواد د ده د زامنو تر منځ وویشل شو، او واسيشکه - Vasishka زوی يې چې د هند په ماتوره کې نايب السطنه و دده پر ځای کښيښاست، که څه هم دده کومه سکه لاس ته نه ده راغلې خو ماتوره ته نژدې په يوه ډبرليک کې چې د کنيشکه د سلطنت پر ۲۴ کال ليکلې شوې ده، او هم په دوو نورو ليکنو کې چې دده د جلوس پر ۲۶ - ۲۹ کلو پورې اړه لري، دده د زوی نوم ليکل شوی دی او له دې څخه څرگنديږي چې دی د ۱۴۵ څخه تر ۱۶۰ پورې په هند کې حکمران و، چې زوی يې هم د کنيشکه په نامه يادیده او ده ته يې دويم کنيشکه وايه، اباسيند ته نژدې د آرا په ډبرليک کې د ده نوم په څرگند ډول په خروستي ليکدود "واجشکه پوتره کنيشکه" يعنې واسيشکه د کنيشکه زوی ليکل شوی دی.

همدارنگه کنيشکه يو بل زوی د هوويشکه Huvishka په نامه درلود چې د کنيشکه د جلوس د ۳۳ کال په شاوخوا کې دده د شهنشاهۍ د ختيز ولايت حکمران و، خو د جلوس د ۴۰ کال په شاوخوا کې (=۱۶۹ م) د مهاراجه د يوه پوتره (خداوند زاده شهنشاه) په نامه ياد شو او څرگنده ده چې تر دې دمخه يې بشپړه خپلواکي نه درلوده، خو وروسته يې سکه وهلې ده او داسې معلوميږي چې ده په هند کې او دده واره دويم کنيشکه په آريانه کې پاچهي کړله، مگر د پاچهي په ۵۱ کال (د ۱۸۰ م شاوخوا) د

ادیا نو معبدونه او نمانځونکي هم وو. لکه د بغلان د مهادژ په معبد کښې، چې د کشف شوي ډبرليک له مخې د کنیشکه په وخت کښې جوړ شوی او بیا د ۱۶۰م په شاوخوا کښې یعنې د کنیشکه د جلوس د ۳۱ کال په پسرلي کښې یې ترمیم کړی دی د مقدس اوراو د زردشتي معبد آثار پیدا شوي دي او د هغه معبد ترمیم کوونکی نوکونزیکي نومېد چې د ماریگک Marig له کورنۍ څخه و چې د فرانسوي څېړونکي مریک په وینا دا فامیلی نوم د دوو ورونیو له نامه سره د وردگو د خوات په خروشتي ډبرليک کښې هم راغلي دي، حال دا چې د بغلان د مهادژ په معبد کښې د اور نمانځنې آثار او د خوات په ډبرليک کښې د بودايي دین نخښې څرگندې دي او دا معبد د کنیشکه د جلوس پر ۵۱ کال د (۱۸۰م) شاوخوا ودان شوی دی، د دواړو ترمنځ یوازې شل کاله واټن شته دی.

په هغه عصر کښې د دیني عقایدو د آزادۍ بل مظهر دادی. په ټکسیلا کښې چې د بودايي تهذیب مرکز و، د اتشکدې د ودانۍ دیوالونه شته چې ۱۵۸ فته اوږدوالی او ۸۵ فته پلنوالی لري او د ستونو د جوړښت او معماری سلیقه یې یوناني ده، دا څرگنده ده چې د یونانو باختري د مدنیت تر خپرېدو وروسته جوړه شوې ده، پردې سر بېره هلته اتشکده، بودايي معبدونه او برهمني بود تون هم و، چې البته د هر دین پیروانو په آزادۍ سره د خپل دین مناسک پر ځای کول.

د ژبې او لیکدود له مخې هم کوشاني فرهنگ ځکه غني و، چې په سکو او د معبدو په ډبرلیکونو کښې یې یوناني، برهمني او خروشتي لیکدود استعمالوه او د بغلان د مهادژ په ډبرليک کښې په پخوانۍ تخاري دري ژبه داسې مطالب لیکل شوي چې پښتو ته ډېر نژدې دي، خو په خروشتي لیکدود کښې یې سنسکریټ او پراکریټو ژبې هم استعمالولې،

هویشکه نفوذ تر کابل پورې رسېده، هغه ډبرليک کښې چې د وردگو په خوات کښې لاس ته راغلی دی، دی د مهاراجه (شهنتشاه) په عنوان بلل شوی دی او له بگرامه هم د ده ډېرې سکې کشف شوې دي، په دې توگه د ده د هېواد ویش ختیځ خواته تر کشمیره او د هند تر ماتوره پورې رسېده، ده په ماتوره کښې یو شاندار معبد پخپل نامه ودان کړی و، پرسکو یې هم په یوناني لیکدود "شانن شا او ویشکی کوشان" یعنې شاهنشاه هویشکه کوشان لیکلی شوی، په کشمیر کښې یې د "هوشکه پوره" ښار ودان کړی دی، او د ده د مړینې کال یې د ۱۸۲ م شاوخوا کښې لیکلی دی.

د دغه کهاله بل شهزاده واسوشکه Vasushka دی چې په هندي آثارو کښې یې واسودیوه Vasu-Diva بللی دی، ده په هند کښې د ۱۸۲ م په شاوخوا کښې پاچهي کوله، خو آریانه ته یې نفوذ، نه و رارسیدلی، پرسکه یې په یوناني لیکدود د "شاناناشا - یاشانن شا - شهنتشاه" عنوان شته، خو ترده وروسته مود دې کهاله بل پاچا نه دی پیژندلی.

د لویو کوشانیانو دوره د ۱۲۵ م په شاوخوا کښې د کنیشکه له جلوسه پیل او د ۲۵۰ م په شاوخوا کښې پر واسوشکه ختمیږي، چې په اټکلي ډول یوه پېړۍ او د پېړۍ څلورمه شي. په دې دوره کښې زموږ د هېواد ویدی او اوبستایي لرغوني فکري او فرهنگي مبادي د هخامنشي - یوناني - هندي او بودايي مدنیتو له آثارو سره گډ شوي، او د شمالي توراني آریایانو د ساکانو وسیتی تهذیبی عناصر هم په کښې داخل شول او یو ډیر غښتلی افغاني فرهنگ یې منځ ته راوړ، چې د دین نمانځنې له مخې یې بشپړه آزادي درلوده، له سپیڅلي او رمز دینسایي اتشکدو سره بودايي سټوپې ولاړې وې چې کنیشکه او زامن یې د بودايي دین ټینګ روزونکي او نمانځونکي وو، خو بیا هم د کوشانیو په ټول ارت هېواد کښې د نورو

همدارنگه د هغه وخت په افغانستان كښې د برهمني ليك نخښې هم ليدل كېږي او هغه ليكدود چې د كوشانيانو په عصر كښې د يوناني الفبا له تغييره منځته راغلي ځينو څېړونكيو پوهانو هغه "يونانو كوشاني" ليك بللی، چې تر ميلادي پېړۍ او د هيون تسنگ د راتگ تر مهاله پورې لاو، او له كښې خوا څخه ښې خواته ليكل كېده چې (۲۵) توري يې درلودل (وگورئ ۳۲ مه نومره عكس).

په هغو اسنادو كښې چې د بغلان د سره کوتل د كوشاني او كنيشكه (د ۱۳۰م د شاوخوا) د معبد له كيندنو څخه لاس ته راغلي داسې څرگندېږي چې كوشانيانو د دغه هېواد د افكارو، فرهنگ او صنعت په جوړښت كښې چې هغه ته د گريكو بوديك تر دورې وروسته د "افغاني فرهنگ" يوه ټاكلې او ځانگړې دوره ويل كيدای شي، څرگندې كارنامې كړي، چې له هغې ډلې څخه د شاه نمانځنې ځانگړې قانون دی چې د بودايي او زردشتي (سپيڅلې اور) د افكارو د پايڅوړ له عناصرو سره يې په خپلو معبدو كښې د پاچهانو مجسمې او بتان هم ايښي دي موږ د دغه آيين پاڅوړ (بقايا) د اسلامي دورې په سر كښې د غزني او باميان د دروازې په مزگت كښې گورو چې د لويك د كهاله وروستنی پاچا د خپل لوی نيکه لويك مجسمه د بت ماتوونكيو مسلمانانو له وېرې د سپينو زرو په تابوت كښې ايښې او په هغه مزگت كښې چې پخوا د شاه پرستی خاص معبدو په ځمكه كښې ښخه كړې ده. دا مطلب د غزني په تاريخ كښې راوړل شوی و.

فرانسوي موسيسو فوشه وايي چې: "كوشاني صنعت ددې دورې له ابتكارو څخه بلل كيدای شي، ځكه چې ددې دورې د سټوپو نوعيت د آشو-كا د زمانې له ودانيو څخه په ډېره آسانۍ بيلېږي او د آشو كاستوپې د ايران د فلات لوړو ته نه دي راغلي، خو د كنيشكه او د ده د ځای ناستو كسانو

سټوپو په آسانۍ سره هند ته لار پيدا كړې ده، او ان د نوي پايتخت پوروشا-پوره (پېښور) د ختيځ په شاوخوا كښې د كوشان امپراتور خورا لوی بود تون ودان كړې دي."

د كتور هرمان گويتز چې د هند په اړه د څيړنو الماني استاد دی د كوشاني دورې د هنر په اړه وايي:

"يوناني هنر د هندي هنر شكل ته تغيير وركړ او د گندهارا د آرټ مكتب بڼه يې پيدا كړه، خو دغه هنر ته بايد لږ د يوناني او بودايي طرز پراخوالی وويل شي، بلکې اصلاً د ايران ختيز خوا (آريانه) د طرز پراخوالی دی چې ورسره سم يې د جنوب ختيز ساکانو د قبيلو او كوشانيانو تر حكمرانۍ لاندې پراختيا موندلې ده، تر ۳-۴ پېړۍ پورې لكه د كشمير د هروان په معبدو كښې چې ليدل كېږي بيخې خالص هنر پاتې شوی د دغو خلكو يرغل د يونان بلخ او هند دولتونه له منځه وړي دي، او داسې هنرېې منځته راوړي چې د ايران د فلات په ختيز پورې اړه لري او د لوېديز ايران او هخامنشي له هنر څخه اخيستل شوی نه دی."

په دې ډول نور د افغانستان د كوشاني دورې مدنيت ددې خاورې يو خاص تمدن او په دغه هېواد كښې زيږېدلی فرهنگ دی چې د ودانۍ جوړولو، هيكل توپولو، مجسمه جوړولو، ژبې، سكې وهلو او كاليو اغوستلو د هنرو له مخې بيخې افغاني خصوصيت لري، د مثال په توگه، سره له دې چې د دغو پاچهانو پر سكو په يوناني، خروستي او هندي ژبو او ليكدودو ليكنې شوي خو بيا هم د دري، تخاری ژبې كلمات چې د همدې اوسنۍ ژبې مور ده هم ليدل كېږي لكه شا(شاه)، شاناناشا (شهنشاه) او فر (برم او عظمت) چې د پخوانۍ دري ژبې كلمات دي، د كوشاني مدنيت ډېر بڼه ښكارندوی د بغلان د نوشاد د مهادژ د مندر (معبد) كڼوالې دي، چې په

سره کوتل کښې له ځمکې څخه راوتلي او د زردشت د مقدس اور د نمانځنې خورا لوی ځای و، هلته لیکنې، مجسمې، سکې او د پخوانیو ودانیو دوې (اتشگاه) آثار کشف شوي دي.

په دغه لرغوني معبد کښې پر یوه ډبره د لیکل شوي مضمون درې نسخې لاس ته راغلي، چې اصلي او یقیني نسخه یې د معبد د پورتنیو کنډوالو له خاورو څخه را ویستل شوي، دا یوه هواره شاخه ده چې کین اړخ یې ۱۲۷ سانتي متره، نسی اړخ یې ۱۱۰ - پورتنی اړخ یې ۱۳۲ - او لاندینی اړخ یې ۱۲۵ سانتي متره دی، پر هغې (۲۵) لیکې چې (۹۴۷) شکسته یوناني توري او (۱۶۰) کلمې لري لیکلی شوي دي (وگورئ ۳۳ مه نومره عکس).

د معبد په کښته پور کښې یې د یوې لویې څا کنده موندل شوی چې دیوالونه یې په منظم ډول په ډبرو راپورته شوي، د دیوال د دغو ډبرو تر منځ د مسطحو ډبرو توتې پیداشوي چې پر هرې توتې په همغه شکسته یوناني لیکدود لیکنې وې، همدا چې د ډبرو دا توتې څنگ تر څنگ سره کښینول شوي نو څرگنده شوه چې د دغو توتو لیکنې د ځینو کلمو په لږ املايي اختلاف همغه د پورتنۍ شاخې مضمون و، د ډبرو دا توتې (۲۱) وې چې په مختلف سور او اوږدوالي د ډبرلیک دویمه نسخه ځنې جوړېږي، او (۲۷) لیکې لري، چې د لیک او املا د بنکلا له مخې دویمه درجه گڼل کېږي، خو دریمه نسخه د ډبرو پر (۳۲) توتو په (۲۷) لیکو کښې لیکلې شوې چې لیکدود یې ډېر بې تناسبه او ناوړه دی، په املا کښې یې هم ځینې کلمات له هغو نورو دوو نسخو سره توپیر لري دا چې (۵۳) لیک لرونکې د ډبرو توتې یې ولې د څاپه دیوال کښې کارولې دي؟ د دې پوښتنې ځواب تر اوسه څرگند نه دی دا درې واړه نسخې د کابل په موزیم کښې شته، د

ډبرلیک له مضمون څخه څرگندېږي چې د بک لنگ (بغلان) اصلی بنسټ اېښوونکی کښکې و (د ۱۳۰ م شاوخوا) دغه نامتو او بریمن بگ شاه (لوی پاچا) د بغلان مالیز (مهادر او مندر) (معبد) ودان کړی و، چې هغه یې نوشاده هم باله، خو د کښکې تر مړینې وروسته (د ۱۵۱ شاوخوا) د دغه معبد اوبه وچې شوې، نو ځکه د مقدس اور نمانځونکي له دغه ځایه لارل، او معبد یې پرېښوو، څو چې د کښکې د عهد د ۳۱ کال د پسرلی د حمل (نیسان) پر میاشت (د ۱۶۰ م شاوخوا) هغه وخت چې شاه بغپور لویک بوسر د شېزو گرگ ارواښاد (مرحوم) زوی د کوشاني شهنشاهی تر اثر لاندې په دغه هېواد کښې حکومت کاوه، د هغه وخت یو سړی چې "توکونزوک" نومېد او د خداوند او ایومن نوبخت (پاچا او د هغه د وزیر) په فرمان یې د ماریگ د کورنۍ د کنارنگی منصب لاره، د نوموړي نويک بوسر له خوا فریستار آب (د اوبو رسولو مامور) و، بگ لنگ ته راغی، او د هغه نوشاد او مندر د بیرته ودانولو له پاره یې څا وکښده او د هغه بنسټ یې په ډبرینو خښتو کښیښوو او په هغه پورې یې یو ارت غولی هم وښلاوه؛ چې تر اوبو پیدا کېدو وروسته، د نوشاد معبد بیا استوگن او ودان شو، او اور نمانځونکي هلته راغونډ شول.

د ډبرلیک په پای کښې څو تنو چې د هغه مندر په بېرته ودانولو کښې یې ونډه اخیستې وه لاسلیک کړی دی چې نومونه یې دادي: بورزو مهر - کوز گاشکي پور - نوکونزیکي، کنارنگ ماریگ، ایمن نوبخت، مهره من، بورزو مهر، پورا مهره من.

هغه ژبه چې په یوناني لیکدود ددې مهمې تاریخي ډبرې په لیکنه کښې کار ځنې اخیستل شوی دی بې له شکې د همدې اوسنۍ دري ژبې پخوانی شکل دی چې د گډو توریو او گډ گرامر د استعمال له مخې له پښتو

سره خورا زيات نژديوالی لري، د مثال په توگه: آب - فریستار آب) د اوبو ر سولو مامور، شا (شاه)، بگ لنگ (بغلان)، بگ شا (لوی شاه)، ماليز (مهادر) اتند (په پښتو د بهره ور په مانا) سا (خا)، ناموربگ (نامور) کرد (د کاف په زیر د کردن - کړنې له مصدر څخه د ودانولو په مانا) فروگرد (پوره کدر - پوره کړ - تمام کرد) تادي (په پښتو د تلوار په مانا) ستا د (د لومړی توری په سکون - ایستاد) ایر (د آتښگاه په مانا چې په وزیري پښتو کې هم تر اوسه "ایر" د "اور" په مانا دی او ایري خاکستر ته وايي) فري (فرا) خودي (خدای) بگ پوهر (فغفور) الو (په پښتو او دری کې اروا) ایوگ او دوهریس (- یودیرش)، نیسان (حمل) ما (ماه - میاشت) مال (په پښتو مهال د وخت په مانا دی) کند (د کندن - کیندل مطلقه ماضي) نوشال (نوشاد) فرومان (د لومړي توري په سکون - فرمان).

د فرانسې هیئت کیندونکي پوهان وايي: دا لوی او له برمه ډک معبد په وروستیو زمانو کې د خورا مدهش اور لگیدو له امله نړیدلی دی، لکه چې د ودانۍ په مرکزي شېستان، کوشکنو او برنډه کې د ابرو پنډې طبقې شته او هم د نوشاد په دواړو اصلي او فرعي ایشکدو کې د اور لگیدلو نڅښې لیدلې کېږي، بنایي دا اور د (۲۴۰ م) په شاوخوا کې د ساساني لومړي شاپور د فتوحاتو په وختو کې په قصدي او عمدي توگه لگېدلی وي.

د نوموړي ډبرليک له کتنې او څېړنې څخه دې نتيجې ته رسېږو چې په لومړۍ او دویمه میلادي پېړۍ کې دري ژبه په همغه لرغوني شکل په تخارستان او کوشاني دربار کې د لیکنو او دفتر ژبه وه، حال دا چې په همدغو وختو کې په لوېدیځ او شمالي ایران کې په پهلوي ژبه خبرې کېدې او دیني او درباري ژبه وه، پر یوه مهال په دوو ختیزو او لوېدیځو

دربارو کې د دوو ژبو له دغه نژديوالي څخه پوهېږو چې دري ژبه له پهلوي ژبې څخه زېږېدلې نه ده او له لوېدیځه ختيځ ته نه ده راغلې، بلکې د افغانستان وطني ژبه او له پښتو سره یې رېښه یوه او نژدې ده.

څنگه چې د یوې ژبې د پیدایښت مرحلې په آني او ارتجالي توگه نه دي نو باید وویل شي چې پخوانۍ دري ژبه د ساکانو او کوشانيانو تر مهاجرت دمخه هم په تخارستان کې وه، خو د یونانيانو له تسلط سره یوناني ژبه پر دمخه شوه او د سکندر د اخلافو د دربار، دفتر او سکې ژبه وه، هغه وخت شمالي آریایي نژاده قبیلې تر آمو سینده راپورې وټې او په تخارستان او باختر کې مېشتې شوې او بیا یې ټوله آریانه تر لاس لاندې کړه، دغه وخت به نودري ژبه د دربار او لیکنې ژبه گرځېدلې وي، چې همدا ډبرليک د هغې رسمي ځای او شهرت ثابتوي.

کوي. نو څرگنده ده چې د کوشانيانو پايڅوړ (بقايا) بېرته برهمني دين ته اوبستي وو، په همدغو وختو کښې ساساني نفوذ تر پېښوره رسېدلی و، چې د دوی په تعبیر هغه وخت يې د افغانستان هغو سيمو ته چې تر ساساني نفوذ لاندې وې "کوشان شهر" وايه او د (۲۶۵ م) په شاوخوا کښې دغه ساساني حکومت تر هغه وخته دوام درلود چې سپينو هونانو له تخارستانه خپل فتوحات د هندوکوش جنوب ته تر زابل، سند او کشميره خپاره کړل. مگر هغو شهزادگانو چې د کوشاني نسل پايڅوړ ته منسوب وو،

داو سو ديوه (۱۴۵-۱۷۶م) تر عصر وروسته د آريانه په لرې غرو او رغو کښې حکمراني کوله، چې ځينو د اسلامي دورې تر دريو سوو کلو پورې هم په دغه هېواد کښې خپل موجوديت ساتلی و، له دوی څخه يوه خپله لور دويم ساساني هرمزده (۳۰۱-۳۰۹م) واده کړې وه، له هندي منابعو سره سم، د يوه پورته، شاهانو خورا ښکلي کوشاني شاهي، سوغاتونه د هند سمودره گوپتاه استولی وو (د ۳۲۵ م شاوخوا) د کوشاني پايڅوړ له دغو شهزادگانو څخه يو چې کيداره Kidara نومېد د څلورمې ميلادي پيړۍ په منځ کښې پر گندهاره تر کشميره حکومت کاوه (وگورئ ۳۴ نومره عکس)، چې په همدغه نامه څو نور کسان هم پېژندل شوي دي د چيني سرچينو په اساس د هغوی پايخت هم پېښور و، دوی په چيني نامه "کی-تو-لو" بلل کېدل، او د ژوان له قبيلو سره يې جگړه درلوده او له باختره وتلی په کابل او گندهاره کښې يې يو سلطنت جوړ کړی و د دوی په وختو کښې دنښينې جوړولو صنعت د آريانه سوداگرو په واسطه په چين کښې وده کړې وه.

د کيداره له سکو څخه داسې څرگندېږي چې په لومړی سر کښې تر ساساني اغېزې لاندې و خو وروسته خپلواک شوی دی، د دې سلسلې دويم پاچا "پيرو" نومېد چې د "کيداره" زوی و او د ساساني واکمنۍ تر اغېزې لاندې يې سکه وهله، د ده سکې په برهمني او پهلوي دواړو خطوښته،

د کوشانيانو پايڅوړ اود هپتاليانو منځته راتل

تر کنيشکه پاتې کسانو د ۲۲۵م کال تر شاوخوا پورې حکومت وکړ، بودايي دين هم په دې دوو پېړيو کښې بيخي دود شو او مخ پر خپرېدو و. خو د دغه دين منفي او فنايي روحيې د کوشانيانو له عسکري تابه او هغه قوت سره جوړښت ونه کړ چې د لښکرو پر مټو او فتوحاتو يې تکيه درلوده، او همدا روحيه د ساساني قواو په مقابل کښې د کوشانيانو د ماتې سبب شوه، ځکه نو خلک له دغه دين څخه واوبستل او بېرته خپل برهمني دين ته وگرځېدل، ان د "اگني پورانه" په وينا هندو مفکرانو د کوشانيانو له پاره بودايي دين منل د هغو د پاچهي د زوال لامل بللی و.

پر ۲۲۶م کال اردشيز بابکان د ساسان لمسی په پارس کښې يو ډېر غښتلی سلطنت جوړ کړ، د ده تر مړينې وروسته يې زوی شاپور پر (۲۴۰م) کال پر ځای کښيناست، داسې معلومېږي چې د ساساني سلطنت ویش تر پېښوره رسېدلی او دا ښار اردشير د (۲۳۰م) په شاوخوا کښې نيولی و.

د شاپور په ډبرليک کښې چې د (۲۶۰-۲۷۳م) تر منځ د پارس په نقش رستم کښې کينل شوې ده د پشکي باوره (پېښور) ښار د ساساني پاچهي ختيز وېش بلل شوی او هم د ابگان ABGAN کلمه ياده شوې چې يې له همدغه اوسني "افغان" څخه به بل څه نه وي. څنگه چې دواسو د يوه د ۲۲۶م کال ډبرليک هم لاس ته راغلی او دا د هغه پر برهمنيتابه والي دلالت

له دې څخه معلومېږي چې په همدغو وختو کې د ساساني مدنيت نفوذ خپور شوی او د ساساني وخت پهلوی ليک دود و.

المانی څېړونکي مار کوارټ درومن د يوه منصبدار په حواله وايي ساساني دويم شاپور د (۳۵۰م) او (۳۵۸م) تر منځ له خيونيانو او کوشانيانو سره چې په کابل، زابل، تخار او باختر کې اوسېدل، جگړې کړې دي، ددې قبيلو مشرگرومياتس Grumbates و، چې شاپور پر (۳۵۸م) ورسره روغه وکړه، دې قبيلو درومنيانو په جگړه کې له شاپور سره مرسته کوله او داسې اټکل کېدای شي چې د ۳۵۶م په شاوخوا کې کابل د شاپور لاس ته ورغلی و، ځکه چې پر همدغه کال د کابل قاضي القضاة "سلوک" په تخت جمشيد کې يوه ډبرليک ليکلې او په هغې کې دعا کوي چې شاپور دې کابل ته روغ رمټ راوگرځي. له دې څخه څرگندېږي چې په دغه کال ساساني شاپور له کيداريانو سره د گندهاره په ولايت کې جنگ کاوه، بنکاري چې دا سيمه يې تر (۳۵۶م) پخوا نيولې وه، کيداره په گندهاره کې سکه وهلې ده، چې د کنيشکه د عهد پر ۲۳۹ کال د ۳۶۷م په شاوخوا کې وه.

د کيداريانو نفوذ تر تالقانه او د مسرو رود تر ناوې پورې رسېدلی و، چې په دغه ځای کې يې د بهرام له زوی دويم يزد گرد سره (۴۳۹ - ۴۵۷م) چې ساساني پاچا و، جگړه وکړه او پر شا يې وشاړه، پاچا د خپل ژوند تر پايه په همدغه جگړه کې اخته پاته شو، تر ده وروسته يې زوی پيروز (۴۵۹ - ۴۸۴) زيار ويوست چې کيداريان د خان تابع کړي، خو دوی ورته ټينگ شول، پر دغه مهال پاچهي کنگ خاس kungkhas د کيداره زوی ته رسېدلی وه، چې ساساني پاچا د خپلې خور په ورکړې سره هغه ته د روغې وړانديځ وکړ، خو بريالی نه شو کنگخاس هم گندهاره ته راوگرځېد. د کيداريانو پايتخت په لومړي سر کې کاپيسا و، چې بيا وروسته د نورو قبيلو د فشار په اغېزه پېښور ته يووړل شو، د دوی د سپينو زرو او مسو

سکې لاس ته راغلي دي چې د کيداره پر خول نوې مياشت ليدل کېږي، ډيره نه لري، غوږوالی يې پر غوږ دي، په برهمي ليکدود ورباندې "کيداره کوشان شاه" ليکلي دي او د سکې پر بل مخ يې يو اورتون له دوو ساتندويو سره چې د هر يوه توره په لاس کې ده بنکارېږي.

بل کيداري پاچا چې (۳۷۵م شاوخوا) شاوخوا په پېښور کې د پاچهي، پر تخت کښيښاست همغه "پيرو" دی چې د ده پر سکه نيم تنه تصوير او د پاچهي د نخښې فيته له دوو بنکرو سره چې بنی او کښې خواته کاره دي ليدل کېږي، کوچني بريټونه لري او د ډبرې پر وېښتانو يې مرغلرې څرېږي، غاړه کې او غوږوالی لري او پر اوږو يې دوپټه هم شته او په برهمي ليکدود ورباندې "پيروشا" ليکل شوي دي.

د سکې پر شا يو اورتون له دوو توره لرونکيو ساتندويو سره ليدل کېږي. د کيداريانو له ټولو کشف شويو سکو څخه څرگندېږي چې دوی بودايان نه، بلکه اور نمانځونې وو.

د "پيروشا" له کلماتو څخه بنکاري چې د دوی ژبه همغه د بغلان له معبد څخه د کشف شوي ډبرليک پخوانی دري ژبه وه.

(وگورئ ۳۵ مه نومره عکس)

تر پيروشا وروسته بل کيداري پاچا ورهران Varahran (بهرام) هم حکومت کړی چې سکې يې کټ مټ د پيرو شاه سکوته ورته، او قوي احتمال دادی چې د باميان شيران او غرجستان شاران چې تر اسلامي عصره پورې يې د افغانستان په زړه کې حکومت کړی د همدغه کيداري کپاله پاڅون و. وي - ناصر خسرو قبادياني هم د غزنويانو په عصر کې ويلي وو.

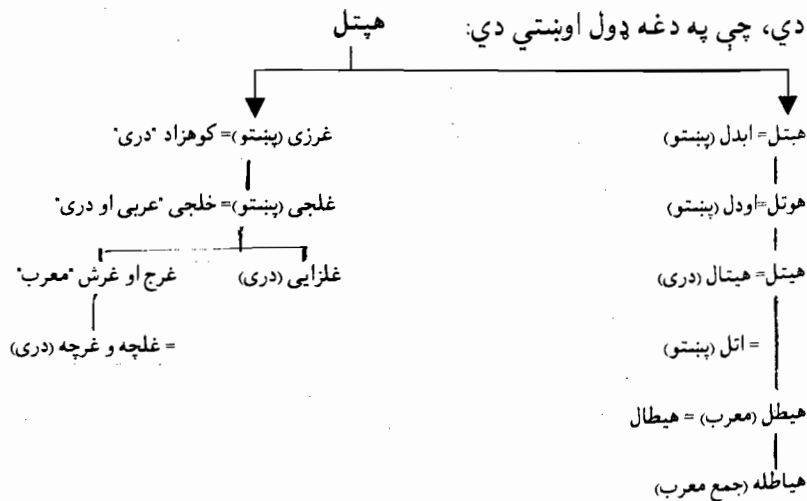
استاده بد به باميان شيری بنشسته بغز درشين شاری

اصلاً همهغه يو - چې ده.

دغو هپتالي خلکو پر ۳۶۰م کال له شماله د جنوب خوا ته تګ پيل کړی او څنگه چې کوشاني کيداريان د دوی د يرغل په گواښ پوه شول، نو له ساسانيانو څخه يې مرسته وغوښته، خو ورته ټينګ نه شول. لکه چې وويل شول د گندهاره سيمو ته پر شاشول - خو هپتاليانو چې نوم يې د بدخشان په يفتل او د غزنی د جغتو په هفتاله کښې تر اوسه پاتې دی تر ۴۲۵م کال پورې ټول باختر ونيو او له دغه ځايه يې لوېديځ خوا ساساني دولت ته گواښ پېښ کړ، د جنوب ختيځ پلوته يې د کابل، گندهاره او زابل سيمې ونيولې او د افغانستان غښتلی هپتالي دولت يې جوړ کړ.

هپتاليان هم لکه کوشانيان، کيداريان او ساکيان د دغه هېواد له نورو آريايي نژادو وگړيو او پښتنو سره گډ شول دوی چې په خپله هم سپين نژادي آريايان، آريايي ژبې او د آريايي فرهنگ خاوندان وو، نو په افغانستان کښې يې يو غښتلی او واکمن نژاد منځته راوست، چې د دوی د پاچهانو جگې پوزې او بڼې کټ مټ د پښتنو قبيلو زلميانو ته ورته وې. د دغه نامه ريښې په تاريخ کښې په لاندې ډولو په بېلابېلو ژبو کښې پاتې دي، چې په دغه ډول اوښتي دي:

هپتاليان

د پېنځمې ميلادي پېړۍ په پيل کښې د کوشانيانو او کيداريانو پاڅور خپل ځواک د دوو لويو امپراتور يو تر منځ چې ختيځ ته يې د هندي گوپتيانو امپراتوري او لوېديځ ته يې د پارس د ساسانيانو شهنشاهي وه - بابلود، خو د خپلې ازادۍ او ملي موقعيت ساتنې له پاره يې د دغو دواړو لويو قوتو تر منځ خپل شتوالی ساته.

د ۴۲۵ م کال په شاوخوا کښې د آريايي نژاد سپين رنگې قبيلې چې چينيانو "بی - تی - لی - دو" يونانيانو او روميانو افتهاليت Ephthalites يا خيونيت Chionites، پارسيانو خيون يا هون Hion يا Hun، په پهلوي، عربي او دري ژبو يې هپتال، هيطل، هيفتال يا هياطله او د سنسکريت په هندي سرچينو کښې يې شوته هونه (سپين هونان) بللي دي، د منځنۍ آسيا له ځمکو د هندوکوش شمالي سيمو تخارا او باختر ته د آمو تر سيند راپورې وتې، چې چينيان دوی له هونان هيونګ - نو څخه بيخي جلا بولي او هم بيزانسی مورخ پرو گوپيوس يې چې د هپتاليانو هممهالی دی پر (۵۶۲م م)، دوی په دې سبب له ژېړ پوستو وحشيانو څخه بېل بولي، چې د دوی بڼه سپينه او هم تر هغوی مهذب وو، آن د چيني مؤرخانو په وينا د دوی ژبه هم مغولي يا ترکي نه وه او ښايی چې د ترکي او آريا نه له لهجو څخه يوه گډه ژبه وي چې د خان - هون نوم يې له همدې گډون څخه اخیستی دی او

او مورې گورو چې دا نوم د اودال Odal په شکل د ۱۹ مې پېړۍ تر لومړیو پورې د توریونو (اوسنی نورستان) په قبایلو کې تر اوسه شته، دا خلک تر هغه وخته چې په خپل پخواني دین وو او مسلمان شوي نه وو، تر دوی د لاندې ناوونو ټولو خلکو ته اودال ویل. دغه ټکی میسن انگریز چې د امیر دوست محمد خان د پاچاهۍ پر مهال په کابل کې و، د سیاه پوش کافرانو (نورستانیانو) نه اوربدلی و او د خپل سیاحت په یادښتونو کې یې لیکلی و.

یفتلیان په ټول افغانستان کې له مروې تر کشمیره خپاره شول او دلته یې ډېر ځواک وموند.

د هپتالی لښکرو لومړۍ جگړه پر ۴۲۷ م د پارس له ساساني پاچا بهرام گور سره وه. هپتالی خاقان له خپل دوه سوه پنځوس زریز لښکر سره د مرغاب او مرو رود په سیمو کې له هغه سره وجنگېد چې په دې جگړه کې مات او ووژل شو. بهرام گور د هغه مرصع او زرین خول د آذر بایجان اورتون ته ډالۍ کئ او خپل ورور نرسی یې د لوېدیزې آریانه د سیمې نایب السلطنه وټاکه.

پر ۴۳۸ کال د بهرام گور زوی دویم یزد گرد پر ساساني تخت کېنېناست، دی څو ځل له هغو هپتالیانو سره چې د گرگان د شمال په چول او په تالقان کې اوسېدل ونښت، خو په پای کې یې ماته وکړه او پر ۴۵۷ م کال مړ شو، ترده وروسته چې لومړی فیروز (۴۵۷ - ۴۸۴ م) پاچا شو، د هیاطله مشرتوب هغه پاچا ته رسېدلی و چې اخسونوار (خشنواز) یا اخشوان نومېد، دا وروستی کلمه په تخاري ډبرلیکونو او سندی متنو کې د پاچا په مانا ده. هپتالی (یفتلی) او ساساني دولتونه د خراسان په شمال کې سره ونښتل چې په نتیجه کې پیروز مات او د تالقان سیمه یې دوی

ته پرېښووه، له اخشوان سره یې تړون وکئ چې د پارس دولت به تر دغه ویش تېری نه کوي، تر دوو کالو پورې به پارس هپتالیانو ته خورا زیات کلنگ (خراج) ورکوي او دپارس دید شاه زوی کواذ (قباد) به هم د یرغمل په توگه ورکړي.

خو پیروز د دغه تړون پر خلاف تر څه مودې وروسته پر هپتالیانو یرغل وکړ "په نوموړې حرکت کې سپهد بهرام ورسره موافق نه و، همدا وه چې د پارس سپایان د خراسان د شمال په بیابانو کې تباہ شول، او په خپله پیروز هم ووژل شو (۴۸۴ م) لور یې د اخشوان لاس ته ورغله چې هغه یې ماندینه کړه؛ د هپتالیانو کمڼي له مرو روده تر هراته خپره شوه او ساساني دولت یې باج ته غاړه کېنېنووه.

په دې توگه اخشوان وکړای شول چې د آریا نه خاورې یووالی د هریرود له مجرا څخه د کابل او هلمند تر ناوو پورې ټینګ کړي او داسې یو غښتلی دولت منځته راولي، چې د پارس ساسانیانو یې خراج ته غاړه ایښي وي.

هغه مهال چې د هپتالیانو پاچهی په ټوله آریانه کې ټینګه شوه، د دوی قبیلې په زابل کې سره یوځای شوې، نو د زابلی پاچهانو په ډبرلیکونو کې هپتالیانو، ځانته جابوله Jabula یا جیووله Jauvla یعنې زابلی ویلي دي.

د پیروز تر وژلو وروسته یې ورور ولاش (بلاش) پاچا شو، خو تر څلورو کالو وروسته د ده د وزیر "زرمهر" په زیار د پاچهۍ له تخته راپربوت او وژند کړی شو. پر ۴۸۸ م کال کواذ (قباد) د پیروز زوی چې د شهزادګۍ په دوره کې له هپتالیانو سره یرغمل پاتې و، او له دوی سره یې دوستانه اړیکې لرل د ساسانیانو پر تخت کېنېناست او د ایران دولت هپتالی

دولت ته خراج ورکاوه، لکه چې دولاش، کواذ او لومړي خسرو پر کشف شو
طلایي سکو باندې په کوشاني هپتالي لیکدود لیکنې شته، نو د مارکوارت
په وینا (په ایران شهر ۶۲ کښې) دا سکې یوازې هپتالیانو ته د خراج
ورکولو له پاره وهل کیدې.

د هپتالیانو اړیکې له کواذ سره دوستانه وو او آن هغه پیغله چې
د هپتالي اخشوان له ملا او د پیروز د لور له نښه وه د کواذ ماندینه شوه،
همدا چې د کواذ پاچهی د دښمنو له خوا وگوانښده، دی یې د مزدکي دین
د منلو له کبله بېواکه کړ او پر ځای یې ورور زمیاسپ په پاچهی ومانه، نو
کواذ د افغانستان هپتالي دولت ته پناه راوړه، او پر ۴۹۹ م کال د هپتالي
لښکر په مرسته بیرته د پارس پر تخت کښیاست.

لوی هپتالی اخشوان تر ۴۶۰ م وروسته د خپلې پاچهی په نیمې
پېړۍ کښې چې (۴۰) ایالته یې لرل او د پارس له ځمکو څخه نیولې تر
ختن، چین او هند پورې خپره وه، لوېدیځ خواته یې د ساسانیانو غښتلي
پاچهی تر لاس لاندې کړه او ختیځ پلوته یې د هند گویتایان پر سر ټکولي
وو، ساساني پاچهان بلاش، کواذ او نور یې د ځان تابع کړی او خراج یې
ځنې اخیست. تر اخشوان وروسته هپتالی مشهور پاچا توره منه Turamana
نومېد (توره من په پښتو د تورې او من د کلمو څخه جوړ شوی چې توره د
شمشیر په مانا او من د فاعلیت توری دی. تورمن یعنی شمشیري) چې د
هند نیولو هڅه یې وکړه؛ د هند گویتا دولت یې وربږد او خپل هندي
پایتخت یې په سکله Sakala (د پنجاب په اوسني سیالکوټ) کښې وټاکه.

په هند کښې دوو ډبرلیکونه د دغه هپتالي (زاوولي) توره من نوم یاد
کړی، یو یې په سکهر او بل یې په کور کښې، چې "مهراجه توره منه ساه
جاوله" یعنی: "توره من شاه زاوولي پاچا" یې بللی دی. له دغه ډبرلیک څخه

خرگندپړی چې د (۵۰۰م) پر شاوخوا د توره من د پاچهی په لومړیو کلو
کښې د ده واکمني پر هند خپره شوې ده.

د توره من مړینه د ۵۲۰ م په شاوخوا کښې اټکل شوې چې تر ده
وروسته یې زوی میهیره کوله Mihirakula د زابلي هپتالیانو د شهنشاهی پر
تخت کښیاست او د ده د پاچهی په پېنځلسم کال (د ۵۱۷ م په شاوخوا
کښې) د ده نوم د هند د گوالیا په ډبرلیک کښې یاد شوی دی، ده خپل
فتوحات د هند تر منځه رسولي او نوم یې سوچه پښتو دی: میر (المړ) - کول
- (کهول) کورنۍ. یعنې د لمړ له کهاله، چې د بدخشان په یوه لیکلې دري
تذکره کښې یې نوم په دري مهر پور ترجمه شوی دی، ده د هند سیمه ییز
شهزادگان او د گویتا کورنۍ پایڅوړ د ځان تابع او باج یې ځنې اخیست او
کشمیر یې هم ونيو. دی هغه پاچا دی چې د کاسماس Cosmas په کتاب کښې
(د ۵۴۷ شاوخوا) د گولاس Goloss په نامه یاد شو دی چې لښکرو یې له
دوو زرو جگړنو پیلانو سره پر هند یرغل کړی او بلخ، بامیان او باد غیس
یې پوځي مرکزونه وو.

د میهیره کوله پاچهی د (۵۴۲ م) تر شاوخوا پورې له ویرجنو جگړو
او وینو بهېدو سره دوام درلود، د هندي او چيني بودایانو او د بیزانتي راهب
په آثارو کښې چې هغه مهال یې شمالي هند لیدلي و، ده، د دهشت او
وینو بهولو یادونه شوې، تر دې چې د هند شهزادگانو لکه بهانه گویتا د
بنگال له سیمه ییز امیر "د گو په راجه" او نورو امیرانو سره لاس یو او پر
(۵۱۰م) کال یې په یوه سخته جگړه کښې "میهیره کوله" مات کړ او د
کشمیر خواته یې وشاره تر هغه وروسته د ۵۲۸ م په شاوخوا کښې د مرکزي
هند راجه "واسو د هارمن" د نورو راجگانو په ملاتړ هپتالی لښکر له هنده

وويست "مهيره كوله" د (۵۴۲) كال ياد (۵۵۰) كال پر شاوخوا مړ شو خو نكلونه يې تر ډېرې زمانې پورې په كشمير كښې پاتې وو.

په پېښور موزيم كښې درې هېتالي ډبرليكونه شته چې د وزيرستان په توچي كښې ميندل شوي، پر دغه ډبرليكونو په يوناني او منگولي ليك دود ليك شوی، خو تر اوسه نه دی لوستل شوی.

د پېښور موزيم ۴۱ مه نومره ډبرليک سربېره پر يوناني او منگولي ليك، په كوفي ليك د الله او محمد كلمې هم لري؛ همدارنگه دوه هېتالي ډبرليكونه د كندهار د شمال د روزگان په شالي دره كښې په لويو لويو ډبرو ليدل كېږي چې په يوه ډبره په يوناني ليك د "بگوس شاه زاول مهرزی" يعنې "زاول مهرزی لوی پاچا" ليكل شوی دی، دا پاچا هم بايد همدا ميهيره كوله = مهرزی = مهرپور وگڼو، د ډبرليک الفاظ دري او پښتو ريښې لري.

د ميهيره تر مړينې وروسته هېتالي دولت كمزوری شو او د "خسروانو - شېروان" (۵۳۱ - ۵۷۹م) پر مهال ساساني لښكرو له لوېديځ خوا او توركي قبيلو له شمال پلوه پر هېتاليانو يرغل وكړ او په هغه جگړه كښې چې دغو ملگريو ځواكو په سغد كښې له هېتاليانو سره وكړه پر ۵۶۸م كال يې دوی له پښو وغورځول. فردوسي هم په شاهنامه كښې د هېتال د ماتې يادونه كړې چې موخه يې همدا هېتاليان دي. دا مهال هېتالي دولت رسماً له منځه لاړ او په افغانستان كښې د كوشاني، هېتالي او تركي كورنيو سيمه ييز امارتونه تراسلامي دور پورې پاتې شول، چې وروسته به وښوول شي.

د هېتاليانو د ژبې او فرهنگ آثار په افغاني ژبو (پښتو-دري) او نورو كښې پاتې دي چې يوه نښه يې د {"خان"} لقب تر اوسه پورې د هر افغان له نامه سره تړلی ښكاري. په هند كښې هم هر افغان په دغه نامه

يادېږي او تور خان او مهر گل هم په پښتو كښې ډېر مروج نومونه دي. همدارنگه د اولس (ملت)، جرگه (د شورا مجلس)، يرغل (ايلغار) لغتونه په پښتو او دري كښې او د سهاك (ساکه)، خلجي (غلجي) او ابدالي (هېتالي)، كشاني (كوشاني) او ميروس (مهرويسه = مهره كوله - د لمر له كهاله) او نور نومونه په افغانستان كښې د ساكيانو، كوشانيانو او هېتاليانو له مهاله را پاتې دي.

داسې ښكاري چې هېتاليان بودايان نه وو او د خپلو فتوحاتو په وخت كښې يې ډېر بودايي معبدونه وران كړل او د هغه دين پيروان يې ووژل. هغه وخت چې هيون تسنگ پر ۹هـ كال افغانستان ته راغی، د گندهاره په ولايت كښې يې ډېر خلك او شهزادگان وليدل چې د خپلو معبدو په ترميم اخته وو، چې دا بودايي معبدونه د ده تر راتگ دمخه وران شوي وو، همدا چې پر (۵۲۰م) سانگ - يون چيني گرځندوی ماوراء النهرته ورسېد، هلته يې وليدل چې هېتالي پاچا د كراستی تر كېږدې لاندي د سرو زرو پر تخت ناست او له خپلو څلوېښتو هېوادو راوړلی شوي سوغاتونه يې منل، د هندوكوش په جنوب كښې د بودا د دين دښمن او وړانوونکی همدا "مهيره كوله" و.

د هېتاليانو پر سكو چې له هډې - كابل غوړبند او نورو ځايو څخه موندل شوي د دوی د پاچهانو څېرې له جگويوزو، غاړگيو او د مرغلرو د غوړواليو او تاجو سره ښكاري چې د کوچيانو بڼو ته ورته دي او هم يوناني، پهلوي، سنسکريټ ليكنې ورباندې شته، د سكو پر بل مخ د اورتون شكل له دوو غشيو لرونكيو ساتندويانو سره ليدل كېږي، له دې څخه په خپله څرگندېږي چې دوی اتشكدي او رڼاته درناوی درلود، او څنگه چې ددغه مهال د سوريا (لمر) د معابدو آثار د خيبر خانې په کوتل كښې هم موندل

شوي دي او د زور (سور) او زون لوی معبد د هلمند ها خواته په زمينداو
رکبې د اسلامي فتوحاتو تر عصره پورې هم و، نو ويل کېدای شي چې
هېتاليانو د اور او لمر رڼا نمانځله او بودايت يې له منځه وړی.
(وگورئ ۱۱ مه نومره عکس)

افغانستان د اسلام د پيدايښت

په وخت کبې

د ميلادي اوومې پېړۍ په لومړۍ نيمايي کبې چې د اسلام لمر د
بطحا له څنډې څخه راخوت، د افغانستان هېواد د محلي حکمرانانو تر
ادارې او د ختيز او لوېديز ادیانو تر اغېزې لاندې و. د هېواد لوېديزه سيمه
سيستان، هرات او د هغه شاوخوا د ساسانيانو د دورې تر سياسي، ادبي او
ديني نفوذ لاندې وه، چې ژبه يې پهلوي او دين يې زردشتي و. خو په منځنۍ
غريزه سيمه، زابلستان او د کابل سيند د ناوې په گندهارا، دارغنداو او
ترنک په ناوو کبې د هندوکوش د غرو تر لمنو، د هغه شمال ته او د سند تر
غارو پورې د کوشانيانو او يفتليانو د پاڅور د داخلي حکمرانانو کورنيو
او د دغه هېواد نورو خلکو حکومت کاوه، چې بودايي او برهمني دينونه يې
لرل، د دوی ثقافت، دين او ائين بېخي محلي بڼه موندلې وه، داسې ښکاري
چې د ميلادي پېړيو له پيله په دغه هېواد کبې د عقيدې او نمانځنې
خپلواکي وه، هرې خواته د راز راز دياتو معبدونه ودان وو، او په ميلادي
لومړنيو پېنځو پېړيو کبې د گريکو بوديک صنعت، مدنيت، گډ تمدن او
اديان د خپل تقاطع او نښتون په ځای کبې يعنې د ټکسيلا او د هلمند د
ناوې د سيمو تر منځ او شمالاً تر بلخ او تخارستان پورې موجود وو، د

زمینداور د زرو (زون) غره بودتون (پرستشگاه) وه، چې د البلاذري په وینا پر ۳۰ هـ کال د اسلامي فاتح عبدالرحمن بن سمره له خوا تسخیر او د سرو زرو یا قوت سترگی بت یې مات کړی شو.

د دې دورې بل مشهور بودتون د کابل شاهي بهار بودتون و، چې هیون تسنگ د کابل د شمال د یو څو شاهي معبدو یادونه کړې ده او د کابلستان یو لوی بودتون غالباً د هندوکوش د اوسني شیبیر په شاوخوا کېښي و (شیبیر هم د شابهار لنډیځ دی) چې عرب مورخ یعقوبی هغه د غوربند او د بامیان د سرخ بد (سارخود) په سلسله کېښي یاد کړی او وایي چې پر ۱۷۶ هـ کال د فضل بن یحیی برمکي له خوا تسخیر او بت یې وسیزل شو.

د دې دورې د معلوماتو مهمه سرچینه د چيني بودايي زایرانو لیکنې دي چې د بودايي بودتونو (معابدو) د زیارت له پاره راتلل، او له هغې جملې څخه پر ۳۹۹ م کال شي فاهیان، پر ۵۱۷ - ۵۱۸ م سونگ ین، (له ۶۲۹ څخه تر ۶۴۵ هیون تسنگ پر ۶۶۰ م وانگ هیون - تسو - سفیر، پر ۶۶۴ م هیون تچاو او پر ۷۵۱ م وو کنگ د افغانستان ځمکه لیدلې ده او ښه معلومات یې را ټول کړي او لیکلي دي.

هیون تسنگ چې د هجري لومړنۍ پېړۍ په لومړۍ نیمايي کېښي د افغانستان د ښارو اوضاع په څیر او بصیرت سره لیکلې، په هر ولایت کېښي یې له ملوک طوایف څخه د یوه پاچا اود کشتریانو له طبقې څخه یو لښکر ښوولی دی، تر هغه وروسته د عربو مورخان او جغرافیا لیکونکي هم وایي چې په هره سیمه کېښي په بیل نامه حکمرانان وو، چې له هغې جملې څخه: سجستان شاه، مروشاه - قفص شاه، مکران شاه - کابلان شاه - قیقان شاه - داوران شاه - قشمیران شاه نخشبان شاه - کنار نشاپور - مرو ماهویه - د سرخس راډویه - دا بیور دبهمنه - د نسا ابراز - د غرجستان برزاینده - د

افغانستان خلکو د دغه گډه مدنیت په موندلو کېښي لاس درلود، تر اوومې پېړۍ او د اسلام د دین تر راتلو پورې په هېواد کېښي بودايي - زردشتي - لمر پرستي - شیوايي - مسیحي - نسطوري دیانتو او د ځینو اربابانو اعواو محلي معبودانو نمانځلو دود لاره.

د هغه مهال لیکدودونه خر و شتهۍ - پهلوی - سره دا ناگري سنسکریټ، یوناني منگولي وو، چې د دغه هر یوه لیکدود نخښې له ځمکې څخه موندل شوې دي.

د همدغه عصر له ژبو څخه دری (تخاری) پښتو، پهلوی او پراکریټ ژبې وې چې د هغوی د تاریخي روایاتو او آثارو د کتنې له مخې یې په افغانستان کېښي څرک موندلای شو.

چيني او بودايي گرځندوی هیون تسنگ چې پر ۹ هـ کال افغانستان ته راغلی و، د دغه هېواد د ختیز او شمالي سیمو د خلکو ټولنیز سیاسي او فکري اوضاع په تفصیل سره لیکي، او وایي: په دې سیمو کېښي د بودايي لوی او کوچني مذهب دواړو پیروان خورا ډېر وو او په زیاتو ښارو کېښي د دغو دواړو مذهبو معبدونه ودان وو، هرې سیمې یو حکمران درلود، چې د مرکزیت د نشتوالي له امله او د ملوک الطوایفی د اغېزې له کبله ددې سیمو ټولنیز، سیاسي، اقتصادي او فکري اوضاع دومره ښه نه وه، او په دیني چارو کېښي او هام او خرافات گډه شوي وو.

هیون تسنگ د پېښور، هډې، لغمان، کاپیسا، بامیان، غزني، بلخ او د هندوکوش د نورو شمالي ښارو د بودايي معبدونو په تفصیل سره نوم اخلي او چې پر ۲۴ هـ کال چې له هنده بېرته را گرځېد د کاپیسا د جنوب په ۲۳ میلۍ کېښي یې د ارونا په غره کېښي د اسماني روح (سونا) معبد لیدلی او وایي چې دا معبد د زابلستان سونا گير ته ورل شوی و او دا همغه د

مرورو د كيلان - د زابلستان فيروز - ترمز شاه - شيرياميان - د سغد فيروز
د فرغانې اخشيد، ديو شار گوزگان خذاه، ختلان شاه ياشيرختلان، بخارا
خداه د سمرقند طرخال، د سيستان اور خج او د اور رتبيل - د هرات او
پوشنگ او د باغيس برازان - د ماواراء النهر كوشا شاه - د غرجستان شار
د بادغيس او تخار نيزك - د تخاريغو - د سور او غور جهان پهلوان - د غز
بې او گرديز لويك دى - چې فردوسي د مهرباب كابلې او سام او زال زابلې
د كهاله خواره نكلونه لري.

د غزني لويكان لرغونى كهول و، چې د يوه نيکه نوم يې د بغلان
په ډبرينه ليکنه كښې لويك بوسر راغلى دى او د ۱۶۰م په شاوخوا كښې د
كوشانيانو فريستار آب (د اوبو رسولو وزير) و، د دغه كهاله پاىخوږ په
گرديز او د غزني په دربار كښې د يعقوب ليث او سلطان مسعود تر وختو
موجود و. (۱)

بل مشهور كهول د زابلې رتبيلانو دى، چې له كابل شاهانو سره يې
خپلوي او خبښي درلوده او پر زابل يې له غزني څخه تر سيستانه حكومت
كاوه، د بيهقي په وينا شهرستان رتبيل د ارغنداو پر غاړه په كوهك كښې و
چې د ډبرليكونو عربو هندی او چيني مورخانو د يادونې له مخې د دغه
كهاله ډېر شاهان پيژندلى شوي دي، دوى افغانستان ته د اسلامي لښكرو
د راتگ پر وخت له اعرابو سره جگړې او مقاومتونه وكړل، خو چې د ۲۵۸هـ
په شاوخوا كښې د يعقوب ليث صفاري له خوا له منځه ولاړل.
بل غښتلى او نامتو كهول د كابل شاهانو، چې پر لومړۍ اسلامي

پېړۍ او د عربو د فتوحاتو په وخت كښې يې له كابله تر پنجابه حكم كاوه،
د البيروني په وينا د برهتگين له اولادې څخه دى چې د دغه كهاله د
وروستني پاچا لكتورمان د پاچهي په وخت كښې د هغه وزير كلرد تاج او
تخت يې ونيو. سامند، كملو بهيم، جيپال، انديپال، او ترو جنپال د ده له
اولادې څخه برهمني پاچهان دي.

د البيروني پر روايت سربېره د كابلشاهانو ځينې نومونه د دوى له
هغه سكو څخه چې لاس ته راغلي څرگندېږي لكه خودويه كه - سپاله پتي
پدمه - ونكه ديوا.

د تاريخ سيستان مؤلف، د ۳۶هـ په شاوخوا كښې د كابلشاهانو د
دوو نورو پاچهانو نومونه يادوي چې لوى كابلشاه د كوچني كابلشاه تر ماتې
وروسته د عبدالرحمن ابن سمره په مقابل كښې مقاومت كاوه او ۲۸ زره
وسله وال او پيل لرونكى لښكر يې درلود.

عربي مورخ اليعقوبي يو كابلشاه د "خنجل" په نامه يادوي، چې د
۱۶۴هـ په شاوخوا كښې د المهدي بن منصور عباسي هممهالى و.

دا كابلشاهان د كابل تر پرېښودو وروسته د اسلامي فتوحاتو په اثر
د پېښور - ويهند - ټكسيلا او پنجاب خواته پرشا شول، سلطان محمود دوى
د سند د سيند له غاړې ويهند څخه ها خوا وشړل او د (۲۹۰هـ) په شاوخوا
كښې د كشمير پاچا "گوپاله ورمڼ" هم د سوات د پېښور د شمال مردان
مخكې له دوى څخه ونيولې، د دوى پاىخوږ تر (۴۹۰هـ) پورې په كشمير
كښې د شاهي پوتره (شهزاده) په نامه اوسېدل (۱).

(۱)، راجه تورنگيني ۸ - ۳۳۳۰. او د تفصيل لپاره "افغانستان بعد از اسلام"
وگورئ.

(*) د تفصيل لپاره وگورئ "افغانستان بعد از اسلام" ۳۱/۱ او "لويكان غزنه"،
كابل، ۱۳۳۸هـ.ل.

په همدې دوره كښې د افغاني محلي اميرانو يوه كورنۍ د نپكۍ = ملكانپكي شاهانو په نامه هم د هغو سكو له مخې پېژندلې شوې چې له غزني څخه لاس ته راغلي او د يفتلي او كوشاني محلي اميرانو پايڅوږ به وي.

د هندوكوش په شمال كښې هم ځينې پاچهان د تگينانو په نامه وو، چې نيزك، شاد او جبغويه له تخارستانه تر بادغيسه حكومت كاوه، عربي مؤرخان پر (۹۱ هـ) كال د عربي فاتح قتيبه پر وړاندې د نيزك كلك مقاومت په تفصيل سره راپورې.

د باميان شيران هم د دغه عصر واكمنه كورنۍ وه، چې تر ۹ هـ وروسته د هيون تسنگ د سفر په وختو كښې او بيا وريسي پر ۱۶۴ هـ كال يې هم واكمني درلوده او د منصور عباسي (۱۳۶ - ۱۵۸ هـ) په وخت كښې لومړنۍ شېر باميان مسلمان شوي و چې د ده زوی حسن د ۱۷۶ هـ په شاوخوا كښې ژوندی و.

په غور كښې هم د سوريانو كهاله چې د هغې سيمې ځايي خلك وو، حكومت كاوه، چې سوري ماهوي د (۳۵ هـ) په شاوخوا كښې د حضرت علي معاصر و او د (۳۶ هـ) په شاوخوا كښې شنسب د خرنگك زوی، د (۱۳۰ هـ) په شاوخوا كښې امير پولاد، (له ۱۳۹ څخه تر ۱۵۴ هـ) پورې جهان پهلوان امير كروړ د امير پولاد زوی، او د (۱۶۰ هـ) په شاوخوا كښې امير ناصر د امير كروړ زوی، د (۱۷۰ هـ) په شاوخوا كښې امير بنجي د نهاران زوی، د (۲۵۳ هـ) په شاوخوا كښې، امير سوري د محمد زوی د دغه كهاله له قداموو څخه بلل شوي دي (*) چې د غور پاچهانو كورنۍ هم دغه كهاله ته منسوب

.د

*: د دې كورنۍ تفصيل په "افغانستان بعد از اسلام" كښې تر ۱۰۹/۱ مخ وروسته وگورئ.

په دې توگه د افغانسان خلكو د اسلام د پيداښت په وخت كښې د دغو پاچهانو تر حكمرانۍ لاندې د گډو اديانو - افكارو او فرهنگو تر منځ گډوډ ژوند كاوه، كه څه هم د دوی ديني ژوندون وروست او په چتيا تو ككړو، خو له خپلې ملي بڼې، آزادۍ او فرهنگ سره يې مينه درلوده.

دورې په پای کې یوناني اسکندر له ۳۳۱ څخه تر ۳۲۳ ق، م پورې د ایران له لارې پر افغانستان یرغل کوي او دا فتح د یوناني ژبې، ادارې، سیاست، هنر، لیکدود او نورو فرهنگي مظاهرو اغېزه افغانستان ته راوړي، پر ۲۵۰ ق، م کال په باختر کې د یوناني باخترې سلطنت بنسټ ږدي چې د میلادي عصر تر سره یې دوام وکړ او د افغانستان د یوناني او باختر ځانگړي فرهنگ او مدنیت په جوړښت کې یې چې لرغونې ویدي او اوستایي رېښې یې درلودې څرگنده اغېزه وکړه.

د دویمه میلادي پېړۍ په لومړیو کې - د افغانستان کوشاني لوی پاچا کنشکا د لویو کوشانیانو د سلسلې بنسټ کېښو او د بودايي دین په منلو، خپرولو او تبلیغولو کې د افغانستان مدنیت او فرهنگ ته یوه ځانگړې بڼه او مرتبه ورکړه.

د کنشکا پایتخت په دوبي کې د کابل په شمال کې کاپیسا، او په ژمي کې پېښور و، ده د مهایانه بودايي لوی مذهب په ټول افغانستان، د آموپه شمالي سیمو او هند کې رواج کړ او لویه کوشاني شهنشاهي یې جوړه کړه.

د کوشانیانو په دوره کې چې تر څلورمې میلادي پېړۍ پورې یې دوام درلود د افغانستان د داخلي مدنیت او فرهنگ ځانگړې بڼه له یوې خوا د زردبستی له پخوانیو هېوادنیو عناصرو څخه، او له بلې خوا د هند له بودايي آثارو او یوناني مواردو څخه جوړه شوې وه.

له هغو اسنادو څخه چې په دغو وروستیو وختو کې د بغلان د سره کوتل د کوشاني معبد له کیندلو څخه لاس ته راغلي داسې څرگندېږي چې کوشانیانو ددغه هېواد د خاصو افکارو او فرهنگ په پیدایښت کې چې وروسته ورته د "گریکوبو دیک" په نامه یوه خاصه افغاني دوره ویل

د افغاني فرهنگ تاریخي بنسټونه

تر اسلام دمخه او وروسته

دا سرلیک د تاریخ له مخې خوندور تحلیل او په زړه پورې شرح لري. په دې مانا چې موږ ټول هغه فکري او مدني خوځښتونه چې د تاریخ په لمنه کې د افغانستان په خاوره کې راغلي دي، "افغاني فرهنگ" بولو، دا فرهنگ د افغانستان د تاریخ له لرغونیو وختو یعنې د ۱۴۰۰ ق، م په شاوخوا کې له "ویدي" دورې څخه پیل شوی او بیا تر هغه وروسته د "اوستا" په دوره کې یعنې د ۱۲۰۰ ق، م په شاوخوا کې ادامه لري، په دې دوره کې آریایي خلک په بلخ کې د بدوي او کوچیتوب له ژونده ښاري ژوند او مدنیت ته رسېږي. زره تشره (زردبست) په همدغه هېواد کې د مزدیسناد دین او د ژوند د دریو بنسټو: "بڼه انگرېل، بڼه کول، بڼه ویل" په تبلیغ خوله پرانېزي او د پیشدادیانو او کیان شاهي کورنۍ د انساني مدنیت په زانگو "بڼکلي بخدي" کې د خپل سلطنت او شاهي برم (فر) بنسټ ږدي.

تر دې وروسته زموږ د هېواد په لویدیزو سیمو کې د آریایي خلکو هخامنشیانو، اشکانیانو او ساسانیانو مدنیتونه منځته راځي او خپل ځانگړي او فرهنگي بنسټونه په دې سیمو کې خپروي څو چې د هخامنشي

کهدای شي څرگندې کار نامې سرته رسولې دي.

فرانسوي لرغون پېژاند او څېړونکي "موسیوفوشه" کوشاني صنعت د کوشاني دورې له ابتکاراتو څخه بللی او وایي: د دې دورې د سټوپو ډول د آشوکا د زمانې له ودانیو څخه په ډېرې آسانی بېلېدای شي. که وغواړو چې دا نوی سبک د اروپا له مذهبي ودانیو سره بیان کړو بنایي ووايو چې د آشوکا سبک (په فرانسه کېنې له ۱۰ پېړۍ څخه تر ۱۲ پورې) د سټوپو رومي سبک او د کنېشکا سبک د گوتیک سبک دی چې په فرانسه کېنې له ۱۲ پېړۍ څخه تر ۱۵ میلادي پېړۍ پورې موجودو.

د آشوکا سټوپې هېڅکله د ایران فلات ته نه دي راغلي، خو د کنېشکا او د هغه د ځای ناستو پاچهانو سټوپې په ډېرې آسانی سره هند ته لار موندلې ده. آن د کوشان امپراتور د نوي پایتخت پورو شاپوره (اوسني پېښور) جنوب ختیځ خواته خورا لوی بودتون (معبد) ودان کړی دی.

دغه بودتون څو وارده اور اخیستی و او اوس یوه کنډواله ده، خو موږ د چيني مسافرانو د یادښتونو د لوستلو په نتیجه کېنې وکړای شول چې اصلي خطونه یې ویېژنو، چې د دې کنډوالې په آثارو کېنې د معجزې په توګه د بودايي له سپېڅلیو شیانو څخه یو شی چې د کنېشکا تصویر او لاسلیک ورباندې شته راپاتې او موندل شوی دی.

آلماني ډاکټر هرمان گویتز چې د هند په اړه د څېړنو استاد دی د کوشاني دورې د هنر په باب وایي: یوناني هنر د هندي هنرو د ډول په بدلون پیل وکړ او د ګندهارا بڼه یې ومونده، خو ډېر څېړونکي په دې عقیده دي چې نوموړی سبک باید د یوناني او بودايي طرز پراخوالي ته لږ منسوب وبلل شي، بلکه دا د آریانا "ختیځ افغانستان" د هغه طرز پراختیا ده چې د جنوب ختیځ د سکایانو او کوشان د قبیلو تر واکمنۍ لاندې خپور شوی دی، په دې

ډول په کشمیر کې د گویتا تر دورې (۳ - ۴ میلادي پېړۍ) پورې لکه چې د هروان د بودايي بودتونو (معبدو) له کنډوالو څخه څرګندېږي یو بیخي سوچه هنر پراخای پاتې شو او د دغو خلکو يرغل د یونان او بلخ او د یونان او هند دولتونه له منځه یوړل او هند ته یې تازه عناصر راوستل چې نور یې نو په لویدیځ ایران او د هخامنشي په نفوذ اړه نه درلوده او د ایران د فلات په شمال پورې تړلي وو. (میراث ایران ۱۵۳)

د کوشاني دورې کلتور، تمدن او هنر د خپل بشپړتابه او انحطاط مرتبې تېرې کړې او د اسلامي دورې تر پیل او د عربو د لښکرو تر نفوذ پورې راوړسېدل چې بیا یې په اسلامي لومړۍ پېړۍ او د ۶۵۰م په شاوخوا کېنې خپل ځای یو بل ګډه مدنیت او فرهنگ ته پرېښوو، چې هغه ته د افغانستان د لومړۍ اسلامي دورې فرهنگ وایو.

اسلامي او عربي عناصر چې په تر اسلام دمخه پخواني مدنیت او فرهنگ کېنې ورګډه شول، هغو ته یې بیخي یوه نوې تازه بڼه ورکړه چې وروسته بیا دوی د همدغه خراسان او افغانستان له خاورې د شمال او ختیځ خواته تر چین او هند پورې خپاره شول.

په همدې سبب د افغانستان خاوره د جغرافیایي اقلیم او وضع له مخې باید په پخوانیو پېړیو او وختو کېنې د ګډو شویو فرهنگو د پیدایښت ځای وبلل شي او له همدې اړخه پروفیسور تاینبي د تاریخ انګریز فیلسوف په خپل نوي کتاب کېنې چې "د اکسوس او جمنا تر منځ" نومېږي دې نتیجې ته رسېدلی چې د افغانستان خاوره یو Round - About یعنې د فرهنگو د انشعاب ټکی او د ځلا مرکز او څلور لارې و، چې د څو زرو کالو په تېرېدو یې چې څه په خپله درلوده او څه چې له باندې ورته رارسېدلي و، خپل شاوخوا هند، ایران، ماوراءالنهر او مرکزي آسیا ته خپاره کړي دي.

د لومړۍ اسلامي پېړۍ پر لومړۍ څلورمه (د ۲۴هـ) په شاوخوا کښې د عربي برياليو لښکرو فتوحات د خراسان او مرو تر منځ او له سيستانه د ارغنداو تر ناوې پورې رارسيدلي وو او همدا وخت دی چې افغانستان په تېره بيا په جنوبي جبهه کښې د اسلامي برياليو عسکرو د عربي نوي دين، افکارو، ثقافت او ژبې د تېرېدو لار وگرځېده او دا ټول فرهنگي مهم توکي په افغانستان کښې دوې پېړۍ له پخوانۍ تهذيبي او ثقافتي بڼې سره ګډ شول او بيا په ګډه د "سند" د مهران تر څنډو پورې پر مخ ولاړل، دا مطلب له هغې ليکنې څخه زياتېږي چې په عربي او سنسکريټ ژبو پر يوه ډبره ليکل شوي او دا ډبره د شمالي وزيرستان په توچي کښې لاس ته راغلې چې د ليکنې نېټه يې (۲۴۳هـ ۸۵۷م) د جمادى الاولى مياشت ده.

توچي ناوه له غزني او گردېز څخه د هند خواته د فاتحانو او د تجارتي کاروانو د تېرېدو لار وه او ښکاره ده چې اسلامي ژبه او ثقافت د (۲۰۰هـ ۸۱۵م) په شاوخوا کښې هغه ځای ته رسېدلې و.

اسلامي فرهنگ ځانګړي عربي عناصر درلودل چې د خلفاء راشدینو او امويانو په وختو کښې پر هممهغو خالصو عربي بنسټونو باندې ولاړو او مهم اجزاء يې داسې سوچه عربي دودونه او د قران او د اسلام د حضرت پيغمبر ښوونې وې چې توحيد بڼه اخلاق د افرادو او ټولنې ټولنيز فرايض يې څرګندول.

دريم هغه نوي عناصر چې مسلمانانو د مصر، روم، پارس او خراسان څخه د لښکر کښيو، سوداګريو، ادبي او فرهنگي اړيکو په ترڅ کښې اخیستي وو او په تېره بيا تر ۱۳۲هـ کال وروسته چې د امويانو د واک کمبله ټوله شوه، خراسانيانو په بغداد کښې د عباس کورنۍ خلافت جوړ کړ چې له دغه انقلابي حرکت سره اسلامي فرهنگ ځانته نوې بڼه ومونده او د

عباسيانو د دورې په مدنيت او فرهنگ کښې ډېر خراساني عناصر ننوتل ډېر ژر يې په ډېر ځواک د خراسان ټولو فرهنگي، فکري او عقلي بنسټونو ته په عربي ثقافت کښې ځای ورکړ.

دا وخت په افغانستان کښې يو ځانګړی اسلامي افغاني فرهنگ رامنځته شو، يعنې تر اسلام دمخه دورو، د فرهنگ پر پخوانيو بنسټونو اوس يوه نوې مبدا زياته شوه او هغه د قران او اسلام اغېزه وه چې د افغانستان له هېواده د مدنيتونو د يوې لارې په توګه د هند، ماوراءالنهر او چين خواته هم تېره شوه.

اوس خراساني اسلامي فرهنگ يوه بيله بڼه موندلې وه په دې مانا چې خراسانيانو له خپلو فرهنگي پخوانيو دودونو سره سره د اسلامي مدنيت بنسټونه هم منلي وو، دغو خراسانيانو د خراسان او د عباسي خلافت سياسي، ټولنيز، اداري او علمي مرکزو په تيره بيا بغداد ته مخه وکړه او په ټولو فرهنگي برخو کښې يې ښه څرګند فعاليت وکړ، د بلخ د برمکيانو نامتو کهول چې د خراساني او افغاني فرهنگ په زانګو کښې روزل شوی و، په عباسي هېواد کښې يې د ادارې علم او فرهنگ واګي په لاس کښې ونيول. ددغو خلکو په زيار اسلامي نقلي او عقلي علومو وده وکړه. د خراسان مشهور ښارونه له نيشاپور او مرو څخه نيولې تر هرات زرنج، بلخ، بست، بغشور او نورو پورې د اسلامي علومو افکارو او فرهنگ د روزنې ځايونه وگرځېده، ډېر خراساني موالی عربي کورنيوته ننوتل او خپل افکار او ثقافتي روايتونه يې د عربو دنيا ته ولېږدول او د خراساني او عجمي فرهنگ اغېزه د بغداد د عباسيانو په دربار او د عباسي ارت هېواد په نورو ښارو کښې تردې درجې وه چې ځينو خلفاو خراساني بڼې په نکاح کړې او د بغداد د څو تنو غښتليو خلفاوو، ميندې له همدې خلکو څخه وې.

اسلامي خراساني فرهنگ چې په همدغه افغاني بناو او خراسان کښې روزلې شوی و دومره وده وموندله او دومره لوړ شو چې حتی عربي ژبېو شاعرانو هم خراساني مضامين او افکار او کلمات خپل ژبې ته ورننه ایستل. څنگه چې خراسان د منځني آسيا پر څلور لارې پورت و، نو له لودیځه، ختیځ ته او له ختیځه لودیځ ته د افکارو د انتقال ځای وگرځېد. مثلاً ابن ندیم د سمنیه (بودایانو) او د هغو لارښود بوداسف د حالاتو د بیانولو پر مهال له یوه کتابه نقل کوي چې هغه یوه خراساني سړي لیکلی و او له دې څخه هم څرگندېږي چې خراسانيان د افغانستان او د هغه د گاونډیو خاورو خلک عربو ته د هندي افکارو د وړولو وسیله وه. ځکه نو بنیایي په لنډه توگه وویل شي چې زموږ په دغه هېواد کښې تل افغاني فرهنگ موجود و، که څه هم د زمانې له تېرېدو سره یې بڼې او صبغې بدلون کړی دی خو ددې گذرگاه افکارو اندېښنو او مدنیت تل خپل افغاني هويت او تشخص ساتلی دی (۳۶مه نومره: وگورئ د دغه مخ اړونده نقشي).

اخځلیکونه:

افغانستان بعد از اسلام لمړی ټوک، آریانا انټیکوا، تاریخ افغانستان لومړی او دویم ټوک، تاریخ افغانستان (د سرپرسي سایکس)، پټانان (د اولف کیرو)، خروشتي ډبرلیکونه (د ستین کونو)، مادر زبان دري. د اخځونو د بشپړې پېژندنې لپاره د کتاب په پای کښې اخځ لړ وگورئ.

دویمه برخه

افغانستان ته د اسلام راتل او د خلفاوو دوره

د اسلام له پیدایښت څخه لا د یوې پېړۍ څلورمه برخه نه وه تېره شوې او ستر خلیفه حضرت عمر رضی الله عنه د اسلامي خلافت پر مسند ناست و، چې د عربو زړه ور او جهان نیوونکي لښکر د پارس د ساسانیانو زړه شهنشاهي له پښو وغورځوله او ساساني وروستني پاچا درېیم یزدگرد د جلولا تر جگړې (۱۶هـ کال) او د نهاوند تر جنگ (۲۰هـ کال) وروسته خراسان ته راغی او د ماوراءالنهر له خاقان څخه یې مرسته وغوښتله؛ خو څه لاس ته ورنه غلغل. د اسلام خلیفه حضرت عمر، احنف د قیس زوی په یزدگرد پسې وگماره او احنف د خراسان ځمکه په روغه ونيوله. دا مهال د افغانستان د لوېدیزو سیمو او د غور ساتندوی په مرو کښې ماهوي سوري و، چې د فردوسي او طبري په وینا د خراسان حکمران گڼل کېده. د عربو حکمدار احنف چې په یزدگرد پسې و، یزدگرد په مرو کښې ماهوي سوري ته پناه یوړه ماهوي د ماورای آمویه له واکمنو سره د یزدگرد د اړیکو له ټینګیدو څخه ووېرېد او یزدگرد یې د یوه ژرندگري په لاس وواژه (۳۱هـ = ۶۵۱م) او خپله واکمني یې د فردوسي په وینا تر بلخ، هرات او بخارا پورې پراخه کړه، د ده د لښکر سپه سالار کرسیون بخارا ونيو.

دا سوري کورنۍ د محلي اميرانو خورا نامتو کهول دی. خو احنف، ماهوي سوري هم له خراسان او مرو څخه د جيحون هغې خواته وشاره او د ژوند تر پايه د مروالروډ په څلور فرسنگۍ کښې يې د خلافت له خوا د خراسان پر يوه برخه حکومت کاوه، خو د ماهوي له ماتې سره د سوري اميرانو کهول له منځه لا نه شو چې وروسته به يې مفصل ذکر راشي.

د جنوب له خوا هم د عربو بريالی لښکر د البلاذري په وينا د خراسان تر دروازو طبسين (د طبس تر کلا او د کرين تر کلا) پورې رسېدلی و، چې د افغانستان د اوسني گرمسير په لويديځ بريد پورې نښتی دی او د هغه لښکر مشر عبدالله د بدیل خزاغی زوی و.

د فاروقي عهد په پای کښې (۲۲ - ۲۳ هـ کال) د عربو د لښکر يوې برخې د عبدالله بن عامر په مشرۍ د کرمان تر نيولو وروسته پرسجستان (سيستان) باندې هم يرغل وکړو، او د سيستان ساتندوی د زرنګ (معرب يې زرنج) په ښار کښې چې د سيستان مرکز و خان کلا بند کړ، خو دا چې د اسلام لښکر د کندهار او هند (سند) تر شاوخوا پورې پرمخ ولاړ نو ځکه د زرنګ ساتندوی روغه وکړه او زرنګ د مسلمانانو لاس ته ورغی، او هغه لښکر چې له سيستانه ختيځ خواته پرمخ تللی و، د ارغنداو په ناوه کښې د رتبيل له لښکر سره (چې د مخه يې يادونه شوې ده) ونښت، او هغه يې وواژه، چې البلاذري يې د هېواد ارتوالی د "هياطله" په نامه تر هراته يادوي (۲۴ هـ - ۶۳۳ م).

د حضرت عثمان ؓ خلافت

(۲۵ - ۳۵ هـ)

په عثماني وخت کښې تر (۲۵ هـ) کال وروسته اسلامي فتوحات د افغانستان په خاوره کښې پر مخ ولاړل او د عربو د لښکر مشر عبدالله بن عامر تر کابله راوړسېد، دا ښار يې کلابند او تر سختې جگړې وروسته يې ونيو، خو د کابل خلکو د عربو د لښکر تر راتګ وروسته بيا د خپلواکۍ بيرغ پورته کړ او تر نورو پېنځو کالو پورې يې د محلي پاچهانو تر واکمنۍ لاندې خپلواک ژوند کاوه.

د حضرت عثمان له خوا احنف د قيس زوی په مرو کښې تر هراته، خبيب د قره اليربوعي زوی په بلخ او تخارستان کښې او عبدالله د عمير ليشي زوی په سيستان کښې حکمرانان وو، چې په ټول افغانستان کښې د عربو د لښکرو پر خلاف بلوا پيل شوه، خو په کابل کښې د سيستان حکمران، ياغيان له منځه يووړل او کابل يې بيا ونيو، مجاشه د مسعود زوی چې د کرمان حکمدار و د قفص (د کوچ - کفج او اوسنی کوچی) قبيلو او د افغانستان د جنوب د گرمسير له بلوڅو سره ونښت او تر خونړيو جگړو وروسته يې هغه ايل کړل (د ۲۹ هـ - ۶۴۹ م شاوخوا) د شمال له خوا هم احنف د قيس زوی او د هغه ملګريو (تر ۳۲ هـ - ۶۵۲ م) کال پورې ټول بلخ او

تخارستان ترسمنگان پورې له ياغيانو پاك كئ او ډېره موده يې په بلخ، مروالرود، گوزگانان او تالقان (د افغانستان په شمالي ولاياتو) كښې جگړې وكړې او پر همدغه كال يې د مروالرود له محلي شهزاده بازان سره چې د دېرش زريز لښكر په ملاتړ جنگېده، په قصر احف كښې جگړه وكړه هغه يې له منځه يووړ، خالد د عبد الله زوى هم هرات، بادغيس، غور او خراسان ونيول او د سرخس سيمه ييز ساتندوى راډويه پناه وغوښته او د هرات او بادغيس او فوشنج له اسلامي حكمدار سره يې تر جزيې او يو مليون درهمو منلو وروسته روغه وكړه. پر (۳۲هـ) كال هراتي قارن له څلوبښتو زروتو سېره د عربو پر خلاف پورته شو، خو دا سړى هم د نيشاپور د عربي حكمران عبدالله د خازم د زوى له خوا تر سختو جگړو وروسته وځپل شو.

د (۳۰هـ، ۶۳۰م) كال په شاوخوا كښې د خليفه له خوا ربيعه د زياد زوى سيستان ته راغى او د پېره (فهرج) زالق (جالق) تر نيولو وروسته تر هيلمند پورې او د زرنج درې ميلۍ ته يې په (زوشت) كښې سخته جگړه وكړه او د سيستان ساتندوى يادھقان اپرويز (يايران د رستم زوى) د روغې له لارې ور وړاندې شو، زرنج يې مسلمانانو ته وسپاره، خو ربيع پر مخ ولاړ او تر سنارود او قرينن پورې يې چې د رستم د آس اخور و، ونيول او همداسې تر خواش (خاشرود) او بست پورې ورسېد، مگر سيستانيان تر هغه وخته تابع وو، چې ربيعه هلته و او چې دوه كاله وروسته له هغه ځايه ووت، د سيستان خلك بيا ونيورېدل او د ربيع نايب يې چې په زرنج كښې و له هغه ځايه وشاره، ځكه نو د خلافت له خوا دا وار د پيغمبر ﷺ له نامتو اصحابو څخه يو تن چې عبدالرحمن ؑ د سمره زوى نومېد حسن بصري او ډېرو فقهاو سره زرنج ته واستول شو، ده پر (۳۳ هـ ۶۵۳م) كال هغه ښار بند كئ او د

سره زرنج ته واستول شو، ده پر (۳۳ هـ ۶۵۳م) كال هغه ښار بند كئ او د هغه ځاى ساتندوى اپرويز (ايران) اطاعت ته غاړه كښيښوه، دوه مليونه درهمه او دوه زره نبالغه مريان يې ومنل، عبدالرحمن د اسلامي فقهاوو په مرسته د اسلام په خپرولو پيل وكړ، خو پر دغه وخت د حضرت عثمان د شهادت خبر سيستان ته ورسېد، نو عبدالرحمن له خپلې خوا امير د احمر زوى په زرنج كښې پرېښوو او په خپله د بصري خواته ولاړ، دا مهال د سيستان خلكو بيا د عبدالرحمن له غيابه گټه واخيسته او پر امير يې بلوا وكړه، دى يې له هغه ځايه وشاره او په دې توگه سيستانيانو بيا وكړاى شو چې د عربي حاكمانو د اطاعت له كړې څخه خپلې غاړې وباسي.

ماهوي کوفې ته ولاړ او د اطاعت غاړه يې کښېښووه، حضرت علي ده ته فرمان ورکړ چې: د خراسان بزگران او سالاران دې ده ته جزيه ورکړي. خو خراسانيانو بلوا وکړه، خو چې جعده د هبیره مخزومي زوی (چې مور يې هانی د ابو طالب لور وه) د دوی د خپلو له پاره راغی، مگر دغه سړي هم خراسان ونه نېولی شو.

د علي څخه خلافت

(۳۵-۴۰ هـ)

حضرت علي څخه په خپل خلافت کښې عبدالرحمن د جروالطايي زوی د سيستان حاکم وټاکه او پر (۳۶ هـ - ۶۵۶ م) کال يې سيستان ته راواستاوه، دا سړی په يوه جگړه کښې چې د حسکه د عتاب زوی سره يې وکړه ووژل شو، عبدالله د عباس زوی چې د بصري والي و، څلور زريز لښکر د ربعي بن کاس په مشرتابه د ابن عتاب د سرکوبۍ له پاره راولېږه.

ربعي ابن عتاب يې وواژه او سيستان يې ونيو، د ثاغر بن دعور او حارث بن مره په مشرتابه تر قيقان (د بلوڅو اوسنی کلات) پورې پرمخ ولاړ. شلوزرو قيقانانو سخته جگړه وکړه او تر خونړيو جگړو او کلابنديو وروسته په داسې حال کښې چې په زرو تنه يې د مسلمانانو په لاس کښې بنديان وو، نور تيت او پرک شول (۳۸ هـ - ۶۵۸ م کال).

پر ۳۶ م کال د عربو يو لښکر د عبدالرحمن بن سمره په مشرتابه د سيستان او ارغنداو د ناوې له لارې پرمخ ولاړ او کابل يې ونيو، په دې جگړه کښې په خپله کابلشاه گډون درلود، خو په پای کښې يې د عربو لښکر ته ځان وسپاره.

همدا راز د حضرت علي څخه د خلافت په وخت کښې د مرو ساتندوی

د آمو پورې غاړې ته وخوځول. تر سعید وروسته عبدالرحمن د زیاد زوی د خراسان حکمران شو، چې د معاویه تر مړینې پورې همدلته و.

د معاویه تر مړینې وروسته د یزید له خوا اسلم د زیاد زوی د خراسان په امیری وټاکل شو، ده د یزید تر مړینې وروسته مهلب د خراسان امیر کړ، خو چې دی له هغه ځایه ووت خلکو پر مهلب بلوا وکړ، ځکه نو سلیمان د یزید زوی پر مرو، تالقان او گوزگان او عبدالله د خازم زوی د خراسان پر نورو برخو امیري وموندله. پر دغه مهال د عربي مشرانو تر منځ شخړه پېښه شوه او عبدالله خپل زوی موسی پر خپل ځای کښېناوه او په خپله یې په هرات کښې بني ربيعه او بني تمیم کلابند کړل، تر یوه کال جگړې وروسته چې اته زره تنه ووژل شول هرات یې په زور ونيو او خپل زوی ته یې وسپاره (تر ۶۲۴ هـ - ۶۸۳ م وروسته).

عبدالله د خازم زوی د عبدالملک اموي تر وختو پورې په خراسان کښې پاته شو او پر (۷۲ - ۶۹۱ م) کال وکیع د عمیره زوی د خلیفه له خوا وټاکل شو، چې عبدالله ووژني، ده هم د عبدالله سر پرې کړ او پر خراسان واکمن شو، خو پر (۷۸ هـ - ۶۹۷ م) کال خراسان د عراق د والي حجاج له خوا مهلب ته وسپارل شو، مهلب تر مروالروډ راتېر او تر بلخ پر مخ ولاړ، او له هغه ځایه تر آمو پورې ووت، تر دوو کالو پورې په ماوراء النهر کښې په جگړه بوخت و بیا بېرته بلخ ته راوگرځېد.

پر ۸۲ هـ کال چې مهلب د مروالروډ په زاغول کښې مړ شو حجاج دده زوی یزید بن مهلب د خراسان په حکمرانی وگماره او تر هغه وروسته یې ورور مفضل د ابی صفره زوی د خراسان امیر شو، ده پر (۸۵ هـ - ۷۰۳ م) کال بادغیس ونيو او پر (۶۸ هـ - ۷۰۵ م) کال د عربو نامتو بريالی قتيبه د مسلم زوی له سیستانه راوگرځېد او حجاج خلیفه عبدالملک ته منځگړی شو خو

اموي دوره

(۴۱ - ۲۳۱ هـ)

پر (۴۰ هـ ۶۶۰ م) کال چې حضرت معاویه د ابو سفیان زوی د حجاز له بني امیه څخه واک ونيو او پر اسلامي هېواد یې بری وموند نو ده اسلامي لښکر د خراسان شمالي او جنوبي خواو ته پر دوو جبهو وخوځاوه، په شمالي جبهه کښې د هرات خواته قیس بن الهیثم سلمی، بادغیس او فوشنج ونيول بلخ ته ورسېد او د هغه ځای د نوبهار بودتون (معبد) یې وران کړ. د ده ترلاس لاندې حاکم "عطاخشک" د بلخ پر درو سیندو درې پلونه جوړ کړل، چې د عطا په پلو مشهور وو، تر هغه وروسته تر (۴۵ هـ - ۶۶۵ م) کال پورې د بلخ په شاوخوا کښې عبدالله د خازم زوی په هرات، بادغیس، فوشنج او قادس کښې نافع د خالد زوی او په تالقان، فاریاب او مروالروډ کښې قیس د الهیثم زوی، په مرو کښې امیر د احمرزوی او د خراسان په نورو برخو کښې حکم د عمرالغفاري زوی د اموي دربار له خوا امیران وو، او پر (۵۱ هـ - ۶۷۱ م) کال چې ربیع د زیاد حارثي زوی د خراسان والي شو، پنځوس زره عرب یې د آمو پردې غاړه میشت کړل او تر هغه وروسته سعید د عثمان زوی د خراسان والي وټاکل شو، چې د عربو لښکر یې د لومړي ځل له پاره

چې قتيبه يې د خراسان حکمران وټاکه، قتيبه مرو ته راغی او له هغه ځايه يې بلخ، تالقان او تخارستان فتح کړل، په بلخ کښې يې ډېر مريان ونيول، او تر هغه وروسته يې په ماوراءالنهر کښې په خپلو فتوحاتو لاس پورې کړ، قتيبه خراسان، تخارستان او بلخ د خپلو لويو لښکری سوقياتو مرکز وټاکه او هر وخت چې د ماوراءالنهر له پر له پسې يرغلو څخه را گرځېد په بلخ، مرو او خراسان کښې يې خپل ځواک نوی کاوه (۸۶ تر ۹۶ هـ پورې) قتيبه کلک او کروړ سړی و، چې د خراسان په ولايت کښې يې د تخارستان تر پايه پورې ټول مخالف عناصر د ۵۳ زرو تنو لښکر په واسطه له پښو وغورځول او و يې ځپل، د افغانستان د شمالي سيمو له مدافعينو څخه يو هم بادغیسی نيزک دی، چې د تخارستان د يېغو امير له خوا حکمران و (۸۴ هـ) دی څه وخت د آمو د دواړو غاړو په فتوحاتو کښې د قتيبه ملگری و، خو چې د بلخ نو بهار ته ورسېد د خپلواکۍ بيرغ يې پورته کړ، د بلخ مروالروډ تالقان، پارياب (اوسنۍ ميمنه) او گوزگانان (اوسنی سرپل) خلک يې د قتيبه پر خلاف له ځان سره کړل او له کابلشاه څخه يې هم د مرستې ژمنه واخيسته. قتيبه د راتلونکي کال (۹۱ هـ) په پسرلي کې له بلخ څخه پر تخارستان يرغل او په تالقان کښې يې د نيزک له لښکر سره جگړه وکړه، نيزک ماته وکړه، قتيبه دده لښکر پوښا کړ د نيزک ملگری يې تر څلورو فرسخو پورې په دار وځړول، د نيزک دوه زامن يې ووژل؛ په خپله نيزک په بغلان کښې خپل مرکز ته راستون شو، او قتيبه سمنگان ونيو، نيزک يې تر دوو مياشتو په "دژکرز" کښې کلابند کړ، خو ويې نه نيولای شو، په پای کښې يې سليم نومی د روغې له پاره نيزک ته ولېږه او نيزک يې په بې ځايه وعدو قتيبه ته بوت خو هغه نيزک او د ده دوه ورېرونه شول او عثمان له ۱۲ زرو ملگرو سره ووژل او په دې توگه يې د افغانستان په ټولو شمالي ولاياتو

کښې سرغړونې له منځه يوړې (۹۱ هـ - ۷۰۹ م) خو قتيبه د اموي سلطنت د مرکز او وليد بن عبدالملک مخالف شو او په خراسان کې يې په بغاوت لاس پورې کړ، اموي دربار تر ډېر زيار وروسته دی د خپل لښکر د يوه مشر و کيع نومی په لاس وواژه (۹۶ هـ - ۷۱۴ م) تر قتيبه وروسته تر ډېرې مودې پورې څه مهمه پېښه ونه شوه، خو خلک تل د بني اميه مخالف وو او غوښتل يې چې خلافت بېرته آل رسالت ته په لاس ورشي، څنگه چې بني اميه د بني هاشم او د امامت له کورنيو سره دښمني درلوده نو ځکه حضرت يحيی د زید زوی (د علی له اولادې) له کوفې څخه د بلخ په نيت راوخوځېده، د بلخ امير چې د اموي دربار گمارلی سړی او نوم يې عقيل د مفضل زوی و، دی ونيو او بندي يې کړ، خو په دغه وخت کښې (۱۰۵ هـ - ۷۲۳ م) اموي هشام مړ شو او وليد د يزيد زوی د خراسان امير نصر سيار ته ليک واستاوه چې يحيی خوشې کړي، خو يحيی تر خوشې کېدو وروسته په گوزگان کښې له اویا تنو سره د اموي لاسپوڅيو گوتو ته ورغی او تر يوې سختې جگړې وروسته شهيد شو (د ۱۲۵ هـ د برات مياشت) د ده مړی د ابو مسلم تر منځته راتگ پورې پر دار و.

د (۱۰۷ هـ - ۷۲۵ م) تر شاوخوا پورې پر نورو پېښو سربېره په غور او غرجستان کښې د خراسان د عربي حکمران اسد د عبدالله د زوی پرمختگ او د غرجستان د محلي حکمدار "نمرون" او د غور له خلکو سره د ده جگړه وه، چې په دې جگړه کښې د دې سيمې بنورښت آرام او په نمرون يې اسلام ومانه.

خو په جنوبي جبهه کښې:

پر (۴۳ هـ ۶۶۳ م) کال معاويه بيا عبدالرحمن بن سمره د دويم ځل له پاره د سيستان د حکمدار په توگه راواستاده، نوموړي تر ۴۴ هـ کال پورې ددې سيمې ټولې ناآرامۍ آرامې کړې او تر هغې وروسته د بست او کش (د کندهار کشک نخود) او د داور (د هلمند پر غاړو زمينداور) او رنج (اراخوزيا، د ارغنداو د ناوې) خواته پر مخ ولاړ او د زور غره ته (د زمينداور او غور تر منځ) او د هغه ځای لوی بودتون ته ورسېد او هغه لوی د سرو زرو بت چې سترگې يې د ياقوت وی د عبدالرحمن په لاس مات کړې شو، تر هغه وروسته عبدالرحمن د زابل او ترنگ ناوې ته تر غزني او کابل پورې ولاړ، دا ښار يې تر کلابندی وروسته د منجنیق د ډبرو په ويشو ونيو او تر څه مودې هلته پاته شو. په دغو جگړو کښې پر ۴۴ هـ کال يو فاضل صحابي ابو رفاعه عبدالله عدوي تميم د اسيد زوی (او په بل روايت ابوقتاده العدوي) په کابل کښې شهيد شو، چې قبر يې په کابل کښې مشهور دی. پر همدغه کال ابن سمره يو لښکر د فارس الفرسان مهلب د ابی صفره د زوی په مشرتابه ختيزو ولاياتو ته ولېږه، مهلب له کابله تر پېښوره پر مخ ولاړ، او کابلشاه يې چې په لار کښې يې د او وژنده پيلانو په قوت (چې له هر پيل سره څلور زره سپاره وو) په خپله دفاع کوله مات کړ، اوبنه او لاهور يې د سند د سيند ښې غاړې ته د مردان په ناوه کښې ونيول، بيا نو عبدالرحمن، مهلب د سپه سالاری په منصب سرلوری کړ او ده د سند ها غاړې ته گام واخيست او تر ملتان تېر شو، قنډابيل (گندها بهيل د بلوچستان د کلات په شاوخوا کښې د قصدار په پښخه فرسخۍ کښې پروت دی) او قيقان (کلات) يې ونيول چې دا د خيبر ها خواته د کابل له لارې د عربو لومړی لښکر کشي وه.

په (۴۶ هـ) کال ربیع الحارثی د سيستان والي شو او پر (۴۷ هـ) کښې يې پر بست او رنج (رخذ) يرغل وکړ، د رتبيل (د زابلستان د پاچا) سره ونښت او هغه يې مات کړ. ربیع په زابلستان او د ارغنداو په ناوه او سيستان کښې د خراج او محاسبې ديوان پرانيست، او دا هېواد يې د حسن بصری په مرسته تر اسلامي ادارې او قوانينو لاندې راووست، تر هغه وروسته پر (۵۱ هـ - ۶۷۱ م) عبدالله د ابی بکره زوی سيستان ته راغی، د هغه ځای د گبرگانو (زردشتيانو) سره ونښت او بيا تر بست رنج او کابل پورې پر مخ ولاړ، له رتبيل سره يې جگړه وکړه خو په دوو مليونو درهمو يې ورسره روغه وکړه په دې توگه رتبيل غاړه کښېښووه او دی بېرته سيستان ته ولاړ.

پر (۵۹ هـ - ۶۷۹ م) کال د معاويه له خوا عباد د زياد زوی د سيستان حکمران وټاکل شو، دی هم له هيلمنده تېر، تر کندهار او کابله ورسېد، هم عباد د معاويه د وختو تر پایه د سيستان حکمدار و، هغه وخت چې يزيد د شاهي پرتخت کښېناست، عباد له (۲۰) مليونو درهمو او نورو مالو سره چې د کابل له غنایمو څخه يې د سيستان په خزانه کې راټول کړي و، بصری ته ولاړ، او د (۶۲ هـ - ۶۸۱ م) کال په لومړيو مياشتو کښې يې يزيد د زياد زوی د سيستان په اميری او ابو عبیده د زياد زوی يې په سپاه سالاری وگمارل شول او سيستان ته راغلل، دا مهال بيا د افغانستان خلکو د کابل د پاچا په مشرۍ پر عربي گمارل شويو بلوا وکړه، او د خپلواکۍ د گټلو له پاره پاڅېدل، يزيد او ابو عبیده پر کابل يرغل وکړ، خو له ډېر سخت مقاومت سره مخامخ او په خپله يزيد له ډېرو مسلمانانو سره ووژل شو، سپه سالار ابو عبیده په کابل کښې بندي شو، نو ځکه د اموي له درباره طلحة الطلحات او ورور يې عمر د سيستان د تنظيم له پاره راغلل، او د عربو هر يو سردار د افغانستان د يوې يوې غربي ناحيې واگې په لاس کښې

واخيستلې او هغه وخت چې مروان الحکم په شام کښې د اموي پاچهۍ پرتخت کښېناست عبدالعزيز د عبدالله عامر زوی يې چې له پلار او نيکه څخه يې د سيستان په چارو کښې تجربه درلوده د سيستان حکمران کئ، تر (۶۱۴هـ) وروسته په سيستان کښې د طلحه لښکر را غونډ کړ او څنگه چې د افغانستان خلکو د عربي حکمرانانو اطاعت نه مانه، نو د بست او کابل خواته يې مخه کړه او د زابل له پاچا رتبيل سره بيا وښت، هغه يې مات کړ. د کابل او زابل تر نيولو وروسته له ډېرو ولجو او گڼ شمېر مريانو سره سيستان ته راوگرځېد، دی تر (۷۲هـ ۶۹۲م) کال د اموي عبدالملک تر وختو پورې په سيستان کښې امير پاته شو، عبدالملک په همدغه کال حجاج د سيستان امير وټاکه او حجاج له خپلې خوا اميه د عبدالله زوی سيستان ته واستاوه، ده پر (۷۴هـ) کال پر بست يرغل وکئ او د زابل له پاچا رتبيل سره يې جگړه وکړه، دی يې په يو خروار زرو او دوه مليونو درهمو مجبور کئ، هم يې له هغه څخه د ځان له پاره درې سوه زره درهمه واخيستل، پر (۷۵هـ ۶۹۴م) کال عبدالملک اموي، عبدالله د سيستان له اميري څخه لرې کئ، او د ده پر ځای يې موسی د طلحه زوی واستاوه خو په سيستان کښې د کړکېچ له امله بيا همغه عبدالله د ابی بکره زوی (عبیده بن بکره) چې د سيستان په چارو ښه خبر و، د نيمروز چارو ته وگمارل شو. ده پر (۷۸هـ) کال يو لوی لښکر د حريش بن بسطام په مشرۍ سيستان ته راوست، زرنج ښار يې ونيو، او د بکوا دښتې له لارې يې پر بست زابل يرغل وکئ، خو رتبيل د لښکر له منځه يووړ چې د جيش الفنا په نامه ياد شو، عبدالله يې د (۷۰۰) زرو درهمو په ورکولو اړوېست او روغه يې ورسره وکړه (۷۹هـ). څنگه چې عبدالله د دې ماتې له ويرې په بست کښې مړ شو، نو د ده زوی بوپردعه له رتبيل سره وښت، له هغه څخه يې (۷۰۰) زره درهمه واخيستل سيستان ته ولاړ

او له هغې خوا حجاج لس زره مجهز سپاره (جيش الطواويس) د عبدالرحمن بن اشعث په مشرۍ پر (۸۰هـ - ۷۰۰م) کال سيستان ته راوليږل. عبدالرحمن چې سيستان ته راغی، د خوارجو ستر سالار هميان د عدي زوی له غښتلي لښکر سره په سيستان کښې له ده سره جگړه وکړه، خو هميان مات شو، عبدالرحمن د خوارجو ډېر مشران ووژل بيا يې پر بست يرغل وکړ او تر هغه وروسته يې د زابل له رتبيل سره سخت جنگ وکئ او له زياتو ولجو سره سيستان ته ولاړ، همدا چې عبدالرحمن ته په سيستان، زابل، کابل او سند کښې لوی ځواک په لاس ورغی نو ياغي شو، له حجاج سره د جنگ له پاره عراق ته ولاړ (۸۲هـ)، خو ماته يې وکړه او بيرته د سيستان زرنج ته راغئ، په دغه وخت کښې حجاج د شمالي خراسان امير مهلب ته ليک واستاوه، او هغه مفضل يې له لوی لښکر سره د عبدالرحمن د خپلو له پاره وگماره، عبدالرحمن له سيستان څخه د بست خوا ته پرشا شو، د مفضل لښکر ورپسې ولاړ، د بست او رخد تر منځ يې سخته جگړه وکړه، دلته عبدالرحمن مات شو او د زابلستان رتبيل ته يې پناه يوړه، خو حجاج، عماره بن تميم رتبيل ته استازی واستاوه، ټول مالي تکليفونه يې هغه ته وبخښل، د تل له پاره يې د دوستۍ ژمنه ورسره وکړه. رتبيل عبدالرحمن او د هغه ملگری ابوالعنبر ونيول او غوښتل يې چې د حجاج استازي ته يې وسپاري، خو هغو دواړو ځانونه له بامه واچول او مړه شول. دا پېښې د کندهار د ارغنداو د ناوې په رڅ (رخد) کښې تر (۸۴ - ۸۵هـ) کال پورې منځته راغلې دي.

تر دې وروسته پر (۸۶هـ - ۷۰۵م) کال مسمع د مالک زوی سيستان ته ولېږل شو، له ابوخلده خارجي سره يې جگړې وکړې او هغه يې ونيو، خو څنگه چې مسمع پر همدغه کال مړ شو، د ده پر ځای قتيبه د مسلم زوی

راغی ده چې شمالي خراسان ته مخه وکړه، اشعث د بشر زوی يې په سيستان کښې پرېښوو، پر (۸۸هـ - ۷۰۶م) کال يې په بست کښې له رتبيل سره جگړه وکړه او تر ده وروسته عمرو د مسلم زوی (دقتيبه ورور) همدغه کار تکرار کړ او په اتو سوو زرو درهمو يې روغه وکړه، خو کاله وروسته پر (۹۴هـ) کال قتيبه د مسلم زوی له خراسانه سيستان ته لاړ، رتبيل له ده څخه وپريده او پر کال يې يو مليون درهمه خراج ومانه.

تر دې وروسته تر (۱۰۸هـ - ۷۲۶ع) کال پورې يو شمير کسان د سيستان په اميرۍ وټاکل شول، خو تر سيستان پرمخ نه ولاړ، د هشام اموي په وخت کښې اصفح د عبدالله زوی د محمد بن جحش په سپه سالارۍ دلته راغی، دی پر (۱۰۹هـ) کال له سيستانه ووت او له زابلي رتبيل سره يې سختې جگړې وکړې، چې په هغو کښې په خپله اصفح او نور ډېر مسلمانان ووژل شول، تر هغه وروسته په سيستان کښې د عربي قبيلو تر منځ بيلتون راغی چې تر (۱۳۰هـ - ۷۴۷ع) پورې يې دوام وکړ، د اموي دولت له پلازمينې هم ډېر سړي د دغه ځای د اميرانو په توگه راغلل چې دا دوره په سيستان کښې د اموي دولت تر سقوطه په کورنيو جگړو کښې تېره شوه، خو اسلامي لښکرو د درياب له لارې د سند پر ځمکه يرغل وکړ او په اموي عصر کښې يې تر (۹۶هـ - ۷۱۴ع) کال پورې د هغه ځای لوی ښارونه لکه ارمابيل، ديبل، نيرون، سيوستان، اشيهار، برهمن آباد، ارور(روهري) بابيه، ملتان او نور د لوی فاتح محمد بن قاسم په مشرۍ ونيول او تر هغو وروسته هم د سند ځمکه د ملتان تر پايه او د پېښور تر شاوخوا پورې د اسلامي سالارانو تر اميرۍ لاندې پاتې شوه، په دې توگه مسلمانانو د افغانستان د جبهې شاته هم خپل فتوحات پرمخ بوتلل، خو لکه چې وليدل شول د افغانستان خلکو له مرو او سيستان څخه نيولې تر کابل او پېښور پورې څه

د پاسه يو سل کاله د عربو د برياليو لښکرو په مقابل کښې مقاومت وکړ، دا غرونه تل د خونړيو جگړو ډگر و او هغه وخت چې رتابله او کابلشاهانو په زابل او کابل کښې د عربي برياليو په لاس ماته کوله، د جبهې شاته يعنې گرديز، پېښور او ويهند ته يې پناه ورده، د خپل ځواک تر پياوړولو وروسته يې بيرته پر کابل او زابل يرغل کاوه، او د عربو ساخلوگان يې پوپنا کول، په دې توگه يوه پيړۍ په دغو جگړو کې تېره شوه او د افغانستان خلکو په دې مقاومتو کښې په ډېره ميړانه خپلواکي ساتله، دوی د اسلام دين هم ورو ورو ومانه، په دې وختو کښې د گندهارا ولايت له کابله تر پېښورده او ويهند، کنډر، سند او ټکسيلا پورې د گريکو بوديک د مدنيت او صنعت مرکز و، او په دغه هېواد کښې بودايي او برهمني لوی بود تونونه (معابد) موجود و.

اخځ: د البلاذري فتوح البلدان، طبري، چچ نامه، تاريخ سيستان. الاصايه، افغانستان بيک نظر، جغرافياي تاريخی ايران، دائره المعارف اسلامي، فتوحات عرب در آسيای ميانه، خلافت د ميور په قلم، معجم الانساب زمباور، تاريخ يعقوبی، د ابن اثيرالکامل، د يعقوبي البلدان، د گردیزی زين الاخبار، مجمل فصیحی، سي.يو.کي د هيون تسنگ، راجه ترنکيني د کلهنه، د ايليت د هند تاريخ، د افغانستان تاريخ ۱ - ۲، کتاب الهند، مروج الذهب، مادر زبان دري، طبقات ناصری، د ندوی د سند تاريخ.

چې د دې بلنې نخښه وه، وریاوه او په خپله لښکري چونۍ کښې یې لوی اور بل کړ، ځان یې د (شهه‌ن‌شاه) په لقب ونوماوه. د خراسان د اموي حکمران نصر د سیار د زوی او ابومسلم ترمنځ سخته دښمني پېښه شوه، او مروان اموي پر (۱۳۱هـ - ۷۴۸م) کال د امام ابراهیم سر د آهکو په بنۍ کښې وپیچه او وېې واژه ورور یې عبدالله سفاح کوفې ته و تښتید، خو ابومسلم ترخراسان پرمخ ولاړ او له خراساني لښکرو سره پر کوفه ورننووت، پر (۱۳۲هـ) کال یې د کوفې په لوی جومات کښې د عباسی عبدالله سفاح په نامه خطبه وویل، او د امویانو د دولت نسکورېدل یې اعلان کړل، ددغه مهم کار او د عباس کورنۍ د خلافت ترښتې اېښوولو وروسته بیرته مروته راغی. ده تر (۱۳۵هـ - ۷۵۲ع) کال پورې خراسان منظم کړ، او ماوراء النهر یې هم ونیو، پر (۱۳۶هـ) کال په ډېر شاهانه برم و پرتم مکې ته لاړ، خو دسفاح ورور خلیفه منصور دوانیقی د ابومسلم له ستر شخصیت څخه ووېرېد، دی یې پر (۱۳۷هـ - ۷۵۵م) کال پر ۳۷ کلنۍ وواژه او خراسان یې د عباسیانو په امپراتورۍ کښې دننه وساته. خو پر همدغه کال د ابو مسلم له سکروټو ډک نغري څخه بیا لمبې پورته شوې، او د هرات لوېدیځ خواته د اهر وانه له کلي څخه زردشتی فیروز سنباد له سلو زرو تنو لښکر سره د ابومسلم د غچ او د خپلې خپلواکۍ د اخیستلو له پاره د عباسیانو پر ضد پورته شو، د تاري د غرب او تېرستان خواته پر مخ ولاړ، عباسي خلیفه منصور، جمهور د مرار عجلی زوی د ده جنګ ته له لوی لښکري ځواک سره راواستاوه، چې سنباد په دې جگړه کښې له خپلو شپېتوزو پیروانو سره ووژل شو. د خراسانیانو بله هڅه پر (۱۴۱هـ) کال د برازبنده په مشرۍ تر سپین بیرغ لاندې وه چې خلیفه منصور خپل زوی المهدي د هغه مخنیوي ته وگماره، د براز بنده قواوې یې له منځه یووړې او په خپله یې هغه د جگړې په ډگر کښې

د عباسیانو واکمني

(۱۳۲ - ۲۰۵هـ)

په افغانستان کښې د راشده خلافت او اموي امارت یوسل و دېرش کلنه اسلامي دوره په کړکېچ او جگړو تېره شوه، د دغه هېواد خلکو لومړی د عربي دولت سياسي او لښکري واک نه مانه، دویم دا چې د بني هاشم او بني امیه ترمنځ په اختلاف کښې د آل هاشم پرخواوو، وروسته ترهغو چې اسلام یې ومانه او له وسلې یې لاس واخیست، تل یې داهڅه وه چې خلافت دې بېرته بني هاشم ته ورکړل شي او د دغه انقلاب په ترڅ کښې یې زیاریوست چې خپله واکمني او خپلواکي بیا ټینګه کړي.

د همدغه مقصد له پاره د خراسان یو نومیالی عبدالرحمن مشهور په ابومسلم مروزی (چې پر ۱۰۰هـ زیږېدلی) د بنداد هرمو د زوی له مروڅخه درې فرسخه لیرې دماخان له خلکو څخه ددې بلنې مخکښ (پیشوا) شو. اوپه (۱۲۴هـ - ۷۴۱ع) کال پر ۲۳ کلنۍ کښې کوفې ته لاړ او په مکه کښې یې له امام ابراهیم عباسي سره وکتل، خلک یې د عباس کورنۍ د بلنې تایدولو ته راوبلل، چې له هغه سفره بېرته هېواد ته راغی پر (۱۲۹هـ - ۷۴۹ع) کال یې د افغانستان په شمالي سیمو کښې له مرو څخه نیولې ترخارستان پورې خلک له ځان سره کړل، او د عباس کورنۍ خلافت یې اعلان کړ، تور بیرغ یې

وواژه. دا ماته د ۱۴۲هـ کال د بیع الاول پر ۶ مه د دوشنبې پر ورځ وه. پر (۱۴۴هـ - ۷۶۱م) کال د بست او کندهار خلک هم د منصور پر خلاف وښورېدل او د سیستان د حکمران زهیر د محمد ازدی د زوی سره یې سخته جگړه وکړه او بیا پر (۱۵۰هـ - ۷۶۷ع) کال استادسیس هروي له بادغیسه د حریش سیستانی په ملاتړ پاڅېد، خلیفه ۲۴ زره تنه لښکر له خازم بن خزیمه سره د دوی مقابلې ته راواستول، عمرو، او ابی عون د قتیبه زامنو هم د خلیفه په امر له تخارستانه پردوی یرغل وکړ او د (۷۰ زرو) په شاوخوا کښې د سیس پیروان یې ووژل او په خپله دی یې بندي کړ چې په بغداد کښې ووژل شو، د ده لور "مرجیله" هارون وکړه چې د مامون مور وه، پر (۱۵۱هـ) کال د زرنج ښار هم بلواو کړه او دسیستان خلک د خپلو محلي مشرانو محمد د شداد د زوی او آذروبه د مرزبان زردشتي د زوی په مشرتابه د خلیفه منصور پرضد وجنگیدل، او د سیستان والي یزید د منصور خلیفه زوی یې مغلوب کړ، ترهغه وروسته پر (۱۶۱هـ - ۷۷۷م) کال یو بل سپی د هاشم بن حکیم په نامه په مفتح مشهور د مرو له ديه کازه راپورته شو، او په هرات بادغیس او مرو کښې یې د سپین کالیو (سپید جامه ها) په نامه یوه ډله له خان سره کړه ترآمو هاخواته پورې وتل، همهلته له خپلو (۳۰ زرو) تنو سره د عباسیانو د لښکرو له خوا له منځه یو وړل شول (۱۶۳هـ) او هم د (۱۶۰هـ - ۷۷۶م) په شاوخوا کښې په خراسان کښې یوسف البرم پورته شو، چې په میمنه، مرغاب او پوښنج کښې یې د بلوا بیرغ ورپاوه، خو په یوه جگړه کښې د خراسان د حکمدار یزید بن مزید له خوا بندي او په بغداد کښې ووژل شو.

د سیستان په جبهه کښې د سفاح په وختو کښې یوه بستي سړي چې بوعاصم نومید د سیستان امیر شو، داوخت د عباسي دربار له خوا

سلیمان کندي له خراسانه راغی او بوعاصم یې له منځه یوړ او په بست کښې یې هم له ترتیبیل سره جگړه وکړه او هغه یې مات کړ (۱۳۸هـ - ۷۷۵م) خو بیا د سیستان خلک د حنین بن رقاد په مشرۍ پر (۱۴۱هـ - ۷۵۸م) کال بلوا وکړه، چې لومړی د عباس منصور له خوا هنادي السري او ترهغه وروسته پر (۱۴۶هـ - ۷۶۳م) د المهدي ماما یزید د منصور زوی د سیستان د حکمران په حیث راغی، خو څه موده وروسته بیرته ولاړ، او د ده پرځای پر (۱۵۱هـ - ۷۶۸م) کال معن د زایده زوی سیستان ته راغی او تررنج (د ارغنداو تر ناوې) پرمخ ولاړ او په هغه جگړه کښې چې له ترتیبیل سره یې وکړه، د هغه زوم یې چې (ماوند- یا ماوید) نومېد له دیرشوزرو تنو لښکر سره بندي ونيو او بغداد ته یې واستاوه، خو پر (۱۵۲هـ) کال د سیستان خلکو د معن نس څیرې کړې په دې وخت کښې په سیستان کښې د خوارجو ښورښت ډېر گرندی و، پر (۱۵۹هـ - ۷۷۵م) کال حمزه د مالک زوی د مهدی خلیفه له خوا سیستان ته راغی، او سیستانی خارجی نوح یې وځاپه د سیستان له نورو مهمو پېښو څخه د تمیم د سعید د زوی واکمني وه چې د مهدی له درباره پر (۱۶۹هـ - ۷۸۵م) کال سیستان ته راغی، د بست او رنج خواته یې لښکر ویوست، له ترتیبیل سره یې جگړه وکړه او دهغه ورور یې بندي او عراق ته یې واستاوه.

خو د هارون الرشید په وختو کښې له (۱۷۱هـ - ۷۸۷ع) کال څخه جعفر د محمد طوسي زوی او ترهغه وروسته عباس د جعفر زوی پر (۱۷۳هـ) کال د خراسان حکمرانان و، او بیا پر (۱۷۴هـ) کال خالدالغطریف، پر (۱۷۶هـ) کال حمزه د مالک زوی د خراسان په امیری وټاکل شول، پر (۱۷۷هـ) کال فضل د یحیی برمکي بلخي زوی د بغداد د دربار له خوا د خراسان حکمران شو او په دغه ځای کښې یې یو غښتلی لښکر د خراسان د

لبنکر په نامه جوړ کئ، چې شمېر يې نيم مليون تنو ته رسېده، چې ډېر نفوذ يې وموند او پر (۱۷۹هـ - ۷۹۵م) کال له خراسانه بغداد ته وگرځېد، دی د خراسان د خلکو په مرسته د عباسي دربار يو سپين روڼي نوميالی شو او همدا د بلخي برمکيانو نامتو کورنۍ د يحيى بن خالد برمکي له اولادې څخه وه، چې د هارون الرشيد په وختو کښې يې دوه زامن فضل او جعفر په عباسي دربار کښې وزيران شول، خو په پای کښې د خلافت دربار د دوی له ډېر نفوذ څخه ووېرېد خراسانيانو چې تل د خپلواکۍ د اخیستلو له پاره هڅې کولې، ځکه نو هارون الرشيد دا ستره کورنۍ چې د عباسي دولت ټول واک يې په لاس کښې اخیستی و، د قتل عام په واسطه پوښانه کړه (۱۸۷هـ - ۸۰۳م).

د فضل برمکي ترامارت وروسته علي د عیسی زوی د ماهان لمسی پر (۱۸۰هـ) کال او بیا هرثمه د اعین زوی پر (۱۹۱هـ) کال او عباس د جعفر زوی پر (۱۹۳هـ) کال د خراسان امیران وو، خو په سیستان کښې د هارون د جلوس پر کال بلوا وشوه، چې کثیر د سالم زوی د هغه ځای عربي حکمران بغداد ته وتښتید، تر هغه وروسته عثمان د عماره زوی سیستان د ځان تابع کئ او له رتبیل سره يې په رخج کښې جگړه وکړه، او د بشر له فرقد د زوی او سیستاني حصین سره چې له خپلو سپرو سره په بست او سیستان کښې یاغي شوی و، سختې جگړې وکړې او تر هغه وروسته پر (۱۷۶هـ - ۷۹۲م) کال داؤد د بشر سیستاني زوی د سیستان امیر شو او د خلافت دربار اړ شو چې د سیستان د بنوربنتو د خپلو له پاره په خپله له سیستاني وړتیا څخه کار واخلي، داؤد لومړی حصین له منځه یوړ او سیستان يې آرام کئ، خو د دې له پاره چې داؤد په نیمروز کښې پښې ټینګې نه کړي، ژر يې لرې کئ، او د ده پر ځای پر (۱۷۸هـ) کال یزید د جریر زوی د سیستان په حکمرانۍ

وگمارل شو، دغه سړي پر زابل او کابل یرغل وکئ، او تر هغو وروسته پر (۱۸۲هـ) کال د سیستان حکمران عیسی نومی تر کابله پر منځ ولاړ.

د دغه مهال له خورا مهمو پېښو څخه یوه هم داده چې پر (۱۸۲هـ) کال په سیستان کښې یو نامتو پهلوان چې امیر حمزه د عبدالله سیستاني زوی {د زوطهماسپ له کوله و} میدان ته راووت، دغه نابغ او اتل شخصیت د خراسان د پخوانیو ازادی غوښتونکیو او خپلواکپالو نومیالیو په پیروی په سیمه کښې د ازادی ولوله توده کړه او عیسی د علي زوی د هارون الرشيد حکمران يې وشاړه، پر زرنج يې بری وموند او په عیسی پسې تر هرات او پوشنج پورې پرمخ ولاړ، خو عیسی بېرته دی د سیستان خواته پرشا وتمباوه حمزه په نیمروز کښې نوی ځواک راغونډ او بیا يې پر نشاپور یرغل وکئ، کلکې جگړې يې وکړې او پر (۱۸۸هـ) کال بیرته سیستان ته وگرځېد. له دې کبله چې د دغه نیمروزي پهلوان میدان ته راتګ د عباسیانو د واکمنۍ بنسټ رېږدولی و او خراسانيانو او نیمروزيانو بیا د خپلواکۍ غوښتلو آسمان لړزوونکې نارې پورته کړې وې، ځکه نو پر (۱۹۳هـ - ۸۰۸م) کال خلیفه هارون الرشيد په خپله خراسان ته راغی او حمزه له دیرش زریز تکره لبنکر سره د نشاپور خواته وخوځید خو څنگه چې د (۱۹۳هـ) کال د دویمې خور پر میاشت خلیفه د خراسان په طوس کښې مړ شو، حمزه د عباسیانو له پاتيو ویرجنو سره جگړه ونه کړه، بیرته سیستان ته ولاړ، د بلوچستان او سند خواته يې برید پیل کړ، په ډېرو فتوحاتو بریالی شو، او پر (۱۹۹هـ - ۸۱۴م) کال له دغه سفر نه بیرته راغی او پر (۲۱۳هـ) کال ووژل شو. خو د ده د میرانې او پهلوانۍ نکلونه تر ډېرو پېړیو پورې د خلکو پر ژبو وو، او د ملي پهلوان په توګه ګڼل کیده، دده په پیروی حرب د عمیده زوی له بسته پاڅېد دی د سیستان د خاش له خلکو څخه و او تر (۱۹۹هـ) پورې

بې له عباسي حکمرانانو سره جگړې وکړې، د آزادۍ غوښتلو نغری يې تود وساته، تر هغه وروسته هم عباسي حاکمان سيستان ته راتلل، خو ريښتيني واک د ظاهر د کورنۍ په لاس کېږي و.

د افغانستان له هغو واکمنو کورنيو څخه چې د عباس کورنۍ د خلافت په جوړښت کې يې له ابومسلم خراساني سره ملگري وکړه. يوه د غور د سوريانو کورنۍ وه، چې د ماهوي د همهغه کهاله پايڅوړ و چې د مخه يې يادونه وشوه، له دې کهاله څخه د امويانو د دورې په پای کې شنسب د خرنگ زوی د غور په غرو کې امارت لاره، او زوی يې امير پولاد د (۱۳۰ هـ - ۷۴۷م) په شاوخوا کې د خراسان په هڅو کې د ابو مسلم ملاتړ و، چې تفصيل به يې د غوريانو د حالاتو په شرح کې راوړل شي.

اخځ: طبري - البلاذري - تاريخ سيستان - طبقات ناصري - پته خزانه - يعقوبي - تاريخ برامکه - البرامکه - انسيکلو پيډي اسلامي - ابن اثير - مروج الذهب معجم الانساب - زين الاخبار گرديزي - افغانستان بعد از اسلام لومړی ټوک - الکامل ابن اثير - مجمل فصیحی - ابن خلدون.

په اموي او عباسي دوره کې د افغانستان ټولنيز او مدني احوال

لکه په تېرو څپرکيو کې چې مو وويل د راشده خليفه گانو او امويانو په وختو کې څو څو واره د خراسان خلک له هرات، مرو او سيستان څخه تر زابل، کابل او تخارستان پورې د عربو د سياسي واک د خپریدو پر خلاف وښوریدل، برهمني کابلشاهانو او رتبيلانو ان تر هجرت وروسته د (۱۸۰) کالو په شاوخوا کې هم په کابل او زابل کې مقاومت کاوه، او د بودايي او برهمني مدنيت اغيزه په کابل، زابل، تخارستان او بلخ کې پاتې وه، د افغانستان په لوېديزو سيمو لکه: سيستان، هرات، گوزگانان او مرو کې هم د زردشتي ثقافت نخښې ليدل کېدې.

خو د خلکو مقاومت که بودايي وو او که زردشتي ډېر کلک او سخت و او د دغه هېواد خلکو نه غوښتل چې د نورو د اطاعت رسۍ په غاړه کې پرېږدي، د امويانو په وخت کې د خراسان مشرانو دغه مقاومت ته اسلامي بڼه ورکړه په دې مانا چې د امويانو د امپراتورۍ پر خلاف يې د هاشم کورنۍ په طرفدارۍ وسلې ته لاس واچاوه، او خراسان د هاشم کورنۍ د پناه غوښتونکيو ټاټوبی شو. خو بنيابي دا ټکی هېر نه شي چې دغه

مقاومت که څه هم د هاشميانو د طرفدارۍ بڼه پيدا کړې وه، خو له اړه د دغو خلکو د خپلواکۍ غوښتلو پر پټ حس ولاړو. او دليل يې دا دی چې همدغو خلکو د امويانو د امپراتورۍ بنسټ له بيخه ويوست، د عباسيانو د امپراتورۍ بنسټ هم د خراسانيانو په لاس کيښودل شو، ابو مسلم خراساني، ابراهيم امام او سفاخ يې د بغداد منبر او تخت ته ورسول، خو لکه ومو چې ليدل په خراسان کېږي پرله پسې ښورښتونه او اضطرابونه غلي نه شول، او خراسانيان لکه چې له امويانو سره جنگېدلي وو له عباس کورنۍ سره يې هم جگړه وکړه، د خپلواکۍ د گټلو له پاره په دغه هېواد کېږي ملي پهلوانان پيدا شوي وو او که له امويانو سره د خراسانيانو جگړې يوازې د هاشم کورنۍ په طرفدارۍ پورې تړلې وای، نو په بغداد کېږي د هاشم کورنۍ او عباسيانو تر ټينگښت وروسته بايد په دغه هېواد کېږي جگړه دريدلې وای. خو خراسانيانو او د افغانستان خلکو يو وخت له پخوانيو اديانو څخه د دفاع په نامه، بل وخت د شعوبيه په نامه، کله د آل هاشم د دوستۍ په نامه او بيا د خوارجو او نورو په نامه يوازې يو مقصد پر مخ بيوه، چې هغه د پردۍ واکمنۍ له منځه وړل او د خپلواکۍ گټل وو، چې وروسته يې د آل ظاهر او آل سامان او نورو محلي واکمنانو په واسطه هغه ستر مقصد لاس ته راوست.

د افغانستان د خلکو له پاره دا دوه سوه کلنه جگړه گټوره وه، په دې مانا چې د اسلام دين يې د هغه له نوي ترقي خوښوونکي روح سره ومانه، خو د پرله پسې جهاد په نتيجه کېږي د محلي حکومتو خاوندان هم شول، خراساني ثقافت يې له اسلامي او عربي رواياتو سره گډ کړی او په راتلونکي کېږي د اسلام د خپرولو او دفاع له پاره غښتلي عناصر شول، حال دا چې پخواني دينونه يې زاړه شوي او له خرافاتو او اوهامو ډک وو چې په

هغه عصر کېږي د گټې اخيستو وړ نه وو.

په لومړيو دوو سوو هجري کلو کېږي په افغانستان کېږي د اسلام ديات د زړه دشتي، بودايي او برهمني اديانو ځای ونيو، عربي ژبه او ليکدود په ټول افغانستان کېږي خپاره شول خو تر دوو نيمو سوو کالو پورې هم د افغانستان په ختيزو سيمو کېږي سنسکريټ ژبه او ليکدود له عربي کوفي ليک سره يو ځای موجود وو، لکه چې هغه ډېر پخوانی ډبرليک چې په توچې (ختيز افغانستان) کېږي (۲۴۳هـ - ۸۵۷م - جمادی الاولی) پر يوه ډبره لاس ته راغلې په عربي او سنسکريټ دواړو ژبو ده، چې اوس د پيښور په موزيم کېږي خوندي ده.

په خراسان، هرات او سيستان کېږي هم پهلوي ژبې خپل ځای په همدغه وخت کېږي دري ژبې ته پريښوو، اسلامي علومو تفسير، حديث، رجال او سير هم په افغانستان کېږي رواج وموند، او په زرنج، بلخ، هرات، مرو او نورو کېږي لويې اسلامي مدرسې منځ ته راغلې، او هم لوی اسلامي پوهان او نامتو زاهدان لکه امام اعظم ابوحنيفه د ثابت زوی او د زوطي لمسی (د کابل د شمال)، ابن المبارک مروزي محمد د کرام سيستاني زوی (د کرامی مذهب مؤسس)، ابراهيم بن طهمان باشاني (هراتي) محدث، ابو اسحق ابراهيم بن يعقوب جوزجاني محدث، ابراهيم ادهم بلخي صوفي، ابو سليمان موسي جوزجاني حنفي فقيه، او ابراهيم بن رستم مروزي د بوحنيفه له ملگريو څخه، ابو داؤد سجستاني د مشهور سنن خاوند، ابو حاتم سهل بن محمد سيستاني محدث، ابو جعفر بلخي منجم، ابو قتيبه مروزي مؤرخ، بشار بن برد تخارستاني عربي شاعر، علي بن الجهم خراساني عربي شاعر او نور له دې هېواده پاڅېدل او د عباسي خلافت دربار ته عجمي مدنيت، آداب او د ادارې اصول هم د خراسان خلکو لکه برمکيانو او نورو يوړل، د

عربي ژبې کلمات پر دري ژبه گډ او اوسنی پارسي ځنې جوړه شوه، چې پر دې ځمکه يې عربي او خراساني گډ مدنيت منځته راوست، يو زيات شمېر بريالي عربان د دې ځمکې په لويو ښارو لکه هرات، زرنج، بلخ، مرو او نورو کښې مېشت شول، په دې توگه د افغانستان له آريايي نژاد سره د عربي (سامي) نسل گډون او په دغه هېواد کښې د عربي آدابو، دود او دستور خپريدل پيل شول، ددغه ځای پر اوسيدونکيو عربانو سربيره خورا ډېر عربي وسله وال عسکر هم په خراسان کښې په جگړه اخته وو، چې د ابن اثير په وينا د امويانو په وختو کښې د قتيبه په مشرۍ نهه زره د بصري خلک، لس زره د بکر له ټبره، لس زره د تميم له قبيلې څخه، څلور زره له عبد قيسه، لس زره له ازد څخه، او اووه زره د کوفې له خلکو وو، چې ټول (۴۷) زره خالص عربي نژاده لښکر او اوه زره هم موالي د حيان بنطي تر مشرۍ لاندې وو، قتيبه له سيمه يزو خلکو څخه هم لښکر جوړاوه، لکه چې د خراسان له خلکو څخه يې هم له لسو څخه نيولې تر شلو زرو تنو پورې لښکر راغونډ کړی وو، چې له عربي لښکرو سره يې خدمت کاوه، او له دې څخه څرگندېږي چې په خراسان کښې د عربي دولت وسله وال عسکر تر سلو زرو زيات نه وو، همدغه شمېر لښکر اسلامي فتوحات په ماوراءالنهر کښې د چين تر حدودو پورې رسولې وو.

په اموي او عباسي عصر کښې اسلامي فتوحات د سند او لوېديز هند گڼ شمېر ښارو ته رسېدلې وو، ځکه نو د هند زياتره پيداوار لکه دارو، عقاير او بدلي شيان او هندي مصنوعات د ملتان د بيل منصوره، ويهند، ارور (رهري)، قنډابيل (گنداوي)، قزدار (اوسنی خضدار)، د توران او د سند د ناوې د نورو ودانو ښارو له تجارتي مرکزو څخه له کشميره نيولې د سند د مهران د سيند تر مجري پورې د زابل سيستان او هرات له لارې ايران،

عراق او عربي متمدنو ښارو ته لکه بغداد، دمشق او نورو ته د تجارت له پاره وړل کېدل. د اصطخري او ابن حوقل په وينا د قزدار، مکران او توران (اوسنی بلوچستان) د فانيذ (سپينې شکرې) تجارت په ټول خراسان او عراق کښې کېده او لکه البشاري مقدسي چې وايي په توران کښې د دانه دارې سپينې شکرې د اوچت ډول لويې کارخانې وې همدا راز د پنجاب تجارتي کاروانونه د اوسني پښتونستان له لارې کابل، غزنه، خراسان بخارا او ماوراءالنهر ته هم تلل او له هغې خوا يې چيني مالونه هند ته وړل، د خراسان او مرو ورينمين ټوکران د سوداگرۍ غوره مالونه وو، چې کاروانونه به يې چين ته هم تلل او د صمد په وينا دغه تجارت په عباسي عصر کښې بشپړه پراختيا موندلې وه چې هندي لوبني، د خراسان وسپنه، د هند او سند عود، قرنفل، نارگيل، د سپنسيو کالي او پيلان د افغانستان له لارې د عربي هېواد لوېديزو سيمو ته وړل کېدل، څنگه چې په خراسان کښې د اسلامي حکومت د ټينگښت له امله امنيت ټينگ و، نو ځکه د سامانيانو په ښارو کښې د چين تجازت هم زيات شو او هم له بلې خوا څرنگه چې د سلطان محمود فتوحاتو د هند ارت هېواد له عربي هېوادو سره ونښلاوه نو د منځنۍ آسيا د هېوادو او ټول خراسان تجارتي بڼې هم څرگند پرمختگ وکړ.

ابو زيد سیرافي وايي چې: له هندستانه پرله پسې کاروانونه خراسان ته او له هغه ځايه هند ته ځي او راځي، د دغو لويو کاروانو لار پر زابلستان ده چې له همدغه ځايه قزدار، کيزکان (قلات) او مکران ته تلل او د شال (کويت) او بولان د درې او سيبی (سيوی) له لارې يې له سند سره تجارت کاوه، د ابن اثير په وينا د هرات اوبدليو شيانو ډېر شهرت درلود، چې له همدې کبله يې په عربي ژبه د هراتي کاليو سوداگر ته "هراء" ويل او هغه

وخت چې مقریزي د مصر د مشهورو منسوجاتو د ډولو نومونه اخلي یوه ټوټه د خراساني ټوټې په نامه هم د هغو بنکلیو زربفتو او مخملو او نورو ټوټو په کتار کېنې یادوي. له دې څخه څرگندېږي چې په مصر کېنې عربي صنعتگرانو هم په همغه خراساني نامه او جنسیت د خراساني ټوکرو تقلید کاوه.

د جوزجاني په وینا: بلهاري هم د هند له تجارتي مرکزو څخه و، چې هلته د هند او خراسان سوداګر استوګن وو او د مشکو سوداګري یې مشهوره وه، همدا راز جلوت، بلوت، لمغان، دینور، وپهند د هند او خراسان تجارتي مرکزونه وو، چې د لومړي یاد شوي ښار تجارتي مالونه گني (نیشکر)، غوایي اوپسونه، اود وروستي مشک، مرغلرې اوګران بیه کالي وو.

خو د حدودالعالم د مؤلف جوزجاني په وینا خراسان یو ودان او له نعمتو ډک ملک و، چې د سرو، سپینو زرو او غميو کانونه پکښې وو او د اسونو، کالیو، پیروزو، داروګانو، وربینمنو او مالوچو د پیدا کېدو ځای او تجارتي لوی مرکز یې نشاپور و، د خراسان د ښارو نامتو پیداوار دا وو: له هراته خمتا، شیرخشت او دوشا، له مالن څخه طایفي وڅکې (مویز)، له کروڅه کشمش، له مرو څخه ښه مالوچ (پنبه) قزین جامونه او سرکه، له گوز ګانان څخه ښه آسان، کراستي، د آس تانګونه، زیلو او پلاس، له تالقانه وڅکې او کراسته، له کندرم کراسته، له بلخه ترنج، نارنج، گني (نیشکر) او نیلوفر، له تخارستانه پسونه، غله او راز راز میوې، له سمنګانه (اوسنی ایبکه) وڅکې او مېوه، له بنجهیره (اوسني پنجشیره) سره او سپین زر، له غوره پرده، زغره، ډال او ښه وسله، له سیستانه فرشونه، زیلو، خرما او انکوزه، له بسته (د هند لوی تجارتي مرکز) وچې میوې، خمتا (کریاس)، سابون، له درغشه (زمیندارو) زعفران، له بدخشانه سپین او سره زر، بیجاده او لاجورد.

الماني فون کریمر وايي چې: د شبرقان (اوسني شبورغان) تورې د عباسیانو په هېواد کېنې ډېرې مشهورې وې او د هندي تورو (مهند) تجارت هم له دې لارې کېده، د تالقان کراستي او نور دا واریدو وړین شيانو او قالینو شهرت درلود او د هغه ځای تاوده اوبدلي شيان په تیره بیا چوخه او پتو ډېر کارېدل.

هغه لوی ښارونه چې په خراسان، سیستان او زابل کېنې د تجارت مرکزونه وو ددغه هېواد د کرهڼې، تجارت او صنعت پر پرمختګ دلالت کوي.

تر کومه ځایه چې د تاریخ له پاڼو څرگندېږي د بغداد اموي او د آل عباس دولت له دې سیمو څخه دا لاندې عایدات د خراج، جزې، زکاة، د غنایمو د خمس او د دولتي ځمکو د عایداتو او عشر په نامه درلودل.

د جهشیاري او ابن خلدون په وینا:

له خراسانه: (۲۸,۰۰۰,۰۰۰) درهمه، (۲,۰۰۰) د زرو ټوټې، (۴,۰۰۰) غاټرې، (۱,۰۰۰) مریان، (۲۰,۰۰۰) کالي، (۳۰,۰۰۰) رطله هرېره.

له سیستانه: (۴,۰۰۰,۰۰۰) درهمه، (۳۰۰) کالي، (۲۰) زره رطله فانیذ (سپینه شکره).

له توران او مکران څخه: (۴۰۰,۰۰۰) درهمه.

خو د قدامه بن جعفر په وینا د روغې په وخت کېنې د عباسي دولت عایدات په دې توګه وو:

له خراسانه: (۳۷,۰۰۰,۰۰۰) درهمه

له سیستانه: (۱,۰۰۰,۰۰۰) درهمه

له توران او مکران: (۱,۰۰۰,۰۰۰) درهمه، خو د سیستان د تاریخ

مؤلف تر اسلام وروسته د سيستان عمل د پخوانۍ روغې په اساس داسې ليکي:

د سيستان گورتانو: بست، رخد، کابل، زابل، نوزاد، زمينداور، اسفزار، خجستان، زر زر درهمه (يو مليون).

د خراسان عمل د اسلام د حد تر پايه د ۲۰۰ هـ په شاوخوا کښې: اته دېرش مليونه درهمه.

بيا همدا مؤلف د سيستان د خراج په شرح کښې وايي: چې د سيستان ټوله مالیه (۵،۳۹۷،۰۰۰) درهمه دي، چې له هغې جملې څخه (۸۵،۰۰۰) درهمه خالص عايدات او جزیه، او پاته (۵،۳۱۲،۰۰۰) درهمه د خراج ډولونه دي. خوابن خرداذه د (۲۳۲هـ) په شاوخوا کښې له معتبرو رسمي اسنادو څخه مهم معلومات راټول کړي دي، چې د خلافت اداري او مالياتي نظام همغه و چې په خراسان کښې يې تر اسلام د مخه رواج درلود. د طلا پيسې دينار وې، چې ۴،۲۵ طلايې درلوده او د سپينو زرو پيسې درهم وې چې ۲،۹۷ سپين زريې درلودل، په جنسي مالياتو کښې کيلي رواج و، چې کر (د لومړي توري په پېښ) يې ورته ويل او له ۶ خروارو سره برابر و. ابن خردا به د خلافت د ختيزو ځمکو حاصلات داسې ليکي:

سيستان: (۶،۷۷۶،۰۰۰) درهمه.

رخج، زابلستان او زمينداور تر تخارستان پورې: (۱۴۷،۰۰۰) درهمه.

سرخس: (۳۰۷،۴۰۰) درهمه.

مرو شاهجان: (۱،۱۴۷،۰۰۰) درهمه.

مرورود: (۴۲۰،۴۰۰) درهمه.

بادغيس: (۴۴۰،۰۰۰) درهمه.

هرات او اسفزار او کنج رستاق: (۱،۱۵۹،۰۰۰) درهمه.

پوشنگک: (۵۵۹،۳۵۰) درهمه.

تالقان د مروالروډ او بلخ ترمنځ (۳۰۰، ۲۱) درهمه.

غرجستان د هرات او مرو رود او غزنه ترمنځ: (۱۰۰،۰۰۰) درهمه او دوه زره پسونه.

د تخارستان سيمي د بلخ او جيحون ترمنځ: زم (۱۰۶،۶۰۰) درهمه.

فارياب: (۵۵،۰۰۰) درهمه.

قبروغن (قته غن؟): ۴،۰۰۰ درهمه.

گوزگانان: (۱۵۴،۰۰۰) درهمه.

بونډه: (۲۰۰۰) درهمه.

برمخان او بنجار: (۲۰۶،۵۰۰) درهمه.

ختلان او بلخ او غرونه يې: (۱۹۳، ۳۰۰) درهمه.

مند جان: (۲۰۰۰) درهمه.

خلم: (۱۲،۳۰۰) درهمه.

روب او سمنگان: (۱۲،۶۰۰) درهمه.

باميان: (۵،۰۰۰) درهمه.

کابل: (۲،۰۰۰،۵۰۰) درهمه نغد او دوه زره وينځي د شپږ سوو

زرو درهمو په بيه.

ريوشاران: (۱۰،۰۰۰) درهمه.

مکران: (۱،۰۰۰،۰۰۰) درهمه.

شغنان: (۴۰،۰۰۰) درهمه.

وخان: (۲۰،۰۰۰) درهمه.

کست (خوست): (۱۰،۰۰۰) درهمه.

اخرون: (۳۲،۰۰۰) درهمه.

په دغو عايداتو كښې هغه پيسې چې له جزيې څخه لاس ته ورتلې، له هندوانو او نورو آسماني دين پلويو نامسلمانو څخه اخيستل كېدې، د امام ابو يوسف په وينا په خراسان كښې د هر يوه سړي پر سر درې ديناره ټاكل شوي وو، چې بې وزلي او غريبان په كښې شامل نه وو، دا پيسې د اموي عبدالملك په وختو كښې ټاكل شوې وې. خو د خراج په ډول كښې د مقرزيي په وينا په اموي عصر كښې د تاكستانيو جريب پر سر لس درهمه، له نخلستان څخه اته درهمه او د گنيو له كښت څخه شپږ درهمه، له مېوه لرونكې ځمكې څخه پېنځه درهمه، د غنمو د كښت له ځمكو څخه څلور درهمه او د اوريشو له ځمكې څخه دوه درهمه اخيستل كېدل.

اوس موږ له پورتنيو تاريخي كتنو څخه دې پايلې ته رسېږو چې د خراسان له ځمكو څخه له نيشاپوره نيولې د سند ترسينده او له جيحونه تربحيره عرب پورې د عربي دولت ټول مالي عوايد د قدامه او د سيستان د تاريخ د ناڅرگند ليكوال په وينا د ۴۴ مليونو درهمو په شاوخوا كښې، د ابن خرداد به په وينا د ۴۵ مليونو درهمو په شاوخوا كښې وو او كه د مقرزيي د وينا په اساس د هرو لسو درهمو وزن له ۶ څخه تر ۷ مثقالو پورې سپين زروگڼو او هر مثقال پېنځه افغاني بيه ولري، نو ټول به د ۲۲۵ مليونو افغانيو په شاوخوا كښې و گڼل شي.

د عربي دولتو د مالي درآمد په اړه راز راز معلومات شته، خو له لگښتونو يې خبر نه يو. يوازي د سيستان د تاريخ ناڅرگند ليكوال په سيستان كښې د دولت د مصارفو يو دقيق فهرست ليكلي دي چې له هغه څخه په هغه وخت كښې د حكومت لگښتونو ډولونه او اندازه څرگندېدای شي او موږ هغه راوړو، چې د عربي حكومت د ولاياتو په يوه ولايت كښې د دولتي عوايدو او مصارفو څه نا څه يوه كوچنې موازنه د اوسني عصر د

مروجو بودجو پراساس لاس ته راشي:

نوموړي مؤلف د سيستان د خراج عمل د: (۵،۳۹۷،۰۰۰) درهمو په شاوخوا كښې ليكي او لگښتونه يې داسې بيانوي:

خاص د سلطان لپاره (۲،۰۰۰،۰۰۰) درهمه.

د تيموق؟ جوړول: (۲،۰۰۰،۰۰۰) درهمه (ښايې چې د هيلمند د رود بند وي).

د كوره جوړول (۴،۰۰۰) درهمه (موخه يې سيلاب وړې ځمكې دي).

د بارې جوړول (۱۲،۰۰۰) درهمه (د ښار د كلا جوړول مقصد دی).

د نورو كلاو جوړول (۵۰،۰۰۰) درهمه.

د بنديانو له پاره: (۳۰،۰۰۰) درهمه.

په جامع جومات كښې د روژې لگښتونه (۳۰،۰۰۰) درهمه (هرقاري او د مسجد خادم ته د روژې پر مياشت ۲۰ درهمه)

د موذنانو له پاره: (۲۰،۰۰۰) درهمه.

په هر كال كښې د سلو مريانو ازادول: (۵۰۰) درهمه.

د روغتون له پاره: (۱۰،۰۰۰) درهمه.

د بندونو تړل: (۲۵،۰۰۰) درهمه.

د شرط (پوليس) له پاره: (۲۵،۰۰۰) درهمه.

د خراج د بندار (د ماليې رييس) او دهغه د منشيانو له پاره: (۵۰،۰۰۰) درهمه.

د صاحب مظالم (عدليه) له پاره: (۲۰،۰۰۰) درهمه.

د ريگو او شگود تړلو له پاره: (۳۰،۰۰۰) درهمه.

پرت (د رودو د خاورين بند له پاره): (۵۰،۰۰۰) درهمه.

د هيلمند د پلو، لارو او كښتو د ويالو له پاره: (۳۰،۰۰۰)

درهمه

پر پورتنیو ټاکل شویو لگښتونو سربېره د سیستان د تاریخ لیکوال دا اشاره هم کوي چې نور پاتې عایدات یې د ابناء سبیل او ضعیفانو او غریبانو د کالیو او نفقې او نورو هغو مصارفو له پاره سپمول او ساتل چې د والي په اختیار کېنې وو. سربېره پر هغو سکو چې په اموي او عباسي دولتو کېنې د خلفاو په نامه په ټولو اسلامي ولایاتو کېنې وهل کیدې په خراسان کېنې د سند ترسینده د پخوانیو نامسلمانو دولتو ځینې سکې هم دود وې، او کله هم دگندهارا، پنجاب او باختر د ساساني پاچهانو یا بودايي شاهانو پر پخوانیو سکو د خلیفه نوم او کلمه طیبه هم وهل کیدل.

د خلافت والیان چې خراسان ته راتلل دوی حق درلود چې په خپل نامه سکه ووهي. لکه حمید د قحطبه زوی (د ۱۵۱هـ پر شاوخوا) او عبدالملک د یزید زوی. (د ۱۵۹هـ پر شاوخوا)، جعفر د محمد زوی. (د ۱۷۱هـ په شاوخوا کېنې) علی د عیسی زوی. (د ۱۸۰هـ پر شاوخوا) او هرثمه داعین زوی. (د ۱۹۱هـ پر شاوخوا) او غسان د عباد زوی (د ۲۰۲هـ پر شاوخوا) د بغداد د عباسیانو د وخت هغه والیان وو چې په نیشاپور کېنې یې په خپلو نومو سکې وهلې دي، چې نمونې یې شته، او هم ابو مسلم خراساني د (۱۳۳هـ په شاوخوا کېنې) د ابو مسلم عبدالرحمن بن مسلم په نامه په مرو کېنې سکه وهلې ده چې تراوسه شته.

د اسلامي لښکرو له فتوحاتو سره سم طبعاً د عربي دولت سکې په ټولو مفتوحه هېوادو کېنې رواج شوې او لکه مقرېزي چې لیکي: په اسلامي عصر کېنې حضرت عمر فاروق د لومړي ځل له پاره د (ساساني) کسروي درهمو په وزن او شکل سکې خپرې کړې او پر هغو باندې یې "لااله الاالله وحده و محمد رسول الله" ولیکل، د دغو درهمو وزن هر لس درهمه شپږ

مثقاله سپین زر وو، حضرت عثمان پر هغو باندې الله اکبر ولیکه، د امیر معاویه په وخت کېنې زیاد د ابوسفیان زوی په بصره او کوفه کېنې داسې درهمونه رواج کړل چې هرو لسو درهمو یې اووه مثقاله سپین زر وزن درلود، او پر هغه سکه چې په دمشق کېنې د امیر معاویه له خوا وهل شوې، د داسې انسان بڼه لیدل کېږي چې توره یې پو غاړه ده په اموي عصر کېنې مصعب د زبیر زوی هم په عراق کېنې د اموي درهمو پر بنسټ سکه ووهله او عبدالملک اموي هم په عراق کېنې د حجاج په ذریعه مصورو درهمونو دود لاره شپږ دانگه (دوانیق) وو او پر هغو باندې یې "قل هو الله احد" هم لیکلي وو. تر (۲۰۰هـ) وروسته په خراسان کېنې د دغه ځای د داخلي پاچهانو سلسله منخته راغله او د خراسان پاچهانو لکه طاهریانو، سامانیانو، صفاریانو او غزنویانو چې د عباسي خلیفه گانو هم مهالي وو، یوه په نیشاپور، طوس، هرات، زرنج، بست، غزنه، بخارا، سمرقند، مرو، بلخ، ری او د خپلو هېوادو په نورو ښارو کېنې دارالضرب درلود او د سپینو او سروزرو سکې یې په کوفي لیکدود، دود کړي وې چې د پاچا او خلیفه دواړه نومونه ورباندې لیکل کیدل، د سلطان محمود ځینې سکې د سنسکریت په لیکدود هم وهل شوې دي، او ښایي چې داسکې د هند په هغو ښارو کېنې وهلې شوې وې چې سلطان محمود فتح کړي وو.

د اصطخری او ابن حوقل په وینا د افغانستان په ختیزو سیمو کېنې تر سنده پورې یوه سکه د قنهری قنهریات (گندهاري) په نامه وه چې د کابل او راولپنډۍ ترمنځ (گندهارا) ته منسوبه وه او اسماعیلیه او لودییه حکمرانانو په ملتان کېنې وهلې وه، دا سکه له عراقي پېنځو درهمو سره برابره وه او همداشان د خالصو سرو زرو سکه له هندي دریو درهمو سره اڼډول وه. لکه مقدسي چې اشاره کوي، په منصوره، ملتان، گندهارا او توران

کښې د "من" ټول د مکې له منه سره يو، و. او بلې پيمانې ته يې "کيجی" ويل، چې په کيج او توران کښې يې ټول له څلوېښتو منو سره برابر و.

خو د اموي هېواد سياسي ویش داسې و چې: د خراسان او ماوراء النهر ټولو مفتو ۰۰ ځمکو تر کابل، پنجاب او سنده په عراق عجم پورې اړه درلوده د عراق د والي له خوادوه تنه عاملان رااستول کېده چې ديوه مرکز د خراسان له پاره مرو او دبل مرکز د کابل، پنجاب او سند لپاره و، خو دغه ویش په عباسي دوره کښې چې په افغانستان کښې اسلامي فتوحات پراخ شول، تغيير وموند او پر څو نورو مهمو او اساسي ولايتو وویشل شو: لومړی دخراسان ولايت چې له مرو او هرات څخه تر بلخ او تخارستان پورې پروت و. (د خراسان نقشه دې وکتل شي - ۳۹).

دوهم د سجستان ولايت چې تر کابل په پورې رسیده.

درېيم توران ولايت چې تر مکران او سند پورې رسېده او په دغو ولايتو کښې مالي نظام او د ماليو د اخیستلو دفترونه د هغه له وخت ځانگړيو اداري اصطلاحاتو سره موجود و، خوارزمي په دې اړه يوه گټوره شرح ليکلې ده، او د ځمکو خراج يې هم پردرې ډوله:

لومړی محاسبه (نغدي يا جنسي)

دويم مقاسمه (پر پيداوار مالیه)

درېيم مقاطعه (هغه مالیه چې د حکومت او جاگيردار ترمنځ ټاکله) حکومت ته ورکاوه، او په ټولو ولاياتو کښې د خراج (مالياتو) او برید (پوسته) او جیوش (لښکرو) نفقاتو د یوانونه، رسایل (مکاتبات)، صدقات، مصادرات، اوقاف، رواتب (تنخواه) شرطه (پولیس) قضا (عدلیه) او نور موجود و، د ابن خلدون په وینا لیکونکي (کاتب) مهمه عهده درلوده چې د عربي حکمدارانو ځانگړی باوری سړی او صاحب السرو، څو تنه يې په یوه

وخت کښې دغه کارته گمارل، رسمي فرمانونه او اسناد ټول د کاتبانو له خوا ليکل کېدل او استول کېدل او هغه کار چې نن يې وزير او سکرتر کوي هغه وخت کاتبانو ته سپارل کېده، ترکاتب وروسته حاجب د وزير د دربار وظيفه درلوده، چې زياتې چاري د حاجب په واسطه اجرا کېدې او عساکر چې د ديوانالجندياديوان الجیش له خوا اداره کېدل عموماً د الفرسان (سپاره) او الرجاله (پلی) پر ټولگيو وېشل شوي او وسله يې تورې، زغره، خول، نیزه، غشي، ليندی، منجنیق، د بابه او ضبور (يو ډول ټانک) وو: د عسکرو کالي تحت، لنډ پرتوگک او څپلی (لکه د غرو د پښتنو کالي) وو، د لښکر کتارونه پر پېنځه ډوله وو:

لومړی قلب (منځ) چې په هغه کښې لوی مشر او قايد و.

دويم میمنه (ښی خوا).

درېيم میسره (کینه خوا).

څلورم ډبرليک يا مقدمه (د مخه خوا) له برياليو سره.

پېنځم ساقه ترلښکر وروسته. اود لښکرو مشران هم غالباً عربيان وو.

خود قضا نظام په اموي عصر کښې داسې و چې:

د صحابه وو او تابعينو، عالمان او صالحان د خليفه له حضوره او ياد ولايت د حکمرانانو له خوا په مهمو بناوو او مرکزوکښې د قاضيانو په توگه ټاکل کېدل او دغو قاضيانو د قران، سنت، اجماع او قياس يعنی له څلور گونو ادله وو سره سم د خلکو تر منځ شخړې حلولې، په خپل اجتهاد کښې آزاد، خو د شريعت د احکامو په پلي کولو کښې د اميرانو د سياست له اغېزې څخه خپلواک وو او د خليفه عمر بن عبدالعزيز په وینا يې دا پېنځه صفات (پوهه، بې تمه والی، زغم (حلم)، په ائمه پسې اقتدا او د پوهې او رايې له خاوند سره گډون) درلود، پرمدونو مجلو يې د قضا فيصلې ليکلې،

ځينو قاضيانو د حکومت تنځانه اخیستله، هغه چاچې اخیستله د کال تر زرو دینارو او د میاشتي تر لسو دینارو پورې رسېده، همدا راز د امر معروف او نهی منکر، د تول او وزن، د بازار د معاملو د څارنې او د دیني احکامو د تبلیغ له پاره محتسبان مقرر وو او په تیره بیا عربي پوهان او دامت صالحان د اسلام د دین د تبلیغ له پاره د خراسان مفتوحه هېوادو او په هغو پوري تړلیو سیموته راتلل، لکه چې د (۴۷هـ) په شاوخوا کښې ربیع الحارثی عربي حکمران په سیستان او زابلستان کښې د حسن بصري (د خپل وخت د لوی عالم) په مرسته اسلامی قوانین پلي کړي وو.

اخځونه:

حدودالعالم، د السیایي تاریخ الاسلام - عربي - ۳ ټوکه، البشاری اصطخری، د البلاذری فتوح، کتاب الوزرا والکتاب، د ابن خلدون مقدمه، د سیرافی سفرنامه، د اموی عصر د تجارت تاریخ، ابن حوقل حضارة الاسلام کتاب الخراج ابن قدامه، کتاب الهندو اسند، د امیر علی مختصر تاریخ عرب، فتوحات عرب در آسیای میانه، الکامل ابن اثیر، تاریخ ادبیات فارسی د صفا، د ابن ندیم الفهرست، د پېښور د موزیم ډبرلیکونه، تاریخ سیستان، تاریخ تمدن ایران ساساني د نفیسي، د امام ابویوسف کتاب الخراج، د خلفاؤ په عصر کښې د مشرق تهذیب (اردو)، معجم الانساب زمباور، طبقات ناصری، مفاتیح العلوم، تاریخ التمدن الاسلامی د جرجی زیدان، تهذیب و تمدن اسلامي درې ټوکه اردو، نقودالاسلامیه د مقریزی، شرق د رتحت اداره خلافت، تاریخ عرب د هتي، د گوستاو لوبون تاریخ تمدن عرب.

دریمه برخه

خپلواکه اسلامي دوره

طاهريان

(۲۰۵ - ۲۵۹ هـ)

د دغه کهناله لومړی سړی طاهر د حسین زوی، د مصعب لمسی، د رزیک کړوسی او د ماهان کوسی و چې د پوشنگک (د هرات لوېدیځ خوا ته نن زنده جان) له ځواکمنو کهولو څخه و. مصعب د رزیک زوی د بلاغت او ادب نومیالی پوه و چې د عباسیانو په وخت کښې د پوشنگک حاکم، او تر هغه وروسته یې زوی حسین ته د (۱۸۰ هـ - ۷۹۶ ع) په شاوخوا کښې د پو شنج حکومت لاس ته ورغی، حسین چې پر (۱۵۹ هـ) کال په پوشنج کښې زیږېدلی و او د عباس کورنۍ له درباره د شام او بغداد حکمراني هم ورسپارل شوې وه، پر (۱۹۹ هـ) کال مړ شو. د ده زوی طاهر د خراسان د آزادي پالیو په چاپېریال کښې وده وکړه او په اسلامي خراسان کښې یې د لومړني

ملي حکومت بنسټ کېښېنو. د خپلواکۍ د لارې د هغو تېرو فداکارانو ستر آرمان د همدغه ننگيالي په مېرانه لاس ته راغی چې دوه سوه کاله يې د دغه ستر مقصد له پاره زیاریوست، په دې تفصیل:

د هارون الرشید تر مړینې وروسته يې د دوو زامنو "امین او مامون" ترمنځ اختلاف پیداشو، امین چې په بغداد کې خلیفه شوی و، علي د ماهان زوی يې له (۶۰) زریز لښکر سره د خپل ورور جنګ ته واستاوه (۱۹۸ هـ) خو مامون چې په خراسان کې و، څلور خراساني لښکر يې د همدغه ظاهر پوشنچي په مشرۍ ولېږل، او د بغداد د لښکر مشر علي د ظاهر په لاس ووژل شو، د امین لښکر ماته وکړه، ظاهر پر بغداد یرغل او د امین سر يې پرې کړ، مامون يې د بغداد پر تخت کېښاوه، چې ستر برم يې وموند، د دغو خدمتو په بدل کې لومړی د شام حکومت او د بغداد کتوالی وروسیپارل شوه او بیا د خراسان حکمراني د ذوالیمینین له لقب سره ورکړل شوه. (۱۹۹ هـ - ۸۱۴ م).

ظاهر چې خراسان ته راوړسېد لومړی يې د خراسان د مرکزیت په ټینګښت او د ادارې په یووالي زور واچاوه، او په دوو دريو کالو کې يې کرمان، سیستان، هرات، نساپور، مرو، جوزجان، بلخ او تخارستان په خپل مرکز پورې وتړل له دغو مهمو فتوحاتو څخه تر (۲۰۵ هـ - ۸۲۰ هـ) پورې فارغ شو، د خپلواکۍ نقشه يې طرح کړه خراسانيانو ته يې پخوانی برم ور په زړه کړ او وروسته تر هغه چې د ولایاتو له مرکز څخه ډاډه شو، او خراسانيان يې د خان مله کړل د (۲۰۷ هـ - ۸۲۲ ع) کال د څلورمې خور پر ۲۴ مه د جمعې پر ورځ يې د خراسان د خپلواکۍ اعلان وکړ او د جمعې په خطبه کې يې د مامون نوم یاد نه کړ.

دا تاریخي ورځ د خراسان په تاریخ کې لومړۍ هغه ده چې د

آزادی په لار کې د دې سیمې د خلکو تر دوو پیړیو زیار وروسته يې هیله پوره شوه او په خراسان کې د ملي حکومت لومړی بنسټ د ظاهر پوشنچي په لاس کېښوول شو خو له بده مرغه دا زړور او ازادي پال ظاهر پر همدې شپه وفات شو او د ده زوی طلحه چې یو پوه سړی او د پلار له خوا د سیستان امارت وروسیپارل شوی و، د پلار پر خپلواک مسند کېښاست، شپږ کاله يې په عدالت حکومت وکړ، خلک يې وروزل، د بغداد د خلافت دربار هم د ده حکومت په رسمیت وپېژاند او د خراسان د خپلواکۍ غوښتونکیو خلکو له هیجان څخه وبهرېد.

طلحه پر (۲۱۳ هـ - ۸۲۸ م) کال په سیستان کې له خارجي حمزه سره ونښت خو پر همدغه کال دافاضل، متدین او عادل امیر مړ شو، ورور يې عبدالله د ظاهر زوی (پر ۱۸۲ هـ زیږدلی) چې څه موده په شام او مصر کې حکمران و، تر هغه وروسته يې د بغداد د دربار له خوا په پارس کې د بابک خرمي پر خلاف جګړې کولې؛ امیر شو؛ د بغداد دربار دی رسماً د خراسان امیر وپېژاند. د عبدالله رویه د بغداد له دربار سره ډېره صمیمانه وه، او تل د خلافت له دښمنانو سره جنګېده، د عربي دولت دښمنان يې له منځه یووړل. لکه پر (۲۱۹ هـ - ۸۲۴ م) کال چې يې په تالقان کې امام زاده محمد د قاسم زوی بندي کړ او خلیفه ته يې واستاوه او پر (۲۲۴ هـ - ۸۲۸ م) يې مازيار د قارن زوی د طبرستان حکمران د خلافت په ګټه مات کړ، د ده حکمدارانو په سیستان کې څو واړه د هغه ولایت بنورښتونه آرام کړل. عبدالله اووه لس کاله پر ټول خراسان او د افغانستان پر لوېدیځو سیمو حکومت وکړ، او پر (۲۳۰ هـ - ۸۴۴ م) کال مړ شو، دی ادیب، عالم او عمران خوښوونکی پاچا و، د ده په وختو کې پر (۲۲۴ هـ - ۸۳۸ م) کال په خراسان کې خورا زړه بوږنوونکې زلزله وشوه، پر (۲۲۰ هـ - ۸۳۵ م) کال په

سيستان کښې سخته وچ کالي راغله او د هيلمند اوبه وچې شوې وې. تر عبدالله وروسته يې زوی دويم طاهر تر ۱۸ کالو پورې حکومت وکړی د ده په وخت کښې د سيستان خلک د صالح د نصر زوی او يعقوب ليث په مشرۍ پورته شول او د صفار کورنۍ د امارت بنسټ کښېنو شو، په دې مانا چې د طاهر له خوا ابراهيم د حنين زوی د سيستان حکمران و، ابراهيم خپل نااهله زوی احمد نومی د بست والي وټاکه، احمد له عثمان بن نصر او احمد بستې او بشاربستي سره چې د هغه ولايت نامتو کسان وو وښت، د بست او سيستان خلکو له طاهريانو څخه مخ وگرځاوه، او پر (۲۳۸هـ) کال يې په بست کښې له صالح سره بيعت وکړی، په دغه بحران او فتور کښې يعقوب ليث صفاري قوت وموند او پر (۲۴۶ هـ - ۸۶۰ ع) يې سيستان د طاهر له واکمنۍ څخه ويوست او په خپله طاهر پر (۲۴۸ هـ - ۸۶۲ ع) کال مړ شو.

محمد د دويم طاهر زوی او دده ځای ناستی يې کفايته عياش او تنبل سړی و، يعقوب ليث صفاري له سيستانه پرده بری وموند او هغه يې پر (۲۵۹ هـ - ۸۷۲ ع) کال بندي کړی، له دې کورنۍ څخه ابراهيم د محمد زوی، د طلحه لمسی، د عبدالله کړوسی او د طاهر کوسی تر ۲۶۸ هـ پورې په مرو کښې و، چې پر ۲۷۸ هـ کال خجستاني هغه مات کړی او پر ۲۶۷ هـ کال احمد د محمد زوی په خوارزم کښې او له ۲۵۹ هـ څخه تر ۲۸۲ هـ پورې درېيم طاهر د محمد زوی په نشاپور کښې حکمرانان وو، خو د دغه کهاله پېنځو پاچهانو پر لوېديز او شمالي افغانستان واکمني درلوده، د افغانستان په جنوبي او ختيزو ولاياتو کښې رتبيلانو او کابلشاهانو پاچهي کوله.

د طاهريانو کهاله د بغداد خلافت له مرکز سره دوستانه اړيکي ساتل، د دوی درباري او ادبي ژبه عربي وه او په افغانستان کښې يې د زردشتي دين د پايڅوړ پر خلاف زيار ويوست لکه پر (۲۱۳ هـ - ۸۲۸ ع) کال

چې عبدالله زردشتی کتابونه وسپړل.

د افغانستان د طاهريانو نومونه دا دي:

- ۱* - طاهر د حسين پوښنجي زوی (۲۰۵ - ۲۰۷ هـ).
- ۲* - طلحه د طاهر زوی (۲۰۷ - ۲۱۳ هـ).
- ۳* - عبدالله د طاهر زوی (۲۱۳ - ۳۳۰ هـ).
- ۴* - دويم طاهر د عبدالله زوی (۲۳۰ - ۲۴۸ هـ).
- ۵ - محمد د دويم طاهر زوی (۲۴۸ - ۲۵۹ هـ).
- ۶ - درېيم طاهر محمد (۲۹۵ هـ).

يادښت:

الف: د طاهريانو د ټول کهاله شجره د دغه مخ مخامخ ته په ۴۰ مه

نومره ليکل شوې ده.

ب: دا (*) نخښه د هغو پاچهانو له نومو سره اېښولې شوې ده چې

سکې يې شته.

اخځونه: طبري، زين الاخبار، تاريخ سيستان، روضه الصفا - ابن

اثير طبقات ناصري - تاريخ ايران دوره طاهريان - طبقات سلاطين اسلام،

معجم الانساب زمباور - تاريخ ادبيات ايران د دكتور صفا - تاريخ اجتماعی

ايران تاريخ ادبيات فارسي د سعيد نفيسي.

دې جگړه کښې شپږ زره تنه ووژل شول، دېرش زره بنديان، زښت ډېر پيلان او زيات غنيمت د يعقوب لاس ته ورغلل.

صالح د نضر زوی د والشتان (د کندهار د شمال) خوا ته پرشا شو، او زابل ته يې پناه يووړه، خو په پای کښې د يعقوب لاس ته ورغی او په زندان کښې ووژل شو. په دې جگړه کښې د رتبيل ورور او خپلوان د بنديانو په توگه سيستان ته بوتلل شول (۲۵۱ هـ - ۸۶۵ ع) او پر همدغه کال يې عمار خارجي د سيستان په نيشک کښې له منځه يووړ، پر (۲۵۲ هـ) صالح بن حجر د رتبيل د تره زوی د رنج په کوهر (کوهک) کښې ياغي شو، يعقوب هغه تر (۲۵۳ هـ) پورې وواژه او پر همدغه کال يې والشتان، زمينداور او بست هم تصفيه کړل او د تگين آباد (اوسنی کندهار ته نژدې) امير يې وځاپه، او ترهغه وروسته په هرات کښې د ظاهريانو له حکمران سره و نښت او هرات يې هم ونيو، د (۲۵۴ هـ) په شاوخوا کښې يې کرمان هم لاس ته راوست او پر (۲۵۷ هـ) کال يې د رتبيل له زوی سره چې له زندانه تښتېدلی و، په رنج کښې جگړه وکړه، خو د رتبيل زوی کابل ته وتښتېد، چې پر (۲۵۸ هـ) کال يعقوب رنج زابل، (د کندهار) پنجوايي، غزنه او کابل ونيول او د گرديز پر کلا يې چې د ابومنصور افلح د محمد د زوی او لويکی خاقان د لمسي په لاس کښې وه يرغل وکړ، افلح د کال لس زره درهمه خراج ومانه او يعقوب له هغه ځايه باميان، تخارستان او بلخ لاس ته راوړل، پر کابلشاه په قهرشو او پيرو زوند (د کندهار په شاوخوا کښې) او بست يې ونيول سيستان ته ولاړ، له هغې سکې څخه چې پر (۶۲۰ هـ - ۸۷۲ م) يې په پنج هير (د کابل په شمال کښې اوسنی پنجشير) کښې وهلې وه څرگندېږي چې ټول کابلستان يې نيولی و.

پر (۲۵۹ هـ) کال يعقوب د خارجي عبدالرحمن د خپلو له پاره د

صفاريان

(۲۴۷ - ۳۹۳ هـ)

د امويانو او عباسيانو په وختو کښې سيستان تل د سياسي هيچانونو مرکز و، په تيره بيا د خوارجو فرقي په دغه ولايت کښې ځای نيولی و او د عيارانو (د فتوت د خاوندانو) ډلې چې د دننيو سياسي او ټولنيزو گوندونو په شان يوه ډله وه، هم په سيستان کښې ځواکمن شول، له دې ډلې څخه يو سيستاني ميره چې د ليث زوی يعقوب و، او د سيستان د قرئين په کلي کښې زيږېدلی سر ته را وووت، او له خپل ورور عمرو ليث سره د سيستان د حکمران صالح د نضر د زوی په خدمت کښې داخل شو، له درهم بن نضر سره (د ابن خلکان په وينا درهم د حسين زوی د مطوعه زعيم) چې د صالح له خوا د سيستان حکمدار و، سپهسالاری ته ورسېد؛ يعقوب زور او داعيه غوښتونې سړی و او غوښته يې چې په خراسان او سيستان کښې يو غښتلی حکومت جوړ کړي، ځکه چې په دغه وخت کښې ظاهريان کمزوري شوي وو او د بغداد له ځواکمن خلافت سره يې د مقاومت توان نه درلود. هغه و، چې يعقوب د (۲۴۷ هـ - ۸۶۱ م) کال د محرمې پر ۲۵ د دوشنبې پر ورځ د خپلو وسلوالو عيارانو په مرسته درهم بن نضر او خوارج مات کړل او د سيستان له خلکو يې بيعت واخيست، صالح له زاول شاه رتبيل څخه مرسته و غوښته، خو يعقوب رتبيل وواژه او بست يې ونيو، په

هرات کړوخ ته ولاړ او هغه ولایت یې ونیو، پر همدغه کال عبدالله د محمد زوی او د صالح سگزی لمسی (اوس هم د سیستان په شاوخوا کښې د پښتنو یوه پښه ساکزی نومېږي) د یعقوب پر خلاف په سیستان کښې پورته شو، خو یعقوب مات کئ نیشاپور ته وتښتېد او آل طاهر ته ورغئ، یعقوب ورپسې شو، آل طاهر او سکزي یې له منځه یووړل (۲۵۹ هـ تر ۲۶۳ هـ پورې) او لکه ابن خلکان چې وایي "د شاوخوا ټول ملکان لکه د ملتان ملک، د رنج ملک، د طبرسین ملک، د زابلستان ملک، د سند او منکران ملکان یې د خان تابع کړل".

تر هغو وروسته یعقوب په پارس کښې جگړې وکړې او د ۲۶۵ هـ (۸۷۸م) کال د شوال پر ۱۴ د دوشنبې پر ورځ تر ۱۷ کالو پاچهي وروسته د قولنج په ناروغۍ مړ شو.

په اسلامي دوره کښې یعقوب لومړنی عادل، واکمن او بخښونکی حکمران و، چې د افغانستان ټول هېواد یې د آمو له سینده ترسیستان او مکرانه او له بادغیسه، مرو او هراته تر کابل گردیز، زابلستانه ونیو، د عسکرو او وسلو په تنظیم او د خزانو پر ډکولو یې زیار ویوست، ځکه نو مسعودي دی د نړۍ له سترو پاچهانو څخه گڼلی او یو لوی فصل یې د ده د ښه سیاست او ښه تدبیر په ستاینه کښې لیکلی دی او وایي چې: د ده په لښکرو کښې پښخه زره بختی اویسان اولس زره صفاری غاتری وې د ده تر مړینې وروسته د سیستان په خزانه کښې پنځوس ملیونه درهمه او اتیاملیونه دیناره وو، ده پخپل عجمی نژاد ویارل او په هغه منظوم لیک کښې چې د بغداد خلیفه المعتمد ته یې ولېږه، د عباسیانو کهاله ته یې اخطار ورکئ چې له دغه هېواده ووځې که نه د توري او قلم په زور به وایستل شي.

لنډه داچې د یعقوب تر مړینې وروسته عمرولیث د ده ورور یې پرځای

کښېناست، د خلافت دربار هم هغه د خراسان، سیستان، فارس، کرمان، هند، سند او ماوراءالنهر په پاچهي ومانه، په لومړیو وختو کښې د ده سیاسي اړیکي له عباسیانو سره دوستانه وو، خو ترلږې مودې وروسته المعتمد خلیفه دده عزل اعلان او دده قلع او العن یې د خراسان د یوې ډلې حاجیانو په مخ کښې بیان کئ.

د (۲۶۶ هـ - ۸۷۹ ع) کال په شاوخوا کښې د طاهري پاچهانو د امیرانو له پایڅوړ څخه یوه سړي په خراسان کښې پاڅون وکئ داسې احمد د خجستانی عبدالله زوی و، د هرات او سیستان تربریدونو پورې پرمخ ولاړ، خو عمرولیث هغه مات کئ (۲۶۷ هـ - ۸۸۰م) او تردې وروسته رافع د هرثمه زوی چې د ابن خلکان په وینا د معتمد خلیفه له خوا لمسیده په خراسان کښې د عمرو پر خلاف پورته شو، هرات او فراه یې ونیول، او د عمرو له لیرې والي څخه یې چې په فارس او عراق کښې جنگېده گټه واخیسته، خوبیا هم عمرو پر هغه بری و موند، رافع ماوراءالنهر ته ولاړ او له ساماني پاچا نصرین احمد څخه یې مرسته وغوښتله او د خراسانیانو زیات یاغیان د ده ملگری شول، خو عمرو دی له خراسانه ترخوارزم پورې پرشا وشاره او هلته پر (۲۸۳ هـ - ۸۹۶م) کال د عمرولیث د حکمران محمد بن عمرو خوارزمي په لاس ووژل شو. د خراسان تر تصفیې وروسته محمد بن حمدان د عمرولیث له خوا د زابلستان والي شو، او بردعالی د غزني عامل و، په دغه وخت کښې د گندهارا دوو تنو پاچهانو ناسد او المان (په تاریخ سیستان کښې همدارنگه راغلي) پر غزني یرغل وکړ، پر داسې مهال چې عمرولیث په بلخ کښې د (۷۰) زرو نیزه والو سپرو په مرسته د ساماني اسماعیل بن احمد له لښکر سره په مقابله بوخت و، تر هغې چې پر (۲۸۷ هـ - ۹۰۰م) کال په یوه جگړه کښې لاس تړلی بغداد ته واستول شو، او هلته د (۲۸۹ هـ -

۹۰۱م) په شاوخوا کښې ووژل شو، عمرو هم عادل او عمران خونې پاچا، چې زر رباطه (د مېلمنو او بې وسو خلکو لپاره دمه ځایونه)، پېنځه سوه لوی جوماتونه او یو زیات شمېر پلونه او لارې یې جوړې کړې، د ابن خلکان په وینا د هېواد د چارو په ښه تدبیر او ښه سیاست کښې یې ساری نه درلود او لکه ابن اثیر چې یې څرگندوي د خپل هېواد او د خپل لښکر او د لښکر د افسرانو په احوال ډېر ښه خبر و، هېچا نه شوای کولای چې د عمرو له اجازې پرته چاته سزا ورکړي.

تر عمرولیث وروسته د صفاریانو دولت کمزوری شو او بلخي سامانیانو په شمالي افغانستان او هرات باندې د سیستان تر بریدونو بری وموند، د صفاریانو پاتې کسان ترڅه مودې پورې په سیستان کښې حکمرانان وو، لکه په (۲۸۹هـ - ۹۰۱م) کال چې د عمرو لمسیانو ظاهر د محمد زوی او د هغه ورور یعقوب د امارت خاوندان وو، دوی یوڅه موده په پارس کښې په جگړه اخته وو او پر (۲۹۱هـ - ۹۰۳م) کال تربست او رخج پورې پرمخ ولاړل تر هغې چې پر (۲۹۶هـ - ۹۰۸م) کال لیث د علی زوی د لیث لمسی له دې کهوله میدان ته راوووت او ظاهر او یعقوب یې د عمرولیث د مریي سبکري په مرسته ونیول او بغداد ته یې واستول، دی په خپله د (شیرلباده) په نامه پرسیستان امیر شو، تربست، کش او فراه پورې د ده په نامه خطبه وویل شوه، لیث خپل ورور معدل زابلستان ته واستاوه او پر (۲۹۷هـ - ۹۰۹م) کال یې تر بست رخج (رخد) او کابل پورې مال واخیست او پر (۲۹۸هـ) کال یې په بست کښې په خپل نامه سکه هم ووهله. خو په پای کښې لیث پر (۲۹۸هـ - ۹۱۰م) کال په یوه جگړه کښې د سبکري په لاس چې د المقتدر خلیفه له خوا یې ملاتړ شوی و ورغی، او په بغداد کښې بندي شو او د سیستان خلکو له دې کورنۍ څخه د علی یا

ابوعلی محمد د محمد د زوی او د لومړی لیث له لمسي سره پر (۲۹۸هـ) کال بیعت وکړ، او تربست، غزني او کابل پورې یې هم د ده په نامه خطبه وویل، خو محمد د سیستان ساماني حکمران مات کړ، او بست ته ولاړ څو چې د ساماني احمد د اسمعیل د زوی جنگیالیو دی پر (۲۹۸هـ) کال په رخج کښې ونیو، او بست ته یې راوست له نوموړي سبکري سره یې بغداد ته واستاوه، د همدغه کال په پای کښې د سیستان خطبه د سامان پر کورنۍ وویل شوه او د صفاریانو هغه پای ته ورسېده. خو پر (۲۹۹هـ) کال د سیستان خلکو د ساماني حکمران منصور اسحق پر وړاندې بلوا وکړه او ابو حفص عمرو د یعقوب زوی د محمد لمسی او د عمرولیث کړوسی د صفاري کورنۍ لس کلن هلک یې میدان ته راویوست او د مولی سندلی په مشرۍ یې چې د صفاریانو له موالیو څخه و، ساماني حکمران ونيواو د سیستان د عیارانو په مرسته یې د نوموړي ابو حفص په نامه خطبه وویل. خو ساماني دربار حسین د علي مروزي زوی سیستان ته ولېږه او ابومنصور جیهانی د سامانیانو وزیر بیا سیستان تر زمينداور او زابلستان پورې تر واک لاندې راوست (۳۰۳هـ - ۹۱۵م) په دې توگه د ساماني دربار امیرانو تر رخج ارغنداو او ناوې پورې سیمې و نیولې او د طرابیل (ښایي چې د رتابیل مصحف وی) د پخوانیو زمامدارانو پایڅوړ یې په زابلستان کښې له پښو وغورځاوه، پر (۳۱۰هـ - ۹۲۲م) کال احمد د قدام زوی او عزیز د عبدالله زوی د سیستان امیران وو، چې پر (۳۱۱هـ) کال بیا د سیستان خلک و پاریدل او امیر ابو جعفر احمد د محمد زوی، د خلف لمسی او د لیث کړوسی یې د صفاریانو له کورنۍ څخه راویوست او د سیستان د امیرۍ واگې یې ور وسپارلې او په رخه کښې خطبه هم د ده په نامه وویل شوه، د ده له خوا بیا حکم د رخج او محمد د بست حکمرانان و ټاکل شول، او

هېواد يې تر رخج او د هرات تر شاوخوا پورې ونيو، او تر (۳۵۲ هـ - ۹۶۳ م) کال پورې يې خپلواک حکومت کاوه، د بنو اخلاقو خاوند او مدبر سړی و د ده د حکومت ورځې تر څلویښتو کالو پورې په سیستان کېنې ډېرې نېټې تیرې شوې خو په پای کېنې پر (۳۵۲ هـ) کال په سیستان کېنې ووژل شو: تر ده وروسته يې زوی امیر خلف بانو پرځای کېنيناست، خو د ده او د امیر طاهر بوعلی تر منځ چې د یعقوب لیث د نیکه د ورور له اولادې څخه و، د سیستان پر امارت اختلاف راوټوکېد. چې نوموړی طاهر پر (۳۵۹ هـ - ۹۶۹ م) مړ شو نو زوی يې امیر حسین له امیر خلف بانو سره جنګېده او پر (۳۷۳ هـ) کال يې له امیر سبکتګین څخه چې غزني يې ترېست پورې نیولی و، مرسته و غوښته امیر سبکتګین مرسته ورکړه او پر همدغه کال يې په منځ کېنې روغه وشوه، حسین چې مړ شو د سیستان امارت امیرخلف ته پاتې شو، ده تر (۳۹۰ هـ - ۹۹۹ م) پورې ښه خپلواک حکومت وکړ، ځنکه چې دا مهال سلطان محمود له غزني څخه د سیستان امارت گواښه، ځکه نو خلف د هغه اطاعت و مانه چې هر کال به د غزني خزانې ته سل زره دیناره ورکوی. خو سلطان محمود سیستان له خپله هېواده جلا پرې نه ښو او پر (۳۹۳ هـ - ۱۰۰۲ م) کال يې پر هغه ځمکه یرغل وکړ او خلف يې د سپېڅد په طاق کېنې کلابند کړ دی سلطان ته ورغی، خو سلطان د خراسان گوزگانان ته تبعید کړ او سیستان د سبکتګین کورنۍ د پاچهۍ برخه شوه، د همدغه خلف بانو له نسله د (۸۸۵ هـ - ۱۴۸۰ م) تر شاوخوا او حتی د صفویانو تر وختو پورې په سیستان کېنې محلي امیران د ملوکو په نامه موجود وو چې په سیستان کېنې يې د غزنویانو او نورو تر اطاعت لاندې حکمداري کوله.

په افغانستان کېنې صفاري ملوک د اسلامي دورې لومړني علم

دوسته، عمران خوښوونکي او عادل پاچهان وو، چې په هېواد کېنې يې سياسي او ديني يووالي راووست، د همدغو صفاريانو په وختو کېنې دري ژبه درباري او ادبي ژبه شوه او محمد بن وصيف سکزی لومړې درې قصيده د صفاري پاچا په ستاينه کېنې وويله؛ په دې زمانه کېنې د افغانستان ختيزې سيمې لکه کابل او گردیز د کابل شاهانو له لاسه ووتې او له افغانستانه د رتييلانو او کابلشاهانو کمبله ټوله شوه.

(د صفاريانو او د سیستان د ملوکو بشپړه شجره ددې مخ مخامخ ده - ۴۱ نومره).

۱* - یعقوب د لیث زوی (۲۴۷ - ۲۶۵ هـ)

۲* - عمرو د لیث زوی (۲۶۵ - ۲۸۷ هـ) وژل يې په بغداد کېنې ۲۸۹ هـ.

۳* - طاهر د محمد زوی د عمرو لیث لمسی او ورور يې یعقوب د (۲۸۹ - ۲۹۶ هـ).

۴* - لیث د علی زوی د لومړي لیث لمسی (مشهور په شیرلباده) (۲۹۶ - ۲۹۸ هـ).

۵ - ابوعلی معدل د علي زوی د لومړي لیث لمسی (۲۹۹ هـ).

۶ - ابو حفص عمرو د یعقوب زوی د محمد لمسی او د عمرو لیث کړوسی (۳۰۰ هـ).

۷* - امیر ابو جعفر احمد د محمد زوی د خلف لمسی د لیث کړوسی (۳۱۱ - ۳۵۲ هـ).

۸* - ابواحمد خلف بن احمد (د ۳۴۴ هـ شاوخوا - مړ په ۳۹۹ هـ)

ابن بانو.

۹ - امیر طاهر بوعلی د محمد زوی د طاهر لمسی (د مور له

خواصفاری (۳۵۲ - ۳۵۹ هـ).

۱۰ - امیر حسین د ظاهر زوی (۳۵۹ - ۳۷۳ هـ).

۱۱ - بهاءالدين ظاهر د نصر زوی د احمد لمسی (۴۸۰ هـ).

۱۲* - تاج الدين نصر د ظاهر زوی د محمد لمسی (د ۴۸۲ هـ په

شاو خواکنيې مې پر ۵۵۹ هـ).

۱۳ - شمس الدين ابوالفتح احمد د نصر زوی (۵۵۹ هـ).

۱۴ - عزالملوك محمد د نصر زوی؟

۱۵* - تاج الدين حرب د محمد زوی (۵۶۲ هـ - مې ۶۱۲ هـ).

۱۶ - شمس الدين يمين الدوله بهرامشاه د عثمان زوی (۶۱۲ هـ).

۱۷* - تاج الدين نصر د بهرامشاه زوی (۶۱۸ هـ).

۱۸* - ركن الدين ابو منصور د بهرامشاه زوی (۶۱۸ هـ).

۱۹ - شهاب الدين محمود د عثمان زوی (۶۱۹ هـ).

۲۰ - علي د عثمان زوی (۶۲۲ هـ).

۲۱ - شمس الدين علي د مسعود زوی د خلف لمسی د مهربان

کړوسی د ظاهر کوسی (۶۲۶ هـ).

۲۲* - نصرالدين د ابوالفتح زوی د مسعود لمسی (۶۵۲ هـ).

۲۳ - شاه نصرت د نصرالدين زوی (۷۲۸ هـ).

۲۴* - قطب الدين محمد درکن الدين محمود زوی (۷۳۱ هـ).

۲۵ - تاج الدين د محمدزوی (۷۴۷ هـ).

۲۶ - سلطان محمود د شاه علي زوی (۷۵۱ هـ).

۲۷* - عزالدين د رکن الدين محمود زوی (۷۳۳ هـ).

۲۸ - قطب الدين د عزالدين زوی (۷۸۴ هـ).

۲۹ - شاه شاهان تاج الدين د قطب الدين زوی (۷۸۸ هـ).

۳۰* - قطب الدين د تاج الدين زوی (۸۰۵ هـ).

۳۱* - شاه شاهان شمس الدين د قطب زوی (۸۲۲ هـ).

۳۲ - نظام الدين يحيي د شمس الدين زوی (۸۴۲ هـ).

۳۳ - شمس الدين محمد د يحيي زوی (۸۸۵ هـ).

۳۴ - سلطان محمود؟

۳۵ - امير محمد مبارزالدين - (د ۸۴۵ هـ شاوخوا)

۳۶ - قطب الدين علي (۸۲۲ - ۸۴۲ هـ).

۳۷ - شاه حسين د ملك غياث الدين محمد زوی د احياء الملوك

مؤلف پر (۱۰۲۷ هـ) کښې.

اخځليک:

گردیزی، تاريخ سيستان، تاريخ ادبيات د براون - طبقات سلاطين اسلام - ابن اثير، طبري، طبقات ناصري و ابن خلکان، تاريخ الاسلام السياسي، مروج الذهب، تاريخ عرب، روضة الصفا، لب التواريخ، گزیده، معجم البلدان، معجم الادبا، تاريخ تمدن اسلام جرجي زيدان، احياء الملوك د تهران چاپ، تاريخ ادبيات د دكتور صفا - تاريخ ادبيات فارسي د سعيد نفيسي.

په سيستان کښې د صفاريانو د مانپو د کنډوالو انځور - (۴۲ نومره

عکس).

مقابل کښې چې د خپلواکۍ غږ يې تر خولې وپورې کړ، پر همدغه کال يې په بلخ کښې صفاري عمروليث بندي کړ او شمالي او لويديز افغانستان يې له تخارستانه ترمرو هراته ونيول او د ايران شمال او ماوراءالنهر هېوادونه يې د ساماني هېواد برخه کړل. د مجمل فصیحې په وينا د هند پرځينو لويديزو سيمو هم د اسمعيل لاس برشوی و، چې ښايي د فصیحې مقصد گندهارا وي، محمد د محمد زوی د عبدالله بلعمی لمسی د دري ژبې د تاريخ طبري مترجم د دغه پاچا فاضل وزير و، اسمعيل پر (۲۵۹هـ - ۹۰۷م) کال وفات شو (د اسمعيل ساماني د قبر عکس - ۴۳ نومره).

د اسماعيل تر مړينې وروسته يې زوی احمد پر ځای کښېناست، دی پر (۲۹۷هـ - ۹۰۹م) کال هرات ته راغی او حسين د علي مروزی زوی يې سيستان ته ولېږه، خو چې صفاري حکمرانانو معدل ابو علي چې تر بست او رڅخه پورې واکمن وو له منځه يو وړل، سيستان يې د ساماني اسحاق زوی منصور ته ورکړ، خو لکه د منځه چې وويل شول د سيستان خلکو د سندلي په مشرۍ هغه ونيو (۳۰۰هـ - ۹۱۲م).

احمد پر (۳۰۱هـ) کال د خپلو مريانو په لاس ووژل شو، خلکو د هغه اته کلن زوی نصر بن احمد پر تخت کښېناوه، خو د هيواد چارې د هغه پوه وزير ابو عبدالله محمد د احمد الجيهاني زوی اداره کولې.

پر (۳۰۲هـ - ۹۱۴م) کال په خراسان کښې منصور د ساماني اسحاق زوی ياغي او له سيستان او هراته حسين علي مروزی هم ورسره يوځای شو.

خو له ساماني درباره سپه سالار احمد د سهل زوی هرات ته راغی، همدا چې منصور په نيشاپور کښې مړ شو، حسين پر (۳۰۶هـ - ۹۱۸م) کال

سامانيان

(۲۷۹-۳۸۹هـ)

د سامانيانو کورنۍ د (سامان خداه) له اولادې څخه وه، چې يو نجيب سړی و، دی د بلخ په کليوالي سيمو کښې حکمران او دين يې زردشتي و؛ د گردیزی په وينا دی د (۱۹۷هـ - ۸۱۲م) په شاوخوا کښې د مامون الرشيد په هڅه مسلمان شو، اسد د سامان زوی د مامون حضور ته لار پيدا کړه، دغه اسد څلور زامن لرل: نوح - احمد - يحيی - الياس - چې د خراسان د حکمران غسان د عباد د زوی له خوا سمر قند او سفد نوح ته، فرغانه احمد ته، چاچ او اسرو شنه يحيی ته او هرات الياس ته وسپارل شول. د احمد بن سامان زوی چې امير نصر نومېد پر (۲۶۱هـ - ۸۷۴م) کال د معتمد خليفه له خوا د ماوراءالنهر په امارت وپېژاند شو، ده د بخارا حکومت خپل ورور اسماعيل دا احمد زوی ته پرېښوو، خو پر (۲۷۵هـ - ۸۸۸م) کال په بخارا کښې د دوو وروڼو تر منځ سخته جگړه پېښه شوه، نصر د اسماعيل لاس ته ورغی او سمر قند ته واستول شو، پر (۲۷۹هـ - ۸۹۲م) کال مړ شو، ټول ماوراءالنهر او خراسان د اسمعيل په لاس کښېوت او د معتضد او مکتفی خليفه گانو دربار هم دی رسماً په پاچهۍ وپېژاند، هغه د آل سامان د سلسلې بنسټ اېښودونکی دی چې پر (۲۸۷هـ - ۹۰۰م) کال يې ځواک و موند او د بغداد د خلافت دربار هم دی د سيستان د آل صفار په

تر سختو جگړو وروسته غاړه کښېښووه او و بخښل شو. د نصر په وخت کښې لکه چې د مخه ولیکل شول د سیستان ولایت د ساماني محلی حکمرانانو او امیرانو ترمنځ لاس په لاس گرځېده. د دغه پېر نورې پېښې د افغانستان په تاریخ پورې اړه نه لري.

نصر پر (۳۳۱ هـ - ۹۴۲ م) کال تر دېرشو کالو پاچهۍ وروسته مړ شو، او لومړی نوح دده زوی پرسیاماني تخت کښېناست.

د ده د وخت له مهمو پېښو څخه د افغانستان په شمالي سیمو او خراسان کښې د بوعلی چغاني د محتاج زوی چې د هغو سیمو حکمران و، سرغړاوی و چې د ختلان د امیر په مرسته یې په بلخ، گوزگانان، سمنگان او تخارستان کښې لښکر راغونډ کړ، خو د امیر نوح لښکر هغه مات کړ، پر (۳۴۱ هـ - ۹۵۲ م) کال بیا د ساماني دربار له خوا د خراسان په امارت وپېژاند شو. نوح پر (۳۴۳ هـ - ۹۵۴ م) کال مړ شو او زوی یې لومړی عبدالملک پر تخت کښېناست. دده په وخت کښې پر (۳۴۵ هـ - ۹۵۶ م) کال ابوالحسن سیمجور د خراسان په سپه سالاری وټاکل شو، خو له هغه څخه خلکو شکایت وکړ او پر ځای یې ابومنصور عبدالرزاق خراسان ته راغی (۳۴۹ هـ - ۹۶۰ م)، تر هغه وروسته هم الپتگین حاجب الحجاب د خراسان په سپه سالاری وگمارل شو، او ابوعلی محمد بلعمی د هغه ځای حکمران و. د ابن مسکویه په وینا د ابوعلی محتاج د له منځه وړلو له پاره د مالک زوی بکر وټاکل شو، چې هغه له خراسانه ورك کړي، بکر هم هغه د خراسان تر پایه وځغلاوه، خو چې لومړی عبدالملک پر (۳۵۰ هـ - ۹۶۱ م) کال مړ شو او ورور یې منصور د لومړي نوح زوی دده پر ځای کښېناست، ده ابو منصور عبدالرزاق د خراسان په حکمدار او د الپتگین د مخنیوي له پاره وگماره دا سپری پر (۳۵۰ هـ - ۹۶۱ م) کال له نیشاپوره پر شاشو، بلخ، خلم،

تخارستان او غزني ته راغی او د غزنوي دولت بنسټ یې کښېښوو. پر (۳۵۳ هـ - ۹۶۴ م) کال سرهنگ ابو علي محمد د عباس زوی د هرات د تولک په حصار کښې یاغي شو، د ابوالحسن سیمجور له خوا چې د خراسان حکمران و، بوجعفر نومي د هغه د مخنیوي له پاره پازمن شو چې د تولک ترحصارنیولو وروسته یې د غور ځینې کلاوې هم ونیولې. د منصور په عصر کښې د سیستان حکمران خلف د احمد زوی د ساماني دولت له خوا تقویه شو، خو تر هغه وروسته نوموړي خلف په سیستان کښې د سامانیانو له اطاعته سر وغړاوه، منصور له هغه سره اووه کاله جگړه وکړه، چې په پای کښې یې روغه سره وکړه (۳۷۳ هـ). خو همدا پېښې د ابن اثیر په وینا د ساماني دولت د کمزورتیا سبب شوې او شاوخوا حکمرانانو ته د مرکز په اړه خامه هیله پیدا شوه.

منصور پر (۳۶۱ هـ - ۹۷۶ م) کال مړ شو او پر ځای یې دویم نوح د منصور زوی کښېناست، د ده په عصر کښې یې تر مړینې (۳۷۸ هـ - ۹۸۸ م) د خراسان حکمراني په ابوالحسن سیمجور پورې اړه درلوده. دا وخت الپتگین له دنیا تلی او پر ځای یې زوم سبکتگین د غزني د چارو واگې په لاس کښې نیولې وې او ابو علي سیمجور چې د خپل پلار ابوالحسن تر مړینې وروسته یې خراسان تر لاس لاندې و، له بلخ د حکمران فایق خاصه سره یې لاس یو کړ او په خپل سر شو، نوح د دوی د خپلو او د خراسان د چارو د سمولو له پاره د خپل دربار یوسړی چې ابوالعباس تاش نومید خراسان ته واستاوه او له سبکتگینه یې مرسته وغوښتله، سبکتگین له خپل زوی محمود سره د دویم نوح ملاتړ ته ورغی، پر (۳۸۴ هـ - ۹۹۴ م) کال یې د هرات ښارته نژدې ابوعلی مات کړ او هغه د دیلمیانو دربار ته پناه یووړه، دویم امیر نوح سبکتگین ته د "ناصرالدین" لقب ورکړ او د خراسان حکمدار په توگه یې تر

تر سختو جگړو وروسته غاړه کښېښووه او و بخښل شو. د نصر په وخت کښې لکه چې د مخه ولیکل شول د سیستان ولایت د ساماني محلی حکمرانانو او امیرانو ترمنځ لاس په لاس گرځېده. د دغه پېر نورې پېښې د افغانستان په تاریخ پورې اړه نه لري.

نصر پر (۳۳۱ هـ - ۹۴۲ م) کال تر دېرشو کالو پاچهۍ وروسته مړشو، او لومړی نوح دده زوی پرسیاماني تخت کښېناست.

د ده د وخت له مهمو پېښو څخه د افغانستان په شمالي سیمو او خراسان کښې د بوعلی جفاني د محتاج زوی چې د هغو سیمو حکمران و، سرغړاوی و چې د ختلان د امیر په مرسته یې په بلخ، گوزگانان، سمنگان او تخارستان کښې لښکر راغونډ کړ، خو د امیر نوح لښکر هغه مات کړ، پر (۳۴۱ هـ - ۹۵۲ م) کال بیا د ساماني دربار له خوا د خراسان په امارت وپېژاند شو. نوح پر (۳۴۳ هـ - ۹۵۴ م) کال مړ شو او زوی یې لومړی عبدالملک پر تخت کښېناست. دده په وخت کښې پر (۳۴۵ هـ - ۹۵۶ م) کال ابوالحسن سیمجور د خراسان په سپه سالاری وټاکل شو، خو له هغه څخه خلکو شکایت وکړ او پر ځای یې ابومنصور عبدالرزاق خراسان ته راغی (۳۴۹ هـ - ۹۶۰ م)، تر هغه وروسته هم الپتگین حاجب الحجاب د خراسان په سپه سالاری وگمارل شو، او ابوعلی محمد بلعمی د هغه ځای حکمران و. د ابن مسکویه په وینا د ابوعلی محتاج د له منځه وړلو له پاره د مالک زوی بکر وټاکل شو، چې هغه له خراسانه ورك کړي، بکر هم هغه د خراسان تر پایه وځغلاوه، خو چې لومړی عبدالملک پر (۳۵۰ هـ - ۹۶۱ م) کال مړ شو او ورور یې منصور د لومړي نوح زوی دده پر ځای کښېناست، ده ابو منصور عبدالرزاق د خراسان په حکمدار او د الپتگین د مخنیوي له پاره وگماره دا سړی پر (۳۵۰ هـ - ۹۶۱ م) کال له نیشاپوره پر شاشو، بلخ، خلم،

تخارستان او غزني ته راغی او د غزنوي دولت بنسټ یې کښېښوو.

پر (۳۵۳ هـ - ۹۶۴ م) کال سرهنگ ابو علي محمد د عباس زوی د هرات د تولک په حصار کښې یاغي شو، د ابوالحسن سیمجور له خوا چې د خراسان حکمران و، بوجعفر نومي د هغه د مخنیوي له پاره پازمن شو چې د تولک ترحصارنیولو وروسته یې د غور ځینې کلاوې هم ونیولې. د منصور په عصر کښې د سیستان حکمران خلف د احمد زوی د ساماني دولت له خوا تقویه شو، خو تر هغه وروسته نوموړي خلف په سیستان کښې د سامانیانو له اطاعته سر وغړاوه، منصور له هغه سره اووه کاله جگړه وکړه، چې په پای کښې یې روغه سره وکړه (۳۷۳ هـ). خو همدا پېښې د ابن اثیر په وینا د ساماني دولت د کمزورتیا سبب شوې او شاوخوا حکمرانانو ته د مرکز په اړه خامه هیله پیدا شوه.

منصور پر (۳۶۶ هـ - ۹۷۶ م) کال مړ شو او پر ځای یې دویم نوح د منصور زوی کښېناست، د ده په عصر کښې یې تر مړینې (۳۷۸ هـ - ۹۸۸ م) د خراسان حکمراني په ابوالحسن سیمجور پورې اړه درلوده. دا وخت الپتگین له دنیا تلی او پر ځای یې زوم سبکتگین د غزني د چارو واگې په لاس کښې نیولې وې او ابو علي سیمجور چې د خپل پلار ابوالحسن تر مړینې وروسته یې خراسان تر لاس لاندې و، له بلخ د حکمران فایق خاصه سره یې لاس یو کړ او په خپل سر شو، نوح د دوی د خپلو او د خراسان د چارو د سمولو له پاره د خپل دربار یوسړی چې ابوالعباس تاش نومید خراسان ته واستاوه او له سبکتگینه یې مرسته وغوښتله، سبکتگین له خپل زوی محمود سره د دویم نوح ملاتړ ته ورغی، پر (۳۸۴ هـ - ۹۹۴ م) کال یې د هرات ښارته نژدې ابوعلی مات کړ او هغه د دیلمیانو دربار ته پناه یووړه، دویم امیر نوح سبکتگین ته د "ناصرالدین" لقب ورکړ او د خراسان حکمدار په توگه یې تر

غزني، کابل او بلخ پورې وپېژاند، د هغه زوی محمود يې د "سيف الدوله" په لقب د نساپور حکمدار وټاکه. دويم امير نوح او سبکتگين دواړه پر (۳۸۷هـ) کال مړه شول او دويم منصور د دويم نوح سپين زنی زوی پر ساماني تخت کښېنول شو، خو د سامان د کهاله د نظام رسی وشلېده، ايلک خان بخارا ونيوه او بکتوزن دويم منصور پوند کې (۳۸۹هـ - ۹۹۸م). ورور يې دويم عبدالملك د دويم نوح زوی پر تخت کښېناوه، خو سلطان محمود د هغه پانده پاچا د کسات اخيستلو له پاره مرو ته لاړ او په پای کې يې له بکتوز او فايق سره داسې وکړل چې: هرات او بلخ (يعنې د افغانستان تر کابله) دې د محمود وي او نيشاپور او مرو دې د دوی.

محمود پر (۳۸۹هـ) کال له دې جگړې راوگرځيد، او پر همدغه کال ايلک خان بخارا ونيوله، دويم ساماني عبدالملك يې په اوزگند کې بندې کړ او همهلته يې وواژه. ابونصر ابراهيم منتصر د دويم نوح زوی د سامانیانو وروستنی شهزاده په ډېره زپورتيا د محمود له ورور نصر او ايلک سره جگړه کوله، خو په پای کې يې د محمود په لسانه پر (۳۹۵هـ - ۱۰۰۱ع) کال ووژل شو، چې همدا د سامانیانو د سلسلې پای و.

د دغه مهال له علمي او اداري نومياليو څخه دوه نامتو وزيران يو محمد د احمد جيهاني زوی (د ورکې جغرافيا ټولوونکی) او بل محمد د محمد بلعمی زوی (په دري ژبه د طبری تاريخ مترجم) او د دري له پخوانيو شاعرانو څخه هم ابو شکور بلخي، رودکي. دقيقی بلخي، او ابو محمد هاشم (په بست کې يې د پښتو شاعر چې پر ۲۹۷هـ مړ دی) او نور وو.

د سامانیانو پر مهال، اسلام دين د اسلامي مدنيت له عربي ژبې او ادب سره تر کابله رارسيدلی و، خو د هېواد د ختيزو سرحدو لکه: ننگرهار، لغمان، کونړ او د خوست او منگل د غرونو اوسيدونکي پر خپلو پخوانيو

اديانو، ژبو او مدنيت پاتې وو او دري ادبياتو ښه وده کړې وه (۴۴ نومره د سامان د کورنۍ شجره).

۱ - لومړی نصر د احمد ساماني زوی (۲۶۱ - ۲۷۹ هـ).

۲* - اسمعيل د احمد زوی (۲۷۹ - ۲۹۵ هـ).

۳* - احمد د اسمعيل زوی (۲۹۵ - ۳۰۱ هـ).

۴* - دويم نصر د احمد زوی (۳۰۱ هـ - ۳۳۱).

۵* - لومړی نوح د نصر زوی (۳۳۱ - ۳۴۳ هـ).

۶* - لومړی عبدالملك د نوح زوی (۳۴۲ - ۳۵۰ هـ).

۷* - لومړی منصور د نوح زوی (۳۵۰ - ۳۶۶ هـ).

۸* - دويم نوح د منصور زوی (۳۸۷ - ۳۸۹ هـ).

۹* - دويم منصور د دوهم نوح زوی (۳۸۷ - ۳۸۹ هـ).

۱۰* - دويم عبدالملك د دوهم نوح زوی (۳۸۹ هـ).

۱۱ - ابوابراهيم منتصر د دويم نوح زوی (۳۹۰ هـ) د ده تروژلو

پورې پر (۳۹۵ هـ).

اخځونه:

گردیزی - ابن اثیر - طبقات ناصری - دایرة المعارف اسلامی - تاريخ

سیستان - تجارب الامم - تاريخ الاسلام السياسي - مختصر تاريخ ايران د

پاول هورن - روضةالصفاء، طبقات سلاطين اسلام، معجم الانساب زمباور -

تاريخ بخارا - لب التواريخ - تاريخ يمینی - دبارتولد ترکستان - حبيب السیر.

مناجاتو نه په پښتو ادبياتو کې منقول او په لاس کېښته، تر هغه وروسته د سپين زوی خرنسبون د سليمان له غره څخه د غلزيو د کلات د غونډيان تر غره پورې واک درلود، پر (۴۱۱ هـ - ۱۰۲۰ م) کال د سليمان غره په جنوبي لمنه "مرغه" کې مړ شو، همدارنگه اسماعيل د بيتني زوی د سليمان په غره کې واکمني او روحاني نفوذ درلود، د ده د واکمنۍ لمن د سليمان غره لوېديز پلو ته له "وازي خوا" څخه تر غزني پورې رسېده له دغو دوو تنو څخه هم د پښتو پخواني اشعار راپاتې دي (د ۴۰۰ هـ - ۱۰۰۹ م په شاوخوا کې). د خرنسبون درې زامن: کند، زمندو او کاسي د پښتنو د تېرو نوميالي نیکونه دي، چې د دوی کول لري په افغاني نسب نامو کې څرگنده شوي ده.

پاتې دي نه وي چې خرنسبوني پښتانه د افغانستان په لوېديزو سيمو کې خپاره وو، لکه عبدالرزاق سمرقندي چې په غزني او برمل کې د "افغان خرشواني" په نامه د هغو يادونه کوي، (۸۲۰ هـ) شاوخوا. (مطلع سعدين دويم ټوک لومړی برخه ۳۵۹ مخ لاهور چاپ).

د افغاني انسابو په کتابو کې دا درې وروڼه غرغښت - بيتني او سپين د پښتنو تېرو د لري سرونه گڼل شوي دي، چې په دې ځای کې د دوی د نسب د شجرې مهمې څانگې ليکل کېږي. (وگورئ ۴۵ مه نومره د نسب شجره).

ماخذونه: د سليمان ماکوتذکره الاولياء، پښتانه شعراء لومړی ټوک، ايښ اکبري، مخزن افغاني، د درويزه تذکره الابرار، پته خزانه، د پښتو ادبياتو تاريخ ۲ ټوک، مطلع سعدين ۲ ټوک، حیات افغاني، شوکت افغاني، صولت افغاني. خورشيد جهان، د سراولف کيرو پتanan، د صوبه سرحد او بلوچستان گزيتير، د افغانستان گزيتير، تاريخ سلطاني.

پښتانه واکمنان

(د ۳۰۰ هـ شاوخوا)

له هغه ډېر پخواني کهاله چې د کسي (سليمان) پر غره، د غور په غرو او د هغو سيمو په شاوخوا کې يې د پښتنو واکمني او لارښوونه کوله د کيس عبدالرشيد پښتون (پتيان) درې زامن مشهور دي چې غرغښت، بيتني او سپين نومېدل. د دغه پښتانه کهاله په اړه ډېرې سيمه ييزې افسانې شته، خو هغه څه چې د پښتنو پخواني مورخ سليمان ماکو د (۶۱۲ هـ - ۱۲۱۵ م) په شاوخوا کې په خپله تذکره کې ليکلي او تر هغه وروسته نورو مورخانو لکه ابوالفضل علامی په ايښ اکبري کې (۱۰۰۶ هـ - ۱۵۹۷ م)، اخون درويزه (چې پر ۱۰۴۸ هـ - ۱۶۲۸ م مړ دی) په تذکره الابرار او مخزن اسلام کې، نعمت الله هروي په مخزن افغاني کې (۱۰۱۸ هـ - ۱۶۰۹ م) شيخ امام الدين خليل (چې پر ۱۰۶۰ هـ مړ دی) په تاريخ افغاني کې تاييد کړی دی او تاريخي حقايق دي دا رانيسي چې دغو درې واړو وروڼو د (۲۵۰ تر ۳۰۰ هـ پورې) په افغانستان کې د غور له غره څخه د سليمان تر غره پورې واکمني او روحاني او قبيلوي نفوذ درلود. د شيخ بيتني ځينې پښتو

پر (۲۸۷هـ - ۹۰۰م) کال چې امير اسمعيل ساماني له عمروليث صفاري سره جنگېده، امير احمد فریغوني د عمروليث له خوا هم د بلخ حکمران وپېژندل شو. قابوسنامه دی د ډېرو آسونو د گلو خاوند گڼي چې د ورځې يې زر ارزق بهانان راوړل او دا خبره مبالغه نه ده، ځکه چې د دې سيمو خلک تر اوسه د آسونو د گلو په ساتنه او روزنه مشهور دي.

د دغه کهاله يو بل واکمن ابوالحارث محمد د احمد زوی دی چې مور هغه د دري ژبې د پخوانۍ جغرافيهي کتاب (حدودالعالم) له مخې پېژنو، دی پوه پالونکی واکمن و چې دا کتاب پر (۳۷۲ - ۹۷۲م) کال ده ته وړاندې شوی و او د دې کورنۍ د ډېر ځواک په وخت کښې حکمران و، اصطخري د (۳۴۰-۹۵۱) په شاوخوا کښې هغه ياد کړی دی. د بارتولد په وينا (۳۶۵-۹۷۵ع) کال يې خپله لور ساماني زلمي پاچا نوح د منصور زوی ته ورکړه، د العبتي په وينا تر (۲۸۰هـ - ۹۹۰م) کال وروسته نوح د منصور زوی دی د فايق جگړې ته راوغوښت خو ماته يې وخوړه. ابن اثير وايي چې پر (۳۸۳هـ) کال نوح له خراسانه گورگان ته راغی او ابوالحارث ورسره يو ځای شو او پر (۳۸۵هـ) کال چې سبکتگين له فايق سره جنگېده ابوالحارث د سبکتگين د ملاتړ له پاره هرات ته راغی او د العبتي په وينا، په همدغو وختو کښې خپله بله لور د سبکتگين زوی محمود ته ورکړه او د سبکتگين يوه لور يې خپل زوي ابوالنصر احمد د محمد زوی ته په نکاح کړه، پر (۳۸۶هـ - ۹۹۶م) کال چې سبکتگين مړ شو، همدغه ابوالحارث د محمود او د هغه د ورور اسمعيل تر منځ روغه وکړه، له محمود سره غزني ته لاړ او پر (۳۸۹هـ - ۸۹۸م) کال محمود د اسمعيل نيول هم ابوالحارث ته وسپارل دا د تاريخ په پاڼو کښې د ابوالحارث وروستنی يادونه ده.

العبتي پر (۳۹۴هـ - ۱۰۰۳م) کال د فریغون بن محمد په نامه يو

فریغونيان

(۲۵۰ - ۴۱۰ هـ شاوخوا)

دغه کهاله د سامانيانو او غزنويانو په وختو کښې په گوزگانان کښې واکمني درلوده او له دواړو سلطنتي کورنيو سره يې دوستانه اړيکي ساتل، علم روزونکي او سوله پال، پوه پاچاهان وو، د دوی د حکومت شمالي ویش امو سیند او جنوبي ویش يې غرستان، غور او تالقان (د کروان رباط ته نژدې) د زمينداور او هيلمند تر شاوخوا پورې رسېده، په غور کښې هم د فریغونیا نو تر لاس لاندې يو حکمران ناست و. دی غورشاه نومېد. په خپله گوزگان د سريل شاوخوا ته ويل کېده، دا کهول تر اسلام د مخه د "گوزگان خداه" د پاچهانو له نسله و، چې د فریغون په رباط يې اړه درلود، دا رباط د مقدسي په ویناله اندخو د (اوسنی اندخوی) او کرکی څخه د يوې ورځې لارې واټن و. د افریغ کلمه د دغه هېواد په لرغونيو نومو کښې تر خوازرمه ليدل کېږي خو په خپله د فریغون (د دغه کهاله د لړۍ د مشر په اړه) څه معلومات نه لرو پرته له دې چې دا لعبتی په وينا د درېيمې هجري پېړۍ په شاوخوا کښې د افریغون رباط ته نژدې اوسېده، خو د ده زوی احمد بن فریغون د اسلامي دورې په تاريخ کښې د دغه کهاله لومړی سړی دی چې مور يې پېژنو نرشخي وايي:

تن یادوي چې محمود هغه له بلخ څخه په وروستنی ساماني شهزاده منتصر پسې د اندخود او مرورود خواته استولی و، خو د ده پوره احوال لاس ته رانه غی. د دې کورنۍ یو بل سړی ابو نصر احمد د محمد ابوالحارث زوی دی چې دالعبتي او گردیزی په وینا د گوزگانان و، پر (۳۹۸ هـ - ۱۰۰۷ م) کال په هغه جگړه کې چې د قراخانیان او د محمود د ورور تر منځ په پل چرخیان کې وشوه د محمودی لښکر د منځ (قلب) مشرو او پر (۴۱۰ هـ ۱۰۱۰ م) کال مړ شو. بیهقي د (۴۱۰ هـ - ۱۰۱۰ م) کال په پېښو کې لیکي چې پر همدغه کال محمود د غور جگړو ته لاړ، خو د ده شهزادگان مسعود او محمد پر څوارلس کلنۍ په زمینداور کې د امیر فریغون گوزگانان له زوی حسن نومي سره اوسېدل په همدغه کال امیر ابوالحارث مړ و، ځکه نو د ده زلمی زوی حسن د سبکتگین د لور له نسه د گوزگانان د تاج و تخت نامزد و، خو دا سمه څرگنده نه ده چې د احسن د همغه فریغون بن محمد زوی و، که د ابو نصر؟ خو په دې خبر یوو چې سلطان محمود د العبتي او عوفي په وینا د ابو نصر فریغوني لور خپل زوی محمد ته وکړه او د گوزگانان ولایت یې بیرته ابو نصر ته ورکړ او ابو محمد حسن د مهران زوی یې د هغه ځای د چارو په کفالت له ده سره وگماره گواکي د گوزگان سیمه پر (۴۰۸ هـ - ۱۰۱۷ م) کال بشپړه د غزنویانو تر واکمنۍ لاندې راغلې وه، ناصر خسرو علوي په دغه بیت کې اشاره ورته کړې ده:

کجاست آنکه فریغونیان زهیت او

زدست خویش بدادند گوزگانان را

په دې توگه نو د فریغونیانو کهول دافغانستان د لوېدیزو شمالي سیمو، سیمه ییز پاچاهان وو، چې په عدالت نېکنامی او د علومو په پالنه

یې شهرت درلود د فریغون په دربار کې نامتو پوهان او لیکونکي روزلي شوي دي چې له هغې جملې څخه: بدیع الزمان همداني، ابو الفتح بستي، د مفاتیح العلوم خاوند خوارزمي او د حدودالعالم نامعلوم مولف دی.

د دغه کهاله نومیالي:

۱- امیر فریغون (۲۵۰ هـ).

۲- امیر احمد د فریغون زوی (۲۷۹-۳۳۷ هـ شاوخوا).

۳- ابوحارث محمد د احمد زوی (۳۳۷-۳۸۹ هـ).

۴- فریغون د محمد زوی (۳۹۴ هـ شاوخوا).

۵- ابو نصر احمد د محمد زوی (۳۹۰-۴۱۰ هـ).

۶- حسن د ابونصر احمد زوی؟ (۴۱۰ هـ).

اخځ:

العبتي، گردیزی، اصطخری، نرشخی، مقدسي، بیهقي، قابوس نامه، عوفي، ابن اثیر، مینورسکی د حدودالعالم پر لمنلیکونو، د بار تولد جغرافیای تاریخي ایران، معجم الانساب - د مینورسکي مقالې د لندن چاپ.

۹۹۱ م) په دغه وخت کښې ملتان د لودي شيخ حميد په لاس کښې و، (لودي د پښتنو يو نامتو تېر دی) دغو لوديانو چې د سبکتگين واك ورځ پر ورځ په ډېرېدو وليد له هغه سره يې روغه وشوه او چې جيه پاله ماته وکړه شيخ حميد په ملتان کښې پر خپل ځای پاتې شو او له سبکتگين سره يې تړون وکړ (۳۸۲ هـ). د ده وراره شيخ رضی په اخبار اللودي کښې د احمد لودی په وينا د پښتو ژبې له شاعرانو څخه و، چې د حميد لودي په وختو کښې يې د افغانانو په غرو (سليمان غره) کښې د اسلام تبليغ کاوه، له دې څخه څرگندېږي چې د سند او غزني تر منځ ځينو افغانانو لا تر دغه وخته د اسلام دين نه و منلی، لکه چې پر (۳۷۲ هـ) کال د (حدود العالم) جغرافيا ليکونکی د کندهار ښار (د اندس پر غاړه) د برهمنانو او بتانو او لغمان د بودونو (بتکدو) او بنيهار (بنير) د بت پرستو هندوانو او افغانانو ځايونه بولي، حال دا چې په همدغه وخت کښې بست غور او رخد اسلامي ښارونه وو او کابل يو داسې ښار و چې نيمايي يې مسلمانان او نيمايي يې هندوان وو. د شيخ حميد د مړينې خبر په تاريخ کښې نه شته خو دومره ښکاري چې په ملتان کښې د ده واکمني د سند تر غاړو او د سليمان تر غره پورې رسېده. لاهور تر تکسيلا او ويهند تر کندهاره (د سند د سيند پر غاړه) په جيه پاله پورې اړه درلوده، خو پر (۳۹۲ هـ ۱۰۰۱ م) کال محمود ويهندونيو او پر (۳۹۶ هـ ۱۰۰۵ م) کال چې يې پر ملتان لومړی يرغل وکړ. د ملتان حکمران ابوالفتوح داود د نصر زوی و، نو څرگنده شوه چې نصر د شيخ حميد زوی د لوديانو دويم حکمران د (۳۹۰ هـ - ۹۹۹ م) په شاوخوا کښې حکومت کاوه، دی تر حميد وروسته د هغه پر ځای کښېناست له غزنويانو سره د لوديانو د کورنۍ په سياسي سيالۍ کښې د سلطان محمود له خوا په بده عقیده او د اسمعيلي ملا حده و، دين ته په گروهبډلو متهم شوی و. مگر د پښتو له هېوادنيو اخځونو لکه

د ملتان لوديان

(د ۳۷۰ - ۴۰۱ هـ شاوخوا)

د (۳۶۶ هـ ۹۷۶ م) په شاوخوا کښې سبکتگين په غزني کښې واکمن او ساماني واکمن، بې واکه او کمزوري شول ځکه نو د افغانستان ښارونه له تخارستان او بلخه تر گوزگانان هرات، سيستان، بست او کابل تر گردیزه د غزني په پایتخت پورې وتړل شول (۳۶۸ هـ ۹۷۸ م).

په دغه وخت کښې دافغانستان ختيزو سيمو تر ماورای سند او ملتان پورې د ملتان د لوديانو په نامتو کهاله اړه درلوده او له لاهوره تر خيبره جيه پاله کابلشاه حکم کاوه. هغه وخت چې سبکتگين پر کابل او ننگرهار يرغل وکړ، جيه پاله وړاندې ورغی او د غزني په شاوخوا کښې يې ورسره جگړه وکړه خو مات شو، د جگړې د تاوان تر ورکولو وروسته بېرته لاهور ته وگرځېد او د قنوج، دهلي، اجمير او کالنجر راجه گان يې له ځان سره ملگری کړل ديو لک چمتو سپرو سره تر خيبره را تېر او د کابل سيند پر غاړه لغمان ته راوړسېد.

سبکتگين له هغه سره جگړه وکړه په زرگونو سړي يې ځنې ووژل او نور يې پر شا وشرل، د سند تر سينده پسې ولاړ، په پېښور کښې يې خپل ښو امير له اوو زرو سپرو سره پرېښو او په خپله غزني ته راغی (۳۸۱ هـ

پټه خزانه او د ده له پښتو شعره څرگندېږي چې دا تور غلط او دی ملحد او بې دینه نه و.

ابوالفتح داود تر نصر وروسته د ملتان تخت ته ورسېد او پر (۳۹۵ هـ ۱۰۰۴ م) کال سلطان محمود د بهاتیه پر حکمران (بجی راو) باندې یرغل وکړ، داود څه اعتنا ورته ونه کړه، ځکه نو پر دا بل کال محمود له نوي لښکر سره د ننګرهار له لارې ورغی، لومړی یې راجه اننده پاله په پېښور کښې مات او بیا ملتان ته ورسېد او تر اوو ورځو کلا بندې وروستیه داود لودي پر کال دوه لکه او په بل روایت دوه کروړه درهمه خراج ومانه، شل زره درهمه یې هم د جگړې تاوان ورکړ محمود سره یې د روغې تړون وتاړه او تر (۴۰۱ هـ ۱۰۱۰ م) کال پورې یې پر ملتان او د افغانستان پر ختیځو سیمو حکومت وکړ، خو پر همدغه کال محمود پر ملتان یرغل وکړ او هغه یې ونیو، د کندهار د شمال د غورک په کلا کښې یې بندي او همهلته مړ شو. که څه هم چې د داود په مړینې د پخوانیو لودیانو کهول له منځه ولاړ خو د داود اولاده تر هغه وروسته هم په ملتان کښې وه، او د فخرمد بر په وینا د داود زوی شیخ د سلطان مسعود تر مړینې وروسته په ملتان بلواو کړه، چې د سلطان مودود له خوا یو لښکر د لوی حاجب احمد محمد او فقیه سلیطی په سپه سالاری دده د سر کوتلو له پاره وگمارل شو، همدا چې لښکر د وایوه کلا ته ورسېد، نوموړی شیخ له خپلو ملگریو سره منصوره ته ولاړ او غزنوي لښکریانو ملتان ونیو، دا په ملتان کښې د لودي کهاله د پایڅوړ ورستی یادونه ده.

دا کهول په هند کښې د اسلامي او افغاني ثقافت لومړنی ممثل دی، د دغه کهاله دوه تنه شیخ رضی د حمید وراړه او نصر د حمید زوی د پښتو ژبې شاعران وو، د دوی شعرونه او ژوند پېښې د پښتو شاعرانو

تذکرې پټې خزاني د شیخ احمد ابن سعید اللودی د کتاب اعلام الودعی فی اخبار اللودی (۶۸۶ هـ ۱۲۸۷ م) په حواله راوړي دي، "فرشته" هم د هغو افغانیت لیکلی دی. مور وینو چې لودیانو پر (۸۵۵ هـ) کال بیا د بهلول لودي په مشرۍ په هند کښې د سلطنت دویمه کورنۍ جوړه کړې او سل کاله یې حکومت کړی دی (۹۳۲ هـ) خو د لودیانو لومړی کهول د افغانستان په تاریخ اړه لري او د بهلول کورنۍ په هند کښې پاچهي کړې ده.

د لومړی کهاله نومیالی:

- ۱- شیخ حمید لودي (د ۳۷۰ هـ شاوخوا).
- ۲- شیخ رضی د حمید وراړه (د ۳۸۰ هـ شاوخوا).
- ۳- نصر د حمید زوی (د ۳۹۰ هـ شاوخوا).
- ۴- ابو الفتح دواو د نصر زوی (۳۹۵ هـ شاوخوا).
- ۵- شیخ ... د داود زوی (د ۴۳۲ هـ شاوخوا).

اخځونه:

تعلقات هندو عرب - زين الاخبار - د پښتو ادبياتو تاريخ، ۲ ټوك - شوكت افغانی - تاريخ يمینی - فرشته - طبقات اکبری - حدود العالم - تاريخ سند - ابن اثیر - حیات افغانی - خورشید جهان - پټه خزانه - آداب الحرب.

اوس هم شته.

* ۵ - احمد د جعفر زوی او د احمد لمسی چې د ۳۷۲ هـ په شاوخوا کښې حکمران و او د گردیزی په وینا د چغانیانو دابی علی احمد د محتاج د زوی ملگری و.

د دې کورنۍ ځینې نور کسان هم حکمرانان وو، لکه داؤد د باینجور زوی چې پر ۲۰۶ هـ کال د بصرې عامل و، هاشم د باینجور زوی چې دوخش او هلاور د حکمران و، پر ۲۴۳ هـ کال مړ دی، بیګ د عباس زوی او د باینجور لمسی د ختل خاوند، حارث چې له ۲۷۲ څخه تر ۲۹۳ هـ پورې د ختل حکمران و او سکه یې هم وهلې ده، داود د ابو داؤد زوی د عباس لمسی چې د ۲۷۲ هـ په شاوخوا کښې ژوندی و، حاتم د داود زوی او د باینجور لمسی چې د (۲۵۱ هـ) په شاوخوا کښې د جوزکرمان حاکم و، او الیاس د هاشم زوی چې په ۲۱۱ هـ کال د مصر سر لښکر و. (د دې کورنۍ د نسب شجره وګورئ ۴۶ لمبر)

د تخارستان د باینجور کورنۍ

(۲۳۲-۳۷۲ هـ)

د دې لړۍ امیرانو په تخارستان، بلخ، خلم، ترمذ، اندراب، پنجهیر، بامیان او وخت کښې حکمراني کوله او په هغه باینجور اړه لرې چې د عباسي خلیفه ګانو منصور او مهدي هممهالي وو، کېدای شي چې تر اسلام دمخه د تګین شاهانو پایڅور وي.

* ۱ - له هغې ډلې څخه: داؤد د الیاس زوی چې د ۲۳۲ هـ په شاوخوا کښې یې سکه وهلې او پر (۲۵۸ هـ) کال یعقوب لیث صفاري له ده څخه بلخ ونيو. دی له ۲۳۳ کال څخه تر ۲۵۸ هـ پورې د بلخ حکمران و او پر ۲۵۹ هـ کال مړ شو.

* ۲ - ابو داؤد محمد د احمد زوی او د باینجور لمسی، چې د ۲۶۰ هـ په شاوخوا کښې یې سکه وهلې ده، دی له ۲۶۰ کال تر ۲۶۵ هـ پورې د بلخ او تر ۲۷۹ هـ پورې د تخار، جوزجان، ختلان او ترمذ واکمن و.

* ۳ - ابو جعفر احمد د محمد زوی او د احمد لمسی چې د ۲۷۹ هـ له شاوخوا څخه واکمن و او پر ۲۸۸ هـ کال یې په اندراب کښې سکه وهلې ده.

* ۴ - جعفر د احمد زوی او د محمد لمسی چې تر ۳۱۰ هـ وروسته یې حکومت کاوه او پر ۳۱۰-۳۱۲-۳۱۳ هـ یې په ختل کښې سکه وهلې چې

سیمې حکمرانان و، د دوی د نیکونو یو تصویر چې لاس ته راغلی کټ مټ د هپتالي (هیاطله - هون) د پاچهانو بڼو ته ورته دی.

په اسلامی عصر کېنې د غرستان د شارانو یادونه د سلطان محمود د فتوحاتو او د غزني سلطنت تر ادارې لاندې د هېواد له ادارې تمرکز سره منځ ته راځي، چې یو له دې غرستانی شارانو څخه "شاررشید" پر ۳۸۹ هـ کال د سلطان محمود سیاسي مشرتابه او هېواد اداري یووالي ته غاړه ایښي وه، بل شار ابونصر محمد، د اسد زوی دی چې پر ۴۰۵ هـ کال سلطان محمود بندي کړ او پر ۴۰۶ هـ کال په هرات کېنې مړ شو.

۳ - شارشاه ابو محمد د محمد زوی و، چې د پلار پر ژوندانه د هغه پر ځای کېښاست او له سلطان محمود او ابو علي سیمجور سره وجنګید او تر ۴۰۶ هـ کال وړاندې مړ شو.

۴ - شارارد شیر.

۵ - شارابراهیم دارد شیرزوی.

۶ - شارشاه دابراهیم زوی چې لور یې "حور ملکه" د سلطان حسین جهانسوز غوري ماندينه وه.

هغو شارانو چې د سلطان محمود تر وخت وروسته تېر شوي د غزني او غور تر مرکزي واکمنۍ لاندې ژوند کاوه، خو پوهان او علم پالونکي خلک وو.

ماخذونه:

ابن اثیر - تاريخ يمينى عتبى - دایره المعارف اسلامی، د غرجستان ماده - نامهای ایرانی حبستی - روضه الصفا - تاريخ گزیده - معجم الانساب زمباور - ابن خرد اذبه ۳۹ - معجم البلدان ۳-۷۸۵.

د غرستان شاران

(۲۸۹ - ۵۵۰ هـ)

لکه مارکوارت چې په ایرانشهر کېنې څرګنده کړې ده، د "شار" کلمه له "شیر" او "شاه" سره ګډه ریښه لري او دا د افغانستان د منځنۍ سیمې د یو شمېر واکمنو لقب و، چې د واکمنۍ سیمې یې ختیز خوا ته د بامیان د شیرانو د هېواد ګاونډی وې او لکه د دغه کتاب په لومړیو بحثو کېنې چې مو وویل دا شاهي کهولونه د دغه هېواد د هپتالي کوشاني عناصرو پایڅوړ دی او د حکمرانۍ مرکز یې په بشین کېنې و، چې شورمین او بغشور هم د هغه ځای ښارونه وو او د دغه هېواد ار نوم په اوستایي تلفظ "غرستانه" او په طبقات ناصري کېنې هم "غرستان" (په پښتو د غر ګوډه) په مانا+ستان) دی. فردوسي یې په شاهنامه کېنې د "غرچګان" په نامه یادوي او معرب یې غرجستان یا غرشتان دی. د دې سیمې شاران حکمرانان په نیاو (عدل) او داد مشهور وو، ناصر خسرو قبادیانی په دغه بیت کېنې د دغو کورنیو او د دوی د حکمرانۍ د مرکزو داسې یادونه کړې ده:

استاده بد به بامیان شیری بنشسته بعزدرشین شاری^(۱)

داسې ښکاري چې د غرستان شاران تر اسلام د مخه هم د دې

۱- د ناصر په دېوان کې دا بیت ناسم لیکل شوی، چې سم شو.

د اندراب امیران

دا امیران هم د هیتالي کوشانیانو د پخوانیو حکمرانانو له پایڅوره
بنسکاري چې په اسلامي عصر کښې یې اسلام منلی او د اندراب په غرو کښې
پاتې شوي دي، له دې کبله چې د دوی د حکمرانۍ سیمه د ستغو غرو په
منځ کښې وه، نو ځکه د جهانگیرانو له واکمنۍ خوندي پاتې وو.
له دغو امیرانو څخه یوازې د دوو تنو نومونه د دوی له سکو څخه
لاس ته راغلي دي او دا سکې د ارمیتاژ په موزه کښې شته:
* ۱ - مکتوم د حرب زوی (د ۳۵۹ هـ پر شاوخوا).
* ۲ - سهلان د مکتوم زوی (د ۳۶۵ له شاوخوا څخه تر ۳۷۴ هـ
پورې).

مأخذونه:

معجم الانساب زمباور - د مار کوف د ارمیتاژ فهرست.

چغانیان امیران - آل محتاج

چغان (معرب یې صغان) تر آمو ها خوا یو ځای دی چې اوس د
شوروي تاجکستان جمهوریت جنوبي برخه ده. په نوموړي ځای کښې له
پخوانیو زمانو څخه یوه سلطنتي کهاله د "چغان خدات" په نامه حکومت
کاوه، چې له آریایي تاجیکو عناصرو څخه و؛ د اسلامي درېیمې پېړۍ په سر
کښې امیر محتاج نومي هلته حکمران او چغان خدات ته منسوب و، چې تر
هغه وروسته یې کورنۍ په تاریخ کښې د "آل محتاج" په نامه مشهوره شوه،
له دې کورنۍ څخه عادلان او پوهان امیران منځته راووتل، د سامانیانو او
غزنویانو په وختو کښې یې د آمو سیند پر دواړو غاړو بلخ او تخار باندې
د هندوکوش تر شمالي لمنو پورې حکومت کړی دی. د محتاج د پلار دا
یادونه چې احمد نومېده د یا قوت په معجم الادباء کښې راغلې ده، ژوند
یې پر (۲۵۰ هـ) اټکلېدی شي - د دې کورنۍ نور غړي دا دي:

۱ - له محتاجه یو زوی د ابو سعد مظفر په نامه پاتې شو چې د
۳۰۰ هـ په شاوخوا کښې یې ژوند او حکومت کاوه، زوی یې ابوبکر محمدبن
مظفر د ساماني نصر بن احمد د دربار امیر او پر ۳۲۱ هـ کال د خراسان
حکمران او د خراسان د ټولو عسکرو سپه سالار و، تر هغه د مخه د ۲۹۸ هـ
کال پر محرمة د اسمعیل ساماني د زوی احمد له درباره د سیستان د نیولو

له پاره استول شوی و او په گرگان کښې حاکم شو، په خراسان کښې د ده د واکمنۍ ورځې له (۳۲۱ هـ) کاله د ده د مړینې تر کاله (۳۲۹ هـ) پورې وې، دغه سړي د خراسان په پېښو کښې تل د یوه غښتلي او اغېزمن واکمن په توګه لاس درلود او په چغانیان کښې ښخ دی.

۲ - ابوعلی احمد د محمد زوی او د مظفر لمسی چې پر ۳۲۷ هـ کال د پلار د ناروغۍ پر وخت د خراسان سپه سالار او حکمران و، پر ۳۲۹ هـ کال په جرجان اوری کښې له ماکان بن کاکي سره وجنگېد او هغه یې وواژه، خو پر ۳۳۳ هـ کال چې د امیر نوح بن نصر ساماني د دربار له خوا د خراسان له حکمرانۍ څخه لرې کړی شو، نو سر یې له اطاعته وغړاوه، نوح یې خلع کړ، په خپله یې د خراسان د چارو واګې په لاس کښې ونيولې او د ژوند تر پایه یې د سامانیانو له دربار سره اړ و ډب درلود، خو چې د ۳۴۴ هـ کال د برات پر ۲۹ مې او په چغانیان کښې ښخ شو.

۳ - ابوالعباس فضل د محمد زوی او د مظفر لمسی پر ۳۳۳ هـ کال د خپل ورور ابوعلی له خوا د بلاد جبل (عراق عجم) پر حکومت مامور شو، او تر هغه وروسته د ساماني عسکرو لوی سپه سالار و چې له خپل ورور سره یې هم جنگونه وکړل او پر ۳۳۶ هـ کال په بخارا کښې بندي شو.

۴ - ابوالمظفر عبدالله د احمد زوی، د محمد بن مظفر لمسی چې تر ۳۳۷ هـ وروسته د ساماني امیر نوح په دربار کښې در هین په توګه اوسېده، پر ۳۴۰ هـ کال له آسه ولوېد، مړ شو او په چغانیان کښې ښخ دی.

۵ - ابو منصور د احمد زوی د محمد لمسی چې پر ۳۴۰ هـ کال د چغانیان د حکمرانۍ نایب و.

۶ - ابوالمظفر طاهر د فضل زوی، د محمد لمسی، د مظفر کړوسی،

د چغانیان والي او ادب پالونکی فاضل سړی و. منجیک تر مزی د ده له ستایونکیو څخه و او پر ۳۷۷ هـ مړ دی.

*۷ - فخرالدوله ابوالمظفر احمد د محمد زوی ادبپال والي، د دقيقي او فرخي ستایلی و، چې د داغگاه مشهوره بولله "تا پرند نیلگون بر روی یو شد مر غزار" د ده په ستاینه کښې ده، سکه یې هم وهلې وه.

د آل محتاج امیرانو عموماً د سامانیانو او غزنویانو له سلطنتي کورنیو سره خپل ښه اړیکي ساتل، د هغو د ساتنې او ملاتړ تر سیورې لاندې یې د هندوکوش د شمالي ولایاتو حکمراني له بدخشان او تخارخه نیولې تر بلخ او جوزجان پورې کوله، دا کورنۍ د دری ادب له پالونکیو څخه ګڼله کېږي.

(د نسب شجره دې وکتل شي - ۴۷ لمبر)

اخځ:

تعلیقات چهار مقاله د د کتور معین - معجم الانساب زمباور - ابن اثیر - تاریخ یمنی - معجم الادباء - رودکي د سعید نفیسی - ابن خلدون - روضةالصفاء - دایرةالمعارف اسلامي - دیوان فرخی - د عروضی سمر قندی چهار مقاله

۳* - ابوالحسن محمد د ابراهيم زوی او د سيمجور لمسی: د پلار تر مړينې وروسته د خراسان سپه لار او لقب يې ناصرالدوله و، پر ۳۵۶ هـ کال له يوه لښکر سره د "ری" نيولو ته وگمارل شو او د ۳۷۸ هـ کال پر ذیحجه مړ دی.

۴* - ابوعلی محمد مظفر د محمد زوی د ابراهيم لمسی د پلار تر مړينې وروسته د هغه پر ځای کښېناست او حاجب الباب و، څه موده هم د پلار پر ژوندانه د هرات حاکم و، خو تر هغه وروسته په نيشاپور کښې د خراسان واکدار او سپه لار وټاکل شو، سکه يې هم وهلې ده، د خپلواکۍ دعوه يې کوله، تر هغې چې د بلخ له حکمران سره يې لاس يو کړ او د ساماني امير نوح په مقابل کښې ياغيان شول، خو امير سبکتگين او زوی يې محمود له دوی سره وجنگېدل او د ۳۸۴ هـ کال د روژې پر ۱۵ ورځ يې په طوس کښې مات کړل؛ ابوعلی خوارزم ته وتښتېد او هلته د (۳۸۶ هـ) کال په روژه کښې ونيول شو، په پای کښې يې سبکتگين ته په لاس ورکړ چې د گردیز په کلا کښې بندي و او پر ۳۸۸ هـ کال مړ شو.

۵ - ابوالقاسم علی د محمد زوی او د ابراهيم لمسی: د هرات والي و او پر ۳۸۶ هـ کال نيشاپور ته ولاړ د سبکتگين د دربار له خلکو سره يوځای شو، د قهستان حکمراني يې ومونده، د ټيټوالی او پاسوالی تر ليدو وروسته له ساماني منتصر سره يو ځای شو (۳۹۱ هـ) په سرخس کښې يې د سبکتگين له زوی نصر سره جگړه وکړه، ونيول شو او غزنه ته يې واستاوه.

۶ - ابوالحسن د ابوعلی سيمجوري زوی: پر ۳۸۵ هـ کال چې يې پلار له برمه پرېوت، دی "ری" ته ولاړ، خو په نيشاپور کښې د امير محمود لاس ته ورغی، غزني ته واستول شو او په گردیز کښې بندي و.

۷ - ابوسهل د ابوالقاسم علی زوی او د محمد لمسی: د ۳۸۸ هـ په

سيمجوريان

۵ "سيمجور" کلمه د حبستي په وينا په "نامهای ایرانی" کښې د زرین گور خر (سيمهگور) په مانا ده او دا د خراسان د يوه سردار ابو عمران سيمجور نوم دی چې د ساماني اسماعيل د احمد د زوی په دربار کښې يې د سرمشي (دوات دار) وظيفه درلوده (۲۸۷ هـ) نو ځکه يې دی "دواتي" باله چې د خراسان يوه لويه کورنۍ وه.

۱- ابو عمران سيمجور دواتي پر ۲۹۸ هـ کال د ساماني اسماعيل د زوی احمد له درباره د سيستان په حکمرانۍ وگمارل شو، خو يو کال وروسته (۳۰۱ هـ) سيستانيانو له نصر بن احمد سره مخالفت وکړ او سيمجور له هغه ځايه ووت. په (۳۱۴ هـ) کال چې امير نصر د احمد زوی "ری" ونيو د هغه ځای حکومت يې سيمجور ته ورکړ، دی د خپل مهال زړور او جنگيالی و، چې پر ۳۱۶ هـ کال د خراسان په څنډو کښې د ابوالحسن د ناصر اطروش له زوی سره هم جنگېدلی دی.

۲ - ابو علی ابراهيم د سيمجور زوی تر خپل پلار وروسته د مرو، هرات، نيشاپور او قهستان حاکم و (۳۳۳ - ۳۳۵ هـ) نوح د نصر زوی، دی د ابوعلی احمد چغاني تر گوښه کولو وروسته د خراسان په حکمرانۍ وټاکه، او څه موده هم د گرگان والي و، چې پر ۳۳۶ هـ کې مړ دی.

شاوخوا کښې بې ژوند کاوه.

د دې کورنۍ نومیالیو په خراسان کښې د ساماني د وخت او د غزنوي دورې د پیل په پېښو کښې لویه ونډه درلوده، ډېره موده یې په بشپړ ځواک او خپلواکۍ حکومت کړې دی، کله یې هم د پاچا په عنوان سکه وهلې ده، چې د ابوالحسن محمد ناصرالدوله سکه شته له ۳۷۲ څخه یې تر ۳۷۷هـ پورې حکومت کړې، او یوه لور یې د نوح بن منصور ساماني پاچا ماندینه وه.

همدارنگه ابوعلی محمد مظفر عمادالدوله (۳۷۷ - ۳۸۷ هـ) هم سکه وهلې وه او خپلواکي یې درلوده. (۴۸ نمبر نسب پاڼه دې وکتل شي)

مأخذونه:

الکامل - تاریخ یمنی - طبقات ناصری - نامه‌های ایرانی، د بارتولد ترکستان - د زامباور معجم ۳۱۰.

غزنویان

(۳۵۱ - ۵۸۳ هـ)

د سامانیانو په یادونه کښې مو ولوستل چې پر (۳۴۹ هـ - ۹۶۰ م) کال د ساماني لومړي عبدالملك له درباره امیرحاجب الپتگین د خراسان په سپه سالاری گمارل شوی و، خو د عبدالملك تر مړینې وروسته الپتگین د ساماني نوح له زوی منصور څخه سر وغړاوه او غزني او زابلستان ته ولاړ (۳۵۰ هـ) دا مهال د غزني د شاوخوا حکمران د لویک له کورنۍ څخه یو سړی و، چې د دې کورنۍ یادونه د کتاب په پیل کښې تېره شوه او ښایي چې د افغانستان د هپتالي کوشانیو د امیرانو پایخوړ وي، ځکه چې په خپله الپتگین او د هغه ځای ناستي چې د نومو په پای کښې یې د "تگین" کلمه راغلې ده، هم د تگین شاهي سلطنتي کهاله ته منسوب دي چې یو افغاني او ترکي ګډ جوړښت دی، د چيني گرزندوی وکونګک Wou-Kong په شهادت د (۷۶۰ م) کال په شاوخوا کښې یې د افغانستان پر ختیزو او د هندوکوش پر جنوب واکمني کوله او د تگین اباد ښار د دوی په نامه د محمود د اخلافو تروخت پورې هم د اوسني کندهار لوېدیځ شمال ته ولاړ و، سکې یې چې د اسلامي عصر په اوایلو پوري اړه لري د هندوکوش په شاوخوا کښې موندل کېږي.

په هرحال الپتگین له لویک (انوک) څخه غزني لاس ته راوست (۳۵۱هـ) تر خپلې مړینې پورې یې یو کال پر غزني او زابلستان حکومت وکړ او پر (۳۵۲هـ) کال په غزني کښې مړ شو، تر هغه وروسته یې زوی اسحاق پر ځای کښېناست.

دا مهال بیا امیر لویک د غزني د نیولو له پاره راغی، اسحاق بخارا ته و تښتېد، له منصور بن نوح څخه یې مرسته وغوښتله او بېرته یې غزني ونيو، چې تر دريو کالو حکمرانۍ وروسته پر (۳۵۵هـ - ۹۶۵ع) کال مړ شو. تر الپتگین وروسته د ده یو ملگری چې ښه پرهیزگار، مبارز او عادل سړی و او بلکاتگین نومېد ((په غالب اټکل به همهغو افغاني تگین شاهانو ته منسوب وي)) د ده پر ځای کښېناست، دی لس کاله په غزني کښې امیر و، د (۳۵۹هـ) پر شاوخوا یې په غزني کښې سکه وهلې ده، چې د (۳۶۵هـ) په شاوخوا کښې د گردیز په کلانېدی کښې مړ شو، امیر پیري تگین چې یو مفسد سړی او د الپتگین ملگری و، پر غزني یې لاس بری وموند خلك له هغه څخه خوا بدي او تنگ شوي وو، نو د غزني او گردیز د پخواني کهاله امیر، لویک یې راوباله، لویک د کابلشاه د زوی په مرسته د لوگر د څرخ پر شاوخوا (د کابل جنوبی لوري ته) یرغل وکړ. امیر سبکتگین (د الپتگین زوم او ملگری) هغه مات کړ، لس پیلان یې خني ونيول او غزني ته راغی، د غزني چې خلك د پیریتگین له ظلمه تنگ شوي وو نو په گډه یې امیر سبکتگین د جوق قراچکم زوی او د قرارسلان لمسی (غالباً تگین شاهیانو ته منسوب) یې د غزني په امارت ومانه (د ۳۶۶هـ - ۹۷۶م کال د شعبان ۲۷)، امیر سبکتگین نوی مسلمان شوی او زړور سړی و، او د نظام الملك په وینا په سیاست نامه کښې او د حمدالله په وینا په تاریخ گزیده کښې ده، د زاول د یوه مشر لور غوښتې وه، او له دې لارې د افغانانو زوم

شوی و، ځکه نو د ده په لښکر کښې ټول افغانان جنگېدل او بست، قصدار (بلوچستان د کلات جنوب په اوسني خضدار)، زمينداور، بامیان، تخارستان، غور، زابلستان او کابل یې چې د قراتگین نومي د گمارل شويو کسانو په لاس کښې و، ونيول او د کابل په شمالي سيمه پروان کښې یې سکه ووهله لکه چې مو د لودیانو په حالاتو کښې وویل په لغمان کښې یې د کابل سیند پر غاړه دوپهند له جیپا له کابل شاه سره جگړه وکړه او د هغه سل زریز لښکر یې مات کړ، لغمان یې تر پېښوره ونيو او د هغو سيمو خلکو ته یې د اسلام د دین تبلیغ کاوه (۳۸۱هـ - ۹۹۱م) په دې جگړو کښې سبکتگین ته ډېره ولجه په لاس ورغله، ډېر غښتلی شو، د عتبی او ابن اثیر په وینا افغانه او خلیج (ني غلجیان) تر هغه وروسته د ده تابع شول.

د سبکتگین له نورو غوره کارو څخه لکه د دویم ساماني نوح په حالاتو کښې چې مو وویل، د هرات په جگړه کښې (۳۸۴ هـ - ۹۹۴م) د سبکتگین او د هغه د زوی محمود، مرسته ده چې په نتیجه کښې یې د ساماني دربار مخالفان و پرځېدل. دانامتو عادل، زړور او رښتین پاچا تر ۲۱ کالو حکمرانۍ وروسته د ۵۶ کلنۍ په عمر پر (۳۸۷ هـ) کال د بلخ او بامیان تر منځ د مدرموي په کلي کښې مړ او په غزني کښې ښخ شو. له آمو سینده ترقصدار (بلوچستان) پورې او له سند سینده تر نساپور او سیستان پورې یې د غزني تر مرکزیت لاندې یو هېواد جوړ کړی و. وطني کورنیو حکمرانانو لکه په سیستان کښې د صفاریانو وروسته پاتې کسانو او په گوزگان کښې د آل فریغون امیرانو د هیواد په ختیځ کښې د ملتان لودی پاچهانو دده مشرتوب منلی و.

د امیر سبکتگین تر مړینې وروسته د ده د شپږو زامنو له ډلې څخه اسمعیل غزني ته راغی او د ده پر ځای کښېناست، خو د بې کفایتۍ له امله

يې ښورښيانو سر واخيست، د ده مشر ورور امير محمود چې په نشاپور کښې د خراسان حکمران و، په همدغه کال (۲۸۷ هـ) له خراسانه لښکر راويوست او د غزنيڼ په وره کښې يې له خپل ورور سره جگړه وکړه، خو دا چې د محمود مور زاولی وه او فردوسي هم هغه زابلي بللې ده (خجسته درگه محمود زابلي درياست) نو د زابليانو په مرسته يې اسمعيل او د هغه لښکر مات کړ او اسمعيل تر اوو مياشتو پاچهي وروسته په زندان کښې مړ شو.

محمود د غزني تر نيولو وروسته د بلخ خوا ته مخه کړه، پر همدغه کال يې شمالي افغانستان هم ونيو، په بلخ کښې د پاچهي پر تخت کښيناست او د سره خواته پر مخ ولاړ چې د نوح له زوی عبدالملک سره جگړه وکړي، خو د جگړې پر ځای يې روغه وشوه، ساماني دربار له تخارستانه تر بلخ او هراته محمود د خراسان د پاچا په توگه وپېژاند (۳۸۸ هـ - ۹۹۸ ع) هغه وخت چې يې وغوښتل له مرو څخه بلخ ته راوگرځي؛ د بغداد خليفه القادربالله له خوا د عهداولوا خلعت ورته راوړسېد او پاچهي يې پر خراسان باندې رسماً د "يمين الدوله او امين المله ولی اميرالمومنين" له القابو سره ومنل شوه (د ۳۸۹ هـ - ۹۹۸ م ذيقعدة). امير محمود په سکو کښې د نظام الدين، ملک الممالک او ملوک الملوك په القابو هم ياد شوی، فردوسی دی "شاه" او العتبي يې احياناً "سلطان" ليکي. د غزنوي دورې نور مورخين لکه بيهقي او گرديزي ورته "امير" وايي خو نظام الملک په "سياست نامه"، ابن اثير په "الکامل" او منهاج سراج په "طبقات ناصري" کښې ويلي دي چې: محمود لومړی وار د "سلطان" په لقب ملقب شو او د مجمل التواريخ والقصص (د تهران چاپ) د مؤلف په وينا دا لقب محمود د امير خلف صفاري له وينا واخيست او هغه وخت چې خلف وويل محمود سلطان دی تر هغه وروسته محمود په دغه مشهور شو، (۴۰۶مخ).

سره له دې چې دا لقب د ده او د ده د اخلافو پر سکو نه شته او لومړی وار د ابراهيم غزنوي پر سکه وهل شوی چې پر (۴۵۱ هـ - ۱۰۵۹ م) کال پر تخت کښيناست، خو په غزني کښې د سلطان محمود د قبر پر شناخته په کوفي غونډې پخواني ليک د ده د مړينې ورځو ته نژدې ليکل شوی دي "الامير الاجل السيد نظام الدين ابي القاسم محمود بن سبکتگين" چې دا ټينگ سند ډېر پخوانی دی.

سلطان محمود پر (۳۸۹ هـ) کال د ساماني منصور او عبدالملک غوره اميران بکتوزون او فايق او وروستني ساماني شهزاده المنتصر يې لکه چې دمخه وليکل شول نسکور کړل په نور پاته ژوند کښې يې د (۳۹۲ هـ او ۴۱۶ هـ) تر منځ اووه لس واړه پر هند لوی او کوچني يرغلونه وکړل او له (۳۹۰ هـ څخه تر ۳۹۲ هـ) پورې يې دويهن په ولايت (داتک پر غاړه اوسنی هوند) او لغمان او پېښور کښې له جيباله سره وجنگېد او پېښور يې ونيو، چې د "غازي" په لقب مشهور شو. پر (۳۹۳ هـ - ۱۰۰۲ م) کال يې د احمد صفاري زوی خلف لکه د صفاريانو په احوال کښې چې تېر شول ونيو، سيستان يې قبجی حاجب او کد خدای بو علي شاد ته وسپاره، خو بوبکر عبدالله چې د خلف د لور نبيزه و، بوالحسن حاجب پر دوی بلوا وکړه، خو سلطان پر (۳۹۴ هـ) کال بيا سيستان ته راغی او هغه بلوا يې شنډه کړه.

پر (۳۹۶ هـ - ۱۰۰۵ م) کال د سند تر سيند پورې بوت او لکه د لوديانو په بحث کښې چې وويل شول ملتان يې ونيو او پر (۳۹۷ هـ - ۱۰۰۶ م) کال يې د ترکستان ايک خان چې بلخ او هرات يې تر نشاپوره تر واک لاندې و مات کښې، پر (۳۹۹ هـ - ۱۰۰۸ م) کال يې د هند راجگان په ويهيند کښې له اننده پاله سره مات کړل (۴۰۲ - ۴۰۳ هـ) تر منځ يې په پنجاب او کشمير کښې فتوحات وکړل او پر (۴۰۳ هـ - ۱۰۱۲ م) کښې يې غرجستان (د غور شمال

ته) هم ونيو، د بيهقي په وينا يې پر (۴۰۵هـ - ۱۰۱۴ع) كال د بست له لارې پر غور يرغل وكړ، د غور حكمران امير محمد سوري له لسزريز لښكر سره د آهنگران په كلا كښې كلابند او بندي شو د (۴۰۷هـ - ۱۰۱۶م) په شاوخوا كښې يې پر پنجاب او كشمير بريدونه وكړل او يو كال وروسته د خوارزم خلكو پر مامون خوارزم شاه (د سلطان محمود پر اوښي) بلوا وكړه او وېې واژه، خو محمود خوارزم ونيو او آلتونتاش يې هلته ودراره. پر (۴۰۸) (۴۰۹-۴۱۰هـ) كالو يې په هند كښې قنوج او د گنگك كڅونه له ډېرو بنديانو او ولجو سره ونيول او له دريو مليونو درهمو سره غزني ته راستون شو. د ابن اثير په وينا په لاره كښې له افغانانو سره ونښت ځكه چې دوی تل د هند او غزني په لاره كښې د محمود مخه نيوله. پر (۴۱۱هـ - ۱۰۲۰م) كال د غور فتح پر (۴۱۲هـ) كال د كشمير د لوهر كوت د حصار محاصره، پر (۴۱۳هـ) كال د گواليار او كالنجرو او پر (۴۱۴هـ) د سليمان د غرو او افغانانو فتوحات بشپړ شول. پر (۴۱۵هـ - ۴۱۶) كال ماورالنهرته ولاړ، د بلخ او آمو د غاړې اميران يې د خان تابع كړل له كاشغري قدرخان سره يې تړون وتاړه، او څلور زره سلجوقيان يې خراسان ته راوستل. پر (۴۱۶هـ) محمود د جنوبي هند د كاتياوار پر سومنات حمله وكړه، د هغه ځای مشهور بودتون (معبد) يې وران كړ دلته ډېره ولجه لاس ته ورغله او گجرات يې هم ونيو.

د محمود وروستنی يرغل پر (۴۱۸هـ - ۱۰۲۷م) كال د ملتان د جتپانو د طايفې د تاديب له پاره و او په خپل ژوندانه كښې په دې بريالی شو چې له اصفهانه نيولې تر عراق همدان او طبرستانه، ختيځ خواته د گنگا تر څنډو، شمالاً تر خوارزمه، جنوباً د بلوچستان تر كڅو او كاتيا وار پورې يې يوه لويه شهنشاهي جوړه كړه او خپل زوی مسعود يې په اصفهان كښې كښېناوه (۴۲۰هـ - ۱۰۲۹م) دا لوی هېواد يې له گنگا څخه د دجلې او فرات

تر كڅو (سواحل) پورې د غزني د مركزيت تر ادارې لاندې راووست او په آسيا كښې يې خورا لويه امپراتوري جوړه كړه. ده په غزني - پروان - نساپور هرات - جوزجان - بلخ - ولو الج (تخارستان) لاهور (د محمود پور په نامه) او د هرات په نورو ښارو كښې سكه ووهله او دربار يې تل د درې سترو شاعرانو لكه فردوسي، فرخي، منوچهري، عنصري او لويو پوهانو لكه البيروني، ابن سينا، ثعالي، خمار، العتبي او نورو د راټولېدو ځای و. دی ستر، باكفايته، زړور، سخي او د جهاندارۍ په چارو پوه پاچا و، چې د العتبي په وينا يې له تركي افغاني تاجيكو، خلجو (غلجو چې داصطخري او ياقوت په وينا په خراسان او سيستان او كابل كښې اوسېدل) او هندو عناصرو څخه گډ لوی لښكر جوړ كړ او د افغانانو طايفې يې د غور په غرو د سليمان په غره، سپين غره او نورو كښې د خان تابع او اسلام يې پرې ومانه د ابن اثير په وينا د معتزله، باطنييه، جهمييه، مشبه او روافضو فرقې يې وشړلې او كتابونه يې وروسپړل. د ابن خلکان په وينا ده هر كال په هند كښې غزا پر ځان فرض كړې وه، په مذهب شافعي و، ابن خلکان د امام الحرمین عبدالملك جويني (د سلطان معاصر) له كتابه چې "مغيث الخلق في اختيار الاحق" نومېږي وايي چې: محمود دامام ابوحنيفه په مذهب و، له حديثو سره يې خورازياته مينه درلودله او تل به يې هغه له لويو شيخانو څخه اورېدل خود قفال سرهزی نامتو شافعی فقيه په هڅه دامام شافعی مذهب ته راواوښت.

لنډه داچې سلطان محمود كروړ او زړور پاچا و، د ابن اثير په وينا ښه مخ، ښكلې ښه يې درلوده، سترگې يې كوچنې او وينستان يې سره وو، د ابن خلکان په وينا د (۳۱۱هـ) كال د عاشورا پر ۶ مه زېږېدلې و، چې د آسيا په زړه كښې د يوه لوی دولت تر جوړولو وروسته دسل په ناروغۍ

اخته، او پر (۶۱) کلنۍ تر (۳۳) کالو پاچهي وروسته د (۴۲۱ هـ - ۱۰۳۰ م) کال د دويمې خور (ربيع الاخر) پر ۲۳ د پنجشنبې پر ورځ مې او د غزني په فيروزه ماڼۍ کښې ښخ شو. اوس که څه هم په غزني کښې د فيروزه ماڼۍ څه نخښه نه شته، خو يوازې د سلطان د مزار ښناخته (ډبرليک) پاتې دی چې پر هغه يې په کوفي غونډې ليک داسې ليکلی دي: "غفراناً من الله الامير الاجل السيد نظام الدين ابى القاسم محمود بن سبکتگين غفرله، توفى رحمته الله عليه ونور حفرته وبيض وجهه عشية يوم الخميس اسبع بقين من شهر ربيع الاخر سنة احدى و عشرين واربعمائه هغه کوچنۍ گنډه چې نن د سلطان پر مزار ودانه ده پر ۱۳۲۴ هـ ق کال د امير حبيب الله خان په امر جوړه شوې ده. (۴۹-۵۰ عکسونه)

تر محمود وروسته يې زوی محمد له گوزگانان څخه راغی او په غزني کښې د پلار پر ځای کښيناوست، خپل اکا امير يوسف د سبکتگين زوی يې خپل سپه سالار خواجه ابو سهل احمد حمدوی يې وزير او علي قریب يې لوی حاجب وټاکل خو تر (۵۰) ورځو وروسته ابوالنجم امير اياز ايماق او علي دايه له غزني څخه د دې له پاره ووتل چې د سلطان مشر زوی امير مسعود ته چې په "ری" او اصفهان کښې حکمران و، ورشي او هغه د خلکو له خوا غزني ته راوبولي. محمد د هندوانو د لښکر سپه سالار "سوندهرای" په هغو پسې وگماره، خو د سرای مريانو سوندهرای و واژه او په نشاپور کښې امير مسعود ته ورغلل، دا مهال د بغداد خليفه القادر بالله د امارت لوا او عهد د مرسل بن منصور بن افلح گردیزی په لاس امير مسعود ته ولېږل، ده ته يې د اسلامي دايره المعارف په وينا د ناصرالدين الله او حافظ عبادالله او ظهير خليفه الله لقب ورکړ، چې ابن اثير دالقب سيد الملوك او السلاطين هم ليکلی دی، په دغه ډول يې مسعود رسماً د خراسان

پاچا وپېژاند.

امير مسعود له هراته بست ته راغی، محمد له غزنه څخه تگين آباد (دهلمند او ارغنداو ترمځ) ته لښکراووست، خو تر (۷) مياشتو پاچهي وروسته امير يوسف او علي قریب هغه په تگين آباد کښې ونيو روند يې کړ او امير مسعود يې د هغه پر ځای کښيناوه (۴۲۱ هـ د کوچني اختر مياشت). سلطان مسعود خواجه احمد د حسن ميمندی زوی (چې پر ۴۲۱ هـ مې دی) د هند له زندانه راويوست او هغه يې خپل وزير وټاکه او حسن ميکالی (وزير مشهور په امير حسنک) يې د قرمطي والي په تور په بلخ کښې غرغره کړ، د محمود له خزانه داره يې چې احمدينا لتگين نومېد خورا ډېر مال واخيست او دی يې هند ته واستاوه او پر (۴۲۲ هـ) کال يې کرمان او مکران ونيول، پر (۴۲۳ هـ ۱۰۳۱ م) کال هرات ته ولاړ او سپه سالار عبدوس يې د خراسان د ترکمانانو د فساد د مخنيوي له پاره وگماره، پر (۴۲۴ هـ) کال يې د کشمير پر سرستی لښکرو يوست او پر (۴۲۵ هـ - ۱۰۳۳ م) کال يې برآمل، ساری او طبرستان بری وموند امير بکتعدي يې له لوی لښکر سره د خراسان د شمالي ډاگو د ترکمانانو د مخنيوي له پاره واستاوه خو بېرته، ناکام راستون شو پر (۴۲۶ هـ - ۱۰۳۴ م) کال يې يو لښکر د هندو سپهسالار تلک د جهلن د زوی په مشرۍ د احمدينا لتگين د خپلو له پاره چې په هند کښې ياغي شوی و، ولېږه، احمد مات شو او منصوره ته ور وتښتېد، د سند په اوبو کښې ډوب شو (۴۲۷ هـ - ۱۰۳۵ م) او پر همدغه کال يې پرهانسې او د هند پر نورو کلاو يرغل وکړ، تر فتوحاتو وروسته يې خپل زوی امير مجدد په لاهور کښې حکمران پرېښوو او تر (۴۲۸ هـ - ۱۰۳۶ م) پورې بېرته غزني ته راغی.

له دې کبله چې په خراسان کښې سلجوقي ترکمانانو تل فتنې

جوړولې ځکه يې پر همدغه کال د بلخ له لارې ماوراء النهر ته مخه وکړه، خو پر بلخ باندې داؤد ترکمان يرغل وکړ، چې امير مسعود بلخ ته ورسېد داؤد مرو ته پر شا شو، او پر (۴۲۹ هـ) کال يې په گوزگانانو کښې مسعود علي کندزي له پښو واچاوه او ځينې سلجوقيان يې د څرخايو په ورکړه راضي کړل، له ځينو سره يې پر (۴۳۰ هـ) کال په شمالي سيمو کښې جگړه وکړه او تر (۴۳۱ هـ - ۱۰۳۹ م) کاله د هرات او غور له لارې غزني ته راغی، لوی حاجب سباشي او حاجب بکتعذی چې په دې جگړو کښې يې خپلسري کړې وه مصادره او په هند کښې معزول کړل. په دې وخت کښې د سلجوقي ميکائيل زامنو طغرل او چغری بيک خراسان له نيشاپوره تر هرات بلخ او سيستان پورې ونيو، مسعود يې د مرو اوسرخسی منځ د "دندانقان" په جگړه کښې مات کړ او پر (۴۳۱ هـ) کال مسعود خپله وروستنی سکه ووهله چې تر هغه وروسته په ۴۳۳ هـ کال په هغه ښار کښې سلجوقي طغرل سکه وهلې ده. امير مسعود چې د هېواد په اوضاع کښې گډوډي وليده، خپل زوی مودود يې په غزنه کښې پرېښوو او په خپله له محمودی خزانو، لښکر او خپل رانده ورور محمد سره هندوستان ته لاړ خو په ماريگله (د اوسنی حسن ابدال په شرقي برخه) کښې د ده لښکريانو پرده بلوا وکړه، پوند امير محمد يې خپل پاچا وټاکه، مسعود يې د گيري (گهړی) په کلا کښې بندي کړ او بيا يې د ظاهر بن محمد په لاسو وواژه (د ۴۳۲ هـ - ۱۰۴۰ کال د جمادی الاولى ۱۱).

په دې وخت کښې امير مودود په غزنه کښې پر تخت کښېناست او له خپل لښکر سره يې هندوستان ته مخه وکړه، د ننگرهار په دنپور (اوسنی جلال آباد ته نږدې - د بابر په آدينه پور) کښې د خپل تره محمد له لښکر سره ونښت او د خپل پلار ترك او تاجيک وژونکي يې ووژل، محمد او د هغه

زوی طاهر يې هم ژوندې پرې نه ښوول (۴۳۲) هلته يې يو ښار د "فتح آباد" په نامه ودان کئ، چې تراوسه په همدغه نامه پاتې دی. سلطان مودود له سلجوقي ترکانو سره چې نفوذ يې ورځ پر ورځ په ماوراء النهر او خراسان کښې ډېرېده، د ښو اړيکو په ټينگولو کښې زياريوست او د بيگ لور يې وکړه، خو سره له دې هم د هغه له شره خوندي پاتې نه شو، له همدې کبله غزنويانو تر خراسانه پر خپلو هندي مستملکاتو باور پيدا کړ، دا کار لومړی د مودود په سکو کښې ليدل کېږي چې پر خپله سکه يې د سيفا Siva د غوايه صورت د سړی سمته ديوه Sri samanta Diva له ليکنې (ډبرليک) سره نقش کړې و، چې دا رويه د ويهند د کابل شاهانو له سکو څخه اخيستل شوې وه. مودود تر ۹ کالو پاچهي وروسته پر ۳۹ کلنۍ (۴۴۱ هـ - ۱۰۴۹ م) کال مړ شو او د غزني پاچهي تر دوو مياشتو پورې د امير مودود د زوی دويم مسعود او تره يې علي د لومړي مسعود د زوی په نامه وه، چې د سلطان محمود زوی عبدالرشيد پر دوی غالب او پر همغه کال (۴۴۱) د غزني پر تخت کښېناست.

سلجوقي داؤد چې د خراسان حکمدار و، د سيستان له لارې پر بست او زمينداور يرغل وکړ او زوی يې الپ ارسلان له تخارستانه پر غزني راغی - خو د عبدالرشيد د لښکر سالار چې طغرل نوميد او د سلطان محمود له مريانو څخه و، الپ ارسلان د خمار په دره کښې (ښايې د اوسني ميدان په کهنه خمار کښې)، داود په بست او د هغه تره ييغو يې په سيستان کښې مات کړل او وروسته بيا غزني ته راغی عبدالرشيد يې د آل محمود له ځينو شهزادگانو سره وواژه (د ۴۴۳ - ۱۰۵۰ م شاوخوا) خو د غزني خلکو پر طغرل بلوا وکړه او نوشتگين نامي دی وواژه، سلطان فرخزاد د مسعود زوی او د محمود لمسی يې د غزني پر تخت کښېناوه (۴۴۴ هـ) ده د زابلستان د خلکو

له اوږدو څخه د درنو مالیو بار لرې کړې، ځکه نو په خلکو گران شو، فرخزاد د هېواد اداره لوی حاجب خرخیز ته وسپارله. هغه د سلجوقیانو د مقابلې له پاره لوی لښکر خراسان ته ولېږه او د ابن اثیر په وینا په ډېرو جگړو کښې بریالی شو. خود فرخزاد ځینو مخالفینو دسیسه جوړه کړه او غوښتل یې چې دی په حمام کښې ووژني، خو پر (۴۵۰هـ) کال د خپلو ملگريو په مرسته له دې مړینې څخه وژغورل شو او تر (۷) کالو پاچهۍ وروسته د (۴۵۱هـ) کال د صفر په میاشت کښې مړ شو، وروسته یې ورور ابراهیم د مسعود زوی پاچهۍ ته ورسېد، ده له سلجوقي داؤد او آلپ ارسلان سره روغه وکړه او د افغانستان ختیزې برخې تر لاهور پورې ده په لاس کښې پاتې شوې، څو ځلې یې هند ته لښکر ویوست او د خیرآباد، ایمن آباد کلاوې او ډېر مسجدونه، مدرسې او ماڼۍ یې ودانې کړې، (۴۲) کاله یې په آرامۍ او هوسایې حکومت وکړ او پر (۴۹۲هـ - ۱۰۹۸م) کال پر شپېته کلنۍ مړ شو، زوی یې علاء الدین درېیم مسعود د ده پر ځای کښېناست او امیر عضدالدوله ته یې د هند امارت ورکړ، خو دا چې د سلطان سنجر خور "مهد عراق" یې ماندینه وه، نو ځکه یې له سلجوقیانو سره روغه او دوستي درلوده، له همدغه کبله یې هند نیولو ته پام وړاوه تر هغې چې د ده سپه سالار طغتاگین په هندستان کښې د گنگک تراوبو پورېوت.

سلطان ابراهیم د (۵۰۹هـ - ۱۱۱۵م) کال په شاوخوا کښې مړ او زوی یې ارسلان شاه په غزني کښې پرتخت کښېناست؛ خپل ورور شېرزاد یې و واژه او خپله میره یې چې د لوی سلطان سنجر خور وه وکنځله، ځکه نو د ده بل ورور بهرامشاه له ده څخه د سنجر دربار ته وتښتېد، هغه له بهرامشاه سره مرسته وکړه او په غزني کښې یې ارسلانشاه مات او هندوستان ته یې په تېښته اړ کړ، چې هم هلته پر (۵۱۱هـ - ۱۱۱۷م) کال مړ شو، د ده پر

ځای بهرامشاه د سلجوقي سنجر په ملاتړ پر تخت کښېناست او خپله سکه یې د سلطان سنجر په نامه ووهله، ده هندوستان ته لښکر ویوست، پر (۵۱۲هـ - ۱۱۱۸م) کال یې په ملتان کښې محمد باهلیم له لسو زامنو سره له منځه یووړ او په سواک کښې یې ناگور کلا جوړه کړه.

غزني ته له راتگ سره سم له سلطان علاء الدین جهانسوز غوري سره په جگړه اخته شو، په دې جگړه کښې یې زوی دولت شاه ووژل شو. بهرام شاه هندوستان ته پرشالار او غزني د غوریانو لاس ته ورغی. خو چې غوریان بېرته وگرځېدل، دی غزني ته راغی او پر (۵۵۲هـ - ۱۱۵۷م) کال مړ شو تر ده وروسته خسروشاه د بهرامشاه زوی (۵۵۲ - ۵۵۷هـ) او خسرو ملک د خسروشاه زوی (۵۵۷ - ۵۸۳هـ) په غزني او لاهور کښې پر تخت کښېناستل، خو خسرو د غزانو په لاسو مات او هغوی غزني ونيو، دی لاهور ته لاړ او بیا پر (۵۸۳هـ) کال سلطان معزالدين محمد سام غوري په لاهور کښې خسرو ونيو، د غرجستان د بلروان په کلا کښې یې بندي کړ او پر (۵۸۷هـ) کال یې وواژه. د ده له مړینې سره سم د غزنویانو د سبکتگین کهاله کمبله ټوله شوه.

د غزنویانو دولت په افغانستان، ایران، هندوستان او ماوراء النهر کښې د دجلې له کڅو (سواحلو) څخه تر گنگک پورې دوې پېرې واکمني لرله، چې غزني، بلخ، لاهور او بست یې پایتختونه وو.

په دغه عصر کښې اسلامي مدنیت او دري ژبې ډېره وده وکړه، په هېواد کښې د اسلام دین بشپړ خپور شو او هند هم د هغه په رڼا روښان شو، د هېواد له ختیځ څخه د کابل شاهۍ حکومت او دیانت نخښې ورکې شوې د غزنویانو نامتو وزیران ابوالعباس اسفراینی احمد بن حسن میمندي. حسن بن محمد میکالی، خواجه عبدالصمد خواجه طاهر مستوفي او نور وو. د

افغانستان، هندوستان، ماوراء النهر او ايران ښارونه ودان وو او ښه سوداگري په کښې کېده. نامتو پوهان او ليکوالان يې البيروني، ابن سينا، ابوالفتح بستي، ثعالبی، عبدالجبار العتيبي، بونصر مشکان، ابوالفضل بيهقي، د کليله او د منه خاوند نصرالله، ابو منصور موفق هروي (د کتاب الانبيہ عن حقايق الادويه ليکونکي) عبدالحی گرديزي د الحرب والشجاعه ليکونکی فخر مديرمبارک شاه، د کشف المحجوب ليکونکی او نامتو صوفي ابوالحسن هجويري غزنوي دي.

فردوسي، فرخي، عنصری، عسجدي، منوچهري، سنایي، مسعود سعد سلمان، ناصر خسرو بلخي، اسدي طوسي، سيدحسن غزنوي، ابوالفرج روني او مختاري غزنوي د دغه مهال نوميالي شاعران گڼل کېږي.

د غزنويانو دربار په آسيا کېښې د شاعرانو، عالمانو او د فن د خاوندانو پالنځای و، په خپله سلطان محمود پوه او اديب پالونکی پاچا و، ځينې پوهان په فقه کېښې يو کتاب د ده بولي او ځينې اشعار او قطعات يې رانقلوي.

د غزنويانو په عصر کېښې نفيسه صنايع او د ودانولو فن د يادونې وړ وده کړې وه. سره له دې چې د تاتار يرغل د افغانستان په لويو ښارو کېښې د صنعت ټول پايڅور (بقايا) له منځه وړی دی، خو د ودانۍ، ډبرو توږلو او خطاطي له صنعت څخه د سبکتگين او سلطان محمود قبرونه او د غزني دوه څلي او د درېيم مسعود د ماڼۍ کنډوالې په غزني کېښې د زمانې له لاس وهلو څخه خوندي پاتې دي، د بست د ښار د لښکر گاه د آثارو له بقاياو څخه چې پر (۱۹۵۰م) کال په افغانستان کېښې د فرانسوي لرغون پېژندونکيو له خوا کيندلي شوي د هغه ځای پر دېوالو يې د رنگينه نقاشيو هنري نڅښې موندلي دي چې د غزنوي دورې د هنر او صنايعو طراوت ځنې

ښکاري. په غزنوي دوره کېښې د هېواد د ولاياتو اداره د حکمرانانو په واسطه کېده چې د غزني د پاچهانو د دربار له خوا د ملکي او لښکري چارو له پاره له سپه سالارانو د دربار له لويو حاجبانو، ياشهزادگانو او د پاچا له خليفانو څخه گمارل کېده. د بيهقي په وينا د غزني د پاچهي په مرکز کېښې به يو د ديوان وزير او لوی خواجه (د ماليې د وزير او صدراعظم په توگه)، يو ديوان عرض (د سپه سالار تر امر لاندې د حرب د وزارت د چارو له پاره)، د رسالت يو ديوان (د لوی دبیر تر امر لاندې د پاچهي د ليکنو د فتر د چارو له پاره) او د وکالت يو ديوان (د لوی حاجب تر امر لاندې د دربار د وزارت د چارو له پاره) و. د پاچهي په دربار کېښې ځينې مشران د "تديم، وزير، خازن او کوتوال" په نامه وو او دا چې هېواد په خپل مرکز پورې نښتی او امنيت هم ټينگ و، نو ځکه د دولتي ماليو زياتوالي هم يقيني دي، لکه څنگه چې مو د مؤرخانو په وينا د خراسان عباسي دورې د پيل ماليات په منځني ډول د (۴۵) مليونو په شاوخوا کېښې اټکل کړل اوس هم کولای شو په همدغه مېچ (مقياس) د ټول خراسان، د غزني، زابل، تخارستان، پېښور، لاهور، ملتان، سند، ماوراء النهر او خوارزم د ولاياتو عايدات د غزني دولت په خزانه کېښې تر سل مليونو درهمو زيات اټکل کړو، البته هغه زياتې ولجې، ډېر جواهر او سره زر چې د هندوستان په جگړو کېښې لاس ته راتلل له دغه حساب به بېل دي.

صاحب بريد (ډاکټر چلوونکی) د جاسوسي ديوان، سالار (د لښکر مشر) او کوتوال (د پوليسو مشر او د ښار د کلا ساتندوی) په زياتو لويو ښارو کېښې د حکومت چارې اجرا کولې او عدلي چارې قاضي ته سپارل شوې وې، لکه د محمود په عصر کېښې چې قاضي ابوالحسن د قاضي ابو محمد الفزاري له پارس څخه د استازي په ډول غزني ته راغی، سلطان چې

- ۱۳ - علي د لومړي مسعود زوی (۴۴۱هـ)
 * ۱۴ - عبدالرشید د محمود زوی (۴۴۱ - ۴۴۴هـ)
 ۱۵ - طغرل (د محمود مری) (۴۴۴هـ)
 * ۱۶ - فرخزاد د لومړي مسعود زوی (۴۴۴هـ - ۴۵۱هـ)
 * ۱۷ - سلطان ابراهیم د لومړي مسعود زوی (۴۵۱ - ۴۹۲هـ)
 * ۱۸ - علاء الدین درېیم مسعود (۴۹۲ - ۵۰۹هـ)
 ۱۹ - شېرزاد د درېیم مسعود زوی (۵۰۹هـ)
 * ۲۰ - ارسلان شاه د درېیم مسعود زوی (۵۰۹ - ۵۱۱هـ)
 * ۲۱ - بهرامشاه د درېیم مسعود زوی (۵۱۱ - ۵۵۲هـ)
 * ۲۲ - خسروشاه د بهرامشاه زوی (۵۵۲ - ۵۵۷هـ)
 * ۲۳ - خسروملك د خسروشاه زوی (۵۵۷ - ۵۸۳هـ)

(۵۱ لمبر شجرې او ۴۹ نقشي ته دې وکتل شي)

- اخخلیک: تاریخ سیستان - بیهقي - طبقات ناصري - ابن اثیر -
 طبقات سلاطین اسلام - گردیزی - العتبي - پاول هورن مختصر تاریخ ایران -
 آداب الحرب - دائرة المعارف اسلامي - تاریخ ایران رازی - راهنمای
 افغانستان - سیاست نامه - ابن خلکان - ابن خلدون - تجارب الامم - فرشته
 روضةالصفاء - حبيب السیر - تاریخ گزیده - مجمل التواریخ والقصص -
 تاریخ الاسلام السياسي - تاریخ الاسلام ذهبي - مجلة آریانا - لباب الانبیا
 معجم الانساب زمباور - د سر اولف کیرو پیتاژ - اخبارالدولة السلجوقیه -
 راحة الصدور - افغانستان بعد از اسلام لومړي ټوک - مادر زبان دری - فتوح
 السلاطین - غزنویان بوسورت.

د ده علمي مقام، پرهیزگاری او ورع ولیده د غزنه قضا یې ورکړه، د هغه
 زوزاد تر ډېرو وختو پورې په هغه پایتخت کښې قاضیان وو.
 د غزنویانو سیاسي اړیکې د بغداد د خلافت د دربار او د ماوراء
 النهر له خاندانو سره تل دوستانه وو، تل د خلافت رسل (سفیران) او د ماوراء
 النهر امیران د غزني د پاچهانو دربار ته راتلل او د رسولدار (د تشریفاتو د
 رییس) له خوا په ډېر درناوي هرکلی ورته ویل کېده. د غزنوي دولت په
 مامورینو کښې د غزنوي تر پاچهي لاندې ټول خلک شامل وو. ان تر دې چې
 د غزني دربار په لویو ښکري خلکو او پوځي افسرانو کښې هندوان هم وو،
 همداراز د غزني په ښکر کښې ډېر زیت پښتانه هم وو. چې د هند په
 فتوحاتو کښې یې لویه ونډه درلوده.

غزنوي پاچهان

- ۱۰ - میرالپتگین (۳۵۱ - ۳۵۲هـ)
 ۲ - امیر اسحاق د الپتگین زوی (۳۵۲ - ۳۵۵هـ)
 ۳ - امیر بلکتگین (۳۵۵ - ۳۶۵هـ)
 ۴ - امیر پیری تگین (۳۶۵ - ۳۶۶هـ)
 ۵* - امیر سبکتگین (۳۶۶ - ۳۸۷هـ)
 ۶* - امیر اسماعیل د سبکتگین زوی (۳۸۷هـ)
 ۷* - سلطن محمود د سبکتگین زوی (۳۸۷ - ۴۲۱هـ)
 ۸* - امیر محمد د محمود زوی (۴۲۱هـ)
 ۹* - سلطن مسعود د محمود زوی (۴۲۱ - ۴۳۲هـ)
 ۱۰ - مهچمد - دویم خل (۴۳۲هـ)
 ۱۱* - سلطن مودود د مسعود زوی (۴۳۲ - ۴۴۱هـ)
 ۱۲* - دویم مسعود د مودود زوی (۴۴۱هـ)

کال يې په نشاپور کښې د پاچهۍ خول پر سر کښېښوو، خپل ورور بيغور يې د لوېديځ افغانستان، پوشنج، هرات او سيستان په حکمداري وگماره او پر (۴۳۲ هـ) کال تر بسته پر مخ ولاړ. وروڼو يې داؤد او چغري بيگ د افغانستان په شمالي سيمو کښې له مرو او سرخس څخه نيولې تر بلخ او شبورقان پورې ونيول خو د بلخ په علي اباد کښې د سلطان مسعود لښکر مات کړ، تر هغه وروسته د دندانقان په جگړه کښې (۴۳۱ هـ) د سلجوقيانو ټولو قواو مسعود ته وروستې ماته ورکړه، داؤد خپل نفوذ په جنوب کښې ترسيستانه او په شمال کښې تر بلخ او تخارستانه وغځاوه.

که څه هم سلطان مودود له غزني څخه خپل وزير عبدالرزاق د احمد ميمندي زوی په سيستان کښې د سلجوقيانو جگړې ته واستاوه (د ۴۴۰ هـ ۱۰۴۸ شاوخوا) خو څه يې ونه کړای شول او تخارستان، بلخ، ترمذ، قباديان، وخش، ولوالج د چغري بيگ زوی الپ ارسلان (۴۵۵ - ۴۶۵ هـ - ۱۰۶۳ - ۱۰۷۲ م) په لاس کښې وو، په خپله او زوی يې ملکشاه (۴۶۵ - ۴۸۵ هـ - ۱۰۷۲ - ۱۰۹۲ م) له سلطان ابراهيم غزنوي سره دوستانه اړيکي وساتل او زابلستان او کابل يې تر لاهوره پورې غزنوي دولت ته پرېښوو، دا مهال د ملکشاه ورور تکش په بلخ کښې ياغي شو. ملکشاه پر (۴۷۷ هـ) کال هغه په ترمذ کښې ونيو او وژند يې کړ. د ملکشاه زوی سلطان سنجر (۵۱۱ هـ - ۵۵۲ هـ - ۱۱۱۷ - ۱۱۵۷ م) چې د سلجوقيانو د کهاله نامتو پاچا و "لکه چې د غزنويانو په احوال کښې تېر شو" له بهرامشاه غزنوي سره يې د ارسلان شاه په مقابل کښې مرسته وکړه او هغه يې تر خپل اغيز لاندې تر لاهوره د غزني پاچا کړ (۵۱۱ هـ) يا دا چې د سنجرې هېواد وېش بالواسطه تر لاهوره ورسېد، همدارنگه سلطان سنجر (لکه چې د غوريانو په احوال کښې به يې راوړو) د هرات د غرو د ناب نومي ځای په درې کنجې کښې

د سلجو قيانو او خوارزم شاهيانو واکمني

او

د سيستان د ملکانو لنډه يادونه

(۴۲۹ - ۶۳۲ هـ)

سلجوقيان د سيحون او ارال رود د شمالي ترکمانانو يو ټبر و، چې د سامانيانو په وختو کښې د بخارا شمالي لور (اوسني نوراتا) او ماوراءالنهر ته راغلي او اسلام يې منلی و، څرنگه چې د دوی کار د گلو روزنه وه، ځکه نو د څر ځايو د موندلو له پاره گرځنده وو، په جند کښې د دغه ټبر مشر سلجوق د توفاق يا يقاق تيمور زوی څلور زامن لرل: چې نومونه يې: بيغور سلان مشهور په اسرائيل، ميکائيل، يونس او موسی دي.

سلطان محمود سهواً د سلجوق ټبر څلور زره کورنۍ له جيحونه راپورې ويستې، په خراسان کښې يې تر نيشاپوره څر ځايونه ورکړل او د سلجوق زوی اسرائيل يې چې د منهاج سراج په وينا "برق جهنده او شير دمنده" ته ورته و په کالنجر کښې بندي کړ (د ۴۱۶ هـ - ۱۰۲۵ م شاوخوا) د ميکائيل زامنو طغرل بيگ، داؤد او چغري بيگ ډېر ژر خپل ټبر راغونډ او خراسان يې تر غزني، سيستان، بلخ، نشاپور او کرمان پورې ونيو، طغرل (۴۲۹ - ۴۵۵ هـ) لکه چې د مسعود غزنوي په حالاتو کښې تېر شو، د دندانقان په جگړه کښې يې سلطان مسعود مات کړ، پر (۴۲۹ هـ - ۱۰۳۷ م)

له علاء الدين حسين جهانسوز غوري سره جگړه وکړه، علاء الدين يې ونيو او بېرته يې غور ته واستاوه (د ۵۵۰ هـ - ۱۱۵۵ م شاوخوا) تر هغه وروسته د قرخطايتانو او غزانو نيمې وحشي قبيلې د منځنۍ آسيا له غرو څخه راووتلې او سنجرې دولت يې له منځه يووړ (۵۵۲ هـ - ۱۱۲۸ م شاوخوا) د افغانستان پر سيمو يې له غزني څخه تر زابل او سيستان پورې يرغل وکړ او خسرو شاه غزنوي يې د لاهور خوا ته پر شا وشاره، خو د "غز" گواښ ډېر ژر د غوريانو او خوارزم شاهيانو له خوا له منځه يوړل شو، د سلجوقيانو په وختو کښې د خوارزم شاهيانو د کورنۍ لاس هم پر خراسان او د افغانستان په شمالي او لوېديزو سيمو بر شو، چې وروسته به وڅېړل شي.

هغه لويه پېښه چې د خوارزميانو پر مهال منځته راغله هغه د خوارزمشاهيانو او د غوري کهاله "چې له ډېرو وختو يې په غور او باميان کښې په خپلواکۍ حکم کاوه" جگړه وه چې د غوريانو او خوارزميانو په احوال کښې به راشي، علاء الدين محمد (د ۶۱۱ هـ - ۱۲۱۴ م) په شاوخوا کښې غور، فيروز کوه او هرات تر غزني پورې ونيول، غوري کهول يې په غور کښې له پښو واچاوه تر هغه وروسته سلطان جلال الدين د خوارزميانو وروستنی پاچا په افغانستان کښې له چنگيز لښکر سره جگړې وکړې چې په وروستۍ برخه کښې به يې تفصيل راوړل شي.

په دغه وخت کښې افغانستان پر څلورو برخو وېشلی شوی و: شمالي ولايتونه له تخارستانه تر مټو پورې مستقيماً په سنجرې او سلجوقي دربار اړه درلوده؛ د غور، باميان او گوزگانان سيمې د هرات تر شاوخوا پورې د غوريانو د کهاله تر لاس لاندې وې، زابل ولايت له هلمنده تر غزني، کابل، ننگرهار، پېښور او لاهور پورې د غزني د محمود کورنۍ په واکمنۍ کښې و او سيستان ولايت له بست او زمينداوره تر زرنج، فراه او نيه پورې

د سيستان په ملکانو اړه درلوده، چې دغو ملکانو د سلجوقيانو، غوريانو، غزنويانو او ان له چنگيزيانو سره هم ښه اړيکي ساتل، چې د صفاريانو او د نيمروز د وطني اميرانو له پايڅوړ (بقاياو) څخه وو چې "د دوی د نومو تفصيل د صفاريانو په مبحث کښې تېر شو او هم د آل کرت ملکانو چې شرح به يې وروسته راشي له تاتاري يرغلگرانو سره لاس يو او هرات او سيستان يې تر لاسه کړي وو، د سيستان د ملکانو او صفاريانو له پايڅوړ څخه لکه د صفاريانو په برخه کښې چې مو وويل يو هم ملک تاج الدين و (د ۴۸۲ هـ شاوخوا) د دغه سړي له نسله په سيستان کښې تر زرو کالو پورې اميران پاتې وو، چې د "ريو" په وينا پر (۱۰۲۸ هـ) کال ملک جلال الدين محمود خان د سيستان امير په (۱۶) پښت عمروليث صفاري ته رسېږي او هم شاه حسين د ملک غياث الدين محمد زوی چې د صفاريانو تاريخ يې له پخوانۍ زمانې څخه تر خپل مهاله د "کتاب احياء الملوك" په نامه ليکلی دی په صفاريانو پورې اړه لري.

اخځليک: طبقات ناصري، اخبارالدولة السجوقيه - لب التواريخ - تاريخ سيستان - ابن اثير - د پاول هورن تاريخ مختصر ايران - د خليل ادهم دول اسلاميه د زمباور معجم الانساب - راحة الصدور.
(وگورئ ۵۲ نومره نسب پانه.)

د افغاني قبيلو نومونه دي، دا ټول دا نيسي چې دا نوم د لرغوني افغانستان په نومونو كښې پخوانۍ ريښه لري.

د دغه كهاله په نورو نومو كښې يو نوم هم "بسطام" دى چې (د گستهتم - وستهم د پهلوان په مانا معرب ډول دى) چې فردوسي هم هغه يادوي، دغه سړى په شغنان، باميان، تخارستان او غور كښې حكمراني كړې او تر هغه وروسته په غور كښې له دغه ټبر څخه دوو ورونو لاس درلود چې يو امير سول او بل سپه سالار سام و، د سوري ټبر اميران دغه نامه ته منسوب دي چې فردوسي او نورو مورخينو د "ماهوري سوري نژاد" په نامه ياد كړي، بلاذرى د "جبل زور" او د هغه ځاى د مشهور بت چې هيون تسنگ پر (۶۰۳م) د "شونا" په نامه ليدلى يادونه كوي، ابن فندق هم په تاريخ بيهقي كښې د سلطان مسعود د وختو د خراسان عميد سوري يادوي او په را وروسته وختو كښې نامتو شير شاه سوري هم په هند كښې له دغه افغاني ټبر څخه را پاڅېدلى دى.

د سوري كهاله له نومياليو څخه يو هم شنسب د خرنك زوى دى چې د فخرالدين مباركشاه له نسب نامې څه د منهاج سراج په روايت د حضرت علي (رض) هممهالى او د هغه په حضور يې ايمان راوړى و، عهد او لوايې يې ځنې اخيستې وه. له هغه كهاله څخه چې به هر څوك پر تخت كښېناست د حضرت علي عليه السلام هغه عهد او لوابه وركول كېده دا چې په اسلامي دوره كښې د غور لومړى حكمران دى چې مور يې پېژنو او امير پولاد غوري د ده له زامنو څخه و، چې د غور د غرو شاوخوا يې تر واكمنۍ لاندې وه، د خپلو پلرو نوم يې ژوندى كړ او چې صاحب الدعوت العباسيه ابو مسلم مروزي منخته راووت نو امير پولاد د غور لښكر د ابو مسلم ملاتړ ته ور ووست، د آل عباس د تقويې له پاره يې ډېر كارونه وكړل د امير پولاد د حكمرانۍ

غوريان

(۴۰-۶۱۲ هـ)

سوريان د خراسان او غور د افغانانو يو ټبر و، چې تر اوسه هم د هرات شمال لوېديځ د بادغيس د زور آباد (زورابد - ياقوت) په شاوخوا كښې د "زوري" په نامه استوگن دي؛ تر اسلام دمخه هم دغه كهاله د تخارستان، غور، هرات او خراسان په غرو كښې حكمراني كوله او د "غرشاه" په لقب يادېدل، (په دغه لقب كښې د "غر" كلمه پښتوده) دا كهول لرغوني افسانوي شخصيت "ضحاك" ته منسوب دى (دا نوم فردوسي "ضحاك" بللى او په پښتو سرچينو كښې د تاريخ سوري په حواله "سهاك" دى. طبري، البيروني او ابن بلخي يې "بيور اسپ ازدهاق" يادوي او په مسعودي كښې "ده اك" راغلى چې د طبري په وينا يې معرب ډول "ازدهاق" دى. په اوستا كښې "دهاك - اژى دها" ياد شوى چې په دري كښې "اژدها" او په پښتو كښې "اژدهار" دى، همدارنگه په خراساني نومونو كښې دا نوم ډېر كارېدلى لكه د زين الاخبار د ليكونكى عبدالحى گرديزي د پلار نوم ضحاك (د ۴۰۰ په شاوخوا كښې) او ضحاك شيباني (د ۲۸۷ هـ شاوخوا) ظاهري فقيه او باميان ته نژدې "ضحاك" نومي ښار او د "سهاكا" مشهوره پخوانۍ آريايي قبيله چې سوكستان د دوى په نامه دى، مفعن صورت يې "سهاك" او "سهاكزى"

مرکز د غور مندیش و او د غور پر ټولو غرو او شاوخوا يې حکمراني کوله (د ۱۳۰ هـ - ۷۴۷ م شاوخوا). د امير پولاد يوزوی و چې امير کروړ نومېد، د کندهار د خلکو د عنعنې او د احمد بن علي بستي د کتاب "تاريخ سوري" په حواله يې د پټې خزاني کتاب د متن له مخې پېژنو چې پر (۱۳۹ هـ - ۷۵۶ م) کال د غور په مندیش کښې امير و او د "جهان پهلوان" په نامه يې چې د فردوسي د پهلوانانو له القابو څخه دی شهرت درلود.

بالستان (د کندهار د شمال والستان) خيسار، تمران او برکوشک (د غور مشهورې کلاوې) د ده په لاس کښې وې، دی داسې غښتلی پهلوان و، چې يوازې له لسو تنو سره جنگېده او له همدغه امله يې کروړ باله چې په پښتو کښې د کلک او سخت په مانا دی. د دغه کهاله واکمني تر زمينداور، بست او والستان پورې رسېده، له اموي کهاله څخه عباسي کهاله ته د خلافت د انقلاب په جگړو کښې دی هم د ابو مسلم ملگری و، پټه خزانه د تاريخ سوري په حواله د ده يوه پښتو حماسه راانقلوي او د ښې وينا خاوند يې بولي، په خپلې دې پخوانۍ حماسه کښې امير کروړ جهان پهلوان د خپل حکومت سيمه له مرو او هرات څخه تر جروم (گرمسير) غرج او تخار پورې گڼي او وايي چې زرنج (سيستان) مې د توزې په زور ونيو.

د ده دا حماسې شعر د خراسان او پښتو يو لرغونی حماسي اثر دی چې د ده د غښتلي روح، ملي غرور جهانگيری او جهان کشايی څرگندويي کوي، په هغه کښې هغه پښتو زاړه لغات او کلمات دي چې اوس په دې ژبه کښې مستعمل او ژوندي نه دي پاتې شوي.

امير کروړ پر (۱۵۴ هـ - ۸۰۰ م) کال د هرات لوېديځ لوري ته د پوښنگ په جگړو کښې ووژل شو او تر ده وروسته يې زوی امير ناصر په غور، بست او زمينداور کښې حکومت کاوه (د ۱۶۰ هـ - ۷۷۶ م شاوخوا).

(د دې په زړه پورې تاريخي، ژبنۍ، او ادبي موضوع د تفصيل له پاره دې د کابل چاپ پټه خزانه کتاب او د پښتو ادبياتو تاريخ دويم ټوک وکتل شي).

منهاج سراج تر امير پولاد وروسته د هارون الرشيد تر وختو (د ۱۷۰ هـ - ۷۸۶ م) تر شاوخوا پورې د دغه کهاله د حکمرانانو يادونه، نه کوي، له ښه مرغه دا خلا پټې خزاني د محمد بستي د تاريخ سوري په حواله ډکه کړې چې په لږ تفصيل سره د امير کروړ او امير ناصر يادونه کوي او بيا منهاج سراج د دغه کهاله يو بل امير، بنجي د نهاران شنسې زوی د غور له لويو اميرانو څخه گڼي او ليکي چې د خپل يوه معاصر غوري امير سره چې د بهرام زوی شيش نومېده د هارون الرشيد دربار ته ورغلل، امير بنجي د "قسيم امير المومنين" په لقب د غور امير او امير شيش د غور د لښکر پهلوان وټاکل شول (د ۱۷۰ هـ - ۷۸۶ م شاوخوا). د غور اميران د همدغه بنجي له نسله او د غور سپه سالاران د شيش له توکم څخه دي، چې د صفاريانو په وختو کښې له آل شنسب څخه په مندیش کښې د غور امارت امير سوري ته رسېدلی و، لکه د صفاريانو په احوال کښې چې مو ولوستل (د ۲۵۳ هـ - ۹۶۷ م) په شاوخوا کښې يعقوب صفاري د نيمروز، بست او د اور ښارونه تر تگين آباد اور خج پورې ونيول، د هغه خای امير يې له پښو وغورځاوه، په دغه وخت کښې امير سوري د غرني غور امير و، چې تر هغه وخته لا د غور نيمايي خلک مسلمانان نه وو، تر دې وروسته امير سبکتگين هم پر غور حملې وکړې، خو د سوري کهاله خپلواکۍ ته يې څه تاوان ونه رسولای شو، لکه څنگه مو چې د غزنويانو په احوال کښې ولوستل سلطان محمود هم پر غور يرغل وکړ، خو د غور امير چې پر دغه مهال محمد سوري و، کله به يې اطاعت کاوه او کله نه. تر دې چې د بيهقي (۴۰۵ هـ -

۱۰۱۴م) کال او ابن اثیر په ویناو (۴۰۱ هـ) کال محمود د غور د جنوب له خوا د بست او خوابین له لارې له لوی لښکر سره غور ته ورغی، چې د لښکر په مخ کېنې د هرات حکمران التوتاش او د طوس حکمران ارسلان جاذب وو، امیر محمد یې په یوه جگړه کېنې د لسزریز لښکر په مرسته د آهنگران په کلا کېنې کلابند کړ؛ محمد تر ډېرې مودې وروسته له کلا راووت او سلطان ته تسلیم شو، سلطان دی د ده له کشر زوی شیش سره غزني ته بوت، خو (غزني ته نژدې) د گیلان په شاوخوا کېنې هغه پر لاره زهر وخورل چې په خپله گوتی. کېنې یې ځای پر ځای کړې وو، ځان یې وواژه خو د یرغملتابه سپکاوی یې ونه مانه.

د پښتو ژبې وطني روایات چې د "لرغوني پښتانه" او "تاریخ سوري" کتابو په حواله په پټه خزانه کېنې راغلي پورتنۍ تاریخي پېښې تاییدوي او د محمد د مرثیې پښتو بولله هم راوړي چې اسعد د محمد سوري زوي (چې پر ۴۲۵ هـ د زمينداور په بغني کېنې مړ دی) ويلي ده، دا شاعر په آهنگران کېنې د ده په دربار کېنې و، دا بولله چې د ژبني بلاغت او فصاحت له مخې ډېره پخه ده، د محمد د مقام لوړوالی او زړورتوب ښيي؛ د آهنگرانو د جگړې او د محمود له خوا د محمد بندیتوب څرگندوي او دی د سوري کهاله ویاړ بولي، چې د خپل کهاله د پت ساتلو په لاره کېنې یې ځان قربان کړ، د شیخ اسعد بولله د پښتو لرغوني ادب له غوره آثارو څخه ده.

د محمد تر مړینې وروسته د سلطان محمود له خوا امیر بوعلی د محمد سوري زوی د غور د مندیش په غرو کېنې د پلار پر ځای کېښاست، د سلطان تابع و، په غور کېنې یې په مدرسو، جوماتو او مانیو جوړولو لاس پورې کړ او علم دوسته سړی و، ده د محمودي عهد تر پایه حکمراني وکړه،

خو د مسعود په وختو کېنې د (۴۲۵ هـ - ۱۰۳۳م) په شاوخوا کېنې (د بوعلی وراره) عباس د شیش زوی پورته شو، خپل تره یې بندي کړ او د غور پاچهۍ پر تخت کېښاست. عباس ظالم او بیباکه سړی و او د نجوم علم یې خوښ و، د مندیش ولایت په سنگه کلا کېنې یې یوه رصدخانه ودانه کړه، خو خلکو د ده له تادا د سلطان ابراهیم غزنوي دربار ته شکایت وکړ، ابراهیم هم غور ته لښکر ویوست او امیر عباس یې غزني ته بندي بوت، د غور امارت یې د ده زوی امیر محمد ته چې د غزني دربار ته مطیع او عالم پالونکی، عادل او د ښو اخلاقو خاوند سړی و، وسپاره. (د ۴۵۰ هـ - ۱۰۵۸م شاوخوا) تر محمد وروسته یې زوی قطب الدین حسن د محمد زوی او د عباس لمسی چې ستر پاچا او د غور د پاچاهانو نیکه و پر تخت کېښاست (د ۴۶۰ هـ - ۱۰۶۲م شاوخوا)، ده د غوریاغیان په جگړه د ځان تابع کړل په هغه جگړه کېنې چې (د غزني جنوب لوېدیځ ته) دوجیرستان او کوشک په پای کېنې یې له یاغیانو سره وکړه ووژل شو (د ۴۹۳ هـ شاوخوا) دده زوی ملک عزالدین حسین د غور پر تخت کېښاست، ده له سنجری دولت سره دوستانه اړیکې درلودل او د ښو اخلاقو څښتن، پر ژمنه ولاړ او عالم پالونکی پاچا و، چې اوو زامنو یې خراسان، غور، زابل، غزني، بامیان او تخارستان په خپلې پاچهۍ پورې تړلي وو او هر یوه پر یوې برخې په لاندې ډول حکومت کاوه:

۱- قطب الدین محمد چې خپل لرغونی هېوادنی لقب (غر شاه) یې رسماً پر عربي "ملك الجبال" واراوه او ځان ته یې غوره کړ؛ د فیروز کوه د ښار کلا یې ودانه کړه، او د ورشاد (ورساد) په ولایت کېنې یې چې د ده سیمه وه له خپلو وروڼو سره شخړې جوړې کړې او غزني ته ولاړ، هلته د بهرامشاه غزنوي له خوا ووژل شو (۵۴۱ هـ - ۱۱۴۶م) چې د هغه وژل د

غوري او غزنوي كهولو تر منځ د اختلاف سبب شو.

۲- بهاء الدين سام د غور د مندیش په سنگه كښې و، همدا چې سلطان سوري غزني ته ولاړ فيروز كوه يې هم ده ته پرېښوو، دی پر (۵۲۴هـ ۱۱۴۹ م) كال په فيروز كوه كښې پر تخت كښېناست او د غرجستان له شارانو سره يې دوستي وكړه، د هرات په غرو كښې يې د شيرسنگ كلا، په غرجستان كښې يې د بند روا كلا، د غرجستان او مادين تر منځ يې د فيوار كلا جوړه كړه، او د گيلان ملك بدرالدين لور (د گيلان ملكه) يې چې د شنسبانيانو له نسيه وه، خاڼته واده كړه، چې د دوو نامتو زامنو سلطان معزالدين محمد سام او سلطان غياث الدين محمد سام مورده. سلطان بهاءالدين د خپل ورور سلطان سوري د غچ اخیستلو له پاره په جروم او غرجستان كښې لښكرې راغونډې او پر غزني يې يرغل وكړ، خو (د غزني) په گيلان كښې مړ شو، ده د غزني د سفر په وخت كښې د غور او جبال تخت خپل ورور سلطان علاء الدين حسين ته پرېښی و.

۳- ملك شهاب الدين محمد خرننگ د حسين زوی چې د مادين سيمې په ده اړه درلوده، دا سيمه د غور يو ولايت و، د ده زوی ملك ناصر الدين ابوبكر د (۶۱۸هـ - ۱۲۲۱م) په شاوخوا كښې د گزيو او تمران د ولايت (د كندهار شمالي خوا ته) حكمران و، د چنگيز تر يرغل وروسته هند ته په ډيلي كښې د التمش دربار ته ولاړ او هلته د (۶۲۰هـ) په شاوخوا كښې مړ شو.

۴- ملك شجاع الدين علي د حسين زوی چې د غور د جرماس ولايت حكمران و، تر هغه وروسته يې زوی علاء الدين ابوعلی په غور كښې د ده پر ځای كښېناست، د سلطان غياث الدين په وختو كښې د غور، بست، وجير، گرمسير، درمشان، روزگان او غزني سيمې ده ته وسپارل شوې، د

خراسان تر نيولو وروسته په نساپور كښې حكمران و، سلطان معزالدين دی بوت او د غرجستان او زمينداور حكمران يې وټاكه، پر (۶۰۱هـ) كال يې د قهستان د ملا حده و د جناباد ماني ونيوله، خو د سلطان معز الدين تر شهادت وروسته د غرجستان د اشيار په كلا كښې بندي شو.

۵- علاء الدين حسين د حسين زوی د غور په وجيرستان كښې حكمران و او د خپل ورور سلطان بهاءالدين تر مړينې وروسته په فيروز كوه كښې د غور پر تخت كښېناست، د غور او غرجستان لښكرې يې راغونډې كړې او غزني ته يې مخه كړه، سلطان بهرام شاه له غزني څخه د غزني او هندوستان له لښكر سره راووت او د گرمسير او تگين آباد له لارې زمينداور ته ولاړ، علاء الدين چې دا جگړه د خپلو دوو وروڼو د غچ اخیستلو له پاره كوله، تگين آباد ته نژدې يې د بهرامشاه له لښكر سره لاس واچاوه، او تر هغه وروسته يې د غزني په شاوخوا كښې دوه ځله د غزنويانو مقاومت مات كړ او د غزنوي دولت پایتخت يې ونيو (۵۴۵ - ۵۴۶هـ)، ده هغه لوی ښار له خاورو سره برابر كړ او اوسېدونكي يې اته ورځې ټول ووژل، له هغه ځايه يې بست او زمينداور ته مخه وكړه او د بست ښار يې له محمودي مانيو او ښكليو ودانيو سره چې په خپل وخت كښې يې ساری نه و هم وران كړ، نو ځكه ورته جهانسوز ويل كېږي.

ده تر دې فتح وروسته تخارستان د غور په مركزي دولت پورې وتاړه او خپل ورور فخر الدين ته يې وسپاره علاءالدين تر دې وروسته له سلجوقي سنجرې دولت سره ونښت، سلطان سنجر د هر يو الرود د ناب په سيمه كښې له ده سره جگړه وكړه، څنگه چې خلك له علاءالدين څخه خواشيني وو، د ده شپږ زره خلجي او تركي سپاره لښكريان سنجر ته تسليم شول. په خپله علاءالدين د سنجر لاس ته ورغی بندي شو، خو څنگه چې سنجر د غزانو له

لاسه مات شوی و، علاءالدین یې و نازا وه؛ مرسته یې ورسره وکړه او بېرته یې غور ته واستاوه همدا چې خلکو د ده په غیاب کښې ملک ناصر الدین حسین د محمد زوی له مادین څخه راوستی او د فیروز کوه پر تخت یې کښېنولی و، چې د علاءالدین د راگرځېدو خبر یې واورېدو ناصر الدین یې وواژه او علاءالدین ته تسلیم شول.

ده بامیان تخارستان، جروم (گرمسیر)، د اور، بست او د هرات د جبال د تولک او غرجستان، مرغاب ښارو نه هم د غور د پاچهي اطاعت ته اړ کړل او د ملا حده الموت رسل ته یې هم د غور په غرو کښې لار ورکړه، په پای کې د (۵۵۱ هـ - ۱۱۵۶ م) په شاوخوا کښې د غور په سنگه کښې مړ شو.

تر ده وروسته یې زوی سیف الدین محمد د فیروز کوه پر تخت کښېناست، د ملا حده ورسل یې وواژه او د غزانو د فتنې د مخنیوي له پاره یې ملا وترله چې د هرات او قادس شاوخوا ته رسېدلي وو، خو تر یوه کال زیات ژوندی پاته نه شو او د غزانو په جگړه کښې د غوري سپه سالار شیش په لاس ووژل شو (د ۵۵۸ هـ - ۱۱۶۳ م شاوخوا).

علاء الدین جهانسوز د غور لومړی ستر سلطان دی چې د افغانستان هېواد یې تر یوې ادارې لاندې راوست او د فیروز کوه په مرکز پورې یې وتاړه.

۶- سلطان سیف الدین سوري (۵۴۳ - ۵۵۴ هـ، ۱۱۴۸ - ۱۱۴۹ م) د غوریانو لومړی پاچا دی چې د سلطان لقب یې واخیست، د ده د پاچاهي مرکز د غور دا ستيه حصار و هغه وخت چې یې ورور قطب الدین ملک الجبال په غزني کښې ووژل شو، نو سلطان سوري له بهرامشاه غزنوي سره جگړه وکړه او هغه یې د کورم ناوې ته وځغلاوه، په خپله دی د غزني پر تخت

کښېناست او غور یې خپل ورور سلطان بهاءالدین ته پرېښو و، خو د ژمي په وخت کښې چې یې ورور علاءالدین حسین له غزني څخه غور ته ولاړ بهرامشاه د خلجي (غلجي) افغانانو له لښکر سره له ختیز لوري پر غزني یرغل وکړ، او سلطان سوري یې د هغه له وزیر سید مسجد الدین موسوي سره ونيو او د غزني د طاق د پله پر سر یې غرغره کړ، څو چې ورور یې جهانسوز د هغه په کسات کښې غزني وران کړ.

۷- ملک فخر الدین مسعود تر ټولو وروڼو مشرو او د غور په کاسي کښې امیر شو، څنگه چې سلطان علاءالدین جهانسوز د غزني تر فتح وروسته تخارستان هم د ځان تابع کړ، نو خپل مشر ورور ملک فخر الدین مسعود یې د بامیان حکمران وټاکه، ده د شغنان او تخارستان غرونه تر درواز، بلور، وخت او بدخشان پورې ونيول او لکه چې د غیاث الدین محمد په احوال کښې یې لولئ د راغ زر په جگړه کښې د خپلو وروڼو په لاس بندي او بېرته بامیان ته واستول شو او هلته مړ شو (د ۵۵۰ هـ - ۱۱۵۵ م شاوخوا). تر ده وروسته یې مشر زوی شمس الدین محمد په بامیان کښې امیر و، د فیروز کوه له درباره او د سلطان غیاث الدین له حضوره هم په رسمیت وپېژندل شو، ده بلخ چغانیان، وخت، جروم (گرمسیر)، بدخشان او د شغنان غرونه لاس ته راوستل او د سلطان شاه خوارزمشاهي د مخنیوي له پاره یې د غور له لښکر سره یو ځای د مرو د رودبار په جگړه کښې گډون کړی و او د سلطان لقب یې وموند، د ده تر مړینې وروسته یې زوی بهاء الدین سام چې لوی او علمدوسته پاچا و د بامیان پر تخت کښېناست (۵۸۷ هـ - ۱۱۸۹ م) د ده دربار د پوهانو د غونډې ځای و. امام فخر الدین رازي شیخ الاسلام جلال الدین رسا د اوافصح العجم مولانا سراج الدین د ده په دربار کښې وو، د ده پاچهي له کشمیره تر کاشغر، تر مده او بلخه

پورې او جنوب خواته د غور او غرجستان تر پایه پورې رسېدله، غور، غزني او باميان د ده تر فرمان لاندې وو. هغه وخت چې سلطان معز الدين شهيد شو (۶۰۲ هـ - ۱۲۰۵ م) نو د هېواد اميرانو دې غزني ته ور وغوښت خو دې په گيلان تر ۱۴ کالو پاچهۍ وروسته مړ شو. بيا يې زوی جلال الدين علي پر خای کښېناست (۶۰۲ هـ - ۱۲۰۵ م) او خپل ورور علاء الدين يې د غزني پر تخت کښېناوه همدا چې د غور، غز او تاج الدين يلدوز لښکر د کرمان درې د کورم له شاوخوا څخه پر علاء الدين يرغل وکړ نو دې له باميانه د خپل ورور د ملاتړ له پاره راغی او د ده په غياب کښې يې تره علاء الدين مسعود د شمس الدين محمد زوی د باميان تخت ونيو او ورزات يې صاحب وزير ته ورکړ، خو جلال الدين د غزني تر نيولو وروسته ژر باميان ته ورغی او خپل اکا يې د هغه له وزير سره وواژه. بيا چې تاج الدين يلدوز دويم ځل پر غزني يرغل وکړ، د علاء الدين لښکر يې د سقران (شنگران) په رباط کښې مات کړ او دې يې په غزني کښې کلابند کړ، نو جلال الدين له باميانه د خپل ورور د ملاتړ له پاره ورغی، خو د واره وروڼه د يلدوز لاس ته ورغلل، بېرته باميان ته واستول شول او هلته مړه شول (د ۶۱۲ هـ - ۱۲۱۵ م).

دا وه د غوري او وروڼو لنډه يادونه چې د غور شهنشاهي يې جوړه کړه او تر هغو وروسته سلطان غياث الدين بن محمد سام بهاء الدين قسيم امير المومنين چې د غور له لويو پاچهانو څخه دې پاچا شو، دې له خپل ورور معز الدين سره د خپل تره علاء الدين په امر د وجيرستان په کلا کښې بندي و، خو سلطان سيف الدين د علاء الدين زوی دوی خوشې کړل چې غياث الدين د غزان په جگړه کښې ورسره و، خو چې سيف الدين د خپل سپه سالار له لاسه ووژل شو، همدغه شيش سپه سالار د غور او غرجستان لښکر راوستل او له غياث الدين سره يې بيعت وکړ او د فيروز کوه پر تخت

يې کښېناوه (۵۵۸ هـ - ۱۱۶۲ م)، ده خپل ورور معز الدين د سر جاندار په رتبه دا ستيه او کجوران حکمران وټاکه، ابوالعباس شيش يې چې د سلطان سيف الدين تر وژلو وروسته يې دې ښه پياوړی کړی و، وواژه. دا مهال د غياث الدين تره ملک فخر الدين مسعود د باميان له حکمران ملک علاء الدين قماچ سنجرې، د بلخ له حکمران او له تاج الدين يلدوز د هرات له حکمران څخه مرسته وغوښتله او د باميان، بلخ او هرات له لښکرو سره يې پر فيروز کوه يرغل وکړ، په راغ زر نومي ځای کښې له يو بل سره جگړې ته چمتو شول. خو په لومړي سر کښې د غور پهلوانانو ملک يلدوز د هرات حکمران د هغه د لښکر په منځ کښې وواژه او هراتيان يې سره تيت کړل، بيا يې د بلخ لښکر هم مات او د قماچ سر يې پرې کړ، د باميان ملک فخر الدين ته يې ور واستاوه، په خپله يې هغه کلا بند کړ، خپل تره معز الدين او غياث الدين يې محترمانه ونيول او بېرته يې باميان ته واستول.

سلطان غياث الدين تر هغه وروسته گرمسير او زمينداور ونيو؛ قادس، کاليون، فيوار، سيفرود، غرجستان، تالقان او گرزوان يې هم د غور په سلطنت پورې وتړل او خپل ورور معز الدين يې له جروم (گرمسير)، تگين آباد او سيستان څخه د غزني، زاول او کابل خوا ته واستاوه. ده د غزانو لښکر چې په دغه وخت کښې يې غزني نيولی و، په (۵۶۹ هـ - ۱۱۷۳ م) کال له غزني څخه بېرته وشاړه او د غزنويانو پايتخت يې هم په غور پورې وتاړه، د هرات نيولو ته يې ملا وتړله او بهاء الدين طغرل د سنجر يو مړي چې پر هرات يې لاس بر شوی و، د سلطان تر لښکر دمخه خوارزم ته ولاړ او پر (۵۷۱ هـ) کال هرات او تر هغه وروسته پر (۵۷۳ هـ - ۱۱۷۷ م) کال قوشنج هم د غور له مرکز سره ونښتل.

دا مهال د سيستان ملکانو (چې شرح يې تېره شوه) هم د اطاعت

غاره کبهنپنووه او شمالي بنارونه لکه تالقان، اندخود، ميمنه، فارياب، پنجده، مرو، دزق او خلم هم فتح شول، خو جلال الدين محمد د ايل ارسلان خوارزمشاه زوی د خطايانو په مرسته د هېواد شمالي شاوخوا ته گواښ پېښاوه، ځکه نو غياث الدين پر (۵۸۸هـ - ۱۱۹۲م) کال د غزني لښکر د معزالدين په مشرۍ او د باميان لښکر د ملک شمس الدين په مشرۍ او د سيستان لښکر د تاج الدين حرب په لارښوونه د مرو په رود بار کښې را غونډ کړل، د مرغاب په کڅو (سواحلو) کښې يې خوارزمشاهيان مات او پر (۵۹۶ - ۱۱۹۹م) کال يې خراسان ونيو، تر نشاپوره پر مخ ولاړ، هغه يې ملک ضياء الدين ابو علي شنسباني ته وسپاره، مرو شاهجهان يې هم ونيول او ملک نصر الدين محمد خرنک يې د هغه ځای په حکمرانۍ وگماره، د سرخص ايالت يې تاج الدين زنګي د فخر الدين مسعود باميانی زوی ته وسپاره.

غياث الدين بيا هېواد ته مرکزيت ورکړ او د منځنۍ اسيا ټولې سيمې يې له هندوستانه تر عراقه او له چينه او جیحونه د هرمز تر سينده پورې د غور د فيروز کوه تر بيرغ لاندې راوستې. دی د خراسان ستر او يوازينی شهنشاه گڼل کېده، نو د بغداد خليفه الناصر لدين الله هم خپل سفيران ابن ربيع او قاضي مجد الدين قدوه او ابن الخطيب د فيروز کوه دربار ته راواستول او غوري سلطنت يې په رسميت وپېژاند. د غور له درباره هم سراج الدين محمد جوزجاني د سفير په توگه بغداد ته ولاړ او په دغه ډول د فيروز کوه او بغداد د دوو شهنشاهيو تر منځ سياسي تاوده اړيکي ټينگه شول.

سلطان غياث الدين غوري د ختيځ او غور ستر علمدوست او زړه سواند پاچا و چې په دربار کښې يې پوهان راغونډېدل، دی پر ۶۳ کلنۍ د (۵۹۹هـ - ۱۲۰۲م) کال د درېيمې خور (جمادى الاولى) پر ۲۷ ورځ د هرات

په ښار کښې وفات او په هغه لوی مسجد کښې چې ده په خپله جوړ کړې و ښخ دی، دا جامع جومات تر اوسه په هرات کښې شته. دی په لومړي سر کښې د خپلو اسلافو په شان د محمد کرام سيستاني په مذهب و، خو وروسته يې شافعي مذهب ومانه. د ده د دربار نوميايي پوهان قاضي وحيد الدين شافعي مروودی او صدرالدين کرامي نيشاپوري وو. د ده د هېوادو قاضيان قاضي القضاة معزالدين هروي او قاضي شهاب الدين هرمابادي او وزيران يې شمس الملك، عبدالجبار گيلاني، فخر الملك شرف الدين قره اري، مجد الملك ريوشاري، عين الملك سورياني، ظهير الملك سجزي او جلال الدين ريوشاري وو. پر دويمې يې دارالملك فيروز کوه او پر ژمي زمينداور و. له خپل لاس ليک سره يې "حسبى الله وحده" ليکل (۵۳ نومره تصوير وگورئ).

د سلطان غياث الدين محمدسام تر مړينې وروسته يې زوی غياث الدين محمود چې يو عياش سړی و، د خپل تره معزالدين له خوا د بست، فراه او اسفزار په حکمرانۍ وگمارل شو، ده لښکر راټول کړ او تر مروشاهجان پورې پر مخ ولاړ، د معزالدين تر شهادت وروسته پر (۶۰۲ هـ) کال يې له بست څخه د زمينداور له لارې پر غور يرغل وکړ او فيروز کوه يې له ملک علاء الدين ابو على څخه واخيست غور يې له غرجستان تالقان، گرزبوان، قادس او گرمسير سره لاس ته راوستل او د خپل پلار او تره د ملک وارث شو. ده تاج الدين يلدوز ته چې د معزالدين محمد له خادمانو څخه و، د غزني د حکمرانۍ چتر او مثال د سند تر سينده پورې ورواستاوه، پر (۶۰۵ هـ - ۱۲۰۸م) کال يې د هندوستان د هېوادو مثال سلطان قطب الدين ايبک ته ورکړ، په دې توگه يې د غور پاچهي د هند تر پايه بالواسطه ټينگه کړه.

پر (۶۰۷هـ - ۱۲۱۰ع) کال ملک رکن الدین ایرانشاه محمود د ملک علاء الدین ابوعلی زوی له پنځوس زریز غزنوي او کاسي لښکر سره پر غور او فیروز کوه یرغل وکړ، خو غیاث الدین محمود د ده سر پرې کړ، د میمنې او فاریاب تر منځ په سالوره کښې یې له علاء الدین آتسز حسین شنسبي سره چې د سلطان محمود خوارزمشاه په مرسته د بلخ، مرو، سرخس او رود بار له لښکرو سره یې د تالقان له لارې پر غور یرغل کړی و، جگړه وکړه؛ د خوارزمشاه او اتسز لښکر یې مات کړ، تر هغه وروسته څنگه چې علیشاه د تکش خوارزمشاه زوی د خپل ورور له درباره غور ته وتښتېد غیاث الدین محمود دی دېر کوشک په ماڼۍ کښې بندي کړ، د علیشاه نوکرانو دی پر (۶۰۷هـ - ۱۲۱۰م) کال وواژه؛ دی سخي، بڅبونکی، عادل او حلیم پاچا و، د پلار (۸۰۰) زر عین سندوڅه خزاني چې د څلورو سوو او بنانو بار کېده خلکو ته وبخښلې.

د غیاث الدین محمود تر مړینې وروسته د غور امیرانو د ده خوارلس کلن زوی بهاء الدین سام د فیروز کوه پر تخت کېښناوه، درې میاشتې وروسته سلطان علاء الدین اتسز شنسبي د سلطان محمود خوارزمشاه او د هرات امین حاجب ملک خان په مرسته پر فیروز کوه یرغل وکړ او د (۶۰۷م) کال پر درېیمه خور (جمادی الاولی) یې هغه ښار ونیو، بهاء الدین یې د شاهي کورنۍ له ښځمنو سره خوارزم ته وشاړه، تر هغه وروسته علاء الدین اتسز د علاء الدین حسین جهانسوز زوی د فیروز کوه پر تخت کېښناست او تر (۴) کالو پورې یې حکومت وکړ په گیلان کښې د ملک تاج الدین یلدوز او موید الملك محمد د عبدالله سیستانی زوی د غزني له وزیر سره په جگړه کښې مات شو، وروسته ملک نصیرالدین حسین امیر شکار له غزني څخه پر غور یرغل وکړ او په جرماس کښې یې علاء الدین

اتسز وواژه، غور یې د غزني د پاچهي تر اثر لاندې راوست، د (۶۱۱هـ - ۱۲۱۴ع) په شاوخوا کښې تاج الدین یلدوز له غزني څخه علاء الدین "د غور" بېرته د فیروز کوه تخت ته واستاوه، خو علاء الدین پر (۶۱۲هـ) کال د سلطان محمد خوارزمشاه لاس ته ورغی په خوارزم کښې مړ شو، ټول غور د خوارزمشاهي تر لاس لاندې شو.

د سلطان غیاث الدین محمد بل ورور ابوالمظفر معز الدین محمد بن سام قسیم امیرالمؤمنین، هم د ختیځ او آل شنسب ستر پاچا و چې له خپل ورور سره، سر جاندار (د شاهي گارډ قوماندان) و، تر هغه وروسته د غور د کجوران او استیه د ولایت حکمران شو (۵۵۸هـ - ۱۱۶۲م) او د گرمسیر ښاورنه یې تر تگین آباد پورې لاس ته راوستل، ده په غزني کښې د غزانو دوولس کلنه واکمني ښکته کړه، د سلطان غیاث الدین محمد په امر د غزني پر تخت کېښناست (۵۶۹هـ - ۱۱۷۷م)، پر (۵۷۰هـ) کال یې گردیز فتح او ملتان یې له قرامطه څخه ونیو او پر (۵۷۳هـ - ۱۱۷۷ع) کال یې د سنقران د یاغیانو غوږونه تاوکړل، پر (۵۷۴هـ) کال د "بهم د یو نهر واله" په جگړه کې مات شو. پر (۵۷۵هـ) کال یې فرشور (پېښور) او پر (۵۷۷هـ - ۱۱۸۱م) کال یې لاهور ونیو، تر هغه وروسته د خپل ژوند تر پایه یې ټول هندوستان ونیو او د اسلام په نور یې روښانه کړ.

په افغانستان کښې د ده د وختو له مهمو پېښو څخه په اندخود کښې د خط له کفارو او د ترکستان له ملوکو سره د سلطان معزالدین محمد جگړه وه چې سالار حسین خرمیل د گرزویان ملک د ده د لښکر په مخ کښې و، خو څنگه چې د غوریانو لښکر څه ونه کړای شول، نو ملک عثمان سمر قندي چې د ترکستان د آل افراسیاب له ملکانو څخه و، منځگړی شو او روغه یې وکړه، سلطان غزنین ته وگرځېد، په پنجاب کښې د کوکهران ډله

او د جود د غره قبایل ياغيان شول. ځکه نو سلطان محمد د هغو غزا ته و ووت، د هغو تر سر کولو وروسته د غزنه پر لار د ملا حده د يوه فدایي له لاسه په دمیک نومي ځای کښې (چې د اوسني پنجاب د جهلم په سيمه کښې دی) د (۶۰۲هـ - ۱۲۰۵م) کال د برات (شعبان) پر ۳مه شهيد شو.

سلطان محمد معزالدين غوري هم د خپل ورور په شان د آسيا په زړه کښې يو لوی هېواد وساته او د غور د شهنشاهی حدود يې په هندوستان کښې د گنگا تر سواحلو ورسول او هم يې هند د اسلام په نور روښانه کړ، د ده هېواد ختيځ خوا ته د گنگا تر کڅو (سواحلو) لوېديځ پلو ته د خراسان، خوارزم نسا او باور د تر پایه پورې غځېدلی و، جنوب له بحیره عرب سره نښت، د ده حکمداران په لاندې ځایو کښې دا کسان وو: په غور کښې ملک ضياء الدين، په باميان کښې ملک تاج الدين زنگی، په ملتان کښې ملک حسام الدين علی کرماج، په لاهور کښې ملک قطب الدين ايبک، په غزنه او کرمان کښې ملک تاج الدين يلدوز، په سند هوا چه کښې ملک ناصر الدين قباچه، په باميان کښې سلطان بهاء الدين سام، په فيروز کوه کښې سلطان غياث الدين محمود، په سيستان کښې ملک تاج الدين حرب، په مکران کښې ملک تاج الدين، او په وخت کښې ملکشا.

د ده نوميالي وزيران ضياء الملك درمشي، مؤيد الملك محمد عبدالله سجزي، او شمس الملك عبدالجبار گيلاني دي. قاضيان يې صدر شهيد نظام الدين ابوبکر، سيد شرف الدين ابوبکر د صدر شهيد زوی او د لښکر قاضي يې شمس الدين بلخي و. د پاچهی بيرغونه يې ښی. خوا سور او کين خوا ته تور وو. منهاج سراج د سلطان په شاهي خزانه کښې د ډېرې شتمنۍ يادونه کوي چې د خواجه اسماعيل خزانه دار په وينا د غزني په خزانه کښې يوازې يو زر او پينځه سوه مننه الماس وو.

د پتې خزاني په کتاب کښې د پښتو ژبې محلي روايتونه د پخوانيو کتابو په حواله دا څرگندوي چې د محمد غوري په دربار کښې د پښتو ژبې شاعران وو، چې يو له هغو څخه ښکارندوی د فيروز کوه د کوتوال احمد زوی دی، چې په هند کښې د محمد د فتوحاتو په ستاينه کښې يې يوه ډېره ښه او خوندوره بولله ويلې او په پتې خزانه کښې ليکل شوې ده چې د پښتو ژبې له خورا مهمو ادبي، تاريخي آثارو څخه گڼل کېږي (وگورئ ۵۴ نومره تصوير).

د معزالدين محمد غوري تر شهادت وروسته هغه لوی هېواد ټوټې ټوټې شو، د افغانستان ختيزه برخه له غزني څخه تر سنده پورې د تاج الدين يلدوز لاس ته ورغله چې د غور د دربار له خدمتگارانو څخه و او د محمد خدمت يې کاوه.

دغه تاج الدين خپله يوه لور ملک قطب الدين ايبک (د هند حکمران) ته او بله لور يې هم ناصرالدين قباچه (د سند حکمران) ته ورکړې وه، غزني يې د سند تر سينده ونيو، خو هغه وخت چې قطب الدين ايبک له لاهور څخه پر غزني يرغل وکړ يلدوز د سند په پنج آب سيند کښې ورسره جگړه وکړه او مات شو، د کرمان د "کورم" ناوې ته ولاړ او له هغه ځايه يې په غزني کښې پر قطب الدين يرغل وکړ قطب الدين په غزني کښې تر څلوېښتو ورځو پاچهی وروسته بېرته هند ته ولاړ او غزني د يلدوز په لاس کښې پاته شو، لکه چې وويل شول د سلطان غياث الدين محمود په ملاتړ د هرات په جگړه کښې د سلطان محمد خوارزمشاه په مقابل کښې ودرېد او پر سيستان يې هم لښکر وويست او له تاج الدين حرب سره يې چې د سيستان ملک و، روغه وکړه (۶۰۲هـ). ده نه کاله د معزالدين محمد په نامه سکه ووهله چې "عبده" يې پر ليکلي وو. همدا چې د سلطان محمد خوارزمشاه لښکريان له

تخارستانه پر غزني راغلل او تر گردیزه يې ونيول نو تاج الدين يلدوز هندوستان او لوهور ته ولاړ او په هغه جگړه كې چې په ترين كې يې له سلطان التمش سره وكړه ونيول شو او په بداون كې ووژل شو (د ۶۱۱ هـ، ۱۲۱۶م شاوخوا) د غوريانو د سلسلې د شلېدلو په وخت كې (۶۱۲ هـ شاوخوا) خوارزمشاهيانو شمالي ولايتونه غور او هرات ونيول او سيستان تر بست، تكين آباد او زابلستان پورې د سيستان د محلي ملكانو لاس ته ورغی. غزني ولايت، كابل او ختيزې سيمې تر سنډه پورې په تاج الدين يلدوز پورې اړه ومونده، تر ده وروسته د خوارزمشاهي له دربارد ملك كرېر په غزني، امين ملك په هرات او اختيار الدين محمد خروست په پېښور كې واکمن وو (د آل شنسب وروستنی پېښې د چنگيز د راوتلو په شرح كې راوړل كېږي).

د غوريانو په وخت كې د غزنويانو د دورې مدنيت بشپړ تابه ته ورسېد، د دري ژبې ادبيات د غوري فاتحينو په واسطه تر ډهلي پورې خپاره شول، پښتو ژبه هم د سوريانو په كهاله كې پالل شوې او د شعر او ادب ژبه شوه، د اسلام دين يې په ټول افغانستان او د هند په زياته برخه كې خپور كړ، صنعت او عمران چې بېلگې يې د هرات جامع مسجد، د غور جام څلی (منار) (وگورۍ ۵۵ - ۵۶ نومره عكسونه) او د ډهلي قطب منار دي ډېره وده وكړه، علوم او فنون د غوريانو په لوی هېواد كې له نامتو پوهانو او شاعرانو سره وپالل شول او د (افغان، هند) اسلامي مدنيت چې لوديانو او غزنويانو يې بنسټ ايښی و، پخوالي ته ورسېد.

د غوريانو د دورې نوميالي پوهان او شاعران داوډ: امام فخرالدين رازي، نظامي سمرقندي، احمد ميداني نيشاپوري (د مجمع الامثال خاوند) علي باخريزي (د دمپته القصر خاوند) قاضي منهاج سراج جوزجاني (د

طباقات ناصري خاوند) قاضي وحيدالدين شافعي مرورو دي، صدر الدين كرامني نيشاپوري، معز الدين هروي، شيخ الاسلام جلال الدين ورساد، مولانا سراج الدين جوزجاني، ابو نصر فراهي، محمد عوفي (دلباب الباب خاوند)، اسعد سوري، شيخ تيمن، تايمني، ملكيار غرشين، قطب الدين بختيار، ښكارندوی (پښتو شاعران) ملك الكلام فخرالدين مبارکشاه (د غوريانو د منظومې نسب نامې خاوند) او نور.

د غوريانو درباري ژبې پښتو او دري وې، څنگه چې غوريان د پښتنو له سوري ټبره څخه وو، نو ځکه د دوی په وختو كې پښتانه د غور او سليمان له غرو څخه د ترنك، ارغنداو، هيلمند، كابل او هريرود ناوو ته راسر شول، د هند په فتوحاتو كې يې د پاچهانو په ښكر كې هم گډون وكړ. د پښتنو د قبيلو زيات خلك او مشران په هند كې د شهنشاهانو او د هغو له ځای ناستيو سره پاتې شول، چې د هغو پاڅون تر اوسه هم په ټول هند كې ډېر شته نكه لوديان، سوريان، مومندان، شيرانيان، بهريچان (بريشان) چې زياتره يې په هند كې دروهيله ياپتان په نومو يادېږي، دا خلك ان تر اوسه هم د هند په مختلفو سيمو كې ځانگړي حكومتونه او د رياست او نفوذ سيمې لري.

د غور د شاهي كهاله نوميالي

- ۱ - شنسب د خرنك زوی (د ۴۰ - ۸۰ شاوخوا)
- ۲ - امير پولاد د شنسب زوی (د ۱۳۰ هـ شاوخوا)
- ۳ - امير كروړ د پولاد زوی (۱۳۹ - ۱۵۴ هـ)
- ۴ - امير ناصر د كروړ زوی (د ۱۶۰ هـ شاوخوا)
- ۵ - امير بنجي د نهران زوی (د ۱۷۰ هـ شاوخوا)
- ۶ - امير سوري د زوی (د ۲۵۳ هـ شاوخوا)

- * ۲۴ - سلطان بهاءالدين سام د محمود زوی (۶۰۷ هـ)
 ۲۵ - علاءالدين اتسز د جهانسوز زوی (۶۰۷ - ۶۱۱ هـ)
 ۲۶ - علاءالدين درغور (۵۹۹ - ۶۱۲ هـ)
 ۲۷ - ملك ناصرالدين گزيو د شهاب الدين خرنك زوی (د ۶۱۸ هـ شاوخوا)
 ۲۸ - سلطان شمس الدين محمد د فخرالدين مسعود زوی (د ۶۵۰ هـ شاوخوا)
 ۲۹ - سلطان بهاءالدين سام د شمس الدين محمد زوی (۵۸۷ - ۶۰۲ هـ)
 ۳۰ - جلال الدين ابو علي د بهاءالدين سام زوی (۶۰۲ - ۶۱۲ هـ)
 ۳۱ - علاءالدين مسعود د بهاء الدين سام زوی (۶۰۲ - ۶۱۲ هـ)
 ۳۲ - علاءالدين مسعود د شمس الدين محمد زوی (۶۱۰ هـ شاوخوا)
 مأخذونه: طبقات ناصري - ابن اثير - دول اسلاميه - پټه خزانه - آداب الحرب - دايرة المعارف اسلامي - فرشته - شوكت افغاني - معجم الانساب - گزيده - لب التواريخ - فتوح اسلاطين عصامي - (وگورئ) ۵۷ نومرد نسب ليك.

- ۷ - امير محمد سوري (د ۴۰۵ هـ شاوخوا)
 ۸ - امير بوعلي د محمد سوري زوی (د ۴۲۵ هـ شاوخوا)
 ۹ - عباس د شيش زوی او د بوعلي وراره (د ۴۵۰ هـ شاوخوا)
 ۱۰ - امير محمد د عباس زوی (د ۴۵۰ هـ شاوخوا)
 ۱۱ - قطب الدين حسن د محمد زوی (د ۴۶۰ هـ شاوخوا)
 ۱۲ - ملك الجبال عزالدين حسين د قطب الدين حسن زوی (د ۵۱۰ هـ شاوخوا)
 ۱۳ - قطب الدين محمد د عزالدين زوی (په ۵۴۱ هـ كښې وژل شوی)
 ۱۴ - بهاءالدين سام د عزالدين زوی (۵۴۴ - ۵۵۴ هـ)
 ۱۵ - ملك شهاب الدين خرنك د عزالدين زوی (د ۵۵۰ هـ شاوخوا)
 ۱۶ - ملك شجاع الدين د عزالدين زوی (د ۵۵۰ هـ شاوخوا)
 * ۱۷ - سلطان علاءالدين حسين جهانسوز د عزالدين زوی (۵۴۴ هـ ۵۵۱ هـ)
 ۱۸ - سلطان سيف الدين د عزالدين زوی (۵۴۳ - ۵۴۴ هـ)
 * ۱۹ - ملك فخرالدين مسعود د عزالدين زوی (د ۵۴۰ هـ شاوخوا)
 ۲۰ - سيف الدين محمد د جهانسوز زوی (۵۵۱ هـ)
 * ۲۱ - سلطان غياث الدين محمد سام (۵۵۸ - ۵۵۹ هـ)
 * ۲۲ - سلطان معزالدين محمد سام (۵۶۹ - ۶۰۲ هـ)
 * ۲۳ - سلطان غياث الدين محمود د غياث الدين محمد زوی (۵۹۹ - ۶۰۷ هـ)

زره درهمه روغه وکړه، خو چې يزيد د مهلب زوی د حجاج له خوا خراسان ته راغی له خوارزميانو سره وجنگېد (د ۸۲ هـ شاونخوا)، او د (۸۶ هـ شاونخوا) قتيبه د مسلم باهلي زوی هغه فتح کړ.

د البيروني په وينا د خوارزمشاهيانو د کهاله لومړی مؤسس کيخسر وو او د اسلام له پيله خوارزم د حکومت له پلوه پر دوو برخو ووېشل شو:

شمال برخه چې پایتخت يې "گرگانج" و، د عربي اميرانو له خوا اداره کېده او جنوبي برخه چې مرکز يې "کات" و د خوارزمشاهانو سيمه وه، د خوارزمشاهانو مشهوره کورنۍ تر اسلام دمخه او وروسته مامونيان و، چې په اسلامي دوره کېنې يې مؤسس ابو سعيد احمد د محمد زوی و چې د (۳۴۰ هـ په شاوخوا کېنې) يې ژوند کاوه، د ده د (۳۶۶ هـ کال) سکې شته له دې کورنۍ څخه ارثموخ خوارزمشاه د هجري سنې د پيل په شاوخوا کېنې اوسېد، نسب يې د البيروني په وينا افریغ ته رسېد او چې قتيبه دويم وار پر خوارزم بری وموند خوارزمشاه اسکجموک د ازکاجوار زوی د سبري لمسی د سخر کړوسی او د نوموړي ارثموخ کوسی يې په خوارزمشاهۍ وپېژاند د (۸۶ هـ شاونخوا) چې د احمد د نسب سلسله ده ته په لاندې توگه رسېده: احمد د محمد زوی، د عراق لمسی، د منصور کړوسی، د عبدالله کوسی چې هغه بيا د تر کسباثه زوی، د شوشفر لمسی او د اسکجموک کړوسی و.

دويم: ابو عبدالله محمد د احمد زوی چې د ابن اثير په وينا پر (۳۸۵ هـ) کال مړ دی.

درېيم: مامون د محمد زوی چې کورنۍ يې د ده په نامه "ماموني" يادېږي، د سامانيانو له خوا په گرگانج کېنې د خوارزم والي و، دی له ابو عبدالله خوارزمشاه سره وجنگېد او بريالی شو، د خوارزمشاهۍ لقب يې پر ۳۸۵ هـ خپلې کورنۍ ته واړاوه، پر (۳۸۷ هـ) وفات شوی؛ يوه لور يې د

خوارزمشاهيان

خوارزم يو زرغون، ودان او مشهور ولايت و چې د آمو له سينده او بېده، د اتيا فرسخو په شاوخوا کېنې يې اوږدوالی درلود، بناړونه يې له بازارو ډک او کلي يې يو بل ته سره نژدې وو، د کرهڼې ځمکې او ماڼۍ يې درلودې، پایتخت يې گرگانج (جرجانيه) نومېده او له ډېرو پخوانيو زمانو څخه يې د افغانستان د شمالي او مادون النهر له بناړو سره اقتصادي، سياسي او فرهنگي اړيکي درلودل.

د مارکوارت په وينا ايرپانم ويجو (باختر ته تر هجرت دمخه د اريايانو اصلي ټاټوبي) همدا ځای و. دا نوم په اوستا کېنې XVARIZEM او په پخواني فرس کېنې "خوارزميش" و، خوارزمي ژبه نورو آريايي ژبو ته يوه نژدې ژبه وه چې په وروستنيو کيندنو کېنې يې آثار راوتلي دي. البيروني هم دا ژبه په آثارالباقيه کېنې يوه مستقلة ژبه گڼلې ده، د هغې د مياشتو نومونه يې ليکلي دي او وايي چې د خوارزم ملکانو ته "خوارزم شاه" وايي. د ۳۲ هـ په شاوخوا کېنې احنف د قيس زوی عربي فاتح د مادون النهر سيمې له تخارستانه تر تالقان، فارياب او جوزجان پورې ونيولې او د آمو له غاړو خوارزم ته واوښت. خو ويې نه نيولای شوې د معاويه د زوی يزيد په وختو کېنې هم سله د زياد زوی د خوارزم له خلکو سره په څلور سوه

سلطان محمود ماندینه وده.

خلورم: ابو الحسن علي د مامون زوی پر (۳۸۷ هـ) پر تخت کښېناست. د سبکتگین لور حرد یې وکړه، په خوارزم کښې یې ابن سینا ته ښه راغلاست وویل او سکه یې شته.

پینځم: ابو العباس د مامون زوی پر (۳۹۰ هـ) کال.

شپږم: ابو النحارث محمد د علي زوی او د مامون لمسی چې پر (۴۰۷ هـ) کال یې سکه ووهله او پر (۴۰۸ هـ) کال سلطان محمود له منځه یووړ، د غزنه له دربارد یې لوی حاجب التوتناش د خوارزم په حکومت وگماره، د خوارزمشاه لقب یې ورکړ، د مامونیانو د کورنۍ کمبله ټوله شوه، او تر التوتناش وروسته یې زوی هارون (۴۲۳ هـ) او اسماعیل خندان د التوتناش زوی (۴۲۵ هـ) او شاه ملک (۴۲۹ هـ) په خوارزم کښې حکومت کاوه چې پر (۴۳۴ هـ) کال طغرل بیګ سلجوقي له منځه یووړل.

د خوارزمشاهیانو د دویمې کورنۍ بنسټ د انوشتگین په لاس کښېښوو شو چې د بلکاتگین له مریانو څخه و، د (۴۷۰ هـ) په شاوخوا کښې یې د سلجوقي دولت په وختو کښې شهرت وموند او د "غرشا" لقب یې واخیست" همدا چې پر (۴۹۰ هـ) اکنجی قچقار د برکیاروق گمارل شوی حکمران ووژل شو، نو د خراسان والي امیر داد حبشي د برکیاروق په تصویب قطب الدین محمد د انوشتگین زوی په خوارزمشاهۍ وټاکه، تر هغه وروسته دا لقب د چنگیز تر راتلو پورې دې کورنۍ ته پاتې شو، چې یو وخت یې د واکمنۍ سیمه تر زمینداورده هم رسېده او پر (۶۱۷ هـ) وروستنی خوارزمشاه جلال الدین منکبرنی د افغانستان په خاوره کښې د چنگیز له لښکریانو سره ډبرې جگړې وکړې.

د دغه کهاله نور کسان چې خوارزمشاهۍ ته رسېدلې دادي:

۳ - اتسز د محمد زوی چې پر (۵۲۱ هـ) کال پاچا شو، اوسکه یې ووهله، پر (۵۳۳ هـ) یې له سلطان سنجرده ماته وکړه خو پر (۵۳۵ هـ) یې د خوارزم تخت بیا ده ته ورکړ.

د ده په وختو کښې علي چتري په هرات کښې پورته شو، خواتسز د سنجر ټول ملکونه ونيول او دربار یې د فاضلانو د راغونډېدو ځای شو، رشیدالدین وطواط خپل کتاب حدایق السحر د ده په نامه ولیکه، د (۵۵۱ هـ) کال پر درېیمه خور (جمادی الاخری) مړ دی.

۴ - ایل ارسلان د اتسز زوی: دی د پلار تر مړینې وروسته پر خوارزمشاهي تخت کښېناست او د قراخطا او قفچاق له قبیلو سره یې روغه وکړه، د سنجرې ملکاتو پایڅوړ یې له خراسانه وشاړه او یا یې روغه ورسره وکړه او پر (۶۵۸ هـ) مړ شو.

۵ - سلطان شاه ابوالقاسم محمود د ایل ارسلان زوی (۵۶۸-۵۸۹ هـ) چې له ورور سره د دښمنۍ له امله یې د غور د سلطان غیاث الدین دربار ته پناه یو ورپه، خو دا چې د غور دربار له سلطان تکش سره تړون درلود څه مرسته یې ورسره ونه کړه، محمود ماوراءالنهر ته ولاړ، د "خطا له خانه" یې ملاتړ وموند او خراسان یې د غز د امیرانو له لاسه وژغوره، په مرو کښې یې دارالملک جوړ کړ، د هرات ملک بهاءالدین طغرل هم ورسره یو ځای شو، تل به یې د غور بریدونه گواښل، خو سلطان غیاث الدین غوری په مرورود کښې د غور بامیان او سیستان لښکرې راغونډې کړې او تر شپږو میاشتو یې جگړه وکړه، په پای کښې د غور د سلطان لښکرې له مرغابه پور بوتلې او بهاءالدین یې وواژه او محمود د ماتې په حال کښې پر (۵۸۸ هـ) کال مړوته وگرځېد، زهر یې وخورل او مړ شو (۵۸۹ هـ).

۶ - ابو المظفر سلطان تکش د ایل ارسلان زوی: د ۵۸۹ هـ کال د

لومړی خور (ربیع الاول) پر ۱۲ پر تخت کښېناست، دی لوی عالم او هنرور پاچا و، چې نیم خراسان یې په خپل مټ تر لاس لاندې کړ د هېواد وېش یې د هیلمند تر غاړو رسېده. ډېرې سکې یې په داور (زمینداور) کښې وهل شوي او له هغه ځایه لاس ته راځي. تکش د قفچاق او خطا له قبیلو سره روغه کړې وه مازندران او د عراق یوه برخه یې ونيوله، د سنجر وراره سلطان طغرل یې بندي کړ؛ د بغداد خلافت دربار یې، گوانسه، د بغداد وزیر" ابن القصاب" یې مات کړ د خلافت دربار خپل دوه تنه سفیران ابن الربیع او ابن الخطیب د غور د فیروز کوه دربار ته واستول چې د سلطان غیاث الدین غوري حضور ته د تکش له تېري گیله وکړي خو سلطان تکش د ۵۹۶ هـ کال د روژې پر ۹ مړ شو.

۷ - علاءالدین محمد د تکش زوی د پلار تر مړینې وروسته خوارزمشاهی ته ورسېد او نشاپور یې خپل ورور علیشاه ته (چې پر ۶۰۹ هـ وژل شوی) ورکړ د غور او غزنه دربارو ته یې سفیران واستول او روغه یې وغوښته، د غور تر پاچهانو وروسته یې خراسان ونيو، ملک عزالدین خرمیل غوري له ده سره یو ځای شو، تر یوولسو میاشتو کلاندی وروسته یې هرات ونيو او بلخ یې هم لاسته راوست، د ده د هېواد سرحدونه تر بلاساغون، کاشغر او خطا پورې ورسېدل "تاینکو طراز" او "گورخان خانان" په ترکستان کښې د ده اطاعت ته غاړه کښېښووه، د عراق او اذربایجان هېوادونه یې ونيول، سلطان جلال الدین علي سام غوري یې وواژه، پر ۶۱۲ هـ یې غزني ته لښکر کښي وکړه؛ تاج الدین یلدوز یې د هند خوا ته وشاره او د هېواد وېش یې د سند تر سینده ورسېد او خپل زوی جلال الدین منکبرني یې د افغانستان پر حکمرانی وگماره، خو پر (۶۱۷ هـ) کال د چگیز لښکر له ختیځ خوا د ده پر هېواد یرغل وکړ، دی د ماتې په حال کښې د آسکون جزیرې ته

وتښتېد او پر همغه کال مړ شو.

د علاءالدین له وروڼو څخه یو "یونس خان د تکش زوی" د عراق حکمران، بل "ملک خان" د نشاپور او خراسان حکمدار او درېیم علي شاه د عراق او اصفهان حکمران و، څه موده هم د علاءالدین محمد له زامنو څخه ارزلوشاه پر ۶۱۷ هـ کال د پلار تر تښتې وروسته پر تخت کښېناست، خود چنگیز لښکریانو خوارزم ونيو.

همدارنگه رکن الدین غوریشانستي د علاءالدین محمد زوی څه موده د عراق حکمراني وکړه، خو پر ۶۱۷ هـ کال د چنگیز لښکر دی همهلته وواژه. همداراز "آق سلطان د علاءالدین محمد" بل زوی هم څه موده په کرمان کښې پاچا و، چې د خطایي براق حاجب په لاس ووژل شو.

۸- د سلطان محمد خوارزمشاه مشر زوی او وروستنی زړور پاچا بلال الدین منکبرنی دی چې پر ۶۱۷ هـ کال د خپل تښتېدلي پلار پر ځای کښېناست او د چنگیز له لښکریانو سره یې په مېرانه جگړې وکړې.

دی د پلار پر ژوند د خراسان، غور او غزني نایب السلطنه و چې وزیر یې شهاب الدین الپ سرخسی نومېده، له خپلې خوا یې غزني ملک کریر، فیروز کوه یې مبارزالدین سبزاواري، کرمان یې ملک الامراء او پرشور (پېښور) او بوبکر پور یې ملک اختیارالدین محمد علی خرپوست ته وسپارل. هغه وخت چې پلار یې پر ۶۱۷ هـ کال د چنگیز له یرغله وتښتېد، ده په نشاپور، د خراسان او کرمان په بیابانو او د نیمروز، بست او داور په ښارو کښې جگړې کولې تر هغې چې په غزني کښې ملک خان امین حاجب "د هرات مات شوی حکمران" هم له ده سره یو ځای شو؛ چنگیز خپل زوم قوتو قونوین په دوی پسې وگماره، د پروان په شاوخوا کښې یې درې واړه جگړه وکړه او قوتو یې مات کړ، څو چې چنگیز د خراسان له تالقانه د ده

جگړې ته راغی او جلال الدین د پرشور (پېښور) خوا ته پر شا شو. چنگیز د سند د سیند تر غاړو پسې ولاړ. په هغه جگړه کې چې د سند د اوبو پر غاړه یې وکړه مات شو او خان یې اوبو ته واچاوه دا و چې د ملتان او کرمان له لارې پارس ته ولاړ د (۶۲۱ هـ) د ۶۲۸ هـ کال د شوال پر ۱۵ د کردانو له لاسه ووژل شو، د ده له مړینې سره د دغه کهاله لړۍ پای ته ورسېده. د دې پېښو تفصیل به د چنگیز خان د حالاتو په شرح کې راشي (د دغه مخ مخامخ ۵۹ نومره نسب لیک وگورئ).

اخځلیکونه: طبقات ناصري، ابن اثیر، معجم الانساب، د پاول هورن د ایران مختصر تاریخ، تاریخ گزیده، جهان گشای جوینی، سیره جلال الدین منکبرنی - نفثة المصدور، د بار تولد ترکستان، تاریخ ایران در عهد مغل وعباس اقبال.

څلورمه برخه

د خوارزمشاه وروستی ماتې

او

د چنگیز منځته راتګ

(۶۱۶ - ۶۴۰ هـ)

د چنگیز د منځته راتګ پر مهال د غزنوي او غوري کورنیو واکمني له منځه تللې وه. د هېواد د شمالي سیمو واک د خوارزمشاهي دربار په لاس کېښي. په سیستان کې د نیمروز سمیه بیزو ملکانو کمزوری حکومت چلاوه، د افغانستان ختیځې برخې هم د هغو امیرانو په لاس کېښي وې چې د غور سلاطینو ټاکلي وو، په هرات کې هم کړت حکمرانانو حکومت کاوه (ال کورت).

پر داسې مهال چې د هېواد ځواکونه پاشلي شوي وو، پر ودان افغانستان او د هغه پر پرمختلليو ښارو باندې د آمو له خوا د چنگیز تاراګر یرغلونه پیل شول او د (۶۰۰ هـ - ۱۲۰۳ م) په شاوخوا کې د چنگیز خان (تموچن د یسو کای بهادر زوی چې د قیات په ټبر کې پر ۵۴۹

۱۱۵۴م زوکړې و) تر واکمنۍ لاندې د منګوليا په قراقروم کښې يوه لويه امپراتوري جوړه شوه چې بریدونه يې ختيځ لورته د چين له سينده تر پاميره رسېده چې د سلو مېليونو په شاوخوا کښې منګوليایي وږي او وحشي تېر د چنگيز تر کلکې ادارې او خونړي تبغ لاندې د ده فرمان ته لاس پر نامه وو. دا مهال سلطان علاوالدين محمد خوارزمشاه له اورگنجه پر ماوراءالنهر او د افغانستان او ايران پر يوې سيمې واکمني درلوده. ده د سمرقند د ترکانو او قراخطايانو دولت چې د خوارزمي دولت او چنگيزي ځواکونه تر منځ پروت و، وټراوه او هم يې د افغانستان غوريان چې ملاتړي يې وو او د افغانستان له غزني او نورو سيمو يې د وحشي غزانو په پوښنا کولو کښې لورټيا ښودلې وه، له پښو واچول همدا راز خوارزمشاه د بغداد له خليفه ناصرالدين سره هم دښمني لرله چې د هغه نوم يې هم له خطبي او سکې غورځولې و، نوموړي خليفه د يوه ليک په واسطه چنگيز دې ته راوپاراوه چې پر خوارزمشاه يرغل وکړي (۵۷۵-۶۲۲هـ) په خپله د سلطان درباريانو هم له چنگيز سره ليکنۍ اړيکه درلوده، د هېواد په چارو کښې د سلطان د مور ترکان خاتون له لاسه هم گډوډي او ورانۍ راغلي و. تر دې چې د دې ستمگري ملکې له لاسه د هېواد ټول مشران ډېر تنگ وو، په دې توگه له دننه او د باندې د خوارزمشاهي دولت د نږدو سببونه راغونډ شوي وو. د چنگيز امپراتوري له خوارزمشاهي دولت سره پر (۶۱۶هـ ۱۲۱۹م) کال وښته، چې سلطان خوارزمشاه تاتار تجارتي کاروان تالا او د چنگيز سفير يې وواژه. چنگيز له ډېره قهره له دوو سوو زرو تنو لښکر سره د توپاني سېلاب په څېر د خوارزمشاه پر هېواد راوخوت او تر شا يې يو مليون نور ملا تر هم درلود. د ده لښکر تر سيحون راپورېوت او د سلطان محمد لښکر يې مات کړ په يوه داسې زور او وحشت چې په تاريخ کښې يې ساری نه شته

پر اسلامي ودانو ښارو لکه بخارا، سمرقند، بناکت، خجند، جند او د ماوراءالنهر پر نورو ښارو يې يرغل وکړ او دا ښارونه يې په خورا دهشت وران او وگړي يې ووژل (۶۱۷-۱۲۲۰م).

خوارزمشاه چې د چنگيز له زورورو يرغلو څخه تر جيحون راپورېوتی او په بلخ کښې ناست و، د ماوراءالنهر د ورانۍ د خبر تر اورېدلو وروسته مخامخ طوس ته وتښتېد او دا ښارونه يې دغو لاندینیو اميرانو ته وسپارل چې د چنگيز مخه ونيسي: ترمذ د سيستان لښکر مشر امير زنگي ابي حفص ته، د تخارستان ولخ امير سرهنگ سام ته، د باميان کلا امير عمر باوردي ته، پېښور او غزني ملک اختيارالدين خړپوست ته، د غور سنگه ملک حسام الدين سر زراد ته د غور نورې کلاوې ملک قطب الدين حسن، د هرات کاليون اختيار الملک دولت يار، هرات شمس الدين جوزجاني، د غرجستان فيوار پهلوان اصیل الدين نشاپوري، د تالقان نصرت کوه د ملک شمس الدين اتسز باوريانو ته، د (جوزاجان) گرزويوان د الغ خان خدمتگارانو ته، د غرجستان کلاوې عيد پهلوان شروان ته، فيروز کوه ښار مبارزالدين سبز واري او د تولک کلا يې امير حبشي نيزه ورته و سپارل.

خو د چنگيز لښکري د جبهه مستبای او تغاجار په مشرۍ د (۶۱۷هـ-۱۲۲۰م) کال پر لومړۍ خور (ربيع الاول) له جيحونه راپورېوتې او د بلخ تر نيولو وروسته يې په خوارزمشاه پسې د هرات لاره ونيوه د هرات حکمران امين ملک يې کلا بند او تر پوښنجه پورې يې خلک ټول ووژل په ډېره چټکۍ يې ځانونه طوس ته ورسول، خو محمد خوارزم شاه په ډېره ناهيلۍ د آسکون جزيرې ته وتښتېد، د (۶۱۷هـ) کال د کوچني اختر (شوال) پر مياشت په داسې حال کښې چې کفن يې نه لاره مړ شو او چنگيز خان يې هډوکي وسيزل تر هغه وروسته د چنگيز لښکر د خوارزمشاهانو مرکز (جرجانيه

اورگنج) چې د آسيا، خورا ودان بنار او د پوهې او ادب زانگو وه، وران او خلك يې له يوه سره ووژل (د ۶۱۸ هـ - ۱۲۲۱ م كال د صفرې مياشت). د محمد خوارزمشاه مور د هغه كهاله له نورو غړيو سره د چنگيز لښكر لاس ته ورغله، زوی يې جلال الدين د نشاپور او زوزن له لارې بست ته راغی او خان يې هرات ته ورساوه له هغې خوا په خپله چنگيز د آمو غاړې "ترمذ" ته راغی او تر يوولس ورځنۍ جگړې وروسته يې د هغه بنار او د بلخ خلك ټول ووژل. زوی يې (تولي) د خراسان بنارونه له مرو او نسا څخه نيولې تر هرات، فيروزكوه، استيه او تولك پورې ونيول او وران يې كړل، يوازې د مرو په لوی بنار كښې يې تر دوو مليونو زيات خلك ووژل (۶۱۸ هـ - ۱۲۲۱ م) د هرات خلكو چې د شمس الدين جوزجاني په مشرۍ له ټولي سره جگړه كوله تر اوو ورځو كلابندۍ وروسته تسليم او په سوونو زره تنه يې ووژل شول او يوازې سل زره نجونې يې بنديانې شوې.

تر هغه وروسته چنگيزيانو جوزجان ولايت، اندخود، ميمنه او فارياب تر تالقان پورې ونيول، د تالقان نصرت كود كلاس مياشتې كلابنده وه او ټولو اوسېدونكو يې تر وروستۍ سلگۍ پورې مقاومت وكړ، خو ټول ووژل شول تر هغه وروسته يې بيا پر باميان يرغل وكړ، خو هلته چې د چغتای زوی موتوجن ووژل شو چنگيز له ډېره قهره پر انسانانو سربېره د باميان څاروي هم ووژل او هغه بنار يې ماوباليج (بدمرغه ودانۍ) وباله او داسې يې له بيخه ونيوله چې استوگن په كښې پاتې نه شول. تر هغه وروسته يې د تخارستان بنارونه ونيول (۶۱۸ هـ - ۱۲۲۱ م) پر دغه مهال جلال الدين منكبرني خوارزمشاه له هراته غزني ته راغی، د افغانستان وطني مشران لكه امين ملك له خپل دېرش زريز لښكر سره، سيف الدين اغراق اعظم ملك او مظفر ملك افغاني مشران هم له ده سره يو ځای شول او په پروان (د كابل

شمال خوا ته په اوسني جبل السراج كښې) يې د چنگيز له ۴۵ زرو لښكريانو سره چې د قوتوقو په مشرۍ جنگېدل جگړه وكړه، تردوو ورځو جگړو وروسته يې چنگيزی لښكرو ته سخته ماته وركړه، چنگيزيانو د تخارستان د ولخ كلا پريښو وه او وتښتېدل.

خو د جلال الدين د بريالي لښكر مشران يو تر بله دښمن او پېښور ته ستانه شول، هلته يې تر دريو مياشتو پورې يو بل واژه چنگيزخان بيا د پروان د ماتې د غچ اخیستو له پاره د تالقان د نصرت كود تر نيولو وروسته د باميان له لارې پر غزني يرغل وكړ، جلال الدين له غزني څخه ووت او د گرديز خوا ته پر شا شو. چنگيز غزني ته راغی، وروسته تر هغه چې هلته يې خپل حاكم كښېناوه، د سند خوا ته پر مخ ولاړ او (د اټك جنوبي خوا ته) د نيلاب پر گودر يې جلال الدين چې تر سينده پورې ووت ونيو، اته كلن زوی يې ور وواژه، جلال الدين خپله مور او ماندينه او د حرم نور غړي په سيند كښې ډوب او په خپله له اوو سوو تنو سره د چنگيز د لښكر په مقابل كښې جنگېده، خو په پای كښې پر يوه آس سپور د سند له دريا په ژوندی پورې ووت. چنگيز د سلطان پاتې خپلوان او ملگري ووژل او درې مياشتې يې په پېښور او د پنجاب پر وېش هم خلك ووژل، بيا يې د سند پر ښۍ غاړه تر چتراله يرغل وكړ، تر هغه وروسته يې خپل دوه زامن اوگدای او چغتای په هغو سيمو كښې پرېښوول، خپله د كابل او باميان له لارې د جيحون غاړې ته ستون شو (۶۱۸) پر شوال او درې كاله وروسته پر (۶۲۱) كال ترېي نوين د چنگيز د لښكر سردار، ناصرالدين قباچه يې په ملتان كښې څلورېښت ورځې محاصره او بېرته ناکامه راوگرځېد.

د جلال الدين منخته راتگ په ټول خراسان كښې د چنگيز پر خلاف خلك زړور كړل، په مرو، هرات او نشاپور كښې د ده د كوتوالانو پر وړاندې

راپورته شول، خو د چنگیز لښکر "مرو" په تش داګک بدل کړ هراتیان یې چې د ملک مبارزالدين سبزواري په مشرۍ جنگېدل ټول د (۶۱۹هـ) کال پر وروستۍ خور (جمادی الاخری) ووژل او ښار یې د چنگیز د لښکر د افسر "ایلچيګدای نویان" په امر وړان کړ، پر (۶۲۰هـ) یې د غرجستاني امیر محمد چې د غور د ملکانو خوریه و او د اشیار په کلا کښې یې مقاومت کاوه وواژه. په غزني کښې هم "اوګدای" له کسبګرو پرته نور ټول خلک بیابان ته وکوچول او هلته یې تر تبغ تېر کړل، آن دا چې فیروزکوه یې پر (۶۱۹هـ) کال داسې وړان کړ چې اوس یې ځای پېژندنه هم ناشونې ده، همدا شان چغتای د سند مکران او کرمان (په فتحینو د کورم په ناوه کښې) ولایتونه چور او ړنگ کړل.

چنگیز چې (د سند د سیند پر غاړه د اوبو او هوا د خرابۍ له امله ناروغ شو، ځکه نو دی او زامن یې پر (۶۱۹هـ - ۱۲۲۲م) کال ماوراءالنهر ته ستانه شول او پر (۶۲۱هـ - ۱۲۲۴م) کال د خپلې کورنۍ اصلي چونی (اردوګاه) ته ورسېد، چنگیز دا مدهشه بلا د (۶۲۴هـ - ۱۲۲۶م) کال په روژه کښې د (۷۲) کلنۍ پر عمر د تنګت په دښته کښې مړ شو او ګڼ شمېر خلک یې له وحشت او تېري څخه بچ شول. "د چنگیز د فتوحاتو څېړل او د نړۍ په نورو سیمو کښې د ده وړانې د افغانستان په تاریخ پورې اړه نه لري. خو جلال الدین خوارزمشاه هغه ننگیالی مېړه چې پر ډېره بې وسۍ سربېره یې خپله متره ونه بایلله، څه مهال یې د سیند کښې خوا ته په ځنگلو کښې تېر کړ او ژر یې یوه ډله، له ځان سره یو ځای او د سند له واکمن "ناصرالدین قباچه" سره یې ډغرې ووهلې، د ډهلي له لوی پاچا "سلطان شمس الدین ایلتمش" (۶۰۷هـ - ۶۳۳م) څخه یې مرسته وغوښته، خو هغه په دې پلمه چې د ډهلي هوا ښه نه ده، و یې نه مانه. جلال الدین په لاهور کښې د هند

د یوه راجا لور وکړه او د هغه په ملاتړ یې "ناصرالدین قباچه" مات کړ او ډېره ولجه یې لاس ته ورغله، د "تهنه" او "دبیل" تر ښاره پر مخ لاړ. سلطان شمس الدین ایلتمش د جلال الدین له ورځ پر ورځ مخ پر ډېرېدو اتلوالې څخه وډارېد او دېرش زریز لښکر یې د هغه د مخنیوي له پاره واستاوه.

که څه هم چې د جلال الدین د لښکر یوه مشر د ډهلي لښکر مات کړ، خو جلال الدین له څلورو زرو ملګریو سره پر (۶۲۱هـ - ۱۲۲۶م) کال د مکران له لارې د ایران کرمان ته ولاړ؛ تر تفیلس، خلاط، گرجستان او ارمستان پورې ځایونه یې ونیول، پر (۶۲۸هـ) کال په میافارقین کښې د کردانو له لاسه ووژل شو او د ده له مړینې سره د خوارزمشاهي کهاله وروستۍ ډیوه مړه شوه (د جلال الدین منکبرنی د فتوحاتو او احوال نوره څېړنه د افغانستان په تاریخ اړه نه لري).

د چنگیز لښکریانو په جلال الدین پسې د ایران تر پایه وڅغستل، په خراسان کښې د بقیة السیف ښارو او کړېدلیو خلکو د ساتنې له پاره لږو عسکروته اړه وه پر غزني، بامیان او غور کښې د چنگیز له خوا د (۶۲۲هـ له شاو خوا څخه بیا تر ۶۳۳هـ) پورې سیف الدین حسن قرلغ حکمران و، همدغه سړی پر (۶۲۲هـ) کال د بغداد د خلیفه الظاهر په نامه سکه وهلې ده، پر (۶۲۶هـ - ۱۲۳۱م) کال چې اوګتای قآن پر تخت کښېناست، د خراسان خلک د قراچه ویغان سنقور په مشرۍ د دوی کوتوالانو او حاکمانو ته راپورته شول، اوګتای په بادغیس کښې له اوسېدونکیو لښکریانو څخه یوه برخه د طایر بهادر په مشرۍ ور واستوله او قراچه یې تر دوو کالو پورې د سیستان د ارګک په کلا کښې کلا بند وساته، داسې خوځښتونه په ټول افغانستان کښې راوټوکېدل، ځکه نو تاتاریانو دویم ځل د غور، هرات، غرجستان، سیستان، کالیون فوار، تولک، سیفرو، خیسار

او غزني په ښارو او جنگي کلاو کښې د هغو خلکو په وژلو لاس پورې کړ چې د دوی له تېغه ژوندي پاتې شوي وو او هم يې بيا هغه ودانۍ چې د دوی له وړانۍ څخه خوندي پاته وې وړانې کړې، تر هغه وروسته جنتمور د خراسان په حکمداری وټاکل شو (۶۳۵هـ - ۱۲۳۲م) ده بيا ملک بهاءالدين د خراسان امير وټاکه، تر هغه وروسته د (۶۳۵هـ - ۱۲۳۷م) په شاوخوا کښې نو سال او د (۶۳۸هـ - ۱۲۴۰م) په شاوخوا کښې گرگوز و، له (۶۴۱هـ تر ۶۵۴هـ - ۱۲۴۲م - ۱۲۵۶م) پورې امير ارغون د چنگيزيانو له درباره د خراسان حکمرانان وو او د کرت ملکانو د دوی تر اطاعت لاندې پر هرات، فيروزکوه او غرجستان (د افغانستان پر لويديزو مهمو برخو) باندې حکومت کاوه او دا بلا وهلي ښارونه يې د تاتار له بلا څخه وساتل. لکه د (۶۴۳هـ - ۱۲۴۵م) په شاوخوا کښې چې هولاکو (۶۳۹هـ - ۶۴۹هـ، ۱۲۵۱م) د چنگيز لمسی خراسان ته راغی امير ارغون د هرات د پاچا ملک شمس الدين کرت په ملگرتيا د هغه د اطاعت منلو په توگه ورغلل.

په ماوراءالنهر کښې استوگنو چغتايانو د افغانستان ولايتونه: تخارستان، بلخ، ميمنه، جوزجان، غرجستان، غور، هرات، بادغيس، سيستان، زابل تر غزني او کابل پورې مستقيماً د تبغ په زور او يا بالواسطه اداره کول، دوی دېرش کاله هغه لوی ښارونه چې په آسيا کښې د مدنيت، ثقافت او اسلامي علومو مهم مرکزونه وو، وران کړل. خلک يې په بهرحمی يو مخيز ووژل؛ په زرگونو ستر کتابتونونه يې وسپزل، ځکه نو د ثقافت، مدنيت، صنايعو، پوهنو، تجارت او ادب بازار سوړ شو، خراسان د سند تر غاړو پورې يوه ويروونکې کنډواله شوه، ټول تاريخ ليکونکي په گډه دا مني چې د چنگيز ناتار د نړۍ له خورا زړه بوگنوونکيو پېښو څخه گڼل کېږي. د ابن اثير په وينا ټولو خلکو ته يې زيان ورسېد، د چنگيزيانو اردو چې هر

ځای ته رسېدلی نو د لښکر مشران يې د خلکو باداران وو، ځکه نو د افغانستان د خلکو په مدنيت کښې چې تر هغه وخته يې د لرغونې آريايي او اسلامي عربي مدنيتو يوه گډه بڼه درلوده او ساماني، غزنوي او غوري لويو پاچهانو پاللی و يو بل نوی مغولي عنصر هم ورگډ شو، مغولي آداب او ژبې په دري ژبه کښې چې رسمي او درباري ژبه وه اغېزه وکړه، د ژوندانه خوږونه، اخلاق او کالي هم د دوی په پېښو واپړول شول.

(د هغو سيمه ييزو ملکاتو يادونه به په راتلونکي مبحث کښې وشي چې د چنگيزيانو په دربار کښې په آزاده توگه او يا د اطاعت له لارې اوسېدل)

سره له دې چې په خراسان کښې د چنگيزيانو گډوډيو او وينو تويولو، پوهان، مدرسې او کتابتونونه له منځه يووړل، خو بيا هم په دغه دوره کښې داسې شاعران او عالمان وو چې اسلامي فرهنگ يې له خراساني ټولنيزو ځانگړتياو سره ساته، ځينې هم د وحشت او سفاکۍ له دغه ډگره د هند او روم ښارو ته وتښتېدل.

په خراسان کښې د مغولي دورې پوهان او شاعران دادي: حضرت مولوي بلخي (د مثنوي خاوند)، شيخ نجم الدين دايه (د مرصادالعباد څښتن)، خواجه نصيرالدين طوسي (پيامتو حکيم)، معين الدين جويني (د نگارستان خاوند)، شيخ عطار نيشاپوري (نامتو صوفي او د تذکرة الاوليا څښتن)، پور بهاء جامي (شاعر)، امامي هروي (شاعر)، امير حسيني غوري (د نزهة الارواح خاوند)، ابن يمين فريومدي جويني (شاعر)، سليمان ماکو (د پښتو تذکره اوليا - ۶۱۶ هـ په شاوخوا کښې).

د چنگيزيانو په وخت کښې اداري او سياسي تشکيلات او اصطلاحات له هغه شکله چې د خلفاوو، غزنويانو او غوريانو په وخت کښې

وو، په بل ډول وارول شول په دې مانا چې په ټولو نيول شويو هېوادو كښې د چنگيز لښكري سپه سالارانو د ياسا (د چنگيزي احكامو او قوانينو) په اساس په ډېر شدت حكم كاوه، په ياسا كښې د لښكر كښيو، د بنارو د وړانولو، د ملك د مصالحو د شوري د ترتيب، د جزاگانو د ډولو او د تاتاريانو د ژوندانه د دودونو قاعدې ليكل شوې وې، چې هغه ته يې لكه آسماني كتاب په درنه سترگه كتل او توره (د قومي آدابو او نيكه گانو دساتيرو مجموعه) يې هم ورته ويل. همداراز د فرانسوي ختيځ پوه كاترمر په وينا (د جامع التواريخ رشيدې په سريزه كښې) چنگيزي پاچهانو هر يوه د حاجب په عنوان اسلامي سلاكاران هم لرل، چې د هغو په واسطه او د قاضي القضاة په حكم يې د مسلمانانو تر منځ اسلامي احكام او آداب ساتل، د دوى په منځ كښې د "بخشي وتوين" په نامه كشيستان هم وو، چې د كوډو او سحر مخنيوي يې كاوه، دوى او يغوري ليك دود كاراوه. د مغولي دورې كارمنو ته دا رتبې وې: قورچې (وسله وال)، چرېې (د وړه ساتندوى، دربان)، اخته چې (د اسو ساتونكي) داروغه (د خاصه قراول امر)، كشيكيچې (گارډ). بهادر (مبارز). د دربار لويان دا وو: نوين يا نويمان (شهزاده) او الغ نويمان (لوى شهزاده). ترخان (عسكر افسر) په خپله پاچا ته يې خان، قاآن او خاقان ويل، لښكر يې په لس زريز (تومان) ويشلى شوى و، چې هر زرو تنو ته يې "هزاره" او سلو تنو ته يې "صده" ويل، د جگړې په ډگر كښې په جرنغار (ميسره)، برنغار (ميمنه)، قول (قلب چې د خان دريځ و)، چنداول (ساقه)، هراول (مقدمه) او قراول (كشاف) باندي وېشل كېده.

عسكر يې بڼه، ارزاق او ښځې يې "اغروق" بللې. پر لويو لارو يې د مسافرانو له پاره سرايونه (يام) ودان كړي وو، چې په هر يام كښې دولتي چاپار آسان د "الغ" په نامه موجوده وو او د هغو په واسطه يې شاهي

مخابرات او مواصلات اجرا كول. قضايي محكمې يې "يرغو" او قاضي يې "يرغوچي" او د محكمې د حكم سند يې "مو چلكا" بلل، حشر (اشر) يعنې عسكري او اجباري كار او خدمت يې هم په خلكو كاوه. د پاچا مهر ساتونكي ته يې "تمغاجي" او مهر ته يې "تمغا" ويل، هرير ليغ (فرمان) چې دا مهر به ورباندي و، "واجب-الاطاعة" گڼل كېده، دا فرمانونه د ايلچي په لاس استول كېدل، زيات وختونه به د سردارانو شوري چې "قوريلتاي" نومېده جوړېده، د لښكر چوڼۍ "يورت يا اردو" به په بيلاق (صيفيه) او قشلاق (شتايه) كښې وه. افسرانو ته يې "يورتيچي" ويل. په دغه عصر كښې د چين د نقاشۍ فن په منځنۍ آسيا كښې ښه وده وكړه، دا صنعت ډېر پرمخ ولاړ، همدارنگه كاشي كاري، معماري، وربښمې نساجۍ، زرينو جامو، مرصع، زربفت غاليو او اليچي اوبدلو هم پرمختگ وكړ، چين مغول او هند تجارتي اړيكي د خراسان له لارې له ايران، عراق او روم سره زيات شول، مشهوره وربښمن لار چې د وربښمنو د تجارت په مناسبت په دغه نامه ياده شوې ده، له چين څخه خراسان ته او له هغه ځايه به لوېديزو هېوادو ته تله. د پېښور، كابل، بلخ يا كندهار، هرات او سيستان له لارې د هند او سند لارې د چنگيز د امپراتورۍ تجارتي روابط پراخ كړي وو، دا ځكه چې مغولي خانان هم د خراسان له لارې اروپا ته تلل، خو دا تجارتي پراختيا هغه وخت منځ ته راغله چې چنگيز مړشو، څه نه څه دده د اولاد او لمسيو زور زياتى لږ شو. چنگيز پاچهانو پر دغو كالو پر افغانستان حكومت كړى دى:

* ۱ - چنگيز (په افغانستان كښې) (۶۱۶ - ۶۱۸ هـ)

* ۲ - اوگداى د چنگيز زوى (۶۱۸ هـ)

* ۳ - چغتاي د چنگيز زوى (۶۱۸ - ۶۳۹ هـ)

* ۴ - تولى د چنگيز زوى (د ۶۲۰ هـ شاوخوا)

* ۵ - قراهولاگو د تولوی زوی او د چنگیز لمسی (۶۳۹ - ۶۴۹ هـ)

* ۶ - ارغون د اباقا زوی او د هولاگو لمسی (۶۴۳ هـ).

مأخذونه: طبقات ناصری - جامع التواریخ رشیدی - جهانکشای جوینی - تاریخ و صاف - ابن اثیر - دول اسلامیة - د پاول هورن تاریخ ایران، د عباس اقبال از چنگیز تاتیمور - حبیب السیر - تاریخ گزیده - د محمد نسوی سیرة جلال الدین - تاریخ سند - د براون تاریخ ادبیات ایران - د پښتو ادبیاتو تاریخ ۲ - روضة الصفا - د ابن عربی مختصرالدول.

د چنگیزیانو په وخت کښې د کورت اولاده

او افغاني اميران

(۶۰۰-۷۸۳ هـ)

د سلطان غياث الدين محمد سام غوري په وخت کښې (۵۵۸ هـ) دوه وروڼه يو تاج الدين عثمان مرغنی او بل عزالدین عمر مرغنی د غور د سلطان د تره زامن د دربار مخور سړي وو په اسلامي دايرةالمعارف کښې د لانکورټ ديمز په وينا، دوی د هغه امير محمد غرجستاني اولاد دی، چې پر (۶۲۰ هـ - ۱۲۲۳ م) کال د اشيار په کلا کښې د مغولو په لاس وژل شوي وو (خو دا وينا د څپرلو وړ ده)، عزالدین د سلطان وزير و، د هرات سيمه ده ته سپارلی شوې وه، ده غرجستان حسام الدين علي عمر مرغنی او خيسار تاج الدين عثمان ته سپارلی و، چې وروستني د سرجاندار منصب درلود، د عزالدین لور عايشه خاتون د سيستان د ملك ناصرالدین عثمان حرب ماندينه وه (د ۶۱۲ هـ - ۱۲۱۵ م پر شاوخوا). دا دوه وروڼه د ملك ابوبکر کورت کړوسيان وو چې د غور د ملکانو په وخت کښې يې شهرت درلود، ملك رکن الدين محمد د تاج الدين عثمان زوی و او د خيسارکوټوال د سلطان غياث الدين محمود (۵۹۹-۶۰۷ هـ) لور کړې وه، نامتو مورخ مهناج سراج د ده له درباريانو څخه و، دی د چنگيز له ايلچيانو سره په نرمۍ چلېده او

چې د چنگيز له خوا د خيسار غور او د هغې سيمې نور اړوند ښارونه ده ته وسپارل شول، نو خپله خور يې ملك شمس الدين محمد مهين ته ورکړه او هغه يې خپل وليعهد او د چنگيز خان مصاحب وټاکه، له دې امله د چنگيزيانو په دربار کېنې مقرب او د اعتبار ځاوند شو، خو چې پر (۶۴۳هـ ۱۲۴۵م) کال رکن الدين مړ شو، شمس الدين محمد مهين يې پر ځای کېنېناست. ده پر (۶۴۴هـ) کال له ساليں نوين سره چې د چنگيزيانو سپه سالارو، پر ملتان وروډانگل، د لاهور او ملتان ملکان يې د ځان تابع او د لاهور په حکمرانۍ وگمارل شو، خو چنگيزيان د مسلمانانو د پلوی له امله پرې په قهر شول، ده تاتاري حکمران طایر بهادر ته پناه يو وره او (د کندهار په شاو خوا کېنې) د تگين اباد حکمران شو، دا چې د افغانستان (دا نوم په تاريخ کېنې لومړی وار له همدغه وخته ياد شوی - د سيفی تاريخ هرات ۱۶۳ مخ) د خلکو په پلوی تورن و، ځکه نو له هغه ځايه د منگوخان حضور ته ورغی (۶۴۵هـ-۱۲۴۷م) منگوخان د ده د تېر کھاله د قدردانی له مخې د ټول هرات، جام، باخزر، کوسويه، فوشنج، تولک، غور، فيرزو کوه، غرجستان، مرغاب، فارياب، مرجق، د آمو تر سينده، فراه، سجستان، تگين اباد، کابل، تيراه، بست او افغانستان د سند تر سينده ده ته پرېښوول او د خراسان (اوسني افغانستان) د سند تر غاړې خپلواک حکمران وگڼل شو، د (۶۴۶هـ - ۱۲۴۸م) په شاو خوا کېنې يې د خپل دربار سرداران مامور کړل چې د غور او هرات حکمران شرف الدين بيتکجی چې پر خلکو يې ظلم کاوه ونيو او د هغه له تابعينو سره يې وواژه. تر هغه وروسته پر (۶۴۷هـ) کال ملك فخرالدين د تالقان، ملك شمس الدين د اسفزار، محمد عوض د خواف، ملك شمس الدين (په ميمنه کېنې) د گرزبان، ملك عزالدين، حسام الدين او شمس الدين د تولک، ملك علي مسعود ازابی او ملك تاج الدين د فراه

حکمرانان او هم له سيستانه ملك علي مومن او نصرالدين نيهی د شمس الدين مهين حضور ته راغلل او د اطاعت غاړه يې کېنېښووه، خو د غرجستان ملك سيف الدين داسې ونه کړل، ځکه نو ملك مهين د خپل لښکر سرداران غرجستان ته واستول، سيف الدين يې ونيو او د هرات په ښار کېنې ووژل شو (۶۴۷هـ) يو کال وروسته شمس الدين مهين له هراته فراه ته راغی، د سيستان لښکر يې هم له ځانه سره مل کړ، د خيسار کلا ته ولاړ، له هغه ځايه د غور له لښکر سره تگين آباد ته لاړ، غوښتل يې چې افغانستان ونيسي. (په هغه وخت کېنې د غزني او کندهار تر منځ بيا تر سنده پورې افغانستان بلل کېده) د دې سيمو لوی اميران دا وو:

- ۱ - فخر الدولة والدين ملك شاهنشاه لوی افغاني حکمران چې له خپل پایتخت مستنگ څخه يې (چې په اوسني بلوچستان کېنې و) ده (د هغه وخت) پر ټول افغانستان حکومت کاوه او د مغولو مالیه يې منلې نه وه.
- ۲ - ملك ميرانشاه د شاهنشاه زوم.
- ۳ - ملك بهرامشاه د شاهنشاه زوی.
- ۴ - ملك تاج الدين هرموز (د کندهار شمال ته) په تيری کېنې.
- ۵ - حسام الدين جاول په زاول کېنې.
- ۶ - پهلوان جلم.
- ۷ - سندان افغان.
- ۸ - احمد توری.
- ۹ - مهتر کيورا.
- ۱۰ - مهتر سيورا.
- ۱۱ - رانا کنجر.
- ۱۲ - جمال الدين بهروز کهيرایي.

افغاني امير شهنشاه چې تر اوسه يې په مستنگ کښې خپلواک حکومت لاره ملک شمس الدين ته وړاندیځ وکړ چې کالني ماليات دې وټاکي چې ور وایي ستوي او د ده وطن ته دې لښکر نه راوړي، خو شمس الدين د مستنگ تر بریده پرمخ ولاړ او پر (۶۵۱ هـ - ۱۲۵۳ م) کال ملک تاج الدين د میرانشاه (د افغانستان له خاورې څخه د ۵۰ فرسخه څمکې حکمران) ورور او نور افغاني ملکان هم ده ته تسلیم شول، شمس الدين پر (۶۵۲ هـ) کال مستنگ کلابند کړ خو امير شهنشاه، بهرامشاه او میرانشاه له پښخو زرو جگړنو سره د خاسک کلا ته پناه یو وره، تر اوو جگړو او څلورو کلابنديو وروسته شهنشاه او بهرامشاه له نوي تنو خپلوانو سره ووژل شو، خو میرانشاه په ډېره مېړانه د شمس الدين د لښکر پر زړه (قلب) حمله وکړه، ترې ووت او سيستان ته یې پناه یووړه، پر (۶۵۸ هـ - ۱۲۵۹ م) کال بیا مستنگ ته راغی او د شمس الدين مهين له لښکريانو سره په یوه جگړه کښې ووژل شو. د افغانانو بل مرکز د تيرې حصار و، چې اوس هم د کندهار شمال ته څلوېښت ميله ليرې په همدغه نامه یادېږي د دغه حصار امير المار افغان و، چې د طایر بهادر، قرانوين او سالی نوین لښکرې یې څو واره ماتې کړې وې او د چنگيزيانو اطاعت ته یې غاړه نه وه ایښې، په دغه وخت کښې چې شمس الدين مستنگ ونيو د تيرې پر حصار یې هم یرغل وکړ، المار یې تر سختې جگړې وروسته وواژه او حصار یې امير حسام الدين جاول (د زاول مرادف) ته وسپاره (د ۶۵۳ هـ، ۱۲۵۵ م صفره) همدارنگه شعيب نومي پښتون چې یو نوميالی افغان و، د (۶۵۳ هـ) کال د برات میاشتې پر لومړنيو ورځو له کشميره را ورگرځېد د تگین آباد په شاوخوا کښې یې د آل کرت پر حکمران یرغل وکړ، خو شمس الدين مهين له خيساره ژر راوړسېد او دی یې د کهیرا په حصار کښې وواژه، تر هغه وروسته یې د شعيب د تره زوی سندان

افغان ته چې په خټه سورانی و، پام شو، هغه یې (د اوسني بلوچستان) د دوکي په حصار کښې تر سختو جگړو وروسته د جگړې په ډگر کښې وواژه، په دې جگړو کښې خورا لوی جنگيالي لکه د ټولک ملک عزالدین، د بغني ملک تاج الدين او ملک تاج الدين کړد د آل کرت د لښکر په مشرتابه جنگېدل (۶۵۴ هـ - ۱۲۵۶ م کال منځ) په دې جگړې پسې لښکري مشران د سليمان غره تر لمنو پورې په خپلو مخالفينو پسې لاړل چې په لاس به ورتلل وژل یې. د ساجي حصار یې چې د سرحد د نورو پښتنو اميرانو مرکز و، هم تر سختو جگړو وروسته ونيو. (۶۵۵ هـ) او شمس الدين په تگین آباد کښې، پهلوان مبارز الدين محمد نهی حکمران وټاکه، په خپله هرات ته ولاړ، خو یو کال وروسته یې چې د سيستان ملکانو د خپلواکۍ غږ پورته کاوه د مسعود زوی ملک علي وواژه او د هغه ورپرونه ملک نصر الدين او ملک علاء الدين یې مستنگ ته وشړل سيستان یې ټول ونيو یې وسلې یې کړې (۶۵۶ هـ ۱۲۵۸ م) او چې ټول سرکښان یې وټکول نو پر (۶۵۷ هـ) کال یې د سد رود پر غاړه د بهکر حصار محاصره کړ او د لسو زرو دینارو او ډېرو ولجو تر اخیستو وروسته بېرته راوگرځېد. په دې توگه شمس الدين مهين ټول افغانستان د هرات تر مرکزیت لاندې راوست او تر غوريانو وروسته یې د هېواد یووالی بشپړ کړ. سره له دې چې دغه ویرليدلي هېواد د چنگيزيانو له لاسه ډېر مادي او مانيز ټپونه ليدلي وو، خو بیا هم دغه ننګيالي پاچا پر هغو ټپو د سياسي يووالي د ملهم پټۍ کښېښوده.

پر (۶۵۹ هـ - ۱۲۶۰ م) کال چې ملک تاج الدين کړد ياغي شو او د امير هرموزتيري او امير هوبو پښتنو سردارانو په ملاتړ د مستنگ کلا ته راغی، ور سره د کرت د لښکر افسرانو ملک اختيار الدين د ټولک، محمد نهی او د بغني تاج الدين جگړې وکړې، شمس الدين تر (۶۶۵ هـ - ۱۲۶۶ م)

کال پورې ایران او نورو ځایو ته د چنگیزی پاچهانو په سفرو کښې اخته پاتې شو، پر (۶۶۶هـ) کال یې د افغانستان په خاوره کښې تر تیرا پورې جنگونه وکړل، هغه خلک یې د ځان تابع کړل او باج یې پرې ومانه. دا چې هرات په همدغو وختو کښې د چنگیز شهزادگانو د جگړې ډگر و، نو ځکه شمس الدین مهین ډډه وکړه او د خیسه په کلا کښې یې ځان گوښه وساته، همدا و، چې د آباقا لښکر شهزاده براق مات او بیا د پخوانیو ولایتو فرمان د شمس الدین مهین په نامه صادر شو، دی یې هرات ته راوست (۶۷۴هـ - ۱۲۷۵م) خو څنگه چې چنگیزی شهزادگانو ونه غوښتل چې پر خراسان باندې دې د هغه خپل یو غښتلی سړی حکومت وکړي، په تېره بیا چې شمس الدین مهین خراسان او افغانستان ته سیاسي وحدت هم ورکړی و، ځکه نو له ده څخه وېرېدل، اصفهان ته یې وغوښت او په تبریز کښې یې پر (۶۷۶هـ - ۱۲۷۸م) کال زهر ورکړل او وپې واژه.

تر شمس الدین وروسته یې زوی ملک رکن الدین (د شمس الدین کهین په لقب) پر (۶۷۷هـ) کال په هرات کښې د پلار پر ځای کښېناست، د هرات او خراسان په ودانولو کښې یې زیار ویوست او د عدل او نیاو چارې یې پیل کړې تر (۶۷۸هـ) پورې یې د غور، خیسه او نورې ټولې کلاوې ونيوې او پر (۶۸۰هـ - ۱۲۸۱م) کال یې د کندهار کلا هم ونيوه، خپل زوی ملک علاء الدین یې په هرات کښې خپل نایب پرېښوو او په خپله د غور د خیسه په کلا کښې کښېناست (۶۸۲هـ - ۱۲۸۳م) د پلار غوندې یې له چنگیزی شهزادگانو سره د ملگرتیا اړیکې ټینګه کړل، تاتاري هندونوین یې چې د هرات په سیمو کښې یې خلک آزارول ونيو او هرات بیا د شهزادگانو د یرغلو او کورنیو جگړو له کبله وران شو، ملک شمس الدین کهین په همدغو حالاتو کښې پر (۷۰۵هـ) کال مړ شو. خو یو کال د مخه پر (۶۸۳هـ

(۱۲۸۴م) کال د ده مشر زوی ملک فخرالدین چې پلار بندي کړی و، له بنديخانې ووت او له خیسه هرات ته ولاړ، له هغه ځایه یې خراف فراه او د خراسان نور ښارونه ونيول (۶۸۵هـ - ۱۲۸۶م) پر (۶۹۷هـ - ۱۲۹۷م) کال په هرات کښې پر تخت کښېناست، غازان خان د ده حکومت له هراته د سند تر اوبو او امو پورې په رسمیت وپېژاند.

فخرالدین علم پالونکی، عمران دوسته او ادیب پاچا و، خطیب پوښنې ربیعي "کرت نامه" کتاب د ده په نامه نظم کړی دی. ده پر (۷۰۱هـ - ۱۳۰۱م) کال څوواړه پر اسفزار یرغل وکړ، خو چې چنگیزی اولجایتو پاچا شو، دی یې له هراته مبارکۍ ته ورنغی، ځکه نو اولجایتو دانشمند بهادر له لسو زرو سپرو سره د ده د سر ټکولو له پاره هرات ته واستاوه، فخرالدین د غوریو زورو جمال الدین سام د هرات د کلا ساتلو ته وگماره او په خپله د امانکوه کلاته ولاړ، نوموړي سام دانشمند بهادر وواژه او د هغه لښکر یې مات کړ؛ او لجایتوله ډېره غضبه امیر یساوول بوجای د دانشمند بهادر زوی له دېرشو زرو سپایانو سره په منډه ورواستول، په دغه وخت کښې فخرالدین مړ شو (۷۰۶هـ - ۱۳۰۷م). د سردارانو اختلاف او کاختی سام غوری هم اړ کړ چې کلا تسلیم کړي په دې توګه په خپله دی او ملګري یې د یساوول په حکم ووژل شول.

اولجایتو د هرات، اسفزار، فراه، غور او غرجستان حکومت د فخرالدین ورور ملک غیاث الدین محمد ته وسپاره (۷۰۷هـ) دی چې د اولجایتو له حضوره هرات ته ورسېد؛ نو غور، خیسه او اسفزار یې هم ونيول، خو ځینو امیرانو اولجایتو د ده په اړه بد گمان کړ، ځکه یې نو پر (۷۱۱هـ - ۱۳۱۱م) کال خپل اردو ته وغوښت او تر (۷۱۵هـ - ۱۳۱۵م) پورې یې د بېرته تلو اجازه ورنه کړه، د ده تر شا دلداي اوبو جای د بلواله

وهرې پر هراتيانو زور زياتی کاو، له تاتاري شهزاده گانو څخه يو عادل شهزاده چې داود خواجه نومېد غزني، بست، زابل او تگين آباد لاس ته راوړي وو، خو غياث الدين محمد پر (۷۱۵هـ - ۱۳۱۵م) کال بيا د اولجايتو له درباره د افغانستان تر پايه او د آمو تر وېش پورې د هرات په حکمرانۍ وگمارل شو، دا مهال چنگيزي شهزادگان او د بدخشان ملک، غياث الدين عليشاه د آمو پر غاړه سره ونېستل او له بدخشان څخه تر بلخ او مرغاب پورې د جگړې ډگر شو، په دې جگړې کې د دانشمند بهادر زوی بوجای ووژل شو او پر (۷۱۶هـ) کال د نکو دريان امير آوجی بلا د غياث الدين له لاسه ووژل شو، خپل نور مخالفين يې هم پر سر وټکول، او د خراسان او سيستان کلاوي يې ونيولې په اسفراز کې يې ملک قطب الدين، په فراه کې يې ملک ینا لتگين، د زره باخرز په حصار کې يې ملک عبدالعزيز او په تولک کې يې ملک فرخ زاد وټرېل، او پر (۷۲۱هـ - ۱۳۲۱م) کال يې خپل زوی شمس الدين محمد په هرات کې پر خپل ځای کېناو او په خپله حج ته ولاړ، همدا غياث الدين و، چې پر (۷۲۷هـ - ۱۳۲۶م) کال يې امير چوپان وواژه پر (۷۲۸هـ) د ابو سعيد دربار ته ولاړ او پر (۷۲۹هـ - ۱۳۲۸م) کال چې له حج څخه راغی په هرات کې مړ شو.

د ملک غياث الدين تر مړينې وروسته يې زامن ملک شمس الدين محمد (۷۲۹ - ۷۳۰هـ)، ملک حافظ (۷۳۰ - ۷۳۲هـ) او ملک معزالدین حسين (۷۳۲ - ۷۷۱هـ) پاچهي ته ورسيدل، ملک معز الدين د آل کرت له نومياليو او د علم او ادب له پالونکيو څخه و، چې مولانا سعدالدين تفتازانی خپل مطول د ده په نامه وليکه او امير مسعود (د خراسان سرېدارانو (۷۳۶ - ۷۸۸هـ) د سلسلې د موسس) خواجه عبدالرزاق باشتيني ورور په زاوه کې له ده سره جگړه وکړه او مات شو (د ۷۴۳هـ - ۱۳۴۲م

کال د صفری پر ۱۳) حسين بری وموند او خپل دښمن ته يې کلک گوزار ورکړ تر هغه وروسته يې په بادغيس کې د اندخود او شبرغان اميران مات کړل، چې امير قزغن د آمو د شاخوا څخه راغی هرات يې کلابند کړ، نو پر (۷۵۲هـ - ۱۳۵۱م) کال يې له هغه سره روغه وکړه، بل کال چې ماورالنهر ته لاړ، د ده په غياب کې يې ورور امير باقر د پاچهي دعوه وکړه، خو حسين ژر راوگرځېد او باقر يې بندي کړ معزالدین حسين تر ۳۹ کالو پاچهي وروسته پر (۷۷۱ - ۱۳۶۹م) کال مړ شو او زوی يې ملک غياث الدين پر (۷۷۱هـ - ۷۸۳هـ) د ده پر ځای کېناست، دی د سبزوآر د سرېدارانو په جگړه کې بريالی شو، خپل زوی پيرمحمد ته يې د امير تيمور خورزه وکړه، خو پر (۸۳۰هـ - ۱۳۸۱م) چې امير تيمور هرات ونيو، نو غياث الدين د هغه له زوی پير محمد او ورور محمد سره مارواالنهر ته تبعيد او پر (۸۳۴هـ - ۱۳۸۵م) کال وواژه او د آل کورت لړۍ پای ته ورسېده.

په سيستان کې د نيمروز ملکان د آل کورت هممهالي وو، چې د هغوی څرنگوالی مو د صفاريانو د څېړلو په پای کې راوړی دی، بل کهول چې د آل کورت هممهالی و، د ترنک رود د غاړې د اميرانو کورنۍ هوتکيان، (د راتلونکي افغاني هوتکي دولت اسلاف) وو، چې د غلجيو د کلات د ترنک رود غاړې په غرو کې يې حکمراني کوله، د چنگيزيانو د يرغلو مخه يې نيوله، چې يو له هغو څخه بابا هوتک د ټولر زوی (چې پر ۶۶۱هـ زېږېدلی او پر ۷۴۰هـ مړ دی) د پښتنو نوميالی عارف او شاعر او د چنگيزيانو په مقابل کې ستر جنگيالی و، تر هغه وروسته يې زوی شيخ ملکيار د (۷۴۹هـ - ۱۳۴۸م) په شاوخوا کې نوميالی امير او د پښتو ژبې شاعر و، چې د ترنک رود پر غاړه يې د دښمنانو په مقابل کې جگړې کولې، همدغه کهاله پر دوولسمه هجري پېړۍ د کندهار هوتکي دولت جوړ

کړ (په دغه کتاب کېنې دې د هوتکيانو شرح حال وکتل شي) شيخ متي خليل (۶۲۳ - ۶۸۸ هـ) د پښتو صوفي شاعر و، محمد د علي بستي زوی د تاريخ سوري مؤلف، احمد د سعيد لودي زوی د اعلام اللوذعي فی اخبار اللودی - مؤلف (۶۸۶ هـ) شيخ کتبه متي زی خليل (د ۷۵۰ هـ په شاوخوا کېنې) د لرغوني پښتانه مؤلف هم د افغانستان د دې دورې له علمي کسانو څخه و.

ال کرت علمدوسته، فاضل پالونکي او ودانپال پاچهان وو، د دوی په وخت کېنې د چنگيزيانو له چور او چپاو سره سره علم، ادب او صنعت گردسره وده وکړه، د دوی دربار د پوهانو او شاعرانو د راغونډېدو ځای و، د ريبيعی پوښنجي کرت نامه، د تفتازانی مطول، د هرات تاريخ، د سيفی هروی مجموعه غياثی از سامنامه، او د امير حسینی غوری نزهة الارواح او زاد المسافرين د آل کرت د دربار له مشهورو مؤلفاتو څخه وو.

د هرات د کرت اولاده:

- ۱ - ملك كرت د (۵۰۰ هـ) شاوخوا.
- ۲ - تاج الدين عثمان مرغنی د (۶۰۰ هـ) شاوخوا.
- ۳ - عز الدين عمر مرغنی د (۶۰۰ هـ) شاوخوا.
- ۴ - ابوبکر كرت د (۶۰۰ هـ) شاوخوا.
- ۵ - ركن الدين خيسار د (۶۴۳ هـ) شاوخوا.
- ۶ - ملك شمس الدين محمد مهين د ابی بكر كرت زوی (۶۴۳ -

۶۷۶ هـ).

۷ - ملك ركن الدين ملقب په شمس الدين كهين د ابی بكر كرت

زوی (۶۷۷ - ۷۰۵ هـ).

۸ - ملك فخر الدين د كهين زوی (۷۰۵ - ۷۰۶ هـ)

- * ۹ - ملك غياث الدين محمد د كهين زوی (۷۰۶ - ۷۲۹ هـ)
- ۱۰ - ملك شمس الدين د غياث الدين محمد زوی (۷۲۹ - ۷۳۰ هـ)
- ۱۱ - ملك حافظ د غياث الدين محمد زوی (۷۳۰ - ۷۳۲ هـ).
- * ۱۲ - ملك معزالدين د غياث الدين محمد زوی (۷۳۲ - ۷۷۱ هـ).
- ۱۳ - باقر د غياث الدين زوی (۷۵۳ هـ).
- * ۱۴ - ملك غياث الدين پير على د معز الدين زوی (۷۷۱ -

۷۸۳ هـ).

(۶۱ شجرې ته دې وکتل وشي).

اخځ:

تاريخ هرات د سيفی - د "تعدیل در نسب نامه آل کرت" مقاله د آريانا په مجله کېنې د حبيبي په قلم - تاريخ ايران در عصر مغول د عباس اقبال - پته خزانه - لب التواريخ - تاريخ سيستان - تاريخ ادبيات ايران ۴ ټوک د براون - تاريخ ادبيات پښتو ۲ ټوک - تزك تيموری - حبيب السیر - روضة الصفا - طبقات ناصري.

جوړ کړل، په دغه سفر کېنې يې بست او کندهار هم وړان کړل. تيمور د خپل ژوندانه تر پايه ۳۵ ځله له چينه تر مصره له ډهلي تر استانبول او مسکود پورې لښکرې وويستې او وينې يې وبهولې چې نور فتوحات يې د افغانستان په تاريخ پورې اړه نه لري، خو پر (۸۰۰ هـ - ۱۳۹۷ م) کال چې د هند نيولو په نيت راووت د افغانستان پر ستم لېدلي هېواد يې بيا يرغل وکړ او هغه بناړونه چې تر چنگيزي چور او چپاو وروسته د آل کرت په وختو کېنې بېرته ودان شوي وو، بيا وړان کړای شول.

پر همدغه کال تيمور خراسان له فيروز کوه څخه تر ری پورې خپل زوی شاهرخ ته وسپاره او کابل، غزني او کندهار يې خپل لمسي پير محمد ته ورکړل، پير محمد په سليمان غره کېنې د سند تر سينده پورې له اوغانانو (افغانانو) سره جگړې وکړې، دا چې يې کلا بند کړ او د سارنگخان له گمارل شويو کسانو سره يې لاس واچاوه او ملتان يې هم تر شپږو مياشتو کلابندی وروسته ونيو، تيمور هم د اندراب پر لار له هندوکوشه راواوښت او د کابل تر نيولو وروسته د لغمان سهول ته ووت، له هغه ځايه د شمال خوا ته د "کيتر" (۱) له تورکاليو (سياد پوښو) کافرانو سره يې جگړې وکړې او د چغان سرای په شاوخوا کېنې يې د خپلو فتوحاتو يو ډبرليک په غره کېنې وکينده چې تر اوسه شته، تر هغه وروسته يې هند ته مخه کړه او د (۸۰۱ هـ کال د محرم په ۱۲ او د ۱۳۹۸ م کلا د سپتمبر پر ۲۴) د سند د نيلاب له گودره پورې ووت او هندوستان يې تر ډهلي پورې چور او يو لک تنه يې ووژل په دغه سفر کېنې دوولس زره پښتانه د ملک بهاء الدين جلواني، ملک يوسف

(۱) د کوچينو کوشانيانو د لقب "کداره" - قیدار يو شکل دی چې اوس هم په دې نامه يادېږي.

پينځمه برخه

د هرات تيموريان

(له ۷۷۱ - تر ۹۲۰ شاوخوا پورې)

تيمور (په پخوانۍ املا تمر د اوسپنې په مانا) مشهور په کورگان يعنې زوم او "تيمور لنگ" د "تراغای برلاس" زوی، د چنگيز کهاله ته منسوب د قرا جازنوين له کوله د ماوراء النهر د کش په بناړ کېنې د ۷۳۶ هـ کال د برات پر ۲۷ د (۱۳۳۶ م د اپريل پر ۱۱) زېږېدلی او د نړۍ له سترو خونړيو پاچهانو څخه و. تيمور پر (۷۶۱ هـ - ۱۳۵۹ م) شهرت ته ورسېد چې د (۷۷۱ هـ - ۱۳۶۹ م) کال پر برات يې د ماوراء النهر حکمران امير حسن نسکور او "صاحبقران" نوم يې وگاټه، خو د ماوراء النهر د سيمو تر نيولو وروسته پر (۷۸۲ هـ - ۱۳۸۰ م) کال د آمو تر سيند راپورې ووت، اندخود، سرخس او پوښنج يې ونيول، هرات نيولو ته يې ملا وتړله او د آل کرت وروستنی حکمدار غياث الدين پير علي يې له منځه يووړ. د تيمور بل يرغل د (۷۸۵ هـ - ۱۳۸۳ م) په شاوخوا کېنې د افغانستان پر سبزوار او فراه پيل شو، زره او سيستان يې چور چپاو او اوسېدونکي يې ټول ووژل ودانۍ يې داسې وړانې کړې چې کنډوالې يې تر اوسه لېدل کېږي ډېر کله منارونه يې

سرواني او ملك حبيب نيازي په مشرۍ له ده سره وو. تیمور تر ورانیو او دا لویې امپراتورۍ تر جوړولو وروسته (۸۰۷ هـ - ۱۴۰۴ م) کال د برات پر ۱۷ د ۷۱ کلنۍ په عمر مړ او په سمرقند کښې بنځ شو.

د تیمور د مړینې پر وخت د تیمور لمسی پیر محمد د غیاث الدین جهانگیر زوی له آمو او بلخ څخه د سند تر سینده د کابل حکمران و. ده په لاهو او فسق ژوند تېراوه، ځکه نو په سمرقند کښې د تیمور لمسی د میرانشاه زوی خلیل د چارو واگې په لاس کښې ونيول او تر (۸۱۲ هـ - ۱۴۰۹ م) پورې یې د ماوراء النهر پر ځینو برخو حکم چلاوه، خو شاهرخ د تیمور زوی د (۸۰۷ هـ) کال پر روژه په هرات کښې پر تخت کښېناست، دی د ختیځ له لویو، علم دوستو او عمران خونونکیو پاچهانو څخه و، چې تر شلو کالو یې زیاته په هرات کښې پاچهۍ وکړه. په افغانستان کښې یې د چنگیزی او تیموري فتوحاتو پر ټولو هغو ټپو ملهم کښېښوو، چې د چنگیز او تیمور د یرغلو له امله منځته راغلي وو. ښکلې ودانۍ، مدرسې او خانقاوې یې جوړې کړې چې تر اوسه یې هم په هرات او ټول خراسان کښې لکه د مشهد د بقعه رضوی ماجت او نورې نڅېښې شته. د ده او د ملکې یې «گورهاد» نومونه په علمدوستۍ، ادب پالنه، ودانۍ او عدالت مشهور دي، ده د خپل سلطنت پر لومړي کال د سلطان علي سبزواري بنورښت آرام کړ، او پر ۸۰۸ کال یې د تیمور لمسی سلطان حسین او امیر سلیمان شاه وځپل. د ده زوی میراز الغ بیگ اندخود او شبرغان ونيول د ټول خراسان حکمراني تر طوس او نشاپور پورې ورته وسپارل شوه. ملک صالح د ملک اسماعیل زوی چې له هنده غور ته راغی او د محمد سپهد غوري په ملتیا یې هلته بنورښت پیدا کړ نو امیر لقمان برلاس او امیر حسین جاندار د هغې پښې مخه ونيوه (۸۰۹ هـ - ۱۴۰۶ م) او یو کال وروسته شاهرخ د پیر علي تاز د

مخنیوي له پاره بلخ ته مخه وکړه، پیر علي هندوکوش ته وتښتېد او شاهرخ تر تخارستان او ختلان پورې د افغانستان ټولې شمالي سیمې ونيوې (۸۱۰ هـ). پر (۸۱۱ هـ) کال یې په فراه کښې "ینا لتگین"، "شاه سکندر" او "پهلوان شمس دراز" تر کلابندی وروسته د خان تابع او د اوک او جوبین کلا یې ونيوه، شاه قطب الدین د ملک محمود زوی یې بېرته د سیستان په زره کښې کښېناوه او هغه ولایت یې پهلوان جمال ته وسپاره د کندهار، غزني او کابل ولایتونه یې تر سند پورې خپل زوی میرزا قید و او بلخ، تخارستان او بدخشان ولایتونه یې میرزا ابراهیم نومي ته وسپارل، شیخ زین الدین خوافي یې د سیستان امارت ته واستاوه (۸۱۲ هـ) او چې په کندهار کښې د دوو وروڼو امیر تومان کندهاري پیر محمد د امیر کتلو زوی مشهور په پیرک او د مودود گرمسیري تر منځ مخالفت پېښ شو، دواړه هرات ته راغلل، په نتیجه کښې د هغه ځای حکومت پیرک ته وسپارل شو او مودود د هرات په دربار کښې مقزر شو (۸۱۳ هـ - ۱۴۱۰ م).

د (۸۱۴ هـ - ۱۴۱۱ م) په سر کښې د هند د پاچا له خوا د ملتان قاضي خضرخان د سفیر په حیث د شاهرخ دربار ته راغی او په بادغیس کښې یې ورسره وکتل، د عبدالرزاق سمرقندي په وینا په هند کښې د شاهرخ په نامه خطبه ویل شوې او سکه وهل شوې و.

پر (۸۱۵ هـ - ۱۴۱۲ م) کال د بدخشان حکمران شاه بهاء الدین یاغي شو او د شاهرخ لښکریانو له بغلان او اشکمش څخه پر بدخشان یرغل وکړ په بهاء الدین پسې تر پامیره ولاړ او د هغه ولایت حکومت یې د بهاء الدین ورؤشاه محمود ته ورکړ، خو څلور کاله وروسته میرزا سیورغتمش د بدخشان حکمران شو پر (۸۱۶ هـ - ۱۴۱۳ م) کال د هرات ښار د اختیارالدین حصار چې فخرالدین کرت جوړ کړې او د تیمور په یرغلو کښې

وران شوی و، د شاهرخ په امر بېرته ودان شو پر (۸۲۰ هـ - ۱۴۱۷ م) چې د دوو محلي حاکمانو د سیفل کندهاري د زوی او ملک محمد تر منځ شخړه پېښه شوه او د کندهار پښتنو د سند تر سینده او گرمسیر پورې بلوا وکړه شاهرخ صدرالدین ابراهیم صدر عالي د هزاره سیمې ته ولېږه او د هغه ځای مشران یې د پاچا خدمت ته راوستل، د بدخشان لښکریان له زاسیو غتمش سره او سیستان سپایان له ملک قطب الدین سره یو ځای شول او د شاهرخ تر رکاب لاندې یې پر کندهار یرغل وکړ، د هزاره گانو امیران د پرمل افغان له مشرانو سره د خواجه لقمان (نعمان) تر مشرۍ لاندې د غزني له شاوخوا څخه راغلل او اطاعت یې ومانه کابل میرزا قیدو ته وسپارل شو او شاهرخ د هلمند د غاړې دا غرق له لارې بېرته هرات ته ولاړ امیر عبدالصمد یې د گرمسیر پر حکومت او امیر حسام یې د کندهار پر کویوالۍ وټاکل، چې میرزا قیدو یاغي شو، د اوبې د ناب تر جگړې وروسته گرفتار او په هرات کېښې بندي شو، نو شاهرخ د کابل، غزني او کندهار ولایت او افغانستان د هند او سند تر بریدو پورې خپل زوی میرزا سیورغتمش ته ورکړ (۸۲۱ هـ) نه کاله د ټول افغانستان حکمران و، څو چې د (۸۳۰ هـ - ۱۴۲۶ م) کال د حرم پر میاشت د کابل په ښار کېښې مړ شو او شاهرخ هغه ټول ولایت د هغه زوی میرزا سلطان مسعود ته وسپاره. شاهرخ پریوارت هېواد له سیحونه د عرب تر بحیرې او د فارس له لوېدیزو څنډو د سند د سیند تر غاړو پورې پنځوس کاله په بري سره واکمني لرله، او یو اویا کلن د (۸۵۰ هـ - ۱۴۴۶ م) کال د ذیحجې د میاشتې پر ۲۵ په ری کېښې مړ شو. د شاهرخ تر مړینې وروسته د ده په ارت هېواد کېښې د تیموري شهزادگانو تر منځ شخړې منځته راغلې او په سمرقند کېښې د ده عالم او منجم زوی الغ بیګ (د زیج الغ بیګ او او لوس اربعه مؤلف) او د سمرقند در صد گاه ۸۴۱ هـ موسس) د

ده پر ځای کېښېناشت. له خپل لښکر سره بلخ ته راغی او د افغانستان شمالي ولایتونه یې ونيول، خپل زوی میرزا عبدالطیف یې د هغو ولایتو حکمران وټاکه او په خپله سمرقند ته ولاړ (۸۵۱ هـ) خو همدا مهال میرزا علاء الدوله د بایسنقر زوی او د شاهرخ لمسي هرات لاس ته راوست او د عبدالطیف د مقابلې له پاره یې پر بلخ او شبرغان یرغل وکړ، خو بې له دې چې خپل مقصد ته ورسېږي تر چور، چپاو او وړانولو وروسته هرات ته ستون شو (۸۵۱ هـ - ۱۴۴۷ م) الغ بیګ په ماوراءالنهر، ختلان، کندوز، بدخشان، میمنې او فاریاب پورې لښکر راغونډ او د هرات خوا ته پر مخ ولاړ، خو میرزا علاء الدین له خپل لښکر سره د منجاب د کوتل له لارې مقابلې ته وروووت. د هرات پر ۱۴ فرسخۍ په تر ناب کېښې سره ونښتل، د میرزا علاء الدوله لښکر مات شو او په خپله مشهد ته وتښتېد. خپل ورور میرزا ابو القاسم بابر ته ورغی، الغ بیګ سید عماد الدین ته یې وزارت او مولانا قطب الدین احمد اساسي ته یې د قضای اعلى منصب ورکړ، په خپله یې د مشهد خوا ته مخه وکړه (۸۵۲ هـ). د ده تر شا امیر زاده یار علي او امیر سلطان ابو سعید چې د هرات د نره تو په حصار کېښې بندیان وو، له زندانه ووتل او په هرات کېښې یې اړودور جوړ کړ، الغ بیګ له مشهده بېرته د هرات خوا ته مخه کړه او د ښار د باندې یې چور کړ د هغه ځای حکمراني یې میرزا عبدالطیف ته پرېښووله او په خپله تر آمو پورېووت (۸۵۲ هـ) میرزا عبدالطیف پېنځلس ورځې وروسته هرات میرزا ابوالقاسم بابر ته چې له سرخس څخه پر مخ راته پرېښوو او په خپله بلخ ته وتښتېد. بابر میرزا هرات ونيو او امیر زاده یارعلي یې وواژه (۸۵۲ هـ پای).

تر هغه وروسته بابر میرزا سیستان او نیمروز هم په خپل هېواد پورې ورتل، خو وروږز یې علاء الدین په بلخ او بدخشان کېښې ورته پورته

شو، بابر د هرات له لښکر سره د بدخشان د غرو خوا ته وخوځېد، شمالي ولایتونه یې له بدخشان څخه تر مرغاب پورې امیر ناصرالدین او امیر مبارزالدین هزار اسپي ته وسپارل (۸۵۴ هـ) بابر میرزا تر (۸۶۱ هـ - ۱۴۵۸ م) پورې پر هرات او سیستان او د افغانستان پر شمالي ولایتو باندې تر بدخشان او خراسان پورې سلطنت وکړ او پر همدغه کال مړ شو، خو عبدالطیف په بلخ کښې د خپل پلار پر خلاف بیرغ پورته کړ، پر (۸۵۳ هـ - ۱۴۴۹ ع) یې خپل پلار الغ بیګ او خپل ورور عبدالعزیز ووژل او یو کال وروسته دی په خپله هم ووژل شو (۸۵۴ هـ - ۱۴۵۰ م).

د هرات د تیموریانو نومیالی سلطان ابو سعید گورګان د سلطان محمد زوی، د میرانشاه لمسی او د تیمور کړوسی دی چې پر (۸۶۱ هـ - ۱۴۵۶ م) کال د هرات د سلطنت پر تخت کښېناست ده هم پر زابلستان د خراسان او توران تر پایه حکم وچلاوه او د شاهرخ نومیالی ملکه گوهرشاد یې پر (۸۶۲ هـ) کال ووژله، تر لسو کالو پورې یې په کامرانی سره حکومت وکړ. د کابل، غزني او د افغانستان ولایتونه یې د هندوستان تر وېش پورې خپل زوی میرزا الغ بیګ ته ورکړي وو، د دغه شهزاده ځینې سپاهیان د ملتان تر دروازې هم ورسېدل (۸۷۳ هـ).

خو د بدخشان په ولایت کښې د ابو سعید بل زوی میرزا سلطان ابوبکر (۸۶۵ - ۸۸۴ هـ) حکومت کاوه، چې د بدخشان یوه محلي شهزاده ورباندې حمله وکړه خو نوموړی شهزاده هم ووژل شو، همدا شان د کندهار او گرمسیر ولایت یې خپل بل زوی میرزا سلطان مراد ته ورکړي وو، چې پر (۸۷۳ هـ - ۱۴۶۸ م) کال په یوه جګړه کښې د اوزون حسن لاست ته ورغی او ووژل شو.

د ابوسعید له لویو مخالفینو څخه یو هم سلطان حسین د منصور

زوی، د بابر لمسی، د عمر شیخ کړوسی او د تیمور کړوسی دی چې علم دوسته فاضل پاچا و، ده په ایران او ماروآءالنهر کښې تر اوږدې حکمرانۍ وروسته ډېرې لوړې ژورې ولیدې همدا چې سلطان ابوسعید د ایران د شمال اراڼ د قراباغ په اوو فرسخۍ کښې د امیر حسن بیګ د لښکر په مقابل کښې مات، بندي او ووژل شو (۸۷۳ هـ درجب ۱۴) نو سلطان حسین د (۸۷۳ هـ - ۱۴۶۸ م) کال د روژې پر لسمه د جمعې پر ورځ په هرات کښې د پاچهۍ پر تخت کښېناست، د ده پاچهۍ هم د شاهرخ د دورې په څېر د علم ادب او صنعت د روزنې دوره وه، د ده نامتو وزیر امیر علي شیر نوايي د علم او ادب او جهانداری په کارو کښې ساری نه لاره (د ۹۰۶ هـ - ۱۵۰۰ م د جمادی الثانی - څلورمې خور پر ۱۳ مړ دی) واعظ کاشفي، علامه جلال الدین دوانی، مولانا جامي نامتو عالم او صوفي، میر خواند، خواند میر او عبدالرزاق سمرقندي د دې دورې نومیالی تاریخ پوهان دي.

د هرات انځورگر بهزاد د ده په عصر کښې اوسېده د سلطان حسین بايقرا له عمراني نخبو څخه د بلخ په خواجه حیران کښې د هغه مزار ودانول دي چې حضرت علي ته منسوب دي (د افغانستان په شمالي سیمه کښې اوسني مزار شریف) د ده پر وخت کښې امیر ابو اسحاق تر خان د بلخ حکمران او میرزا سلطان حسین د شبورغان حاکم و، هغه وخت چې هغه دواړه مړه شول میر مغول په بلخ او ملک یحیی په سینستان کښې والیان شول د (۸۷۴ هـ - ۱۴۶۹ م) پر شاوخوا میرزا محمد عمر چې له تیموري شاهزاده گانو څخه و، له هراته د گرمسیر د نیولو له پاره واستول شو، نظام الدین احمد برلاس چې د کندهار حاکم و تسلیم او میرزا محمد عمر د هغې سیمې حکمران شو، همدا رنگه په خپله سلطان حسین د نره تو کلا ونیوه او د مرغاب له غاړو یې مخالفین وړک کړل. خو پر (۸۷۵ هـ - ۱۴۷۰ م) کال چې

* ۵ - ابو القاسم بابر د بایسنقر زوی او د شاهرخ لمسی
(۸۵۴. ۸۶۱ هـ)

* ۶ - ابو سعید کورگان د محمد میرانشا زوی او د تیمور لمسی
(۸۶۱. ۸۷۳ هـ)

* ۷ - سلطان حسین د غیاث الدین منصور زوی، د بایقرا لمسی،
د عمر شیخ کپوسی او د تیمور کوسی (د تیموریانو د نسب شجره وگورئ).

ماخذونه:

ریاض الانشاء د محمود گاو، مطلع السعدین د عبدالرزاق سمر
قندی، تاریخ ایران، تاریخ ایران در دوره مغول د عباس اقبال، تاریخ ادبیات
ایران بعهد مغل د براون، رهنمای افغانستان، دایرة المعارف اسلامی، حبیب
السیر، روضة الصفا.

سلطان حسین د خراسان په شاوخوا کښې له تورکمنو قبیلو سره په جگړه
اخته و، د ده ورور یادگار میرزا هرات ونيو، هغه و چې سلطان حسین له زرو
سپرو سره له میمنې او فاریاب څخه ورتېر شو او یادگار یې په هرات کښې
د خوب په حال کښې ونيو او وېې واژه، په خپله سلطان حسین تر ۳۹ کالو
پاچهي وروسته د (۹۱۱ هـ - ۱۵۰۵ م) کال د ذیحجی میاشتي، پر ۱۱ مه پر
اویا کلنۍ مړ شو. (وگورئ ۶۲ - ۶۳ عکس).

دا مهال د هرات دولت سیاسي او علمي اغېزه تر استانبول او جنوبي
هندوستان پورې رسېدلې وه، له استانبوله د آل عثمان سلاطینو او له جنوبي
هنده د اسلامي دولت نامتو اديب وزیر محمود گاو د هرات له دربار او
مولانا جامي سره سیاسي او علمي لیکنې لرلې.

د سلطان حسین میرزا تر مړینې وروسته د هرات غښتلی مرکزي
دولت د بدیع الزمان میرزا او مظفر حسین میرزا شاهزادگانو په لاس کښې
و، خو له بده مرغه هغه مدنیت دوسته او عمران پسند د دولت چې هرات یې
د آسیا د علم، ادب او صنعت مرکز گرځولی و، د سند له غاړو د ایران تر
پایه او د سیحون له سینده تر عرب بحیرې پورې یې سیاسي نفوذ غوړېدلی
و، بیا د چنگیز نژاد ته منسوب د یوه سړي شیبک خان په لاس وران او برباد
شو، د ازبکانو او صفویانو په جگړو کښې سني او شیعه مذهبي اختلافاتو
د هرات بنایسته ښار وران کړ.

د هرات تیموري پاچهان:

* ۱ - تیمور د تراغای زوی (۷۷۱ - ۸۰۷ هـ)

* ۲ - شاهرخ د تیمور زوی (۸۰۷ هـ - ۸۵۰ هـ)

* ۳ - الغ بیگ د شاهرخ زوی (۸۵۰ - ۸۵۳ هـ)

* ۴ - عبدالطیف د الغ بیگ زوی (۸۵۳ - ۸۵۴ هـ)

"سلطان تومنا" د حکمرانۍ واگې په لاس کېښې ونيول، خو د دې کورنۍ حکمراني د شينووارو، کونړ، سوات او باجوړ په غرو کېښې د هزاره تر ضلع او کشمير پورې محدوده پاتې وه، د کابل، ننگرهار او پېښور په غرو، رغو او د غرو په لمنو کېښې د کندهار د سيمو او د ارغستان د رود د غاړو د پښتنو مهاجرتونو د تيمور د اولادې په وختو کېښې پيل شول د کند او زمند تېرونه د گاونډيانو داخلاف او د څرخايو د لږوالي له امله د کندهار له سيمو څخه د کابل خوا ته را وکوچېدل، د گومل او نورو ځايو خلک له دوی سره يو ځای شول او د کابل په درو کېښې اوسېدل، د دوی حکمرانان مداد، مدو او شيخ عثمان وو، د (۸۷۰ هـ - ۱۴۶۵ م) پر شاوخوا کېښې چې ميرزا الغ بيگ د سلطان ابو سعيد کورگان زوی د کابل حکمدارو، د دغه ټبر ټول مشران يې له ملک سلطان شاه سره يو ځای راغونډ او وېې وژل، خو د سلطان شاه يوسفزي وراره (احمد) له دې وژنې بچ پاتې شو، تر کلانۍ خلک يې په لغمان کېښې مېشت کړل، خو په حصارک کېښې د يوسفزيو او مهندزيو تر منځ لويه جگړه پېښه شوه، چې په نتيجه کېښې يې مهمندزيو د ننگرهار سيمې ونيولې او يوسفزيانو د باجوړ، بونير او سوات خوا ته مخه کړه، د هغه ځای بومي خلک (د لڙاک) وټنستېدل، پر شور (پېښور) ته يې پناه يووړه او يوسفزيو د شلمانيو مشر چې جلو نوميد وواژه او د پېښور د شمال د اشغر او دوابه پر ټولو ځمکو يې قبضه وکړه له ناوگۍ څخه يې د (باجوړ) تر اړهنده ونيول. دا مهال د يوسفزيو حکمرانان ملک احمد او ملک ملي وو، دا شيخ آدم مشهور په (ملي) د يوسف زوی د پښتنو له سپړني ټبر څخه دی چې د يوسفزيو د قوم ستر مشر، لارښود، واکمن، نامتو مقنن (law Giver) او په تقوی او فضيلت مشهور سړی و، ده د (۸۲۰ هـ - ۱۴۱۷ م) پر شاوخوا کېښې د شيخ ملي دفتر په نامه د ټولنيزو قوانينو، قومي دودونو او د ځمکو د وېش په اړه يو کتاب

د کونړ حکمرانان

او يوسفزيان

(د ۸۰۰ - ۹۰۰ هـ شاوخوا)

د (۸۰۰ هـ - ۱۳۹۷ م) پر شاوخوا چې د افغانستان پر خاوره د تيمور يرغلونه جاري وو، د کونړ په درو کېښې يوې سيمه بيزې کورنۍ حکمراني کوله چې حکمران يې (سلطان) باله. دغه کهاله د کونړ په پيچ دره کېښې مرکز درلود او کليوالي افسانو دوی د ذوالقرنين زوزاد گڼل. د دغه کهاله له نوماليو څخه يوسف سلطان پکهل او بل د هغه ورور سلطان بهرام و، چې دوی بيا د سلطان کهجامن زامن او د هندو لمسيان وو. سلطان پکهل له لغمانه تر کونړ، باجوړ، سوات او کشميره پورې حکومت کاوه، (د پېښور د هزاره ضلع) پکهلې نومي ځای همده ته منسوب دی. د کونړ په درو کېښې د ده ليکنې (دبرليکونه) پاتې دي تر ده وروسته يې زامن په سوات کېښې سره ونيستل او لويه جگړه يې وکړه.

خو سلطان بهرام لغمان او ننگرهار ونيول او خپل يوه برخه مخالفان يې پېښور ته وشړل، د ده د واکمنۍ مرکز د سپين غره په لمنه کېښې پاپين و. تر ورور وروسته يې د هغه د حکمرانۍ ځمکې تر کشمير پورې هم ونيولې او له کابله تر کشميره يې پر يوه هېواد باندې حکم کاوه، تر ده وروسته

ولیکه، چې یوسفزیانو له هغه وخته تر وروسته څلور پېړیو پورې هم خپلې میراثي ځمکې د هغه دفتر د قوانینو په لارښوونه ویشلې، په دغو قوانینو کې د کرهڼې، څړ د اوسېدو ځمکې د عدالت او مساوات له مخې وېشل شوي او تر لسو کالو وروسته د کورنیو د غړیو د زیاتوالي یا لږوالي له کبله نوی وېش کېده، دا کتاب د پښتنو د تېرو د نسبو له شرح سره لیکل شوی و. تر شیخ ملي وروسته د یوسفزیو واکمني کجوخان راني زی ته ورسېده (د ۹۰۰ هـ ۱۴۹۴م شاوخوا) کجوخان هم یو کتاب ولیکه چې د شیخ ملي د دفتر پایڅوړ یا بشپړوونکی گڼل کېږي. په هغه کې یې د یوسفزیو د تاریخ شرح او د شیخ ملي د وضع کړیو قوانینو سمون او تکمیل راوړی و. ډېره موده د دغه قوم مشر او واکمن و او د (۱۲) زرو سپرو په مرسته یې په شیخ پتور کې له غوریو خپلو سره جگړه وکړه او مات یې کړل. د یوسفزیو بله مهمه جگړه په لنگرکوت کې له دلازاک سره وه چې د لازاک ته یې وروستې ماته ورکړه، ترکجو خان وروسته د یوسفزیو دوه تنه شاه منصور د ملک سلیمان زوی او سلطان ویس سواتي د هغو سیمو حکمرانان وو چې د (۹۲۵ هـ ۹۱۰) پر شاوخوا محلي واکمنان گڼل کېدل، د شاه منصور یوه لور بي بي مبارکه د بابر ماندینه وه او همدارنگه سلطان علاء الدین سواتي او طاووس خان د بابر له هممهالیو نوميالیو څخه وو چې ده په خپله دا نوميالي یاد کړي دي.

۱- سلطان پکهل د کونړ د کهجامن زوی او د هندو لمسی (د ۸۰۰ هـ) شاوخوا.

۲- سلطان بهرام د کهجامن زوی (۸۱۰ هـ شاوخوا)

۳- سلطان تومنا (۸۱۵ هـ شاوخوا)

۴- ملک احمد یوسفزی (د ۸۱۵ هـ شاوخوا)

- ۵- شیخ آدم ملي د یوسف زوی (د ۸۲۰ هـ شاوخوا)
 - ۶- کجو خان راني زی (۹۰۰ هـ شاوخوا)
 - ۷- شاه منصور د ملک سلیمان زوی (۹۱۰ هـ شاوخوا)
 - ۸- سلطان ویس سواتي (د ۹۱۰ هـ شاوخوا)
 - ۹- سلطان علاء الدین سواتي (د ۹۱۰ هـ شاوخوا)
 - ۱۰- طاووس خان د (۹۱۰ هـ شاوخوا)
- اخځ: تاریخ مرصع، تذکرة الابرار و الاشرار، تاریخ پشاور، حیات افغاني، نسب نامه افغانه مجله آثار عتیقه هند، د افغانستان کالني، پټه-خزانه، د پښتو ادبیاتو تاریخ ۲ ټوک، خورشید جهان، صولت افغاني، بابرنامه.

خپل بد (حريف) يې غښتلی ولېد نو د افغانستان خوا ته يې مخه کړه پر همدغه کال له جيحونه راپورېوت او د بدخشان حکمران خسرو شاه ته چې په کندوز کېنې و، ورغی؛ لږ مهال وروسته يې د خسرو د لښکر اته زره سپاره او پلي خپل پلويان کړل. خسرو يې د ميمې خوا ته وشاره چې تيموري شهزاده بديع الزمان ميرزا ته يې پناه يووړه. په خپله بابر د خسرو مالونه خپل کړل او د خسرو له لښکريانو او دريو څلورو زرو مغولي کورنيو سره يې له کندوزه کابل ته مخه وکړه. دا مهال د کابل حکمران عبدالرزاق ميرزا دالغ بيگ ميرزا کوچنی زوی و، چې د حکومت چارې يې د شيرم زکه (زکي) نومي په لاس کېنې وې، د کابل مشرانو امير محمد يوسف، محد قاسم بيگ او امير يونس علی دی په سلطاني ديوانخانه کېنې وواژه. په همدغو وختو کېنې د افغانستان د جنوبي سيمو د کندهار او گرمسير حکمراني د مير حسن د زوی امير ذوالنون ارغون په کهاله پورې اړه درلوده، دا امير ارغون (چې په بلوڅي رواياتو کېنې په زنو مشهور دی) د ابو سعيد کورگان له نوکرانو څخه و، چې سلطان حسين بايقرا د غور، غرجستان او زمينداور پر حکمراني ټاکلی و، ده پر (۹۰۴ هـ) کال د هزاره او نکدرې قبيلې ايل کړې او د دغه خدمت په پاداش کېنې يې د فراه، غور او کندهار حکومت وموند، پر (۹۰۲ هـ - ۱۴۹۶ م) کال يې شهزاده بديع الزمان ته خپله لور ورکړه او له هغه سره يې په هغه ياغي تابه کېنې چې له خپل پلار سلطان حسين بايقرا څخې يې کړی و، مرسته وکړه او پر (۹۰۴ هـ - ۱۴۹۸ م) کال يې هرات ونيو، بديع الزمان چې پر بلخ بری وموند، ارغون سيستان ونيو، سلطان حسين بايقرا چې پر (۹۱۱ هـ) کال مړ شو، نو د ارغون واک لاپسې ډېر شو له کندهاره يې د شال، بولان او مستنگ (اوسني بلوچستان) پر ولايت د سند تر غاړو پورې، لاس بری وموند، په خپله د هرات په کلا بندۍ

د هند تيموريان

د ارغونيانو، اوزبکو او صفويانو اغېزه

(۹۱۰ - ۱۱۵۱ هـ)

د هرات د تيموريانو د دورې په پای کېنې، ظهير الدين محمد بابر د عمر شيخ ميرزا زوی او د هرات د پخواني سلطان ابو سعيد کورگان لمسی د (۸۹۹ - ۱۴۹۳ م) کال د روژې مياشتې پر پېنځمه د فرغانه په اند جان کېنې پر يوولس کلنۍ پر تخت کېنېناست. دا وخت د هرات شهزاده گان په خپلو مينځو کېنې سره نښتي او اخته وو او د هرات سلطنت کمزوری شوی و، بابر د پلار او مور له خوا چنگيز او تيمور ته منسوب و، دی سره له دې چې کوچنی و، خو بيا يې هم وکړای شول چې پاچهي وساتي، دا مهال د ده اکا سلطان احمد ميرزا په سمرقند کېنې او سلطان محمود ميرزا د بدخشان په کندوز کېنې حکومت کاوه، له بابر سره يې مخالفت درلود د بابر ورور جهانگير ميرزا هم د ده مخالف و چې دغو مخالفينو او د ده نورو رقيبانو د ده ورور له اندجانه ويوست او شيبانی خان (۹۰۵ - ۹۱۶ هـ) د ابراهيم زوی چې د چنگيز د زوی جوجي له کوله و سمرقند ونيو، له بابر سره ونښت چې هغه پېښې د افغانستان په تاريخ پورې اړه نه لري.

بابر تر (۹۰۹ هـ - ۱۵۰۳ م) پورې له شيباني سره جگړه وکړه او چې

او د شیباني په جگړه کښې ووژل شو (د ۹۱۳ هـ - ۱۵۰۷ م شاوخوا) تر ده وروسته یې دوو زامنو شاه بیګ او محمد مقیم ارغون له کندهاره د سند تر سینده حکم کاوه، د هرات تر نیولو وروسته یې له شیباني خان سره ورو وکړه. خو چې زکي ووژل شو او د کابل چارې و بجاړې شوې نو محمد مقیم ارغون د کندهار له گرمسیره پر کابل یرغل وکړ پر (۹۰۸ هـ) کال یې میرزا عبدالرزاق د لغمان خواته پر شا وشاره؛ کابل یې ونیو او دالغ بیګ لور یې وکړه. بابر چې د شمال له خوا تر هندوکوش را تېر شو او محمد مقیم له کابله کندهار ته ولاړ نو بابر کابل ونیو (۹۰۹ هـ - ۱۵۰۳ م).

محمد مقیم په کندهار کښې لښکر راغونډول پیل کړل او بابر د غزني خوا ته ووت. د غلجیو تر کلات پورې پر مخ ولاړ، خپل ورور جهانګیر میرزا ته یې د غزني حکومت ورکړ (۹۱۱ هـ - ۱۵۰۵ م)؛ یو کال وروسته د افغانستان ټول تیموري شهزادگان د شیباني د ورځ پر ورځ زیاتېدونکي ځواک پر وړاندې د مرغاب پر غاړه سره غونډه شول او بابر یې هم وروغوښت بابر چې د سلطان حسین د مړینې خبر اورېدلی و، په خپله د ده په وینا په زړه کښې یې د هرات خرڅښه وه، نو د هزاره او اویماق له لارې مروچاق ته ولاړ، د کل باغان په پړاو کښې له نوموړیو شهزادگانو سره یو ځای شو (د ۹۱۲ هـ څلورمه خور - جمادی الاخری - ۱۵۰۶ م) دا چې شیباني جنگ ته راوړاندې نه شو او له بلې خوا له کابل څخه هم د خړپړتیا خبر بابر ته راوړسېد، نو بابر بیرته پر سره ژمي کابل ته راغی او په لار کښې درانه تلفات ورپېښ شول، ځکه چې د ده تر شا د کابل ځینو مشرانو د بابر تره جان میرزا په پاچهۍ منلې و، خو چې بابر کابل ته راوړسېد تره یې کندهار او سیستان ته وتښتېد، دا مهال شیباني پر بدخشان یرغل وکړ او د بابر کشر ورور ناصر میزا یې د کابل خوا ته وشاره.

بابر په افغانستان کښې تر چنگیز او تیمور وروسته غښتلی پاچا و، دی له هغو افغاني قبایلو سره ونښت چې په غرو او رغو کښې یې کوچیاني ژوند لاره هغه درانه تلفات یې چې د هرات په سفر کښې لیدلي د غزني د جنوب ختیز غلجیو قبیلو په چور او چپاو تلافی کړل (۹۱۳ هـ).

پر همدغه کال چې شیباني خان د هرات او فراه تر یرغل وروسته گرمسیر ته ورسېد، نو بابر له کابله ورو ووت او د کندهار په خالیښک نومي ځای کښې یې له شاه بیګ او محمد مقیم ارغوني سره جگړه وکړه، د خپل دوه زریز لښکر په مرسته یې کندهار ونیو شاه بیګ مستنګ او مقیم زمینداور ته وتښتېدل، بابر کندهار ایالت خپل ورور ناصر میرزا ته وسپاره او په خپله کابل ته راغی، خو د ارغون زامن چې شیباني ته یې پناه وړې وه د شیباني په ملاتړ یې بیرته پر کندهار یرغل وکړ او ناصر میرزا یې کابل ته وشاره، شیباني کندهار شاه بیګ ته وسپاره او په خپله بیرته خراسان ته ولاړ (۹۱۳ هـ).

وړاندې مو وویل چې میرزا عبدالرزاق د محمد مقیم له لاسه مات شو او له کابله د افغانستان ختیځ ته وتښتېد، په ننگرهار کښې یې د علي شېکور سیستاني، محمد علي شیباني، عبدالله صف شکن، نظر، یعقوب او نورو په مرسته د پاچهۍ بیرغ پورته کړ، بابر پر (۹۱۴ هـ - ۱۵۰۸ م) کال پر هغه حمله وکړه او له خپلو دریو څلورو زرو تنو لښکرو سره په ننگرهار کښې وجنګېد، عبدالرزاق یې ووژا او هم یې زییر راغي چې په بدخشان کښې یې له بابر سره مقابله کوله د خپل تره جان میرزا په واسطه له منځه یووړ، دا مهال چې بابر په کابل او بدخشان کښې بوخت و، په هرات کښې د تیموري شهزادگانو حکومت د شیباني په لاس ړنګ شو او ټول خراسان تر کندهار پورې لاس ته ورغی، ځکه پر (۹۱۶ هـ - ۱۵۱۰) کال صفوي پاچا شاه

اسمعیل مرو ته لاړ او شیباني یې هلته کلابند کړ، شیباني د برات میاشتي پر ۲۶ له پینځلسو زرو تنو سره پر صفویانو یرغل وکړ، په دې جگړه کې لس زره اوزبک په خپله له شیباني سره ووژل شول او شاه اسمعیل د (۹۱۷ هـ ۱۵۱۱ م) کال پر پسرلي تر آمو پرمخ ولاړ او بېرته هرات ته راغی، همدا چې د صفویانو په جگړه کې د بابر لوی رقیب شیباني خان ووژل شو، نو بابر له شپېتو زرو تنو سره له کابل او بلخ څخه پر ماوراء النهر یرغل وکړ او تر ډېرو فتوحاتو وروسته تر (۹۲۰ هـ - ۱۵۱۴ م) پورې یې هغه نیولي ښارونه بېرته له لاسه ووتل او ناکامه کابل ته راوگرځېد بابر چې په ماوراء النهر کې له ډېر وغښتلیو او کلکو رقیبانو سره مخامخېده نو ځکه یې تر هغه وروسته هغې سیمې ته پام وانه راوه او ویې غوښتل چې د هند د ارتو ملکو په نیولو لاس پورې کړي، د دغه کار لومړني کارونه یې په کابل کې تر سره کړل او پر (۹۲۵ هـ - ۱۵۱۹ م) یې پر هند خپل لومړی یرغل پیل کړ، د سند د نیلاب له ګودره د پنجاب تر بهره پورې ورسېد، هغه سیمې یې حسن بیګ اتکه ته وسپارلې او د کهکران پر ولایت او د پرهاله پر کلا یې حمله وکړه، د بهره او سند تر منځ ولایت یې محمد علي ته وسپاره بېرته کابل ته راغی او په لاره کې یې د پېښور د شمال د یوسفزیو ډېرې قبیلې د ځان پر خوا کړې د یوسفزیو د یوه مشر شاه منصور لور یې وکړه.

په دې وسپله یې وکړای شول د سبګتګین په څېر (چې د محمود مور یې د زابل له پښتنو څخه کړې وه) د پښتنو زړور او ننگیالي قبایل د ځان پلوي کړي او د هغو په مرسته او ملاتړ د هند راتلونکي امپراتور شي، ځکه چې یوسفزیان د خیبر او سند تر منځ په ارته سیمه کې پراته و نو دا ناشوني برېښېده چې د دوی له مرستې پرته دې څوک له کابل د سند اخوا هند ته واوړي.

په دې توګه د بابر کار اسان شو، نو پر دویم یرغل چې د (۹۲۵ هـ) کال په پای کې یې وکړ تر اټک پورېوت چې بېرته را وگرځېد نو په لاره کې یې د حضر خیل قبیلې چور کړې، په درېیم یرغل (۹۲۶ هـ - ۱۵۱۹ م) د پنجاب تر سیالکوټه پرمخ ولاړ، سید پور یې وړان او خلک یې قتل عام کړل کابل ته راغی. شاه بیګ ارغون چې له سنډه پر کندهار یرغل کاوه، نو ځکه بابر کندهار کلابند او له شاه بیګ سره یې روغه وکړه بېرته کابل ته ستون شو (د ۹۲۶ هـ - ۱۵۱۹ م رجب)، بل کال یې بیا کندهار کلابند کړ او شاه بیګ یې د شال خواته پر شا وشاره (د ۹۲۸ هـ، ۱۵۲۱ م) کال د کوچني اختر د میاشتي پر ۱۳ یې د کندهار ښار په روغه ونیو او شهزاده کامران یې د هغه ځای حکمران وټاکه.

د بابر څلورم ځل تګ پر (۹۳۰ هـ - ۱۵۲۳ م) کال تر لاهور او سیالکوټه پورې و او په پینځم ځل تګ یې (د ۹۳۲ هـ د رجب پر ۸) د پاني پت په جگړه کې سلطان ابراهیم لودي وواژه او (د ۹۳۲ هـ ۱۵۲۵ م د رجب پر ۱۲) د ډهلي پر تخت کېښناست، همدا مهال د پېښور، کوهان او بنو خوا د یوسفزیو لویو قبیلو مهاجرتونه بشپړ شول او هم د بلوڅو لویو قبیلو د سند سیمه د غازي خان تر ډېرې او د پنجاب تر جنوبه ونیوه.

تر هغه وروسته کابل، بدخشان او کندهار له ډهلي څخه د بابر له خوا اداره کېدل خواجه کلان د غزني او ګردېز حکمران (۹۳۲ هـ)، شهزاده همایون د کابل او بدخشان حکمران (۹۳۳ هـ - ۱۵۲۶ م) او شهزاده کامران د کندهار حکمران و. همدارنګه همایون چې پر (۹۳۵ هـ) کال هند ته ولاړ، سلطان سعدي خان کاشغري پر بدخشان حمله وکړه، خو د بابر زوی هندال میرزا هغه مات کړ او بابر د بدخشان حکمراني سلیمان میرزا ته وسپارله. کندهار تر کامران وروسته شهزاده عسکري ته وسپارل شو، ده پر

(۹۳۰ هـ) تر ۱۵۲۳ م) د کندهار د چهل زینې په دالان جوړولو او ډبرلیک لیکلو پیل وکړ چې تر (۹۵۳ هـ - ۱۵۴۶ م) پورې یې بشپړ کړل.

د افغانستان په تاریخ کې بابر یو نومیالی، زړور، خونړی، پوه او مؤلف پاچا و، چې پر بلخ، بدخشان، کابل او کندهار یې تر ډهلي پورې پر یو لوی هېواد حکومت کاوه ده په پارسي او تورکي شعر وايه او څو مهم تالیفونه هم لري. د (۹۳۷ هـ - ۱۵۳۰ م) کال پر څلورمه خور - جمادی الثانی په اکره کې مړ او د ده د وصیت له مخې د کابل په بابر باغ کې ښخ شو. د ده هدیره پر (۱۰۵۶ هـ - ۱۶۴۶ م) شاهجهان جوړه کړه چې تر اوسه په کابل کې مشهوره ده (وګورئ ۶۵ او ۶۶ نومره عکس) تر هغه وروسته یې زوی نصیر الدین همایون د ډهلي پر تخت کېښاست، پنجاب پېښور، لغمان، کابل، کندهار او بامیان یې د خپل ورو شهزاده کامران د حکمرانۍ سیمه وبلله او بدخشان یې د بابر د جان میرزا زوی میرزا سلیمان (د بابر تره) ته وسپاره؛ د (۹۴۲ هـ - ۱۵۳۵ م) کال په شاوخوا کې صفوي سام میرزا له هراته پر کندهار یرغل وکړ او د کندهار ښار یې د میرزا کامران د حکمران له لاسه وپوست، هغه وو چې کامران له لاهوره کندهار ته راغی، سام میرزا یې مات او کندهار یې خواجه کلان بیګ ته وسپاره او په خپله لاهور ته ولاړ، د بل کال په سر کې په خپله صفوي شاه طهماسب کندهار بیا له خواجه کلان څخه واخیست او میرزا بداغ خان قاجار ته یې وسپاره، خو هغه وخت چې شاه طهماسب ایران ته ولاړ، بیا کامران له لاهوره راغی او کندهار یې ونیو (۹۴۳ هـ - ۱۵۳۶ م).

خو همایون په هندوستان کې ونه شو کړای چې د خپل پلار د پاچهۍ مقام وساتي دا ځکه چې بابر د لودیانو شهنشاهي برباد کړې او په هند کې یې د افغاني تاریخ عظمت ته صدمه رسولې وه، له دې کبله

افغانان د خپل تاریخي برم د راژوندي کولو په تکل وو، د هند شهنشاهي یې خپل موروثي ملک ګاڼه او سلطان ابراهیم لودی چې د ناوړې ادارې او ناپوهۍ له امله یې افغاني قوت تیت کړی و او نتیجه یې د پاني پت په جګړه کې د بابر په مقابل کې ولیده، نو ځکه دا مهال یو نابغه هوښیار پښتون فرید خان مشهور په "شېرشاه" په هند کې د سوري له تېره منځته راووت، ده په هند کې افغاني تیت څواکونه سره راټول او د افغاني برم نغری یې بیا تود کړ، د پښتنو د چارو تر سمون او د دوی تر یووالي وروسته یې پر همایون حمله وکړه، همایون مات شو او د هند د شاهنشاهۍ مقام بېرته د هغه د تاریخي خاوندانو لاس ته ورغی؛ د ماتې پر همدغه کال د (۹۴۷ هـ - ۱۵۴۰ م) پر رجب) همایون د سند عمر کوټ ته ورسېد او د شال او مستنګ او د افغانستان د جنوبي ګرمسیر او سیستان له لارې هرات او مشهد ته ولاړ، صفوي دربار ته یې پناه یووړه. خو میرزا کامران په کابل، میرزا عسکري او میرزا هندال په کندهار کې پناه واخیسته، تر څه مودې وروسته میرزا کامران له کابل څخه وکړه او په نارین کې یې د هغه ځای له حکمران سلیمان میرزا سره جګړه وکړه، هغه یې په زرو د ځان تابع کړ او تر هغه وروسته یې پر کندهار یرغل وکړ، کندهار یې د هندال میرزا له لاسه وپوست او میرزا عسکري ته یې وسپاره. هندال د (جلال آباد) جوی شاهي ته مقرر شو او په افغانستان کې خطبه او سکه د کامران په نامه جاري شوه، ده تر هغې جګړې وروسته چې پر (۹۴۸ هـ - ۱۵۴۱ م) کال یې په اندراب کې له سلیمان میرزا سره وکړه ټول بدخشان یې له خپل هېواد سره یو ځای کړ، له بدخشانه تر کندهاره او له کابل څخه د سند تر سینده یې حکم کاوه چې د حکومت مرکز یې کابل و.

خو همایون هم له صفوي درباره مرسته واخیسته او پر (۹۵۱ هـ -

۱۵۴۴م) کال له دېرشو زرو تنو سره د هرات له لارې د هلمند غاړې ته راوړسېد او په بست کښې یې د کامران حکمرانان شاهم علی او میر خلیج کلابند کړل او ډېر ژر یې کندهار تر شپږو میاشتو کلابندي وروسته پر (۹۵۲هـ) کال له میرزا عسکري څخه ونیو، له هغه تړون سره سم چې له صفوي پاچا سره یې کړې و، هغه ښار یې شهزاده مراد صفوي ته وسپاره، خو چې هغه کوچنی شاهزاده په کندهار کښې مړ شو، نو همایون هغه ښار بیرم خان ته وسپاره، صفوي لښکریان یې بېرته رخصت او په خپله یې کابل ته مخه وکړه، د شاه کامران حکمرانان ورته تسلیم شول اود (۹۵۳هـ - ۱۵۴۶م) کال په روژد کښې کابل هم د همایون لاس ته ورغی، کامران غزني ته وتښتېد او له هغه ځایه یې د سند ارغونیه حکمرانانو ته پناه یووړه.

همایون پر همدغه کال سلیمان میرزا د هندوکوش له شمالي ولایاتو څخه ماوراء النهر ته وشاره او هغه ولایتونه یې هم د ځان کړل، بیا همایون په ډېر تلوزا له شمالي سیمو څخه راغی او د (۹۵۴هـ - ۱۵۴۷م) کال پر لومړۍ خور (ربیع الاول) یې کامران مات کړ چې هغه بدخشان ته وتښتېد او کابل د همایون لاس ته ورغی.

همدا چې کامران په بدخشان، تالقان او بغلان کښې پښې کلکې کړې نو همایون یې له ځنډه په تالقان کښې هغه تسلیمېدو ته اړ کړ او د کولاب ولایت ته یې واستاوه، میرزا ابراهیم یې په هغه ولایت کښې پرېښوو په خپله کابل ته راغی (۹۵۴هـ - ۱۵۴۷م). خو کامران په کولاب کښې یوه ډله راټوله کړه او د پیرمحمد خان په مرسته یې بدخشان ونیو، ځکه نو همایون درېیم ځل د هندوکوش شمالي سیمو ته ولاړ او د هغو سیمو تر نیولو وروسته یې د ختلان او کولاب سیمې میرزا کامران، د ظفر او تالقان کلا یې میرزا سلیمان او ابراهیم، کندز، اشکمش او نارین یې میرزا هندال ته ورکړل

او په خپله کابل ته راغی (د ۹۵۵هـ - ۱۵۴۸م کال د روژې دویمه ورځ). د همایون څلورم تگک بلخ ته د پیر محمد خان په مقابل کښې و، خو ناکام را وگرځېد (۹۵۶هـ - ۱۵۴۹م). پر (۹۵۷هـ) کال چې کامران بیا په شمالي ولایتو کښې لږ څه ځواکمن شو همایون پېنځم ځل هغې خوا ته ولاړ، خو د غوړبند په جگړه کښې مات او کامران بیا کابل ونیو، خو همایون ډېر ژر لښکر راټول او په شتر گرام کښې یې له کامران سره جگړه وکړه، کامران لغمان ته وتښتېد، همایون کابل ونیو او میرزا عسکري یې چې په دغه جنگ کښې نیول شوی و، بدخشان او بلخ ته واستاوه، چې له هغه ځایه عربستان ته ولاړ او هلته مړ شو (۹۶۵هـ). خو کامران بیا د پښتنو مهمندو او خلیل قبیلو لښکر جوړ کړ او د جلال اباد د چهار باغ کلا یې محاصره کړه، خو همایون هغه په یوه جگړه کښې له خيبرد پېښور ته وشاره او بیا پر (۹۵۸هـ - ۱۵۵۱م) کال په چپرهار کښې د دغو دوو ورونیو تر منځ جگړه پېښه شوه، میرزا هندال ووژل شو، کامران هند ته وتښتېد، مگر سلطان آدم کهکر هغه ونیو او پر (۹۶۰هـ - ۱۵۵۲م) کال یې همایون ته وسپاره همایون هغه په بې رحمۍ روند کړ.

دا مهال چې د بابر کهول په افغانستان کښې په خپلو منځو کښې سره اخته وو او همایون خپل وروڼه له منځه ایستل نو د افغانستان خاوره په وینو لرلې وه، په هند کښې شیر شاه سوري د مدنیت، نظم، ودانۍ او جهاندارۍ گټور بنسټونه کښېښوول، خو دا مدنیت پال شهنشاه د (۹۵۲هـ - ۱۵۴۵م) کال د لومړۍ خور - ربیع الاول پر لسمه ورځ د کالنجر کلا په یوه ناوړه اور پېښه کښې شهید شو، کهاله یې ونه شو کړای د ده په څېر د افغاني پوښتم نغری تود وساتي. افغاني مشرانو چې پوه لارښود یې نه درلود نوسره خواره واره شول. (وگورئ ۶۷- شکل)

له دې خوا همایون خان د ورونو له جنجاله وزگار کړ، خپل ورور شهزاد محمد حکیم یې په کابل کښې حکمران پرېښوو او په خپله د (۹۶۲ هـ) کال د صفرې پر میاشت د پېښور له لارې د هند نیولو په تکل وڅوځېد، د (۹۶۲ هـ) کال د روژې په سر کښې د ډهلي پر تخت کښېناست او د (۹۶۳ هـ - ۱۵۵۵ م) کال د لومړۍ خور (ربیع الاول) پر پېنځمه په ډهلي کښې مړ شو. (وگورئ ۶۸ نومره عکس).

د ده پر ځای یې دیارلس کلن زوی جلال الدین محمد اکبر د (۹۶۳ هـ - ۱۵۵۵ م) کال د دویمې خور (ربیع الثانی) پر ۱۲ د جمعې پر ورځ په لاهور کښې پاچا شو، همدا چې د همایون د مړینې خبر کابل ته ورسېد، میرزا سلیمان او زوی یې محمد ابراهیم کابل ته راغلل او محمد حکیم یې د کابل په ښار کښې څلور میاشتې کلابند کړ، خو چې د اکبر لښکر کابل ته راوړسېد سلیمان پرته له دې چې کابل ښار ونیسي، بېرته بدخشان ته ولاړ (۹۶۳ هـ) او د کابل د چارو واگي د شهزاده محمد حکیم مور "مېرمن ماه چوچک" په لاس کښې ونيول. دغه مهال ټول چارواکي په شخړو اخته وو، چې پر (۹۶۰ هـ - ۱۵۶۲ م) کال د اکبر له درباره منع خان خانان کابل ته وگمارل شو، دی د جلال اباد په چهار باغ کښې د کابل له لښکر سره مخامخ شو ماته یې وکړه او هند ته وتښتېد، څنگه چې همایون کندهار د کلات غلجی شاه محمد ته سپارلی و، نو ځکه صفوي شاه طهماسب یو لښکر د شاه اسمعیل صفوي د لمسي سلطان حسین میرزا په مشرۍ کندهار ته راوڅواوه او پر (۹۴۶ هـ) کال یې د کندهار ښار له شاه محمد څخه ونيو.

همدارنگه پر (۹۶۷ هـ - ۱۵۵۹ م) کال میرزا سلیمان له بدخشانه د بلخ نیولو په تکل لښکر راویوست او د گازران پر چینه یې د پیر محمد خان له لښکر سره جگړه وکړه، خو مات شو او زوی یې محمد ابراهیم د

دښمن په لاس ووژل شو.

تر هغه وروسته ابوالمعالي ترمذي د (۹۷۱ هـ - ۱۵۶۳ م) کال په شاوخوا کښې د اکبر له درباره کابل ته راوتښتېد، د محمد حکیم خور یې وکړه او د شهزاده مور یې له ځینو نورو امیرانو سره ووژله، شهزاده او د کابل مظلومینو د بدخشان له حکمران میرزا سلیمان څخه مرسته وغوښته، میرزا د غوربند له پله سره د ابوالمعالي او د کابل له لښکر سره مخامخ شو، ابوالمعالي یې وواژه او د (۹۷۱ هـ - ۱۵۶۳ م) کال د روژې پر ۱۷ یې کابل ونيو سلیمان کابل خپل زوم شهزاده محمد حکیم او میرزا سلطان امید علی ته پرېښوو، په خپله بدخشان ته ولاړ، محمد حکیم د اکبري دربار په ملاتړ له کابل د سند تر سینده او له کندهار د هندوکوش تر سلسلې پورې خپلواک حکمران شو او د میرزا سلیمان نفوذ له منځه ولاړ (۹۷۲ هـ - ۱۵۶۴ م) محمد حکیم چې په کابل کښې غښتلی شو، نو د خپل ماما فریدون په لمانه یې له پېښور پر لاهور یرغل وکړ، خو پر (۹۷۴ هـ - ۱۵۶۶ م) کال اکبر شاه له اگری څخه لاهور ته راغی او محمد حکیم یې بېرته پېښور ته پر شا وشاره. میرزا سلیمان د محمد حکیم په غیاب کښې له بدخشانه راغی، کابل یې کلابند کړ، خو چې د محمد حکیم د راتگ خبر یې واورېد کابل یې پرېښوو، بدخشان ته ولاړ او له هغه ځایه د خپل لمسي شاهرخ د ابراهیم میرزا د زوی له لاسه چې په بدخشان، اندراب، تالقان او کندز کښې غښتلی شوی و، د کابل له لارې هند ته وتښتېد، او د بدخشان حکمراني د شاهرخ میرزا شوه (۹۸۳ هـ - ۱۵۷۵ م) خو سلیمان له هنده د بیت الله د زیارت په پلمه ایران ته ولاړ او له هغه ځایه کندهار او کابل ته راغی پر (۹۸۷ هـ - ۱۵۷۹ م) کال یې د محمد حکیم په مرسته پر بدخشان او خپل لمسي یرغل وکړ؛ شاهرخ ورسره روغه وکړه له تالقانه تر هندوکوشه یې سلیمان ته

پربنوو او په خپله یې په بدخشان اکتفا وکړه (۹۸۸ هـ).

تردې روغې وروسته شهزاده محمد حکیم له کابله د پېښور او لاهور خوا ته لښکر ویوست او دا ښار یې کلابند کړ، خو د (۹۸۹ هـ - ۱۵۸۱ م) کال پر محرمه اکبر دی د لاهور له شاوخوا پر شا وشاره او په خپل ورور پسې تر کابله ولاړ، دا د ده لومړی سفر و، خو کابل او زابلستان یې بېرته محمد حکیم ته وسپارل او د (۹۸۹ هـ کال د صفر پر ۱۴) له هغه ځایه هندوستان ته وگرځېد. خو په بدخشان کې د میرزا سلیمان او شاهرخ اختلاف وړک نه شو، له دغه اختلافه د بلخ حکمران عبدالله اوزبک گټه واخیسته دواړه یې کابل ته پر شا وشړل او بدخشان یې د هندوکوش تر لړۍ پورې له بلخ سره یو ځای کړ.

شهزاده محمد حکیم د (۹۹۳ هـ - ۱۵۸۵ م) کال د برات پر ۱۲ په کابل کې مړ شو، اکبر پاچا د کابل ساتنې له پاره کنورمان سنگه له نوي ځواک سره راواستاوه او زین خان کوکه یې د دغه ځای حکمران وټاکه، کابل مستقیماً د اکبري هېواد برخه شوه (۹۹۵ هـ - ۱۵۸۶ م) د اکبر لښکرې د سوات او باجوړ په سیمو کې د پښتنو له توریالیو قبیلو سره ونښتې او په خپله اکبر هم پر (۹۹۷ هـ - ۱۵۸۸ م) کال پېښور ته راغی دا کابل ته د ده دویم سفر و، په کابل کې یې تر یوې میاشتې تېرېدو وروسته د کابل حکمراني کابلي قاسم خان ته ورکړه او په خپله پېښور ته وگرځېد، خو د روښاني حکمدارانو او د بایزید له زوی جلال الدین سره یې د افغانستان په جگړه کې څلورېښت زره شاهي سپاره او د اکبري دربار مهم غړي راجه بیربل د پښتنو له لاسه ووژل شول، غزني د روښانیانو لاس ته ورغی چې تفصیل به یې د روښانیانو تر سرلیک لاندې راشي.

لکه دمخه چې مولیکل کندهار ښار د صفوي شهزادگانو په لاس

کښې و چې له اکبري هېواده بېل شوی و، ځکه نو پر (۹۹۹ هـ - ۱۵۹۰ م) کال خان خانان د بلوچستان له لارې پر کندهار حمله وکړه او کابلي شاه بیګ خان دا ښار بیا د اکبري هېواد یوه برخه کړه (۱۰۰۳ هـ - ۱۵۹۴ م). دی د اکبر د دورې تر پایه د کندهار حکمران و، پر (۱۰۱۱ هـ - ۱۶۰۲ م) کال یې د بدخشان شاهرخ زوی میرزا حسن چې پر کندهار یې یرغل کړی و، غورته پر شا وشاره پر (۱۰۱۴ هـ - ۱۶۰۵ م) کال د هند شاهنشاه جلال الدین محمد اکبر له دنیا ولاړ. (وګورئ ۶۹ نومره عکس).

د جلال الدین اکبر له مړینې وروسته یې زوی نورالدین جهانگیر پر ځای کېښناست، دا وخت د هرات صفوي حکمران حسین شاملو د سیستان د حاکم په مرسته پر کندهار حمله وکړه، خوشاه بیګ خان په کلا کې بندې کړ پښې یې ټینګې کړې جهانگیر هم له هنده ملاتړ لښکر را واستاوه او صفوي لښکر ناکام وټښتېد. د کندهار، سند او ملتان حکمراني د جهانگیر له درباره غازي خان ته ورکړ شوه (۱۰۱۴ هـ - ۱۶۰۵ م).

جهانگیر پر (۱۰۱۵ هـ ۱۶۰۶ م) کال کابل ته لاړ په دغه ښار کې یې شاه بیګ خان د افغانستان د شمالي سیمو حکمران وټاکه او تر پېنځو کالو وروسته پر (۱۰۲۰ هـ - ۱۶۱۱ م) کال چې روښاني احدات پر کابل یرغل وکړ، نو جهانگیر د شاه بیګ خان پر ځای قلیچ خان د کابل په حکمراني وګماره (له اکبر او جهانگیر سره د روښانیانو د جګړو تفصیل دې د روښانیانو په فصل کې ولوستل شي).

کندهار چې تل د صفوي او بابري پاچهانو د جګړې ډګر و، اوس نو د جهانگیر لاس ته ورغلی و، خو پر (۱۰۳۱ هـ - ۱۶۲۱ م) کال بیا شاه عباس صفوي ونیو، سره له دې چې جهانگیر پر (۱۰۳۵ هـ ۱۶۲۵ م) کال کابل ته خپل دویم سفر وکړ، خو بری یې ونه موند چې کندهار ته لښکر وباسي، ځکه

د سيمو له غټو مشرانو څخه و، چې زوی يې شېرخان ترين د صفوي او د ډهلي د تيموري حکومتو تر منځ خپلواک اوسېد، پر (۱۰۴۱ هـ - ۱۶۳۱ م) کال يې د سيوستان د نيولو هڅه هم وکړه دا مهال د کندهار صفوي حکمران علي مردان پر پښين يرغل وکړ او شېرخان د دوکې او چیتالي کلا وټه پناه يوړه، خو شاهجهان د (۱۰۴۷ هـ - ۱۶۳۷ م) کال پر منځ د کندهار خواته لښکر راواستاوه، صفوي حکمران علیمردان خان تسليم او کندهار يې د شاهجهان لښکر ته وسپاره، د کندهار محلي مشران ملک مغدود او کامران (په همدغه کتاب کې — د ابداليانو شرح وگورئ) د شاهجهان له درباره رسماً د کندهار حکمداران وپېژندل شول او د شاهجهان لښکر د هلمند تر غاړو، زمينداور، بست او گرشک پورې سيمې ونيولې (د ۱۰۴۸ هـ - ۱۶۳۸ م کال درېمه خور - جمادی الاولی) او د (۱۰۴۹ هـ) پر محرمه شاهجهان کابل ته خپل لومړی سفر وکړ او د يوسفزيو غورځنگ د مخنيوي له پاره يې چې په نوبار او پېښور کې يې د شاهجهان غټ حکمرانان وژلي وو، علی مردان خان وگماره (۱۰۵۰ هـ) او سعيد خان يې په کابل او قليچ خان يې په کندهار کې مقرر کړل نیم افغانستان يې له هندوکوشه تر کندهاره د ډهلي تيموري دولت برخه کړه، پښتانه ملک اودل او ملک حمزه چې په هلمند او سيستان کې يې خپلواکي ساتله د (۱۰۴۹ هـ) کال پر براب يې د هلمند پر غاړه د شاهجهان له لښکر سره جگړه وکړه، خومات شول او له منځه ولاړل، شاهجهان پر کندهار باندې د صفوي حملو د مخنيوي له پاره شهزاده د اراشکوه له پنخوسو زرو سپرو سره وگماره او بيا څنگه چې د کندهار صفوي قواو او د هندوکوش د شمالي ولاياتو حکم ان نذر محمد خان کابل گوانښه، نو ځکه شاهجهان د (۱۰۵۵ هـ - ۱۶۴۵ م) کال پر ذیحجه شهزاده مراد بخش له پنخوسو زرو سپرو، لسو زرو پليو او درنې توپخانې سره راوخوځول، دی

يې خواجه ابوالحسن د کابل او بنگېښ له سيمو د سند تر سينده حکمران وټاکه او په خپله هند ته ولاړ د (۱۰۳۷ هـ - ۱۶۲۷ م) کال د صفر پر ۲۸ د يکشنبې پر ورځ په لاهور کې مړ شو (۷۰ عکس) د ده پر ځای يې زوی شهزاده خرم د هند پر تخت کښېناست، چې په شهاب الدين محمد شاه جهان مشهور شو. د بايزيد روښان د کهاله جنگونه چې په تېرا، پېښور، کابل، غزني او بنگېښ کې د همایون او اکبر له مهاله پيل شوي وو، د شاهجهان د پاچاهۍ تر مهاله ونه درېدل، ځکه نو د ډهلي د دربار حکمرانان د افغانستان په سيمو کې له سختو مقابلو سره مخامخ وو (شرح به يې د روښانيانو تر سرليک لاندې راشي) جهانگير چې له دنيا ولاړ د افغانستان حکمران ظفر خان له روښاني احدات سره په جگړه اخته و، دا مهال د بلخ حکمدار نذر محمد خان فرصت غنيمت وگاڼه او د باميان د ضحاک پر کلا يې يرغل وکړ د افغانستان د شمالي ولاياتو د ټولو سيمو تر نيولو وروسته تر هندوکوش راتېر شو او کابل يې په خونړيو جگړو درې مياشتې کلا بند کړ، شاهجهان خواجه ابولحسن او مومند لښکر خان له ۱۵ زرو سپرو سره او سپه سالار مهابت خان له شلو زرو سپرو سره افغانستان ته راواستاوه (د ۱۰۳۷ هـ - ۱۶۲۷ م) کال د ذيقعدې مياشت) نذر محمد د غور له لارې بلخ ته پرشا شو او کابل د لښکر خان لاس ته ورغی (د ۱۰۳۸ هـ - ۱۶۲۸ م کال د محرمې مياشت) د دغه کال په پای کې د شيخ رکن الدين افغان زوی کمال الدين د اټک له غاړو بياتر کابل پورې پښتانه قبایل له ځان سره يو لاس کړل او د ډهلي حکومت پر خلاف پورته شو، پېښور يې کلا بند کړ، خو د کابل حکمران اسمعيل خان پورته شوی خلک سره تیت کړل او پېښور يې وساته (د ۱۰۳۸ هـ - ۱۶۲۸ م کال د ذیحجې مياشت).

په اکبري عصر کې حسن خان ترين د اوسني بلوچستان د پښين

په خپله هم د (۱۰۵۶ هـ) کال پر دویمه خور کابل ته راوړسېد او بې ځنډه یې د پروان او هندوکوش د درو له لارې پر شمالي ولایاتو یرغل وکړ، ټول بدخشان یې تر بلخ پورې ونيو او د ډهلي د تیموري هېواد وېش یې تر آمو سینده ورساوه، خواص خان یې د کندهار په صوبه داری وټاکه، خواجه عبدالرحمن یې په بدخشان، سعادت خان یې په ترمذ، اسدالله یې په زمیندور او ذوالفقار خان یې په کابل کښې وگمارل په خپله پېښور او لاهور ته ولاړ، خو د نذر محمد خان زوی عبدالعزیز خان د توران والی پر (۱۰۵۷ هـ ۱۶۴۷ م) کال بیا پر بلخ یرغل وکړ د ده حملې د هندوکوش تر کلاو پورې ورسېدلې، ځکه نو شاه جهان کابل ته دریم سفر وکړ، شهزاده اورنگ زیب له خپلو لښکرو سره د هندوکوش په شمالي سیمو کښې د اوزبکو د حملو د مخنیوي له پاره تر بلخ، اندخود او میمنې پورې پر مخ ولاړ، څنگه چې د هندوکوش د شمال ساتنه سخته وه، ځکه نو شاه جهان بلخ نذر محمد خان ته وسپاره او په خپله هند ته ولاړ (د ۱۰۵۷ هـ - ۱۶۴۷ م کال د رجب میاشت).

صفویانو کندهار هېرته کړ او پر (۱۰۵۸ هـ) کال یې لومړی د کندهار ښار د غوښتلو په اړه د دوستۍ له لارې یو لیک شاه جهان ته واستاوه او ترهغه وروسته په خپله شاه عباس ثاني له لوی لښکر راو پنځو بالیمز توپو سره له اصفهانه را ووت پر کندهار یې یرغل وکړ او دا ښار یې په ژمي کښې د پنځوسو زرو سپرو په مرسته کلابند کړ، د ډهلي له درباره شهزاده اورنگزیب له اويا زریز لښکر سره له لاهور او کابل څخه کندهار ته متوجه شو، خو صفوي پاچا تر خونړيو جگړو وروسته کندهار ونيو او محراب خان یې له لسو زرو سپرو سره هلته پرېښوو، په خپله دې هرات ته ولاړ، شهزاده اورنگزیب د (۱۰۵۹ هـ - ۱۶۴۹ م) کال پر درېیمه خور (جمادی الاولی)، محراب په کندهار کښې کلابند کړ او په خپله شاه جهان هم څلورم

ځل کابل ته لاړ خو دا چې څه کار یې و نه کړای شو نو اورنگزیب ته یې د کندهار د څلور میاشتنۍ کلابندۍ د پرېښوو او لاهور ته د تگ امر وکړ. دوه کاله وروسته شاه جهان کابل ته پینځم سفر وکړ او شهزاده اورنگ زیب یې له پنځوسو زرو سپرو او پليو، شلو کلانروونکیو توپو، شلو منځنیو توپو او لسو مستوجنگي پیلانو سره کندهار ته واستاوه، سعد الله خان یې هم له نور لښکر سره د شهزاده د ملاتړ په توگه وگماره، دغه پیاوړی ځواک چې کندهار یې بیا کلابند کړې و، تر دوو میاشتو پورې یې هېڅ ونه شو کړای او بې نتیجې کابل او لاهور ته ولاړ (۱۰۶۱ هـ - ۱۶۵۰ م د روژ میاشت) بل کال بیا شاه جهان یو لوی لښکر د شهزاده دارا شکوه په مشرۍ د کندهار درېیم وار کلابندۍ له پاره راواستاوه چې په دغه لښکر کې یو سل او پنځوس زره سپاره، څلورینځوس غټ او کوچني توپونه، یو سل او یا جنګي پیلان او د توپ دېرش زره گولۍ وې. د کندهار کروړ حکمران محراب خان بیا خان ټینگ او د کندهار کلا یې پینځه میاشتې وساتله شاه جهان یې له دې چې کندهار ونیسي دریم وار هم ناکام هند ته ولاړ، په دې توگه یوازی کابل او غزني د شاه جهان په لاس کې پاتې شول، د هغو د ساتنې له پاره یې بهادر خان افغان وگماره، کندهار، سیستان او هرات د صفویانو په لاس کښې وو، شمالي ولایات له میمنې او اندخود څخه نیولې تر بلخ، تخارستان او هندوکوش پورې د توران په حکمدارانو پورې چې د نذر محمد خان او لاده وه اړه درلوده. شاه جهان چې پر (۱۰۶۸ هـ - ۱۶۵۷ م) کال د خپل زوي اورنگزیب له خوا بندي شو او پر خای یې اورنگزیب د ډهلي پر تخت کښناست، نو اورنگزیب مهابت خان د کابل حکمران، شمشېرخان د غزني حاکم او سعید خان د افغاني کوهستان او پېښور پوځدار وټاکه. (وگورئ ۷۱ او ۷۲ نومره عکسونه).

د عالمگیر عصر د افغانستان په تاریخ کې له شوره ډکه دوره وه چې د هېواد سیمې له اټک څخه تر کابله د ډهلي دربار د لښکرو او افغانانو تر منځ د جگړو ډگرو.

لومړی د پېښور د شمال یوسفزیو د باکو، ملا چالاک او سلطان محمود گدون په مشرۍ پر پکهلی یرغل وکړ، عالمگیر پر (۱۰۷۷ هـ - ۱۶۶۶م) د اټک پوځدار کامل خان ته د هغوی مخنیوی وسپاره، خو (۱۰۷۹ هـ - ۱۶۶۸م) کال په شاوخوا کې ایل خان مومند (چې د ایل شاه په نامه یې سکه وهله) په خیبر کې د نومیالی پښتون او د پښتو نامتو شاعر "خوشحال خان خټک" په ملگرتیا د عالمگیر د قوا پر خلاف ډېرې جگړې وکړې. عالمگیر په خپله د دوی د مخنیوي له پاره درې کاله په حسن ابدال کې کي پروت و شهزاده محمد اعظم په کابل کې و، آغر خان له پښتنو سره خونړۍ جگړې وکړې، تر هغې چې عالمگیر د تهرې، دوآبه، نونبار، گنداب او خاپښ تر پېنځو جگړو او تقریباً د داوړو خواو د یو لک تنو تر وژلو وروسته ونه شو کړای چې د افغانانو نهضت له منځه یوسي، نو له دې اوږدې جگړې څخه یې زړه تنگ شو ډهلي ته ولاړ (۱۰۸۱ هـ) خو ایل خان په لغمان کې له آغرخان سره خورا لویه خونړۍ جگړه وکړه، پر (۱۱۰۲ هـ = ۱۶۰۹م) کال آغر د افغانانو له خوا ووژل شو او د عالمگیر د دورې په پای کې شهزاده محمد معظم بهادر شاه په کابل او پېښور کې واکمن ؤ، چې پر (۱۱۱۴ هـ - ۱۷۰۲م) کال یې د افغاني قبایلو یو غټ مشر پردل خان چې له خپل لښکر سره له خوسته کابل ته راتلو، د کابل او پېښور د لارې د بندیدو او بلوا له وېرې وواژه.

عالمگیر چې پر (۱۱۱۸ هـ - ۱۷۰۶م) کال مړ شو معظم له کابله لاهور ته ولاړ او د پاچهۍ بیرغ یې پورته کړ، د ډهلي د بابري دورې په پای

کې ناصر د کابل او پېښور او باقر خان د غزني حکمرانان وو او کندهار تر پښین، مستنگ او ډېره جاتو پورې د هوتکي پاچاهانو په لاس کې و، خو چې پر (۱۱۵۱ - ۱۷۳۸م) کال نادر افشار د بابر د پاچهۍ کمبله تر (۲۴۰) کالو وروسته له افغانستانه ټوله کړه. په افغانستان کې د ډهلي د امپراتورۍ، د ایران د صفویانو او د ماوراءالنهر د توراني پاچاهانو د دريو لویو ځواکو د مخامخېدو او یو ځای کېدو نقطه وه، ځکه یې د پاچاهانو له مدنیت روزلو او صنعت او ادب پاللو څخه گټه وانه خيسته. دوه نیمې پېرې له بهرنیو یرغلگرو سره د کورنیو آزادۍ غوښتونکیو په سختو جگړو وران شو په دې توگه پرته له جگړې وینې تویدنې او جاسوسۍ د بابري مدنیت له ودانیو کومه نخښه و نه لیدل شوه.

په افغانستان کې د بهرنيانو د دغو دوو نیمو پېرېو د وړانیو منظره ډېره دردوونکې ده او هغه څه چې د چنگیز او تیمور تر چور او چپاو وروسته د هرات د تیموریانو دولت جوړ کړي او د مدنیت، صنعت او ادب آثار یې منځته راوړي وو هغه په دې موده کې وران شول، خو همدا دوره د افغان ملت د خپلواکۍ غوښتلو او له وطن سره د مینې لرلو د حس خورا ښه ښکارندویه ده چې دوه نیمې پېرې د درويو مدهشو قوتو سره وجنگېد او پر دې قوتونه یې پرې نه ښوول چې د دوی پر هېواد په خوښۍ او آرامۍ واکمني وکړي.

دا مهال د ډهلي تیموري پاچاهانو په کابل او کندهار، صفوي پاچاهانو په هرات او سیستان او توراني پاچاهانو په بلخ او بدخشان کې سکه وهله، خو افغاني قومونه چې له دريو خواو څخه تهدیدېدل ځکه نو په دوی کې د مقاومت روح او دا.تونومي ساتل تقویه کېدل، دا مهال پښتو ادبیات نضج او پوخوالي ته ورسېدل، د آزادۍ او خپلواکۍ غوښتلو لار

منه غوړي، (۱۳، ۸۷۵) سپاره او (۲۷، ۲۶۰) پلي، دولتي عايدات وو. لاهوري عبدالحمید د شاه جهان په وخت د بابر د اولادي د هېواد له ۲۲ صوبو څخه د افغانستان څلور صوبې او د هغوی دولتي عايدات داسې شمېرلي دي: کابل شپاړس کروړه دام، کندهار شپږ کروړه دام، بلخ اته کروړه دام، بدخشان څلور کروړه دام (هر پېنځه دامه له "۲" آنوسره برابر دي). د ابو الفضل په وینا هره صوبه پر څو سرکارو، ښارو، کلاو او تانو وېشل کېده، صوبه دار ملکي او نظامي آمر و، چې تر دوو لسو کروړو دامه پورې یې تنخوا رسېده. د صوبه دار تر امر لاندې یو کومکي (موقتي نظامي آمر)، تعینات (دایمي نظامي آمر)، پوځدار (د لوی نظامي افسر مرستیال) تانیه دار او کوتوال په مهمو مرکزو کېنې د هېواد د ښارو، لارو او نظامي کلاو عامه امنیت اداره کاوه او کله هم یوه صوبه د تیول (اقطاع) په توګه یوه امیر او شهزاده ته ورکول کېده چې هغه ته به یې تیول اروایه، په هره صوبه او ښار کېنې مامور محاسبه او د مالي چارو دیوان و، د شرعي محکمو او عدلیه چارې هم قاضي اداره کولې، چې د لښکر له پاره (د اردو عدالت) یو ځانګړی عسکر قاضي موجود و، بخشي یو مامور و چې د لښکر تنخوا او لوازم یې تهیه کول واقعه نویس د استخبار او جاسوسي چارې اداره کولې، چې په هر ځای کېنې یې د (هرکاره) په نامه جاسوسان درلودل، کله هم د ډهلي د بابر د اولادې په دربار کېنې د ناظم او نظامت په نامه هم فوق العاده تنظیمه ریيسان په موقتي توګه د ځینو مهمو چارو له پاره ټاکل کېدل، د دغو ټولو دولتي کار کوونکیو رتبې او تنخواوې دا ډول وې: لومړی لس زری (ده هزارۍ) چې (۷۰۰) اسان، دوه سوه پیلان، دوه سوه بار وړونکي څاروي او (۳۲۰) ګاډۍ یې تر امر لاندې وې پر میاشت یې تر (۶۰) زرو روپیو تنخوا اخیستله.

خوښوونکیو لکه پیر روښان، خوشحال خان او نورو په پښتو ژبه ډېر ارزښتمن آثار ولیکل، د همدې دورې یوه ځانګړتیا دا هم ده چې په پښتو ادبیاتو کېنې د هند د پردیو بابري پاچاهانو د واکمنۍ په مقابل کېنې یو راز سخته کرکه او تنفر پیدا شو. په افغانستان کېنې د ډهلي د تیموریانو ملکي او لښکري تشکیلات د هند د لودیانو او سوریانو غوندې وو، د مستر سمت او دولافوز په وینا شېر شاهي مدني بنسټونه یې اړت کړل، افغانستان یې پر څلورو صوبو وېشلی وو: چې له هغې جملې څخه کابل صوبې د بابر د شاهنشاهی له پيله بیا د نادرشاه افشار تر فتح پورې په ډهلي اړه درلوده خو دویمه صوبه کندهار کله په ډهلي او کله د ایران په صفویه اړه درلودلې وه، درېیمه صوبه بدخشان د ډهلي د تیموریانو، هندیانو او د هغو د پلرنیو خپلوانو تر منځ د شخړو ځای و، څلورمه صوبه بلخ هم کله د ډهلي په بابري کهاله اړه درلوده او کله یې د توران په پاچاهانو پورې. د کابل صوبې د بابر په وخت کېنې د ده په وینا شل محله درلوده او عايدات یې شل لکه شاهرخۍ وې چې له یو کروړ اته ویشت لکه دام سره برابرې وې، همدا صوبه د ابو الفضل په وینا له پامیر، گلګت، سوات، بونېر او باجوړ څخه تر کندهار او زابلستان پورې غځېدلې وه او په اکبري عصر کېنې پر دوه سرکاره (کابل او کندهار) وېشل شوې وه، د کابل سرکار (۲۲) محله وو، (۴۶۵، ۸۰۵۰۷) دام نغدی، (۱۳۷، ۱۷۸) دام مالیه، (۲۸، ۱۸۷) سپاره، (۷۰۰ و ۲۱۲) پلي او په خپله کابل ښار (۱۲، ۷۵۸، ۴۱۰) دام نغد عايدات درلوده. خو د کندهار سرکار (۲۴) محله، (۸۱۱۴) تومان (د کلیو مجموعه)، (۲۹، ۶۰۰) نغد دیناره، (۴۵، ۷۷۵) پسونه (۴۵) بلوخي آسان او (۳، ۷۵۲، ۹۷۷) خروارده غله، (۴۲۰) منه وریجی، دوه خروارده اوږه، (۲۰)

دا رتبه له لس زري (ده هزاری) څخه تر لس باشي (ده باشی) پورې (۶۶) رتبه ته رسېدلې او هر منصب له کښتنې خوا له پېنځه زري څخه د تنخواه له حیثه درې مرتبې درلودلې مثلاً لومړی پېنځه زري او دویم دریم پېنځه زري.

د ډهلي د تیموري دورې له پاتيو ودانیو څخه په افغانستان کښې: یو د کندهار د اوسني ښار لوېدیځ خوا ته د سرپوزې په غره کښې د چهل زینې دالان دی چې د هغه د لیکنې له مخې د هغه ځای ودانۍ پر (۹۳۰هـ) کال میرزا کامران، میرزا عسکري او میرزا هندال، پیل کړې او پر (۹۵۳هـ) کال یې پای ته رسولې تر هغو ورسته یوه اکبري منصبدار میر معصوم نومي پر (۱۰۰۴هـ کال) هلته د ماهرو ډبرو توپوونکیو په واسطه په څلورو کالو کښې د همایون او اکبر په نامه یو ډبرلیک کیندلی دی. بله لیکنه د کندهاري بابا حسن ابدال د خوربي سید حسن زنجیر یا د مزار ډبرلیک دی چې همدغه میر معصوم پر (۱۰۰۱هـ) کال کیندلی دی. همدا راز د کندهار شمال خوا ته څلوېښت میله لرې په خاکریز کښې د سید عبد الجلیل (مشهور په شاه مقصود) د سلطان خلیل زوی او د سلطان محمد لمسی (۸۵۴ م) د مزار ودانۍ او ډبرلیک دی چې پر (۱۰۵۵هـ) کال د سید معصوم د زوی میر بزرگ له خوا ودانه شوې او کیندل شوې ده:

د هاغه وخت بل ډبرلیک د سید محمد مشهور په سید شیر قلندر د امیر انصاري د زوی د مزار ډبرلیک دی چې د تاریخ معصومي په وینا د ۹۳۳هـ کال پر محرمه وفات شوي او پر (۱۰۰۵) کال نوموړي میر معصوم د کندهار د پنجوايي د سپروان په غره کښې کیندلی او ودانۍ یې پرې جوړه کړې ده بل د کندهار چارباغ دی چې د ابو الفضل په وینا د بابر له ودانیو څخه و.

خو په کابل کښې د شهر آراء باغ، چارباغ، د جلو خانې باغ اور ته باغ، صورت باغ، مهتاب باغ او د آهو خانې باغ د عبدالمجید په وینا د بابر د ودانیو له پاتې شونیو څخه دي چې جهانگیر یې په خپل ترگ کښې هم ستاینه کړې ده. همدا شان د پغمان باغ چې میرزا الخ بیگ او بابر جوړ کړی او د بابر تخت چې په خپله د ده په امر پر ۹۱۴هـ کال جوړ شوي او پر (۱۰۱۶هـ) کال جهانگیر د کابل جنوبي خوا ته بشپړ کړ، همدا راز د کابل چارچته (مشهور بازار چې علیمردان خان جوړ کړی و) د شور بازار مسجد (چې اورنگزیب ودان کړی و) علیمردان باغ، صفا باغ (د جلال آباد په بهسود کښې چې بابر جوړ کړی دی)، وفا باغ چې پر (۹۱۴هـ بابر ودان کړ) شهباز کلا (چې د ابو الفضل په وینا پر ۹۹۸هـ کال اکبر جوړه کړې وه)، استالف باغ، د بابر د مزار مرمرین مسجد او د مېلمې باغ (کابل ختيزي خوا ته په ۱۰۵۶هـ کال ودان شوی) د شاه جهان له ودانیو څخه دي.

د کابل حصار چې له پخوا موجود و د جهانگیری ترگ په وینا میرزا کامران ترمیم کړی او د بالاحصار ودانۍ د (۱۰۱۵هـ) کال پر سفر کښې د جهانگیر په امر ودانې شوې، خو د کندهار ښار حصار چې پر (۱۱۵۱هـ) کال نادرشاه وران کړ له پخوانۍ زمانې موجود و، د عبدالمجید په وینا شاجهان هغه د اته لکرو روپيو په لگښت ترمیم کړ د کابل شمالي خوا ته د پروان کلا (اوسنی جبل السراج) هم پر (۹۵۵هـ) کال همایون ودانه کړه چې د ده د لښکر مرکز و.

د ډهلي د تیموري پاچهانو په وختو کښې کابل، کندهار، بلخ او بدخشان دار الضرب هم وو او د ابو الفضل په وینا اکبر په عصر کښې کابل یو له هغو څلورو صوبو څخه و، چې د اکبر د طلا سکه په کښې وهل کېده، په څلورو وارو صوبو کښې د ډهلي د تیموري یا د صفوي پاچاهانو

له خوا د سپینو زرو او مسو سکهې وهل کېدې، د جهانگیر پر مهال په کندهار کېنې مسي سکهې وهل شوې دي چې د لمریز کال د میاشتو په ډول شکل لري، همدا شان جهانگیر د خپلې پاچاهۍ پر ۱۴م کال په کندهار کېنې د سپینو زرو پر روپۍ سکه ووهله چې دا بیت پرې لیکل شوی و: ((ز جهانگیر بن اکبر شاه سکه کندهار شد دلخواه))

په افغانستان کېنې د ډهلي د تیموریانو د وختونو علمي او ادبي

نومیالي دا دي:

ابترې بدخشی (شاعر)، ابراهیم بټنی (د مخزن افغان بشپړوونکی)، ملک ابو الفتح سیستانی (سردار شاعر)، آتشی قندهاري (شاعر پر ۹۷۳ هـ مړ دی)، شیخ احمد مجدد کابلي، (د سرهند عارف ۹۷۱ هـ ۱۰۳۴ هـ)، ارزاني (پښتو شاعر د ۹۵۰ هـ شاوخوا)، اشرف خان هجري (د خوشال خان خټک زوی پښتو شاعر)، میر اعجاز هروي (شاعر او نثر لیکونکی)، سلیم لودي افغان (شاعر)، افضل خان خټک (پر ۱۱۸۳ هـ مړ او د پښتو د تاریخ مرصع مؤلف)، ملا الف هوتک (د پښتو بحر الايمان ناظم - ۱۰۱۹ هـ)، امام الدین متي زی (۱۰۲۰ - ۱۰۶۸ هـ) د تاریخ افغان مؤلف، امانی کابلي (شاعر)، امانی افغان (شاعر - ۱۰۷۷ هـ کال پر شاوخوا)، امیر (پښتو شاعر - ۱۰۲۳ هـ)، انوري هروي (شاعر)، بابا بلخي (شاعر - د ۹۵۰ هـ شاوخوا)، بابو جان (پښتو شاعر - د ۱۰۵۰ هـ شاوخوا)، خواجه باقی الله کابلي (عارف او د سلسله الاحرار مؤلف ۹۷۱ - ۱۰۱۲ هـ)، شیخ بایزید افغان (د عالمگیر د وختو نامتو زاهد) بایزید روښان (پښتون مشر او لیکونکی)، بای خان (پښتو شاعر - ۱۱۰۰ هـ پر شاوخوا)، شیخ بستان بریخ (پښتون شاعر او عارف چې پر ۱۰۰۲ هـ مړ دی)، بنایي کابلي (د همایون د وختو شاعر)، بوالعجب کابلي (د اکبر د دورې شاعر)، جهانگیر هروي (د منظر الآثار ناظم چې پر ۹۴۶ هـ

مړ دی)، غزنوي (شاعر پر ۹۷۳ هـ کال په پېښور مړ کېنې دی)، تاديب هروي (شاعر ۱۰۸۰ هـ)، تاش محمد کندوزی د حجه الاورنگ شاهیه مؤلف - ۱۱۰۰ هـ)، ترابي بلخي (شاعر)، خوشال خان خټک (د پښتو نومیالی شاعر او جنگیالی مشر)، سلطان قندهاری، (د اکبر د وختو شاعر)، ثابت بدخشی (شاعر)، ثابت بریخ (پښتون عارف)، ثاني خان هروي (د اکبري دورې شاعر)، حبیبی کابلي (د یوسف او زلیخا ناظم - ۱۰۹۰ هـ)، قاضي نظام بدخشي (د بابر د دورې قاضي خان)، حسام الدین بدخشي (د بابر او همایون د دورې قاضي)، حلیمه (پښتنه شاعره - د خوشال خان خټک لور)، ملک حمزه سیستانی (شاعر ۱۰۸۳ هـ)، حمید ماشوخیل مومند (پښتو شاعر ۱۱۰۰ هـ)، حمید گل (پښتو شاعر)، خانگل خلیل (پښتو شاعر)، خانی کابلي (شاعر ۹۸۵ هـ)، خرد بیگی کابلي (شاعر چې پر ۹۷۵ هـ مړ دی)، خواند میر (د حبیب السیر، خلاصه الاخبار، دستور الوزراء او نورو لیکونکی پر ۹۴۱ هـ مړ دی)، خواجه زاده کابلي (د اکبر د عصر شاعر)، خواجه حسن هروی (شاعر - چې پر ۹۷۹ هـ مړ دی)، خواجه محمد بنگین (د عالمگیری عصر پښتو شاعر)، داعی کشمي (شاعر - پر ۹۹۴ کال مړ دی)، درویزه ننگرهاری (پښتو لیکونکی او نامتو مبلغ)، دولت لوانی (د پښتو شاعر - د ۱۰۵۸ هـ پر شاوخوا)، رابعه کندهاری (د بابر د عصر شاعره)، دوست محمد کاکړي (شاعر او د پښتو غرغښت نامې کتاب مؤلف ۹۲۹ هـ)، دبیري کابلي (د شاهجان د وختو شاعر)، ربیع بلخي (شاعر ۱۰۸۰ هـ)، رحمان بابا (د پښتو نومیالی شاعر او نامتو عارف)، رونقی بدخشی (شاعر پر ۹۶۴ هـ مړ دی)، زایر بدخشی (شاعر پر ۱۰۶۷ هـ مړ دی)، ساغری هروي (شاعر د ۹۵۰ هـ پر شاوخوا)، سروري کابلي (د عالمگیر د عصر شاعر)، زرغونه کندهاری (د پښتو شاعره چې پر ۹۰۳ هـ کال یې د سعدي بوستان په پښتو

نظم کړي، سکندر خان (د پښتو شاعر او د خوشال خټک زوی)، سلطان کندهاری (د اکبر د عصر شاعر)، سلطان علی او بهی هروی شاعر (۹۵۰ هـ شا و خوا)، سلطان محمد خندان (د کابل خطاط او شاعر - ۱۱۰۰ هـ کال په شا و خوا)، سوسني کابلې شاعر او جهانگیر د عصر امیر، سید احمد خټک (د اکبری عصر له مؤلفانو څخه و)، سیف خان خوستی قطغنی (په موسیقۍ د راگ پن مؤلف او د شاهجهان د وختو افسر چې په ۱۰۹۵ هـ مې دی)، ملا شاه بدخشي (شاعر او تفسیر لیکونکی په ۱۰۷۰ هـ کښې مې دی)، شجاع سیستانی (شاعر)، شوخی هروی (شاعر)، شیدای بلخي (د بابر د حضور له پوهانو څخه و)، امیر شیر علي خان لودي (د مرآة الخيال د تذکرې مؤلف ۱۱۰۲ هـ)، شیر محمد هوتک کندهاری (۱۰۹۲ - ۱۱۷۵ هـ د اسرار العارفین ناظم په پښتو)، شیر محمد ننگرهاری (د پښتو شاعر ۱۱۰۰ هـ)، صادق کندهاری (د همایون د عصر شاعر) صبحی بدخشي (شاعر - چې په ۹۷۳ مې دی)، صبحی کابلې (د اکبر د دربار شاعر) صدر خان خټک (د پښتو شاعر او د خوشال خټک زوی)، حاجي عارف کندهاری (د بیرم خان د دربار مشهور مؤرخ، صوفي او شاعر او په ۹۸۶ هـ د مطلع و مقطع لیکونکی)، حاجي عارف کابلې (شاعر ۱۰۰۰ هـ) ملا عالم گلبهاري (د اکبر د وختو شاعر او د صلصلة الجرس ناظم او د لالة العقل او بحر الوجود او عوالم الاثار او فواتح الولاية لیکونکی چې پر ۹۹۲ مې دی)، عباس سروانی (د تاریخ شیر شاهي مؤلف)، عبدالسلام پشاوری (پښتو لیکونکی او د درويزه لمسی)، عبدالرحمن بختیار (۹۰۰ د شاوخوا عارف)، عبدالعزيز هروی (د بابر دوختو عالم)، عبدالرحمن رمزی بدخشي (دردالشعیه او اثبات نبوت مؤلف)، میر عبدالله د میر نعمان زوی (شاعر او د نقشبند په له مشایخو څخه و)، عبدالعلي تالقانی (د انشا لیکونکی ۱۰۶۰ هـ)، عبدالله نیازی (د اکبری دورې عارف چې پر ۱۰۰۰ مې

دی او د شیخ سلیم چشتی او سید محمد جونپوری شاگرد)، عبدالله (د پښتو شاعر د ۱۰۰۰ هـ پر شاوخوا)، د هزاره ضلع عبدالرحمن مانکراوی، (په اکبری عصر کښې د حسینة مؤلف)، عبدالرحیم مانکر اوی (د اکبر په عصر کښې دردالبدع مؤلف)، عبدالوهاب مانکراوی (د اکبر په عصر کښې د کنزالدقایق ناظم)، عبدالرسول د سید علي زوی (پر ۱۱۱۸ هـ کال د مجمع اللغات والاسامو مؤلف)، عبدالقادر خټک (د پښتو شاعر او د خوشال خان زوی)، عبدالصمد بدخشي (د ۹۵۰ هـ د شاوخوا شاعر)، عبدالرحیم هوتک کندهاری (د پښتو شاعر)، عبدالرشید د سلطان حسین زوی (د ۱۱۰۰ هـ پر شاوخوا د رشید البیان ناظم)، عبدالرزاق کابلې (د شاهجهان د عصر عالم چې پر شرح تجرید محاکمات یې حواشي لیکلې)، عزت هروی (شاعر او د عالمگیر د دربار لښکري افسر چې پر ۱۰۸۰ هـ مې دی)، عشقی کابلې (میر بخشی او د اکبری عصر شاعر چې پر ۹۹۰ هـ مې دی)، علي خان (د پښتو شاعر)، سید علي کندوزی د سید قنبر زوی مشهور په پیر بابا (نامتو عارف)، عمر خویشکی (د اکبری عصر له پوهانو او د پیر روښان له پیروانو څخه و)، عیسی پېښوری د آخوند پنجو شاگرد (د اهل بیت د فضیلت د کتاب لیکونکی)، عیسی مشوانی (د پښتو شاعر - ۹۰۰ هـ)، عیسی آخوند زاده کاکړ (د پښتو شاعر د ۱۰۵۰ هـ پر شاوخوا)، میر کلان غزنوی (د اکبر عصر شاعر او امیر)، غلام محمد د شیر خان گیگیانی زوی (په پښتو د معراج نامې او سیف الملوك ناظم ۱۱۱۵ هـ)، غیوری کابلې (شاعر او د شهزاده محمد حکیم نوکر)، فخری هروی (شاعر او د همایون د عصر مؤلف)، فصیح هروی (شاعر)، فصیحه هروی (شاعره)، فیاض پېښوری (د پښتو شاعر د بهرام او گل ندامې د کیسې ناظم)، فیاض هروي (شاعر ۱۱۰۰ هـ) فیروزه کابلې (شاعر او د همایون له درباریانو څخه)، قاسم

کندهاری (د اکبر د عصر له پوهانو څخه)، شیخ قاسم سلیمانی پېښوری (د اکبر د عصر عارف او د تذکره الاولیاء افغان لیکونکی)، قاسم کاهی کابلی (د اکبر د دربار شاعر)، قاسم شینواری (په پښتو کښې د فواید شریعت لیکونکی پر ۹۷۶ هـ)، قلندر (د پښتو شاعر)، کاظم خان شیدا (د خوشال خان خټک د کورنۍ پښتو شاعر)، کاشفی بدخشی (شاعر - ۱۰۴۲ هـ)، میرزا کامل د احمد بخشی زوی (د بحر الزمان لیکونکی چې پر ۱۱۳۱ کال مړ دی)، گدایی کابلی (د همایون د عصر شاعر)، لایق بلخي (د توران د پاچا امام قلی خان د دربار شاعر)، شیخ متی کاسی (د اکبر د وختو عارف چې پر ۱۰۱۰ هـ مړ دی)، میر محمد زاهد هروی د قاضي اسلم زوی (د شاهجهان وقایع نویس ۱۰۴۶، د خپل وخت عالم د شرح مواقف د حاشیې، د علامه دوانی د شرح تهذیب د حاشیې، د قطب الدین رازی د تصور او تصدیق د حاشیې او د شرح الهیا کل وزواید ثلاثه د حاشیې لیکونکی)، قاضي محمد اسلم هروی (د جهانگیر په عصر کښې د کابل او هند قاضي او د شاهجهان امام و، چې پر ۱۰۶۱ هـ کال په لاهور کښې مړ دی)، شیخ محمد امین بدخشی (عارف او د قطرات او د ضروریه د رسالې لیکونکی چې پر ۱۰۹۸ هـ کال په کشمیر کښې مړ دی)، محمد یوسف کابلی د شاه بیگخان زوی (وژلی شوی شاعر - ۹۸۰ هـ)، شیخ محمد صالح الکوزی کندهاری (د پښتو شاعر - اود ۱۰۱۴ هـ د شاوخوا عالم)، محمد صالح فارغی (د همایون د عصر شاعر)، محمد تقی تالقانی غافل (شاعر چې پر ۱۰۵۰ هـ مړ دی)، ملا محمد هروی (د اکبری عصر عالم - ۹۸۲ هـ)، محمد هاشم کندهاری (د بیرم خان د دربار شاعر)، محمد فاضل بدخشی (د جهانگیر په عصر کښې د عدالت اردو قاضي او د خپل وخت عالم)، محمد امین فوشنجی د قنبر علي زوی (د شیباني د دربار امیر او شاعر)، محمد

طاهر انصاری هروی (د ۱۰۰۰ هـ د شاوخوا شاعر)، محمد د ابراهیم زوی (د سلطان ابراهیم لودي د عصر مورخ او د تاریخ ابراهیم شاهي لیکونکی)، علي محمد مخلص روښانی (۹۵۰ هـ د پښتو شاعر) ملامست زمند (د ۱۰۵۰ کال په شاوخوا کښې په پښتو د سلوک الغزات لیکونکی)، مستفید جگدلکی (د ۱۰۰۰ هـ په شاوخوا کښې د بخارا د پاچا عبدالعزیز خان د دربار شاعر)، مسعود د عبدالله پېښوری زوی (د پښتو شاعر اود ۱۰۰۰ هـ شاوخوا کښې د آدم خان او درخانی د نکل ناظم)، مصطفی خان بدخشي (د عالمگیر د دربار امیر، عالم او د قرآن د آیتو د استخراج په اړه د امارات الکلم د کتاب لیکونکی)، مصطفی د نورمحمد زوی، د عبدالکریم لمسی او د درويزه کړوسی د ۱۱۱۲ هـ کال د شاوخوا پښتو لیکونکی)، مظفر الدین بدخشی (د ۹۸۷ هـ شاوخوا شاعر) میر معصوم نومی د سید صفایي زوی د هماغه بابا حسن ابدال له نسله چې په کندهار کښې ښخ دی (د اکبر د دورې شاعر، نظامي افسر، د تاریخ معصومي او طب نامې مولف، د معدن الافکار، حسن، ناز، اکبرنامې او پری صورت ناظم) مغزي هروی (د میرزا کامران د عصر شاعر چې پر ۹۸۲ هـ مړ دی)، معجز کابلی (د عالمگیر د عصر شاعر) مفید بلخي (د ۱۰۵۰ هـ کال په شاوخوا کښې د بخارا د عبدالعزیز خان د دربار شاعر) مقصود هروی (د همایون د دربار خطاط)، تاج محمد ممنون (شاعر پر ۱۱۵۰ هـ مړ دی)، قاسم موجي بدخشی (امیر او د همایون د دربار شاعر، د یوسف، زلیخا او لیلی مجنون ناظم چې پر ۹۷۹ مړ دی)، مهري هروی (د ملکه نورجهان د دربار شاعره) میر کلان هروی (د جهانگیر ښوونکی او نامتو عالم چې پر ۹۸۳ هـ مړ دی)، میرک بلخي چې فکري یې تخلص و، (عالم او شاعر و او پر ۱۰۶۱ هـ کال په اصفهان کښې مړ دی)، میرک هروی (د دارا شکوه ښوونکی او د خپل وخت عالم او د

عالمگیر د وخت صدر کل چې پر ۱۰۷۱ هـ مې دی، میر دوست کابلی (د اکبری عصر خطاط)، میرزا خان انصاري روښاني (د پښتو شاعر)، میر الهی بدخشی (د کولاب شاعر او قاضي. د ۹۵۰ هـ پر شاوخوا)، میر علي ۶ یو (نامتو خطاط چې پر ۹۶۶ هـ مې دی)، میرزا قلی میلی هروي (شاعر چې پر ۹۸۳ هـ مې دی)، ناظم هروي (شاعر- د ۱۰۷۰ هـ پر شاوخوا) میر نصر الدین هروي (د عالمگیر او اکبر د دربار له پوهانو څخه)، قاضي نظام غازي خان بدخشی (د شهزاده محمد حکیم او اکبر د دربار امیر او عالم ؤ او د اثبات کلام او بیان ایمان تحقیق او تصدیق د رسالې مولف او د وسایل تصوف او پر شرح عقاید د حاشیې لیکونکی چې پر ۹۹۲ هـ مې دی)، خواجه نظام الدین احمد هروي د محمد مقیم زوی د اکبر د دربار مورخ او د طبقات اکبري مولف (چې پر ۱۰۰۳ مې دی)، نظمي بلخي (د ۱۱۰۰ هـ د شاوخوا مولف)، نعمت الله هروي (د خواجه حبیب الله زوی پر ۱۰۱۸ هـ د مخزن افغان لیکونکی)، نعمت الله د رکن الدین تیراهی زوی (د ذکر و فکر د رسالې او رسایل تصوف مولف د ۱۰۰۰ هـ پر شاوخوا)، نېکبخته د پېښور د شمالي د شیخ الله داد مموزي لور (د شیخ قاسم سلیماني مور او پر ۹۶۹ هـ کال د ارشاد الفقرا، مولفه)، واصب کندهاری (شاعر پر ۱۰۵۰ هـ په اصفهان کښې مې دی)، واصل (د ۹۰۰ هـ په شاوخوا کښې د پښتو شاعر)، واصل کابلی (شاعر چې پر ۹۶۸ هـ مې دی)، واقعي هروي (د اکبر ملازم - شاعر)، والای قطفنی (شاعر او د شاهجهان په وخت کښې د کشمیر صوبدار چې پر ۱۰۷۴ هـ مې دی)، وداعي هروي (د اکبر د وخت شاعر)، وفای هروي (شاعر- چې پر ۱۰۷۴ هـ مې دی)، وقوفي هروي (د اکبر د عصر شاعر او عالم)، ویسی هروي د ۹۸۳ هـ په شاوخوا کښې شاعر او خطاط)، هدایت بدخشی (د خسرو او شیرین ناظم چې پر ۱۵۰ هـ مې دی)، همت خان (د شاهجهان د

دربار له امیرانو او شاعرانو څخه و، چې پر ۱۰۹۲ هـ مې دی، همت سیستانی د ملک حمزه زوی د (د شاه جهان د عصر شاعر)، یاري هروي (د ۹۵۰ هـ د شاوخوا شاعر)، یحیی سبزواری (شاعر چې پر ۱۰۳۵ هـ مې دی)، یکتای بلخي (د بخارا امام قلی خان د دربار شاعر)، یگانه بلخي (د بخارا د امام قلی خان د دربار شاعر)، یونس خیبري (پښتو شاعر). د بابریانو په عصر کښې هندوستان تر یوې سیاسي ادارې لاندې راغلی و، دا مهال د ایران صفوي شهنشاهي بشپړه شوې وه. په تورکیه او عربي هېوادو کښې هم د عثمان د اولادې خلافت د افریقا تر پایه غځېدلی و. په ماوراءالنهر کښې هم شیباني کهاله (۹۰۶-۱۰۰۷ هـ) اقتدار موندلی و چې د دغو څلورو اسلامي شهنشاهيو د هېوادو بریدونه د گنگا له غاړې د ایتالیا تر کڅو، جبل الطارق او طنجه پورې غځېدلي او د اسیا، اروپا او افریقا پر لویه برخه یې واکمني لرله. دانگلستان، روسیې، هالنډ، پرتگال، هسپانیا د هېوادونو سیاسي او تجارتي اړیکي هم له هند، ایران او عثمانیه سره ټینګ شوي وو، ځکه نو د هند تجارت د پېښور، کابل، بخارا، کندهار، هرات، بخارا او مشهد له لارو له ماوراءالنهر او ایران سره پر مخ لاړ. د شاهجهان په وختو کښې د کابل، کندهار، بلخ او بدخشان له صوبو څخه په دولتي خزانه کښې د دولت د عایداتو له زیاتوالي څخه هم زیاتېږي چې تجارت، کرهنې او صنعت پراختیا موندلې وه، ځکه نو د هند ایران او عثمانی امپراتوریو د صنایعو تجارت او علومو د ودې په ډگر کښې یې ښه خدمتونه کړي دي، له ماوراءالنهر ایران او خراسان څخه به تل صنعت کاران هند ته او له هغه ځایه به نوموړیو هېوادو ته تلل راتلل. پوهانو به هم له یوه هېواده بل ته تګ راتګ کاوه. تاجرانو به هم د عثمانیه، ایران او ماوراءالنهر نفیس کالي او مالونه د خراسان له لارې هند ته او هندي مالونه (عقاقیر او دارو درمل) به یې

خراسان ماوراءالنهر، ایران او عثمانیه ته وړل، له دې کبله به تل تجارتي بډایې قافلې د کابل، کندهار او هرات له لارو تېرېدې. امرتسر، پېښور، ملتان، بنکارپور، کابل کندهار، هرات، بخارا، خجند او مشهد د تجارتي لارې ستر مرکزونه وو.

په افغانستان کېږي د بابر اولاده:

- * ۱- بابر (۹۱۰-۹۳۷ هـ)
 - * ۲- همایون د بابر زوی (۹۳۷-۹۶۳ هـ)
 - * ۳- کامران د بابر زوی (د ۹۶۰ شاوخوا)
 - * ۴- جلال الدین محمد اکبر د همایون زوی (۹۶۳-۱۰۱۴ هـ)
 - * ۵- محمد حکیم د همایون زوی (د ۹۹۰ هـ شاوخوا)
 - * ۶- جهانگیر د اکبر زوی (۱۰۱۴-۱۰۳۷ هـ)
 - * ۷- شاهجهان د جهانگیر زوی (۱۰۳۷-۱۰۷۶ هـ)
 - * ۸- اورنگ زیب د شاهجهان زوی (۱۰۶۸-۱۱۱۸ هـ)
 - * ۹- معظم شاه د عالمگیر زوی (د ۱۱۲۴-۱۱۱۸ هـ شاوخوا)
- (۷۳ نومره نسب پانډه وگورئ)

مأخذونه:

تاریخ هند د دو لافوز- بابر، د فرانسوی فرنارد گرو ناد- اقبالنامه جهانگیری- اکبرنامه - تزک جهانگیر - منتخب اللباب - عالمگیر نامه - طبقات اکبري - ریاض السلاطین - دول اسلامیه - ایین اکبري - رقعات عالمگیری - منتخب التواریخ- تزک بابر، فرشته - مجمع السلاطین - کیمبرج هستری آف انډیا ۴ ټوک - دائرة المعارف اسلامي - سیرا لمتاخرین - تاریخ معصومي - مفتاح التواریخ - مخزن افغاني - حیات افغاني - خورشید جهان تاریخ نظامي ایران - تذکرة الابرار والاشرار - سلوک الغزات قلمی پښتو-

تاریخ مرصع پښتو - دیوان خوشال خان پښتو - پته خزانہ پښتو - پادشاهنامه - عمل صالح - افغانستان در عصر تیموریان هند د جیبی - تاریخ هند د سمة مائثالا مرا - سبجة المر جان فی آثار هندوستان - د کندهار د چهل زینې ډبرلیک - تذکرة نصر آبادی - ذکر مجدد - تذکرة علمای هند - د پښتونخوا هار او بهار- پښتانه شعرا ۲ ټوک - روز روشن - تاریخ افغاني د امام الدین هفت اقلیم - شمع انجمن - د راورتي د گرامر سریزه - شکرستان افغاني - بهارستان افغاني - سکینه الفضلا - قاموس الاعلام ترکی - مذکر احباب قلمي - حجة الاورنگ شاهیه قلمي - آتشکده أذر - گلشن روه - چراغ انجمن - خوشال خان د کلیات سریزه - تذکره حسیني - کلید افغاني - جامي سروازاد - تاریخچه شعر پښتو - تاریخ ادبیات پښتو ۲ ټوک - ریاض الشعراء قلمي - مرآة الخیال - مآثر رحیمی - مخزن اسلام پښتو قلمی - خزینة الاصفیاء د عبدالقادر خان د دېوان مقدمه - تذکرة الخواتین - نفايس الماثر - فواید الشریعه پښتو خطي.

پاره يې د خونړيو پاچاهانو له خوا کونو سره ډغرې ووهلې او لکه په دغه تاريخچه کې مو چې خو ځله لوستې دي له تاريخي هڅو سره سره يې د خپلواکۍ بيرغ هم رياند ساتلی دی.

يو له هغو مېړونيو څخه چې غوښتل يې بيا افغانان خپل تاريخي برم ته ورسېږي بايزيد مشهور په پير روښان و، چې بنکيلاکگرو ورته (پير تاريک) وايه، دا تاريخي زړور او د بنکيلاکي واکمنۍ دښمن شخصيت بايزيد د قاضي عبدالله زوی او د محمد لمسی چې ده ته يې سراج الدين او ميا مسکين روښان هم ويل د انصاري له کورنۍ، په خټه اورمې پښتون، پر (۹۳۲هـ) کال د پنجاب په جالندهر کښې د بيني (صورت مهند بي بي) له نسه چې د محمد امين لور وه وزېږېد، انصاري کهول لومړی په کندهار او بيا د وزيرستان په کاني گرم کښې اوسېده، محمد امين د بيني پلار د عبد الله د نيکه ورور و، دا يو علم پال کهول و.

د روښان د کهاله نيکه محمد انصاري دوولس زامن لرل چې له هغې جملې څخه عبدالله فضيلت درلود، د قضا په چارو بوخت و او لکه چې آخوند درويزه وايي اورمې او انصاري د وزيرستان له قبيلو څخه دي او ميا روښان له انصاري قبيلې څخه و.

خو د پنجاب د جالندهر په ښار کښې د انصاري په نامه يو کهول و، چې ځانونه يې د ميا روښان اولاده بلله او له دوی سره د (تذکره الانصار) په نامه يو کتاب و، چې په هغه کښې يې د بايزيد نسب په اووه لسمه پورې ايوب الانصاری د حضرت محمد (ص) يوه صحابي ته رسولی دی.

وايي چې د بايزيد د زېږېدو ځای جلندهر دی او د ده حجره تر اوسه د شيخ احمد غوث ولي مزار ته نژدې شته. په دې توگه به يې د دغه تاريخي اړيکي له امله انصاري نوم

شپږمه برخه

روښانيان

(۹۶۰ - ۱۰۴۷ هـ)

مخکښې مو ولوستل چې د غور د سوريانو دوره چې په خټه افغان او د افغاني وياړونو ساتندويان وو په بې ساري برم و پرتم تېره شوه، هغه شاهنشاهي د خراسان د لوبديزو سيمو له پايه د گنگا تر غاړو خپره وه. سر بېره پر دې چې د چنگيز وحشيانه يرغلو دا برم و پرتم و نړاوه، خو افغانانو هغه هېر نه کړ او په هند کښې يې بيا د لوديانو، سوريانو، خلجيانو او نورو د پاچاهۍ په جوړولو لاس پورې کړ. خو د چنگيز او تيمور د اولادې پرله پسې يرغلو پرې نه ښووه چې د افغانستان او خراسان خاوره بيا يو سياسي يووالی ومومي، بابر چې د همغه توکم (نژاد) سړی و، هماغه يې وکړل چې نيکونو يې کړي وو.

په دې څو پرله پسې پېړيو کښې افغانان تل د خپل تېر برم و پرتم د راگرځولو په تکل کښې وو او په دغو څلورو سوو کالو کښې د افغانانو په غرو کښې داسې مېړونه وزېږېدل چې د افغاني تاريخي برم د راگرځولو له

موندلی وي، خو دا چې د وزيرستان په اور مړ قبيلو کښې په دغه نامه کومه قبيله نه شته ځکه نو ښايي وويل شي چې انصاريان له پلار و نيکه را په دې خوا له افغانانو سره اوسېدل، ځکه نو دوی افغانان وو او ټولو خلکو د درناوي په سترگو ورته کتل.

بايزيد په کوچينوالي کښې له خپله پلاره او ملا پاينده او ملا سليمان کالنجري څخه زده کړه وکړه، چې زلمی شو پلار يې وغوښتل چې دی په ملتان کښې د شيخ بهاء الدين زکريا په کورنۍ وگروهوي او د هغوی مريد يې کړي، خو ده چې وده او لارښوونه ارثي نه گڼله نو د خپل تره زوي خواجه اسمعيل د خداداد زوی او د محمد لمسی ته يې د ارادت لاس وغواوه، تل يې په زهد، طاعت او تقوی ژوند کاوه او له خپل پلار سره چې ظاهراً قاضي او په دنياوي چارو ککړ و، نه اوسېده.

دا مهال بايزيد خانگړی زيار، زهد، مراقبې او تفکر ته ملا وتړله او لکه چې په خپله وايي يوه شپه يې حضرت خضر پر خوب وليد، تر هغه وروسته د قرب او وصلت مرتبې ته ورسېد او تل يې خپل پلار و مېريزی ورور شيخ يعقوب د قاضي تابه او بډې اخيستلو څخه منع کول ځکه نو له هغه وخته د ده او د کورنۍ تر منع اختلاف پيدا شوی و.

بايزيد له زلمي تابه په گرځېدو او د نفس په تزکيه لاس پورې کړی و، تر کندهار، هند، ماوراء النهر او سمرقند پورې ولاړ د پوهانو او د نظر له خاوندانو سره يې وکتل او دوديز عربي او ديني علوم يې زده کړل، په ادب، فلسفه او تصوف کښې يې مطالعات وکړل او د آفاق او نفس په سير بوخت شو، د دغه سفر په ترڅ کښې يې د آسانو سوداگري کوله، چې له سمرقنده به يې ښه اسان رانيول او هند ته به يې بوتلل، د ده دا سفرونه له پېنځلس کلنۍ څخه د (۹۴۷هـ) کال په شاوخوا کښې پيل او د (۹۶۰هـ) کال

تر حدودو پورې جاري وو.

دا وخت د بايزيد علمي او فکري شخصيت ښه پوخ او د مورخانو په وينا فکور، عالم، فصيح او فاضل سړی ځنې جوړ شو. آخوند درويزه د ده مخالف هم وايي چې هونيار، پوه او فيلسوف سړی و. د دبستان مذاهب مؤلف ليکي چې: په کابل کښې يې د ميرزا محمد حکيم په دربار کښې ډېر پوهان او علماء په مناظره کښې پرده کړل او پر هغو يې بری وموند، ځکه نو ميرزا دی په درنښت بيرته واستاوه او حتی وايي چې: په خپله ميرزا، د کابل قاضي خان، حکيم خان او ميرزا اتاليق ټول پر ده معتقد شول.

بايزيد د خپلو سفر و او گرځېدو پر مهال په ټوله پښتونخوا کښې د افغانانو د مظلوميت حال ته ځير شو، دا چې د لوديانو او سوريانو تېر برم هم ور په ياد و، نو دا فکر ورته پيدا شو چې دا بې وزلي او تيت پرک خلک پر خپل ملي مرکز راغونډ او په دوی کښې داسې حکومت منځته راولي چې د دوی خپل وي او د پښتنو د آزادۍ نغری بيا تود شي.

څرگنده ده چې د بايزيد دا سياسي نظريه د هند د تيموريانو د هغو ظلمونو او ستمو مخالفت و، چې دوی پر افغانانو کول او په ليدو يې هر حساس پښتون د مخنيوي له پاره پارېده.

په دې اړه دوه تاريخي سندونه را سره شته: لومړی دا چې بايزيد د مشهور بيرم خان د حکمرانۍ پر مهال د (۹۶۰هـ) کال پر شاوخوا کندهار ته راغلی و او تجارتي مالونه يې راوړی وو لکه په خپله چې ده ليکلی دي: د هغی سيمې حکمران پر کاروانيانو ستم وکړ، د داد خواهۍ پر وخت يې دی هم دربار ته بوت، دی داسې ليکي:

"...په هغه وخت کښې په کندهار کښې يو مير و، چې بيرمخان نومېد، پر هغه کاروان يې ظلم وکړ... نو د ځينو وارثان ټول شول د فرياد

کولو له پاره او زه يې هم له خان سره رهي کړم... ما وويل حق تعالیٰ به اميران او پانجانان له عدله وپوښتي او د چا يو ذره عمل نه ضايع کوي، ورښيي يې چې: (فمن يعمل مثقال ذره خيراً يره) تر بيرمخان ومنل او ويې ويل: چې د حال پوښتنه کوم، خو پوښتنه يې و نه کړه د وعدې مخالفت وشو...

له دغه بيانه چې په خپله د بايزيد په قلم نقل شوی دی داسې څرگندېږي چې دا ستر افغاني شخصيت پر خپل قوم باندې د پردیو حاکمانو د مظالمو له ليدو څخه متاثر، ظالمان يې د عدالت او نياو خوا ته وبلل. دا شريف احساس چې د پردیو د زړه ځورونکيو ستمو له ليدو څخه يې شکه هر غيرتمن سړی ته پيدا کېږي، د روښاني نهضت اساسي سبب شو چې تذکره الانصار يې داسې بيانوي: "حکام مغل ظلم و ستم خود را بر افغانان بغايت رسانيدند، تا جاييکه روزی یکی از بن ستم کاران يکنفر زن افغان را مآخوذ داشت و موی سر او را با سنگ آسيا فرو بست، چون پله سنگ بدوران آمدی، آژن نیز با آن گشتی و فریاد برآوردی..." بايزيد چې سپیڅلی پښتون و، د دغه ويرجن حالت په ليدو به سره پېچيل کېده او له گوگله به يې دود خوت، ځکه يې نو د هغه ظلم او ستم مخنيوی خپله ملي وجيبه وگنله او د روحي سير او مراقبت په عالم کېنې يې د سرور کائنات حضور ته عرض وکړ او اجازه يې وغوښتله چې قوم د مظلومانو د ځور او ستم د مخنيوي له پاره هڅه وکړي او ظلم پای ته ورسوي تر هغه وروسته چې يې داسې يوه روحاني اجازه واخيستله نو په مېړانه د پردیو ستمکارانو مخې ته ودرېد او د افغانانو په غرو کېنې يې يو دا بې نهضت منخته راووست چې په هغه کېنې د جالندهر يو نوميالي بزرگ، شيخ غوث الکرام داسې وويل: "په غرو کېنې بيا يو اور بل شو، خدای دې عاقبت په خير

کړي".

بايزيد د عدل او انصاف پر لار قدم کېښوونو او له هغې سيمې يې د ځور او ستم کرغېړنې نڅښې ورکې کړې. کېدای شي دا بيان کم مټ رېښتيا نه وي، خو دا حقيقت ترې لاس ته راځي چې د روښان نهضت علت العلل پر افغان اولس د پردیو د ستمگاری مخنيوی و، چې هغه وخت د (دهلي) د تيموري حکمدارانو د ظلم په اور سوزېدل، ظلم او ناروا تل په خپل مقابل کېنې اتلان زېږوي او ننگيالي مېړونه پاروي.

پورتنۍ ليکې د بايزيد روښان د آزادۍ غوښتلو نظريه او د سياسي عقيدې فلسفه څرگندوي. خو هغه يو داسې مرکب کرکټر (سجيه) درلود چې ظاهراً يې په نورو سياسي آزادۍ غوښتونکيو او جنگياليو کېنې څرک لگېدای نه شي، ځکه دی په عين حال کېنې چې يو ننگيالی جگړن و، د تصوف، صلاح، تقوا، د نفس د رياضت او ارشاد څښتن هم و چې ده د شخصيت دا اړخ په لاندې ليکو کېنې د هغه له تحليل سره لوستل کېدای شي:

د چنگيز او تيمور تر هولناک چور او چپاو وروسته د منځنۍ آسيا په هېوادو کېنې له مصره تر هنده د گوښه گيری، له ژوندانه څخه د تېښتې او منفي خوا ته د رجوع يو راز احساس پيدا شو چې د هماغو تاريخي بدمرغيو وينو تويولو منطقي نتيجه وه. خلک چې له مادي آلامو څخه سترې شوي وو، نو د تصوف او روحانيت په لمنه يې منگولې ولگولې او د جگړې، چور او چپاو له ډگره يې د خانقاه گوت ته پناه يووړه، د تصوف مسلک بشپړ دود شو، په ټوله منځنۍ آسيا کېنې د اولياء الله او د تصوف د خاوندان گاونډ د ویرژوليو او رېږدوليو له پاره يوازینی تاتوبی گنل کېده، ان تر

(۹۰۰هـ) کال وروسته په اردبیل کښې د شیخ صفی الدین د خانقاه له گوټ څخه یوه لویه شاهشناهي هم را ولاړه شوه، چې وروسته یې پر ټول ایران او د افغاني خاورې پر یوې برخې واکمني درلوده او د دربار رسمي کسان د (صوفي) په لقب یاد شول، په بخارا او هرات کښې د تیمور د اولادې حکومت هم پر روحي بنسټو ولاړونو د دوي په دربار کښې د نقشبنديانو اغېزه دومره ډېره وه چې د تیمور غونډې مدهش خونخوار هم ورته پر گونډو شوی او تندي یې پر ډرشل ورته ایښي و، د هرات په دربار کښې مولانا جامي دومره اغېزه درلوده چې د هغه ستر وزیر امیر علي شیر نوایي د ده په ستاینه کښې شعرونه ویل او له هند نه نامتو وزیر محمد کاونان د خپل نیاز عرض د ده حضور ته لیکه.

دا مهال د پښتونخوا سیمه چې دهند، ایران او ماوراء النهر تر منځ پرته وه له دې روحي هڅې څخه خورا زیاته متاثره شوې وه، تر دې چې یوه سړی د پیر بابا په نامه له اتهکه تر کابله د خلکو د ځان او مال څښتن و او ټول یې تر روحي اغېزې لاندې وو.

دا نافذ او جذاب شخصیت سید علي نومېده چې د قنبر علي زوی، د سید احمد نور لمسی، د سید یوسف نور کړوسی او د محمد نور کوسی و، چې د محمد زوی د تیمور لنگ له خوریاڼو څخه و، د ده اولادې د تیموري پاچاهانو له دربارو سره اړه درلوده، د سید علي پلار له ترمذ کاندوز ته راغی، له هغه ځایه د بابر له زوی همایون سره هند ته لاړ، په خپله سید علي په مانک پور کښې د شیخ سالار رومي لاس ونيو او استفاضه یې څڼې وکړه، بیا له هغه ځایه د افغانانو غرو رغو ته راغی سید علي تر (۹۰۰هـ) وروسته زېږېدلی او د (۹۶۲هـ) کال په شاخوا کښې د اتهک او خیبر تر منځ سیمو ته راغی، ده چې د تیمور له کهاله سره خپلوي او اړه درلوده او له بلې

خوا هاغه مهال د همدغو سیمو خلکو د ډهلي تیموري امپراتورۍ ته تل سر درد پیدا کاوه، نو ځکه نوموړیو سیمو ته د سید علي راتگ له سیاسي مقاصدو څخه تش نه و او دغو سیمو ته له رارسېدو سره یې د یوسفزیو د دولت زي تېریدو لوی ملک لور وکړه او د روحاني اغېزې د خپرولو په ترڅ کښې یې خپل سياسي مقصدونه هم پر مخ بیول. غوښتل یې چې په دې سیمو کښې د دین او روحانیت له لارې د ډهلي د دبار مخالفان نوم بدې او ناکام کړي او د ډهلي د دبار اطاعت ته د خلکو پاملرنه وگرځوي.

سید علي دلته مخلص او خونگر مه مريدان پیدا کړل، په پښتونخوا کښې تر دېرشو کالو پورې یې تاج و تخته پاچا و، چې د ډهلي له درباره مادي او مانيزه مرسته ورسره کېده، د ده سياسي او روحاني مرکز په بونیر غرو (پاچاکلی) و، چې هملته پر (۹۹۱هـ) کال مړ شو. دغه سید او د ده مريدانو په خپل ټول ځواک د بايزيد روښان تکفير او ناکامۍ ته ملا وتړله او په راز راز وسیلو یې (لکه پروپاگند، وعظ او خطابه او د کتابو د لیکلو له لارې) په پير روښان پورې د الحاد، بد بینۍ او بد اعتقادی تور وتاړه.

اوس به تاسې ته روښانه شوې وي چې د بايزيد د پیدایښت په چاپېریال کښې تصوف او طریقت، پیري او مريدی څومره غښتلې اغېزه او دود درلود؟ ځکه نو که بايزيد له آره یو آزادی غوښتونکی جنگیالی مېړه هم و، خو د خپل چاپېریال د غوښتنې له مخې اړ و، چې خپله متاع د بازاریانو له غوښتنې سره سمه عرضه کړي او خپل ځان په هغه وسله سمبال کړی چې د ده د سياسي مخالفانو په لاس کښې وه او د ده پر ضد یې کاروله ځکه نو بايزيد تصوف، ریاضت او طریقت له خپل سياسي مسلک سره چې په دې سیمو کښې یې تاریخي ویارنې، افغاني پاچاهۍ منخته راوړل او سياسي مرکز جوړول و، ګډ او یو داسې عجیب مرکب یې څڼې جوړ کړ چې

هم يې روحي اړخ لاره او هم مادي.

تر دغه ځايه مو د روښاني نهضت د پيدايښت او د دغو خلکو د تفکر بڼه او د دوی د تحریک د فلسفې په شاوخوا کښې لنډ څه وويل.

اوس د دغه ستر مېړه په اړه پاتې ټکي لیکو:

بايزيد په زليمتابه کښې شمسيه نومي لودي پېغله په جالندهر کښې په نکاح کړه، چې د دې افغاني مېرمنې له نسه يې نوميالي اولادونه وزيرېدل، لکه د دبستان مذاهب مؤلف چې ليکي: د ۹۶۹هـ کال تر شاوخوا پورې د بايزيد شهرت هرې خوا ته خپور او ډېر ځواک يې وموند افغانانو د ده بلنه ومنله او د ده مرستې ته يې ملا وتړله.

بايزيد لومړی د دبار او سياست د واکمنو په لارښوونه لاس پورې کړ او د (صراط التوحيد) د کوچنۍ رسالې له لاری يې خپل نصيحتونه دوی ته ورسول، ده مخلص مريدان هم پيدا کړل چې د مړينې تر وخته پورې يې د ده ملا وتړله، د هغو نومياليو له ډلې څخه دا درې اديبان او د پښتو ژبې شاعران وروڼه هم وو:

ارزاني (په پښتو شعر کښې د ديوان خاوند) ملا محمد عمر او ملا علي محمد مخلص (په پښتو شعر ديوان څښتن).

همدارنگه ملا پاينده، ملا دولت اکوزی، دولت لونی او ميرزا انصاری (دواړه په پښتو کښې د ديوان خاوندان) هم د ده ملگري وو.

بايزيد چې د پرديو پر خلاف د جهاد اعلان وکړ او په کابل او پېښور کښې يې د ډهلي حکمرانان ووبرول، نو ځکه دولتیانو او د دوی طرفدارانو چې د سيد علي (پير بابا) له تابعانو څخه وو، د ننگرهارۍ آخون درويزه په روحاني او علمي لارښوونه (چې په فارسي کښې د تذکرة الابرار او په پښتو کښې د مخزن الاسلام مؤلف و) د بايزيد مخې ته ودرېدل. د ده

مرکز دا وخت د پېښور په شمال کښې د اشغرف د (کله دير) د ملا دولت مومند په کاله کښې و او د (۹۷۰هـ) په شاوخوا کښې د کابل صوبدار محسن خان د سيد علي او اخون درويزه په مرسته پرده باندې لښکر را ويوست، دی د هغه د لښکريانو لاس ته ورغی او کابل ته يې بوت، هلته يې په سپاه چال کښې بندي کړ چې دغو پېښو د (۹۸۰هـ) تر شاوخوا پورې دوام وموند.

بايزيد په کابل کښې لږ موده بندي و، لکه د مخه چې مو ولوستل د ده استعداد او د استدلال نفوذ او قوت د کابل پر حکمران اغېزه وکړه نو دی يې په ډېر درناوي له بنده خوشې کړ، ننگرهار ته ورسېد، هلته يې بيا د آزادۍ غوښتلو غږ پورته او خپل سياسي مرکز يې د "تيرا" په غرو کښې وټاکه او له همدغه ځايه بايزيد روښان د "افغاني حکومت" بيرغ وړپاوه.

د (۹۸۰هـ) کال په شاوخوا کښې اپريديو، اورکزيو او اتمانخېلو زړوورو قبيلو د ده اطاعت ومانه، خو څنگه چې د هغه ځای زياترو خلکو د دښمنانو ملا تړلې وه، نو روښان د هغو ملگرتيا و نه منله او وېي ويل: "دا چې ستاسې زړونه له مغول سره تړلي دي نو د پښتنو منځته راتلاي نه شي" خو هغو خلکو خپل لاسونه وتړل او د پښېمانۍ او توبې په توگه د ده حضور ته ورغلل، بايزيد د دوی لوی گناهکاران ووژل او پاتې ديارلس سوه تنه يې له تېرا څخه وشړل، په دې توگه يې هغه سيمه د پرديو له اغېزې او اثارو څخه بيخې پاکه کړه، خو د پرديو لښکر د تيرا پر "چورۍ" نومي ځای يرغل وکړ، د بايزيد پيروانو چې وسله نه درلوده د هغو تېرونلانو په واسطه يې د يرغلگرو مخه ونیوله چې د تيرا په غرو کښې شنه کېږي، هغوی ته يې سخته ماته ورکړه او د جگړې د روښان د ملگريو په گټه پای وموند.

درويزه وايي چې: بايزيد له تيرا څخه د پردي پرستو، ريښې بيخي

وايستلې، دوه سوه او شل تنه يې تر تېره تيغ تېر کړل، پاتې کسان د ملي کسات (انتقام) له ډاره ننگرهار ته وتبستېدل، تر هغې وروسته بايزيد د ملي قواو په ترتيب او تجهيز لاس پورې کړ او د افغانانو د تېر عظمت درس يې د غرو د ننگياليو اوسېدونکيو غوږو ته ورساوه.

د غرو زرگونه پلي او سپاره ننگيالي يې خدمت ته راغلل او د ډيلي حکومت د راپرځولو له پاره يې د ملي جهاد غږ پورته کړ، دوی د بايزيد په مشرۍ له تېرا څخه د ننگرهار خواته راوخځېدل او په "پرو" نومي ځای کښې کښته شول، د کابل صوبدار محسن خان چې په دغه غورځنگ خبر و، له خورا لوی لښکر سره يې په جلال اباد کښې انتظار يوست، د دوی مخې ته راووت او د شينواریو په "تورراغه" نومي ځای کښې دواړه قوتونه سره مخامخ شول، سخته جگړه ونښته او د غرو ننگيالي پښتانه چې په تشو لاسو د غرو په لرگيو او نيانو يې جنگ کاوه، د ډهلي د پاچهۍ د وسله والو قواو په مقابل کښې چې د اور او اوسپنې وسلې يې درلودلې په ډېره مېړانه ودرېدل، بايزيد هم د خپلو پيروانو په منځ کښې په ډېره مېړانه جنگېده، چې د همدې خونړۍ جگړې په ډگر کښې ووژل شو، ځکه نو د تورراغه جگړه د يرغلگرو لښکرو په گټه پای ته ورسېده.

په ثقه وينا دی د (۹۸۸هـ) کال په شاوخوا کښې پر ۵۶ کلنۍ شهيد شوی، هديره يې معلومه نه ده خو زيات اټکل دادی چې په وزيرستان کښې به وي.

بايزيد پر خپل ژوندانه د پردیو په مقابل کښې د ملي غورځنگ بنسټ کښېښوو او هم يې خلکو ته د افغاني حکومت جوړولو فکر پيدا کړ، دی پر سياسي او جگړه ييزو اثارو سربېره ادبي او علمي اثار هم لري، ده په څلورو پښتو، عربي فارسي او هندي ژبو خبرې او ليکنې کړای

شوې، خو په پښتو ژبه کښې د فني نثر ليکنې يعنې د مسجع نثر د ادبي مکتب بنسټ اېښوونکی گڼل کېږي، چې خپل مشهور کتاب "خير البيان" يې په همدغه نيم منظوم نثر چې فارسي، عربي او هندي ژباړې هم لري ليکلې دي. د ده نور کتابونه يو "صراط التوحيد" نومېږي چې پر (۹۷۸هـ) کال يې په هغه کښې د خپل ژوندانه پېښې، د کامل پير د لټولو موضوع او نصيحتونه ليکلي دي، بل کتاب يې حالنامه د خپل ژوندانه بيان دی چې د دبستان مولف له هغه څخه روايت کوي او څلورم کتاب يې د مقصود المومنين په نامه په عربي ژبه ليکلې چې د اخلاقو، تصوف او طريقت بحثونه لري. د دغو څلورو کتابو پر ليکلو سربېره يې د پښتو ژبې له پاره يو ليکدود هم جوړ کړی، چې د دې ژبې مخصوص آوازونه يې په خاصو اشکالو کښې ښوولي وو.

بايزيد په ناکامۍ له دنيا تېر شو، خو د ازادۍ غوښتلو هغه تخم چې ده په پښتونخوا کښې وکاره تر هغه وروسته شين شو، چې ثمره يې په پښتونخوا کښې د ازادۍ غوښتلو پرله پسې غورځنگونه وو لکه په کندهار کښې د ميرويس غورځنگ او په خيبر کښې د خوشال او ايمل هڅې او بالاخره د احمد شاهي لويي شهنشاهي جوړېدل، دروېزه د پير روښان مخالف قطب دده او د ده د اولادې دا سياسي مفکوره داسې بيانوي چې دوی وويل: "لښکرې راغونډوو، هندوستان نيسو، عامه ناره يې وکړه چې افغان سپاره دې پر موږ راټول شي، د اکبر پاچا خزاني زموږ دي."

له بايزيد څخه دوې سلسلې ماثر پاتې دي: ادبي ماثر چې يوې ډلې پښتو ليکونکيو لکه: درويزه، بابو جان، قاسم او نورو د ده په نيم منظوم مسجع سبک د نثر کتابونه وليکل.

دويم د ده حربي او سياسي ماثر دي چې د ده اولادې د پښتونخوا

په غرو کښې تر يوې پېړۍ پورې د خپلواکۍ غوښتلو جگړه پر مخ بوتله. بايزيد حنفي مذهب مسلمان او فقيه متصوف دی چې په تصوف کښې د اهل شهود مذهب ملاتړی دی، خو کله کله د سکر په حالت کښې د وجوديه په مشرب هم گروهېږي، په تصوف او طريقت کښې يې خپلو مريدانو ته اته پوره ټاکلي دي: شريعت، طريقت، حقيقت، معرفت، قربت، وصلت، وحدت، او سکونت چې دا هره يوه مرتبه خاص دودونه او آداب لري.

خو د ده سياسي پروگرام پر څو بنسټو ولاړ ؤ:

لومړی: د افغانانو آزادي تر دغه پلان لاندې:

الف: د پردیو د ظلم پر پروړاندې د کرکې را وینول.

ب: له حکومتیانو لرې والی چې په انگریزي يې (نن گواپريشن)

بولي.

ج: د آزادی لپاره جگړه اوسرښندنه.

دویم: له اداري او مالي جنګي تشکیلاتو سره افغاني حکومت

جوړول.

درېیم: په هند کښې د افغاني شهنشاهی او د غوریانو، خلجیانو او

لودیانو د ویاړونو راژوندي کول.

دا وو د روښاني غورځنګ د بنسټ ایښوونکي د څرنګوالي لنډیځ،

اوس به وګورو چې تر ده ورسته څه پېښ شول؟ او دا ملي غورځنګ کوم

ځای ته ورسېد؟

د خپلواکۍ او آزادی غوښتنې هغه اور چې بايزيد د پښتونخوا د

غرو د خلکو په سینو کښې بل کړی و، د ده په وژلو مړ نه شو، تره ده

وروسته يې زوی جلال الدين پر څلواړلس کلنۍ د پلار د روحاني او سياسي

رياست په ګدی کښيېناست، د ډهلي د دربار مورخان ابو الفضل، خافي خان

او بدواني د ده نوم (جلاله) ليکې او وايي چې: د هند پاچا اکبر دی په دغه نامه باله:

د دبستان ليکونکی وايي چې: جلال الدين په خپلواکۍ حکومت کاوه، عادل او ضابط سپری و.

پر (۹۸۹هـ) کال چې اکبر له کابل څخه هند ته راغی جلال الدين په افغاني قبيلو کښې په مشرتابه او رياست پېژندل شوی و، اکبر هغه خپل حضور ته ور وغوښت، خو جلال الدين چې د د رياريانو په دروه او چل خبر و، نو د خپل پلار مرکز ته چې د تيرا په غرو کښې و- ولاړ او پښتانه قبایل چې د پېښور د تيولدار سيد حامد بخاري له خوره ډېر په تنګ شوي وو، پر جلال الدين را غونډ شول، او نوموړی ستمګر حکمران يې وواژه، دا وخت د پښتنو ملي قوت د جلال الدين تر بيرغ لاندی شلو زرو پليو او پښخوزرو سپرو ته رسېده.

جلال الدين اکبر چې د هند لوی امپراتور ؤ، د روحاني جلال الدين

ورکاوې ته يې کلکه ملا وتړله، پر (۹۹۴هـ) کال يې کنورمان سنگ او خواجه

شمس الدين خافي له يوه ويروونکي پوځي ځواک سره د جلال الدين د

مخنيوي له پاره وګمارل، څنګه چې د پېښور شاوخوا د يوسفزيو، غوريه

خپلو او مومندو قبيلې ټولې ورسره وې نو د خيبر په غرو کښې خورا سختې

جګړې وشوې، د اکبر لښکرو د جلال الدين په وړاندې څه ونه شو کړی، نو

ځکه اکبر يو بل لوي لښکر له زين خان کوکه سره د خپل مخکيني لښکر د

ملاتړ له پاره را واستاوه او جګړه لا توده شوه.

دا جګړه تر دا بل کاله جاري وه، خو چې د اکبر دويم لښکر هم د

افغانانو پر وړاندې څه ونه شو کړی، نو اکبر هغه وتړل او پر (۹۹۵هـ) کال

يې بل نوی لښکر راوستاوه، چې د بنگېښ له لارې يې د جلال الدين پر

خواکونو يرغل وکړي، امان سنکېه د بگرام له خوا راووت، خو جلال الدين له خپلو زرو سپرو او پېنځلسو زرو پليو سره پر هغه برید وکړ په دې جگړه کې د ده يو نيم زر تنه ووژل شول او اکبري تيري کونکيو ته هم درانه تلفات ورسېدل.

تر دې جگړې وروسته جلال الدين وکړی شول چې خپل نفوذ له تيرا څخه د پېښور شمال خوا ته په اشغر کېنې خپور او زړور يوسفزيان هم د خان ملگري کړي، هغه وو چې پر (۹۹۶هـ) کال يې د همدغو قبيلو په ملاتړ د سوات او باجوړ په سيمو کېنې د آزادۍ غوښتنې غږ پورته کړ، د اکبر له لښکرو سره ونښت او بېرته تيرا ته راغی د اکبر دربار چې د دغه سرسخته رقيب د مقاومت له لاسه په تنگ شوی و، يو دروند لښکر يې د صادق خان په مشرتابه د تيرا خوا ته وگماره چې د جلال الدين د لښکر پر زړه حمله وکړي، صادق د اپريدو او اورکزيو پر قبيلو بريالی شو، او د جلال الدين د لښکريو مشر ملا ابراهيم يې ونيو خو په خپله جلال الدين د (وزیرستان) د کاني گورم له لارې پر شاشو او د اکبر لښکرې تر ډېرې مودې د يوسفزيو له هغو قبيلو سره په جگړه اخته وې چې له جلالی آزادي پالو سره يې لار او اړه درلوده (۹۹۶هـ).

دا وار جلال الدين څلور کاله د جگړې له ډگره مخ واړاوه، وايي چې توران ته لاړ، خو پر (۱۰۰۰هـ) کال يې بيا افغاني ځواکونه راغونډ کړل، د اکبر له درباره هم ازمايلي شوي کسان لکه جعفر بيگ اصف خان او قاسم خان کابلي د ده د له منځه وړلو له پاره غوره شول او تر سختو جگړو وروسته د جلال الدين د کهاله څو تنه چې د ده ورور وحدت علي (واحد علي) هم پکښې و د اصف خان لاس ته ورغلل.

د ډيلي دربار چې د جگړې په ډگر کېنې د لښکر په زور جلال الدين

مات نه کړی شو نو دروه او رشوت ورکولو ته يې لاس واچاوه او په خپله په افغانانو کېنې يې بېلتون راوست، د دروه او رشوة له لارې يې د قبيلو ځينې مشران د ده پر ضد وپارول، چې له هغې جملې څخه ملک حمزه اکوزه په (سرکاوی) کېنې لاس ور واچاوه خو جلال الدين هغه مات کړ بيا يې د مينې په شاو خوا کېنې هم حمزه پر شاو شاره خو ترهغه وروسته اکبر د حمزه د ملاتړ له پاره خورا زيات لښکر را واستاوه او ټول اکبري ځواکونه پر جلال الدين راتوی شول، په دې جگړه کېنې د لزاکو په (توره بيله) کېنې د جلال الدين دوه نوميالي وروڼه شيخ عمر او خير الدين ووژل او بل ورور نور الدين يې مومندانو وواژه، خو په خپله جلال الدين چې ډېر تلفات ورسېدلي وو د تيرا غرو ته لاړ.

جلال الدين د غرني اتل په توگه په تيرا کېنې په مهمو لښکري سمبالتياو لاس پورې کړ زيات قبایل يې له خان سره يو کړل او تر (۱۰۰۱هـ) کال پورې يې د افغانانو تازه دمه لښکر پر خپل ملي مرکز راغونډ کړ، شهنشاه اکبر هم دا پلا خپل ډېر مهم او لومړی درجه سپري د ده د مخنيوي له پاره وگمارل چې مشري يې زين خان کوکه او شيخ فيضي کوله وروسته تر هغه راجه بيربل، سعيد خان او نور يې له لسو زرو سپرو سره ملاتړ ته راغلل، خو جلال الدين په کلکه هغه لښکر مات او پر شا يې وشاړه د ډهلي دربار د مورخانو په وينا له اکبري څلوېښت يا پنځوس زريز سپاره لښکر څخه د زورورو افغانانو له لاسه يو هم ژوندی پاتې نه شو او ان د اکبر د شهنشاهۍ د ټولو چارو چلوونکی او د اکبري دربار مهم غړی راجه بيربل هم په دې لاره کېنې سر بايلوو، زين خان کوکه له نورو اميرانو سره د اټک خوا ته وتښتيد او نور نو له هغې جگړې څخه يو تن هم نجات و نه موند.

د اکبر دربار ته چې ددې تباهي خبر ورغی نور راجه تودرمل يې

د قاسم خان کابلي په مرسته د لار څارنې له پاره واستاوه او دغو داوړو په ډېر چل و ول زين خان کابل ته ورسولای شو.

تر هغه وروسته د ډهلي قواو تر څو کالو پورې د قاسم خان کابلي په مرسته د کابل او پېښور لاره ساتله، پر (۱۰۰۴هـ) کال بيا جلال الدين پر اکبري لښکر برغل وکړ، اکبر پاچا قليچ خان د ده د مخنيوی له پاره راولېږه، دا سړی هم تر څو جگړو وروسته د کابل خوا ته پر شا شو، جلال الدين د پښتونخوا پر ټولو غرو له خيبره تر تيرا پورې او د کابل پر جنوبي سيمو تر غزني پورې بريالی شو، پر (۱۰۰۷هـ) کال يې د غزني ښار هم د تورې په زور د پردیو له منگولو څخه ونيو او تر دوو کالو يې پر هغو سيمو حکومت کاوه، پر (۱۰۰۹هـ) کال د اکبر لښکر د غزني په ښار کښې اووه ورځې له ده سره جگړه وکړه او هم يې د هغه ډېر خلک د ده پر وړاندې وپارول، د جگړې په يوه ډگر کښې شادمان نومي دی ټپي کړ، تر هغه وروسته جلال الدين رباط غره ته ولاړ، شريف خان اتکه چې د ډهلي د دربار حکمران و، مراد بيگ نومي په ده پسې وگماره، نوموړي هغه نوميالی اتل ټپي چې څو کاله يې د آزادۍ له پاره د پردیو پر وړاندې جگړه کړې وه شهيد کړ، د ده له شوره ډک سر يې اکبري دربار ته واستاوه، حال دا چې د ده ورور کمال الدين لا د مخه په اکبري زندان کښې مړ شوی و.

هغسې چې د ډهلي دربار گڼلې وه، د جلال الدين په وژلو هم د افغانانو د آزادۍ غوښتنې تلوسه مړه نه شوه، تر ده وروسته يې وراره احداد د عمر شيخ زوی او د بايزيد لمسی چې د ده زوم و د خپلواکۍ غوښتنې بيرغ پر خپلو اوږو پورته کړ، د خپلو غير تمنو اسلافو په شان يې هنگامه توده وساتله. د دبستان ليکونکي په وينا احداد يو عادل، ضابط او د خپل نيکه پر ايښ ثابت ولاړ سړی و، افغاني قبایل ورباندې راغونډ شول او د

(۱۰۲۰هـ) کال پر صفره يې جهانگيري حکمران چې معزالملك بخشي نومېد مات کړ، د کابل پر ښار يې برید وکړ، په دې جگړه کښې د احداد يو ملگری "بارکی" نومي مړ شو، د ډهلي لښکر د ناد علي ميداني او قليچ خان په ملاتړ له ده سره جگړه کوله چې احداد په دې جگړه کښې پر شا شو.

څلور کاله وروسته احداد د کابل جنوبي خواته په څرخ کښې بيا نوی لښکر راټول کړ او جهانگير پر (۱۰۲۴هـ) کال يو دروند او لوی لښکر د ده د مخنيوي له پاره وگماره، په خپله جهانگير په دې اړه داسې وايي:
"احداد افغان که از دير باز در کوهستان کابل در مقام سرکشی وفتنه انگيزيست و بسياری از افغانان آن سرحد بروجمع شده اند و از زمان والد برزگوارم (اکبر) تا حال که سال دهم جلوس من است افواج هميشه بر سر او تعيين بوده اند رفته رفته شکستها خوردو پريشانيتها کشيد" (تروک جهانگيري).

د څرخ ډاگونه د دواړو خواوو په وینو سره شول، تر سختې جگړې وروسته د جهانگير لښکرو بری وموند، د احداد ملگری د درو زریو تنو په شاوخوا کښې ووژل شول، خو په خپله احداد د کندهار خواته ولاړ او د لښکر مرکز يې د دښمن د لښکريانو لاس ته ورغی.

پر (۱۰۲۸هـ) کال احداد د جهانگيري لښکر په مقابل کښې بيا لښکر راغونډ کړ، د ډهلي د نامتو درباري مهابت خان زوی امان الله خان ورسره وجنگېد، په دې جگړه کښې هم د احداد لښکر ته سخت تاوان ورسېد او غرو ته وخوت.

د ډهلي له لښکر سره د احداد وروستنی جگړه پر (۱۰۳۵هـ) کال په تيرا کښې وشوه، د جهانگير لښکر د افغانانو له ملي قواو سره ونښت، په کابل کښې د جهانگير حکمران د خواجه ابوالحسن زوی ظفر خان خورا

لوی لښکر را ویوست او په تیرا کښې یې پر نواغر (لواغر) چې د احدات د ملي ریاست مرکز و، یرغل وکړ؛ احدات. یې هلته کلا بند کړ، یو شپه چې تیري کوونکي پر کلا وروختل احدات د ژوند تر پایه په مېرانه ورسره وجنگېد او په مېرانه یې خپل سر د ملي خپلواکۍ ساتنې په لار کښې کښېښوو، شهید شو. د ډهلي لښکرو د ده سر پرې کړ او د احمد بیګ د زوی افتخار خان په لاس یې د جهانگیر دربار ته سوغات واستاوه، هغه ورځ چې د شهنشاه دربار ته د دغه افغان ملي مجاهد سر ورسېد نو جهانگیر خدای ته پر سجده شو، شکر یې ویوست او د خوښۍ د ساز او سرود د رغولو امر یې وکړ - خو:

سر کشته بر نیزه میز د نفس

که معراج مردان همینست و بس

احدات د روښان په کورنۍ کښې تر جلال الدین وروسته خورا زړور او لوی سړی و، صمصام الدوله د ده په اړه لیکي:

"شجاعت و بهادری او ناسخ داستان رستم و افراسیاب است، و در عهد جهانگیر آویزش های سخت با عسا کر پادشاهی نمود" (مآثر الامرا).

د دبستان لیکونکی د ده اخلاقي ښېګڼې داسې ښيي:

"احدات مردی بود عادل و ضابط... و حق مردم رسانیدی و خمس اموال که از جهاد بهم رسیدی، در بیت المال داشتی و آنرا نیز بغا زیان رسانیدی..." "دبستان". تر احدات وروسته یې زوی عبدالقادر چې د جلال الدین د لور علایي له نسه و د پلار پر مسند کښېناست او دوه کاله یې په تیرا کښې حکومت وکړ، خو چې شاهجهان پر (۱۰۳۷ هـ) کال ظفر خان د کابل په صوبدارۍ وټاکه او د عبدالقادر په مقابل کښې یې راواستاوه خو

عبدالقادر پر ظفر خان بری وموند هغه ډېر ملګري یې ونيول او سزا یې ورکړه، او یوازې د ظفر خان مېرمن له دې معرکې څخه په ډېر مشکل ووتله. دا خونړۍ جګړه د تیرا په خرمانه درې کښې وشوه.

تر هغه وروسته عبدالقادر له خپلو تره زامنو کریمداد او محمد زمان سره تل د تیرا د ملي لښکر مشرتوب کاوه، پر (۱۰۳۹ هـ) کال یې له پېښور څخه اووه میله لیرې په یولم گذر کښې د افغان کمال الدین په هغه غورځنګ کښې ګډون وکړ چې د پېښور په شاوخوا کښې د ډهلي د لښکر پر وړاندې منځته راغلی و خو پر (۱۰۴۴ هـ) کال عبدالقادر د کابل د صوبدار سعید خان لاس ته ورغی او هند ته یې وتښتاوه. همدارنګه د جلال الدین زوی الله داد چې په دغو ملي هڅو کښې د عبدالقادر ملګری و او د افغانانو د ملي ټولګو مشرتوب یې کاوه د ډهلي د لښکریانو په لاس هند ته واستول شو، همدا راز د جلال الدین بل زوی کریمداد د (۱۰۴۷ هـ) کال په روژه کښې د شاهجهان په امر په پېښور کښې ووژل شو.

په دې توګه د بایزید روښان کهاله وروستی رڼا تر یوې پېړۍ مجاهدې وروسته مړه شوه، خو له ظلم او ستم سره ددغه کهاله مبارزې او د دوی آزادي غوښتنه، مېرانه او خپلواکي غوښتنه به زموږ په ملي تاریخ کښې د تلپاتې یادگار په توګه لیکل شوي وي.

نومیالي روښانیان:

- ۱- بایزید پیر روښان د عبدالله اورمر انصاري زوی د (۹۴۹ هـ - ۹۸۸ هـ) پر شاوخوا.
- ۲- جلال الدین د بایزید روښان زوی (۹۸۸ - ۱۰۰۹ هـ)
- ۳- احدات د عمر شیخ زوی او د بایزید لمسی (۱۰۰۹ - ۱۰۳۵ هـ)

۴- عبدالقادر د احدات زوی (۱۰۳۵ - ۱۰۴۴ هـ)

(وگورئ ۷۴ نومره نسب پاڼه)

اخځليک:

د اخوند درويزه تذکرة الابرا روالا شرار - د پښتو د شاعر دولت قلمي دېوان - د بدايونی منتخب التواريخ - د اخون درويزه مخزن اسلام - مائر الامرا - منتخب اللباب - پادشاه نامه - تزك جهانگیری - عمل صالح - اقبال نامه - دبستان مذاهب - اکبر نامه - طبقات اکبري - ددولا فوز تاريخ هند - فرشته - سروی لسانی هند، لسم ټوک - حیات افغانی - مجله معارف ۱۹ ټوک - صراط التوحید - تاریخ مرصع - مجله آثار عتیقه هند د بمبئی چاپ دپښتو ادبیاتو تاریخ دویم ټوک - افغانستان در عصر تیموریان هند - د خیر البیان پښتو خطي نسخه.

توخیان

(۱۲۰۰ هـ)

د غلجیو افغانانو یو ټبر چې په زابل، د ترنک او ارغند او پر غارو، د کلات په غرو کښې د مقر تر بریدونو اوسپړې توخي نومېږي.
د ډهلي د تیموریانو او د ایران د صفویانو په وختو کښې د توخیو یوه کهاله ددغو دوو شهنشاهيو په منځ کښې خپل واک ساته، چې پر (۹۶۲ هـ) کال د همدغو خلکو یو نومیالی شاه محمد کلاتي په کندهار کښې حکمران و، چې همایون هغه ولایت ورسپارلی و. تر شاه محمد وروسته د اورنگزیب پر مهال له دغه کهاله څخه "ملخی" نومي د کلات حکمران، چې د اورنگزیب دربار رسماً د سلطان ملخي په لقب وپېژاند په هغه فرمان کښې چې د (۱۰۹۳ - ۱۶۸۱ م) کال د دریمې خور (جمادی الاولی) پر (۹) د عالمگیر له درباره دده په نامه صادر شو، دی یې د ټولو غلجیو ملک وگاڼه چې د حکمرانی برید یې له یوې خوا د صفوي هېواد تر شاوخوا او بلې خوا د هند د عالمگیر دولت تر پولې رسېده، د ده د زړو کلاو کنهوالې تر اوسه د شاه جوی او کلات تر منځ شته.

د ده په وخت کښې د صفویانو او غلجیو ټبرو تر منځ سختې جگړې وشوې چې جبار خان سلیمانخېل (چې د کابل او جلال آباد پر لار په خاک

جبار کښې ښخ دی) بې په ترڅ کښې ووژل شو، ملخي د ابدالي تېر له مشر سره چې خدا داد سلطان نومېد يو تړون وټاړه تر خپلو منځو بې د کندهار د جلدک د گرماوناوه ویش او برید وټاکه، دی د اېنڅرگي او سرې ډبرې (سرخ سنگ) تر منځ د دروازگي په جگړه کښې ووژل شو، دا پېښه د (۱۱۰۰ هـ ۱۶۸۸م) په شاوخوا کښې وشوه او پر ځای بې حاجي عادل کښېناست. تر يوه وخته پورې ده په خپله او د ده زوی بايي خان پر کلات او څېرمه سيمو حکومت کاوه، د ترنک درود پر غاړه د کلات او جختران کلاوې د دوی مرکز و، چې په پای کښې باي خان هم ووژل شو، ښالم (شاه عالم) د علی خان زوی، د ملخي وراره او زوی بې خوشال خان هم څه موده حکمراني وکړه، د دغه کهاله وروستني محلي حکمرانان د خوشال خان زامن اشرف خان او الهيار خان وو چې اشرف د اعليحضرت احمد شاه ابدالي له خوا تر غزني پورې د کلات حکمران شو او پر هند باندې په لومړۍ حمله کښې له احمد شاه سره ملگری و، د تيمور شاه په وختو کښې د اشرف خان زوی امو خان ته د غلجيانو مشرتوب ورسېد، د دغه کهاله پایڅوړ د امير عبدالرحمن خان تر وختو واک درلود.

نوميالي توخيان:

- ۱- شاه محمد کلاتی (د ۹۶۰ هـ شاوخوا)
- ۲- سلطان ملخي (د ۱۰۹۰ هـ شاوخوا)
- ۳- حاجی عادل د ملخي زوی (د ۱۱۰۰ هـ شاوخوا).
- ۴- باي خان د عادل زوی (د ۱۱۱۵ هـ شاوخوا)
- ۵- شاه عالم (مشهور په ښالم خان) د علی خان زوی (د ۱۱۵۰ هـ شاوخوا)

- ۶- اشرف او الله يار د شاه عالم زامن (د ۱۱۶۰ هـ شاوخوا)
- ۷- اموخان د اشرف خان زوی (د ۱۲۰۰ هـ شاوخوا)

مأخذونه:

- ۲- ټوک، تاريخ سلطانی - د توخيو شفاهي روايتونه.

(مير - لمر) او (کولا - کهول) سربيره پردې د دوی بڼې، اندامونه او جگې پوزې (چې د دوی پر سکو کښل شوي) هم پښتنو ته ورته دي، داسې څرگندېږي چې دا سپين نژادي ارايي قبایل وروسته تر هغه چې افغانستان ته راغلي د پکټ (پښتون) له پخواني عنصر سره يو ځای شوي او د دغه هېواد له پخوانيو کورنيو عناصرو سره گډ شوي دي.

د اسلامي دورې په تاريخ کښې لومړی نامتو سړی چې د "ابدال - اودل" په نامه ياد شوی د پښتني قبيلو مشهور نيکه دی چې له خپل نامتو کهاله سره په سليمان غره کښې اوسېد، دی د ترين زوی، د بڼرخبون لمسی او د سره بن کړوسی و، دده نوم په پښتو ادبياتو او پخوانيو نسخو کښې (اودل - او د جمع منسوب په ډول اودالی - ابدال) راغلی دی چې د (۴۴۰ هـ ۱۰۴۸ م) په شاوخوا کښې يې پښتانه قبایل پر ځان راټول کړي وو، د ده له توکمه (نژاده) ملک سليمان د عیسی زوی چې په زيرک مشهور و، پښتني قبيلې له سليمان غره څخه د کندهار سيمې ته بوتلې او هلته يې مېشتې کړې د خپل ژوندانه په پای کښې يې خپل زوی ملک بارک په يوه لويه جرگه کښې پر خپل ځای کښېناوه، تبارک وروسته د زيرک بل زوی ملک پوپل خپل نفوذ د (اوسني بلوچستان) تر شال او رويه ورساوه او تر پېنځه شپېته کلن مشرتابه وروسته د ۸۹ کالو پر عمر مړ شو. تر هغه وروسته يې زوی ملک حبيب او بيا د ملک حبيب زوی ملک بامی د کندهار د قبایلو ولسوالان وو، له سلطان سکندر لودي سره يې (۸۵۵ - ۹۰۰ هـ) د ملگرتيا اړيکي لرل نوموړي سلطان د ملک حبيب مشرتوب رسماً پېژندلی و.

تر هغه وروسته بهلول د کانی زوی او د بامی لمسی او ملک صالح د معروف زوی او د بهلول لمسی تکړه ولسوالان وو، صالح د شير شاه سوري (۹۴۷ - ۹۶۰ هـ) له دربار سره ښه اړيکي درلودل، او خپل نماينده گان يې

ابداليان

(۴۴۰ - ۱۱۴۴ هـ)

د افغانستان او هند په تاريخ کښې ابداليان نامتو ټبر دی چې د نامه ريښه يې د (۴۰۰ م) شاوخوا سپين پوستې آريايي قبيلې ته چې اپتل (Aptal) يا هپتالي نومېده رسېږي. دغې قبيلې په باختر او تخارستان کښې يو غښتلی دولت جوړ کړ، د بریتانیکا دايرة المعارف په وينا مورخانو يې نوم "ابدلوی" هم راوړی دی چې په تاريخونو کښې يې مختلف شکلونه هپتل (اودل) = ابدل، هيطل - يفتل ليکل شوی دی.

اروپايان دا اريايي هپتاليان سپين هونان (White Huns) بولي. د (هون - هان) د کلمې ريښه په پښتنو کښې تر اوسه د "خان" په شکل پاتې ده، ځکه چې د فيلالوژۍ له مخې پر "خ" د "ه" اوښتل روا وو لکه د "هوارزم" اوښتل پر (خوارزم) او د "هو" اوښتل په "خه" (خوب). دغو خلکو تر اسلام دمخه د اسيا په زړه کښې حکومت کاوه، او د ايران د ساسانيانو له شهنشاهۍ سره وجنگېدل چې د عربو مورخان دوي د "هياطله" په نامه ليکي. د ددوی پاڅون په زابلستان کښې د عربو د راوتو او د اسلام د خپرېدو تر وخته و، چې ډبرليکونه يې تر اوسه د کندهار شمال خوا ته په روزگان کښې شته د ځينو پاچهانو نومونه يې هم پښتو دي لکه ميرکولا

هند ته ولېږل، تر ده وروسته ملك سدو د صالح ورور چې د سدوزيو لومړی نيکه دی په يوه لويه قومي جرگه کښې د کندهار د ولسوالۍ او مشرتابه پر مسند کښېناست (د ۹۶۵ هـ - ۱۵۵۷ م کال د ذیحجې پر ۱۷ زېږېدلی) او د کندهار ارغسان يې خپل مرکز وټاکه خپل دښمن حاجي زله خان يې له منځه يووړ. محمد د بارکزيو مشر (د محمدزيو لومړی پلار) د سدو هممهالی و، د سيد جمالدين افغان او نورو مورخانو په وينا د صفوی شاه عباس دربار هم په رسميت پېژندلی و (د ۱۰۱۰ هـ - ۱۶۲۱ م شاوخوا) هغه مهال چې سدو د خپل وخت پياوړی سيمه ييز حکمران (۷۵) کلنی ته ورسېد، نو په يوه لويه قومي جرگه کښې يې له خپلو پېنځو زامنو (خواجه خضرخان، مودود (مغدود) خان، زعفران خان، کامران خان او بهادرخان) څخه خواجه خضرخان پر خپل ځای ولسوال او قومي مشر وټاکه څلور نوميالي وروڼه يې د شاهجهان هممهالي وو چې پر (۱۰۴۷ هـ - ۱۶۳۷ م) کال د شاهجهان لښکر و، د دوی په مرسته کندهار ونيو او د هغه له خوا د کندهار ولسوالان وپېژندل شول، دوی له ډهلي دربار سره ښه اړيکي نه لرل پر (۱۰۵۰ هـ - ۱۶۴۰ م) کال ملك مغدود خان او کامران خان ډهلي ته ولاړل او شاهجهان يې په درناوي هرکلی وکړ. ملك مغدود پر (۱۰۵۳ هـ - ۱۶۴۳ م) کال له کابل حکمران امير يحيی سره جگړه وکړه او ووژل شو، کامران فاضل سړی و، پر (۱۰۳۸ هـ - ۱۶۲۸ م) کال يې په پښتو ژبه د "کلید کامراني" په نامه يو کتاب هم ليکلی و. د گريفن په وينا خضر خان پر (۱۰۳۶ هـ - ۱۶۲۶ م) کال مړ شو، ترهغه وروسته يې زامن خداداد سلطان مشهور په خودکی او شيرخان د کندهار مشران او ولسوالان وو.

خداداد خان له خپلو گاونډيو غلجيو قبيلو سره دوستانه اړيکي وساتل، په قومي جرگو کښې يې له سلطان بلخي سره مفاهمه وکړه او د

دوستی تړون يې وټاړه، د دواړو خواو تر منځ يې د ولسواليو ویش له کندهار څخه پنځوس ميله ختيزې خوا ته د جلدک گرماو او د برين پل وټاکه، د روب او بوري ځمکې يې د سليمان غره تر لمنو ونيولې، د (۱۱۰۵ هـ - ۱۶۹۳ م) کال په شاوخوا کښې يې ورور شيرخان د کندهار له صفوي حکمران سره ونښت او د کوږک په بند کښې يې صفوي لښکر پوښا کړ، ده د مغدود خان پر زوی شاه حسين باندې بری وموند او حسين يې ملتان ته وشاړه، همدغه حسين ته عالمگير په سيالکوټ او رنگپور کښې جاگير ورکړی و، د گريفن په وينا د دکن په جگړه کښې له عالمگير سره پر اووه زريز منصب ملگری و، د ده ورور الله داد خان د دو سوو سپرو د مشرۍ رتبه درلوده، حسين خان پر (۱۰۶۹ هـ - ۱۶۵۵ م) کال په رنگپور کښې مړ شو، شجاع خان د احمد شاه ابدالي په وختو کښې، شريف خان د تيمورشاه په دوره کښې او مظفرخان رکن الدوله چې د ملتان د ناظرانو په توگه ټاکل شوي وو، د همدغه حسين اولاده وه.

د سدوزيو وروڼو مرکز عموماً له کندهار څخه ديرش ميله ختيزې خوا ته د ښار صفا سيمه وه، چې له صفوي درباره هم د "ميرزا" په لقب پېژندل شوي وو، د ډهلي دربار شيرخان ته د "شهزاده" لقب ورکړی و، له کندهاره تر فراه پورې د ابدالي قبيلو مشرانو لکه بدال خان باميزي، ميرالکوزی او نورو د ده مشرتوب منلی و، تر شير خان وروسته يې زوی سرمست خان او تر هغه وروسته د سرمست خان زوی دولت خان د کندهار ولسوالان شول او د پلرني مشرتابه پر ځای کښيناستل د سلطان خداداد زوی حيات سلطان هم د کندهار ولسوالي دولت خان ته وسپارله او په خپله له خپل ورور لښکرخان او شپږو زرو ابدالي کورنيو سره ملتان ته ولاړ، دولت خان د کندهار ښار له صفوي حکمران سره سختې جگړې وکړې او د

خپلواکۍ بيرغ يې تر غزني او سليمان غره پورې اوچت کړې، دا هغه وخت و چې د ايران صفوي او د دهلي تيموري دولتونه په خپلو منځو کښې د کندهار ښار پر سر په نزاع سره اخته وو، لکه مخکښې چې مو وويل شاهجهان او عالمگير څو څو ځله کندهار ته لوی لښکر راواستول.

دولت خان چې ددغه ډگر پهلوان و، خپل اقتدار يې خپراوه، دواړې خواوې د ده مرستې ته اړ وې دويم صفوي شاه عباس په هغو ليکونو کښې چې د (۱۰۵۹ هـ - ۱۶۴۹ م) کال پر سر يې دولت خان ته رالېږلې وې دی يې "ايالت پناه" کوټوال قلعه قندهار بللی دی او د يوې داسې خورا لويې صوبې د حکومت دور سپارلو ژمنه يې ورسره کړې وه چې په ايران او هندوستان کښې يې ساری نه و (عباس نامه)

څنگه چې د دولت خان د واکمنۍ لمنه خپره شوه نو پنځوس کاله يې په برياليتوب حکومت وکړ؛ د صفوي دولت د بېگلريگي واک او اختيار يې يوازې د کندهار په کلا کښې کلا بند کړی و، ځکه نو تر (۱۱۰۶ هـ - ۱۶۹۴ م) کال وروسته شاه حسين صفوي زمان خان د کندهار له حکمرانۍ څخه ور وغوښت او د هغه پر ځای يې نصراني گرگين خان گرجي د شاهنوازخان په لقب د کندهار بېگلريگي وټاکه، دغه ظالم سړی چې د صفوی دولت د ماتې سبب شو، د شپې له خونخوارو سپرو سره په ښارصفا کښې د دولت خان پر کور ورولوېد، دولت خان او د هغه زوی نظر محمد خان يې (د ۱۱۱۵ هـ - ۱۷۰۳ م پر شاوخوا) ووژل. ابدالي قبيله د خپل مشر دولت خان په وژنه ډېره خواشينې شوه د هغه زوی رستم خان يې په خپل مشر تابه وټاکه، رستم لایق سړی و، د سرورخان باميزی او کټه خان اکوزی په ملاتړ يې د ولسوالۍ چارې پرمخ بيولې، د ده کشر ورور زمان خان په کرمان کښې د يرغمل په توگه د صفوي حکومت په لاس کښې و، ځکه نو رستم

خان له صفويانو سره څرگند مخالفت نه شو کړای خو د کندهار په جنوب کښې يې د بلوڅانو په لاس صفوي لښکر تباه کړ څلور کاله وروسته چې رستم مړ شو، نو ابدالي قبيلې هم بې مشره پاته او سره تيت شوې. د پښتني قبيلو مشرتوب د هوتکو کهاله نامتو مؤسس حاجی ميرويس لاس ته ورغی، ابدالي مشران هرات ته ولاړل هلته يې خپله حکمراني پر پښو و دروله (د ۱۱۱۹ هـ - ۱۷۰۷ م).

دمخه مو وويل چې: حیات سلطان ابدالی د دولت خان پر مهال په ملتان کښې اوسېده هغه وخت چې پر (۱۱۲۳ هـ - ۱۷۱۱ م) کال کيخسرو خان په کندهار کښې له پښځه ويشت زریز صفوي لښکر سره د ميرويس خان له لاسه تباه شو، عبدالله خان د حیات سلطان زوی له خپل زوی اسدالله خان سره له ملتانه راغی او په هرات کښې يې پرفصوي بېگلر بيگي عباس قلي خان شاملو يرغل وکړ د هرات لوېديز خوا ته د غوريان د دونهاخ په غره کښې ابدالي قبيلې او هراتيان ورسره يو ځای شول، اسفزار يې ونيو او صفوي نوی حکمران - جعفر خان يې مات کړ. دغه افغاني لښکر د (۱۱۲۹ هـ - ۱۷۱۶ م) کال د روژې پر ۲۶ هرات هم ونيو، غوريان، کوسان، بالامرغاب او بادغيس يې د هرات له ټولو سيمو سره په خپل حکومت پورې ونښلول. هغه وخت چې فتح علي خان ترکمان له اصفهانه له ستر لښکر سره د دوی پر وړاندي راووت د غوريان په کوسويه کښې يې هغه ټول لښکر تر تيغ تېر او په هرات کښې يې ملي حکومت اعلان کړ، اسدالله په هغه جگړه کښې چې پر (۱۱۳۲ هـ - ۱۷۱۹ م) کال يې د خاش رود پر غاړه په دلارام کښې له شاه محمود هوتک سره وکړه ووژل شو، عبدالله خان چې د خپل زوی په مړينه ډېر ويرجن شوي و، د هرات د مليونو مشرتوب يې د الکوزی مشر عبدالغني خان پر سلا د دولت خان زوی زمان خان ته چې يو تکړه سړی و، وسپاره. ده

ابدالي قبيلې د هرات له ټولو ملي فواو سره يو کړې او د صفويانو جگړن اميران يې له جعفرخان بيگلر بيگي سره يوځای د هرات په ښار کښې ووژل، صفوي دربار صفي قلي خان ترکمان له لوی لښکر سره له مشهده د هرات خوا ته راوکوچاوه، خو د هرات ملي لښکر د زمان خان په مشرۍ صفي قلي او د هغه لښکر د کافر کلا په ډگر کښې ووژل، زمان خان تر دوو کالو او پينځو مياشتو پورې په ډېر برياليتوب حکومت وکړ او پر (۱۱۳۵ هـ - ۱۷۲۲ م) کال مړ شو.

د زمانخان تر مړينې وروسته د عبدالله خان زوی محمد خان د کندهار له ښوراوکه راغی او د هرات د حکمرانۍ واگې يې په لاس کښې ونيولې تر مشهده پر مخ ولاړ هغه ښار يې څلور مياشتې کلابند (د ۱۱۳۶ هـ - ۱۷۲۳ م په شاوخوا کښې) او خپل واک يې په خراسان کښې خپور کړ، د غوريان لوېديځ خوا ته يې د سنگان کلا ونيوله، خو ابداليانو دی بي واکه کړ، پر ځای يې د زمانخان مشر زوی ذوالفقارخان د کندهار له ښوراوکه راوغوښت او خپل امير يې وټاکه (۱۱۳۶ هـ) د زړه بدي د ليري کولو له پاره ملي جرگه جوړه شوه، دې جرگې د باخرز و بادغيس حکمراني ذوالفقارخان ته ورکړه او د عبدالله خان زوی رحمان خان يې د فراه په حکمرانۍ وگماره او په هرات کښې يې د مليونو د مرکزی حکومت له پاره د عبد الله خان بل زوی الله يارخان له ملتانه راوغوښت (۱۱۳۸ هـ - ۱۷۲۵ م).

الله يارخان او ذوالفقارخان زړور مېړونه وو، د نادرشاه افشار د تيري گرو لښکرو پر وړاندې يې سخت جنگونه وکړل، پر (۱۱۳۹ هـ) کال چې نادرشاه مشهده ونيو او اته زريز لښکر يې د سنگان کلاته واستاوه نو د هرات حکمرانانو په يوه ملی جرگه کښې د نادر پر وړاندې خپل ملي ځواک راټول کړ او پر (۱۱۴۱ هـ - ۱۷۲۸ م) کال الله يارخان په تربت جام کښې د نادري

لښکر مخه ونيوله، نادر د يوه ليک په لېږلو الله يارخان ته د روغې وړاندېځ وکړ خو ونه منل شو په کافر کلا کښې جگړه ونښته او د نادر پښه ټپي شوه د هرات لښکر پر شاشو هرات ته راغی خو الله يار خان بيا له خپل لښکر سره له هرات څخه دوه فرسخه ليرې د پريان په رباط کښې د نادر مخې ته ورغی، ذوالفقار هم د جبهې شاته د ده ملاتړ کاوه، نادرشاه اړ شو چې له دوی سره روغه وکړي او پر هرات باندې د دوی حکمراني ومنې، هغه و، چې تردوو مياشتو پرله پسې جگړو وروسته د (۱۱۴۱ هـ - ۱۷۲۸ م) کال د ذوالحجې د مياشتې پر څلورمه بېرته مشهده ته ولاړ.

يو کال وروسته د هرات ملپونو د عبدالغني الکوزي په قيادت الله يارخان مروچاق ته واستاوه او د هغه پر ځای يې د هرات حکومت ذوالفقار خان ته وسپاره (۱۱۴۲ هـ - د شوال ۳) ذوالفقار د لښکر په سمبالتيا لاس پورې کړ او په اتوزرو تنو يې د مشهده ښار کلابند کړ (د ۱۱۴۳ هـ - ۱۷۳۰ م) کال د محرم تر ۱۳ مې يې جنگ وکړ او بېرته هرات ته لاړ، له هاخوا د نادر شاه له لوري بيا د هرات د نيولو په تکل راغی او پر (۱۱۴۳ هـ - ۱۷۳۰ م) روژه يې دا ښار کلابند کړ، څنگه چې له کندهاره شاه حسين هوتک هم د هرات له ساتونکيو مليونو سره مرسته وکړه ځکه نو ذوالفقار هم په ډېره مېړانه جگړه کوله او ښار يې دښمن ته نه سپاره، دا مهال بيا الله يار له مروچاق څخه راغی او (د ۱۱۴۴ هـ - ۱۷۳۱ م کال د صفری پر ۱۸) هرات ته ننوت، ذوالفقار هم د جگړې واگې ده ته وسپارلې او په خپله له خپل کشر ورور احمدخان سره (چې وروسته احمدشاه ابدالي شو) کندهار ته ولاړ همدا بېلتون کټ مټ د مليونو د کار د سستيدو سبب شو. الله يار هم له نادر سره په مېړانه وجنگيد او تريوکال پوري يې هرات وساته خو په پای کښې له هغه ښاره ووت او د ملتان خواته لاړ، نادر پر هرات بری وموند او

- ۱۳ - سرمست خان د شير خان زوی (د ۱۱۱۰ هـ شاوخوا)
 ۱۴ - دولت خان د سرمست خان زوی (د ۱۱۱۵ هـ شاوخوا)
 ۱۵ - رستم خان د دولت زوی (د ۱۱۱۹ هـ شاوخوا)

د هرات ابداليان:

- ۱۶ - حیات سلطان د خداداد سلطان زوی (د ۱۱۲۳ هـ شاوخوا)
 ۱۷ - عبدالله خان د حیات سلطان زوی (د ۱۱۳۰ هـ شاوخوا)
 ۱۸ - زمانخان د دولتخان زوی (۱۱۳۲ هـ - ۱۱۳۵)
 ۱۹ - محمدخان د عبدالله خان زوی (د ۱۱۳۶ هـ شاوخوا)
 ۲۰ - ذوالفقار خان د زمانخان زوی (۱۱۳۶ هـ - ۱۱۴۴ هـ)
 ۲۱ - الله یارخان د عبدالله خان زوی (۱۱۳۸ هـ - ۱۱۴۴ هـ)
 ۲۲ - رحمان خان د عبدالله خان زوی (۱۱۳۸ هـ - ۱۱۴۴ هـ)

اخځونه: بریتانیکا دائرة المعارف-آريانا مجله ۳ ټ کابل- پټه خزانه
 د کابل چاپ - مخزن افغاني قلمي - تاريخ سلطاني د سلطان محمد خالص
 کندهاري د ۱۲۹۸ د بمبيي چاپ - تذکرة الملوك د راورتي په حواله - لوی
 احمد شاه بابا د کابل چاپ - آئين اکبري - تاريخ احمد قلمي - خورشيد
 جهان - تتمة البيان - تاريخ نادرشاه - روضة الصفای ناصري ۸ ټوک -
 جهانکشای نادري - عمل صالح ۲ ټوک - تاج التواريخ ۲ ټوک - تاريخ ايران
 د سرپرسي سايکس - خلاصة الانساب خطی - کابل مجله ۲ ټوک - نادرنامه،
 منظوم خطی - پښتانه شعرا، لومړی ټوک ۱۹۴۵ کال کابل کالني - صولت
 افغاني - مجمع التواريخ - مشاهير ابداليان - عباسنامه - تاريخ روسای
 پنجاب شوکت افغاني - احمد شاه بابا د کابل چاپ د مير غلام محمد غبا،
 تالیف.

(۷۵ نومره نسبليک وگورئ.)

پر هرات باندي د ابداليانو د مشر تابه دوره د (۱۱۴۴ هـ - ۱۷۳۱ م) کال د
 روژې پر لومړۍ پای ته ورسېده، تر هغه وروسته پر (۱۱۶۰ هـ - ۱۷۴۷ م) کال
 په کندهار کښې احمدشاه ابدالي بيا د افغاني سلطنت بنسټ کښيښو او
 هرات د پخوا په شان د افغاني هېواد يوه برخه شوه.

د هرات د ابداليانو د حکمرانۍ سيمې:

هرات ښار او شاوخوا يې - اوبه - شافلان - کوسويه - غوريان -
 پوريان - جام - لنگر - خواف - باخرز - زوزن د مشهد تر بريده - او جنوب خوا
 د هلمندله غاړو تر ميوند، فراه او سيستان پورې او شمال خوا بادغيس او
 آب مرغاب.

د کندهار ابداليان:

- ۱ - ملك اودل = ابدال د ترين زوی (۴۴۰ هـ شاوخوا)
 ۲ - ملك سليمان زيرك د عيسى زوی (د ۷۵۰ هـ شاوخوا)
 ۳ - ملك بارك د زيرك زوی (د ۷۶۰ هـ شاوخوا)
 ۴ - ملك پوپل د زيرك زوی (۷۸۳ هـ شاوخوا)
 ۵ - ملك حبيب د پوپل زوی (د ۸۰۰ هـ شاوخوا)
 ۶ - ملك بامي د حبيب زوی (د ۸۵۰ هـ شاوخوا)
 ۷ - ملك بهلول د کاني زوی او د بامي لمسی (د ۸۹۰ هـ شاوخوا)
 ۸ - ملك صالح د معروف زوی او د بهلول لمسی (د ۹۵۰ هـ شاوخوا)
 ۹ - ملك سدو د معروف زوی د بهلول لمسی (پر ۹۶۵ هـ زيرپدلی
 او پر ۱۰۳۱ هـ مړدی)

۱۰ - خضر خان د سدو زوی (پر ۱۰۳۶ هـ مړ دی)

- ۱۱ - ملك مغدود د سدو زوی او کامران د سدو زوی (۱۰۵۰ هـ شاوخوا)
 ۱۲ - خداداد سلطان او شېرخان د خضر خان زامن (۱۰۷۰ هـ شاوخوا)

ليدل کېږي، په سنسکريټ کېنې هم "گير" او "گيري" "GIRI" د غره په مانا و، ان عربانو د پخواني گرشاه لقب (ملك الجبال) په معرب ډول جرشاه کړي دي. (د تاريخ طبرستان ۵۶ - ۱۸۳ مخونه)

په پښتو کېنې غرخه - غرخنی د (کوهي - غرني) په مانا دی چې د غرچه او غلچه = غلجی نوم له هغه څخه راوتلی دی او غلجیان د پامير او زرافشان د رود په درو کېنې اوسي.

عربي جغرافيا ليکونکيو هم دغه ټکي ته اشاره کړې ده چې "غر" د "جبل" په مانا د غرستان او غرجستان په تاريخي نومو کېنې دخيل و، ياقوت د البشاري په حواله وايي چې: غرج اصلاً د غره په مانا دی خراساني مؤرخانو چې دا کلمې له خپلو هېوادوالو څخه اورېدلې دي د "غرستان" نوم يې په اصلي شکل "غرستان" ليکلی دی چې له غرستان څخه عبارت دی (غر - د کوه، په مانا او "ستان" د ظرفيت پخوانی علامه ده).

لکه منهاج سراج جوزجاني چې د دغه هېواد له خلکو څخه و، زياتره د عربو د غرجستان او غرستان پر ځای غرستان ليکي، د طبقات ناصري په زرو خطي نسخو کېنې څو ځايه غرستان ليدل کېږي.

په هر حال غلجي = غلزي يو پخوانی نوم دی چې مانايې د غره زوی ده. د افغاني غلجيانو لومړی نيکه په همدغه نامه يادېده، ده درې زامن لرل چې نومونه يې هم آريايې زرو نومو ته بيخې ورته دي:

توران - تولر - بولر - مورې پوهېږو چې "تور" له هغو پخوانيو آريايي نومو څخه دی چې په اوبستا کېنې راغلی دی دا نوم تر اوسه په پښتنو کېنې په بېلا، بېل ډول (تور- تورانی- تورک- توری) رواج لري، همداراز "بولر" يا "بلور" يو زوړ نوم دی چې د گلگت تر سيمو د نورستان پر خلکو اطلاقېده، د ((بارتولد)) په وينا تر اوسه هم د هغه ځای ځينې تور پوښه قبایل ځانونه

هوټکيان

(۱۱۲۰هـ - ۱۱۵۰هـ)

د دغه لنډ تاريخ په پيل کېنې مو د پښتون کهاله په اړه ولوستل چې د پښتون له درو زامنو څخه يو هم بيټنی يا بيټ نيکه نومېد، د دغه شيخ له پښته او د متو له نسه چې د ده لور وه، د (غرزي - غلجي - غلزي) په نامه د پښتنو د مشهورو غلجيو قبيلو تېرونه مشهور شول.

دا نوم بېشکه "غرزی" د "کوهزاد" په مانا دی، ځکه چې په افغانستان کېنې د سړيو او ځايو د زياتو نومو رېښې د پښتو د "غر" له کلمې څخه راوتلې دي او ان د غور - غرچه - غرج - غلج - خلج ټولو کلمو رېښې له دې کلمې څخه جوړې دي، چې په منځنۍ آسيا کېنې د ځايو او قبيلو له پاره کارېږي.

توماسچک وايي چې د گر "GAR" يعنې غر کلمه لرغونې باکترې دري کلمه ده او "غرچه" د آمو لوړې خوا ته د غرني ولايت د آريايي اوسېدونکيو نوم دی، له دې کبله نو غرچه، خلج، غلج او غرچ د غره د زوی يا غرزی او (کوهزاد = کهزاد) په مانا دی.

د "غر" کلمه چې اوس په پښتو کېنې د غره په مانا ژوندی ده د اوبستا په "هوم يشت" کېنې "گيری" راغلې چې په خورده اوبستا کېنې هم

"بلور" بولي، دا کلمه تر ۱۸ پيړۍ پورې په چيني کتابو کښې ليدل کېږي . محمد حيدر دوغلت چې د (۹۳۲هـ) په شاوخوا کښې ژوندی و، پردې سيمو يې حکمراني کوله نو د کشمير له ناوې څخه د کابل ترناوې پورې او شمال خوا تر يارکند او کاشغر پورې يې داسيمې بلور او بلور ستان وبللې ترده دمخه منهاج سراج او محمد غوفی د غوري دوری مؤرخان د شغنان، تخارستان او درواز د غرو په لړ کښې بلور هم راوړي مسترييلو وايې چې: بولر يابلور د باختر د کلمې طبيعي تحريف دی. په هر صورت د غلجي، توران، تولر، بولر کلمې او نومونه ټول دا رانيسي چې دوی پخوانۍ آريايي ريښې لري او هم دا زياتوي چې افغاني غلجيان هم له اريايي نژاد سره ټينگه اړه لري.

خو (هوتک) (د کندهار او کلات له غلجيو قبيلو څخه) د هوتکو د قبيلې لومړي نيکه چې د پښتو اشعار يې د پټې خزاني په واسطه موږ ته رارسېدلي، د انساب پېژندونکيو په وينا د بارو زوی او د پورتي نوموړي تولر لمسی و، چې ده د ملکيار، يوسف، دولت او عرب په نومونو څلور زامن درلودل، د هوتکو د پاچهۍ د موسس ميرويس خان پلار ښالم خان په اتم پلار په دې توگه ده ته رسېږي:

ښالم د کرم زوي، د مند لمسی، د عمر کړوسی، د جلال الدين کوسی، د قطب کودی چې هغه بيا د اسحاق زوی، د حسين لمسی، د ملکيار کړوسی او د هوتک کوسی دی.

د هوتکو کهاله غړي د ترنک او ارغنداو پرغاړو سيمه بيز ولسوالان و، لکه چې وويل شول له چنگيزيانو سره يې سختې جگړې وکړې، خو د دوی د ژوندانه ښکاره څرنگوالی لاس ته رانه غی، يوازې دا معلومه ده چې تر ميرويس خان دمخه د کندهار له جلدکه تر غزني د غلجيو قبيلو مشر تابه

او ولسوالي په سلطان ملخي توخي پورې اړه درلوده چې دمخه يې يادونه وشوه.

د ميرويس خان پلار ښالم خان چې د خپل وخت له مشرانو څخه و، د سلطان ملخي لور نازو نومې يې په نکاح کړه، چې د هغې له نسه څلور زامن حاجي ميرخان، عبدالعزيز، عبدالقادر، او يحيی خان و زيږېدل. له دغو زامنو څخه حاجي ميرخان يا ميرويس خان هغه نوميالی و، چې له غزني څخه ترکندهاره يې خپل نفوذ خپور کړ، د توخي او ابدالي د دوو ټبرو (چې له کندهاره ترغزني يې حکومت کاوه) او د ډهلي او اصفهان د دوو شاهنشاهيو د تاريخي نفوذ تر منځ يې په ولسي چارو کښې لوی لاس درلود، په کندهار کښې يې د خپلواک سلطنت بنسټ کېښېنو، د سيد جمال الدين افغاني او سلطان محمد خالص په وينا دې د متين فکر او لوړو اخلاقو څښتن او هم ښه ژبور سړی و، دا چې له يوې خوا يې مور د توخي حکمرانانو له کهاله وه، او له بلې خوا يې د ابدالي کامران خان (چې د مخه يې يادونه وشوه) خانزاده نومې لورکړې وه، ځکه نو ابدالي او توخي قبيلو دواړو د ده ملاتړله. له بل پلوه د ده خپل کهول هم له ډېرو پيړيو راهيسي په هوتکو کښې نفوذ درلود او ولسوالي يې کړې وه.

د همدغو وړتياو له مخې ميرويس د کندهار د ابداليو او غلجيو د ټبرو له خوا د "بابا" په لقب وپېژندل شو، هغه وخت چې صفوي نصراني حکمران گرگين خان کندهار ته راغی او پر خلکو يې هغسي ستمونه وکړل چې د زغملو نه وه، نو ميرويس څلور واړه اصفهان ته ولاړ د شاه حسين صفوی دربار ته يې د خلکو فرياد ورساوه او هم يې د دربار اوضاع له نژدې څخه وکتله، دده يو ملگري "ريدي خان" په خپل منظوم کتاب "محمود نامه" کښې چې د ميرويس د زوی په نامه يې نظم کړی دی د ميرويس دا د خواهی

او د شاه حسين صفوي خواب داسې بيانوي:

چې ميرخان تللی اصفهان ته ونه
 مخ يې مکې د پاک سبحان ته ونه
 پاچا تې عرض کړ ټول حال د پښتون
 د گرگين ظلم بد احوال د پښتون
 پاچا ويل: زه نسوای کولای چاره
 د گرگين خان ظلم و ستم د پاره
 که يې معزول کړم کندهار نه پرېږدي
 جور و ستم او خپل شعار نه پرېږدي
 گرگين خو گرگ دی گرگ خو ظلم کوي
 وينې تووينه هم پسونه څيري
 زه هم خايف يم چې به څه کړم گرگين
 نامسلمان دی، ارمني دی، بې دين
 نه په اسلام کښې ځان پا بند گڼينه
 نه نصراني نه له عيسی بيرينه
 بيرېرم زه چې خدای کړي قهر ښکاره
 د سلطنت په رڼا کور سي تياره
 ميرخان ويل: ای حسين پاچا وگوره
 حال د حاکم او رعایا وگوره!
 گرگ دی ايله کئ پررمه سو شبان
 جور و ستم کاندې بيحد گرگين خان
 موږ له طاقت نسته چې کړو به زياتي
 صبر پر ظلم د ظالم ارمني

دا څلورم واردی راځم سلطانه
 عرض د ظالم له لاسه کړم سلطانه!
 که پاچا نه کړي داد خواهي د مظلوم
 ظالم حاکم کا، ظلم ډېر په محکوم
 جور چې ډېر شي سلطنت شي برباد
 د ظلم قصر پوينا بې بنياد

عربيه:

الملك يبقی مع الکفر ولا يبقی مع الظلم
 کافر کولای سلطنت شي مدام
 که وکړي داد، نه وي جابر پرانام
 مگر ظالم خو نسي کړای سلطنت
 خالق رحيم دی، ورکوی خلافت
 چا ته؟ چې زړه يې وي په مهر ودان
 د خدای عيال گڼي پر مخکه انسان
 سلطانه! واوره په بني غورډ دا وينا
 مکره ستم د خلق الله په هر چا
 د ستمگارو پای وړانی دی، خراب
 د ظلم اور يې کا په خپله تراب
 د مظلوم آه داسې کاري وي گوره
 چې اور يې نه ځي د ظالم له کوره
 لمبې په بلي کا د ظلم په کور
 ټوله به کاندې بېنوا په دې اور

بنسایي ظالم چې رحم وکسا په خان
په ظلم خوار نه کړي خپل خان او جهان
سلطان! گوره پر خان رحم وکړه
خپل کلی کور په جور مه وړانوه"

خو دا چې صفوی پاچا د میرویس فریاد وانه ورید او د اصفهان له درباره نا امیده شو، نو له هغه ځایه بیت الله ته ولاړ، د عربو له عالمانو څخه یې له گرگین سره د جنگ جواز او د هغه د وژلو فتوا واخیسته، په اصفهان دربار کښې یې هم دومره نفوذ وموند چې درباریان یې پر گرگین بد گمانه کړل، تر هغه وروسته حاجي میرویس کندهار ته راغی، هلته یې د ارغنداو پر غاړه (له کندهار د اوسني ښار څخه شپږ میله لیرې) په کوکران کښې یوه لویه ملي جرگه جوړه خلکو ته یې د اصفهان د دربار او ضاع بیان او د حجاز د علماوو فتوا ښکاره کړه او له دوی څخه یې تعهد واخیست. په دویمه جرگه کښې چې د کندهار ښار ختیځ ته شل میله لیرې په مانجه کښې جوړه شوه او په هغه کښې د کندهار د زیاتو قومو مشرانو لکه سیدال خان ناصر، بابو خان بابی، بهادر خان، پیر محمد میاجي هوتک، یوسف خان هوتک، عزیز خان نورزی، گلخان بابر، نورخان بېرخ، نصر و خان الکوزی، یحیی خان د میرویس ورور، محمد خان د هغه وراره او یونس خان کاکړ گهون کړی و، د خپلواکۍ د اعلان وثیقه لاسلیک شوه او ټولو په قران عظیم الشان لورپه وکړه.

تر هغه وروسته میرویس د کندهار د ټولو قومونو په مرسته د صفویانو بیگلر بیگی گرگین خان او د هغه ټول لښکریان ووژل، کندهار ښار یې ونیو او د گرگین وراره الکسندل میرزا د هغه ستمگر مړی واخیست او له ښځو او کوچنیانو سره یې هرات ته وتښتېد.

وروستني مؤرخان د دغه ملي مشر د آزادي غوښتلو د غورځنگ پر نېټه اختلاف لري: مثلاً شېر محمد یې د (۱۱۲۰هـ) کال د صفرې میاشت او سلطان محمد یې د (۱۱۲۱هـ) کال صفره لیکي، خو نواب صمصام الدوله د هغې پېښې کال (۱۱۲۰هـ) گڼلی او خافي خان مؤرخ وايي چې پر (۱۱۱۹هـ) کال په هند کښې د محمد اعظم شاه دربار نه د گرگین د وژلو خبر ورسېد کلنل ملیسون د افغانستان په تاریخ کښې (۱۷۰۹م - ۱۱۲۱هـ) کال لیکلی دی، او میرزا محمد خلیل صفوی (۱۱۲۲هـ) کال ښوولی دی. خو د پټې خزانه روایت لیکونکی تر ټولو مؤرخانو موثق او د اعتبار څښتن دی. هغه پېښې په خپلو سترگو لیدلي او هم یې مستقیماً له خپل پلار څخه روایت کړي دي چې: "پر ۲۹ د ذیقعدة الحرام سنه (۱۱۱۹) هجري د حاجي میر خان د خپلواکۍ دغه پاڅون د گرگین او صفویانو د لښکر په وژل کېدو پای ته ورسېد.

کندهار د جغرافیي موقعیت له اړخه د ایران او هند د دوو شاهنشاهیو تر منځ ډېر ارزښت لاره، هغه وخت چې ملي مجاهدینو د میرویس په مشرۍ په کندهار کښې د خپلواکۍ بیرغ پورته کړ، د هند تیمور دربار د دغه خبر په اورېدو ورېږدېد او د پښتنو خپلواکۍ یې د خان له پاره لوی گواښ وباله، دا ځکه چې د هند تیموري حکمداران د غوریانو، خلجیانو او لودیانو د امپراتورۍ او له بیا راژوندې کېدو څخه وېرېدل، لکه صمصام الدوله او خافي خان چې لیکي:

هغه وخت چې د افغانانو د خپلواکۍ د اعلان خبر د هند تیموري دربار ته ورسېد نو په ښکاره یې د مجبوریت په سبب د افغانانو خپلواکي تر یو ځایه په رسمیت وپېژنده، خو په پټه یې د اصفهان له دربار سره مخابره او مفاهمه وکړه چې د دې پېښې د مخنیوي له پاره چې د خافي خان په

تصريح د دواړو هېوادو او ولسونو له پاره د صاييې رايې مخالفه پېښه وه ډېر ژر زيار ويايي (منتخب اللباب) خو حاجي ميرويس چې د دوی قوي شاهنشاهيو تر منځ خپل خطرناک موقعيت ښه پېژانده، په درېمه جرگه کښې يې د اولس مشران راغونډه کړل وروسته تر هغه چې د افغاناولس سياسي دريځ يې د دوو ختيزو او لوېديزو دولتو تر منځ وښووه او د هغوی قوتونه يې څرگند کړل نو ويې ويل: "که زما سره يو شئ او زما ملا وترئ نو د خپلواکۍ بيرغ به هسک وساتو، او پرې به نه ږدو چې بيا د پرديو مريتابه کړۍ زموږ په غاړه کښې ولوبېږي، هغه کسان چې د پرديو مريتبوب مني موږ له هغه سره هېڅ اړه او خپلوي نه لرو او نور دې زموږ په هېواد کښې نه اوسي".

ملي جرگې چې د ملي مشر وينا واورېده نو ده ته يې د موافقت لاس ورکئ او ټينگه ژمنه يې ورسره وکړه چې د ژوند تر وروستۍ سلگۍ پورې به د خپلې ملي خپلواکۍ او آزادۍ ساتنه کوي. (تتمة البيان)

د گرگين او د هغه د ملگريو د وژلو خبر د گرجي د لښکر د هغه بقیة السيف په واسطه اصفهان ته ورسېد چې د گرگين له خوا د پښين سيمې د ترين تېر د مخنيوي له پاره هغې خواته تللی وو، د بېرته راگرځېدو په وخت کښې ميرويس شړلی او پارس ته تنستېدلی وو، پخپله ميرويس هم صفوي پاچا ته ليک واستاوه، د افغان او فارس جگړې د کتاب ليکوال په وينا په هغه ليک کښې يې ليکلي وو چې: پاچا دی له تدبیره کار واخلي، کندهار ته دې لښکر نه رالېږي، ځکه ټول افغانان د دوی وژلو ته توره په لاس ولاړ دي، او که مجبوره شي ښايي چې کندهار د ډهلي پاچا ته وسپاري، ځکه نو ښايي چې صفوي پاچا ددغه هېواد سياسي موقع په نظر کښې ونيسي "همداشان يې د ډهلي دربار ته ليک واستاوه او په هغه کښې يې د دواړو خواوو، يادونه وکړه او تمه يې وړپيدا کړه چې که د هند دربار دده مرسته وکړي په

راتلونکي وخت کښې به د صفوي تابعو يوه برخه د اصفهان پر خلاف وپاروي.

خو صفوي دربار وغوښتل چې ميرويس د گوانښلو او بيرولو له لارې د ځان تابع کړي، ځکه يې ميرويس ته يو استازی راوستاوه، چې د مليسون په وينا جاني خان او د مرجان ملکم او سيد جمال الدين افغاني په وينا محمد جامي خان نومېد، دغه استازي له صفوي درباره يو پيغام راوړی و چې: د ايران پاچا د گرگين وژل بڅښي، خو ميرويس بايد اطاعت ته غاړه کښېږدي او صفوي لښکر کندهار ته پرېږدي. سربېره پر هغه نوموړي استازي افغاني مشر د مقابل لوري له عظمت او شوکت او د دغه کار له ناوړې پايلې و ډاراوه خو ميرويس چې کلک زړه او ټينگ اعصاب لرل په ډېره مېړانه يې داسې ځواب ورکئ:

"ته فکر کوې چې عقل او حکمت يوازې په ناز او نعمت کښې لاس ته راځي او زموږ په غرو کښې کښې يې اثر نه شته - ستا پاچا که څه کولای شوی خپل کار يې په زور پر مخ بېوه، دغو بې گټو خبرو ته به اړنه و..." (سرجان ملکم).

ميرويس امر وکئ چې: هغه درې ملي صفوي استازي زندان ته بوځئ، د مليسون په وينا په دغه کار کښې يې دوه لوی مقصده درلودل، لومړی دا چې د ايران د دربار ځواب ځنډنی شي چې لښکر رالېږل هم وځنډېږي، بل دا چې د اصفهان دربار ته څرگنده شي چې د افغاني خپلواکۍ بيرغ ټيټيدونکی نه دی او د صفوي دربار تهديد او تطميع د ده او نورو زړورو افغانانو پر روح څه اغېزه نه لري.

څنگه چې د لومړي سفير را استول د ميرويس خان آزادۍ پال هوډ مات نه کړ نو د اصفهان درباريانو له يوې بلې وسيلې څخه کار واخيست او د هرات حکمران محمد خان بلوخ يې چې د ميرويس پخواني دوست او د حج

په سفر کښې هم ورسره و، د سفارت په توگه کندهار ته واستاوه، چې په دوستانه ډول له افغان ملي مشر سره خبرې وکړي، او د خپلواکۍ تود نغری په دوستانه نصیحتو سوږ کړي، خو افغان مشر نوي استازي ته وويل:

"خدای ته شکر باسه چې ستا د ملگرتيا حق مې سترگو ته درېږي، که دا نه وای نو تابه هم د نورو په شان پاداش ليدلی وای - زموږ د غرو آزاد خلک د بيا مړيتابه په کړې کښې نه شي لوبدلای، زړورو زمريانو زنځير شلولی دی او له تیکو را ايستلی شوې تورې بېرته په تیکو کښې نه ننوځي. "ميرويس د دوستۍ د درناوي په بنسټ محمد خان په ښه عزت وساته او په دې وسيله يې د اصفهان دربار ته څرگنده کړه چې: دی او د ده قوم به خپله ملي خپلواکۍ بيا له لاسه ور نه کړي، د ميرويس د دغه مېړني دريځ نه ماتيدونکی هوډ پر وړاندې د اصفهان دربار د هرات حکمران ته چې د محمد خان پر ځای ټاکل شوی و، پر (۱۱۲۲هـ - ۱۷۱۰م) کال امر وکړ چې پر کندهار يرغل وکړي، خو ميرويس له پېنځو زرو پښتنو سپرو سره د هغه مخه ونيوه او سخته لويه ماته يې ورکړه.

په راتلونکو (۱۸) مياشتو کښې د اصفهان له خوا څلور ځله پر ميرويس او آزادی غوښتونکیو افغانانو باندې لښکرکښې وشوې، خو ټول بېرته ناکام پرشاولارل، وروستۍ پلا پېنځه زریز لښکر د تبریز د حکمران محمد خان په مشرۍ دې خوا ته وگمارل شو چې يوازی پنځوسو پښتنو سپرو پر شا وشړل، تر زرو زیات کسان يې په جنگ کښې ووژل او تېيان پر ډگر پاتې شول، په خپله حکمران هم له درو زامنو سره د پښتنو جنگياليو په لاس کښيووت.

دغو پرله پسې ماتو او ناکاميو د اصفهان دربار اړ کړ چې لويه لښکرکښې وکړي، ډېر په قهر شو او خورا لوی خونخوار لښکر يې راويوست

د دغه لوی لښکر سالارې يې د گرجستان حکمران او د وژل شوي گرجين وراره خسرو خان يا کيخسرو خان گرجي ته وسپارله چې د دربار له زبردستو کسانو څخه و، دا ځکه چې گوندې خسروخان به د خپل تره د غچ اخیستلو له لارې له جوشه ډک کار پر مخ بوځي، هغه و، چې خسرو د کندهار خوا ته پر مخ راغی او په فراه کښې يې واړول، په دې لويه لښکرکښې کښې د خراسان ټول اميران، د هرات حاکم او د کرمان حکمران علي قلي هم د خسرو ملگري وو. دا مهال ميرويس خان د پټې خزانې د ليکوال پلار داود خان هوتک په فراه کښې د افغاني ځواکونو مشر وټاکه، چې همهلته له خسرو سره ونښت، خو خسرو پر مخ راغی او ميرويس له لږ قوت سره گرشک ته نژدې د هلمند پر غاړه تيار ناست و، د ميرزا محمد خليل په وينا د خسرو لښکر پنځوس زره سپاره او پلي لړل، چې بشپړه توپخانه او خزانه هم ورسره وه او په هغه کښې (۱۲۰۰) نه خالص گرجيان وو، چې خاص د گرجين د غچ اخیستلو له پاره راغلي وو، بالمقابل پښتني ملي قواوې لږې وې، ځکه نو را پر شاشوې، او د خسرو لښکرو کندهار کلابند کړ (۱۱۳۳هـ - ۱۷۱۲م).
کندهاريانو د ښار په ساتلو کښې په ډېره مېړانه پښې ټينگې کړې او په هره حمله کښې يې صفوي لښکر پر شا وواهه، په خپله ميرويس هم خپل قوتونه له سره نوي راغونډ کړل او د کندهار د جنوب له خوا يې د بلوڅو د پښين د ترينو او نور قومونه د وطن ساتنې له پاره راوپارول او د خسرو پر لښکر يې يرغل وکړ، د ذخيرو د رارسېدلو لاره يې پر وتړله. خسرو چې خپل نيم لښکر په دې اخ وډب کښې بايللی و، ويې غوښتل بېرته پارس ته وتښتي، خو ميرويس له خپلو (۱۶) زرو تنو سره پر هغه يرغل وکړ، د جان ملکم په وينا د صفوي تېرکونکيو له (۲۵) زرو تنو څخه يوازې پېنځو سوو تر اووسو تنو پورې له مړينې ځان وژغورلای شو.

خسروخان هم په جگره کښې د خپل اکا په څیرو وژل شو، د اد (۱۱۲۳هـ) کال د روژې پر ۲۸ مه (او د مجمع التواریخ په وینا پر ۱۱۲۴هـ) پېښه شوه، تر دې خونړۍ جگرې وروسته چې کندهاري ننگیالیو، صفوي تېري کونکي ټول ووژل، د اصفهان دربار یوبل لوی خونړی لښکر د محمد رستم خان په مشرۍ کندهار ته راواستاوه، خو دا چې د ملي مشر مټ او بازو د ولس په یووالي او مرسته ډېر سخت غښتلی و، نو ځکه دغه لښکر هم هېڅ ونه کړای شول او مات شو، رستم د دې له پاره چې د خپلو اسلافو په برخلیک اخته نه شي بېرته پارس ته پرشاسو (۱۱۲۶هـ - ۱۷۱۴م).

همدارنگه محمد زمان قورچي باشي هم له اصفهانه له لوی لښکر سره کندهار ته راواستول شو، چې د میرزا خلیل په وینا د بسطام په سیمه کښې دی هم ووژل شو. څنگه چې په دې وخت کښې چې د هرات ملیون هم (لکه چې وویل شول) د ابدالي امیرانو په مشرتابه له متجاوزو صفویانو سره مقامات کاوه، ځکه نو تر هغه وروسته کندهار ته د صفوی لښکر را استول ممکن نه شول او میرویس هم په کندهار کښې د ښه واک خاوند او غښتلي ملي مشر شو، چې خلکو ورته د "بابا" لقب ورکړی.

ده په دې وخت کښې د ډهلي له دربار سره خپل سیاسي اړیکي ډېر ښه ساتل او د کندهار ملي دولت یې هغه دربار ته په رسمیت ور پېژندلی و په پای کښې یې دسیاسي دوستانه اړیکو د لایتینگښت له پاره خپل ورور حاجي امکو د سفیر په توگه د هند تیموری پاچا فرخ سیر ډهلي دربار ته واستاوه او د هغه په لاس یې دوستانه سوغاتونه ورولبړل، د ډهلي دربار هم د کندهار ملي حکمران په رسمیت وپېژاند او د حاجي امیرخاني "خطاب یې د "تورې" او "پیل" له سوغاتو سره د میرویس ملي دربار ته راواستاوه (مجمع التواریخ) چې په دې سیاسي وسیله میرویس د خپل هېواد له ختیز اړخه تر

یوه ځایه ډاډه شو. د میرویس د حکمرانۍ بریدونه له فراه، شین ډنډ (سبزوار) او سیستان څخه نیولي تر پښین او د سلیمان غره تر لمنو او شمال خوا تر غزني پورې رسېدل، پر ابدالي او غلجي قبیلو یې په مساوي توگه حکومت کاوه بلو خانو هم ورسره مرسته او ملگرتیا کوله. ده د شاهۍ لقب ونه مانه، او په هغه جرگه کښې چې د کندهار قومو د ده د سترو خدمتو د ستایلو له پاره دی په خپله پاچهۍ مانه ده خلکو ته ویل چې: "ما د دې له پاره ستاسي خدمت نه دی کړی چې پاچهۍ وکړم یا د پاچهۍ پر تخت کښېم او خولی. کړه کښېږدم، زه په دې ښه نه ایسم چې پر تاسې پاچهي وکړم، بلکې په دې ښه ایسم چې ستاسې خدمتگاري وکړم ما ته همدا بس ده چې ولس راته "بابا" ووايي، نور نو نه جواهر غواړم او نه سره زر او سپین زر، زما همدا بس دی چې ستاسي خدمت وکړم او تاسې د خپلو زامنو په څېر وروزم. زما پاچهي د لاسه نه کېږي، زه ستاسې کوچنی خادم یم!"

د ده د دغو خبرو مطلب د درې ژبې یو شاعر داسي منظوم کړي

دي:

نه خدمت نمودم که شاهي کنم
بتخت شهی کج کلاهی کنم

نزید مراشاهی و سروري
سرافرازم از افسر چاکري

مرا بس که گویند قوم " پدر "
ندارم طمع گوهر وسیم وزر

همین افسرم به که خدمت کنم
شما را چوفرزند خود پرورم

نه دیهیم شاهي بود درخورم

شما را همی کمترک چاکرم

میرویس یو خیرک، پوه او ډیپلومات سپری و، د گاونډیانو په سیاسي اوضاع بڼه پوه او صفوي دربار یې بڼه پېژاند، د حکمداری په دود او دستور بڼه پوهېده، اته کاله یې د یوه مشربابا په توگه د خپل ولس مشرتوب وکئ، خلک یې خوښ وساتل تل یې د خلکو خواخوږي کوله او د مهربان پلار په څېر یې وروزل. په افغانستان کښې خلک ورته "بابا" وایي او د یوه بزرگ قطب په شان د ده د مزار زیارت کوي د ځینو ناروغيو له پاره د ده د مزار خاوره شفا بولي. وایي چې: دغه نومیالی مشر جگه ونه، قوي اندامونه او سپینه اوږده ږیره درلوده، پر سر یې وېبستان نه وو، سپین پرتوگ او سپین کمیس یې اغوستل او یو پتو یې درلود چې د کلیو په ملي جرگو کښې به یې پر مخکه د خلکو په منځ کښې غوراوه او د کلیوالو په څېر به پر هغه کښېناست، نور به یې هم پر خپل پتو کښېنول او ملي پېښې او قضایا به یې د خپل صایب فکر په مرسته حل کول، خلک به یې له یو بل سره دوستی، ښېگڼې، همدردی او مرستې ته بلل.

میرویس د خپلو هېوادپالو مجاهداتو په پای کښې د افغاني سلطنت او ملي برم مړه ډیوه بیا په کندهار کښې بله کړه، د خپلواکۍ او آزادۍ هېر شوی درس یې د خپلو خلکو غوږو ته ورساوه او د ۱۱۲۷ هـ کال د ذیحجه الحرام پر ۲۸ مه نېټه له دې دنیا ولاړ په افغان تاریخ کښې یې د تل له پاره نیک او ښه نوم پرېښوو، دی د کندهار ښار لوېدیځ خواته د کوکران په کلي کښې د لوی سرک پر غاړه ښخ او دا بیت یې پر مزار لیکلی دی:

بر سر مرقد ماچون گذری همت خواه

که زیارتگه مردان جهان خواهد بود

(وگورئ ۷۶ - ۷۷ عکس)

له میرویس څخه دوه زامن پاتې شول یو محمود چې د پلار د مړینې پر وخت ۱۸ کلن و او حسین چې ۱۴ کلن و. د میرویس تر مړینې وروسته یې ورور پرځای کښېناست چې د ملیسون، جان ملکم او سید جمال الدین په وینا "عبدالله" او د ده د همهالیو لکه جهانگشای نادري، مجمع التواریخ، پتیه خزانه او همدارنگه د سلطان محمد، شېر محمد، روضه الصفاى ناصری او انسکلویډیای اسلامي په موثوق قول "عبدالعزیز" نومېد. دغه سپری د خپل ستر وررو په شان لوړ همت نه درلود، همدا چې واکمن شو ملي جرگه یې راوبلله او خلکو ته یې د صفویانو د اطاعت منلو وړاندیځ وکړ، ملي جرگې دغه جوغ ته غاړه کښې نه ښووه، خو عبدالعزیز د اصفهان دربار ته استازی ولېږه او په درو شرطو یې د اصفهان دربار اطاعت ومانه:

لومړی، د هغه باج او خراج معافول، چې د گرگین په وختو کښې افغان اخیستل کېده.

دویم، کندهار ته د صفوي لښکر نه راتگ.

درېیم، د عبدالعزیز په اولاده د پاچهۍ دوام.

پښتانه چې د عبدالعزیز په دغه ناوړه وضعیت خبر شول، د دوی څلوېښتو زرو مشرانو د میرویس له مشر زوی محمود سره لاسونه یوکرل، عبدالعزیز یې وواژه.

خو په پتیه خزانه کښې لیکلی شوي دي چې:

"میر عبدالعزیز چې د حاجي میر خان ورور و، په کندهار کښې مشر شو، خو د اولس رعایت یې کم کا. څو چې په (۱۱۲۹) سنه هجري د شپې د نارنج له قصره له بامه خطا شو او راوولېد مړ شو." (پتیه خزانه - ۱۰۹مخ)

ملیسون د دې پېښې نېټه د (۱۷۱۶م) کال مارچ لیکي چې له

عبدالعزيز زوی شاه اشرف په اصفهان کښې د افغاني سلطنت پرتخت کښيناست او په خيرکي سره يې د سلطنت چارې په ډېره ښه او سمه توگه اداره کړې، سيدال خان ناصر يې بيا د افغاني لښکرو سپه سالار وټاکه او هرې خواته يې لښکر کښې او فتوحات وکړل. دده د وخت له مهمو پېښو څخه يوه هم د بغداد د والي احمد پاشا لښکر کښې وه چې د شاه اشرف د پاچهۍ پر درېيم کال د (۱۱۳۹هـ) کال د برات له ۱۲ څخه د ۱۱۴۰هـ - ۱۷۲۷م کال ترمنځ وشوه. شاه اشرف په خپل لښکر تورکان مات کړل، خو نور يې پښتانه نه پرېښوول چې له تورکانو سره ونښلي، دا ځکه چې شاه اشرف نه غوښتل د ترکانو او افغانانو تر منځ زيات مرگ او ژوبله وشي، هغه و، چې د شاه اشرف د ښه سياست په اثر دا پېښه تر (۹) مياشتو وروسته په روغه او صفا پای ته ورسېده، د ده د پاچهۍ پر پېنځم کال (۱۱۴۲ - ۱۷۲۹م) د عثمانی خليفه درېيم سلطان احمد خان له خوا راشد پاشا د سفير په ډول د شاه اشرف دربار اصفهان ته راغی او هم له افغاني درباره محمد عليخان بلوڅ د ايلچي په توگه عثمانی دربار ته ولاړ او په دې توگه د افغاني او عثمانی دولتو تر منځ ښه اړيکي ټينگ شول.

تر هغه وروسته شاه اشرف د ايران له شمال څخه د روسي قواو د تيري مخه هم ونیوه، خو په داخل کښې له نادرافشار غونډې بڼه (حريف) سره مخامخ شو او د افغاني قوت رسي سره وشلېده، دا ځکه چې له کندهاره چې د هوتکي پاچهۍ مرکز و، په ايران کښې افغاني لښکرو ته مرسته نه رسېده، له همدې کبله اشرف څو ځايه ماتې وکړه تر پېنځو کالو او (۷) مياشتو پاچهۍ وروسته له ايرانه راپر شا شو، د هلمند پر غاړه د گرمسير ملخان کلا ته راغی، له هغه ځايه يې کوز ښوراوک زردکوه ته پناه يووړه او همهلته د عبدالله خان بلوڅ د زوی ابراهيم نومي له لاسه ووژل شو، دا پېښه

همهغه (۱۱۲۹م) کال سره برابره ده.

د کندهار خلکو دا پردی پال سړی په سزا ورساوه او پرې يې نه ښوو چې خپله ملي خپلواکي چې د زرو افغان زلميانو په وینو اخیستل شوې وه، له لاسه وباسي، د عبدالعزیز تر مړینې وروسته يې د میرویس مشر زوی چې محمود نومېد خپل مشر وټاکه، محمود تر (۱۱۳۴هـ - ۱۷۲۱م) کال پورې د کندهار د پاچا په توگه حکمراني وکړه ده چې د پلار په شان يې لوړ همت درلود، د ملي حکومت د پراختیا په فکر، کښې شو، پر همهغه کال يې د فراه او سیستان له لارې پر کرمان يرغل وکړ او د هغه ځای د حاکم "لطف علي" سره تر روغې وروسته بېرته کندهار ته راغی خو آرام نه کښيناست، بیا يې پر همهغه (۱۱۳۴هـ) کال په کندهار کښې ملی تازه دمه قواوي راغونډې کړې او د صفوي دولت پر پایتخت اصفهان يې حمله وکړه ښار يې کلانډ کړ، تر اتو مياشتو کلانډۍ وروسته (۱۱ - ۱۵ - محرم ۱۱۳۵هـ ق - ۱۷۲۲م) د صفوي کورنۍ وروستی پاچاشاه حسين د ايران تاج او تخت محمود ته وسپاره او پایتخت يې د افغاني بريالي لښکر ته پرېښوو.

شاه محمود د ايران فاتح د اصفهان تر نيولو وروسته د خپلې شهنشانی په وختو کښې د خپلو لویو سپه لارانو لکه سيدال خان ناصر، پير محمد مياجي، محمدخان او عبدالله خان بلوڅ په واسطه لوی لښکر کښې وکړې چې تر دوه نيمو کالو پاچهۍ وروسته د (۱۱۳۷هـ - ۱۷۲۵م) کال د برات پر ۱۲ شپه په اصفهان کښې د دماغی ناروغۍ له امله د (۲۷) کالو پر عمر ووژل شو، دا د سلطان محمد، شېر محمد ماثر الامراء او روضه الصفای ناصری ویناده، خو سيد جمال الدين او مليسون د ده د وژلو نيته (۱۷۲۵م ۱۱۳۸هـ) کال ليکلې دي.

د اصفهان د فاتح شاه محمود تر وژلو وروسته د میرویس وراره د

د (۱۱۴۲ هـ - ۱۷۲۹ م) په پای کښې وده.

خو په کندهار کښې چې د هوتکو د پاچهۍ مرکز و، تر (۱۱۳۵ هـ) کال وروسته چې شاه محمود اصفهان ونيو د ده کشر ورور شاه حسين حکومت کاوه دی عالم اديب او ادب پال پاچاه و، د ده د پاچهۍ وخت په کندهار کښې په آرامۍ او هوسايۍ تېر شو، د پټې خزانې په وينا چې د ده په دربار کښې ليکل شوې، د ده امر له هراته، فراه او شين ډنډ (سبزوار) څخه نيولې تر غزني او گومل پورې چلېده او هم يې د شال (کوټې) او پښين سيمې د پنجاب د حدودو تر دېره اسماعيل خان او دېره غازي خان پورې ونيولې همدارنگه د کندهار ځواکونو له خوا د ملتان صوبه تر تهديد لاندې ونيول شوه او د افغاني قواو پر مختگ تر ملتانه ورسېد. دا مهال د هوتکو شهنشاهي د اوسني بلوچستان په گډون د دجلې له غاړو څخه تر ملتان پورې رسېدلې وه، چې لوېديځ ته شاه محمود او شاه اشرف ختيځ ته شاه حسين حکومت کاوه. د شاه حسين د پاچهۍ آرامې دورې تر (۱۱۴۹ هـ - ۱۷۳۶ م) پورې دوام درلود، همدغه کال د رجب پر (۱۷) نادر افشار د افغانستان د سيمو د نيولو په تکل لښکر راويوست، ځکه چې ده په پارس او گرجستان کښې د افغاني قواو پاڅون سره تيت او پرک کړی و، دا مهال يې د کندهار د هوتکي دولت له ماتولو پرته بل کار نه لاره، هغه وو چې نادر شاه د کوچني اختر د مياشتې پر دويمه له سيستانه راتېر او د شوال پر ۱۸ مه د دلخک او دلارام له لارې د هلمند پر غوړه گرشک کلا ته راوړسېد، د هغه ځای تر نيولو وروسته د کوچني اختر د مياشتې پر (۱۱) مه له هلمند د راپور يووت او د (۱۱۴۹ هـ - ۱۷۳۶ م) کال د ذيقعدې د مياشتې په سرکښې يې د کندهار ټينگه کلا چې هوتکي پايتخت و، کلابنده کړه.

د کندهار زلمی مدافع شاه حسين د نامتو سپه سالار سيدال خان

د افغانستان نډه تاريخ

ناصر په ملاتړ تر يوه کال او څو مياشتو پورې د کندهار ښار په ډېره مېړانه وساته او نادر شاه يې پرې نه ښوو، چې له خپل ډېر غښتلی پوځي ځواک سره سره کندهار ونيسي.

د (۱۱۵۰ هـ - ۱۷۳۷ م) کال د ذيقعدې د مياشتې په سر کښې د شاه حسين نظامي مقاومت پای ته ورسېد ځکه چې تر هغه دمخه لا د ده زړور سپه سالار سيدال خان د ده له زوی محمد سره د کلات په کلا کښې د نادر افشار لاس ته ور غلی و، او سيدال د نادر په امر وړند کړای شوي و. ځکه نو شاه حسين نادر شاه ته غاړه کښېښووه، د کندهار له ماتې سره د هوتکو د شاهنشاهۍ ستوری هم ولوېد، ټول افغانستان د نادر افشار لاس ته ورغی د سلطان محمد په وينا شاه حسين تر ۱۵ کالو پاچهۍ وروسته د نادر په امر مازندران ته و شړل شو او همهلته د ۱۱۴۹ هـ کال (بنایي ۱۱۵۱ هـ - ۱۷۳۸ م وي) د برات د مياشتې پر لسمه د نادري قهر په زهرو له دنيا ولاړ. (وگورئ ۷۸ - ۷۹ - ۸۰ نومره عکسونه).

د افغانستان په تاريخ کښې د هوتکو د حکمرانۍ دېرش کلنه دوره د خپلواکۍ غورځنگ د راپاريدو له پلوه خورا غوره پېر دی، ځکه چې په دغه دوره کښې څوواړه پرله پسې په کندهار کښې د داخلي او ملي حکومت بنسټ کښېښوول شو، چې وروسته بيا احمد شاه بابا پر هغه بنسټ د افغاني سلطنت ماني ودانه کړه. دې دورې افغان ولس دنيا ته په زړورتوب وروپېژاند، په خپله ميرويس غښتلی او منلی شخصيت درلود، د پوهې او پښتنې روزنې په غېږ کښې پالل شوی و، مور يې "تازو" د سلطان ملخي لور عالمه او شاعره ميرمن وه، چې پټه خزانه ددې او د ميرويس خان د لور "زينبې" پښتو شعرونه راوړي.

سربېره پر دې د هوتکو په دوره کښې ډېر ادیبان او د تورې او قلم

* ۴ - شاه اشرف د عبدالعزيز زوی (۱۱۳۷ - ۱۱۴۲ هـ)

* ۵ - شاه حسين د ميرويس زوی (۱۱۳۵ - ۱۱۵۰ هـ)

اخځونه:

مخزن افغانی - تذکرة الابرار - جغرافيايي تاريخي ايران - معجم البلدان - طبقات ناصری - حیات افغانی - مائراامراء - منتخب اللباب ۲ ټوکه - تاريخ افغانستان د ملیسون تالیف - تتمه البیان - سرجان ملکم - پټه خزانه - روضه الصفاي ناصری - تاريخ افغانستان د علی قلی میرزا - تاريخ نظامي ايران لومړی ټوک - تاريخ ايران د سرپرسي سايکس - نادرنامه (قلمي) - سيرالمتأخرين - مجمع التواريخ - ميرويس بابا د کابل چاپ - تاريخ کرمان خورشيد جهان - تاريخ سلطانی - صولت افغانی - د صفویانو سقوط او پريارس باندي د افغانانو سلطه د لوکهارت انگلیس تالیف ۱۹۵۸ م - د محمد علی حزين د احوال تذکره - بدايع الوقایع

خاوندان وو، لکه سيدال خان ناصر ستر پښتون سپه سالار، بهادرخان، پير محمد مياجي او داود خان چې د هغې دورې، هم جنگيالی سالاران او هم پوهيالي عالمان او شاعران وو. د هوتکو په وخت کښې د پټې خزاني کتاب د پښتو د لرغونيو او معاصرو شاعرانو د ژوندانه د پېښو په اړه د شاه حسين د دربار د منشي محمد هوتک په قلم و ليکل شو، همدارنگه ملابازمحمد توخي، ملايارمحمد هوتک (د ارکان خمسه مولف)، ملايونس توخي، ملا اکبر (په پښتو کښې د جامع الفريض مولف)، ملازعفران توخي (د سلطان محمد په وينا تره کی او د امير عبدالرحمن په وينا توخي) د شاه حسين وزير او د "گلدسته زعفراني" مولف، الله يار ايريدي د پښتو شاعر او د ديوان خاوند، ريدي خان (د شاه محمود هوتک د فتوحاتو په باب کښې په پښتو ژبه د محمود نامې ناظم)، ملاعادل (په پښتو د محاسن الصلوة مولف) او ملانورمحمد (په پښتو د نافع المسلمين مولف) د هوتکي عصر شاعران او مولفان وو.

شاه حسين د کندهار ښار په نارنج شاهي ماڼۍ کښې چې کنډوالې يې تراوسه شته ادبي جرگې درلودې عالمان او ژبور اديبان يې پالل، میان عبدالحکيم کاکړ (مشهور په کاکاصاحب چې د اوسني بلوچستان په چټيالی کښې ښخ دی) د همدغه عصر له نوميالو روحانيونو او صفویانو څخه و چې په نقشبنديه طريقه کښې د خپل وخت له اقطابو څخه گڼل کېږي.

هوتکیان:

۱ - ميرويس خان د ښالم خان زوی (۱۱۱۹ - ۱۱۲۷ هـ)

۲ - عبدالعزيز د ښالم خان زوی (۱۱۲۷ - ۱۱۲۹ هـ)

* ۳ - شاه محمود د ميرويس زوی (۱۱۲۹ - ۱۱۳۷ هـ)

څلوېښت زره افغان زړور سپايان د نور محمد خان غلجي په مشرۍ چې لقب يې "ميرافغان" و، په خپل لښکر کښې واخيستل او د سياسي ځيرکۍ له امله يې پر خپلو افغاني عسکرو بشپړ باور وکړ، نادرشاه د زمان خان ابدالي زوی احمدخان او ذوالفقار خان چې په کندهار کښې د شاه حسين هوتک په امر بنديان وو، ونازول او په مازندران کښې يې جاگير او تنخوا ورته وټاکله (۱۱۵۱ هـ - ۱۷۳۸ م).

نادرشاه يې له څنډه د کابل خواته لاړ، د غلجيو کلات يې ونيو او خپل لښکر يې غزني او کابل ته واستاوه، دا مهال د کابل حکمران د ډهلي د دربار له خوا ناصرخان يو غښتلی، زړور او د خلکو خوښ سړی و، خو دا چې ډهلي دربار يې ملاتړ نه کاوه او تنخوا يې هم نه ورکوله ځکه يې خان ټينگ هم نه کړای شو، خو سره له هغه ناصرخان د شرزه خان او نورو افغاني قبيلو په مرسته کابل ساته، رحيمداد خان کوتوال په ښار کښې کلابند و، چې په پای کښې نادرشاه د کابل ښار کلاوې وړانې او وېې نيولې (۱۱۵۱ هـ) د نادر زوی د باميان، ضحاک او د هندوکش د لمنو د نورو کلاو نيولو ته مخه وکړه د کابل او پېښور د لارې خانان عباس خان او سعدالله خان هم نادر ونيول، خو ناصرخان د کابل او پېښور تر منځ افغاني قبایل د نادر پر وړاندې جنگ ته چمتو کړل او د نادر د زوی شهزاده نصرالله له لښکر سره وښت ناصر خان په يوه جگړه کښې ټپي او ونيول شو، خو نادرشاه هغه بيا د کابل او پېښور په حکمرانۍ وگماره او په خپله ده د ايران او افغان په تازه دمه لښکر پېښور ونيو، لاهور او ډهلي پورې پر مخ ولاړ (۱۱۵۲ هـ - ۱۷۳۹ م).

نادرشاه د ډهلي ترټولوژني، چور او چپاو وروسته د انگرېزي، اووه اتيانيم ميليونو پونډو په اندازه شتمني او جواهرو له شاه جهاني تخت طاوس سره پېښور ته راوړل (۱۱۵۲ هـ) خو چې تراټک راپورې ووت له يوسفيو سره

سدوزيان

(۱۱۶۰ - ۱۲۵۸ هـ)

دمخه مو ولوستل چې نادرشاه د امام قلي افشار زوی (۱۱۴۸ هـ - ۱۷۳۵ م) له ايرانه راغی د هوتکو پاچهي او په هرات کښې يې د ابداليانو حکمراني ړنگه کړه او په تېره بيا د کندهار په نيولو يې د هوتکو پاچاهي بيخي ختمه کړه.

نادرشاه د کندهار د زاړه ښار د کلابندی په وخت کښې د کندهار د اوسني ښار لوېديځ خوا ته پر نمناکو ځمکو د "نادرآباد" په نامه يو ښار ودان کړ او په هغه کښې يې پر (۱۱۵۰ هـ - ۱۷۳۷ م) کال په خپل نامه سکه ووهله زور ښار يې تر نيولو وروسته ونيو چې تر اوسه هماغسې ويجاړ پاتې دی. نادر پر همغه کال د افغانستان شمالي ولايتونه له بدخشانه تر بلخ، ميمني او آمو سينده د خپل زوی رضا قلي په واسطه ونيول. د کندهار تر نيولو وروسته يې د سلطان محمود او بابر سياست و چلاوه، له افغاني مشرانو سره يې نرمه لار غوره کړه عبدالغني خان الکوزی يې د هرات د ابداليو قبيلو د مشر په توگه وپېژاند او پير محمد خان هروي ته يې د بلوڅو او خاران حکومت ورکړ حاجي اسماعيل الکوزی يې د هرات د اسفزار حاکم وټاکه او اشرف خان غلجي ته يې د کلات حکومت وسپاره ده نهژدې

وښت او په ډېره بېړه د خيبر تر درې راتېر شو چې تر کابل پورې سيمې يې خپلې کړې. تر هغه وروسته د کابل له جنوبي لارې د کورم، بنگښ، ډېره جاتو او سند خوا ته ولاړ د سند د سيند ټولي لوېديزې ځمکې يې ونيولې او د بولان د درې له لارې کندهار او هرات ته ولاړ، پر (۱۱۵۳هـ) کال يې د خپلو فتوحاتو جشن چې له ماوراءالنهر او خوارزم څخه نيولې د سند تر سيند، دجله، فرات او سيحون پورې رسېدل، په مشهد کښې جوړ کړی د (۱۱۵۴هـ - ۱۷۴۱م) کال په شاوخوا کښې يې احمد خان ابدالي له مازندران څخه را وغوښت او د ابدالي لښکر په مشر يې خپل همکاب وټاکه. احمد خان شپږ کاله له نادر شاه سره په حضر او سفر کښې د جهاندارۍ په چارو کښې تجربه وکړه او داغستان او ايروان ته يې د نادرشاه په جنګي سفرو کښې خپل جنګي رشادتونه وښوول، تر دې حده يې د نادر خانګرې پاملرنه ځان ته واړوله چې نادر به تر ځان وروسته پر ده باندې د پاچاهۍ مقام د نيولو زېرى کاوه.

نادر شاه تر زياتو فتوحاتو وروسته د مزاج اوښتلو له امله له خپل طبيعي حالته ووت، د خپلو شاوخوا خلکو په وینو تويولو او وژلو يې لاس پورې کړی چې د ده خپل نژدې درباري خلک ځينې ويپرېدل او د (۱۱۶۰هـ ۱۷۴۷م) کال د درېيمې خور (جمادى الاخرى) پر ۱۱ مه د يکشنبې پر شپه د خوشان په فتح آباد کښې د محمد خان قجر، موسى افشار، خوجه بيګ افشار او صالح قرتلوي له خوا د نورو اویا تنو دربار په خوښه ووژل شو.

نادرافشار يو زړور، هونيار او خونکار سړی و، د ده سياست په افغانستان کښې له قهر او ناز سره ګډ و، ده د هرات د ابداليانو ملي مشرتوب له بيخه ويوست او بيا يې په کندهار کښې د هوتکو پاچاهي هم له منځه يووړه، د دغو دواړو تېرو مشران چې په افغانستان کښې يې د

خپلواکۍ بيرغ جګ ساته، د ده له لاسه ژوبل مړه او برباد شول، خو له دغه قهر او ناز سره سره يې په ټول افغانستان کښې د نوموړيو قبيلو له پاتې مشرانو سره جوړ شو، ويې نازول او ډېر افغاني زړور زلميان يې په خپل لښکر کښې د افغاني سالارانو په قيادت واخيستل او ويې پالل.

که له يوې خوا نادرشاه د افغاني ملي حکومت په هرات او کندهار کښې ړنگ کړ (چې د کندهار د زاړه ښار کنډوالې تر اوسه د ده د وړانګاريو نښې دي) نو له بلې خوا به د احمدخان ابدالي غونډې مېړه پالنه چې تر ده وروسته يې په کندهار کښې بيا د افغاني لويې پاچهي څښتنه کښېښووه هم د ده له ښو يادگارو څخه وګڼل شي.

د نادرشاه تر وژلو وروسته احمدخان ابدالي او نورمحمدخان ميرافغان د افغان او ازبکو سپايانو په مرسته د نادرشاه حرم د ياغي لښکريانو له چور او چپاو څخه وژغوره، چې د دغه خدمت په بدل کښې د نادر د حرم له خوا د "کوه نور" مشهور الماس چې په هند کښې له افغاني لوديانو څخه بابر او د هغه کورنۍ ته پاتې شوی او د ډهلي تر نيولو وروسته د نادرشاه لاس ته ورغلي وو، ورکړل شو او ټولو افغاني قواو هرات ته مخه کړه، د (۱۱۶۰هـ ۱۷۴۷م) کال د درجب پر مياشت کندهار ته ورسېدل، افغاني مشرانو ژر تر ژره د نادرآباد نوې کلا ته نژدې د شيرسرخ پر هديره ملي جرګه جوړه کړه چې په هغې کښې د افغاني مشهورو قبيلو مشرانو لکه نورمحمدخان مير افغان د غلجيو مشر، محبت خان د پوپلزيو مشر، موسى خان د ساکزيو مشر، نصرالله خان د نورزيو مشر، او حاجي جمال خان د بارکزيو مشر ګډون کړی و.

دې ملي جرګې له شوره ډکې اته غونډې وکړې، خو د قبيلو مشرانو ونه شو کړای چې يو د بل حکمراني پر ځان ومنی، نورمحمدخان ميرافغان

احمد شاه بابا

احمدشاه ابدالي د هرات د حکمران زمان خان (چې دمخه يې يادونه وشوه) زوی، په خټه ابدالي سدوزی په (۱۱۳۵ هـ ۱۷۲۲م) کال د زرغونې نومې مېرمنې له نسه چې په خټه الکوزی وه، په ملتان يا هرات کېنې وزيرېد، سره له دې چې د سن له مخې کشر ؤ، خو د خپل سلطنت په وختو کېنې يې افغانستان ته لوی خدمت وکړ، چې په همدې سبب د افغانستان خلکو ورته د "بابا" لقب ورکړ. دد پر خپل مهر چې طاوسی شکل ئې درلود دا جمله ليکلې وه:

"الحکم لله يافتاح - احمد شاه در دران" د "دراني" کلمه که څه هم پخوا په تاريخو کېنې څرگنده استعمالېده، خو تر هغه وروسته يې بيخي د "ابدالي" کلمې ځای ونيو چې تر اوسه ټول ابداليان ځانونه "دراني" بولي.

احمدشاه په افغانستان کېنې اداري، لښکري، مالي او مدني تشکيلات تاسيس او وزيران يې وټاکل، چې اشرف الوزراء بگي خان باميزی مشهور په شاه وليخان د ده سر وزير ؤ او په (۱۱۷۴ هـ ۱۷۶۰م) کال يې د "احمد شاهي ښار" په نامه د کندهار د اوسني ښار بنسټ کېښو، پر (۱۱۶۶ هـ) کال يې د کابل جنګي حصار ودان او هم يې د هندوکش په شمال کېنې د تاشقرغان ښار جوړ کړ او په سند کېنې يې د حيدرآباد ښار د بنسټ

د مشرتابه، تجربې او نفوذ له پلوه د دغه کار وړ ښکارېده، خو څنگه چې د تند مزاج خاوند و، ونه ټاکل شو، دويم سرې چې حاجي جمال ؤ، هم دومره پوخ، متين او د نفوذ څښتن ؤ، چې نور مشران دده له راتلونکي استبداد، قدرت او استيلا څخه ډارېدل. ټولو د پاچاهۍ له پاره داسې سرې لټاوه چې د افغاني آزاد مزاج، ملي ديموکراسۍ و نوي جرګې له اصولو سره يې سمون له لارې په راتلونکي کېنې يې پر دوی په استبداد او زور حکومت نه کولای او په عين وخت کېنې د غښتلې او قوي قبيلې خاوند هم نه وای.

د دې لويې تاريخي جرګې په نهمه غونډه کېنې د ټولو خلکو سترګې احمدخان ابدالي ته واوښتلې چې "۲۵" کلن نوښتگر، زغمونکي پوه او ازميلي زلمی و، چې هم يې قبيله کوچنۍ وه "سدوزي ډېر لږ وو" او پښتنو مشرانو دا باور درلود چې دا کشر زلمی پر دوی په استبداد او شدت حکومت نه شي کولای ځکه يې نو دی په پاچاهۍ ومانه، او د دې ښه انتخاب په سبب يې د افغانانو له لاسه وتلی لرغونی برم و پرتم بيا را ژوندی کړ.

په دې وخت کېنې صابرشاه نومي يو ملنګ د استاد لايخوار کابلي زوی چې د شيرسرخ په هديره کېنې اوسيد، له خپلې کولې راووت، او هديرې ته نژدې له کروندې يې څو غنم وېرې پرې او د دغه نوي انتخاب شوي زلمي پاچا په پگړۍ کېنې يې د "خول" په توګه وټومبل، دا د (۱۱۶۰ هـ ۱۷۴۷م) کال د رجب (جولای) پر مياشت پېښه شوه.

دېره کېښوده (۱۱۸۲هـ). په کندهار، مشهد، اټک، ډهلي، روهيلکند، پېښور، تټه، ډېره غازيخان، کشمير، کابل، ملتان او هرات کېنې يې په خپل نامه سکه ووهله، د ده سرو زرو، سپينو زرو او مسو د احمدشاهي دولت رسمي نښان (دوه څوکې توره، د غنمو وړې او ستوري) کيندل شوی. او پر ځينو سکو دا بيت هم و:

حکم شد از قادر بيچون باحمد پادشاه

سکه زن برسيم و زر از پشت ماهی تا بماه

احمد شاه په منځني توگه يو لک عسکر ساتل او له پنجاب، کشمير او سنده نيولې د آمو تر سيند، مشهد او بحيره عرب پورې د ده د هېواد ټول عايدات (۳۱) مليونو روپيو ته رسيدل، خو جنگي ولجې، خزاني او نور زيات ثروتونه چې د هند په جگړو کې لاس ته ورتله له دغه شمېره بېل دي. ده د خپل پياچاې پر مهال دغه جگړه ييز سفرونه بشپړ کړي دي.

د احمدشاه بابا جگړه ييز سفرونه

۱- د (۱۱۶۰هـ - ۱۷۴۷م) کال په پای کېنې يې غزني، کابل او پېښور ونيو او په کابل او پېښور کېنې يې (تيموري او نادري پخوانی حاکم) ناصرخان مات کړ، عبدالصمد خان مومندزی د اشغريو مشر له احمد شاهي لښکر سره يو ځای شو. احمد شاهي سپه سالار سردار جهانخان، ناصر خان د اټک هاخوا ته وځغلاوه او په خپله احمدشاه کندهار ته ولاړ.

۲- پر (۱۱۶۱هـ - ۱۷۴۸م) کال له دېرشو زرو پليو او سپرو سره له کندهاره راووت او د کابل او پېښور له لارې د اټک او جيلم غاړو ته ورسيد. د لاهور حکمران شهنوازخان د وزير الممالک قمرالدين خان په واسطه له ډهلي څخه مرسته وغوښتله، او د چناب د سيند پر غاړه له احمد شاهي لښکر سره مخامخ شو، خو د جنگ له ميدانه وتښتېد او احمدشاه لاهور ونيو، تر هغه وروسته يې ډهلي ونيو، د محمد شاه لښکر يې مات او د ربیع الاول پر ۱۳مه ۱۱۶۱ د سرهند ښار ته ننوت.

د ۱۱۶۱هـ کال د لومړۍ خور پر ۲۲ مه د جمعې پر ورځ تر مالوپور په جگړه کېنې وزير الممالک قمرالدين خان ووژل شو، ځکه نو د ډهلي گورگاني پاچا محمدشاه د لاهور ولايت د هغه خلف مېرمنو معين الملك ته وپاړه، احمد شاه له ډهلي دولت سره روغه وکړه، د سند سيند يې د دوو هېوادو تر منځ بريد وټاکه او د پېښور - کابل له لارې بېرته کندهار ته راغی. ۳- پر ۱۱۶۲هـ د کابل او پېښور له لارې لاهور ته لاړ، د لاهور له حکمران مېرمنو معين الملك سره يې هم روغه وکړه، د سيالکوټ، گجرات، پنجاب د اورنگ آباد او امرتسر ماليات يې د مېرمنو پر غاړه کېښوووه چې

هر کال به یې احمد شاهي اعلی دیوان ته رسوي، کندهار ته بېرته د رسېدو پر وخت یې د قبیلو ځینې مشران لکه: نورمحمد خان میرافغان غلجي، گدو خان او محبت خان پوپلزی چې د ده پر خلاف یې دسیسه جوړه کړې وه ووژل.

۴- پر ۱۱۶۳ هـ ۱۷۴۹م کال هرات ته ولاړ هغه ښار یې تر څلورو میاشتو کلابندی وروسته له امیر عالم خان څخه ونيو او د سردار جهان خان پوپلزي په مشرۍ یې پېنځه زره سپاره تربت جام ته ولېږل، هرات یې درویش علي خان هزاره ته وسپاره او په خپله مشهد ته لاړ، هغه ښار یې تر څلورو میاشتو کلابندی وروسته د نادرشاه لمسی شهرخ میرزا ته ورکړ او په خپله د نیشاپور خوا ته ولاړ، خو چې د نیشاپور حاکم عباس قلي خان بیات مقاومت وکړ او له بلې خوا د ژمې سخت موسم راغی، نو احمدشاه د هرات له لارې کندهار ته راوگرځېد.

۵- د بلوچستان سفر: د احمد شاه "بابا" په وخت کښې د کلات حکمران او د براهوی خان د نادرشاه له خوا د میرعبد الله زوی میرمحبت خان و، خو بلوڅان چې د هغه د کشر ورور امیر نصیر خان پر خوا وو او د احمد شاه حضور ته یې عرض کړی و، نو ځکه پر ۱۱۶۳ هـ کال چې احمدشاه د خراسان له سفره راوگرځېد، سمدستي یې له کندهاره د بلوڅو کلاته مخه وکړه، په دغه وخت کښې میرنصیرخان د سند په خدا آباد کښې میا نورمحمد کلهوره ته ناست و، مور یې بي بي مریمه په کندهار کښې وه او دواړو شاهي مرسته غوښتله.

احمد شاه مستنگ ته تر رسېدو وروسته کلات ته رهي شو، میر محبت خان حاجي رجیم خان بابي له قرآنکریم سره د احمدشاه حضور ته شفیع واستاوه، احمدشاه هم د سمدستي له پاره د کلات خاني میرمحبت خان

ته پرېښووه بېرته کندهار ته راغی. نوموړي خان خپله یوه خور چې بي بي میرگوه نومیده د آخون محمد حیات په وسیله په غزني کښې د احمدشاه حضور ته واستوله او هغه هم واده کړه. څو میاشتې وروسته د بلوڅو د خانۍ د ستونزې د هواری له پاره د هغې سیمې ټول نومیالي سرداران کندهار ته د احمدشاه حضور ته راوغوښتل شول، میر نصیر خان هم له خپلې مور سره هلته و چې په پای کښې احمدشاه، میر محبت خان د طهماسب خان په لاس بندې او میر نصیرخان یې د کلات په خانۍ وگماره (۱۱۶۴).

خو میر نصیر خان په کلات کښې د خپلسرۍ بیرغ اوچت کړ. هغه و، چې د بلوڅو د قبیلو یوې برخې په کندهار کښې د احمد شاه حضور ته استغاثې وکړې، احمدشاه چې دا خبر واورېد ژر وخوځېد او کلات یې دوولس ورځې کلابند کړ، خو د جنگ او وینو تویولو امر یې و. نه کړ، په پای کښې نصیر خان د آخون محمد حیات او وزیر شاه ولي خان په واسطه د احمدشاه حضور ته ورسېد او وبخښل شو چې تر دې وروسته یې په احمد شاهي لښکر کښیو کښې گډون کاوه.

۶- په ۱۱۶۴ هـ کال بیا احمدشاه له خپل لښکر سره د هرات له لارې پر نیشاپور حمله وکړه، د نیشاپور کلا یې په لویو توپو وویشته او وېې نیوله، د هغه ځای حکومت یې بېرته عباس قلي خان بیات ته چې تسلیم شوی و، وسپاره. احمدشاه د خراسان شاوخوا ونيول. د مشهد له حکمران شاهرخ میرزا سره یې په دې شرط روغه وکړه چې سکه او خطبه به د ده په نامه وي او د جام، باخرز، تربت، خواف او تر شیرازه ولایتونو احمدشاه ته وسپاري، تر هغه وروسته شاهرخ خپله سکه په دې بیت کښلې کړه:

یافت از الطاف احمد پادشاه شاهرخ بر تخت شاهی تکیه گاه

احمد شاه له مشهده هرات ته راغی او وزیر شاه ولي خان یې مرو،

میمنه، اندخوی، بلخ، بامیان او بدخشان ته واستاوه، نوموړي وزیر د افغانستان ټول شمالي ولایتونه د هېواد په مرکز پورې وتړل.

۷- پر ۱۶۶۵هـ ۱۷۵۱م کال د پنجاب د نیولو له پاره لاهور ته ولاړ. مېرمنو معین الملک تر څلور میاشتو پورې مقابله وکړه، خو تر هغه وروسته تسلیم شو او احمد شاه دی د هغه ځای حاکم په توګه وپېژاند.

په دغه سفر کې د احمد شاه له حضوره (ایشیک آقاسی) شاغاسی عبدالله خان د کشمیر نیولو ته وګمارل شو او هغه هم ونیو، خواجه عبدالله کوچک یې د کشمیر حاکم او سکجیون هندو یې د هغه ځای مستوفي وټاکه، قلندر خان پښتون یې د ډهلي دربار ته سفیر واستاوه او ګورګاني احمد شاه ومنله چې پنجاب، سند او کشمیر دې د احمد شاهي هېواد برخه وي.

احمد شاه د پنجاب، ملتان او کشمیر د چارو تر سمون وروسته د سند د سیند بنۍ غاړې ته راپورې ووت، بنو او کابل ته راغی او له دې ځایه بېرته کندهار ته ولاړ.

۸- د ۱۶۶۷هـ کال په سر کښې احمدشاه سند ته یو سفر وکړ، چې شرح به یې وروسته راشي، خو د همدغه کال په منځ کښې له کندهاره هرات ته ولاړ او د خراسان تر نیولو وروسته یې مشهد کلابند کړ، د نادرشاه لمسي شاهرخ میرزا د ده اطاعت ته غاړه کښېښووه، احمدشاه د رانده شاهرخ نیابت نورمحمد خان افغان ته وسپاره، جام، باخرز، خاف، تربت او تر شېرازه یې په هرات پورې وتړل او شاه پسند خان یې د شاهروود بسطام او سبز وار د نیولو له پاره واستاوه.

تر هغه وروسته، عباس قلي خان بیات په نیشاپور کښې کلابند او غاړې ایښودو ته اړکړ او بیا یې هم دی د نیشاپور په حکومت وګماره، د هغې طایفې څو کورنۍ یې غزني او کابل ته ولېږلې او په ۱۶۶۸هـ کال بېرته

کندهار ته وګرځېد.

۹- پر ۱۶۶۷هـ چې مېرمنو معین الملک مړ شو، احمد شاه د هغه زوی میر مومن د لاهور حکمران وټاکه. خو دی چې کوچنی ؤ، نو د خپلې مور مغلانې بیګم په لارښوونه یې حکومت کاوه. په دې وخت د مغلانې بیګم او امیرانو تر منځ اختلاف پېښ شو، د نواب عبدالصمد خان زوی خواجه عبدالله خان نوموړې میرمن بندې کړه او له احمد شاهي حضوره یې د لاهور د حکمران مقام وغوښت. احمدشاه د جهان خان سپه سالار ورور امان خان پوپلزی د لاهور د چارو د سمون له پاره ور واستاوه، خو هغه څه و نه شو کړای او پر ۱۶۷۰هـ کال آدینه بیګم د ډهلي له لښکر سره لاهور ونیو او پر کال یې دېرش لکه روپۍ ډهلي ته ورکولې.

دا وخت په کشمیر کښې سکجیون هندو هم د احمدشاه له اطاعت سره وغږاوه او افغاني حکمران خواجه کوچک یې وواژه، د ډهلي په لمسانه یې د کشمیر حکمراني ونیوله، همغه وو چې احمدشاه له کندهاره لاهور ته ولاړ او د هغه سیمو تر نیوو وروسته یې نورالدین خان بامیزی کشمیر ته واستاوه هغه سکجیون ونیو او کشمیر یې بېرته په افغاني هېواد پورې وتاړه.

احمد شاه له لاهوره ډهلي ته مخه وکړه او په کرنال کښې یې د اصالت خان یوسفزي زوی نواب نجیب الدوله مخې ته راغی، د (۱۶۷۰هـ) کال د درېیمې خور (جمادي الاولی) پر ۷ مه د جمعې په ورځ ډهلي ته ننوت، دویم عالمگیر یې د ډهلي پر تخت کښېناوه او د هغه د ورور شهزاده عزیزالدین لور یې شهزاده تیمور ته وکړه د ډهلي د وزارت چارې یې د قمرالدین خان زوی نظام الدوله ته وسپارلې او نواب نجیب الدوله یې د هند سپه سالار وټاکه. احمدشاه د ډهلي د شاوخوا تر نیولو او د هغه ځای د یاغیانو تر وهلو وروسته عبدالصمد خان اشغری مهمندزی د سر هند حاکم،

سرفراز خان یې د دوآبه ستلج او بیا حاکم، شجاع خان ابدالي یې د ملتان حاکم او شهزاده تیمور یې تر سند او تنه پورې د لاهور حاکم وټاکه. سپه سالار جهان خان یې د سکانو مخنیوي ته وگماره، بلند خان سدوزی ته یې د کشمیر حکومت وسپاره او د (۱۱۷۰هـ - ۱۷۵۶م) کال په پای کې کنډهار ته را وگرځېد.

۱۰ - د پاني پت غزا:

احمد شاه چې پر (۱۱۷۰هـ) کال له هنده را وگرځېد په پنجاب کې نوي فتنې پيدا شوې او د فیروز جنگ زوی غازي الدين خان او آدینه بیگ پورته شول.

سیکانو هم په پنجاب کې قوت وموند او د لوېدیځ له خوا هم د مرهټه لویو قوتو د ډهلي پاچاهي گواښله او پنجاب یې هم ونیو، چې شهزاده تیمور او سپه سالار جهان خان د دغو ټولو ځواکو د گواښ له مخنیوي څخه عاجز شول، دا مهال د هند اسلامي مشرانو او د ډهلي امیرانو احمدشاه راوباله چې د هند د اسلامي پاچاهۍ د ساتلو او ژغورلو له پاره هند ته راشي. امام الهند شاه ولي الله ډهلوي هم د احمدشاه حضور ته لیکونه واستول او دی یې هند ته وباله، ځکه نو احمدشاه له کندهاره پر (۱۱۷۱هـ) کال د بلوڅو کلات ته خوځېد او هلته یې نصیر خان چې خپل سړی شوي و د روغې جوړې له لارې تسلیمېدو ته اړووست. بیا نو د کندهار له دېرشوزرو او د بلوڅو له لسو زرو عسکرو سره د نصیر خان او سراوان جاله وان د سردار میر عبدالنبي د ورور میر عبد الکریم او نورو په مشرۍ د بولان له درې څخه تیر (۱۱۷۲هـ) او د سند د سیند غاړو ته ورسېد، له هغه ځایه د لاهور خوا ته وخوځېد او سارنپور ته ولاړ.

هلته د هند د پښتنو ستر مشران لکه سپه سالار نجیب الدوله، سعدالله خان روهيله، حافظ الملك رحمت خان او د هغه زوی عنایت خان، دوندي خان او قطب خان له لسو زرو تنو لښکر سره د احمدشاه حضور ته راغلل. دا وخت د احمدشاه ټول لښکر چې په هغه کې د کندهار، پېښور، بلوڅو او د هند د افغان غازیان راغونډ شوي وو، شپېتو زرو پليو او سپرو ته رسېده چې توپخانه هم ور سره وه.

احمد شاهي لښکرو له هندوانو او سیکانو سره تر ډېرو جگړو وروسته "چې دښمنانو ته یې ډېرې ماتې ورکړې" وروستۍ ټاکونکې جگړه د پاني پت پر ډگر له لسو لکو مرهټانو او هندوانو سره وکړه او په دې جگړه کې یې د دښمن په زرو زرو جگړن (دوه لکه) کسان تر تیغ تېر کړل، د (۱۱۷۴هـ - ۱۷۶۰م) کال د څلورمې خور (جمادی الاخری) په شپږمه نېټه یې لویه سوبه (فتح) په برخه شوه، چې د دې سترې غزا جنګي ولجې او غنایم (۵۰) زره آسان، دوه لکه غوايي، پنځه سوه پیلان، څو زره اوبسان او ۲۲ زره بندیان لاس ته ورغلل، چې له یوه ابراهیم نومي پرته یې نور ټول وبخښل شول.

احمدشاه د پاني پت تر ټولو لویې سوبې او له مرهټانو څخه د هند د مسلمانانو تر ژغورلو وروسته د دویم عالمگیر زوی شاه عالم په ډهلي کې پاچا او میرزا جوان بخت زوی یې ور نایب السلطنه کړ، نواب شجاع الدوله یې د فرزندخان او رستم هند په لقب وزیر اعظم او پښتون نواب نجیب الدوله یې سپه سالار وټاکه د پنجاب حکومت یې زین خان مومند ته ورکړ، په خپله کندهار ته راغی او شهزاده تیمور یې د هرات په حکمرانۍ ولېږه.

۱۱ - د سیکانو تړل:

هغه وخت چې احمدشاه د پاني پت تر سوبې وروسته کندهار ته راوگرځېد په پنجاب کېنې جیسا سنگه د بغاوت بیرغ پورته کئ، چې د رنجیت نیکه چهرت سنگه او الاجت هم په دې بغاوت کېنې لاس درلود د پنجاب نایب الحکومه زین خان یې کلابند کئ.

احمدشاه د دې شخړې د مخنیوي له پاره د (۱۱۷۵هـ ۱۷۶۳م) کال په لومړۍ نیمایي کېنې لاهور ته ولاړ، په ۴۸ ساعته جگره کېنې یې د امرتسر خوا ته ۱۳۵ میله واټن وواځه او په "روهی" کېنې د سیکانو له دوه سوه زرین لښکر سره مخامخ شو، د ۱۱۷۵هـ کال د رجب د ۱۱ مې نېټې په جگره کېنې یې د شلو زرو سیکانو په شاوخوا کېنې ووژل او مات یې کړل. د پتیالی او سرهند حکومت یې امېر سنگه ته ورکئ او د ۱۱۷۵هـ کال د برات تر ۷ مې پورې لاهور ته بریالی را وگرځېد، نورالدین خان بامیزی یې کشمیر ته واستا، هغه یاغي مستوفي سکجیون بندي کئ او کشمیر یې بیا ونیو. احمدشاه تر ۱۱۷۷هـ کال پورې د پنجاب د چارو په سمون اخته و او د ملتان ډېره اسمعیل خان له لارې گومل او غزني ته راغی، خو په دغه سفر کېنې سختې گرمۍ ناروغ کړ.

۱۲ - بخاراته تل:

پر ۱۱۸۱هـ کال وزیر شاه ولي خان له شپږو زرو سپرو سره له کندهاره بلخ او بدخشان ته واستول شو. د بخارا حکمران شاه مراد بي چې د افغانستان په شمالي سیمو کېنې یې یاغیان پارول، ځکه نو پر همدغه کال په خپله احمدشاه د هرات له

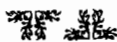
لارې میمنه، اندخود، بلخ او شبرغان تصفیه کړل، د بخارا پاچا د آمو په شمال قرشي کېنې لښکر راغونډ کړی و، خو احمدشاه د بخارا له مسلمان لښکر سره جگره له خپل شان سره وړ ونه بلله؛ د بخارا له پاچا سره یې روغه وکړه، او آمو سیند یې د دواړو هېوادو برید وټاکه.

په دغه سفر کېنې وزیر شاه ولي خان د جوزجان له فیض آباد څخه خرغه شریفه کندهار ته راوړه چې تر اوسه په دغه ښار کېنې ده.

۱۳ - خراسان ته تل:

څه مهال وړاندې د احمدشاه له خوا د نادرشاه روند لمسي شاهرخ میرزا د خراسان پاچا ټاکلی شوي او د احمدشاه تر شاهنشاهی لاندې و، خو دا چې د ۱۱۸۳هـ په شاوخوا کېنې د شاهرخ زلمی زوی نصرالله میرزا او د تون او طبس حاکم علي مردان خان خپل سري شوي وو او د فارس پاچا کریم خان زند دربار ته یې رجوع هم کړې وه ځکه نو د ۱۱۸۲هـ کال په پای کېنې احمدشاه له کندهاره هرات او مشهد ته ولاړ په دغه سفر کېنې د بلوڅو پاچا نصیرخان چې د احمدشاهي دربار تابع و له شلو زرو تنو سره د خراسان په جگړو کېنې ښې کارنامې وکړې او د ترشیز په کلا کېنې یې علي مردان مات کئ، چې د دې خدمتو په مقابل کېنې د احمدشاه له حضوره د ډېره غازیخان د داخل او هرنه سیمې او د بلوڅو ولجې هم ده ته وبخښلې شوې.

خو احمدشاه د مشهد تر لنډې کلا بندۍ وروسته د نصرالله میرزا عذر ومانه او د شاهرخ لور گوهر شاده یې شهزاده تیمور ته وکړه او نصرالله میرزا ته یې د "فرزندخانی" لقب ورکئ د خراسان پاچاهي یې شاهرخ ته وبخښله او ۱۱۸۴هـ کال د صفرې پر ۸ مه د هرات له لارې کندهار ته راغی.

احمد شاه او سندھ

پر (۱۱۶۰هـ) کال چې نادر شاه افشار ووژل شو، احمد شاه ابدالي په کندهار کښې د افغانستان په پاچاهۍ وټاکل شو، په سندھ کښې میان نور محمد کلهوره د نادري تر امر لاندې اسیر ؤ، پر (۱۱۶۱هـ) - (۱۷۴۸م) کال احمد شاه هند ته سفر وکړ. ده په سندھ کښې د میان نور محمد کلهوره امارت په رسمیت وپېژاند او هغه ته یې د "شاهنواز خان" لقب ورکړ. هغه هم د کندهار دربار ته د کالنیو مالیو دور کړې ژمنه وکړه.

خو چې وروسته میا نور محمد د خراج په ورکړه کښې سستي وکړه احمد شاه یو فرمان ور واستاوه او په هغه کښې یې د مالیو ورکړه وغوښته چې "خایف" سندهي د هغه فرمان مضمون د احمد شاه له خولې د "نامه نغز" په دي بیت کښې داسې ځای کړي دی:

رساندی تو گر گنج در باج ما
شدي ایمن از تاب تا راج ما
دا فرمان چې د سندھ دربار ته ورسېد، میان نور محمد د اطلس، کمخاب، دیبا او ورینمو د کالیو او قرنفل، مشک، عود او عنبر قیمتداره سوغاتونه د یوې درې کسيزې جرگې په لاس د بهای خان کلهوره په مشرۍ د کندهار دربار ته واستول او وې ویل:

سلامی رسانش بعجز و نیاز که ای شاه افغان گردن فراز
منم بنده تاجدار تو ام به فرمانبداری نامراد تو ام
من از لطف تو چشم دارم بهی بر شاه من میکنم آگهی

دا سفارتي جرگه چې احمد شاهي دربار ته ورسېده د دواړه دربارو دوستانه اړیکې؛ تر پخوا لانه شول او د شیخ محمد مرید قانوگوزوی شیخ محمد محفوظ سر خوش د سندھ دربار له خوا کندهار او کابل ته د وکیل په توگه وټاکل شو، چې تر ۱۱۶۸هـ کال پورې په کابل کښې و. خو سره له دې هم هغه مالیه چې د ورکړې وعده یې شوې وه له سندھ کندهار دربار ته راونه رسېدې، ځکه نو احمدشاه د سردار جهان خان سپه سالار په مشرۍ د هند د سفر له پاره یو لښکر چمتو کړ، چې پر (۱۱۶۶هـ ۱۷۵۳م) کال په سندھ کې سپه سالار د ورتلو اوازه گډه شوه، خو د همغه کال په پای څرگنده شوه چې په خپله پاچا هم د سندھ خوا ته رهي شوي دي.

د (۱۱۶۷هـ کال د محرمې پر څلورمه - ۱۷۵۳م د نومبر پر لومړۍ نېټه) احمد شاه د محمد آباد شگې (ریگستان) ته رسېدلی و، د سندھ دربار په ډېره بېره دیوان گدومل د سفیر په توگه دده حضور ته واستاوه، چې د میان نور محمد د اطاعت او انقیاد خبر وروړی او په وروستۍ هڅې د احمد شاه د پرمختگ مخه ونیسي.

گدومل سکهریل ته نژدې شاهي لښکرگاه ته ورسېد، خو تر دوو ورځو پورې یې پاچا و نه لیدلای شو، خو چې شاهي موکب نوبار ته راغی هلته گدومل د پاچا حضور ته ورغی او د پاچا راضي کولو کښې یې ډېر زیات زیار ویوست. وایي چې احمد شاه ډېر غضبناک و، خو گدومل هم هونسیار، ژبور او کاریوه سفیر و، چې په لطایف الحیل یې د شاهي غضب په آرامولو کښې زیار ویوست. دی په دې پوه و چې احمد شاه اولیاء الله ته عقیده لري، نو څو جواله یې له خاورو ډک کړل او له نورو سوغاتو سره یې وړاندې کړل، احمد شاه پوښتنه وکړه: په دې جوالو کښې څه شی دی؟ گدومل ورته وویل: د سند ډېر ښه سوغات، یعنی د سندھ د اولیاوو د قبرو

پاکې خاورې.

احمد شاه هغه سوغات ته په درنه سترگه وکتل، قهر يې کښېناست، او د سنده له خلکو سره يې نرمه رويه را واخيستله، خو ميان نور محمد خان په دې وخت کېنې سنده پرېښوو او ختيځ خوا ته جيسلمير ته ولاړ. هلته د (۱۱۶۷هـ کال د صفر پر ۱۲ - ۱۷۵۳م ددسمبر پر ۹مه) د کورهره په سرکهاټ کېنې د ستغې (خناق) په ناروغۍ مړ شو.

په تذکره مخاديم کهرا کېنې د احمد شاه يو فرمان دی چې د ۱۱۶۷هـ کال د محرم پر ۲۱ مه ليکلی شوي، له هغه څخه څرگندېږي چې احمد شاه د هماغه کال په سر کېنې سنده ته تللی و، د زياتو مؤرخانو څېړنې هم دې ليکني سره سمون خوري، لکه چې وويل شول احمد شاه د همدغه کال په منځ کېنې له سنده نه خراسان ته ولاړ، يعنې د بېرته راگرځېدو پر مهال يې منځ خراسان ته شو.

د ميان نور محمد تر ميړنې وروسته يې زوی محمد مراد ياب خان د ده پر ځای کېښناست، د احمد شاه حضور ته يې يو وکیل واستاوه او د مالياتو ورکړه يې ومنله. احمد شاه هم دی د سنده د حکمران په توگه ومانه او د "سربلند خان" لقب يې ورکړ.

ښکار پورښار چې تل د کلهوره حکمرانانو او بلوڅو د داود پوه تره قبيلو تر منځ د شخړې ځای و. ځکه نو احمد شاه هغه ښار د سبي په ولايت پورې وتاړه اداره يې افغان حاکم ته وسپارله، په دې ډول د افغانستان تجارت د ښکارپور له لارې تر ماوراء النهر او خراسان پورې جاري شو، دغه ښار د سوداگرۍ يوه غوره ځای شو سربېره پر دې احمد شاه په سند کېنې اسماعيل خان پښې د شهنشاهي دربار استازی وټاکه او اسماعيل، محمد آباد ته ورغی خو تنه عاملان يې د سيد شاه محمد تر ادازې لاندې تته او نورو

ښارو ته واستول، چې له هغې جملې څخه صالح خان تته ته ولاړ او د پخواني حاکم گل محمد خان خراساني ځاي يې ونيو او د ماليو په ټولولو يې لاس پورې کړ.

په دې وخت کېنې احمد شاهي سفير محمد بيگ شاملو هم تته ته راغی، او آقا محمد صالح يې د تته حکمران وټاکه د ښار سپين ږيري او مخ روبي يې شهرياري حضور ته وروستل، خو چې د اسماعيل او شاملو د گمارل شويو تر منځ اختلاف راتوکېد، نو ځکه قاضي محمد محفوظ د تته حکمران وټاکل شو.

دا مهال محمد مراد ياب خان د احمد شاه له خوا دسند د امير په توگه وپېژاند شو، د "سر بلند خان" لقب ورکړه شو، په دې ټوله موده کېنې يې د ميان نور محمد مرحوم سفير ديوان گدومل شاهي دربار ته فعاليت کاوه، چې د کلهوراد امارت د کاله مشران يې دربار ته نژدې کړه او احمدشاه دوی په رسميت وپېژندل، د محمد مراد ياب خان کوچنی ورور محمد عطر خان يې په شاهي دربار کېنې د يرغمل په توگه مېلمه وساته، په دې روغه جوړه کېنې محمد مراد ياب خان احمد شاهي دربار ته د سنده تر ټاکلي ماليې څه ډېره منلې وه.

تر هغه وروسته د سنده مشران او مخ روبي په امر کوټ کېنې د خپل نوی امير محمد مراد ياب خان حضور ته ورغلل او هغه يې د امير مرکز ته بوت (د ۱۱۶۷هـ کال د سفر ۱۶مه) او شيخ ظفر الله د تته په حاکمۍ وگمارل شو.

دغه مهال ديوان گدومل له احمد شاهي فرمان او فخر وړ سوغاتو سره د احمد شاه له حضوره امرکوټ ته ورسېد، هغه فرمان او سوغاتونه يې نوي امير ته وړاندې کړل، نصر پورته نژدې په يوه ميدان کېنې د محمد

مراد یاب خان د تخت ناستې جشن جوړ شو، چې همدلته د نوي ښار (مراد آباد) بنسټ کېښود شو، (د ۱۱۷۰ هـ محرمه - ۱۷۵۷ م ستمبر).

محمد مراد یاب خان درې کاله په کامرانۍ حکومت وکړ، خو ځینې مشران ورسره مخالف شول او د ۱۱۷۱ هـ د ذیحجې په ۱۷۵۷، ۵ م) یې دی په خپل ټاټوبي کېښې بندې کړ، بله ورځ یې دده ورور میان غلامشاه پر تخت کېښاوه، ده د سند د خلکو او مشرانو په تسلی کېښې زیار یوست. د فتح نومي په وینا مراد یاب خان عیاش او لابلالي سړی و ژوند یې په چټیتو تېراوه او خلک ځنې زړه بدې وو، ځکه نو میر بهرام خان له نورو مشرانو سره لاس یو او د امیري له تخته یې وغورځاوه، خو د مراد یاب خان سکني ورور یار محمد خان چې په خدا آباد کېښې او د بهار شاه زوی مقصوده فقیر چې له منځ روښو څخه و، مخالفان پاته شول.

دا وخت د سنده کورنۍ اوضاع ګډه وده وه، عطر خان د امیرانو بل ورور چې د کندهار په شاهي اردو کېښې یې د یرغمل په توګه ژوند کاوه د خپلو حقوقو په اړه یې د دربار د مشرانو په واسطه د احمد شاه حضور ته عرض وکړ او له شاهي حضوره هم یو فرمان صادر او عطرخان د سنده امیر وټاکل شو.

احمد یار خان د دغې پېښې په اورېدو سره یو لښکر غونډ کړ، خو سرایي مشرانو چې د عطرخان په نامه د احمد شاه فرمان صادرېدل او ورېدل په احتیاط یې ګام اخیسته، میان غلام شاه چې په دې منځ کېښې څه چانس نه درلود، د (۱۱۷۱ هـ کال د صفر پر ۲۵ مه - ۱۷۵۷ م د نومبر پر ۸ مه) له خپلو قواو سره د سنه د ریګستان خوا ته وخوځېد، په همدې وخت کېښې مقصوده فقیر ته د عطر خان لیکونه ورسېدل، چې د هغو په اغېز محمد مراد یاب خان له بنده خوشې شو، د سرایي له یوې ډلې مشرانو سره د نوي

ټاکل شوي امیر عطر خان لیدو ته ورغی، او میان غلام شاه د راجه لیکهې او خپلو نورو طرفدارو مشرانو سره لیرې پاتې شو.

عطر خان چې سند تش ولید یې له کومه څنډه ورننوت، احمد یار خان چې دا خبر واورېد نوښار خوا ته پر شا شو او د ۱۱۷۱ هـ پر دویمه خور د ۱۷۵۷ م پر دسمبر) محمد مراد یاب خان هم ور سره یو ځای شو.

د سرایي مشرانو او دغو دواړو ورونو داسې ګنډه چې عطر خان به د دوی د مشر تابه حقوق وپېژني او دوی به د سنده په امارت ومني، خو عطر خان تر دوی زیات چلباز او خان پالی و، د ورونو تر لیدو دمخه یې پر دوی د بنديګرت او خدا آباد ته د بیولو حکم وکړ. له همدغه وخته د عطر خان په اړه د خلکو او مشرانو بدګمانې پیل شوه. احمد شاهي دربار ته یې د مالیو په ټولولو او ورکړه کېښې زیار ویوست، خلک یې تنګ کړل، خو دا کار یې تر سره نه کړای شو، نو په لږه موده کېښې خلکو وغوښتل چې دی د امارت له تخته را وغورځوي.

دا مهال میا غلام شاه چې ادی پور ته شړل شوی و، بهاولپور ته ورسېد، خپل زوی میان سر فراز خان یې هلته پرېښوو، په خپله سنده ته ولاړ او د (۱۱۷۱ هـ) کال د روژې په پای کېښې په روهری کېښې له عطرخان سره مخامخ شو.

تر څو جګړو وروسته د شوال پر لومړۍ عطرخان او ورور یې احمد یار خان له مقصوده سره مات او وتښتېدل، میان غلام شاه بزیالی شو او د سرایي له مشرانو سره سیوستان ته راغی (د ۱۱۷۱ هـ د شوال لومړۍ ۱۷۵۸ م).

لږ وروسته محمد مراد یاب خان مړ شو او میا غلام شاه د خلکو او مشرانو رضا وګټله چې په کامرانۍ سره یې امارت کاوه، خو عطر خان او

احمدیار له سنډه د کلات نصیر خان ته پناه یوړه او د سنډه د وکیل گدومل په لاس یې خپل عرایض د احمد شاه حضور ته ولیکل. احمد شاه له کندهاره د دوی د ملاتړ له پاره یو لښکر ور واستاوه احمد یار خان په شاهي دربار کښې پاتې شو او عطر خان د شاهي لښکر له افسرا عطایی خان سره بیا پر سنډه یرغل وکړ، د فتحنامې د لیکوال په وینا د احمد شاه له حضوره یو فرمان د داؤد پو تره د قبیلو په نامه ولېږل شو چې له عطر خان سره مرسته وکړي، ځکه نو داؤد د پو تره یو لوی لښکر د بهادر خان یو غورې په مشرۍ د عطر خان خدمت ته چمتو شو.

میا غلام شاه د (۱۱۷۲هـ- ۱۷۵۹م کال تر دوهمې خور "ربیع الثاني" وروسته) په لښکر سمبالونه پیل وکړ، د دواړو خواو لښکرې په چاکچیکان کښې سره مخامخ او سختې جگړې ونښتې، نو میر بهادر خان تالپور چې د غلام شاه له خوا جنگېده د جگړې په ډگر کښې ووژل شو، عطر خان روغه ومنله او د روغلیک (صلح نامې) له مخې یې سنډه پر درو برخو ووېشه، یوه برخه میان غلام شاه ته ورکړ شوه او دوی برخې یې عطر خان او ورور ته ورکړې شوې.

خو د دغو دوو وروڼو تر منځ هم شخړه پیدا شوه او میا غلام شاه د ۱۱۷۲هـ ۱۷۵۹م کال په روژه کښې پر عطر خان یرغل وکړ، له نوباره یې وځغلاوه او ټول سنډه یې ونيو، پر (۱۱۷۵هـ ۱۷۶۲م) کال په کندهار کښې د سنډه د سفیر گدومل په زیار له احمد شاهي درباره یو فرمان د امارت له سوغاتو سره غلام شاه ته ورسېد او دی یې د "شاه وردی خان" په لقب د سنډه د امیر په توگه وپېژاند، تر هغه وروسته پر (۱۱۷۷هـ- ۱۷۶۴م) د کچه تر سوبو وروسته له احمد شاهي حضوره د "صمصام الدوله" لقب هم ورکړه شو، احمد شاهي فرمانونه یو د ۱۱۷۷هـ کال د دویمې خور پر ۲۰مه

او بل د ۱۱۷۷هـ کال د درېیمې خور پر لومړۍ د ده په نامه صادر شول، پر (۱۱۸۱هـ ۱۷۶۷م) کال دېره غازي خان او دېره اسماعیل خان د احمد شاه بابا له خوا میا غلام شاه ته وسپارل شوې ده پر ۱۱۸۲هـ کال په پخواني نیرون کوټ کښې د حیدر آباد کلا ودانه کړه او هلته استوگن شو، خو د (۱۱۸۶هـ) کال د درېیمې خور پر ۳ مه (۱۷۷۲م د اگست پر ۲مه) د گوزن (فلج) په ناروغۍ مړ شو.

د عبدالمجید جوکیه په وینا "غلام شاه یو ځل د خپل حماسي جوش په ترڅ کښې وویل: "زما لښکر ټول باید چمتو اوسي چې احمد شاهي ښار (کندهار) نیسم". د همدې وینا په وخت کښې د فالج ناروغی ور باندې راغله خبرې یې ودریدې او ژر مړ شو."

د میا غلام شاه تر مړینې وروسته د سنډه مخ روښو او مشرانو د ده زوی محمد سرفراز خان پر تخت کښیناوه دوی میاشتي وروسته چې احمد شاه ابدالي په کندهار کښې له دنیا ولاړ، میان سرفراز خان، میر بهرام خان تالپور د درناوي او اطاعت له پار د افغانستان نوي پاچا تیمور شاه د احمد شاه زوی ته را وستاوه د کندهار دربار د سنډه د حکمرانۍ فرمان له سوغات سره د ده په نامه ور ولېږه او د خدایار خان لقب هم ورته ورکړ شو.

تصوفي، حماسي او اخلاقي کلام په دوه نیم زره بیتو کښې راغلي او د شعر مشهور اقسام: غزل، رباعي، قطعه، مخمس او مربع لري.

د ده په کلام کښې د تصوف بڼه بڼه ښکاره ده او ځینې اخلاقي او وطني اشعار هم پکښې شته دي، د خپل عصر د دوو تنو عارفانو د جلال آباد د حصارک شاه فقیر الله ته چې په ښکار پور کښې ښخ دی او د پېښور میا محمد عمر ته (چې پر ۱۱۹۰ هـ مړ دی) ارادت درلوده، له ده څخه په تصوف او عرفان کښې هم ځینې منشور کلمات او ملفوظات پاتې دي چې د پېښور قاضي ملا محمد غوث پر هغو باندې د شرح الشرح په نامه په دري ژبه شرح لیکلې و.

خو په سیاست کښې احمد شاه تل د اسلامي ورورگلو، نرمۍ او دوستۍ پر خوا و. په دهلي، بخارا، خراسان، بلوچستان او سنده کښې یې له خپلو هممهالیو امیرانو سره د روغې له لارې سوله ییز چلند لاره، پر شهنشاهی، برم او پوځي ځواک سر بیره یې هغه ټول امیران چې سرکښي به یې کوله خو واره عفو کړه او تاج بخښنې یې وکړې چې حتی د هغه وخت سترگور او د نظر خاوندان د ده دې تاج بخښنې او د نظر وسعت ته هیښ حیران پاتې شوي دي. د شاه ولي الله دهلوي، وینا، د ابدالي دارويه "د دې مادي دنیا په چارو کښې حساب نه و".

احمد شاه له جهانگیری سره سره د مسلمان له وینو توپولو څخه ځان ژغوره، د جهاندارۍ په چارو کښې یې له عدالت او انصاف څخه کار اخیست او خلك یې د خپلو زامنو په شان پالل، نو ځکه افغانان ده ته "بابا" وایي او دا هغه لقب دی چې یې له میرویس او رحمانه د بل چا په برخه شوی نه دی.

احمد شاه جنگیالی او فاتح و، خو د ده له ټولو فتوحاتو او عسکري

د احمد شاه مړینه او د هغه خوبونه:

احمد شاه د خپل ژوند په پای کښې د پر له پسې جگړه ییزو سفرو د کړاوو له امله کمزوری شو او دی یې د کندهار له ښاره د کورک، توبې غره ته چې لوړ او ښه هوا یې درلوده بوت، تر څو میاشتو وروسته د (۱۱۸۶ هـ) کال د رجب پر شلمه د جمعې پر شپه مهلته د خورار د (آکله) په ناروغۍ وفات شو، وزیر شاه ولي خان او یاقوت خان خواجه سرا دده مړی کندهار ته راوړ او په هغه ځای کښې یې ښخ کړ چې ده د مخه ټاکلی و، د مړینې پر وخت ۵۱ کلن و او ۲۶ کاله یې پاچاهي وکړه. (وگوري ۸۱ نومره عکس)

هغه گنبده چې اوس په کندهار کښې د دغه نومیالي پاچا پر مزار ولاړه ده، د دوو تاریخي قطعو په استناد چې میززا هادي خان د دربار منشي باشي ویلي دي په (۱۱۹۰ هـ) کال د تیمور شاه په امر ودانه شوې ده او له دې دوو مصرعو څخه:

بگو "فیض آباد عالی مقام"

او

"مزار شاه فردوس برین گو"

د دې گنبدې د ودانۍ نېټه څرگندېږي.

(وگورئ ۸۲ نومره عکس)

احمد شاه متشرع، حنفي مذهبه، عالم او په ديني احکامو پابند باسواد سړی و، د ده د پښتو اشعارو دیوان پر ۱۳۱۹ هـ ش کال د عبدالحی حبیبی په زیار په کابل کښې چاپ شوی چې په هغه کښې د ده عشقي،

اعمالو څخه څرگنده ده چې يو غارتگرو خرابکاره ستم پيشه او مظلوم وژونکي نه و او که يو کار د روغې او مسالمت له لارې پر مخ تلای له مسلمانانو سره يې په جگړه لاس نه پورې کاوه، د ورور پر مخ يې توره نه ايستله. احمد شاه زموږ په ملي تاريخ کښې د اوسني افغانستان د بنسټ ايښوونکي او د افغانستان د خلکو د عظمت مجدد او د يو متحد هېواد او يو اولس جوړوونکي په حيث لوړ مقام لري، علامه اقبال وايي:

از دل و دست گهر ريزی که داشت

سلطنت هابردو بي پروا گذاشت

له همدغه امله ځينې ليکونکي ده ته گوته نيسي چې ده ولی د ډهلي پاچاهي ناپوهو واکمنو ته پريښووه؟ خو که د شاه ولي الله ډهلي او د نورو هندي مسلمانانو نوميلو او اميرانو ليکونه وکتل شي، را څرگندېږي چې هغه وخت احمد شاه هند ته د چور او چپاو د پاره نه و تللی، دده يوازنی هدف دا و، چې د هغه ځای مسلمانان چې له ده څخه يې غوښتنه کړې وه - نجات ومومي بل دا چې ده نه غوښتل د خپل ملي قوت مرکز يعنې افغانستان پرېږدي، د پښتنو د نورو پاچاهانو لکه خلجيان، سوريان، لوديان او نورو کورنيو په شان په هند کښې ورک او مستهلك شي او يا دا چې د جهاد فی سبيل الله خالص خدمت به يې په دنيوي ککړتياوو ولري، د ډهلي د پاچاهي د نيولو او د جهانگيري په حرص يې ککړ کړي، له همدې امله که مې همدغه رويه يې څو واره د افغانستان له نورو گاونډيو اميرانو سره په بخارا، خراسان، سند او بلوچستان کښې هم وکړه.

د افغانستان طبيعي بريدونه تل د احمد شاه په نظر کښې وو، که يې د ختيز خوا ته د پنجاب او کشمير ځمکې تر خپلې ادارې لاندې ساتلې دا کار يې د خپل هېواد د ساتنې له پاره و، دی پوهېده چې د ده د پاچاهي،

واک او قدرت چينه په خپله د افغانستان خاوره او د افغانستان خلک دي، ځکه نو که د پاني پت د فتح او د ډهلي له نيولو سره يې د خپلې پاچاهي او قدرت مرکز پريښی وای، د خپلې انساني، فکري او اداري قواوې يې د هند په ارت هېواد کښې مستهلکې کړې وای ممکنه وه چې د ده هېواد افغانستان د پاچاهي د مرکزيت له نعمته يې برخې پاتې شوی وای او د ده کهول به هم د هغو نورو هندي شويو افغاني کهولو په سرنوشت اخته شوی وای چې بيخي له منځه تللي دي.

احمد شاه د ده د اشعارو د ديوان په شهادت د خپل وطن او خپلو خلکو سره توده مينه درلوده، په عين حال کښې صوفي مشر به دينداره سپری و، نه يې غوښتل چې د هند پاتې مسلمان اميران او خپل گاونډی مسلمان اميران د خپلې جهانگيري او د خپل دولت او جاه د حرص له پاره له منځه يوسي او د خپل ملي مرکزيت په محوه کولو خپلې مراندې په خپله پرې کړي. ځکه نو د ده سياست تل دا و چې خپل گاونډی، اميران يې د شهنشاهي تر بيرغ لاندې د دوستۍ او پلار گلوی په توگه ساتل او خپل ځان يې د کوم هېواد نيونکي قهار او سرانښ جهانگير نه ښو.

تر احمد شاه وروسته

د احمدشاه بابا تر مړینې وروسته یې له اتو زامنو څخه کشری زوی، شهزاده سلیمان د وزیراعظم شاه ولیخان په زیار په کندهار کې پاچا شو، د ده مشر زوی تیمور چې د پلار پر ژوندانه د لاهور او ملتان حکمران و او هلته یې سکه هم وهله په دغه وخت کې هرات کې حکمراني کوله دستی کندهار خوا ته راغی (وگورئ ۸۳ نومره عکس) سلیمان یې له تخته وچاوه او شاه ولي خان یې وواژه، لږه موده وروسته یې پایتخت له کندهار کابل ته یو وړ، قاضي فیض الله دولت شاهي یې وزیر او د حاجي جمال الدین خان محمدزي زوی سرادر پاینده خان یې د سرفرازخان په لقب د کندهار د درانیو قبیلو مشر وټاکه او د خپلې پاچاهۍ دوره یې په کامرانی او او د دښمنانو پر ټکولو تېروله د خراسان خلک درې واره نادري شهزاده شاهرخ میرزا ته پورته شول. تیمورشاه هم درې واره د هغه ملاتړ وکړ، درېیمه پلا، احمد خان نورزي پورته شوي کسان خورا سخت پر سر وټکول، پر (۱۱۸۸ هـ ۱۷۷۴ م) کال عبدالخالق خان سدوزی تیمورشاه نه یاغي شو، خو تیمور هغه مات او روند کړ او بیا پر (۱۱۹۳ هـ ۱۷۷۹ م) کال د پېښور او خیبر مشران لکه فیض الله خان خلیل او ارسلان خان مومند د پېښور په بالاحصار کې تیمورشاه کلابند کړ، خو تیمور پر دوی بریالی شو او ټول یې ووژل، څنگه چې د سیکانو لښکر پر ملتان حمله کړې وه، نو ځکه تیمورشاه پر (۱۱۹۶ هـ ۱۷۸۱ م) کال هغه ښار بېرته ونیو په سنده کې هم میرفتح علي خان تالپوری یاغي شو، خو د تیمورشاه د لښکر پوځي مشر مدد خان د تالپور

قبیلې پر سر وټکولې او بېرته یې میرفتح علي خان د هغه ځای حکمران کړ (د ۱۲۰۱ هـ ۱۷۸۶ م په شاوخوا کې). دوه کاله وروسته په کشمیر کې آزادخان سر واخیست، خو تیمور هغه بېرته آرام کړ (۱۲۰۳ هـ ۱۷۸۸ م). څنگه چې د بخارا پاچاهان د سدوزیو د دولت مطیع او دوستان وو، ځکه نو احمدشاه هم تل د دوی دوستۍ ته درناوی کاوه، خو د تیمورشاه په وخت کې شاه مراد معصوم منغیتي مرو ونیوله، ځکه نو تیمورشاه له سلزریز لښکر سره د کندوز او آقچې له لارې ورغی، او له شاه مراد سره یې روغه وکړه او آمو سیند یې برید وټاکه (۱۲۰۴ هـ ۱۷۷۹ م). هېواد یې پر خپلو زامنو داسې وويشه چې کندهار یې همایون، هرات یې محمود، پېښور یې عباس، کابل یې زمان، غزني یې شجاع او کشمیر یې کوندل ته وسپاره او خپله دی تر دوویشو کالو پاچاهۍ وروسته په داسې حال کې چې پلرنی هېواد یې له کشمیر، پنجاب او سنده تر آمو او د خراسان تر مشهده ساتلي وو، د (۱۲۰۷ هـ ۱۷۹۳ م) کال د شوال پر اوومه په کابل کې مړ شو. څلورویشت زامن یې پاتې شول، چې د هغو له جملې څخه زمانشاه چې مور یې یوسفزی وه د سردار پاینده محمد خان محمدزي په مرسته د کابل پر تخت کېښاست او خپل وروڼه یې د کابل په بالاحصار کې بندیان کړل، خو همایون ورور یې له کندهاره د ده مقابله ته راووت، د غلجیو په کلات کې یې ماته وکړه او بلوچستان ته وتښتېد.

زمانشاه دننه په هېواد کې په سختو ټکورنيو جگړو اخته شو د افغانستان بهرنیو دښمنانو د وروڼو له دغه نفاقه ګټه واخیسته د شمال له خوا د بخارا منغیتي پاچاهانو، د لوېدیځ له پلوه د سنده میرانو د لویدیځ له خوا آقا محمد قاجار او له ختیځ پلوه سیکانو د هېواد سرحدونه وګواښل ځکه نو زمانشان پر (۱۲۰۸ هـ ۱۷۹۳ م) کال د سیکانو د خطر د مخنیوي له

پاره د پنجاب خواته متوجه شو، خو چې پېښور ته ورسید همایون ورور یې د سنده امیرانو په مرسته د بولان له خوا راغی او کندهار یې و نیو، شاه زمان ونه کړای شو د پنجاب سیمه تصفیه کړي، دستي یې په کندهار یرغل او همایون یې ونيو پروند یې کتی او له هغه ځایه سنده د تالپور د امیرانو د سرکوټلو له پاره د بولان تر درې تېر شو او له فتح عالي تالپور سره یې د درې لکو طلاوو په اخیستلو روغه وکړه بېرته د خپل ورور محمود مقابل ته چې له هراته یې لښکر را ایستی ؤ، ورغی هغه یې په فراه کښې مات کتی، او د محمود د مور په سپارښتنه یې هغه بېرته د هرات حکمران وټاکه تر هغه وروسته یې بلخ هم د بخارا له اوزبکو پاچهانو څخه ونيو او پر (۱۲۱۰ هـ - ۱۷۹۵ م) کال له خپل لښکر سره تر ټاک پورېوت او په حسن ابدال کښې یې د سیکانو لښکر سره ومروړل او له دېرش زریز لښکر سره یې لاهور بیا ونيو څنگه چې محمود ورور یې په هرات کښې بیا سر اخیستی او یاغی شوی و بېرته کابل او کندهار ته وگرځېد محمود له هراته ایران ته وتښتېد او زمانشاه، هرات خپل زوی شهزاده قیصر ته وسپاره (۱۲۱۲ هـ - ۱۷۹۷ م). زمانشاه یو لوړ همته او ادعا طلبه سړی و او په کابل کښې یې د یوه لوی لښکر په جوړولو لاس پورې کتی چې پر هند یرغل وکړ د احمدشاه شهنشاهي بیا نوي کړي او هم د انگریزانو د متجاوزو قواو په مقابل کښې د هند له مسلمانانو سره مرسته وکړي په دغه وخت کښې ناپليون هم مصر ته رسېدلی و او د زمانشاه دربار ته یې یو پیغام راواستاوه چې په هند کښې د انگریز د متجاوزو او بریالیو قواو مخه ونیسي او فرانسه امپراتور ته د دوستۍ او همکارۍ له لارې ور وړاندې شي ځکه نو زمانشاه هم په هند کښې د انگریز د استعماری قواو د مخنیوی لپاره ملا وتړله او د هند د نیولو په غرض له خورا درانه قوت سره پېښور ته لاړ (د ۱۷۹۸ م د اکتوبر

۲۵مه - ۱۲۱۳ هـ) ده په لاهور کښې له رنجیت سنگه سره سیاسي خبرې اترې وکړې او هغه یې خپل اطاعت ته اړکړ او پر ډهلي باندي یې د یرغل له پاره خپل لښکر سمبالاوه.

انگریزي سیاست پوهانو چې په هند کښې یې تر اوسه خپل مخ ته داسې څپې څنډه نه و لیدلی او له بلې خوا یې د زمانشاه په مقابل کښې لښکرې قوت هم نه شو رایستلای، نو په سیاسي فعالیت یې لاس پورې کتی، لارډ ولزلي د هند گورنر جنرال د برتانيا د دولت یو سفیر کپتان جان ملکم د ایران دربار ته واستاوه (د ۱۸۰۱ م کال د جنورۍ د لسمې نېټې) تړون یې له ایران سره لاسلیک کړ چې د هغه له امله د ایران پاچا ژمن شو چې که افغان پاچا پر برتانوي هند حمله وکړي، د قاجار لښکر به پر افغانستان وردانگې او که افغان پاچا یا فرانسه پر ایران یرغل وکړي، د ایران پر سمندریزو کڅو تېری وکړي، انگریز دولت به خپل پوځونه د ایران مرستې ته واستوی، پر دغه تدافعي او حربي تړون سربېره د برتانيا سفیر جان ملکم لا پخوا د آقامحمد قاجار پر ځای ناست فتح علیشاه پر خراسان او هرات یرغل ته پارولی و، چې په دې توگه د جبهې تر شاه زمانشاه ته گواښ پېښ او هغه پر هند باندي له یرغل څخه منصرف کتی (۱۲۱۴ هـ ۱۷۹۹ م) ځکه چې د زمانشاه دغو لښکرکښیو په هند کښې لوی بدلون پېښ کړی و او تژدې و چې د احمدشاه د فتوحاتو تاریخ بیا له سره شي.

د "ولزلي" د سیاسي فعالیت چې د ایران په دربار کښې یې د ملکم په واسطه کړي و، بریالی شو، د قاجار لښکر چې د انگریز په پارونه، پر خراسان یرغل وکتی، زمان شاه مجبور شو چې د پېښور او کندهار له لارې خپل ځان هرات ته ورسوي، فتح علیشاه په خپل مقصد کښې چې د هند له نیولو څخه د شاه زمان راگرځول و، بریالی شو، نو خپل لښکر یې له خراسانه

بېرته وغوښت.

خو زمانشاه د هند نیولو تکل پرې نه ښوو، بیا یې له افغاني ځواکونو څخه یو لوی لښکر جوړ کړ او په پېښور کښې یې په هر اړخیزه سمبالونه لاس پورې کړ، انگریزی ښکېلاکگرو چې دی په هند کښې د ځان خورا غښتلی رقیب باله، نو د ده له پاره یې اساسي چاره وسنجوله او و یې غوښتل چې د ده د وروڼو له رقابت او له افغاني کورني نفاق (زمور) د ملي تباه کوونکي ناروغۍ څخه کار واخلي او خپل دا خطرناک رقیب بیخي له منځه یوسي. دا ځل د انگریز سیاست پوهانو پام د زمانشاه شړل شوي ورور شهزاده محمود ته ورواوښت، چې هغه وخت یې له سردار فتح خان بارکزي سره په ایران کښې یوځای و، سردار پاینده خان د فتح خان پلار چې د شاه زمان په امر وژل شوی و ځکه نو فتح خان هم د شاه زمان له مخالفانو څخه گڼل کېده.

د ویلو وړده چې: هاغه مهال فتح خان یو غښتلی، هوښیار او متنفذ شخصیت و، چې په درانیو قبیلو کښې له فراه تر کندهاره یوازینی مرد میدان او د ملي قوت خاوند گڼل کېده. ده ډېر غښتلي وروڼه درلودل او د ده کهول تر شاهي کهاله وروسته د افغاني قوت یوازینی بېلگه وه.

د قاجار په دربار کښې انگریزکار کوونکیو شاه محمود د شاه زمان د رقیب په حیث پېژاند چې په ترتلي او پرېشانه حالت له هېواده وتلی او د ایران خاورې ته یې پناه وړې وه، ځکه یې نو دا وار محمود د قاجار د پاچا په وسیله وپاراوه او د سردار فتح خان په ملگرتیا د سیستان او فراه له لارې د افغانستان خاورې ته راننه ووت، دوی د درانیو او بارکزيو قبیلو په مرسته چې د ایران له بریده تر کندهاره پرتې وې سیستان، فراه او کندهار ونیول او بیا چې یې یو لوی او غښتلی لښکر تیار کړ نو د سردار فتح خان په مشرۍ

یې د کابل خوا ته مخه وکړه، شاه زمان چې په پېښور کښې د هند نیولو په تکل لښکر جوړاوه د دغه خبر په اورېدو کابل ته راغی، د خپل ورور او سردار فتح خان د مخنیوی له پاره تر غزني تېر شو، د دواړو وروڼو لښکر د غزني او مقر تر منځ په تازي کښې سره وجنگېدل، په دې جگړه کښې زمانشاه مات شو، د خپل ورور په لاس کښېوت او ژر تر ژره یې پوند کړ، انگریزانو په دې لویه پېښه خپل خطرناک رقیب له منځه یووړ او هم یې په افغانستان کښې د کور پر کور جگړو اور بل کړ، چې تر هغې وروسته هېچا د هند نیولو فکر ونه کړ "داوه د کور پر کور جنگېدو او داخلي نفاق بده نتیجه چې تل یې د افغان کور وران کړی دی."

محمود چې د کابل پر تخت کښېناست (۱۲۱۵هـ - ۱۸۰۰م) سردار فتح خان محمدزی یې خپل وزیر وټاکه (چې تفصیل به یې د محمدزیانو په برخه کې راشي)، افغانستان د وزیر فتح خان د وروڼو په لاس ورغی او محمود تش په نامه پاچاو.

شجاع الملك د زمانشاه سکنی ورور چې له لیرې دا ویرجنې پېښې لیدې، په پېښور کښې یې لښکر جوړ او د محمود مقابلې ته راووت، د شاه محمود د رېزیز لښکر چې له کابله راغلي وو، په اشیان نومي ځای کښې یې د شجاع الملك له لښکر سره جنګ وکړ او شجاع الملك یې د خیبر غرو ته پر شا کړ (۱۲۱۶هـ - ۱۸۰۱م). خو کورنیو جگړو شامحمود هم غلی پرې نه ښوو، پر (۱۲۱۷هـ - ۱۸۰۲م) کال له غلجیانو او هم په پېښور کښې له شجاع او اپریدو سره او د هېواد په شمالي سیمو کښې د اوزبکو له حکمرانانو سره چې له جیحونه یې تیری کړی و، لوی جنګونه پېښ شول د ایران قاجاري دولت هم د نادري کهاله پایڅوړ چې په خراسان او مشهد کښې یې د افغاني پاچهانو تر لاس لاندې حکومت کاوه له بیخه ویوست او مشهد

یې ونیو، له بلې خوا د بلوڅو امیرانو ته هم د خپلواکۍ فکر پیدا شو پر دغو ټولو فتنو سربېره شاه محمود چې عیاش او خبتور سړی و، په خپله یې کارنه کاوه او د هېواد چارې یې ټولې وزیر فتح خان او د هغه وروڼو ته سپارلې وې، خو چې خلکو بلوا وکړه او د شاه ولي خان باميزي زوی مختارالدوله شېر محمد خان چې د ده پیشکارو شجاع الملك ته د کابل د پاچهۍ له پاره بلنه ورکړه، شجاع هم پر (۱۲۱۸هـ - ۱۸۰۳م) کال له پېښور کابل ته راغی او د پاچهۍ پر تخت کښیناست شاه محمود یې لرې کړ او وېې باخښه، د محمود زوی شهزاده کامران او وزیر فتح خان چې په کندهار کښې وو ځکه نو شاه شجاع د زمان شاه زوی شهزاده قیصر د هغو د مخنیوي له پاره واستاوه، هغه کندهار بې جنگه ونیو او کامران یې فراه ته پر شا وشاره؛ وزیر فتح خان خپل ځان شاه شجاع ته تسلیم کړ او دگرشک جنوبي خواته د بارکزیو د ناوې د "ادې" په کلا کښې ظاهراً منزوی شو، خو په باطن کښې یې د سیاست په چارو کښې له مداخلې څخه لاس نه و راټول کړی، پر (۱۲۱۹هـ - ۱۸۰۴م) کال چې شاه شجاع په پېښور کښې دېرش زریز لښکر غونډ کړ او د کشمیر، پنجاب او سند د تصفيې له پاره رهي کېده په کندهار کښې شهزاده قیصر د خپل اکا پر خلاف راپورته شو، شاه شجاع د خپل وراره غوږونه تاو کړل او بېرته یې د کندهار حکمران کړ په خپله یې د سند د تالپور پر شورشي امیرانو يرغل وکړ او تر ۳۲۰ زره روپيو اخیستلو وروسته یې روغه ورسره وکړه، خو داخلي اوضاع نا آرامه او ښوریدلې وه او د پاچا ناپوهو وریرونو کامران او قیصر تل د مخالفت هڅې کولې شاه شجاع چې د کشمیر او پېښور په جگړه اخته و، د داخلي مخالفانو د مقابلې له پاره یې فرصت نه درلود، نو ځکه د افغانستان او ضاع بحراني، تیت پرکه او پرېشانه وه. دا مهال انگریز ښکېلاکگرو ځواکونو هندوستان تر لودهياني

پورې ونیو، خو دا چې د ایران په دربار کښې د فرانسې، له ورځ پر ورځ زیاتېدونکې اغېزې څخه بهرېدل او غوښته یې چې د هند په فتوحاتو کښې خپل اروپایي رقیبان بیخي له منځه یوسي او د هند پر لویه مځکه یوازې خپته واچوي، ځکه نو د برتانوي هند د حکومت له خوا یو ایلچي "الفنستون" له مستر استر چې سره د (۱۸۰۹ م کال د مارچ پر ۵ مه) په پېښور کښې شاه شجاع ته راغله، دی یې پر افغانستان باندې د ایران له احتمالي حملې څخه و بهراوه، له دې کبله د شاه شجاع او برتانوي هند تر منځ د دوستۍ لومړی تړون وټول شو، چې هغه بیا د (۱۸۰۹م کال د جون پر ۱۷ مه، ۱۲۲۴هـ) د هند گورنر جنرال لاردمنتو تصدیق کړ، دغه تړون دفاعي بڼه درلوده، ځکه چې په لومړۍ او دویمه ماده کښې یې ویلي شوي چې: که فرانسه او ایران د افغان پاچا پر متصرفاتو تېری وکړي، د برتانوي هند دولت به د کابل له پاچا سره مرسته کوي او پر افغانستان به د تېري مخه نیسي. درېیمه ماده یې د دواړو خواو دوستانه روابطو او یووالي ته اشاره کوي چې افغان پاچا به خپل هېواد ته هېڅ یو فرانسوی نه پرېږدي او دواړې خواوې به یو د بل په هېواد کښې مداخله نه کوي او تل به دوستۍ ته په درنه سترگه گوري.

دغه تړون شاه شجاع ته گټور نه و، دی یې خلکو ته سپک کړ او شاه محمود بیا د فتح خان په مرسته دی دوه کاله په هېواد کښې دننه په جگړو او فتنو اخته وساته - چې په پای کښې یې ماته وکړه او په هندوستان کښې یې برتانوي دولت ته پناه یوړه (۱۲۲۶ هـ - ۱۸۱۴م) خو دویمه پلا بیا د انگریزانو په ملاتړ پر تخت کښیناست دی په هند کښې برتانوي هند دولت د دې له پاره ساتلی و چې په راتلونکې کښې یې په افغانستان کښې و کاروي.

خو شاه محمود چې دویمه پلا پرتخت کښېناست د هېواد د چارو واگې اصلاً د وزیر فتح خان په لاس کېنې وې دغه زړور وزیر بلوچستان، سند او کشمیر د خان تابع کړل او د شاه محمود په نامه یې پر هېواد حکم کاوه. افغانستان یې خپلو وروڼو ته سپارلی و. چې دا مهال رنجیت سنگه اټک کلا ونيوه، نو فتح خان په ضلع هزاره کېنې تر یوې سختې جگړې وروسته هغه مات کړ او کشمیر یې هم خپل وروړ سردار محمدعظیم خان ته ورکړی (۱۲۳۰ هـ - ۱۸۱۴ م).

دا وخت هرات د محمود د وروړ حاجي فیروزالدین په لاس کېنې و، پر (۱۲۳۲ هـ - ۱۸۱۶ م) کال فتح علي شاه قاجار د هرات نیولو اراده وکړه ځکه نوفتح خان د کابل له لښکر سره هرات ته ولاړ، لومړی یې حاجي فیروزالدین ونيو کابل ته یې واستاوه او بیا یې د هرات لوېدیځ ته د کهسان په جگړه کېنې د قاجاریانو د لښکر لس زره تنه ووژل او له هراته یې وشړل، په خپله د هرات د چارو په سمون بوخت شو، خو په دې وخت کېنې یوه بدمرغه پېښه وشوه او هغه دا چې "سردار دوست محمدخان" د وزیر وروړ په هرات کېنې د حاجي فیروزالدین کاله ته ورننوت، د بنڅو گینې، پسرول جواهر او دانه نښانه قیمتي ملابند چې د (تاریخ احمدشاه دراني د مولف) شیرازی په وینا پنځوس زره تومانه قیمت یې درلود له نورو نفایسو سره واخیستل او کشمیر ته ولاړ، دې پېښې پر شاه محمود او کامران ډېره ناوړه اغېزه وکړه او د دوی او وزیر فتح خان د کهاله تر منځ بد وردی او کینه پیدا شوه، همدا د کرکې او بدبینۍ احساس و، چې په زړېوگنوونکې توگه د وزیرفتح خان د وژلو او د سدوزیو او بارکزیو د کهاله تر منځ د دښمنۍ سبب شو.

شاه محمود خپل ناپوه او کینه ناک زوی کامران هرات ته واستاوه،

کامران د وزیر فتح خان د ورور د اعمالو د کسات اخیستلو په غرض وزیرفتح خان ونيو او د هغه پوه وزیر په سترگو یې سیخ ومانډه او پوند یې کړی (۱۲۳۳ هـ - ۱۸۱۷ م) د شهزاده کامران دا کار په ظاهره د فتنې آرامولو سبب وگڼل شو، ځکه سودوزي کورنۍ دا کارونه د وزیر په اشاره گڼل، خو پانده وزیر ډېر غښتلي وروڼه لرل، هغو چې د خپل مشر ورور د پندېدو خبر واورېد، په ټول هېواد کېنې له کشمیره تر هراته فتنې وختیدلې او د قهر او غضب اور لمبې پورته شوې، سردار دوست محمد خان له کشمیره راوگرځېد کابل یې ونيو او شاه محمود یې غزني ته وشاره.

له هاخوا کامران له ۱۲ زرو لښکریانو سره په غزني کېنې د خپل پلار مرستې ته راوړسېد له بلي خوا سردارمحمدعظیم خان له کشمیره د سردار دوست محمدخان مرستې ته راغی او د کابل او غزني په منځ کېنې سره وجنگېدل، خو محمود او کامران مات شول په همدغه وخت کېنې یې پوند وزیرفتح خان هم د وردگو په سیدآباد کېنې د کسات له مخې په ډېر بد عذاب ووژاه او بند پر بند یې پرې کړی (۱۲۳۴ هـ - ۱۸۱۸ م) دوی په خپله هرات ته ولاړل او هلته د حکومت پر سر د محمود او حاجي فیروزالدین تر منځ شخړه پیدا شوه کامران پر دواړو بریالی شو او دوی یې ووژل (۱۲۴۵ هـ - ۱۸۲۹ م) په خپله کامران تر (۱۲۵۸ هـ - ۱۸۴۲ م) کال پورې پر هرات حکومت وکړی.

دا مهال چې پر ټول هېواد د نفاق اور بل و، د ایران قاجاري دولت بیا پر (۱۸۳۲ م) کال د تزاري روسیې په پارونه او د عباس میرزا په قوماندانۍ دېرش زریز لښکر د هرات نیولو له پاره را واستاوه خو د انگریز له خوا له دغه کار څخه د قاجاریانو مخنیوی او خپل هېواد "افغانستان" ته د هراتیانو وفاداري د دې لامل شول چې هرات د پخوا په څېر د افغاني

سلطنت په پلازمینې پورې نښتی پاتې شي.

سدوزي پاچاهان:

* ۱- احمدشاه "بابا ابدالي" د زمانخان زوی (۱۱۶۰هـ-۱۱۸۶هـ م)

۲- سلیمان د احمدشاه زوی (۱۱۸۶هـ)

۳- تیمورشاه د احمدشاه زوی (۱۱۸۶هـ-۱۲۰۷هـ)

۴- زمان شاه د تیمورشاه زوی (۱۲۰۷هـ-۱۲۱۵هـ)

۵- شاه محمود د تیمورشاه زوی (۱۲۱۵هـ-۱۲۴۵هـ)

۶- شاه شجاع د تیمورشاه زوی (۱۲۱۸هـ-۱۲۵۸هـ)

۷- فیروز الدین د تیمورشاه زوی (په هرات کېنې د ۱۲۳۰هـ شاو

خوا).

۸- کامران د شاه محمود زوی (په هرات کېنې ۱۲۳۴هـ-۱۲۴۵هـ)

اخځلیک:

حیات افغاني، سراج التواریخ، تحفة الحبيب- تاریخ سلطانی-
خورشید جهان- سیر المتأخرین، د سرجان مالکم تاریخ- تاج التواریخ-
احمدشاه بابا، لوی احمدشاه بابا، مجمل التواریخ بعد نادریه، د فروغی
تاریخ ایران، د عباس اقبال تاریخ عمومی- جهانکشا نادر، دایرة المعارف
اسلامی، صولت افغانی، تاریخ احمدی (قلمی)- تتمه البیان - نادر نامه
(قلمی) - خلاصة الانساب (قلمی)، رهنمای افغانستان، مجمع التواریخ،
ریاض المحبة- خصایل السعادة، مکتوبات سیاسی شاه ولي الله، مکتوبات
شاه فقیر الله، رنجیت ظافر نامه، حیات حافظ رحمت خان، تاریخ نظامی
ایران، تاریخ پښتون شوکت افغانی، تاریخ پشاور، شمس النهار کابل (جریده)،
سراج الاخبار (جریده)، تاریخ افغانستان دملیسون، احمدشاه درانی د
کندهار سنګ په انګریزی، تاریخ احمدشاه درانی د سید حسین شیرازی، عماد

السعادة د سید غلام علی خان، راجگان پنجاب د ګریفن په انګریزی، تاریخ
بلوچستان خزانه عامره، تاریخ سنده د مولانا مهر، تاریخ سند په انګریزی،
ګزیتیر سنده، تاریخ کلهوره په انګریزی، تحفة الکرام.

د کندهار په جنوب سيمه "ذاکر کلي" کښې ښخ شو. تر ده وروسته يې زوی سردار پاينده خان د کندهار په جنوب کښې له ارغستانه د هلمند د بارکزیو تر ناوه پورې د بارکزیو قبیلو د مشر په توگه وپېژندل شو. تیمور شاه ده ته مهم منصوبونه ورکړل. ده د کشمير د آزادخان او د عبد الخالق سدوزي د پاڅون په ټکولو او د مومندو لالپورې ته د تیمور د زوی شهزاده عباس په شړلو کښې، تیمورشاه ته غوره خدمتونه وکړل چې له همدغه امله د سرفرازخان په لقب و وياړل شو.

خو د تیمورشاه تر مړينې وروسته زمانشاه د ده پر ځای رحمت الله خان سدوزي ته د وفادارخان په لقب وزارت ورکړ او سردار پاينده خان د هلمند غاړې ادې کلا ته وشړل شو. خو دا چې نوموړی ځای د خلکو د ورتگي ځای و، نو زمان شاه دی له ځينو همکارنو سره په کندهار کښې وواژه (د روژې (۱۳مه ۱۲۱۴هـ - ۱۷۹۹م). سردار پاينده خان شل ټکره او مېړني زامن لرل چې د پلار تر وژل کېدو وروسته په افغانستان کښې خواره شول. د سردار پاينده خان مشر زوی، سردار فتح خان له کندهاره د زمانشاه ورور شاه محمود ته چې په ايران کښې اوسېده پنا وروړه، هماغسې چې د سدوزيو په اړه مو وويل: دا مهال زمانشاه پر هند د يرغل له پاره سل زریز لښکر جوړ کړی و، انگریز سياسي استازيو د دغه لښکر د ناکامېدو له پاره هرې خوا لاس او پښې وهلې، ډېر ډارېدل چې ناپليون د زمانشاه له دربار سره له سياسي خبرو او اړیکو څخه گټه وانه خلي، ځکه يې د ايران د قاجاريه حکومت په مرسته شاه محمود ولمساهه او افغانستان ته يې د زمانشاه پر خلاف راواستاوه. سردار فتح خان هم د سيستان او فراه له لارې هېواد ته راستون شو. د محمود د ځواکونو په مشرۍ يې پر کندهار يرغل وکړ، د "تازي" په جگړه کښې يې شاه زمان مات او د محمود په حکم يې هغه وروند

اوومه برخه

محمدزايان

له (۱۲۱۶ هـ) تر (۱۳۳۸ هـ)

محمدزي د کندهار د بارکزیو درانيو يوه پښه ده. د دوی پخوانی نيکه "محمد" د کندهار د ابداليو د قبیلو د حکمران ملک سدو هممهالی ؤ چې د (۱۰۰۰ هـ - ۱۵۹۱م) پر شاوخوا يې د کندهار جنوب ختيز خوا ته په ارغستان کښې له خپلې کوچنۍ قبيلې سره ژوند کاوه.

محمد د عمر زوی د دارو او بارک په ټبر پورې چې د سړبن ابدالي پښتنو يوه څانگه ده اړه لرله. د محمد نېکه مزار اوس هم د کندهار په ارغستان کښې دی. د محمد اولادې د بارکزیو قبیلو په منځ کښې د رياست مقام لاره، مرکز يې د بارکزیو ناوه گرشک و چې د هلمند پر غاړه پروت دی. تر اوسه هلته د ادې کلا شته دا د دغه کهاله پخوانی ځای دی.

لکه مخکې چې مو ولوستل د شېر سرخ په جرگه کښې چې د پادشاه د ټاکلو له پاره جوړه شوې وه د دغې قبيلې مشر حاجي جمال خان د حاجي يوسف زوی د يارو لمسي او د محمد کړوسي هم گډون کړی و، هغه وروسته د احمدشاه په دربار کښې مشاور گڼل کېده چې پر (۱۱۸۴هـ) مې او

کړ. دوی کابل هم ونيو او د شازمان وزير رحمت الله خان سدوزی يې وواژه. همدا چې شاه محمود د کابل پر تخت کښېناست، سردار فتح خان يې د "شاه دوست" په لقب خپل وزير وټاکه، ټول هېواد يې هغه او د هغه وروڼو ته پرېښوو (۱۲۱۶ هـ ۱۸۰۱ م). د سردار پاينده خان محمدزي زامن له همدغه مهاله د افغانستان حکمرانان شول، فتح خان چې هراړخيز واک يې لاره خپل ټول وروڼه يې د افغانستان پر ولايتونو حکمرانان کړل. يوازې يو ورور سردار دوست محمد خان يې له خان سره په مرکز کښې وساته، محمد عظيم خان او بيا وروسته عبدالجبار خان ته يې کشمير ورکړ، پېښور يې تر اټکه يار محمدخان او سلطان محمدخان ته وسپاره، سند او ښکارپور يې رحمدل خان، غزني يې شېردل خان، باميان يې کهندل خان، کندهار او د هغه خواوشا له کلاته تر بولان درې او فراه پورې مهردل خان او پردل خان ته او دېره جات تر پنجاب او د پېښور تر غرنيو سيمو پورې نواب عبدالصمد خان او د هغه زوی نواب زمان خان ته ورکړ شو. په دغه کشمکش کښې هېواد د جگړو او وینو بهولو ډگر شو خو په هرات کښې وزير فتح خان د شهزاده کامران د وزير عطا محمد خان په لاس وړاند کړای شو (۱۲۳۴ هـ ۱۸۱۸ م). دغې پېښې بارکزي وروڼه غچ اخیستو ته اړ کړل او سخت اړدور پيل شو. وروسته تر هغې چې د سدوزيو د کهاله وروستی ټغر يې ټول کړ، د وزير فتح خان د وروڼو تر منع هم د پادشاهۍ پر سر شخړې را وزيږېدې. تر هغې چې سردار دوست محمد خان په کابل عيدگاه جومات کښې خپل امارت اعلان کړ او د کابل امير په توگه يې په نامه خطبه ولوستل شوه، (۱۲۵۴ هـ - ۱۸۳۸ م).

امير يې له ځنډه په افغانستان کښې خپل ټول زامن پر خپلو سيمو وټاکل خو رنجيت سنگه د افغانستان له کورنيو شخړو څخه گټه واخيسته

او گرد پنجاب يې تر پېښوره ونيو، سردار سلطان محمد خان هم د بالا کوټ په جگړه کښې د ميراحمدخان بريلوي او مولوي اسماعيل په مشرۍ د مجاهدينو په شهادت او د پېښور په صوبه کښې د يار محمد خان او د هغه د ورور په مړينه، کمزوری شوی و، دا وېره هم وه چې رنجيت سنگه به پر خيبر يرغل وکړي، ځکه نو امير دوست محمد خان د يوه ليک له لارې د هند له گورنر جنرال لارډبنتک څخه د پېښور د بېرته نيولو په چار کښې مرسته وغوښته او د باسول له لارې يې له شپېته زريز لښکر سره د پېښور پر لوري حرکت وکړ. خو سردار سلطان محمد خان د امير لښکر تار پر تار او امير بېرته ناکام له پېښوره خيبر او جلال آباد ته راستون شو. په دې توگه اشغرف تر کوهاټ او ټله د امير ورور سلطان محمد خان ته پاتې شو (۱۲۴۵ هـ ۱۸۳۸ م).

امير دوست محمد خان د رنجيت سنگه د ماتولو په تکل د ليکونو له لارې له انگليس، ايران او زاري روس دولتو څخه مرسته وغوښته. د هند وایسرای لارډ آکليند پر (۱۸۳۱ - ۳۷ م) د بریتانوي هند له خوا سر الکساندر برنس، ميجر ليچ، لفټننت او دومسترلارډ د لومړني سياسي او اقتصادي هيئت په توگه کابل ته ولېږل.

په عين وخت کښې د روسيې يو نفر نماينده ويتکويچ (۱) هم کابل ته رسېدلی و، چې د کابل دربار او د کندهار حکمرانان يې په سند او پنجاب کښې د انگليس د پرمختگ پر خلاف هڅول، امير دوست محمد خان له الکساندر برنس سره په دې شرط مفاهمه وکړه، چې که د انگليس دولت دوه

۱ - Vitkievitz په ۱۳۳۸ کښې کابل ته راغی، خو دا سفير په غير رسمي ډول د روسيې د

وزير مختار له خوا په تهران کښې کابل ته رالېږل شوی و. (ارياانا- ۲- ۲ له ۱).

زره ټوپک ورکړي او د سند درياب د لوېديځ ځمکې هم ده ته پرېږدي نو دی به تل د انگلیسانو دوست او همکار وي.

مگر د هند برتانوي دولت د روس له احتمالي حملو څخه د هند د ساتلو له پاره پر شاه شجاع سدوزی چې له سلطنت څخه خلع او په لوردهیانه کښې فراري و نظر درلود پر دې اساس لارډ آکلیند د اکتوبر پر لومړۍ (۱۸۳۸ م) د افغان او انگلیس لومړی جنګ پیل او د امیر دوست محمد خان د خلع او ریښې کښلو له پاره یې ملا وتړله.

شاه شجاع چې په دغه وخت کښې د خپل تخت و تاج د لاس ته راوړلو له پاره هر ډول پستی ته حاضر و، د مارچ پر ۱۲ (۱۸۳۴ م) یې خپله لومړی تړون چې ۱۴ مادې یې لرلې له مهاراجه رنجیت سره وتاړه که څه هم مخلوع پاچا په دغه وخت کښې هېڅ ډول حقوقي او رسمي حیثیت نه لاره، خو په معاهده کښې یې ټول کشمیر، پنجاب او د اټک، پېښور ځمکې تر خیبر او سند پورې، رنجیت ته پرې بنسټ و، دواړو خواو د (۱۱ - ۱۳ - ۱۴) مادو پر بنسټ د خطر په وخت کښې د یوه بل لښکري مرسته قبوله کړه؛ د تجارت د جریان په هکله یې هم ځینې مواد په دغه تړون کښې ځای کړل، خو څرنگه چې دغه تړون یوازې د شاه شجاع او رنجیت تر منځ و او انگلیسانو په هغې کښې ګټه نه درلوده د هند بریتانوي دولت هغه ونه منله پر هغې پسې د لاهور تړون د (جون ۲۶ - ۱۸۳۸ م) د بریتانوي ګورنر جنرال، مهاراجه رنجیت سنگه او شاه شجاع الملک تر منځ په شمله کښې د جولای پر ۲۵ مه ۱۸۳۸ م وتړل شوه {دا هغه کال دی چې روسي نماینده ویتکویچ کابل ته راغلی و} په دغه معاهده کښې چې ګورنر او رنجیت سنگه حقوقي شخصیتونه وو او اختیارات یې درلودل درېیم شخص شجاع الملک په هېڅ ډول د خپل هېواد د استازي صلاحیت نه لاره؛ په دغه وخت کښې دی یو

فراري او له ملي حقوقو فاقد سړی و.

په هر حال د لاهور تړون د مستر ډبلیوایچ مکناتین په ذریعه چې د لارډ آکلیند د هند د نائب السلطنه له لوري یې استازي توب لاره، په "۱۸" مادو کښې لاسلیک شو، شاه شجاع د افغانستان د تاج و تخت د بیا نیولو د وعده یې مقابل کښې د افغانستان له ټولو ځمکو چې په ماوراء بولان او خیبر کښې وې لاس واخیست او پر کال یې دوه لکه روپۍ باج له پېنځه زریز لښکر سره ومانه چې د تاج و تخت تر لاس ته راوړو وروسته یې رنجیت ته ورکي او له بل هېڅ دولت سره چې د انگلیس او مهاراجه د دولت مخالف وي د دوستۍ او سیاسي اړیکو تړون و نه کړي. په هرات کښې به هم خپل وراره حکمران وپېژني او د هرات په امورو کښې به مداخله نه کوي.

اتلسمه ماده د پوځي یووالي د تضمینولو تړون و چې که له تړون کونکیو څخه یو (انگلیس، رنجیت او شاه شجاع) د کوم طرف تر خطر لاندې راشي نور به له ده سره د خطر په دفع کولو کښې لښکري مرسته کوي، په دغه عجیبه تړون کښې چې د دوو حکومتو او یوه فراري له خوا لاسلیک شو، انگلیس لښکریانو د سرجان کین په قوماندانۍ شاه شجاع د (۱۸۳۹ م فبروري ۱۲۵۴ هـ). د سند او بولان له لارو زاوست او پر کندهار یې حمله وکړه د اپریل پر ۲۰ - ۱۸۳۹ م = ۱۲۵۵ هجري یې د کندهار ښار ونیو او د امیر وروڼه ایران ته وتښتېدل شاه شجاع د کندهار پر پاچهی تخت باندې کښېناست د (صفر ۲۳ - ۱۲۵۵ هجري). په کندهار کښې مکناتین له شاه شجاع څخه ژمنه واخیسته چې د انگلیس عسکر به له یوه نفر سیاسي نماینده سره د تل له پاره په افغانستان کښې پرېږدي او په دغه ډول د بریتانې عسکر د شاه شجاع په ملګرتیا د غزني له لارې او همدا رنگه "کپتان وید" له شهزاده تیمور د شاه شجاع له زوی سره د خیبر او جلال آباد

له لارې پر کابل باندې حمله وکړه د (اگست پر ۱۷ - ۱۸۳۹م - غره جمادی الاخر ۱۲۵۵هجري) شاه شجاع يې په کابل کښې پر پاچهی کښېناوه. امير دوست محمد خان له خپلو زامنو سره بخارا ته ولاړ خو په هغه ځای کښې د بخارا پاچا دی بندی کئ. د هند گورنر جنرال لارډ آکلینډ د کابل د فتح او د امير دوست محمد خان د ويستلو له کبله د لندن دربار له خوا د ارل Earl په لقب وياړل شو. (۱۸۳۹م).

دغه مهال چې د حکومت مشران او امير له هېواد څخه ولاړل او وطن يې دښمن ته پرېښووئ، افغان ملت د انگليس متجاوز لښکر ته د غزا اعلان وکئ او له هر لوري پر انگليسي لښکرو د افغاني ډلگيو له خوا حملې پيل شوې، يو کال وروسته امير دوست محمد خان له خپل زوی محمد افضل خان سره له بخارا څخه راغی، له آمو څخه را تېر شو مگر په ايک کښې يې د انگليس له لښکر څخه ماته وخوړه او تاشقرغان ته ولاړل (۲۸ ستمبر ۱۸۴۰م ۱۲۵۶هجري). تر دې وروسته امير خپل خان انگليس ته تسليم او کلکتې ته ولېږل شو (نوامبر ۱۸۴۰). خو ملي مجاهدينو د کابل په شمال کښې د مسجدي خان سلطان محمد نجرابي او نورو په مشرۍ د فرنگي متجاوزانو په مقابل کښې په غزا لاس پورې کئ عبدالله خان اخکزی، امين الله خان لوگری او نورو هم د ۱۲۵۸هجري د مني په سر کښې د کابل په شاوخوا کښې د خلکو په اتفاق پر شاه شجاع او فرنگيانو را پورته شول، سردار محمد اکبرخان د امير دوست محمد خان زوی هم د شمال له لورې له دوی سره يو ځای شو او پر انگليسانو باندې يې کار تنگ کئ په دغه کش و گير کښې مکناټن Sir.w Macnaghten د ستمبر په ۲۳ مه نېټه ۱۸۴۱م د سردار محمد اکبر خان په لاس په کابل کښې ووژل شو او الکساندبرنس هم د نومبر په ۲ مه نېټه ۱۸۴۱م

د غازيانو له خوا وژل شوی و. وروسته په خپله شاه شجاع هم په کابل کښې د غازيانو په لاس ووژل شو (د صفر ۲- ۱۲۵۸هجري د اپريل ۳- ۱۸۴۲م) (وگورئ ۸۴ نومره عکس). څرنگه چې د انگليس عسکر د دغه کال په ژمي له کابل څخه د جلال آباد په لوري ولاړل؛ په لار کښې د افغاني غازيانو په لاس ټول ووژل شول.

انگليسانو په دغه جنگ کښې ډېر زيانونه وليدل يعنې (۳۰) زره تنه يې ووژل شول او (۲۱) کروړه هندي روپۍ يې مصرف شوې، په پای کښې د خپل ځان له ساتلو څخه هم عاجز شول او د افغاني غازيانو له لاسه، له يو تن پرته چې ډاکټر (۲) بريدون نومېد، يو هم ژوندی پاتې نه شو؛ بېرته يې امير دوست محمد خان له هند څخه راووست، امير د خپل مجاهد زوی وزير اکبرخان په همت د کابل پر تخت بيا کښېناست، وروڼه يې له ايران څه راغلل پر کندهار باندې حکمرانان شول او هرات د يارمحمدخان الکوزي د شهزاده کامران د وزير په لاس کښې پاتې شو.

امير دوست محمد خان د خپل امارت په دويمه دوره کښې د لومړي جنگ مشهور مشران چې د هېواد د ساتلو په لاره کښې يې قربانۍ ورکړې وې لکه نايب امين الله خان لوگری، سردارسلطان احمد خان سرکار، محمد شاه خان بابکر خيل، نواب محمد زمان خان او زوی يې شجاع الدوله خان، محمد عثمان خان او نواب جبارخان، مسجدي خان او نور تر باور لاندې رانه وستل، او د هېواد په چارو کښې يې شامل نه کړل پر عکس ټول هېواد يې د خپلو زامنو تر واک لاندې وساتئ، پر دې اساس سردارسلطان احمد خان د

۲ - William Brydon وليم بريدون (۱۸۱۱ - ۱۸۷۸م) د انگليسي لښکرو ډاکټر چې له ديارلس زريز لښکر څخه يوازې دی ژوندی پاتې شو او جلال آباد ته ورسېد. د جنورۍ ۱۳مه ۱۸۴۲م (انډين بيوکرافي ۵۸).

امیر وراره او زوم چې له ده څخه مایوس شوی و کندهار ته لاړ او له هغه ځایه یې له پینځه زرو کندهاري لښکرو سره پر کابل حمله وکړه، خو امیر ده ته په مقر کښې ماته ورکړه تر هغه وروسته سلطان احمد خان ایران ته فرار شو او د امیر نامتو مجاهد زوی وزیر اکبرخان هم په مزار شریف کښې له دې دنیا څخه لاړ (۱۲۶۳ هجري = ۱۸۴۶م). (وگورئ ۸۵ نومره عکس).

سردار محمد اکرم خان د امیر زوی په شمالي ولایاتو کښې ایشان اوراق د میر بلخ، ایشان صدور د اقچې، میر حکیم خان د شبرغان والي، میر بابا بیګ د ایبک رئیس، غضنفرخان د اندخوی سالار، گنج علي د خلم مهتر، محمودخان د سرپل د اور او شاه مراد د قطغن برید ساتي مطیع کرل، تر آمو پر مخ ولاړ، او د هېواد شمالي برید یې وساته (۱۲۶۵ هجري ۱۸۴۸م) په دې ډول یوازې کندهار او هرات د امیر له امارت څخه د باندې پاتې شول. څو کاله وروسته کندهاري سرداران د امیر وروڼه (کهندل، پردل، مهردل) مړه شول او رحمدل پاتې شو، ده له خپلو وریرونو سره جنگ وکړ. پر (۱۲۷۱ هجرى = ۱۸۵۵م) د رجب ۱۱ مه امیر دوست محمد خان خپل ولیعهد سردار غلام حیدرخان جمرود ته ولېږه چې د سرجان لارنس د پنجاب چیف کمشنر د اندریومارکويس د هند له گورنر جنرال استازي سره یې وکتل وکړ او د پېښور تړون چې د مارچ پر ۳۰ مه - ۱۸۵۵م شوی و او درې مادې یې لرلې، د هند له بریتانوي دولت سره یې وکړه.

دغه تړون د دوستۍ د مراسمو او د یو او بل د هېواد په چارو کښې د طرفینو د نه گوتو هڼې متضمن وه، درېیمې مادې ویل چې تړون کوونکي به یو د بل دوست - دوست او دښمن به دښمن بولي.

په دغه تړون سره امیر له ختیځ لوري مطمئن شو، ضمناً یې د کندهار په نیولو کښې بریتانوي هند دولت پلوي هم تر لاسه کړه، تر هغه

وروسته یې له کابل څخه لښکر ویوست کندهار یې ونیو او خپل زوی غلام حیدر خان ته یې وسپاره په دې ډول کندهار مستقیماً د کابل په امارت پورې اړه پیدا کړه.

خو په هرات کښې د سدوزیو د کورنۍ پایڅوړ د یارمحمد خان الکوزي د کامران د وزیر په لاس له منځه لاړ، یارمحمد خان الکوزی هم په (۱۲۶۷هـ = ۱۸۵۰م) کال وفات شو او نالایق زوی یې چې سید محمد خان نومېده د ده پر ځای کښېناست، خپل مسکوکات یې د ناصرالدین شاه قاجار په نامه ووهل، خو د هرات خلکو دغه وضع خوښه نه کړه هغه یې وواژه او شهزاده یوسف د حاجي فیروزالدین لمسی چې د سدوزیو له پاتې شونیو څخه و، د هرات په پاچهۍ وټاکه (محرم ۱۲۷۲هـ = ۱۸۵۵م) تر هغې چې ناصر الدین شاه هرات ته لښکرې راولېږلې او هاغه ښار یې ونیو (۱۲۷۳هـ).

افغاني مشرانو هرات د افغانستان پخوانی نه بېلېدونکې برخه گڼله او نه یې غوښتل چې پردي هېوادونه دې په هغه کښې لاس ولري، پر دې اساس امیر دوست محمد خان له مرکز سره د هرات راساً یو ځای کېدل غوښتل. په دغه وخت کښې امیر دوست محمد خان انگلیسانو جمرود ته دعوت کړ او د سرجان لارنس په ذریعه یې د پېښور تړون پر (جنوري ۲۶ - ۱۸۵۷م = ۲۹ د جمادی الاول ۱۲۷۳هـ) کال له ده سره وتاړه، دغه تړون چې د (۱۲) مادو درلودونکی و د هند د گورنر جنرال جان وایکونټ کیننگ له لوري د جان لارنس چیف د پنجاب کمشنر او لفتننټ کرنل ایچ، لی ایدواردس، د پېښور کمشنر په وسیله له امیر سره وتړل شوه.

تړون وايي: دا چې د ایران پاچا تړون مات او پر هرات یې قبضه وکړه او په افغانستان کښې مداخله کوي، نو د هند انگلیسي حکومت به امیر دوست محمد خان ته مرسته ورکړي او د ده د ځمکو په ساتلو کښې به د

قاجاریانو پر خلاف زیار وباسي؛ تر هغه وخته پورې چې له قاجاري دولت سره جنگ جاري وي د میاشتنې یو لک روپۍ به امیر ته ورکوي په دې شرط: چې امیر خپل سواره او توپخانه لښکر له (۱۸) زره پلویو سره ډېر ښه وساتي او تل (۱۳) زره روزل شوی لښکر ولري. په کابل کندهار بلخ او یا په هر ځای کښې چې له قاجاریانو سره جنگ ونښلي، د انگلیس نمایندگان به له هندي عملي سره مقرر وي خو د مرستې پیسې د دوی تر نظارت لاندې په لښکري چارو کښې ولگول شي، خو په کورنیو چارو کښې به گوتې نه وهي او یوازې به له جنگي پېښو څخه خبر اخلي.

امیر دې خپل یو نماینده په پېښور کښې مقرر کړي او سربېره به پر میاشتنۍ مرستې پېنځه لکه روپۍ نقدې ده ته ورکوي. په مقابل کښې امیر نه شي کولای په پټه یا ښکاره له بل دولت سره په سیاسي مفاهماتو لاس پورې کړې څلور زره ټولیک یې هم د دغه تړون پر اساس امیر ته په تل کښې وسپارل.

سربېره پر دې انگلیس دولت پر قاجاري دولت هم سیاسي فشار راووست چې هرات چې د افغانستان د مخکې پخوانۍ برخه ده ژر خوشې کړي همدارنگه یې پر نومبر ۱۸۵۷ م = ۱۲۷۳ هجري یو لښکر له جنگي کښتیو سره د عرب د بحیرې له لارې پر بوشهر باندې وروهڅاوه، هغه ښار یې ونیو او د هغه پرېښوولو یې د هرات په پرېښوولو پورې اړ کړه.

دا چې د پردې ترشا یا د سیاست په فضا کښې د هرات په باره کښې په هند، لندن، تهران او کابل کښې فعالیت کېده د تړون د نص او د انگلیس له بحري لښکر کښیو څخه ښکاره ده، خو د افغانستان او هرات خلک هم د قاجاریانو تر بار لاندې رانه غلل، هر طرف ته ملي حرکتونه ولیدل شول، سرښندویه خلک د آزادۍ په لار کښې پر خوځښت راغلل او له هرات

څخه یې د متجاوزو لښکرو ایستل وغوښتل. پردې اساس قاجاریه لښکر د جولای پر ۲۷ مه - ۱۸۵۷ = ۱۲۷۳ هجري هرات تخلیه او مشهد ته ولاړل، خو په دغه وخت هماغه کښې سردار سلطان احمد خان سرکار د امیر وارره هرات ته راغی او دی یې د هغه ځای حکمران وپېژاند، په دغه ډول زړورو هراتیانو خپل ښار د پردیو له واکمنۍ خلاص کړ.

دغه سردار د انگلیس له مخالفو عناصرو څخه ؤ، چې په لومړي جنگ کښې د ملي مجاهدینو له مشرانو څخه گڼل کېده، پر دې اساس په هرات کښې د ده شتوالی د هند دولت له پاره خاطر جمعي نه وه.

هرات ته د سردار له راتلو سره خلک پرده باندې راټول شول او سیاسي فعالیت هم شروع شو، د بریتانیا حکومت یو سیاسي هیئت د میجرتیلر په مشرتابه له بغداد څخه هرات ته ولېږه په دې توگه د روس دولت یو هیئت د خانیکوف په ریاست د سردار دربار ته ولېږه، سلطان احمد خان د انگلیس لېږلي په ناکامۍ له هراته وویستل (۱۲۷۴ هجري) او په آزادۍ سره ټول حکم چلاوه.

د هغه بل لوري امیر دوست محمد خان چې له مرکز سره د هرات په یو ځایوالي د خلکو هیله ولیده په خپل لښکر باندې گوتې ووهلې او پر هرات یې حمله وروړه، د صفر پر لسم ۱۲۷۸ هـ ۱۸۶۱م خپل وراړه او زوم سلطان احمدخان یې په هرات کښې کلابند کړل.

کلابندي ۱۸ میاشتې اوږده شوه، سلطان احمدخان له نړۍ سترگې پټې کړې، زوی یې شهنواز خان هم تر دوو میاشتو پورې مقاومت ته دوام ورکړ، خو تر دوو میاشتو وروسته د امیر په لاس ورغی (د ذیحجې اتمه ۱۲۷۸ هـ ۱۸۶۱م)، خو امیر په خپله څو ورځې وروسته د سالنډۍ په مرض د ۷۷ کالو په عمر له دې دنیا څخه لاړ او په هرات کښې د خواجه عبدالله

او سید محمدخان ته: اشغور او د هغه توابع، له یو لکو روپیو سره د کابل له عایداتو چې امیر دوست محمد خان ورکولې.

۳ - د حصارک غلجایی سیمه د کابل ختیز خوا نواب عبدالجبار خان ته.

۴ - کابل، کوهدامن، لوگر او د هغه توابع تر بامیان پورې امیر دوست محمد خان او سردار امیر محمد خان د ده سکه ورور ته.

۵ - نواب محمد زمان خان او د ده سکه وروڼو ته (د نواب اسد خان زامن د پاینده خان لمسي) د کابل د ختیزه خوا، لغمان، جلال آباد تر خیبر او د هغه تر توابعو پورې.

۶ - سردار حبیب الله خان او سردار محمد اکرم خان (د سردار محمد عظیم خان دامیر د مړه ورور زامن) ته لوگر، بتخاک، خرخ، میدان او غوربند.

۷ - کندهاریو سردارانو پېنځو وروڼو (پردل، کهنډل، شیردل، رحمدل، مهردل) ته کندهار له شاه جوی څخه تر فراه پورې.

د هېواد په دغه اوو برخو کې پورتنیو اشخاصو حکم چلاوه، نواب اسد خان ډېره جات په خپل واک کېنې لاره او رحمدل خان د بولان پر درې تر بنکارپور پورې حکمراني کوله.

د بارگزیو وروڼو د هڅو دغه نتیجه وه چې سدوزیو د سلطنت له ضعف څخه وروسته هېواد په خپل منځ کېنې وویشي. د احمد شاه بابا د شاهنشاهی قوی مرکزیت له منځه ولاړ پر دې اساس قوی او نیرومند هېواد موقتاً په ناتوانۍ او تجزیې محکوم شو.

د موهن لال په په قول چې د سید حسین د کابل مستوفي او د مستوفیت د غړو دیوان میتها او دیوان بیربا او له "یارام" څخه یې اورېدلي دي د ده د امارت په لومړۍ دوره کېنې د امیر د قلمرو ټول عواید

انصاري د مزار تر څنگ په گازرگاه کېنې ښخ شو، د ذیحجې (۲۱) - ۱۲۷۸ هـ = ۱۸۶۱ م). هغه گټور کار چې امیر د خپل عمر په پای کېنې د هېواد د یووالي په خاطر وکړ، په افغاني مرکزي دولت پورې د هرات تړل و چې سیاسي وحدت او د هېواد پخواني حدود یې تامین کړل. (وگورئ ۸۶ نومره عکس)

امیر دوست محمد خان د محمدزیو کورنۍ، امیر او په (امیر کبیر) مشهور دی چې د سپینو زرو د روپیو پر سکه باندې یې دغه بیت لیکل شوی و:

سیم و طلا شمس و قمر میدهد نوید

وقت رواج سکه پاینده خان رسید

دی یو جاه طلب، نرم خویه او عشرت دوست سړی، خو زړور او مدبر و چې ۱۴ منکوحه ښځې او په سل هاو سراری او (۵۲) اولاده یې درلودل (۲۹) تنه اولاد یې د ده تر مرگ وروسته په افغانستان کېنې د ویروونکیو کورنیو جنگو لامل وگرځېدل.

په لومړي امارت کېنې چې امیر دوست محمد خان کابل ونيو د خپلو وروڼو جرگه یې جوړه کړه او د ۱۲۴۲ هجري کال د ربیع الثاني د میاشتې د تړون له مخې چې اصل یې د کابل په موزیم کېنې موجود دی، هېواد یې په خپل منځ کېنې وویشه د دغې جرگې ریاست نواب عبدالصمد خان کاوه چې تر ټولو مشر و او دغه لاندینی تړون یې دده په ضمانت سره وکئ:

۱ - کوهات و هنگو او د هغه توابع چې پخوا بنگین ورته ویل کېدل:

نواب عبدالصمد خان ته.

۲ - پېښور سردار یار محمدخان، سلطان محمدخان، پیر محمدخان

(۲،۵۰۹،۲۳۸) کابلی روپۍ وې، چې د کابل او د هغه له شمالي سمت څخه له غوربند میدان وردگ، غزني، بهسود، باميان، زرمټ گردیز هزاره کورم، خوست، جلال آباد او لغمان څخه لاس ته راتلې.

د کندهار تر یووالي او د کندهاري سردارانو د خپلواکۍ تر پای ته رسېدو وروسته، د امارت عایداتو د فراه له شاوخوا څخه تر کندهار او شاه جوی د کابل په مرکز پورې اړه پیدا کړه، د فیض محمد هزاره په وینا امیر له دغو عوایدو څخه (۱۵) لکه روپۍ تنخواه د کندهار پاتې سردارانو ته چې د ده ورپرونه وو مقرر کړې.

خو د پېښور، اشغور او د هغه ترابع حکمرانانو سردارانو عایدات د کال (۶۹۲) زره روپیو په شاوخوا کېږي وو، چې هره روپۍ "لس شاهي" له لسو آنو سره برابره وه او پردې سربېره د خواراکه بابو د مالیې، د هندوانو د جزیې او له نورو متفرقاتو څخه هم د (۶۲) زره روپیو په شاوخوا کېږي عاید و چې ټول (۷۵۴) زره روپۍ شي. (د پېښور تاریخ).

په دغه ډول که موږ د کابل، کندهار او پېښور پر عایداتو او مالیاتو سربېره د شمالي ولایاتو عایدات یعنی قطغن، بنگش او ختیزه خوا، لغمان او دېره جات ټول په جلا ډول سره د (۵۰) لکو روپیو په شاوخوا کېږي اټکل کړو نو د بارکزیو وروڼو (امیر دوست محمد خان او وروڼه یې) ټول د لس (۱۰) ملیونو روپیو په شاوخوا کېږي کېږي.

په دغه وخت کېږي د افغانستان له لارې د هند او بخارا تجارت روان و، له امرتسر او ښکار پور څخه تجارتي قافلې کابل، کندهار، بخارا او مشهد ته تللې، په خانگړي ډول د کشمیر د شالو او نفیسه پارچو تجارت کېده. څرنګه چې د ۱۸۶۲ په تجارتي راپور کېږي راغلي دي چې د افغانستان او هند ټول تجارت ۱۱۸، ۹۳۹ پونډه و او ګمرکي محصول هم

په سلو کېږي دوه نیمې روپۍ اخیستل کېده. د کوچیانو په وسیله هم د یو میلیون او درې لکو روپیو مالونه له افغانستان څخه هند ته وړل کېده او د یو میلیون او شپږ لکو روپیو مالونه واردېدل په کابل کېږي ملا رحیم شاه، غلام قادر او ښکار پورې ګوپال داس او په کندهار کېږي ملا جلال اڅکزی او ملانسو لوی تاجران وو، د کابل ګمرک د څلورو لکو روپیو په شاوخوا کېږي تجارتي محصول درلوده. په کابل کېږي سید حسین خان او وروسته عبدالرزاق خان او میرزا عبدالسمیع خان مستوفي الممالک (د مالیې وزیر) و، میرزا محمدحسن خان د سلطنت دبیر (سرمنشي) شاغاسي شیر دل خان بارکزی د کورنیو چارو او دربار وزیر، غلام محمدخان پویلی لښکري مشاور، قاضي عبدالرحمن خانعلوم بارکزی د عدلیې وزیر او قاضي القضاة میر حاجي د میر واعظ زوی د دیني امور مشاور او فراموز خان نورستانی سر لښکر او د امیر د دربار سپه سالار و.

خو د امیر لښکر د مستر کیمپل انګلیسي (چې په لومړي جنګ کېږي مسلمان شوی او نوم یې شهر محمد اینودل شوی و) او امریکایي ډاکټر هارلان چې د رنجیت سنگه له دربار څخه کابل ته راغلی و، تر اداره او تعلیم لاندې و او نایب عبدالصمد هندي و، چې د هغو شمېر د سلطنت په لومړۍ دوره کېږي (۱۲) زره سوغاره، دري نیم زره پیاده ټوپک لرونکي، (۵۰) لوی توپونه او (۲۰۰) کچرو په منځ کېږي توپونه وو، سوارانو یو تن (۱۲۰) روپۍ او پلي یو تن (۸۴) روپۍ د کال تنخواه درلوده خو د امیر دوست محمد خان د امارت په پای کېږي د ده عسکری تشکیلات داسې وو:

۱- په کابل کېږي دوه پيلي غنډونه له (۱۸) صحرايي توپو سره دوه درانه توپونه یو مورتر او یو زنبورک.

۲- په بلخ کېږي درې پيلي غنډونه او دوه سواره غنډونه له ۱۶

صحرايي توپو سره.

۳ - په باميان كښې يو پلى غنډ له دوو جبل توپو سره.

۴ - په كوهستان كښې يو پلى غنډ له دوو صحرايي توپو او دوو

جبل توپو سره.

۵ - په فرا كښې يو پلى غنډ او څلور صحرايي توپونه.

۶ - په گرشك كښې يو پلى غنډ او څلور صحرايي توپونه.

۷ - په غزني كښې يو پلى غنډ او څلور صحرايي توپونه.

۸ - په آقچه كښې يو پلى غنډ او دوه صحرايي توپونه.

۹ - په غلز يي كلات كښې يو پلى غنډ د درو جبل توپو او يو

صحرايي توپ سره.

۱۰ - په كندهار كښې درې پلي غنډونه او يو سپور غنډ، له دوو

ثقيلو، دوو جبل او دوولس صحرايي توپو سره.

۱۱ - په ز مينداور كښې يو پلى غنډ له څلورو صحرايي توپو سره.

په دغه ډول د امير تر ادارې لاندې ځمكو كښې يوولس عسكري

مرکزونه وو او هر غنډ ۸۰۰ تنه چې په ورځنيو تمريناتو كښې ۶۰۰ نفر

حاضرېدای شول، خو هر غنډ سواره عبارت و له (۳۰۰) تنو څخه چې ټول

منظم عسكري يې عبارت وو له:

۱۶ پلي غنډونه، هر غنډ ۸۰۰ تنه - ټول ۱۲،۸۰۰ تنه.

۳ سواره غونډونه ۳۰۰ تنه ټول ۹۰۰ تنه.

۶۷ صحرايي توپونه - ۶ جبل توپونه - ۴ ثقييل توپونه، يو مورتر - چې

ټول منظم عسكري - ۷۰۰، ۱۳ تنه له ۸۱ توپو سره وو، پر دې سربېره د

ايلجاري لښكرو شمېر د ضرورت په وخت كښې په كابل كښې ۳۱ زره - په

كندهار كښې ۱۸ زره - په هرات كښې ۲۲ زره - په بلخ كښې ۲۹ زره وو

(افغانستان، د لندن طبع ۱۹۰۶م) مگر كورني امنيت د كوټوال او د كوټوالی

د پوليس په ذريعه اداره كېده، شرعي محاكمو، عدليه امور، اداره كول، چې

قاضي د خانعلوم په ذريعه د امير له حضور ټاكل كېده. د امير د حكمداری

او له دوره يو ډول مشترك امارت و چې افغانستان د ده د وروڼو تر منځ د

پخواني - تړون له مخې وېشل شوی و، هر ورور په خپله حكمداری سيمه

كښې خپلواكي درلوده، په دويمه دوره كښې د هېواد مركزيت قوي شو او د

امير د وروڼو نفوذ له منځه ولاړ د ده د امارت توابع د امير د زامنو تر منځ

وېشل شول، مگر دوی د پلار په اجازه سره حكم چلاوه او د خپلو سيمو له

عوایدو څخه يې يوه برخه د خپلو مصارفو له پاره گرځوله او پاتې يې د كابل

په خزانه كښې تحويلوله د پلار له اجازې څخه پرته يې ټول كارونه سرته نه

شول رسولای، په دويمه دوره كښې د امير زامنو په دغو سيمو كښې حكم

چلاوه:

سردار شېرعلي خان د بنگېن په كورم كښې (د پېښور جنوبي خوا).

سردار محمد افضل خان پر زرمتم د كابل په جنوب كښې چې

وروسته د بلخ په نيولو او حكمرانۍ باندې مامور شو.

وليعهد سردار غلام حيدر خان په غزني او كندهار كښې چې

وروسته په جلال آباد كښې حكمران او د ده پر ځای سردار شمس الدين د

امير سكه وراره چې په كوهستان كښې حاكم و په غزني كښې وټاكل شو.

سردار محمد اعظم خان پر لوگر د كابل په جنوب كښې، سردار

محمد شريف خان پر باميان د كابل شمال لوېديځ او وروسته په كلات او فراه

كښې.

سردار محمد امين خان په كوهستان د كابل په شمال كښې. سردار

محمد اكرم خان پر هزاره جات د كابل په لوېديځ كښې چې وروسته شمالي

ولایتو او قطعن ته وگمارل شو.

سردار محمد اکبر خان په لغمان او جلال آباد کښې د کابل ختیځه خوا. د امیر تر مړینې وروسته په هرات کښې، دده ولیعهد سردار شېرعلي خان د امارت اعلان وکړ (د ذیحجې ۱۲ مه - ۱۲۷۸ هجری ۱۸۶۱ م) او په دغه سجع یې سکه ووهله:

جمال دولت پاینده قسمت ازلیست

وصی دوست محمد، امیر شیرعلیست

یو له هغو مهمو سړیو څخه چې له امیر شیرعلی خان سره د تخت ناستې پر مهال په هرات کښې و، سید جمال الدین "افغان" دی چې ده ته یې د کورني سمون پروگرام او د نوي مدنیت د اصولو طرح ورکړه، خو امیر د خپل لومړي امارت په دوره کښې چې تر (۱۲۸۳ هـ - ۱۸۶۶ م) پورې پېنځه کاله وه، له خپلو وروڼو سره په کورنیو جگړو بوخت و؛ د هېواد د سمون له پاره یې فرصت ونه موند؛ سید جمال الدین هم له هېواده وووت، د اسیا او اروپا هېوادو د ځوانانو اروا یې راویننه کړه، د اسلامي یو والي غږ یې اوچت او د اروپایي ښکېلاک پر وړاندې یې ستره مبارزه پیل کړه.

مومندو قبیلو پر (۱۲۸۰ هـ - ۱۸۶۳ م) کال د سعادت خان د زوی

سلطان محمد خان په مشرتابه د انگریز پر وړاندې پاڅون وکړ.

امیر شیرعلی خان خپل زوی محمدعلی خان او وزیر محمدرقیق خان لودین، مومندو ته ورو لېږل چې له قبایلو سره خپل اړیکې وساتي، خو انگریز د ده امارت په رسمیت ونه پېژاند، د امیر ورور محمد اعظم خان یې د ده پر خلاف په پېښور کښې وساته، تر ده وروسته د امیر بل ورور محمد افضل خان هم سر غړا شو او د هندوکوش په "باجگا" دره کښې یې د ده له لښکر سره جگړه وکړه، خو په پای کښې یې غاړه کښېښووه او بندي شو، زوی یې

سردار عبدالرحمن خان بخارا ته لار.

تر دې وروسته یې له خپل بل ورور محمد امین خان سره چې د کندهار حکمران و د کلات د ترنک په کجواز کښې جگړه وکړه، په نوموړې جگړه کښې یې ورور محمد امین او زوی محمدعلی دواړه ووژل شول (۱۲۸۲ هـ - ۱۸۶۵ م). یو کال وروسته عبدالرحمن خان له بخارا راوگرځېد او د محمد اعظم خان په مرسته یې پر کابل یرغل وکړ او ویې نیو. د امیر شیرعلی خان مشر ورور محمد افضل خان یې پر پلاز (تخت) کښېناوه (۱۲۸۳ هـ - ۱۸۶۶ م) او امیر شیر علی خان کندهار ته لار.

امیر محمد افضل خان د کورنیو جگړو پر مهال تر یوه کال امارت وروسته مړ شو (۱۲۸۴ هـ) او دده بل ورور، امیر محمد اعظم خان پر کابل تخت کښېناست، وراره یې عبدالرحمن خان د هېواد شمالي ولایتونه ونیول او بیا یې له کابل سره وتړل.

خو کندهار او هرات له امیر شیرعلی خان سره پاتې شول ده هلته نوی پوځ چمتو او د کندهار له لارې یې پر کابل وروانگل، هغه یې ونیو او امیر محمد اعظم خان او عبدالرحمن خان ایران ته لاړل، محمد اعظم خان همغلته مړ شو او روسي حکمران "جنرال کوفمن" په ترکستان کښې د عبدالرحمن خان هرکلی وکړ او په سمرقند و تاشکند کښې یې مېشت کړ. امیر شیرعلی خان دویم ځل د ټول افغانستان امیر وگڼل شو (۱۲۸۵ هـ - ۱۸۶۸ م).

امیر داخل په کابل کښې په نویو اصولو لښکر جوړ کړ؛ نوي ښوونځي یې پرانیستل؛ د "شمس النهار" په نامه یې د افغانستان لومړنی اخبار چاپ او خپور کړ؛ په کابل کښې یې نوی چاپخونه جوړه کړه او په هغې کښې یې ځینې کتابونه "له هغې دلې": پوځي قواعد له انگریزي نه په پښتو

هند له دولت سره د شمېلې (۱۸۷۳م) او پېښور (د جنوري ۳۰مه، ۱۸۷۷م) په کنفرانسونو کېښې ورگډ شو، خو څه هوکړه ونه شوه. دغه د پیلوماتیکې ویناوې کېدې چې د روسیې دولت پر "خیوا" یرغل راوړ، هغه یې ونيوه او هند ته گواښ لا پسې کلک شو (ربیع الاول، ۱۲۹۰هـ).

څرنگه چې د پېښور په کنفرانس کېښې د صدر اعظم سید نور محمد شاه دریځ کوم ځای و نه نیو او دی همالته ناروغ او مړ شو، دا مهال د بریتانوي هند دولت د افغانستان پر بریدونو خپل څرگند سیاست "فارورډ پالیسي" ترکار لاندې ونيو او دهند دساتي له پاره یې تیری یوازینی لار وگڼله.

د روسیې دولت چې خپل استازی "جنرال ستولیتوف" (۱) کابل ته رالېږلی و، دده راتگ د هند سیاست چارې اندېښمن کړل، ترهغې چې دافغان-انگریز دویمه جگړه یې پیل کړه او د افغانستان پر خاوره یې تېری وکړ.

د انگریز سمبال جگړه مار د (۱۸۷۸م) د نومبر پر (۲۰)مه د خیبر، کورمې او بولان له لارې پر مخ تلل، امیر شیرعلي خان د روس د مرستې په هیله په خورا گډوډۍ کېښې کابل پرېښوو او مزار شریف ته لاړ او هلته د ماتې په درشل کېښې د ۱۲۹۶هـ ۱۸۷۹م کال د صفرې پر ۲۹مه د "نقرس" په ناروغۍ مړ شو. (وگورئ ۸۷ نومره عکس)

د امیر تر تگ وروسته په کابل کېښې ناوړې پښې منخته راغلې

۱- د دغه سیاسي پلاوي د هر کلي څرنگوالی چې د روسیې مختار وزیر "Stoletoff" په مشرتابه راغلی و د "گولوس" "Golos" جريدې د (۱۸۷۸م) کال د نومبر میاشتې په گڼه کېښې چې په سنټپترزبورگ کېښې خپرېده راغلی او ژباړه یې د اریانا مجلې د دویم کال په لومړۍ گڼه کېښې چاپ شوې ده.

له جنرال ستولیتوف سره ۲۲ قزاقان، (۱۵) قرغیزان او (۴) چوپړي ملکري وو، دی د جنون پر ۱۴ مه له سمرقند راوخوځېد او د ۱۸۷۸م کال د اگست پر ۱۱مه د کابل بالاحصار په شاهي ودانۍ کېښې امیر ته را ورسېد.

وگړي یې مشرتابه پاتې وو او دښمنان پر مخ راتلل.

دا مهال ځینو مشرانو شهزاده یعقوب خان تر (۸) کالو بند وروسته له زندانه را ووست او د ۱۲۹۶هـ کال پر ربیع الثاني یې په پاچهۍ وټاکه. انگریز جگړه مارو په خونړي ځواک، افغانستان ونيو او د امیر ناپوه زوی یې خپلې پوځې هدې (گندمک) ته بوت. گندمک د کابل - جلال آباد تر منځ یو ځای دی چې د افغان غازیانو د لومړۍ جگړې پر مهال، انگریز لښکر تر پایه هلته سټ شوی و، خو اوس د امیر دغه ناپو زوی دغلته راکښل شو او د گندمک کرغېږن تړون یې چې د افغانستان په تاریخ کې یو تور ټکې دی او د دغه هېواد ځمکنۍ بشپړ تیا یې درې وړې کړه-لاسلیک کړ. د ۱۲۹۶هـ د جمادی الثاني ۴ = ۱۸۷۹م د می ۲۶مه).

د گندمک تړون چې لاسلیک شو، په ټول هېواد کېښې کلک اړ و دوړ پېښ و. یعقوب خان هم په کابل کېښې د پردیو تر سیورې لاندې اوسېده، دی هېڅکله هم د ټول افغانستان د پاچا په توگه ونه پېژندل شو او تر څو میاشتو وروسته له افغانستانه هند ته وتښتېد او د بریتانوي هند په غېږ کېښې ولوېد، ځکه نو دغه تړون حقوقي ارزښت نه لري. د نوموړي تړون له مخې خیبر، پښین او کورمه له افغانستانه بېل او بریتانوي هند په خاوره پورې وگڼل شول. سرلویس کیوناري "Sir Piere louis Napoleon Cava Gnari" (۱) چې د گندمک په تړون کېښې د انگریزانو استازی و، د انگریزي استازی په توگه

۱- د جنرال ادولف زوی پر ۱۸۵۷م کال د ایست انډیا کمپنۍ په لښکر کېښې شامل شو، وروسته یې په هند او نورو سرحدي سیمو کېښې لوړې دندې وموندې او تر ۱۸۷۷ کال پورې د کوهات او پېښور واکمن و. پر ۱۸۸۲م کال د سرجمبرلین د کابل پلاوي غړی و، چې افغاني مامورینو د دغه پلاوي د راتگ مخه ونيوله. (انډین بیوگرافي ۷۶).

د (۱۹۷۹م کال د جولای پر میاشت) په کابل بالاحصار کښې استوگن شو، خو څو میاشتې وروسته په افغانستان کښې ملي غورځنګ پیل شو او افغان غازیانو د پرنګیانو په وژلو لاس پورې کړ. د کابل بالاحصار پوځیانو هم پاڅون وکړ او د مجاهدینو ملګري شول، تر ټولو لومړی یې په بالاحصار کښې انګریز استازی د هغه له همکارانو سره وواژه (د ۱۲۹۶هـ د روژې ۱۶مه - ۱۹۷۹ د ستمبر ۳مه).

د افغان، انګریز دویمه جګړه ډېره توده پر مخ تلله، ستر ملي مجاهدین د جنرال چمبرلین (۱) Sir N. Chamberlain چې د خیبر درې له لارې یې پیاوړې انګریزي ځواک سره یرغل کړی و، جنرال رابرتس (۳) Sir E. Roberts چې د کورمې له لارې پر مخ راتلو او جنرال ستيوارت (۴) J. Stewart چې د بولان درې له لارې یې یرغل کړی و، پر وړاندې په مېرانه ودرېدل.

د انګریز دغه بشپړ سمبال پوځونه تر پنځوسو زرو لږ نه وو، خو غازیانو ستره مېرانه وښوده، د مجاهدینو مشران لکه: محمد جان خان وردګ، ملا مشک عالم اندرې، صاحبجان تره کی سردار ایوب خان او محمد عثمان خان ساپي او نورو په بېلابېلو ځایو کښې له یرغلګرو سره جګړې وکړې. له دغو ټاکنو کېو جګړو څخه یوه هم چې انګریزان یې وځپل د میوند ډګر جګړه وه. په نوموړې جګړه کښې له هرات او کندهاره د امیر شیر علي خان د زوی سردار محمد ایوب خان جرنیل تاج محمد خان سلیمانخېل په

۱- پر ۱۸۶۵ کال زوکړی (چارلس چمبرلین زوی چې پر ۱۸۷۳ کال د هند حکومت په لښکري خدمت کښې شامل شو، پر (۱۸۷۸ - ۸۰م) له رابرتس سره په افغان جګړه کښې و. تر دې وروسته په مدراس او کشمیر کښې لښکري منبدار و، پر ۱۸۹۰ کال د خیبر د قواوو قوماندان او تر دې وروسته په جنوبي افریقا د لارډ رابرتس ځانګړی سکرتو و. پر ۱۹۰۰م کال د ایرلنډ د قواوو انسپکټر جنرال و. (انډین بیوګرافي ۷۷).

مشری او د مولوي عبدالرحیم کندهاری او د کندهار د نورو پوهانو په فتوا، ملي ځواکونه راغونډ شول.

سردار ایوب خان له هرات او فراه څخه ګرځېد ته راغلی و او انګریز پوځ د جنرال بروس Burrows په مشرتابه د میوند پر ډګر د هغه مخ ته ورغی، توده جګړه ونښته او د (۱۸۸۰م) د جولای د (۲۷مې) تر مازیکري پورې د غازیانو په بری او د پرنګیانو په ماته پای ته ورسېده، د انګریز ژوندی پاتې لښکر کندهار ته وتښتېد او په حصار کښې دننه پټ شو. جنرال رابرتس تر دوه ویشو ورځو وروسته خان له کابله کندهار ته ورساوه (د ۱۸۸۰) د اګست له ۹مې تر ۳۱مې) او د سپتمبر پر لومړۍ یې د سردار ایوب خان پوځونه ژوبل کړل، سردار له خپلو ملګریو سره هرات او له هغه ځایه ایران ته لاړ. په ایران کښې د بریتانوي هند د دولت لاس ته ورغی او د ژوند تر پایه په راولپنډۍ او لاهور کښې استوګن شو. (۱۹۱۴ د اپریل ۱۷مه)

د دغه غازي مزار د پېښور سهیل ته په سید حبیب هدیره کښې دی. د امیر زوی یعقوب خان هم د ۱۲۹۶ هـ پر ذیحجه - ۱۸۷۹) کال له خپل کهاله او خپلوانو سره له کابله وتی و. انګریزانو چې نېغ پر نېغه و نه شو کړای چې په افغانستان کښې پښې ټینګې کړي. ځکه یې د محمد افضل خان له زوی سردار عبدالرحمن خان سره چې تاشکند ته تښتېدلي و، اړیکي وموندل. سردار په چټکۍ تر امر وراوښت او چاریکار ته راغی، د بریتانوي هند له سیاسي استازي سرلیپل ګریفین (۴) Lepel Henry Griffin سره خبرو

* پر (۱۸۴۰م) زوکړی چې پر (۱۸۶۰م) د پنجاب ایالت لوی سکرتو، پر (۱۸۷۰م) په افغانستان کښې سیاسي استازی او تر (۱۸۸۰م) وروسته یې هم په هند کښې لویې چارې لرلې، د ده له لیکنو څخه د پنجاب مشران (۱۸۶۳م) د پنجاب راجکان او نور بېژندل شوي کتابونه دي (انډین بیوګرافي ۸۰).

اترو ته کېناست، چاریکار ته له راتلو سره سم یې خپل امارت اعلان کړ (د ۱۸۸۰ د جولای ۲۷مه).

د انگریز سیاست چارو، عبدالرحمن خان چې وسپنیز سړی و، ومانه او په بهرني سیاست کېنې د اطاعت مننې په شرط د مرستې ژمنه ورکړه. سردار د اړتیا له مخې و منله او د ۱۲۹۶ هـ د روژې پر (۵مه) کابل ته راغی او پر تخت کېناست.

امیر عبد الرحمن خان چې د ده د کتاب له مخې له کوچنیوالي د ادارې په چارو پوه او د ژوندانه ډېرې سړې تودې یې لیدلې وې، ده د افغانستان د خلکو اروا ښه پېژنده او په دې پوهېده چې د خپلې پاچهۍ د ساتلو له پاره د هېواد د قبیلو له مشرانو سره څه ډول کلک چلند وکړي او له بریتانوي هند سره په بهرني سیاست کېنې څومره پوست وي چې له هغوی نه هم په خپله کار واخلي.

په دغه ډول نوی امیر پر کاپل برلاسی شو او ژر یې په دغه ښار کېنې امنیت ټینګ کړ او بیا کندهار ته لاړ.

خو مخکېنې تر ده، جنرال رابرتس له لسو زرو جګړنو سره محمد ایوب خان له کندهاره وېلمتلی او ایران ته یې شړلی و.

همدا چې امیر کندهار ته ورسېد، انگریزانو هغه ده ته وسپاره، جنرال رابرتس د کندهار او بولان درې له لارې او جنرال سټیورټ د جلال آباد او خیبر له لارې له افغانستانه ووتل او افغان - انگریز دویمه جګړه پای شوه.

امیر عبد الرحمن خان په کندهار کېنې خپل مخالفین ووژل، هغه سیمې یې ګرد سره اېل کړې، د افغانستان د نورو سیمو اېلولو ته یې هم پام وړاوه، ډېر ژر یې خپل مخالفان مړه، بندیان او یا بهر ته وشړل.

د بریتانوي هند دولت هم امیر غښتلی کړ، پر (۱۸۸۰م) کال یې پېنځه سوه زره روپۍ، څو سوه تویونه او څو زره تویک ورکړل، هر کال یې (۱۸) زره پونډه مرسته ورسره کوله، په دې توګه امیر ژر پیاوړی او پر ټول هېواد واکمن شو. پر ۱۸۸۱ع کال یې هرات او کندهار ونیول او پر (۱۸۸۴م) یې بدخشان او شغنان لاس ته راوړل. په واخان کېنې یې علیمردان وپرخاوه او پر ځای یې غفار خان تاتار د حاکم په توګه وټاکه.

تر هغې وروسته یې د افغانستان شمالي ولایتونه تر میمنې او اندخوي پورې پر (۱۸۸۵م) کال ونیول او خپل تره زوی محمد اسحاق خان ته یې وسپارل، خو نوموړي سردار پر ۱۸۸۸ع هلته سرغړاو شو.

امیر عبدالرحمن خان سمدلاسه مزار شریف ته لاړ، اسحاق خان یې تر اموها خوا وشاره او ګرد سره شمالي ولایتونه یې لاس ته راوړل.

د ده پر مهال غلجیو له غزني تر کلاته پاڅون وکړ، خو امیر هغوی پر سر وټکول او تر دې وروسته یې د منځني افغانستان هزاره ګان هم اېل کړل (۱۳۱۱ هـ = ۱۸۹۳ع).

د کونړ شمال ته کوهسار او بلورستان چې سپین کالي او تور کالي کافران په کېنې اوسېدل او تل به د افغاني حکومت له واکمنۍ نه بهر وو هم پر (۱۳۱۳ = ۱۸۹۵) د امیر له حکم سره سم د جنرال غلام حیدر خان څرخي تر برید لاندې راغی، ټول وګړي یې اېل او مسلمان کړل او په "نورستان" یې ونوماوه.

امیر په کورنیو چارو کېنې زړور، جنگیالي او پیاوړي واکمن و، چې د مخالفانو په وژلو کېنې یې ساري نه لاره، دی نوښتګر او په نړیوالو پېښو پوه سړی و، څه نا څه لیک لوست یې هم زده و. په دري ژبه یې (پندنامه) نومې کتاب هم لیکلی او "تاج التواریخ" یې هم د ده په لارښوونه لیکلي او

په دد پورې اړه لري.

د ده د ډاډمنو سپه سالارانو په مشرۍ لکه: غلام حيدر خان "خرخي" فرامرزان، غلام حيد خان "لنډی" پياوړی پوځ جوړگر، په خانگړې توگه يې د جاسوسۍ اغېزمنه کړۍ منځته راوسته، کارپوه حاکمان يې هر خوا ولېږل؛ په افغاني ولايتو او ښارو کښې يې د پوستې څانگې پرانيستي؛ شرعي محکمې يې بيا روغې کړې؛ دين پوهان يې د کابل په شاهي مدرسه کښې په ښوونه او روزنه بوخت کړل، چاپخونه يې جوړه او د ټوپک جوړولو يوه کارخانه يې هم ودانه کړه.

د پلازمېنې د مستوفي الممالک او د ولايتونو د مستوفيانو تر څارنې لاندې يې د ماليې څانگې سمې کړې؛ د کورني تگ له پاره يې دارهدارۍ پانې (لارپانې) دود کړې او غله، لارښکونکي او نارامي يې تر کلک څار او گواښ لاندې ونيول، ځکه نو امينت ټينگ شو او سوداگري او صنعت وده ومونده او ټول هېواد د يوازينۍ ادارې خاوند شو.

خو په بهرني سياست کښې:

امير پوست سړی او ښه ډيپلومات و، له انگليس دولت سره يې په سره سينه چلند کاوه، تل به يې د دوستۍ لار هواروله، مادي او معنوي مرستې يې منلې. وروسته تر هغې چې د امارت په پيل کښې يې هېواد اېل کړ او پر ۱۸۹۶ع يې د "ضياء الملة والدين" بلنوم واخيست او په نوموړي بلنامه خطبه وويل شوه، سکه ووهل شوه، نارامي او سرغړاوي ټول ووژل او پاتې يې وشړل؛ بېغمه د هند د گورنر جنرال لارډ دفرين د ليدو له پاره راولپنډۍ ته لاړ او د دوستۍ مزي يې لا پسې ټينگ کړل. (۱۸۸۵م) څو کاله وروسته يې خپل کشر زوی سردار نصر الله خان لندن او د انگريز ملکې دربار ته هم واستاړ. (۱۹۸۵- اپريل، ۱۳۱۲هـ).

له کاونديو هېوادونو سره د امير د مهال غوره سياسي پېښې:

۱- د تزاري روسيې دولت د هرات پر شمالي سيمه (پنجده) يرغل وکړ (۱۳۰۳هـ، ۱۸۸۵ع) سر له دې چې د افغاني پوځونو قوماندان، جنرال غوث الدين په مېړانه ساتنه کوله، خو پنجده د روسانو لاس ته ورغله. امير عبد الرحمن خان په تاج التواريخ کښې په دې اړه داسې ليکي: د ۱۸۸۴ع کال د جولای پر مياشت د بريدونو د ټاکلو له پاره د انگريزي کميسيون مشر جنرال سرلمسدون او د روسي کميسيون مشر جنرال يلتاي غوره شوي وو، خو د کار تر پيل وړاندې روسانو پنجده ونيوه.

تر دې پېښې وروسته يو بل کميسيون چې مشري يې سرجوزف ويست رجوي Sir west Ridgeway د هند د بهرنۍ څانگې دويم منشي کوله او غړي يې کرل هيولديچ، کرنيل ايت او قاضي اسلم خان وو، د هند حکومت له خوا د افغانستان او روس د بريد ټاکنې له پاره وټاکل شو، نوموړي کميسيون د ۱۸۸۶م کال د اکتوبر پر مياشت خپل کار پای کړ.

امير د هغوی د خدمت او هڅو ستاينه وکړه او د سرو زرو نښانونه يې ورکړل، په پای کښې د ۱۸۸۷م پر جولای د بريد ټاکنې وروستۍ هوکړه په سنتپترزبورگ کښې لاسليک او پنجده په رسمي توگه له افغانستانه بېله شوه.

د رجوي په تړون کښې د ذوالفقار له خولې تر خواجه سالار پورې سيمي راغلي. امير له هند دولت څخه غوښتل چې هغه د پامير تر کوهسار پورې په نخښه کړي، خو داسې ونه شول تر دې وروسته پر ۱۸۹۳ع کرنيل ايت د پخواني تړون پاتې ټکې هم حل کړل، په دې توگه امير وکړای شول چې د دوو سترو امپراتوريو تر منځ حکمراني وکړي.

۲- بل هغه سياسي کار چې امير د افغانستان د خلکو د جرگې له خوښې پرته وکړ او د هغه له کبله د افغانستان په تاريخ کې ستره گرمه د ده پر غاړه ده، هغه د ډيورنډ تړون دی چې د بریتانوي هند له دولت سره يې د افغانستان ختيز او جنوبي بريدونه وټاکل.

امير وايي: ما له هندي وایسرایانو لاردرين او لارډ سالیسبري څخه هیله وکړه چې د هند د بهرنیو چارو وزیر د بريد ټاکنې د کمیسیون د مشر په توگه راولېږي خو زما ناخوښی او د سردار اسحاق خان نارامی هغه وځنداوه.

لارډنسډون د سلطنت نایب لارډ رابرتس دغه کار ته غوره کړ، خو رابرتس چې په افغانستان کې ناوړه سابقه لرله او کېدای شوه چې خلک ورته راپورته شي، ما د هغه راتگ وځنداوه چې په پای کې د ۱۸۹۳م د سپتمبر پر وروستیو د هند د بهرنیو چارو وزیر "سرهري مارتیمر ډيورنډ Sir Morteimer Durand (۱) د بريد ټاکنې د کمیسیون په مشرتابه کابل ته راغی. د دغه کمیسیون غړي کلنل ایس، کپتان مانریس سمت، مستر کلارک، مستر وانلد او څو نور هنديان وو.

په کابل کې له امیر سره سياسي مرکه پیل شوه او په پای کې يې د ډيورنډ کرغېرن تړون لاسلیک شو.

نوموړي تړون اووه مادې لرلې چې د هغه له مخې د ډيورنډ بريد له بلوچستانه تر چترال او واخان پورې وټاکل شو.

۱- د (۱۸۵۰م) د فبرورۍ پر (۱۴مه) زوکړی، د میجر جنرال سرايچ زوی دی. ايم ډيورنډ پر ۱۸۲۳ د بنگال هېوادني خدمت ته ونيول شو، پر (۱۸۲۹م) په کابل کې د رابرتس سياسي سکرتو و، له (۱۸۸۴ - ۱۹۳م) کالو پورې د هند حکومت د بهرنیو چارو سکرتو او وروسته په تهران کې د انگریز سفیر و. (مادريد، واشنگتن هند بیوگرافي، ۱۲۸).

د چمن، پښين، چغنی، وزیرستان، بلند خېل، کورمه، پاړه څنار، اپریدي، باجوړ، سوات، بنیر، دیر، چیلان او چترال چې د افغانستان ځمکه وه، له افغانستانه بېله او په هند پورې وتړل شوه او د انگریز له لوري امیر ته د یو میلیون و دوو سوو روپيو پر ځای د کال یو میلیون و اته سوه زره روپۍ وټاکل شوې همدا راز يې د وسلو د مرستې ژمنه هم ورکړه.

په دغه ډول ډيورنډ تړون د گندمک کرغېرن تړون رېښتيني کړ، خو امیر زوی یعقوب خان په بېرني، گهوډو حالت او د پردیو لښکرو د يرغل په ترڅ کې په زور د گندمک تړون لاسلیک کړی و، همداراز دی چې د خلکو استازي او د هېواد پاچاه نه و، ځکه نو هاغه تړون هم حقوقي ارزښت نه لاره. امیر عبد الرحمن خان د ملت د استازيو او ولسي جرگې له منلو يا نه منلو پرته په خانگړې توگه ډيورنډ تړون منلی و.

په هرډول د ډيورنډ کمیسیون د (۱۸۹۳م) د نوامبر پر ۱۴ له کابله وووت.

امیر عبد الرحمن خان د خپل امارت په پیل کې د ۱۳۰۰هـ شاوخوا ۵۸,۷۴۰ پوځیان لرل، خو په کابل، هرات، کندهار، بلخ، جلال آباد، اسمار، امو غاړه او د ایران او هند په بريدونو کې يې د امارت تر ټينگښت وروسته دغه چمتو او يلجاري پوځیان لرل:

- (۸۰) پلي غنډونه هر غنډ (۷۰۰) سړي ټول (۵۶۰۰۰) سړي.
- (۴۰) سواره غنډونه هر غنډ (۴۰۰) سړي ټول (۱۶۰۰۰) سړي.
- (۱۰۰) د توپخاني بترپي هره یوه (۱۰۰) سړي له (۶) توپو سره ټول (۱۰۰۰۰) سړي.
- شاهي خانگړي پلي (۴) غنډه (۱۰۰۰) سړي ټول ۲,۴۰۰ سړي.
- پولیس ځواک ټول (۲۰۰۰۰) سړي.

- سواره ایلجاری ټول (۱۰،۰۰۰) سړي

په دې توگه د ټول وسله وال پوځ شمیر ۱۴۸،۴۰۰ ته رسېده چې امیر د هغوی په مرسته وکړای شو چې په هېواد کې بېساری امنیت ټینګ او سرغړاوي وټکوي.

امیر عبدالرحمن په کابل کې د سکې وهلو، د کارتوسو، ټوپکو، وسپنګرې، توپ جوړولو، عرق وپستلو، څرمنې، بوت جوړولو، سابون، د گنډې کارخانې، چاپخونه او صحافۍ جوړې کړې.

پوځي، کورنۍ، عدلیه، د ودانولو، روغتیا، کانو، سوداګرۍ، د پوستې خانګې او دینې مدرسې یې پرانیستې، څو مانی او کابل شاهي ارګ یې ودان کړ او ټول هېواد یې تر یوازینۍ ادارې لاندې راوست چې دغه هڅې یې د مننې وړ دي.

امیر عبد الرحمن خان تر (۲۱) کالو امارت وروسته په کابل کې د "نقرس" په ناروغۍ مړ شو (۱۹ جمادی الثاني ۱۳۱۹ = ۱۹۰۱ م) (وګورئ ۸۸ نومره عکس).

ده خپل زوی ته داسې اېل او له سرکینو تش هېواد پرېښوو چې خلک یې د نامه په اورېدو لړزېدل او تر مرګ وروسته یې هم د ده مړینه نه باوروله.

تر ده وروسته یې مشر زوی حبیب الله خان د "سراج الملة و الدين" په بلنامه د کابل پر تخت کېښاست د اکتوبر ۱۹۰۱ م) او پر (۱۹۰۴ م) یې خپل مشر زوی عنایت الله د هند وایسرای لاردرکرنز لیدو ته واستاوه، وروسته د هند د بهرنیو چارو سکرتیر لويس ولیم کابل ته راغی او له امیر سره یې د (مارچ پر ۲۱ - ۱۹۰۵ م = ۱۴ محرم ۱۳۲۳ هـ) تړون لاسلیک کړ.

د امیر حبیب الله خان د (۱۸) کلن سلطنت پر مهال، پرته له یوه

پاڅونه چې په جنوبي کېنې د جانناده احمدزي په مشر تابه شوی و، بله پېښه نه ده لیدل شوې ځکه چې پلار یې وړاندې هېواد، د کار له سړیو تش کړی و، په دې توگه امیر په وړ چاپیریال کېنې په سره سینه ژوند کاوه.

پر ۱۳۲۵ کال یې کندهار، هرات، میمنه او بلخ وکتل، او د ۱۹۰۷ م پر جنورۍ د سلطنت د مرستیال لاردمنتو په بلنه هند ته لاړ او د همدغه کال د مارچ پر (۷) د پېښور او خیبر له لارې بېرته راستون شو.

امیر له وزګارتیا او کورني امنیت سره سره هم په هېواد کېنې کوم غوره کار و نه کړ، ده د نوي مدنیت څو کوچنۍ نخښې راوړې، له هغو څو وړو کارو څخه چې ده وکړل، د حبیبی په نامه د یوه ملکي ښوونځي پرانیستل، یو پوځي ښوونځی او په کابل کېنې څو نور لومړني ښوونځي دي. همدا راز یې (سراج الاخبار افغانیه) خپور کړ او په کابل کېنې یې دوې چاپخونې، څو مانی، باغونه، سړک او دمه خایونه ودان کړل.

د لویې جګړې (۱۹۱۶ م) پر مهال یې خان ناپیلی وباله.

د امیر کورنۍ سیاست، د پلار په توپیر پوست و او خلک یې نه ازارول، په خپله یې دیني حکمونه (روژه لمونځ) پر ځای کول، خو د ادارې په ډول، تشکیل، مالې غوندولو او نورو هېوادنيو چارو کېنې یې د وخت له غوښتنو سره سم بدلون رانه وست او هماغه له پلاره پاتې زورسیستم یې پر ځای پاتې شو.

امیر حبیب الله خان د ۱۳۳۷ هـ د جمادی الاولی (۱۸) د پنجشنبې پر شپه (۱۹۱۹ م) د لغمان د کله گوش په ښکارځي کېنې د تومانچې په گولۍ وویشتل شو او له نړۍ یې سترګې پټې کړې. (وګورئ ۸۹ نومره عکس)

په جلال آباد کېنې یې ورور د پاچهۍ غږ پورته کړ خو د افغانستان

خلکو د خپلواکۍ او ځمکنۍ بشپړتیا د گټلو له پاره د اتلولۍ غورځنگ پیل کړ، افغان خپلواک غوښتونکیو د (۱۲۹۷ل = ۱۳۳۷ق = ۱۹۱۹م) د مارچ پر لومړۍ د امیر حبیب الله خان دویم زوی سردار امان الله خان د پاچهۍ پر تخت کښېناوه او د خپلواکۍ جگړه پیل شوه. (۱)

ټولنیزه او فکري اوضاع

د کندهار هوتکي دولت تر ړنگېدو او د نادر افشار تر لنډې واکمنۍ وروسته چې لس کاله کېږي، پر (۱۶۰۱ هـ ق) کال د احمد شاه غورځنگ او د آزاد افغانستان نوی جوړښت د هغو پر له پسې پېښو نتیجه ده چې د افغانستان په تاریخ کېنې پخوا منځته راغلې وې، د افغانستان خاورې او اقتصادي اوضاع دا غوښتل چې د روښان، خوشال او میرویس د هغو او غورځنگو له امله دې یو افغاني آزاد او غښتلی دولت منځته راشي. د افغانستان خلکو د هرات د تیموریانو دولت تر ړنگېدو وروسته څو پېړۍ د صفویانو او بابرینو د یرغلو په پېښو کېنې د سختۍ، تریخوالي او کور پر کور جگړو په درشل کېنې تېرې کړې او د خپل ملي مرکزیت له نه درلودلو څخه متحسس وو، څو چې د کندهار هوتکیانو او د هرات ابدالیانو د ایران د صفویانو پردۍ واکمني پر شا وشړله او له منځه یې یووړه. روښانیانو، خوشال خان خټک، ایمل خان مومند، شېرخان ترین او نورو د هند د بابري پاچهانو د پایڅوړ - مقابلې وکړې او خپل ولس یې له بنسټلکه وژغوره.

په دغو ترڅو جگړو کېنې خلک په کلکه مبارزه اخته وو، د علومو، ادبیاتو او فرهنگ پالنې ته یې فرصت نه درلود، خو بیا هم لیدل کېږي چې

۱ - د نوي خپلواکۍ او نوي افغانستان تر جوړېدو را وروسته پېښې بېل تاریخ نیکلو ته اړتیا لري، ځکه نو دغه کتاب دلته پای شو.

په کندهار کښې د شاه حسين هوتک دربار د ادب او ادبياتو او پوهانو ځای و او د دغه دربار سرمنشي محمد هوتک د پټې خزاني کتاب وليکه چې د (۱۱۴۰ هـ ق) شاوخوا د فکري او ادبي حرکت يوازي بنسټونکي دي.

د احمد شاه دربار هم له فکري نظره روښانه بنسټونکي، ځکه چې په خپله احمد شاه د ښې قريبي خاوند شاعر او تصوف خوښوونکی سړی و، چې د پښتو شعر ديوان لري، د ده په کورنۍ کښې تيمور شاه د دري او پښتو ديوان څښتن او شاه شجاع د دري شعر د ديوان لرونکی و. د شاه زمان زوی شهزاده عبدالرزاق چې دري يې تخلص کاوه او د شاه شجاع زوی شهزاده نادر او نور څو تنه شهزادگان باذوقه شاعران وو.

احمد شاه د خپل هېواد په ښارو کښې علمي کورنۍ وروزلې چې د هغو پاڅون په وروستيو دورو کښې د خورا لويو فکري، ادبي او سياسي کارنامو مصدر وگرځېد، لکه د کندهار د بارکزيانو د خانعلوم کورنۍ چې د خپلواکۍ تر جگړې پورې د قاضي القضاات منصب په همدې کورنۍ پورې اړه لرله چې دا منصب اوس د عدليه وزير له منصب سره سم و په دې کورنۍ کښې د علمي تاليفاتو خاوندان هم تېر شوي دي او يا د دوی په تشويق نورو مولفانو د کتابو په تاليف لاس پورې کړي دي لکه ملا محمد سعيد بارکزی چې د سدوزي شاه محمود په وخت کښې قاضي القضاات و او د هغه زوی قاضي عبدالرحمن خان د نصيحه المومنين رسالې ليکوال دی، د عبدالقادر سليمان خېل زوی اختر محمد د امير شيرعلي خان په وخت کښې يې د الدفعه رساله د خانملا عبدالسلام د محمد سعيد د زوی په هڅون ليکلې وه. د الکوزي ملا اسماعيل کورنۍ هم د احمد شاه ابدالي پر مهال په کندهار کښې وه چې زوی يې ملا احمد د معقول او منقول استاد د احمد شاهي ښار قاضي او بيان الوافيه لطوايف الصوفيه و تعليم السلوك او د

کاشغه او فارقه رسالو مولف و، چې د ۱۲۳۳ هـ کال د دويمې خور (ربيع الثاني) پر ۶ مې دی. د ملا احمد ورور پير محمد هم په کندهار کښې د هغه مهال نامتو عالم و، چې پر ۱۲۳۳ هـ کال يې د عقيدة المشايخ و العلما کتاب په عربي ژبه ليکلی دی.

قاضي غلام محمد هوتک هم د کندهار نامتو عالم او د ښار قاضي و، چې پر ۱۲۶۴ هـ کال يې د ارشاد الحق کتاب په عربي ژبه وليکه، د هغه زوی عبدالاحد په کندهار کښې له سيد جمال الدين سره آشنایي درلوده، د توخي محمد حسن زوی محمد نور هم د جامع السلوك په نامه په عربي ژبه د ۱۲۳۰ هـ په شاوخوا کښې کتاب ليکلی دی چې د ميا فقير الله جلال آبادي شاگرد و.

د ملا بابې موسی خېل علمي کورنۍ د هوتکيانو له وختو په کندهار کښې وه چې زوی يې مولوي فيض الله په احمد شاهي عصر کښې د اشرف الوزرا شاه ولي خان د کورنۍ استاد او په منطق کښې د تدریسي رسالې مولف و، تر هغه وروسته د سدوزيو د وختو په پای کښې د فيض الله زوی مولوي حبيب الله مشهور په محقق قندهاري په کندهار کښې ژوند کاوه (۱۲۱۳-۱۲۶۳ هـ) چې په عربي، دري او پښتو ژبو يې په معقولو او منقولو علومو کښې ۳۳ ټوکه کتابونه ليکلي دي، په رياضي منطق اصول فقه او نورو اسلامي مروجو علومو کښې يې تازه او بکر انتقادي آثار ليکلي دي، تر ده وروسته يې زوی مولوي عبدالرحيم او لمسی يې مولوي عبدالروف او د هغه زامن مولوي عبدالواسع او مولوي عبدالرب د راوړوستيو دورو نامتو عالمان وو چې په صحافت، معارف او د عدلې قوانينو په ترتيب کښې يې د ستاينې وړ خدمتونه کړي دي.

د هرات د سلجوقيانو علمي کورنۍ د ملا محمد له اولادې څخه

وه چې په روزآباد کښې ښخ دی، احمد شاه بابا د هغه زوی علامه ملا میرزا هرات ته راوست، د پای حصار مدرسه یې وروسپارله، له دې کورنۍ څخه ډېر عالمان او مدرسان پیدا شول چې د هغو له جملې څخه عبدالاحد خلیفه، ملا محمد عمر د محمد ایوب زوی، د نورالدین لمسی او د ملا میرزا کپوسی و، څو کتابه یې لیکلي دي چې یو له هغو څخه په اصول فقه کښې الملمه نومي کتاب دی (د ۱۲۶۰ هـ شاوخوا) همدا راز د محمد صدیق زوی ملا محمد رفیق سلجوقي د رساله نحو مولف، محمود مشرف او خلیفه محمد حسین خوش نویس د هغې کورنۍ پوهان او هنرمندان غړي و.

یوه بله علمي او سیاسي کورنۍ په پېښور کښې ډېره مشهوره وه، چې ستر نیکه یې د تاج خان زوی اخون ترکمان، د کندهار له غورې مرغۍ څخه تللي او د پېښور د شمالي سیمې په امازی کښې اوسېد، زوی یې ملا محمد غوث د حاجي محمد سعید واعظ شاگرد په علم او عرفان مشهور او پېښور کښې د احمد شاه له خوا قاضي و، چې په منطق کښې یې پر میرزا کلان حاشیه لیکلې وه، د احمد شاه په نامه یې د ده د عرفاني وینا په شرح کښې د شرح الشرح په نامه په دري ژبه یو کتاب لیکلی دی، د ده لمسی د داد الله زوی قاضي عبدالکریم د نصاب التوحید په نامه یو کتاب ولیکه، خود محمد غوث لمسی د قاضي اکبر شاه زوی قاضي محمد حسن چې په خان علما ملقب و، د سردار پاینده خان د کورنۍ استاد او د شاه شجاع وزیر و، چې د ده له خوا پر ۱۸۳۸م کال د لاهور درې خواييز (مثلث) تړون لاسلیکونکې و. همدا راز قاضي طلا محمد د قاضي حسن زوی د علم او ادب خاوند د شعر دوه دیوانونه په دري او عربي ژبو درلودل او د جواهر نغز، سلوة التقرير فی ترجمه التحرير، نفة المسک او تسلیه العقول او سلوة الکیب مؤلف او د قصیده بانیه وویونکی و. قاضي عبدالقادر د فضل قادر

زوی د قاضي حسن لمسی د امیر شیر علی خان د دربار عسکری سر منشي او له انگریزي څخه په پښتو او دري د عسکري قواعدو د کتاب ژباړن و، چې دا کتاب د کابل د شمس النهار په مطبعه کښې چاپ شوی دی.

د هرات د برنا باد د میرزایانو کورنۍ هم د فرهنگ او ادب پوهان لرل چې د هغو له جملې څخه میرزا ارشد د خواجه محمد صلاح منشي او متخلص په فایض د هرات د ابدالیانو او درانیانو منشي او خطاط و، دا شعارو د یوان او ډېره خوږه مثنوي یې درلوده (د یوولسمې پېړۍ منځ) بل میرزا ابو طالب د ده مشر وراره چې مایل یې تخلص و، هم د دري اشعارو دیوان درلود، د محمد کاظم زوی میرزا رضا د اشعارو مجموعه درلوده او داربعین او د برناباد منثوری تذکرې خاوند په هرات کښې د هادي متخلص په عشرت هروی په هرات کښې د شهزاده تیمور منشي و، چې د ملا عبدالله روزی ملک سنجر د غور د ملکاتو اولاد او یا سهل وملا مسکین (دهزاره لهجی شاعران) په هرات کښې د ده معاصرین وو.

د سدوزیو په دوره کښې او تر هغو وروسته د مجددیانو کورنۍ هم زیات روحاني شهرت درلود، عالمان او دښې قریحې شاعران په کښې پیدا شوي دي، چې په ټوله منځنۍ آسیا کښې له خراسانه نیولې تر سر هند ماوراء النهر او د چین د خاورې تر څنډو پورې د نقشبندی طریقت د تلقین مرجع و او یو ډول خراساني اسلامي ثقافت یې روزلی دی چې مدار یې شریعت او تصوف و، خو په نقشبندی طریقت کښې یې تصوف تل د خلکو په گټه او د اخلاقو د سمون له پاره بې له انزوا او رهبانیته کاراوه، نقشبندی مجددیانو چې د افغاني پاچهانو له دربارو سره رابطه درلوده ځکه یې نو په سیاست، فرهنگ او ټولنه کښې هم لوی لاس درلود.

دا فاروقي کورنۍ د شهاب الدین فرخشاء اولاده ده، چې د کابل

شمال ته د پنجشیر، فرخشاہ په دره کښې ښخ دی. امام رفع الدین له همدې کورنۍ څخه له کبله سر هند ته ولاړ. دده له اولادې څخه شیخ احمد مجدد الف ثاني د مولان عبدالاحد زوی چې د نسب سلسله یې په ۲۸ واسطه حضرت عمر فاروق ته رسېدله، د ۹۷۱ هـ کال د شوال پر ۱۴ په سر هند کښې وزیږېد او په طریقت کښې یې د خواجه محمد باقي کابلي (چې پر ۱۰۱۲ هـ مړ دی) لاس ونيو. او استفاضه یې وکړه په هند او افغانستان کښې یې ستر عملي او روحانی شهرت درلود (د ۱۰۳۴ هـ کال د صفری پر ۲۸ د سه شنبې پر ورځ د ۶۳ کالو په عمر په سر هند کښې مړ شو.

د سدوزیو د شهنشاهی په وختو کښې له دې کورنۍ څخه شاه غلام محی الدین مجددي د غلام صادق زوی د حضرت مجدد شپږم لمسی او د هغه زوی شاه نظام الدین متخلص په نظام د درې دیوان خاوند په ښکار پور کښې روحانی شهرت او د کرهڼې ډېرې ځمکې درلودې د غلام صادق بل ورور چې شاه غلام محمد نومېد (پر ۱۱۷۸ هـ کال په پېښور کښې مړ دی) د کندهار د مجدديانو نیکه دی. د دوی د بل ورور شاه عزت الله اولاده په یار کند کښې او سید له اوشاه صفی الله متخلص په صفی د درې دیوان خاوند و او څلور نور کتابونه یې هم تالیف کړي وو (۱۱۵۶ - ۱۲۱۲ هـ) د یمن په حدیده کښې ښخ دی اولاده یې په کابل او ننگرهار کښې وه چې د هغو له جملې څخه شاه عبدالباقي متخلص په باقي (چې پر ۱۲۸۷ هـ کال په کابل کښې مړ دی) د دري اشعارو دیوان درلود، چې د کابل د شوربازار د حضرتانو نیکه دی، زوی یې غلام عمر مخلص په عمر (د ۱۲۹۰ هـ په شاوخوا کښې) او د هغه زوی ناصرالدین متخلص په جانان او شمس المشایخ فضل محمد متخلص په فضلي د دیوان خاوندان شاعران وو، شاه فضل الله د شاه غلام نبي زوی او د شاه غلام محمد لمسی (۱۱۸۴ - ۱۲۳۸ هـ) د

عمدة المقامات لیکوال او په دري شعر د دیوان خاوند د تیمور شاه او شاه زمان د دربار له لویو روحاني کسانو څخه و، محمد حسن د عبدالرحمن زوی او د شاه فضل الله درېیم لمسی د انساب الانجاب او انیس المریدین او نورو لیکوال دي. میر احمد متخلص په اظهر (۱۲۰۶ - ۱۲۶۹ هـ) د پېښور او بدخشان له حضرتانو څخه د هفت مجلس، اربعین، سبیل الرشاد او مناقب الطاهرين مؤلف د غزلیاتو دیوان او شپږ مثنوي او څو نور کتابه لري.

د علي خان پوپلزی کندهاری د زوی وکیل الدوله عبدالله خان کورنی هم اداري لښکري خلک او د فرهنگي او د ادبي ذوق خاوندان درلودل، د هغو له جملې څخه په خپله عبدالله خان (چې پلار یې پر ۱۲۰۱ هـ مړ دی) دري شعر وایه د هغه زوی محمد علم خان وکیل الدوله متخلص په "علم" هم په درې ژبه شعر جوړاوه (دی پر ۱۲۹۳ هـ مړ دی) میر هوتک خان متخلص په افغان د زمان خان پوپلزی زوی (د ۱۲۱۸ هـ په شاوخوا کښې) له هنرمندو شاعرانو څخه و، په درې ژبه یې دیوان درلود، بل ورور یې الله یارخان راسخ هم شعر وایه او مولوي محمد ابراهیم بل ورور یې د خپل وخت له عالمانو څخه و، دې کورنی د هنر، ادب او فرهنگ په خپرونه کښې لوی لاس درلود.

بله ادبي او روحاني کورنی د شیخ سعدالدین احمدانصاري د عبدالغفار د زوی ده، چې صوفي او ادیب سړی و، د ده آثار د معدن وحدت او دیوان شور عشق او نور تر ۴۳ ټوکو پورې رسېږي، دی د کابل په ده یحیی کښې پر ۱۲۲۵ هـ کال وفات شوی او زوی یې میرظهورالدین ظهور د شعر دیوان لرې او دطب د کتابو مؤلف و، د ده بل زوی میرامام الدین متخلص په درویش د پښتو او دري ژبو شاعر او د احوال و اثار حاجي صاحب پای منار مؤلف دی، میرقطب الدین متخلص په فارغ د دري ژبې

شاعر د مثنوی سمرقند مؤلف و، میر حسام الدین احمد، میرنجم الدین احمد، میر نظام الدین او هم میرسیف الدین عزیز د میرمقام الدین زوی (د ۱۲۸۲ هـ په شاوخوا کښې) د درې شعر د قریحې خاوندو.

د دې دورې نور شاعران او لیکونکي دادې:

سیدابوالحسن عنوان چې پر ۱۱۲۳ هـ کال د بدخشان په جرم کښې زیږېدلی او پر ۱۳۰۶ هـ کال وژل شوی دی، عبدالرحمن عارض بدخشي چې پر ۱۲۲۳ هـ مړدی، میرزامحمد واصل فروغی د شاه زمان معاصر، امیرسبحان قلی خان دروازی (د ۱۲۳۰ هـ په شاوخوا کښې) لعل محمد عاجز د پیرمحمد زوی ملقب په عبدالشافي په دري ژبه د اشعارو د دیوان خاوند چې پر ۱۲۳۸ هـ کال مړ او د تیمور شاه د دربار طبیب و، میرعصمت الله متخلص په کشوری د عبدالله زوی د بلخ د دهدادي دی د اشعارو د دیوان خاوند و، چې پر ۱۲۵۷ هـ مړدی، جنیدالله حاذق د صوفي اسلام هروی زوی چې پر ۱۲۵۹ هـ کال په کندهار کښې مړ دی د اشعارو دیوان او د یوسف و زلیخای حاذق په نامه یې مثنوی درلوده، شهاب ترشیزی هروی د تیمور شاه د وختو شاعر او د دیوان خاوند، میر محمد نبی احقر بدخشي چې پر ۱۲۶۹ هـ کال په رستاق کښې مړ دی په عروضو کښې د حدایق الحقایق د کتاب د قوافی رسالی، په فلسفه حکمت او دینیاتو کښې د هشت بهشت مؤلف د لیلی او مجنون، د حضرت امام حسین د شهادتنامې د مثنویاتو ناظم، میرزا احمد خان مستوفي کابلی (په ۱۲۸۰ هـ مې) د دیوان خاوند شاعر، د میرزا علي خان زوی میرزا محمد محسن دبیر (۱۲۲۷ - ۱۲۸۲ هـ) د محمدزیو پاچهانو د دربار منشي، د لعل محمد خان عاجز کابلی زوی میرزا عبدالواسع "۱۲۰۸ - ۱۲۸۳ هـ" د اشعارو دیوان درلود او د دربار طبیب و د سیدانو د تنگي د سعدالله زوی میر سعدالدین "۱۱۹۸ هـ -

۱۲۸۴" د اشعارو د دیوان خاوند، علي نقی متخلص په وصفی "د ۱۲۰۰ هـ په شاوخوا کښې" د اشعارو د دیوان څښتن، فرحت هروي د اشعارو د دیوان لرونکی، ولي طواف کابلی د محمدعلي زوی "د ۱۲۸۸ هـ په شاوخوا کښې" د دري ژبې ناخوانه شاعر، د محمد نبی خلمی زوی دا ملا عبدالقیوم صوفي مشر به شاعر چې "پر ۱۲۶۵ هـ زیږېدلی د اشعارو د دیوان او د تنبیه المرایې او قیامت نامې د مثنوی او د دري او تورکي د مجمع الاشعار، د درةالشهزاد د مثنوي خاوند، محمد غلام غلامی د ملا تیمور زوی د انگریز او افغان د لومړي جگړې د پېښو په اړه د جنگ نامې په نامه د منظومې ویونکي، د میرواعظ د کورنۍ "د ۱۲۵۶ هـ شاوخوا" میر محترم حافظ جي د دري اشعار د دیوان خاوند، د مرتضی کابلی زوی میرمجتبی متخلص په الفت "چې پر ۱۲۲۴ هـ زیږېدلی" د اشعارو د دیوان څښتن، د مراد محمد بدخشي زوی دا ملاعبدالله چې د خپلو اشعارو دیوان یې پر ۱۲۹۸ هـ کال ترتیب کړی دی، میرزامحمود سالک بالاحصاری "د ۱۲۶۰ هـ په شاوخوا کښې" د اشعارو د دیوان خاوند، د وزیرفتح خان منشي شرر کابلي د اشعارو د دیوان خاوند، په بخارا کښې گل محمد افغان د اشعارو د دیوان څښتن، د محمد علي پادخابي لوگري زوی مولانامحمد عثمان د عجایب الاخبار، گلشن اسرار، بزم طرب، نزهةالمشتاق، گلچین بساتین، مشرق انوار او نورو کتابو مؤلف "د ۱۳۰۰ هـ په شاوخوا کښې" د نذرعلي زوی قربان په کاتب د ناظم الوقایه او مفاتیح الاعجاز ناظم او د اشعارو د یوان لرونکی.

میرعنایت الله بدخشي د اصول المعیشت ناظم او د اشعارو د دیوان خاوند "چې پر ۱۲۹۰ هـ مړ دی" د میریوسف علي بدخشي زوی برهان الدین لاغردجام جم او روضه نور ناظم او د اشعارو د دیوان خاوند د ۱۲۹۱ هـ په شاوخوا کښې) د میراحمدشاه بدخشي زوی میرمحمد شاه د اشعارو د دیوان

خاوند (چې پر ۱۲۹۵ هـ مې دی) د عبدالصمد رستاقي زوی سید جعفر د گلشن عشق او چمن عشق ناظم او د اشعارو د دیوان لرونکی (چې پر ۱۲۸۴ هـ مې دی) نعمت الله محوی میمنوی د اشعارو د دیوان خاوند، د سکندر هروی زوی احمد قلي د اوش فشان په نامه د شاعرانو د تذکرې لیکونکی (د ۱۲۹۰ هـ په شاوخوا کښې) محمد رسول شهید مارملی بلخي شاعر د دیوان خاوند (د ۱۲۷۰ هـ په شاوخوا کښې) د یعقوب علي بارکزي لور عایشه د دري ژبې شاعره او د تیمورشاه په وختو کښې د دیوان خاونده، د سکندر خان لور محبوبه هروی د دري ژبې شاعره (د ۱۲۶۴ هـ په شاوخوا کښې) د سید محمد عظیم لور مستوره غوري د غور د پرچمن اوسیدونکی (د ۱۲۴۵ هـ په شاوخوا کښې) د اشعارو د دیوان خاونده، د سید عبدالله کرخي هروی لور مریم د دري ژبې شاعره او د دیوان خاونده (۱۲۵۷ - ۱۳۰۸ هـ) د میرحسین زوی سید محسن بالاحصاری کابلی شامل (۱۲۳۸ - ۱۳۰۵ هـ) په دري ژبه د دوو دیوانو خاوند، د محمد هاشم ملقب په دبیرالملک زوی میرزا محمد نبي واصل "۱۲۴۴ - ۱۳۰۹ هـ" د امیر شیرعلي خان او امیر عبدالرحمن خان د دربار سرمنشي په دري ژبه د دیوان خاوند، د محمد امان دروازی زوی شمس الدین شاهین د بدایع الصنایع مولف د لیلی مجنون او تحفة دوستان ناظم، احمد علی شاه کندهاري په دري ژبه د دیوان خاوند (چې پر ۱۳۱۱ هـ مې دی) سید میرمشوایی هروی (۱۲۸۰ - ۱۳۳۳ هـ) په دري ژبه د دیوان خاوند او رسام، خطاط چې ډېر متین اشعار یې درلودل، سید فخرالدین مجنون شاه کابلی (۱۲۴۲ - ۱۳۰۵) د بستان خیال مولف، رحمت بدخشي د میرزا اسمعیل زوی (د ۱۳۰۰ هـ په شاوخوا کښې)، په دري ژبه د پینځو دیوانو څښتن، صاحبزاده عشرت کندهاري (د ۱۳۰۰ هـ په شاوخوا کښې) عبدالغفور ندیم کابلی (۱۲۹۶ - ۱۳۳۴ هـ) په

دري ژبه د دیوان خاوند د رحمت الله زوی ندیم بلخي (۱۲۵۴ - ۱۳۳۶ هـ) د شعر د دیوان خاوند، محمد ابراهیم حریت کابلی (۱۲۵۰ - ۱۳۳۸ هـ) د دیوان شاعر او د مخمس د پینځو کتابو او د تحفة شهنشاهی ناظم، او د شهاب الدین زوی سیداحمد مشهور په ادیب پشاورې (۱۲۶۰ - ۱۳۴۹ هـ) د پخو او متینو اشعارو د دیوان خاوند و او د عربي قصیدو او قیصر نامې ویونکی.

پښتانه شاعران:

عبدالرحیم هوتک د دیوان خاوند، عبدالحمید مومند (۱۱۰۰ - ۱۱۵۰ هـ) د درو مرجان په نامه د دیوان او د شاه و گدای په نامه د مثنوی خاوند، همدا شان نیرنگ عشق او شرعة الاسلام په پینځلسو زرو بیتو کښې د ده آثار دی (۱۱۴۸ هـ). پیرمحمد کاکړ چې د اشعارو دیوان یې پر ۱۱۹۶ هـ کال بشپړ شوی او هم یې د پښتو گرامر کوچنی کتاب د معرفة الافغاني په نامه پر ۱۲۳۸ هـ کال لیکلی دی، شمس الدین کاکړ کندهاري چې پر ۱۲۳۸ هـ د شعر دیوان او د سراج الموتی په نامه کتاب او نور منظوم کتابونه یې درلودل، شاه حسین هوتک، د عبدالله زوی مسعود د آدم خان او درخانۍ د نکل ناظم (د ۱۲۰۰ هـ په شاوخوا کښې) ملاپیرمحمد هوتک د سرور زوی د ۱۱۴۰ هـ شاوخوا کښې د افضل الطرایق ناظم، د داودخان کندهاري زوی محمد هوتک د پټې خزاني او خلاصة الفصاحة مولف (د ۱۱۴۲ هـ په شاوخوا کښې) د حسین زوی عبدالرشید (پر ۱۱۶۹ هـ کال) په فقه کښې د رشیدالبیان مولف، بریدي خان مومند د شاه محمود هوتک د حالاتو په اړه د محمودنامې ناظم (د ۱۴۰۰ هـ په شاوخوا کښې) شېر محمد هوتک (۱۰۹۲ - ۱۱۷۵ هـ) د اسرارالعارفين او تجويد افغاني مولف، اخوند گدا د نافع

المسلمين مولف او د اشعارو د ديوان خاوند (د ۱۱۶۰ هـ په شاوخوا کښې) محمدی صاحبزاده (۱۱۸۰ هـ کال) په پېښور کښې د اشعارو د ديوان لرونکی، حافظ مرغزی پر (۱۱۷۶ هـ کال) د احمدشاهي شهنامې ناظم، محمد مظفر د اسماعيل زوی د ۱۱۲۶ هـ په شاوخوا کښې) د اعثم کوفي د تاريخ مترجم، د حافظ رحمت بربخ زوی نواب الله يارخان د ۱۲۲۸ هـ په شاوخوا کښې د عجایب اللغات پښتو مولف، عبدالکریم کاکړ کندهاری پر ۱۲۳۴ هـ کال د زين العلم ناظم چې له عربي عين العلم څخه يې ژباړلی و، حافظ الپوری (پر ۱۲۰۰ هـ کال) د ديوان خاوند، قاسم علي ايريدی د څو کتابو مولف، عبدالعظيم سواتی د اشعارو د ديوان لرونکی (۱۱۶۷-۱۲۵۳ هـ ملاحسن تلوکانی کندهاری د اشعارو د ديوان خاوند چې پر ۱۲۴۵ هـ کال مړ دی، رحمت داوی کندهاری د اشعارو د ديوان او د لیلی و مجنون د مثنوی خاوند د (۱۲۱۰ هـ په شاوخوا کښې)، میانعیم متي زی پر ۱۲۳۰ هـ کال د شعر د ديوان خاوند، معين الدين پېښوری پر ۱۲۵۶ هـ کال دوامق او عذرا ناظم، عبدالرسول کندهاری د اشعارو د ديوان، د سفرنامې او آزادنامې څښتن (۱۲۹۰ هـ) ملاجمعه بارک زی کندهاری شاعر چې پر ۱۲۵۹ هـ مړ دی، عزيز خان رناخليل د ۱۲۵۰ هـ په شاوخوا کښې د هرات د جنگنامې ناظم، د عبدالرحمن زوی مراد علي کاموی پر ۱۲۸۲ هـ کال د تفسير يسير مولف، دوست محمد خټک کندهاری پر ۱۲۹۰ هـ د بدرمنير، بحرالعلوم او اخلاق احمد مولف، معزالله مومند پر ۱۲۰۰ هـ د شعر د ديوان خاوند، ميرزاخان کندهاری، صديق اخوند زاده او گل محمد هلمندی د اشعارو د ديوانو خاوندان.

د پښتو شاعرانې:

نازو توخي د سلطان ملخي لور او د حاجي ميرويس خان هوتک مور پر ۱۰۶۱ هـ زيږدېدلې ده، د ميرويس خان لور زينه هوتکي (پر ۱۱۲۷ هـ مړه ده) او سپينه هروي (د ۱۲۵۵ هـ په شاوخوا کښې).

له عالمانو څخه مولوي محمداعظم اندر د غزني د شلگر اوسېدونکی، مولوی عبدالله غزنوي او ملاعبدالحق د کندهار د خرقي شريف متولي، صوفي محمد رسول ساکزی (پر ۱۲۸۷ هـ په کندهار کښې مړ دی)، ملامشک عالم اندر غزنوی او ملاسکندر (چې د اميرشيرعلي خان د لښکر قاضي و) ملا محمود او ملا عبدالله د انار درې قاضي، ملا عبدالفتاح او ملا ابوالحسن (د ۱۲۷۰ هـ په شاوخوا کښې د هرات عالمان)، محمد حسين د مداح الکوزي کندهاري زوی چې د ميرزاهد هروي د تصور او تصديق پر حاشيې باندي د شرح انکشافيه مولف دی، مسعود گل د قاضي عبدالرحمن پېښوری زوی پر ۱۲۲۶ هـ د عجایب الاخبار مولف، عبدالحليم کاکړ کندهاری پر ۱۲۳۴ هـ درد حلیميه علی مطاعن احمدیه مولف، ملاعبدالحق د عبدالغفور خروټی زوی د پښتو د ياقوت السیر ناظم او د شرح اربعين مولف، ملاقطب توخي چې په کندهار کښې يې پر ډېرو ادبي کتابو شرح ليکلې دي، مولانا عبداللطيف د تيمور شاه د دربار صدرالعلماء (چې پر ۱۱۹۵ هـ مړ دی) مولوی محمد عمر ساکزی چې د تجويد په علم کښې يې په پښتو يو کتاب تاليف کړی او پر ۱۲۰۵ هـ مړ دی، سعدالله خروټی چې پر جلالين او پر مولوي عبدالغفور يې شرح ليکلې او پر ۱۲۰۹ هـ مړ دی.

سره له دې چې په دې عصر علمي او ادبي هڅه بيخي پر ځای ولاړه نه وه او لکه چې و مولىدل د هېواد په هر گوټ کښې پوهان وو، خو که په انتقادي او پرتليز نظر يې وگورو دا دوره نسبت پخوا ته د علم او ادب د

زلميتوب او فعاليت دوره گڼلای نه شو، بلکې دا د تقليد او انتحال دوره ده، ځکه نو په دې دوره کښې، علمي او فکري بکر آثار لږ ليدل کېږي.

د دري ژبې ادبياتو هم د دغه عصر په نثر او نظم کښې د انحطاط دوره وهلې او کوم نوښت په کښې نه ليدل کېږي بنايي وويل شي چې حضرت نورالدين عبدالرحمن جامي د دري ژبې خاتم شعراء وو، خو پر عکس د پښتو ژبې ادب ښه وده وکړه، د پير محمد کاکړ کندهاری، حميد مومند او نورو غوندې د ابتکار او ښې قريحې خاوندان شاعران په کښې پيدا شول، په تېره بيا حميد او کاظم خان خټک متخلص په شيدا د هندي سبک چاشني پر پښتو گډه کړه.

د سدوزيو دوختو په دري ادبياتو کښې داسې شاعران لرو چې د حافظ، جامي، د خراسان او عراق د سبک پيروان دي، خو تر ۱۲۵۰ هـ وروسته په دري ادب کښې يوه هڅه او خوځښت وینو چې زموږ شاعران د هند د سبک پېښې (تقليد) کوي دا هغه اغېزه ده چې د ميرزا عبدالقادر بېدل د اشعارو او د هغه د اشعارو د کلیات بشپړ مقبوليت په نتيجه کښې منځته راغلې ده، په غزل کښې د دغه سبک لومړی پيرو سردار مهردل خان د سردار پاينده خان زوی دی چې مشرقي يې تخلص و. تر هغه وروسته سردار غلام محمد خان طرزي او زوی يې محمد امين عندليب هم د دغه سبک ډېره پيروي کوي، خو په سې کورنۍ کښې د سردار پاينده خان وروڼه سردار هارون خان، سردار غلام حيدر خان او سردار احمد خان د امير دوست محمد خان زامن درې واړه شاعران او په دري ژبه ديوانونه لري، سردار شهناز خان د سردار سلطان احمد سرکار زوی، خوشدل خان د مشرقي زوی، سردار محمد حسن خان سياه د تيمور قلبي خان زوی او د وزير فتح خان ورور (د ۱۳۰۰ هـ شاوخوا)، سردار محمد عزيز د سردار شمس الدين خان زوی (د ۱۳۱۰ هـ پر

شاوخوا) او سردار عباس خان د سردار سلطان محمد خان زوی شاعر او د گل عباسي، جواهر خسته، عناصر اربعه مولف او د تفسير کلام الله مفسر (۱۲۵۲ - ۱۳۴۳ هـ) هم په دري ژبه شعر ويلی دی، خو د دوی په کلام کښې د هند د سبک پيروي اغېزه او د هغه سبک شاعرانه تلازمات او د تخيل طرز لږ ليدل کېږي.

د احمد شاه بابا له وختو بيا د امير عبدالرحمن خان د دورې تر پايه (د ۱۳۲۰ هـ شاوخوا پورې) دري شعر د پخوانيو شاعرانو په تېره بيا د هند د سبک د فکري او عروضي تقليد په قالب کښې پاتې شو، هغه شاعران چې په دې دوو پېړيو کښې منځته راغلل ټول د تېرو دورو د شاعرانو مقلدان و، خو د افغان او انگريز تر لومړۍ او دويمې جگړې وروسته چې د هند د شمال له خوا د اروپايي نوي مدنيت اغېزې افغانستان ته راوړسېدلې، د دغه ځای پر ادب يې هم اغېزه وکړه او همدا (د ۱۳۲۰ هـ ق شاوخوا) د افغانستان په نويو ادبياتو کښې د نوي فکر څرک ښکارېږي.

هغه بدلون چې د اروپا د صنعت او مدنيت اغېز د دغه وخت په ادب کښې راووست هغه فکري بدلون دی چې د شعر پر ظاهري سبک او قالب يې اثر ونه کړ. زموږ شاعرانو هم هغه پخواني عروضي قالبونه ښه وبلل، خو لږ تر لږه زموږ پر ملي ادب د نوي فکر اغېزه ولوېده او وینو چې مولوي محمد سرور او اصف کندهاری د جهان اوضاع ته د څير کېدلو او نوي مدنيت ته د ترغيب او تشويق په اړه يوه قصيده ويلې ده او د ۱۲۹۰ هـ په شاوخوا کښې د امير شيرعلي خان پر مهال لومړي ځل د "شمس النهار" په نامه يوه چريده د کابل له بالاحصاره خپره شو، تر هغې وروسته پر ۱۳۲۳ هـ کال د سراج الاخبار افغانستان لومړۍ گڼه د مولوي عبدالروف خان کندهاري په مديريت د پوهانو د يوې ټولنې له خوا چاپ شوه، د معارف د خپرېدو،

د ښوونځيو او مطبوعاتو د تاسيس او د ادبي نويو عصري اثارو د ليکنې، ژباړنې هڅه هم پيل شوه. د دغې نوې فكري او ادبي هڅې مخکښ د سردار غلام محمد خان طرزي کندهاري زوی محمود طرزي چې پر ۱۳۸۴ هـ کال په غزني کښې زيږېدلی او د ۱۹۳۳ م کال د نومبر پر ۲۲ مه په استانبول کښې مړ شوی دی، پر ۱۳۲۹ هـ ق کال سراج الاخبار افغانیه چې پر ۱۳۲۳ هـ ق کال يې يوازې يوه گڼه خپره شوې وه بيا راژوندی کړ او هغه يې تر اتو کالو پورې د يوې پېنځلس ورځنۍ موقوتې جريدې په توگه خپره کړه، چې د افغانستان د خلکو د وینتابه او خپلواکۍ غوښتنې هڅوونکې شوه، د دري ژبې په نشر او نظم کښې يې نوی فکر او نوې انشاء وروزل؛ شل کتابه يې له تورکي څخه په دري ژبه ترجمه او يا تأليف کړل، دی لومړی سړی دی چې د افغانستان د صحافت او ليکنې په ډگر کښې يې د فکري او ادبي نوي مکتب بنسټ کښېښوو.

دا مهال د پښتو او دري ژبو نورو ليکونکيو او شاعرانو هم افغاني ادب ته نوی فکر ننه يوست د عبدالعلي مستغني (۱۲۹۳ - ۱۳۵۲ هـ ق) قاري عبدالله (۱۲۸۸ هـ ق - ۱۳۲۲ هـ ش)، عبدالغفور نديم، عبدالهادي داوي، مولوي صالح محمد هوتک، مولوي غلام محی الدين افغان، مولوي عبدالرب کندهاري او نورو ليکونکيو او شاعرانو په شان منځته راغلل، سره له دې چې د دوی ليکنې په زړو کلاسيکي قالبو کښې وې، خو څه نا څه يې نوي افکار او مفاهيم چې شلمې پېړۍ زيږولي وو هم وروزل.

د ۱۹ پېړۍ پر لومړۍ نيمايي د انگرېز ښکيلاک چې د نوي تمدن او صنعتي بدلون نښې ورسره وې پر ټول هندوستان د سند د سيند تر غاړو خپور شو او زموږ د هېواد له ختيزو طبعي سرحد و سره ونښت، د افغان او انگرېز لومړۍ جگړه چې پر ۱۸۳۹ م کال د سند د لښکر (انډس ارمی) له خوا

پيل شوې وه تر پېنځو کالو وروسته د افغان ملي ځواک په بري او د يرغلگرو په غوڅه ماتې پای ته ورسېده، تر هغې وروسته د هند د ريل پټلۍ دې لورته راوغځېده، د بمبېي او کراچۍ بحري بندرو هم افغاني سرحدو ته د سمندريزو لېږدونو لار پرانيسته، د هېواد لوېديز خوا ته په قاچاري ايران او د شمال پلو ته په تزاري روسيې کښې هم د نوي مدنيت بنسټونو او نوي فکر وده موندله؛ دغو ټولو اغېزناکو عواملو د افغانستان د خلکو پر ژوندانه، فکر، سياست او اداره هم اغېزه کوله.

د دې فکري هڅې او حرکت له ممثلاتو څخه يو هم سيد جمال الدين د کونړ د سيد صفدر زوی و (۱۲۵۴ - ۱۳۱۵ هـ ق) چې خپل جهاد يې له افغانستانه د ختيځ د بدمرغۍ د دريو عاملو (استعمار، استبداد او خرافاتو) پر ضد پيل، په هند، ايران، عثماني ترکيه او مصر کښې يې فکري او اصلاحي نوی نهضت راووست، نړيوال شهرت يې وموند، ده ته د افغانستان او ختيزو هېوادو د وینتابه او نوی فکر لومړی روزنکی ويل کېدای شي. خو د ښکيلاک دسيسو، په افغانستان کښې د شهزادگانو کورنيو جنکو او په هېواد کښې د مرکز نشتوالي پرې نه ښوو چې دا فکري هڅه او حرکت خپل طبعي تگ ته دوام ورکړي، خو چې امير شيرعلي خان پر خپله دويم ځل پاچهۍ وکړای شول لومړی افغاني کابينه د سيد نور محمد شاه کندهاري صدراعظم په مشرۍ تاسيس او شمس النهار جريده، منظم لښکر او يوه برخه عصري تشکيلات منځته راولي، په سياست کښې يې هم آزاد خپلواک تگلوری پر مخ بوت. خو د افغان او انگرېز د دويمې جگړې پيل (۱۲۹۵ - ۱۲۹۷ هـ ق) دا لړۍ پريکړه او د امير عبدالرحمن خان دوره (۱۲۹۷ - ۱۳۱۹ هـ ق) د استبداد تر فشار لاندې په يو ډول فکري جمود کښې تېره شوه، تر هغې چې پر ۱۳۲۳ هـ ق کال په کابل کښې سراج الاخبار

ټولنه تاسيس او په نوي فكري هڅه يې بيا لاس پورې كړې، مولوي عبدالرؤف كندهاری سراج الاخبار خپور كړ او په كابل كښې دارالعلوم حبيبيه هم تاسيس شو چې دا نو د ساينس او نويو مضمونو د تدريس پيل و.

دغې فكري هڅې سره له دې چې كورني او بهرني خنډونه يې درلودل پر ۱۳۲۹ق كال د سراج الاخبار افغانيه د بيا راژوندي كولو په واسطه د محمود طرزي له خوا ادامه ومونده، د "اخوان افغان" په نامه په كابل كښې لومړي افغاني سياسي گوند تاسيس شو، چې مرام يې "مشروطيت، خپلواكي او داخلي اصلاحات" وو، خو د دغه گوند غړي پر ۱۳۲۵ هـ ق كال يا وژل شول او يا بنديان شول تر ۱۳۲۹ ق چې سراج الاخبار د محمود طرزي په واسطه بيا خپور شو همدا دا خوان افغان گوند هم بيا راژوندي شو، تر ۱۳۳۷ هـ ق پورې د افغاني روشن فكرانو په تنظيم او د معارف په خپرونه كښې يې زيار ويوست، د هېواد د بشپړې سياسي آزادۍ گټلو او د خپلواكۍ د جهاد له پاره د ولس په عمومي پاڅون او د افكارو په تنوير كښې ددې ټولني زيار گټورو او چې پر ۱۹۱۹م افغان ولس خپله خپلواكي بېرته وگټله ټولو روشن فكرانو دنيا ته د نوي آزاد افغانستان د ورپېژندلو، د ادارې د نوي تشكيل، د مدني چارو په ترتيب د بنوونځيو د تاسيس او مطبوعاتو د پراختيا په لاره كښې زيار ويوست چې دا گټور زيار تر اوسه پر مخ ځي.

پاڅ

د افغانستان

اخځليكونه:

- هغه كتابونه چې د دغه كتاب په ليكلو كښې گټه ترې اخيستل شوې:
- ۱- د سيد جمال الدين افغان "تتمة البيان" د قاهرې چاپ- ۱۹۰۱م.
 - ۲- د افغان او فارس جگړه - له لاتيني څخه په انگرېزي د جارج نيون هامفورد ايزك ژباړه - د لندن چاپ.
 - ۳- زندگانی نادرشاه - د نور الله لارودي ليكنه، تهران - ۱۹۳۹ م.
 - ۴- روضة الصفاى ناصري - ۸ ټوك د رضا قلي هدايت ليكنه - تهران ۱۳۰۲ هـ ق.
 - ۵- پټه خزانه او پاڅور يې د حبيبي په قلم، كابل ۱۹۴۴ م.
 - ۶- ايبن اكبري - د ابو الفضل ليكنه - لکنهو ۱۳۱۰ هـ ق.
 - ۷- تاريخ افغانه (اردو) د سيد ظهور الحسن موسوي ليكنه - د هند چاپ - ۱۳۳۰ هـ ق.
 - ۸- تاريخ نظامي ايران - لومړی ټوك - تهران ۱۳۱۵ هـ ش.
 - ۹- نادرنامه (خطي) د حبيبي د كتابتون نسخه-مورلف يې څرگند نه دی.
 - ۱۰- سيرالمتاخرين - د غلام حسين ليكنه، د لکنهو د نولکشور چاپ.
 - ۱۱- درة نادره - د ميرزا مهدي استر آبادي ليكنه - بمبيي ۱۳۰۹ هـ ق.
 - ۱۲- مجمع التواريخ د ميرزامحمد خليل مرعشي صفوي ليكنه.

تهران ۱۳۲۹ هـ ل کال

- ۱۳ - کاوه مجله - ۲ کال - د برلين چاپ ۱۳۰۳ هـ ل
- ۱۴ - تاريخ ايران د سر جان ملکم - بمبيي - ۱۸۶۷ م
- ۱۵ - تاريخ افغانستان - د مليسون تاليف د لندن دويم چاپ - ۱۸۷۸ م
- ۱۶ - تاريخ سلطاني - د سلطان محمد خالص کندهاري تاليف - بمبيي ۱۲۹۸ هـ
- ۱۷ - خورشيد جهان - د شبر محمد ليکنه - گنداپور - لاهور ۱۸۹۴ م
- ۱۸ - منتخب اللباب - د خافي خان - ايشياتک سوسايټي - کلکتہ ۱۸۹۶ م
- ۱۹ - حیات افغاني - د محمد حیات خان - لاهور ۱۸۶۷ م
- ۲۰ - ميرويس نيکه - د بېنوا ليکنه، کابل ۱۳۲۵ هـ ل
- ۲۱ - آريانا مجله د تاريخ ټولني له خپرونو څخه
- ۲۲ - عباسنامه - د محمد ظاهر وحيد قزوینی، تهران - ۱۳۲۹ هـ ل
- ۲۳ - خلاصة الانساب ابدالي (قلمی)
- ۲۴ - مشاهير ابداليان - د حبيبي - کابل ۱۳۲۵ هـ ل
- ۲۵ - رهنمای افغانستان - کابل - ۱۳۲۸ هـ ل
- ۲۶ - لوی احمد شاه بابا - د حبيبي - کابل - ۱۳۱۹ هـ ل
- ۲۷ - دول اسلاميه - د خليل ادهم - استانبول ۱۹۲۷ م
- ۲۸ - مخزن افغاني - د نعمت الله هروي - (قلمی)
- ۲۹ - تذكرة الابرار والاشرار - د اخون دريزه - پېښور هندو پريس چاپ، ۱۳۰۸ هـ ق
- ۳۰ - صولت افغاني - د محمد زردار خان افغان - د لکنهو د نولکشور چاپ - ۱۸۷۶ م
- ۳۱ - تاريخ افغانستان - لومړی او دويم ټوک د کهزاد - کابل ۱۹۴۶ م

- ۳۲ - افغانستان در قرن نوزدهم - د سيد قاسم رشتيا - کابل چاپ ۱۳۲۹ هـ ل
- ۳۳ - اکبرنامه - منظومه - د حميد کشميري - کابل ۱۳۳۰ هـ ل
- ۳۴ - در زواياي تاريخ معاصر افغانستان، د احمد علي کهزاد - کابل ۱۹۵۲ م
- ۳۵ - مشاهير الشرق - د جرجي زيدان - لومړی ټوک - قاهره - ۱۹۱۰ م
- ۳۶ - المسالك و الممالك - د ابن خرداذبه، ليدن - ۱۳۰۶ هـ ق
- ۳۷ - دائرة المعارف اسلامي - ليدن - ۱۹۲۷ م
- ۳۸ - ايران شهر - د مارکوارت - برلين چاپ ۱۹۰۱ م
- ۳۹ - د کرستن سين د "ساسانيانو په وخت کښې ايران" ژباړه - د ډهلي چاپ ۱۹۴۱ م
- ۴۰ - فتوح البلدان - د بلاذري - قاهره ۱۹۰۱ م
- ۴۱ - مجمل التواريخ والقصص - د بهار - چاپ - تهران ۱۹۳۸ م
- ۴۲ - تاريخ سيستان - د بهار چاپ - د تهران ۱۹۳۴ م
- ۴۳ - تاريخ طبري - د بلعمی ژباړه - لکنهو ۱۹۱۶ م
- ۴۴ - پچنامه د علي حامد کوفي سندي - داود پوته چاپ ډهلي - ۱۹۳۹ م
- ۴۵ - د امان افغان جريده - د کابل چاپ ۱۹۱۹ م
- ۴۶ - د پښتنو تاريخ - د قاضي عطاء الله، د پېښور چاپ - ۱۹۴۷ م
- ۴۷ - د ابن النديم الفهرست - قاهره - ۱۳۴۸ هـ ق
- ۴۸ - د پېښور د موزيم کتيبي - د عبدالشکور - پېښور ۱۹۴۸ م
- ۴۹ - تاريخ التمدن الاسلامي - د جرجي زيدان، قاهره - ۱۹۰۲ م
- ۵۰ - تاريخ ادبيات فارسي - د براون - لندن ۱۹۰۲ - ۱۹۲۴ م
- ۵۱ - کتاب الخراج - د قدامه بن جعفر - ليدن ۱۸۹۲ م

- ۹۴ - حدود العالم - مؤلف يې معلوم نه دی. تهران ۱۹۳۲ م.
- ۹۵ - پادشاهان متأخر افغانستان، د يعقوب علي خوافي، کابل ۱۹۵۳ م.
- ۹۶ - قابوس نامه - د تهران چاپ، ۱۹۴۰ م.
- ۹۷ - جغرافياي تاريخي ايران، د بارتولد، تهران ۱۹۲۸ م.
- ۹۸ - مسالك الممالك - د اصطخري - ليدن ۱۹۲۷ م.
- ۹۹ - احسن التقاسيم - د المقدسي - ليدن ۱۸۷۷ م.
- ۱۰۰ - چهار مقاله عروضي او د محمد قزويني تعليقات، ليدن ۱۹۰۹ م.
- ۱۰۱ - جوامع الحكايات - د عوفي (خطي) - کابل.
- ۱۰۲ - لباب الالباب - د عوفي - لندن ۱۳۲۱ - ۱۳۲۴ هـ ق.
- ۱۰۳ - منتخبات آداب الحرب والشجاعة و فخر مدبر - لاهور.
- ۱۰۴ - طبقات سلاطين اسلام - د لن پول - تهران ۱۳۱۹ هـ ل.
- ۱۰۵ - تاريخ مختصر ايران د پاول هورن - تهران ۱۹۳۴ م.
- ۱۰۶ - تاريخ ادبيات ايران - د دكتور شفق - تهران ۱۹۴۲ م.
- ۱۰۷ - اخبار الدولة السلوقية د صدر الدين علي - لاهور ۱۹۳۳ م.
- ۱۰۸ - ذيل جامع التواريخ - د حافظ ابرو - تهران ۱۹۳۷ م.
- ۱۰۹ - جهانکشای جويني - تهران ۱۳۱۵ هـ ل.
- ۱۱۰ - تاريخ مفصل ايران - د عباس اقبال - تهران ۱۹۳۲ م.
- ۱۱۱ - حبيب السير - د خوان مير - بمبيي ۱۲۷۳ هـ ق.
- ۱۱۲ - سيرة جلال الدين - د محمد نسوي - تهران ۱۳۴۴ هـ ل.
- ۱۱۳ - تاريخ هرات - د سيفي هروي - کلکته ۱۹۴۳ م.
- ۱۱۴ - ظفر نامه دشرف الدين علي يزدی، د کلکتې چاپ.
- ۱۱۵ - د تعديل نسب نامه آل کرت مقاله - د حبيبي په قلم - آريانا مجله ۶۸ گڼه کابل ۱۹۴۸ م.

- ۱۱۶ - رياض الانشاء - د محمود گاوآن - حيدر آباد دکن
- ۱۱۷ - نسب نامه افغانه - د محمد عبدالسلام خان عمر خيل، هند - ۱۹۱۴ م.
- ۱۱۸ - ظفرنامه رنجيت د امرنات لاهور، ۱۹۲۸ م.
- ۱۱۹ - عمل صالح - د محمد صالح لاهوري - کلکته ۱۹۳۹ م.
- ۱۲۰ - ترك افغانی - د محمد عباس خان رفعت - دهند چاپ ۱۲۹۹ هـ ق.
- ۱۲۱ - فرهنگ او ستا زمبيي چاپ.
- ۱۲۲ - خوشال خان خټک - د دوست محمد کامل پيښور ۱۹۵۱ م.
- ۱۲۳ - تاريخ افغانستان - د علي قلی ميرزا - تهران.
- ۱۲۴ - تاريخ ايران - د فروغی - تهران ۱۳۱۸ هـ ق.
- ۱۲۵ - تحفة الحبيب د فيض محمد هزاره (خطي).
- ۱۲۶ - تاج التواريخ، د امير عبدالرحمن - بمبيي ۱۳۲۲ هـ ق.
- ۱۲۷ - مجمل التواريخ بعد نادريه - د ابن محمد امين - تهران ۱۹۴۰ م.
- ۱۲۸ - احمد شاه بابا - د مير غلام محمد غبار - کابل ۱۹۴۴ م.
- ۱۲۹ - رياض المحبة - د نواب محبت خان (قلمي).
- ۱۳۰ - د شاه ولي الله دهلوی سياسي مکتوبات، د خلیق احمد نظامی چاپ - علی گده ۱۹۵۰ م.
- ۱۳۱ - د شاه فقير الله علوی مکتوبات - لاهور.
- ۱۳۲ - حیات حافظ رحمت خان - د سيد الطاف علي بدايون ۱۹۳۳ م.
- ۱۳۳ - سراج التواريخ - ۲ ټوک، د فيض محمد هزاره، د کابل چاپ - ۱۳۳۱ هـ ق.
- ۱۳۴ - دامير دوست محمد خان ژوند - د موهن لال - کلکته - ۱۸۳۲ م.
- ۱۳۵ - د بارکزيو عروج - د الايسيس - لندن.

- ۱۳۶ - د کابل پاچهی - د الفنستين - لندن ۱۸۵۱ م.
- ۱۳۷ - د هند د غرب شمال سرحد - د سروليم بارتن - لندن.
- ۱۳۸ - د افغان دويمه جگړه - د ډيورند - لندن.
- ۱۳۹ - د غزني او کابل سياحت - دواين اثر - لندن.
- ۱۴۰ - دستار دو - د هوک اثر - لندن.
- ۱۴۱ - د هند شمال ته سفر - د کونولي - لندن.
- ۱۴۲ - افغانستان - د سر مکموهن - لندن ۱۹۲۹ م.
- ۱۴۳ - د افغانستان بريدی - د جنرال سيل - لندن.
- ۱۴۴ - د هند سرحدونه - د هولديج - لندن.
- ۱۴۵ - افغانستان - د کپتان گری - لندن.
- ۱۴۶ - بلوچستان - د پوتنجر - لندن.
- ۱۴۷ - تاريخ افغانستان، دسر پرسی سايکس - لندن.
- ۱۴۸ - د پښتو ادبياتو تاريخ - ۲، ۱ ټوک د حبيبي، کابل ۱۹۵۰ م.
- ۱۴۹ - مورخان گمنام افغان، د حبيبي، کابل ۱۹۴۶ م.
- ۱۵۰ - محاربه کابل - د قاسم علی - اکره ۱۲۷۲ هـ ق.
- ۱۵۱ - فتوح السلاطين - منظوم - د حسامی - اکره ۱۹۳۸ م.
- ۱۵۲ - تاريخ احمدی - د منشی عبدالکریم - نولکشور ۱۲۶۶ هـ ق.
- ۱۵۳ - نوای معارک - د عطا محمد - د حبيبي په زیار او سریزه - کراچی - ۱۹۵۹ م.
- ۱۵۴ - د پښتو گرامر - سریزه راورتی - کلکته ۱۸۵۶ م.
- ۱۵۵ - الاصابه فی تمیيز الصحابه - دابن حجر عسقلانی - مصر - ۱۳۲۳ هـ ق.
- ۱۵۶ - کتاب البلدان - د يعقوبی - لیدن ۱۸۹۲ م.
- ۱۵۷ - سياست نامه - د خواجه نظام الملك - د تهران چاپ.

- ۱۵۸ - ريسز آف افغانستان - د دلبليو بليو - کلکته.
- ۱۵۹ - فتوحات عرب در آسیای میانه - د گب - لندن - ۱۹۲۳ م.
- ۱۶۰ - خلافت - دوليم تمبل ميور - لندن ۱۹۲۴ م.
- ۱۶۱ - تاريخ الاسلام السياسي والديني و الثقافي والاجتماعی - د حسن ابراهيم - درې ټوکه - د قاهرې چاپ ۱۹۴۸ م.
- ۱۶۲ - تاريخ مبارکشاهی - د يحيی بن احمد سهرندی - کلکته - ۱۹۳۱ م.
- ۱۶۳ - قانون همایوني - د خوند مير - کلکته ۱۹۴۰ م.
- ۱۶۴ - تذکره همایون و اکبر - د بايزيد بيات - کلکته ۱۹۴۱ م.
- ۱۶۵ - خصايل السعاده - د محمد سعادت خان ترين لکنهو ۱۸۵۵ م.
- ۱۶۶ - تاريخ عمومي - د عباس اقبال - دويم چاپ - تهران ۱۳۰۵ هـ ل.
- ۱۶۷ - مرآة الاشباه - د محمد حسن - داوده چاپ.
- ۱۶۸ - کابل کالنې - له ۱۹۳۰ څخه تر ۱۹۵۳ پورې د کابل چاپ.
- ۱۶۹ - کابل مجله - ۲، ۱ ټوک د مير غلام محمد غبار د "افغانستان ونگاهي بتاريخ آن" مضمون ۱۹۳۱ - ۱۹۳۲ م.
- ۱۷۰ - حديقه الاقاليم - د مرتضى حسين بلگرامي لکنهو ۱۲۹۶ هـ ل.
- ۱۷۱ - مسکوکات افغانستان در عصر اسلام - د احمد علی گهزاد - کابل ۱۹۳۹ م.
- ۱۷۲ - منجم العمران - د سيد محمد امين خانجی - مصر ۱۳۲۵ هـ ق.
- ۱۷۳ - فصلی از خلاصه الاخبار - د خواند مير، د گویا اعتمادی - کابل - ۱۹۴۶ م.
- ۱۷۴ - اثار هرات - ۳ ټوکه - د خليل الله افغان - هرات ۱۹۲۹ م.
- ۱۷۵ - خراسان - د مير غلام محمد غبار - کابل ۱۹۴۷ م.
- ۱۷۶ - واقعات شاه شجاع - د شاه شجاع سدوزی - کابل - ۱۹۵۳ م.

- ۱۷۷ - وفيات الاعيان . دابن خلکان . د مصر بولاق ۱۲۹۹ هـ ق.
- ۱۷۸ - مروج الذهب . د مسعودی . پاریس ۱۸۶۱ م.
- ۱۷۹ - تاريخ عرب . د فلیپ هتی . لندن ۱۹۳۴ م.
- ۱۸۰ - تجارب الامم . د ابن مسکویه . لیډن ۱۹۰۹ م.
- ۱۸۱ - شوکت افغانی دمحمد عبدالحکیم خان لودی . اکره ۱۳۲۵ هـ ق.
- ۱۸۲ - دول الاسلام . دشمس الدین ذهبی . حیدر آباد دکن ۱۳۳۳ هـ ق.
- ۱۸۳ - تاريخ محمود شاهي . د فیض الله بنیانی (خطی . پېښور).
- ۱۸۴ - ترك تیموري . بمبئی . ۱۳۲۶ هـ ق.
- ۱۸۵ - سبحة المرجان فی آثار هندوستان . د سید غلام علي بلگرامی . د بمبئی چاپ ۱۳۰۳ هـ ق.
- ۱۸۶ - تذکره نصر آبادی . تهران ۱۳۱۵ هـ ق.
- ۱۸۷ - مجالس النفايس . د امیر علی شیر نوابی . تهران ۱۹۴۴ م.
- ۱۸۸ - تذکره علمای هند . درحمان علی . لکنهو ۱۲۹۲ هـ ق.
- ۱۸۹ - د پښتونخوا د شعر هارو بهار . د فرانسوي جم دارمستتر . پاریس ۱۸۸۸ م.
- ۱۹۰ - د افغان د ۱۷ پېړۍ اشعار . د بیدولف . د هرتفورد چاپ . ۱۸۹۰ م.
- ۱۹۱ - هفت اقلیم . د امین احمد رازی . کلکته ۱۹۱۸ م.
- ۱۹۲ - شمع انجمن . د سید صدیق حسن بهوپال ۱۲۹۲ هـ ق.
- ۱۹۳ - شکرستان افغانی . دمیر احمد شاه رضوانی . لاهور د ۱۳۰۵ هـ ق.
- ۱۹۴ - بهارستان افغانی . د میر احمد شاه رضوانی . لاهور . ۱۳۰۵ هـ ق.
- ۱۹۵ - سکینه الفضلا . د عبدالحکیم رستاقی . دهلي ۱۳۵۰ هـ ق.
- ۱۹۶ - قاموس الاعلام . د شمس الدین سامی . استانبول ۱۳۰۸ هـ ق.
- ۱۹۷ - مذکراجاب . د حسن خواجه بخاری (خطی . برلین)

- ۱۹۸ - حجة الاورنگ شاهیه . د تاش محمد القندوزی (خطی . کابل).
- ۱۹۹ - آشکده آذر . د لطف علی آذر . د بمبئی چاپ . ۱۳۰۹ هـ ق.
- ۲۰۰ - گلشن روه . دراورتی . هرتفورد ۱۸۶۰ م.
- ۲۰۱ - چراغ انجمن . د عبدالحکیم رستاقی . دهلي ۱۵۲۹ م.
- ۲۰۲ - تذکره حسینی . د محمد حسین سنهلی لکنهو ۱۲۹۲ هـ ق.
- ۲۰۳ - کلید افغانی . د هیوز . لاهور ۱۸۹۳ م.
- ۲۰۴ - جامی . د علی اصغر حکمت . تهران ۱۹۴۰ م.
- ۲۰۵ - خزانه عامره . د غلام علی آزاد . د هند چاپ.
- ۲۰۶ - تاریخچه شعر پښتو د عبدالحی حبیبی . دکندهار چاپ . ۱۹۳۵ م.
- ۲۰۷ - ریاض الشعراء . دواله داغستانی (خطی . کابل).
- ۲۰۸ - مرآة الخيال . د امیر شیر علی لودی . د هند چاپ.
- ۲۰۹ - تذکره الخواتین . د عبدالباری آسی . د لکنهو چاپ.
- ۲۱۰ - خزینه الاصفیاء . د مفتی غلام سرور لاهوری ، لکنهو ۱۹۱۴ م.
- ۲۱۱ - د عبد القادر خان ختیک د دیوان مقدمه . د عبد الحی حبیبی . د کندهار چاپ ۱۹۳۷ م.
- ۲۱۲ - فواید الشریعة . پښتو . داخون قاسم پاپن خیل . د لاهور چاپ.
- ۲۱۳ - تاریخ روسای پنجاب . د سرلیپل گریفن لاهور.
- ۲۱۴ - د پېښور تاریخ . درای گوپال داس . لاهور ۱۸۷۰ م.
- ۲۱۵ - البرامکه . د محمد عبدالرزاق . د هند چاپ.
- ۲۱۶ - د گندهارا پخوانی جغرافیا . د موسیوفوشه . کلکته ۱۹۱۵ م.
- ۲۱۷ - اخبار برامکه د عبداعظیم گرگانی . تهران ۱۲۱۲ هـ ل.
- ۲۱۸ - تاریخ تمدن ایران ساسانی . د سعید نفیسی . د تهران چاپ . ۱۳۳۱ هـ ل.

- ۲۱۹ - تهذيب و تمدن اسلامي - لومړی او دوهم ټوک - دزشید اختر ندوی
د لاهور چاپ ۱۹۵۲ م.
- ۲۲۰ - نقود الاسلاميه - د مقریزی - (خطی نسخه - د مشق - د تهذيب او
تمدن اسلامي په ذریعه).
- ۲۲۱ - تاريخ طبرستان - د بهاء الدين محمد بن حسن بن اسفندیار - په
۶۱۳ هـ ق - د تهران چاپ ۱۳۲۰ هـ ل.
- ۲۲۲ - افغانستان به يك نظر - د مير غلام محمد غبار د کابل چاپ.
- ۲۲۳ - روضة السلاطين - د فخري هروی - د تبریز چاپ ۱۳۴۵ هـ ل.
- ۲۲۴ - تاريخ ادبيات فارسی - د ډاکتر پروان د لندن چاپ
- ۲۲۵ - تاريخ ادبيات در ايران - د ډاکتر صفا - د تهران چاپ ۱۳۳۸ هـ ل.
- ۲۲۶ - تاريخ الادب العربي - د برو کلما - (۱۹۶۲ م)
- ۲۲۷ - د بهار سبک شناسی درې ټوکه - د تهران چاپ ۱۳۳۷ هـ ل
- ۲۲۸ - آريانا انتيکوا - د ويلسون - د لندن چاپ ۱۳۳۷ هـ ل
- ۲۲۹ - طبایع الحيوان مروزی - د مينارسکی چاپ په لندن کښې ۱۹۴۲ م
- ۲۳۰ - مجمل فصیحی - ۳ ټوکه په مشهد کښې د محمود فرخ چاپ
۱۳۳۹ هـ ل.
- ۲۳۱ - کتاب الهند - د البيروني - د حيدر آباد د کن چاپ ۱۹۵۸ م
- ۲۳۲ - آثار الباقیه، د البيروني - د ليبيسيک چاپ، ۱۸۷۶ م.
- ۲۳۳ - معجم الانساب - زامباور - د قاهرې چاپ ۱۹۵۱ م
- ۲۳۴ - جغرافیای خلافت شرقي - د جی، لی سترينج اردو ترجمه - د حيدر
آباد دکن چاپ ۱۹۳۰ م
- ۲۳۵ - الاعلام - د خير الدين زر کلی - د قاهرې چاپ ۱۹۵۹ م
- ۲۳۶ - راحة الصدور راوندی - د تهران چاپ ۱۳۳۳ هـ ل

- ۲۳۷ - الفهرست - د ابن ندیم - د قاهرې چاپ، ۱۳۴۸ ق
- ۲۳۸ - احياء الملوك در تاريخ سيستان - د ملك شاه حسين سيستاني - د
تهران چاپ ۱۳۴۴ هـ ل.
- ۲۳۹ - مقالات الشعرا - د مير علی شير قانع تتوي، د کراچی چاپ
۱۹۵۷ م
- ۲۴۰ - تکلمة مقالات الشعرا - د محمد ابراهيم خليل تتوي - د کراچی چاپ
۱۹۵۸ م

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**